

В. Каверин
двамата
капитани

Роман

НАРОДНА МЛАДЕЖ

ВЕНИАМИН КАВЕРИН ДВАМАТА КАПИТАНИ РОМАН В ДВА ТОМА

Превод: Люба Костова, Трайчо Костов

chitanka.info

B. Kolesnikov

TOM 1

ПЪРВА ЧАСТ ДЕТИНСТВО

ПЪРВА ГЛАВА ПИСМО. ЗА СИНИ РАЦИ

Помня широк кален двор и ниски къщурки, заградени със стобор. Дворът беше до самата река и напролет, когато спаднеше придошлата вода, той биваше осеян с трески и мидени черупки, а понякога и с други, още по-интересни неща. Така веднъж намерихме една здраво натъпкана с писма чанта, а след туй водата донесе и остави предпазливо на брега и самия пощенски раздавач. Той лежеше по гръб, с отметнати ръце, сякаш се пазеше от слънцето, още съвсем млад, русокос, във формена куртка с лъскави копчета — навярно,

преди да тръгне за последното си пътуване, пощенският раздавач ги беше лъскал с тебешир.

Чантата бе взета от полицаия, а писмата, тъй като се бяха разкиснали и повредили, ги прибра леля Даша. Но те не бяха се съвсем разкиснали — чантата беше нова, кожена и се затваряше добре. Всяка вечер леля Даша четеше на глас по едно писмо, понякога, само на мене, а понякога на целия двор. Това беше толкова интересно, че дори бабичките, които отиваха у Сковородникови да играят на карти, зарязваха картите и се присъединяваха към нас. Едно от тия писма леля Даша четеше по-често от другите — тъй често, че в края на краищата аз го научих наизуст. Оттогава изминаха много години, но аз още го помня от първата до последната дума.

„Дълбокоуважаема Мария Василиевна,

Бързам да ви съобщя, че Иван Лвович е жив и здрав. Преди четири месеца, съгласно предписанието му, аз напуснах шхуната заедно с тринадесет души от командата. Надявайки се да се видя скоро с вас, не ще ви разказвам за нашето тежко пътуване към земята на Франц Йосиф по плаващите ледове. Трябваше да претърпим невероятни бедствия и лишения. Ще кажа само, че от нашата група едничък аз се добрах благополучно (ако не се смятат измръзналите крака) до нос Флора. Корабът «Св. Фока» от експедицията на лейтенант Седов ме прибра и докара в Архангелск. Останах жив, но изглежда, че ще трябва да съжалявам за това, тъй като в близките дни ми предстои операция, след която ще трябва да възложи надеждите си на божие милосърдие, а как ще живея без крака — не знам. Но ето какво трябва да ви съобщя: «Св Мария» замръзна още в Карско море и от октомври 1913 година непрекъснато се движи на север заедно с полярните ледове. Когато ние я напуснахме, шхуната се намираше на 82 градуса и 55 минути ширина. Тя стои спокойно сред леденото поле или, по-право, стоя от есента 1913 година до моето заминаване... Може би тя ще се освободи още тая година, но по мое мнение, невероятно е, че това ще стане

идущата година, когато тя бъде приблизително на онова място, където се освободи «Фрам»^[1]. У ония, които останаха на кораба, има още достатъчно храна и тя ще им стигне до октомври-ноември идущата година. Във всеки случай бързам да ви уверя, че ние напуснахме кораба не защото положението му беше безнадеждно. Разбира се, аз трябваше да изпълня заповедта на корабния капитан, но няма да скрия, че тя отговаряше на моето желание. Когато тръгнах от кораба заедно с тринадесетте моряци, Иван Лвович ми предаде един пакет, адресиран до покойния сега началник на Хидрографското управление, и писмо за вас. Не рискувам да ги изпратя по пощата, защото, останал едничък жив, аз скъпя всичко, което може да засвидетелствува моето честно поведение. Поради това ви моля да изпратите някого или да дойдете лично в Архангелск, тъй като аз ще трябва да прекарам най-малко три месеца в болницата. Чакам отговора ви.

С най-дълбоко уважение, винаги на услугите ви

Щурман за далечно плаване

И. Климов“

Адресът беше размит от водата, но все пак се виждаше, че беше написан със същия твърд прав почерк върху дебелия пожълтял плик.

Навярно това писмо бе станало за мене нещо като молитва — всяка вечер аз си го повтарях, очаквайки връщането на баща ми.

Той се прибираще късно от пристанището: параходи сега идваха всеки ден и товареха не лен и храни, както по-рано, а тежки сандъци с патрони и части от оръдия. Той си идваше — тежък, набит, мустакат, с малка сукнена шапка, брезентни панталони. Майка ми приказваше ли приказваше, а той ядеше мълчаливо и само покашлюваше от време на време и си изтриваше мустаците. След това той вземаше децата — мене и сестра ми — и се търкулваше на леглото. Той миришеше на коноп, понякога на ябълки, на хляб, а понякога на някакво гранясало машинно масло и аз помня как от тая миризма ми ставаше тежко.

Струва ми се, че именно в оная нещастна вечер, както лежах до баща си, аз за пръв път съзнателно оцених всичко, което ме

заобикаляше. Мъничка тясна къщичка с нисък таван, облепен с вестници, с голяма дупка под прозореца, от която лъха прохлада и мирише на река — това е нашата къща. Една красива черна жена с разпуснати коси, която спеше на пода върху два чувала, натъпкани със слама — това е моята майка. Мънички детски крачка, които стърчат изпод дрипавото одеяло — това са крачката на моята сестра. Едно слабичко черно момченце в широки панталони, което, треперейки, се измъква от леглото и крадешком излиза на двора — това съм аз.

Отдавна вече беше избрано подходящото място, скътана бе връв и даже съчки за огън бяха натрупани в Пролома; липсваше ми само парче гнило месо, за да ида на лов за сини раци. Дъното на нашата река е разноцветно и раци се ловяха също разноцветни — черни, зелени, жълти. Те налитаха на жаби и на светлината. Но синият рак — в това бяха твърдо убедени всички момчетии — налиташе само на гнило месо. Най-сетне вчера ми потръгна: задигнах от майка си парче месо и цял ден го държах на слънце. Сега то беше гнило — за да се убедя в това, нямаше нужда даже да го вземам в ръце...

Затекох се бързо по брега до Пролома: тук бяха натрупани съчките за огън. В далечината се виждаха кули — на единия бряг Покровската, на другия Спаската, в която след започването на войната беше устроен военен склад за кожи. Петка Сковородников уверяваше, че преди това в Спаската кула живеели дяволи и че той сам бил видял как се промъкнали на нашия бряг — минали реката, потопили сала и отишли да живеят в Покровската кула. Той уверяваше, че дяволите обичали да пушат и да пиянствуват, че те били остроглави и че сред тях имало мнозина куци, защото били паднали от небето. В Покровската кула те се размножили и при хубаво време излизали на реката да крадат тютюна, който рибарите връзват за мрежите, за да подкупят таласъма.

С една дума, не се учудих много, когато, раздухвайки огъня, съгледах една черна мършава фигура в Пролома на крепостната стена.

— Какво правиш тук, бе хлапак? — попита дяволът също като човек.

Дори и да можех, нищо не бих отговорил. Аз само го гледах и цял треперех.

В същата минута месечината се показва иззад облаците и пазачът, който ходеше на оня бряг около кожарския склад, се видя ясно — едър, тромав, с пушка, която стърчеше зад гърба му.

— Раци ли ловиш?

Тойлеко скочи долу и клекна край огъня.

— Защо мълчиш, бе глупчо? — попита той сурово.

Не, това не беше дявол! Това беше един мършав човек, без шапка, с тояжка, с която през всичкото време се тупаше по краката. Не видях добре лицето му, но затова пък успях да забележа, че палтото му беше облечено на голо тяло, а вместо риза имаше шалче.

— Какво — не искаш да говориш с мен, подлецо? — мушна ме той с тояжката. — Отговаряй де! Отговарям! Или...

Без да става, той ме сграбчи за краката и ме повлече към себе си. Аз замучах.

— Прекрасен град — каза той с отвращение. — Във всеки двор — кучета; полицаите — зверове.

И почна да псува.

Ако знаех какво ще стане подир час, бих се постарал да запомня какво говореше той, макар че, все едно, не можех да предам никому ни дума. Той псува дълго, даже плюна в огъня и заскърца със зъби. След това млъкна, отметнал глава назад и прегърнал коленете си. Погледнах го крадешком и чини ми се, че бих го съжалил, ако не беше толкова неприятен.

Изведнъж човекът скочи. След няколко минути той беше вече на понтонния мост, неотдавна построен от войници, а след това се мярна на другия бряг и изчезна.

Огънят ми изгасна, но и без огън виждах много ясно, че сред раците, които бях наловил вече много, нямаше нито един син. Обикновени черни раци, не много едри — в пивницата за такива плащаха по копейка за чифт.

Студен вятър започна да подухва някъде изотзад, панталоните ми се надуваха и аз почнах да мръзна. Време е да си вървя! За последен път хвърлих връвта с месото, когато съгледах на другия бряг пазача да тича надолу по склона. Спаската кула се издигаше високо над реката и от нея се спускаше към реката склон, осеян с камъни. Никой не се виждаше по сипея, ярко осветен от луната, но пазачът, който знае защо, си свали тичешком пушката.

— Стой!

Той не гръмна, само щракна със затвора и в същата минута аз съгледах на понтонния мост оногова, подир когото той тичаше. Пиша тъй предпазливо, защото и сега още не съм уверен дали това беше човекът, който преди час седна край моя огън. Но сякаш и сега виждам пред себе си тая картина: тихи брегове, разширяващ се лунен път право от мене към шлеповете на понтонния мост и на моста две дълги сенки на тичащи хора.

Пазачът тичаше тежко и даже веднъж се спря, за да си поеме дъх. Но на оня, който бягаше пред него, види се, беше още по-тежко, защото той току клекна до перилата. Пазачът се спусна към него, викна и изведнъж се отметна назад — навярно го бяха ударили отдолу. Той още висеше на перилата, свличайки се бавно надолу, а убиецът вече изчезна зад крепостната стена.

Не зная защо, но тая нощ никой не караулеше на понтонния мост: будката беше пуста и наоколо нямаше никого, само пазачът, който лежеше на една страна с протегнати напред ръце. Една голяма волска кожа се търкаляше до него и той си отваряше бавно устата, когато се приближих разтреперан до него. След много години узнах, че мнозина си отваряли устата преди смъртта. След това той въздъхна дълбоко, сякаш с облекчение, и всичко затихна.

Като не знаех какво да правя, аз се наведох над него, затекох се към будката — тогава именно видях, че тя е пуста — и пак се върнах при пазача. Не можех даже да викам, и не само затова че тогава бях ням, но просто от страх. Но ето че откъм брега се чува гласове и аз се спуснах назад, към мястото, гдето ловях раци. Никога друг път не ми се е случвало да тичам тъй бързо, чак до бодежи в гърдите и спиране на дъха. Не бях успял да покрия раците с трева и изпогубих половината от тях, докато стигнах вкъщи. Но тогава съвсем не ми беше до раците.

С лудо разтуптяно сърце откряхнах безшумно вратата. В единствената ни стая беше тъмно, всички спяха спокойно, никой не бе забелязал ни моето излизане, ни връщането ми. След минута аз лежах на предишното място, до баща си. Но дълго още не можах да заспя. Пред очите ми беше все мостът, осветен от луната, и двете дълги тичащи сенки.

[1] «Фрам» — корабът, с който Нансен предприе пътуване към Северния полюс. Б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

БАЩА МИ

Две огорчения ме очакваха на другата сутрин. Първо, майка ми беше намерила раците и ги беше сварила. По такъв начин пропадеше моята печалба, а с нея и надеждата за нови специални въдици за лов на щуки. Второ, изгубило се беше джобното ми ножче. Собствено казано, това беше нож на баща ми, но тъй като острието му беше счупено, татко ми го беше подарил. Претърсих всичко и вкъщи, и на двора — ножът сякаш беше потънал в земята.

Тъй прекарах времето до дванадесет часа, когато трябваше да отида на пристанището, за да занеса на татко обед. Това беше моя длъжност и аз се гордеех много с нея.

Пристанището сега е на оттатъшния бряг, а на отсамния има булевард, засаден с липи, които са и до днес любимите дървета на нашия град. Но в деня, когато занесох на баща си в бохчичка гърненце чорба и картофи, на мястото на тоя булевард имаше бараки, построени за работниците: край крепостната стена бяха натрупани на пирамиди торби и чували с жито; широки дъски бяха прехвърлени от шлеповете до брега и пристанищните работници с викове „ей, варда!“ караха по тях колички, препълнени със стоки. Помня водата край пристанището, покрита с мазни многоцветни петна, олющените колове, за които се привързваха въжета, смесената миризма на риба, смола и рогозки.

Още работеха, когато пристигнах. Една количка се беше заклешила между дъските и цялото движение от борда до брега беше спряло. Задните викаха и псуваха, двама работника бяха налегнали един лост, като се стараеха да повдигнат и да поставят на коловоза изплъзналата се количка. Баща ми бавно мина покрай тях. Той каза нещо, наведе се... Такъв съм го запомнил — едър, мустакат, с кръгло лице, широкоплещест — да вдига като перце тежко натоварената количка. Такъв повече не го видях.

Той ядеше и току ме поглеждаше: „Как е, Саня?“, когато един дебел пристав и трима стражари се появиха на пристанището. Един извика „чичото“ — тъй наричаха старейшината на разтовараческата

задруга — и му каза нещо. „Чичото“ ахна, прекръсти се и всички тръгнаха към нас.

— Ти ли си Иван Григориев? — попита приставът, като се хвана за шашката.

— Аз.

— Хванете го! — извика приставът и цял почервения. — Арестуван е!

Всички зашумяха. Баща ми стана и всички млъкнаха.

— За какво?

— Ти там ще кажеш! Хванете го!

Стражарите се приближиха до баща ми и го хванаха под мишците. Баща ми разкърши плещи — те отхвъркнаха, а един от тях извади шашка.

— Ама как така, бе ваше благородие? — каза баща ми. — Защо ме арестувате? Аз не съм кой да е, всички ме познават.

— Не, брат, още не те познават — възрази приставът. — Ти си разбойник. Хванете го!

Отново стражарите се приближиха до баща ми.

— Ти, глупако, недей размахва своя чироз — тихо, през зъби, каза баща ми на онзи, който беше извадил шашката. — Ваше благородие, аз съм семеен човек, двацет години работя на това пристанище. Какво съм направил? Вие кажете на всички, та всички да знаят защо ме арестувате. Инак, току-виж, хората наистина помислили, че съм разбойник.

— Де-де, преструвай се, светецо! — викна приставът. — Знам ви аз вас. Хайде!

Стражарите сякаш се колебаеха.

— Хайде!

— Почакайте, ваше благородие, аз сам ще тръгна — каза баща ми. — Саня... — той се наведе към мене — Саня, тичай при майка си, кажи й... Ах, да, ами че ти не можеш, ти си...

Той искаше да каже, че съм ням, но се сдържа. Той никога не произнасяше тая дума, сякаш се надяваше, че все някога ще почна да говоря. Той млъкна и се огледа.

— Аз ще отида с него, Иване — каза старейшината, — ти не се безпокой.

— Иди, чичо Миша. И ето това... — Баща ми извади три рубли и ги подаде на старейшината. — Предай ѝ ги. Па прощавайте!

Всички му отговориха в хор.

Той ме погали по главата и каза:

— Недей плака, Саня.

А аз и не знаех, че плача.

И сега ме хваща страх, като си спомня какво стана с майка ми, когато узна, че баща ми е арестуван. Тя не заплака, но затова пък щом „чичото“ си отиде, седна на кревата и като си стисна зъбите, силно си блъсна главата в стената. Ние със сестра ми писнахме, но тя даже не ни погледна, като мърмореше нещо, блъскаше си главата в стената. След това стана, наметна си шала и излезе.

Леля Даша шета у нас целия ден. Ние спяхме, т.е. сестра ми спеше, а аз лежах с отворени очи и мислех: най-напред за татко, как той се прощаваше с всички, след това за дебелия пристав, след това за мъничкия му син в матроска, когото бях виждал в губернаторската градина, после за велосипеда на три колела, на който се возеше това момче — ех, да имах аз такъв велосипед! — и най-сетне за нищо — когато се върна майка ми. Тя влезе отслабнала, потъмняла, и леля Даша се спусна към нея...

Не знам защо, но изведнъж ми мина през ума, че стражарите са съсекли баща ми, и няколко минути лежах неподвижен, без да се помня от скръб и да чувам ни дума. След това разбрах, че не, той е жив, но не пускат майка ми при него. Три пъти тя каза, че бил арестуван за убийство — нощес убили пазача на понтонния мост, — и едва тогава се сетих, че нощес — това значи миналата нощ, че пазачът — това е същият оня пазач, че понтонният мост е същият оня понтонен мост, на който пазачът лежеше с протегнати ръце. Аз скочих, спуснах се към майка ми и завиках. Тя ме прегърна: навярно си помисли, че съм се уплашил. Но аз вече „приказвах“...

Де да умеех тогава да приказвам!

Искаше ми се да разкажа всичко, решително всичко: и как тайно бях избягал да ловя раци в Песчинка, и как черният човек с тояжката се появи в пролуката на крепостната стена, и как той псуваше, скърцаше със зъби, а след това плюна в огъня и си отиде. Много трудна задача за едно осемгодишно момче, което можеше да произнесе с голяма мъка две-три неясни думи.

— И децата се разстроиха — рече леля Даша с въздишка, когато аз замълчах и въобразявайки си, че всичко е ясно, погледнах към мама.

— Не, той иска да каже нещо. Да не би да знаеш нещо, Саня?

О, защо не можех да говоря. Отново се опитах да разкажа, да изобразя... Мама ме разбираше най-добре, но тоя път с отчаяние видях, че тя не разбира ни думица. И чудно ли е! Колко не приличаше сцената на понтонния мост на онова, което се опитваше да изобрази слабичкото черно момченце, което се мяташе по стаята само по риза! То ту се хвърляше на кревата, за да покаже как дълбоко спял баща му през тая нощ, ту се качваше на стола и вдигаше здраво свитите си пестници над нищо недоумяващата леля Даша.

Тя ме прекръсти най-сетне.

— Децата са го набили навярно.

Аз заклатих отрицателно глава.

— Той разказва как арестували баща му — каза мама, — как стражарят поискал да го удари. Нали, Саня?

Заплаках, като мушнах глава в коленете ѝ. Тя ме отнесе на кревата и аз дълго лежах, като слушах как те си говорят, и мислех как да предам своята необикновена тайна.

ТРЕТА ГЛАВА ХОДАТАЙСТВА

Навярно все някак бих сполучил най-сетне да направя това, ако на другата сутрин не бе заболяла мама. Тя винаги ми се виждаше странна, но така странна никога още не бях я виждал.

По-рано, когато тя изведнъж започваше да стои с часове при прозореца или да става нощем и само по риза да седи до масата чак до сутринта, баща ми я завеждаше за няколко дена дома, на село, и тя се връщаше здрава. Сега баща ми го нямаше, па и надали би ѝ помогнало сега такова пътуване.

Гологлава, боса, тя стоеше в коридора и дори не се обръщаше, когато някой влизаше вкъщи. Тя все мълчеше, само от време на време произнасяше разсеяно две-три думи.

И тя като че ли се боеше от мен. Когато започвах да „говоря“, тя с болезнено изражение си запушваше ушите. Като се стараеше сякаш да си припомни нещо, тя си търкаше с ръка очите, челото. Беше такава, че дори леля Даша се кръстеше крадешком, когато в отговор на нейните увещания майка ми се обръщаше и гледаше мълчаливо изпод вежди с черни страшни очи...

Минаха навярно две седмици, преди да дойде на себе си. Разсеяността още я мъчеше, но малко по малко тя почна да разговаря, да излиза от двора, да работи. Сега все по-често повтаряше думата „ходатайство“. Пръв ѝ я беше казал старият Сковородников, след него леля Даша, а след туй вече и целият двор. Трябва да се ходатайствува! Аз смътно свързвах тая дума с магазина за играчки „Еврика“ на улица „Сергиева“, във витрините на който висяха плющялки.

Скоро обаче се убедих, че това е съвсем друго нещо.

Тоя ден мама ни взе със себе си — мене и сестра ми. Ние влязохме в „управлението“ и носехме прошение. „Управлението“ — това беше едно тъмно здание зад пазарния площад, с висока желязна ограда.

Няколко пъти ми се беше случвало да видя как сутрин чиновниците отиваха в управлението. Не знаей откъде се беше появила у мен такава странна представа, но бях твърдо убеден, че те си

оставаха там, а на другата сутрин в управлението отиваха вече нови чиновници, на третата — нови и така всеки ден.

Ние със сестра ми седяхме дълго на една желязна пейка в един полутъмен висок коридор. Разсилните тичаха насам-нататък с книжа, хлопаха врати. След това майка ми се върна, хвана сестра ми за ръка и ние се затекохме. Стаята, в която влязохме, беше разделена с една преграда и аз не виждах с кого приказваше и кому смирено се кланяше майка ми. Но чух един сух, равнодушен глас и тоя глас, за мой ужас, говореше неща, на които само аз в целия свят бих могъл както трябва да отговоря.

— Григориев Иван... — Чу се шум от прелиствани страници. — Член 1454 от Закона за углавните престъпления. Предумишлено убийство. Какво искаш, гълъбице?

— Ваше благородие — каза майка ми с някакъв непознат, напрегнат глас, — той не е виновен. Никога не е убивал.

— Съдът ще каже.

Аз отдавна вече се бях вдигнал на пръсти и бях отметнал тъй силно главата си назад, че сякаш малко оставаше да се откъсне и падне, но виждах над преградата само една ръка с дълги сухи пръсти, в които бавно се люлееха очила.

— Ваше благородие — каза отново майка ми, — аз искам да подам прошение до съда. Целият двор се е подписал.

— Прощение може да се подаде, като се плати за гербова марка една рубла.

— Гербова марка съм залепила, ваше благородие. Това не е неговият нож, който е намерен.

Нож ли?! Аз помислих, че не съм чул добре.

— По тоя въпрос има показания от самия подсъдим.

— Може би цяла седмица как го бе загубил...

Аз съгледах отдолу как затрепериха устните на майка ми.

— Да го бяхте намерили, гълъбчето ми! Впрочем съдът ще каже.

Повече нищо не чух. В тая минута разбрах защо беше арестуван баща ми. Не той, а аз бях загубил тоя нож — един стар монтьорски нож с дървена дръжка. Ножа, който търсех на сутринта след убийството. Ножа, който навярно беше изпаднал от джоба ми, когато се бях навел над пазача на понтонния мост. Ножа, на който Петка

Сковородников беше пирографирал презимето ми през увеличително стъкло.

Сега, като си спомня за това след двадесет и пет години, започвам да мисля, че чиновниците, които седяха в Енското управление зад високи прегради в полутъмните зали, бездруго не биха повярвали на моя разказ. Но тогава! Колкото повече мислех, толкова по-тежко ми ставаше на душата. Значи по моя вина бяха арестували баща ми, по моя вина гладувахме ние сега. По моя вина беше продадено новото сукнено палто, за което майка ми беше пестила цяла година, по моя вина тя трябваше да ходи в управлението и да говори с такъв непознат глас и смирено да се кланя на тоя невидим човек с такива дълги, страшни, сухи пръсти, в които бавно се люлееха очилата...

Никога досега не бях чувствувал своята немота с такава сила.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА НА СЕЛО

Последните салове с дървени трупи се бяха отдавна спуснали надолу по реката. Светлинките в мъничките, бавно движещи се къщички не се виждаха вече нощем, когато се събуждах. Пусто беше по реката, пусто по двора, пусто вкъщи.

Майка ми переше в болницата, излизаше сутрин рано, когато ние още спяхме, а аз отивах у Сковородникови и слушах как старецът ругае.

С железни очила, побелял и космат, той седеше в мъничката черна кухня на ниско кожено столче и шиеше ботуши. Понякога той шиеше ботуши, понякога плетеше мрежи или изрязваше от трепетликово дърво фигурки на птици и коне за продан. Тоя занаят — това се наричаше „правя шегии“ — той беше усвоил на Волга, където беше роден.

Той ме обичаше — навярно затова че бях единственият му събеседник, от когото никога не беше чувал никакво възражение. Той ругаеше докторите, чиновниците, търговците. Но с особена ярост ругаеше поповете.

— Човек умира, но смее ли да роптае за това срещу бога? Поповете казват: не! А пък аз казвам: да! Какво е това ропот?

Аз не знаех какво е това ропот.

— Ропот е недоволство. А какво е недоволство? Да желаеш повече, отколкото ти е предназначено. Поповете казват: не бива. Защо?

Аз не знаех защо.

— Защото „земля еси, и в землю идеши“.

Той се смееше горчиво.

— А какво е нужно на земята? Не повече от онова, което ѝ е предназначено.

Прекарвах по цели дни при него. Всичко ми харесваше — и как той говореше съвсем неразбрано, и как се смееше с такова странно ръждиво скърцане, че неволно се заглеждах в него като вцепенен.

И тъй, беше вече есен и дори раците, които в последно време бяха станали сериозна подкрепа на нашето домакинство, се бяха

изпокрили по дупките и не се съблазняваха вече от моите жаби.

Ние гладувахме и майка ми реши най-сетне да ни изпрати, мене и сестра ми, на село.

За нашето пътуване си спомням зле, и то тъкмо поради онова странно вцепенение, за което току-що споменах. През детинството си често се заглеждах или вслушвах в нещо и много работи не разбирах. Най-простите неща ме поразяваха. Със зяпнали от учудване уста изучавах света, който се разстиляше пред мене...

Сега аз се бях загледал в момчето, което проверяваше билетите на парахода. Преди две седмици него го наричаха Минка и той играеше с Петка Сковородников на свинка в нашия двор. Разбира се, сега той не ме позна. В синя куртка с матроски пулове, с моряшка шапка, на която беше изшито „Нептун“ — тъй се наричаше параходът, — той стоеше на стълбата, като поглеждаше небрежно към пътниците. Нищо друго вече не ме занимаваше — нито тайнственият капитан, едновременно кормчия — брадатата муцуна на когото се виждаше в будката над кормилото, нито грозното пъхтене на машината. Минка ме бе поразил и аз не свалях очи от него през целия път. „Нептун“ беше знаменит параход, на който бях мечтал да се возя. Колко пъти сме го чакали, като се къпехме, за да се засилим и хвърлим във вълните! Сега всичко е изгубено. Като омагьосан гледах Минка, докато най-сетне се стъмни и докато брадатият капитан-кормчия не каза глухо в тръбата: „Стоп, заден ход.“ Водата под кормилото закипя и морякът ловко хвана хвърленото му от борда въже.

Никога не бях ходил на село, но знаех, че на село баща ми има къща и при къщата градинка. Градинка! Как бях разочарован, като узнах, че под тая дума се крие просто една малка буренясала градина, сред която растяха няколко стари ябълкови дървета!

Баща ми бил на осемнадесет години, когато получил това наследство. Но той не останал да живее на село и оттогава къщата бе запустяла. С една дума, къщата бе бащина и мене ми се струваше, че тя трябва да прилича на баща ми, т.е. да бъде също като него просторна и кръгла. Колко се бях излъгал!

Това беше една мъничка къщурка, поддала се някога и оттогава останала в наклонено положение. Покривът ѝ беше крив, прозорците — изпочупени, долните греди се бяха огънали. Руската печка беше наглед добра, докато не я запалихме. Опушени черни скамейки имаше

край стените, в единия ъгъл висеше икона и на окадените ѝ дъски едва личеше нечие лице.

Както и да е, това беше нашата къща и ние развързахме бохчите, напълнихме сламениците, сложихме стъкла и почнахме да живеем.

Но майка ни прекара с нас само три седмици и се върна в града. Нае се да я замества баба Петровна, която се падаше леля на баща ми. Тя беше добра бабичка, макар че ни беше трудно да свикнем с бялата и брада и мустаци. Лошото беше само там, че тя сама се нуждаеше от наглеждане. И наистина цяла зима ние със сестра ми я наглеждахме: носехме ѝ вода, палехме ѝ печката, добре че къщата ѝ, която не беше много по-добра от нашата, не беше далеч от нас.

Тая зима аз се привързах към сестра си. Тя караше осма година. В нашето семейство всички бяха черни, а тя беше беличка, с къдрави коси, със сини очи. Ние всички сме мълчаливи, особено майка ми, а сестра ми почваше да приказва веднага след като си отвореше очите сутрин. Никога не бях я виждал да плаче, но беше много лесно човек да я разсмее. Както мен, и нея викаха Саня: аз бях Александър, а тя — Александра. Леля Даша я беше научила да пее и тя пееше всяка вечер дълги, предълги песни с такова сериозно тъничко гласче, че не можеше човек да я слуша без смях.

А как изкусно шеташе тя за своите седем години! Впрочем нашето домакинство беше просто: в един ъгъл на тавана имаше картофи, в другия цвекло, зеле, лук и сол. Хляб вземахме от Петровна.

Тъй живеехме ние — две деца — в празната къща в това затънтено, затрупано със сняг село. Всяка сутрин правехме пъртина до къщата на Петровна. Страшно беше само вечер: тъй тихо, че сякаш се чуваше дори мекият шум на падащия сняг и в такава тишина изведнъж започваше да вие вятърът в комина.

ПЕТА ГЛАВА

ДОКТОР ИВАН ИВАНИЧ. УЧА СЕ ДА ГОВОРЯ

И ето че веднъж, когато току-що си бяхме легнали и току-що беше млъкнала сестра ми, която заспиваше винаги в същата минута, когато произнасяше последна дума, и беше настъпила печалната тишина, а след това започна да вие вятърът в комина, аз чух, че се тропа на прозореца.

Беше висок, брадат човек в полушубка и шапка с наушници, вкочанясал до такава степен, че когато запалих лампата и го пуснах вкъщи, той не можа дори да затвори подире си вратата. Като засенчих очите си с ръка, видях, че носът му беше съвсем побелял. Той искаше да свали раницата си, наведе се и изведнъж тупна на пода.

Така се яви за пръв път пред мене човекът, комуто дължа това, че сега пиша тая повест — полупремръзнал, той влезе вкъщи едва ли не пълзешком. Опитвайки се да пъкне в устата си треперещите пръсти, той седеше на пода и шумно дишаше. Започнах да му свалям полушубката. Той измърмори нещо и се повали в безсъзнание настрана.

Бях виждал веднъж как майка ми лежеше в безсъзнание и леля Даша ѝ духаше в устата. Точно тъй постъпих и аз в случая. Моят гостенин лежеше край топлатата печка и не се знае какво в края на краищата му помогна, макар че аз духах просто отчаяно, така че и на мен ми се замая главата. Както и да е, той дойде на себе си, седна и започна жадно да се грее. Носът му се отмръзна. Той дори се опита да се усмихне, когато му налях чаша гореща вода.

— Сами ли сте тук, деца?

Саня едва каза „сами“ и той вече спеше. Тъй бързо заспа, че аз се уплаших дали не е умрял. Но сякаш в отговор на моите съмнения, той захърка.

Той дойде истински на себе си едва на следния ден. Когато се събудих, той седеше на пейката до сестра ми и разговаряше с нея. Тя вече знаеше, че се казва Иван Иванич, че се бил заблудил и че не трябва да се приказва никому за него, инак щели да го „вземат на цугундер“. Признавам си честно — и досега не знам точния смисъл на

тоя израз, но помня, че ние със сестра ми тутакси разбрахме, че някаква опасност заплашва нашия гост и без да се надумваме, решихме, че няма да кажем никому ни дума за него, разбира се, на мен ми беше по-лесно да мълча, отколкото на Саня.

Иван Иванич седеше на пещта, сложил под себе си ръце, и слушаше, а тя бърбореше. Всичко беше вече разказано: баща ни го хвърлили в затвора, ние сме подавали прошение, мама ни довела и заминала в града, аз съм ням, баба Петровна живеела във втората къща от кладенеца, тя имала също брада, само че по-малка и бяла.

— Ах, вие, мили мои — каза Иван Иванич и скочи леко от пещта.

Той имаше светли очи, а брадата му беше черна и гладка. Отначало ми беше чудно защо прави тъй много излишни движения с ръцете си: струва ти се, че ей сега ще се хване през главата за ухото или ще се почеше по подметката. Но скоро свикнах с него. Разговаряйки, той изведнъж вземаше в ръце някакъв предмет и започваше да го подхвърля или го изправяше на ръката си като жонгльор.

Още първия ден той ни показва множество интересни игри. От кибритени клечки, кора и една глава лук той направи някакъв смешен звяр, който напомняше котка, а от среда на хляб — мишка, и котката ловеше мишката и мъркаше като същинска котка. Показваше ни фокуси: гълташе часовника, а след това го изваждаше из ръкава си, научи ни да печем картофи, набодени на клечки — с една дума, през дните, които той прекара у нас, ние със сестра ми не скучаехме.

— Деца, ами че аз съм доктор — каза той веднъж. — Казвайте какво ви боли. Веднага ще ви излекувам.

Ние бяхме здрави. Но, кой знае защо, той не поиска да отиде при кмета, чиято дъщеря се беше разболяла.

*Но от такава позиция
имам голям страх,
че на инквизицията
ще донесе този монах —*

каза той и се засмя.

От него за пръв път чух стихове. Той често говореше в стихове, дори ги пееше или ги мърмореше, вдигнал вежди или седнал по турски пред огъня.

Отначало като че ли му харесваше, дето аз не мога да го попитам за нищо, особено когато той се събуждаше нощем от всяко скърцане на стъпки зад прозореца и дълго лежеше облакътен и слухтейки. Или когато се криеше на тавана и седеше там, докато не се стъмни — така той прекара един ден, спомням си, празника Св. Егорий. Или когато не искаше да се запознае с Петровна.

Но минаха два-три дни и той се заинтересува от моята немота.

— Ти защо не говориш, бе? Не искаш ли?

Аз го гледах мълчаливо.

— А пък аз ще ти кажа, че трябва да говориш. Ти чуваш, значи трябва да говориш. Това е, братко, много рядък случай — всичко да чуваш, а да си ням. Може би ти си глухоням.

Аз заклатих отрицателно глава.

— Ето нә. Значи ще почнеш да говориш.

Той извади от раницата си някакви инструменти, изказа съжаление, че не било достатъчно светло, макар че беше ясен слънчев ден, бръкна в ухото ми.

— Ухо вулгарис — заяви той с удоволствие, — ухо обикновено.

Той се дръпна в ъгъла и каза шепнешком: „Глупак.“

— Чу ли?

Аз се засмях.

— Чуваш добре като куче. — Той смигна на Саня, която ни гледаше със зяпнала уста. — Отлично чуваш. Ами защо, мили мой, не говориш?

Той хвана езика ми с два пръста и го издърпа така силно, че аз се изплаших и захърках.

— Гърлото ти, братко, е чудно! Втори Шаляпин! Н-да!

Той ме гледа една минута.

— Трябва да се учиш, мили мой — каза сериозно той. — Ти можеш ли да кажеш нещо на себе си? На ум?

Той ме чукна по челото.

— В главата си, разбираш ли?

Аз измуках, че да.

— Ами на глас? Кажи на глас всичко, каквото можеш. Хайде, кажи „да“.

Аз не можех почти нищо. Но все пак казах:

— Да.

— Прекрасно! Още веднъж. Сега свири!

Аз свирнах.

— Сега кажи „у“.

Аз казах „у“.

— Мързеливко си ти, ето какво! Хайде повтаряй след мене...

Той не знаеше, че аз си приказвах всичко на ум. Без съмнение именно затова ми се бяха запечатали с такава яснота в паметта първите години. Но от моята няма реч беше още тъй далеч до всичките тия „е“, „у“, „а“, до тия непознати движения на устните, езика и гърлото, в което се задръстваха и най-простите думи. Аз успях да повтора след него отделни звукове, главно гласни, но да ги съединя, да ги произнасям плавно, да не „лая“, както ми казваше той — беше трудна задача!

Само три думи — „ухо“, „мама“ и „плита“^[1] — ми се удадоха тутакси, сякаш ги бях произнасял някога, и сега ми оставаше само да си ги спомня. Тъй собствено си и беше: мама разправяше, че на две години съм почнал да приказвам и после изведнъж съм млъкнал след някакво боледуване.

Моят скъп учител спеше на пода, завит с полушубката, като беше поставил под сламеника някакъв металически, светъл предмет, а аз все се въртах, пиех вода, сядах на леглото си, гледах ледените рисунки по прозореца. Мислех си как ще се върна вкъщи, как ще почна да приказвам с мама, с леля Даша. Спомних си първата минута, когато разбрах, че не мога да говоря: това беше една вечер, майка ми мислеше, че спя и бледна, изправена, с черни коси, прехвърлени на гърдите, дълго ме гледа. Тогава за пръв път ми мина през главата горчивата мисъл, която бе отровила първите ми години: „Аз съм лош от другите и тя се срамува от мене.“

Повтаряйки „е“, „у“, „а“, аз не заспах до сутринта от щастие. Саня ме разбуди, когато беше вече отдавна съмнало.

— Аз ходих вече при баба, а ти още спиш — каза тя бързо. — На баба котенцето се изгубило, Мурка го отнесла в котела. Ами къде е Иван Иванич?

Сламеникът лежеше на пода и още се виждаха вдлъбнатите места от главата, плещите, краката му. Но самия Иван Иванич го нямаше. Той слагаше под главата си раницата — и раницата я нямаше. Покриваше се с полушубката — нямаше я и нея.

— Иван Иванич!

Затекохме се на тавана — никой.

— Бога ми, той спеше, когато изтичах до бабини, погледнах го, виждам — спи, мисля си — чакай тогава да прескоча до баба. Санка, гледай!

На масата беше оставена една черна тръбичка с два кръга на краищата, единият плосък, по-голям, другият мъничък и по-дебел. Ние си спомнихме, че Иван Иванич я беше изваждал заедно с другите инструменти от раницата, когато преглеждаше ушите ми.

Но той къде е? Иван Иванич!

Оттогава са изминали много години. Летях над Берингово море и над Баренцово море. Бях в Испания, изучавах крайбрежието между Лена и Енисей. И не от суеверие, а от благодарност към тоя човек съм носил винаги със себе си тая черна тръбичка, която той бе забравил у нас или може би ни я бе оставил за спомен. Скоро узнах, че това бил стетоскоп, много прост инструмент, с който лекарите прислушват дишането и сърцето. Но тогава той ми се струваше също тъй тайнствен и мил, както и самият Иван Иванич, както всичко, което той говореше и вършеше.

— Иван Иванич!

Изчезна, изгуби се, отиде си, без да се обади на никого!

Тъжен излязох на двора и обиколих около къщата. Следи! Неговите следи, вече покрити със сняг, отиваха просто към полето, избикаляйки пътя, който водеше по друга посока. Все по-малко ставаха те и като стигаха до езерото, се губеха на пътеката, по която жените ходеха да перат дрехи в прорезите на леда.

[1] Плита — кухненска печка (рус.). ↑

ШЕСТА ГЛАВА

СМЪРТТА НА БАЩА МИ. НЕ ИСКАМ ДА ГОВОРЯ

През цялата зима се учех да говоря. Още от сутринта, едва отворил очи, произнасях високо шестте думи, които Иван Иванич ми беше завещал да произнасям всекидневно: „кура“, „седло“, „ящик“, „вьюга“, „пъют“, „Абрам“. Колко трудно беше това! И как хубаво, съвсем не като мене произнасяше тия думи сестра ми!

Но аз бях упорит. Сякаш заклинание, което трябваше да ми помогне, аз ги повтарях хиляди пъти на ден. Те ми се присънваха нощем. Представях си някакъв загадъчен Абрам, който поставя кокошка („кура“) в сандък („ящик“) или излиза от къщи с шапка и носи на рамото си седло. Фъртуна („вьюга“), пият („пъют“)!

Езикът ми не ме слушаше, устните едва се мърдаха. Колко пъти бях готов да натупам Саня, задето тя неволно ми се смееше! Нощем се събуждах от мъка и чувствавах: не, никога не ще се науча да говоря, ще си остана завинаги изрод, както веднъж ме бе нарекла мама. Но в същата минута се опитах да кажа и тая дума: изрод. Помня как най-сетне това ми се удаде и аз заспах щастлив. Иван Иванич ми беше заръчал да се уча да говоря, без да мърдам ръце, за да се освободя от навика на глухонемите, който вече се беше вкоренил доста силно у мене. С пъхнати в джобовите ръце аз посочвах с очи нещо — прозореца, печката, кофата — и високо, на срички, произнасях тая дума. Кой знае защо, бърках ударенията и до днес все още аз поставям ударенията неправилно...

Денят, когато след събуждането си не казах шестте скъпи думи, беше един от най-печалните в живота ми.

Тоя ден рано ни събуди Петровна — и това беше вече доста странно, защото обикновено не тя, а ние отивахме при нея сутрин, палехме печката, поставяхме чайника. Тя влезе, като тропаше с тоягата си, и се спря пред иконата. Дълго мърмори нещо и се кръсти. След това повика сестра ми, заръча ѝ да запали лампата...

Много години по-късно, вече като възрастен, видях случайно в една детска книжка баба Яга. Това беше същата Петровна — брадата, прегърбена, с патерица. Но Петровна беше добра баба Яга, а тоя ден...

тя седеше на скамейката, тежко въздишаше и мене ми се струваше, че дори сълзи се търкалят по брадата ѝ.

— Слизай, Санка! — каза тя. — Ела при мен.

Аз се приближих.

— Ти си вече голям, Санка. — Петровна ме помилва по главата.

— Вчера от майка ти се получи писмо, че Иван заболял.

Тя плачеше.

— Много тежко заболял в затвора. Главата и краката му подпухнали. Пише, че не знае жив ли е той сега или не.

И сестра ми заплака.

— Какво да се прави, божа воля — каза Петровна. — Божа воля — повтори тя някак си ядосано и пак повдигна очи към иконата.

Тя каза само, че баща ми заболял, но вечерта в църквата аз разбрах, че е умрял. Вечерта Петровна ни заведе на църква, за да се „помолим за здраве“, както каза тя.

Може да е странно, но макар да бях прекарал на село вече три месеца, не познавах почти никого освен няколко момчета, с които се пързях на ски. Не ходех никъде, защото се стеснявах от немотата си. И ето сега в църквата аз видях цялото наше село — тълпа жени и старци бедно облечени, мълчаливи и също тъй скръбни като нас. Те стояха в тъмнината — само напред, където четеше проточено попът, горяха свещи. Мнозина въздишаха и се кръстеха.

— Господи, помилуй — повтаряше безкрай попът. От устата му излизаше пара, а от кадилницата, която той размахваше — синкав дим. И струваше ми се, че всички като мене не се молят, а просто зяпат тоя дим, как излиза на струи, вие се и издига нагоре към синьото замръзнало прозоречно стъкло. Навярно бях забравил за баща си. Но изведнъж Петровна ме блъсна сърдито в гърба — и до днес не зная защо — и в тая минута аз си спомних за него и разбрах, че е умрял.

Всички въздишаха и се кръстеха, защото той е умрял, и ние със сестра ми стояхме тук, в мрачината на църквата, защото той е умрял, и Петровна сърдито ме блъсна, защото той е умрял. Ние стоим и се „молим за здраве“, защото той е умрял.

Петровна взе сестра ми при себе си, а аз се върнах вкъщи и дълго седях, без да паля лампата. Черните хлебарки, които баба ми беше донесла у нас нарочно — за щастие, — шумоляха по студената пещ. Аз ядях картофи и плачех.

Умрял — и никога вече няма да го видя! Ето изнасят го от управлението, от оная стая, където ние с майка ми бяхме подавали прошение... Аз престанах да ям и стиснах зъби, като си спомних студения глас и ръката с дълги, сухи пръсти, в които бавно се люлееха очила. Почакай! Ще ти се отплатя аз на теб! Някога ти ще ми се кланяш, а аз ще отговоря: „Гълъбче, съдът ще реши...“ Ето носят ковчега по коридора, а наоколо течат разсилните с книжа и никой не вижда, не иска да види, че го носят. Само леля Даша иде насреща в дълга черна забрадка като монахиня. Иде и се кръсти, и плаче. Но ето ние се спираме, някой стои при вратата, ковчегът се люлее в ръцете и се спуща на пода. Майка ми се кланя, а аз виждам отдолу как треперят устните й...

Опомних се, като чух гласа си. Навярно имах огън, защото бръщолевех някакви несвързани глупости, ругаех себе си, и, кой знае защо, майка си и, помня, разговарях с Иван Иванич, макар да знаех отлично, че той отдавна си е отишъл и дори следите му личаха в полето само два дена, а след това ги беше затрупал снегът.

Но аз говорех — високо и ясно! Аз говорех, сега аз бих могъл да разкажа какво се беше случило оная нощ на понтонния мост, бих доказал, че ножът е мой, че съм го изгубил, когато се бях навел над убийтия. Късно! Закъснях за цял живот и вече с нищо не може да се помогне!

Стиснал главата си с ръце, аз лежах в тъмнината. Вкъщи беше студено, краката ми измръзнаха, но не станах чак до сутринта. Реших, че вече няма да говоря. За какво ли? Все едно, той е мъртъв и аз никога няма да го видя.

СЕДМА ГЛАВА

МАМА

Февруарската революция си спомням зле и до връщането си в града не разбирах тая дума. Но аз си спомням, че тайнственото вълнение, непонятните разговори по онова време свързвах с моя нощен гостенин, който ме бе научил да говоря.

Вечер, като набождах картофи на клечки, често си мислех за него — и той ми се струваше все по-тайнствен, все по-привлекателен. Защо ли изчезна той така ненадейно? Не си взе сбогом, не каза къде отива. Защо ли се криеше на тавана? Защо не искаше да лекува кметовата Манка и дори не отиде при Петровна? Къде ли е той сега? Ще се върне ли? Като се събуждах нощем, слухтах: не чука ли някой на прозореца? Дали не е той? Никой не чукаше, само снегът падаше меко с неуловим шум върху нашата къща и изведнъж вятърът започваше да свири в комина.

И никой не ни питаше за него. Но аз бях уверен, сам не знам защо, че сега всичко би било по-другояче. Сега той нямаше да се крие на тавана. Може би сега не би отказал да се запознае с Петровна.

Не забелязах кога се свърши пролетта. Но лятото започна в деня, когато, свирейки, „Нептун“ страшно и величествено отстъпи назад и спря на пристанището, където с мама го очаквахме още от сутринта.

Минка, в матроска шапка със златни букви, в синя, вече доста измачкана куртка, стоеше както по-рано на стълбата, смело и небрежно поглеждаше към пътниците. Братият капитан-кормчия говореше глухо в тръбата: „Стоп! Напред!“ и „Стоп! Заден ход!“ Палубата тайнствено трепереше. Ние се връщяхме в града. Мама ни отвеждаше у дома — отслабнала, подмладяла, в ново палто и нова цветна забрадка.

През зимата често си мислех как ли ще бъде поразена тя, като ме чуе да говоря. Но тя само ме прегърна и се засмя. Тя беше станала съвсем друга тая зима. През всичкото време си мислеше за нещо — това аз веднага познах по живите движения на лицето ѝ — то самото ту мълчаливо се разстройваше, ту се усмихваше. Петровна беше

решила, че тя се умопобърква и като ахна, веднъж я попита за това. Майка ми се усмихна и отрече.

Веднъж отидохме в гората да лющим лико за Петровна, която плетеше ликови цървули за продан, и аз запомних майка си такава, каквато тя беше тоя ден: чернокоса, яка, с бели зъби, с цветна забрадка, завързана кръстом на гърдите; тя се навеждаше, изкусно отрязваше дръвцето и като очистваше клонките, отхапваше долната му част до корена и с едно движение олющваше ликото. Тя искаше и мене да научи, но нищо не излезе, само си порязах пръста.

След това се скрих в храстите и дълго седях замислен, като слушах как птиците се надпреварват да чуруликат, и поглеждах майка си, която се отдалечаваше все повече от мене. Изведнъж тя запя:

*Дойдоха търговци пред задните врата,
кобилата продадох, белило си купих,
кравата продадох, червило си купих,
ведрото продадох, помада си купих.*

Слънцето беше осветило храстите, а тя се беше изправила, заруменяла, с бляскави очи. Има нещо тук!

При нас тя рядко споменаваше баща ми. Но всеки път, когато приказваше ласкаво с мен, знаех, че мисли за него. Сестра ми тя винаги обичаше.

На парахода тя все си мислеше — повдигаше вежди, клатеше глава, — навярно спореше с някого на ума си. Аз също мислех и мислех: представях си как важно ще се разхождаме по двора и изведнъж ще кажа небрежно нещо, като че ли винаги съм умеел да приказвам. Загледах се във водата, задряхах и се изплаших до смърт: беше ми се присънило, че пак съм онемял.

— Мамо — казах шепнешком.

Тя мълчеше.

— Мамо! — извиках ужасен.

Тя се обърна...

Какъв пуст, какъв беден ми се стори нашият двор, когато се върнахме! Тая година никой не се беше погрижил да изкопае вадичка за водата и мръсната вода, в която плаваха трески, тъй си беше

останала пред всеки вход. Ниските бараки бяха се още повече изкривили през зимата, в оградата се бяха образували такива дупки, през които можеше да мине цяла кола; зад Сковородникови беше натрупана купчина вонящи кости, копита и парчета кожа.

Старецът вареше туткал. Той седеше на същото столче, в престилка, с очила, примусът стоеше на пещта, а на примуса имаше една желязна кофа, от която излизаше такава силна воня, че през всичкото време, докато седях при него, ми се повдигаше.

— Всички мислят, че това е обикновен туткал — каза ми той, когато след половин час го помолих да ме пусне на чист въздух, — но това е универсално лепило. То лепи всичко — желязо, стъкло, дори тухла, ако се намери някой глупак да лепи тухли. Аз съм го изнамерил. Универсално лепило на Сковородников. И колкото по-силно вони, толкова по-здраво хваща.

Той ме погледна недоверчиво над очилата си.

— Универсално лепило на Сковородников — повтори той и въздъхна. — Да можех да взема от някого назаем седем рубли за реклама — всички ще се блъскат да си купят. Селяните купуват на пазара дърводелски туткал по четирсет копейки за четвърт килограм. Как да се нарече това? Грабеж. Я кажи нещичко!

Аз казах. Той кимна одобрително глава.

— Ех, жал ми е за Иван — каза той.

Леля Даша беше заминала занаякъде и се върна след две седмици. Ето кого зарадвах и изплаших аз! Вечерта седяхме в кухнята. Тя все ме разпитваше как сме прекарвали на село — питаше ме и сама си отговаряше.

— Бедните, навярно много ви е било мъчно, все сами и сами? Ами кой ви готвеше? Петровна ли? Петровна.

— Не, не Петровна — казах изведнъж аз, — ние сами си готвехме.

Никога няма да забравя какво стана лицето на леля Даша, когато произнесох тия думи. Като зина, тя тръсна глава и хлъцна.

— Па и не ни беше мъчно — добавих аз смеешком. — Само за тебе, лельо Дашо, ни беше мъчно. Защо ти не дойде при нас, а?

Тя ме прегърна.

— Мили мой, ами че как така? Заговори ли? Заговорило моето гълъбче! А пък мълчи, преструва се, ах ти, такъв-онакъв! Хайде

разказвай!

И аз ѝ разказах за премръзналия доктор, който беше похлопал на нашата къща, как ние го крихме три денонощия, как той ми беше показал „е“, „у“, „ъ“ и ме беше накарал да кажа „ухо“.

— Ти трябва да се молиш за него, Саня — каза сериозно леля Даша. — Как се казва?

— Иван Иванич.

— Моли се, всяка вечер се моли за него!

Но аз не умеех и не обичах да се моля.

ОСМА ГЛАВА

ПЕТКА СКОВОРОДНИКОВ

Леля Даша каза, че съм се бил много променил, откакто съм почнал да говоря. И самият аз чувствавах това. Миналото лято странях от другарите си — тежкото съзнание за моя недъг ме сковаваше. Бях болезнено срамежлив, мрачен и много печален. Сега ми е дори трудно да повярвам това.

За два-три месеца настигнах връстниците си. Петка Сквородников, който беше на дванадесет години, се сдружи с мене. Той беше високо, смело, червенокосо момче.

Първите книги в живота си аз видях у Петка. Това бяха „Разкази за действията на доброволците в предишните войни“, „Юрий Милославски“ и един „Писмовник“, на чиито корици беше изобразен един мустакат юнак в червена рубашка, с перо в ръка, а над него в небесносин овал — девойка.

Именно при четенето на тоя „Писмовник“ ние се сприятелихме. Имаше нещо тайнствено в тия обръщения: „Любезни приятелю“ или „Многоуважаеми господине А. Ф.“ Аз си спомних писмото на щурмана за далечно плаване и за пръв път го казах на глас.

Ние седяхме в Катедралната градина; оттатък реката се виждаха нашият двор и къщите, мънички, много по-мънички, отколкото бяха в действителност. Ето, мъничката леля Даша излезе на стълбите и клекна да чисти риба. Струваше ми се, че виждам как сребристите люспи отскачат и блясвайки във въздуха, падат в краката ѝ. Ето Карлуша, градския умопобъркан, който непрекъснато ту се мръщеше, ту се усмихваше, мина по другия бряг и се спря пред нашата врата — навярно беше заприказвал с леля Даша.

Аз ги гледах през всичкото време, докато казвах писмото. Петка слушаше внимателно.

— Интересно — каза той. — Аз също знаех това, но съм го забравил. А след туй какво?

— Нищо.

— Интересно какво е станало после с тоя кораб. Може да са му отишли на помощ. Ти чел ли си Ник Картер?

— Не.

— Там също има един такъв случай. Някакъв милионер бил хвърлен в някакъв резервоар. Той се досетил и затворил крана. Тогава градинарят почнал да полива и си мислел защо ли не тече вода. И в последната минута дошла помощта. Иначе той би си психясал там. А пък ти чудесно говориш наизуст. Дълго ли си го учил?

— Не знам.

— Аз ще прочета сега нещо, а ти ще можеш ли да го повториш? Той прочете:

Отговор с отказ

„Уважаеми господине С.Н.,

Изразените от Вас чувства ме много ласкаят, но ми е невъзможно да ги приема по причини, които е безполезно да споменавам тук, защото те не се отнасят до Вас.

Приемете и пр.“

„Забележка. Отговорите с отказ се пишат винаги с общи прости фрази. В тях не трябва да се съдържат никакви странични идеи освен учтивост.“

Дума по дума аз повторих това писмо заедно със забележката. Петка подсмръкна недоверчиво.

— Я гледай! — каза той. — Ами това?

И той прочете, без да се спира, на един дъх:

Писмо до него и до нея

„Ще започна с чужди думи: «Бих желала миналото да забравя, но да се разделя с него ми е жал, там е моето щастие мимолетно, там е моята радост и печал.» Знаеш ли? Аз намерих онова, което ми е тъй скъпо в теб (следва указание какво именно). Няма нищо по-добро, по-скъпо и по-мило от тебе, ти си ми мил като (следва като какво), спомних си аз първите сълзи и първата твоя целувка по ръката ми. Ето вече два дни как живея без теб (следва:

весело, скучно, добре или за някои семейни обстоятелства).
Привет, целувам те.“

Макар и с малко позапъване, но аз повторих и това писмо.

— Я гледай! — каза с възхищение Петка. — Ех, че памет!

За съжаление ние много рядко прекарвахме времето си тъй хубаво. Петка беше зает: той „търгуваше с цигари от китайците“ — тъй се наричаше в нашия град тая тежка работа. Китайците, които живееха в Покровското предградие, пълнеха цигарените гилзи и наемаха момчета да ги продават. Като днес виждам пред себе си един от тях на име Ли — дребничък, черно-жълт, с необикновено набръчкано лице и доста добър; смяташе се, че Ли дава по-голяма „почерпушка“ от другите китайци. „Почерпушката“ беше нашата чиста печалба (по-късно и аз почнах да търгувам), защото ние действително черпехме всички: „Запушете, моля“; но наивният купувач, който приемаше почерпването, непременно плащаше за него в звонк. Това бяха наши пари. Цигарите бяха в кутии по двеста и петдесет парчета — „Катик“ и „Александър III“ — и ние ги продавахме на гарата, по влаковете, по булевардите.

Наближаваше есента на 1917 година, но бих излъгал, ако почнех да ви уверявам, че съм виждал, чувствувал или поне що-годе разбирал тогава цялото дълбоко значение на това време за мене, за цялата страна и за цялото земно кълбо... Аз нищо не виждах и нищо не разбирах. Аз бях забравил дори и онова неопределено вълнение, което изпитвах пролетес на село. Просто живеех ден след ден, продавах цигари и ловях раци — жълти, зелени, сиви, — син ни веднъж не можах да хвана.

Но скоро дойде краят на всички мои свободии.

ДЕВЕТА ГЛАВА

ПРЪЧИЦА, ПРЪЧИЦА, ПРЪЧИЦА, ПЕТА, ДЕСЕТА, СТОТНА...

Навярно той бе идвал у нас още преди нашето връщане в града; всички го познаваха в двора и онова неопределено-насмешливо отношение, с което го посрещнаха Сковородникови и леля Даша, се беше вече затвърдило. Но сега той почна да идва почти всеки ден. Понякога той донасяше нещо, но, честна дума, аз не съм изял ни една негова слива, ни един рошков, ни един бонбон.

Косата му беше закъдрена, мустаците — засукани, лицето — пълно, но той беше доста строен. Дебелият му глас беше, според мен, противен. Той се лекуваше от пъпки, които личаха по мургавата му кожа. Но с всичките си пъпки и къдри, с дебелия си противен глас той се харесваше за съжаление на моята майка — инак щеше ли да идва у нас почти всекидневно? Да, той й харесваше. При него тя ставаше съвсем друга, смееше се и дори започваше да говори също тъй дълго като него. Веднъж я видях как седеше сама и се усмихваше — по лицето й се досетих, че мисли за него. Друг път, разговаряйки с леля Даша, тя каза за някого: „Ненормалности колкото щеш.“ Това бяха негови думи.

Презимето му беше Тимошкин, но, кой знае защо, той се беше нарекъл Смешника Кулий — и досега не зная какво е искал да каже с това. Помня само, че обичаше да казва на мама, че „в живота той бил беден смешник“ и че „животът го бил подмятал като треска“.

При тия думи той правеше значителна гримаса и с глупав замислен вид гледаше мама.

И тоя смешник идваше сега у нас всяка вечер. Ето една от тия вечери.

Кухненската лампа виси на стената и рошовата сянка на моята глава закрива тетрадката, маситницата и ръката, която, скърцайки безпомощно с перото, се движи по хартията.

Аз седя на масата и старателно рисувам пръчици, опрял език в бузата — една пръчица, втора, трета, стотна, хилядна. Изписал бях не по-малко от милион пръчици, защото моят учител твърдеше, че докато те не станели „пенпендикулярни“, не бивало по никой начин да се

отива по-нататък. Той седи до мен и ме учи, поглеждайки от време на време снисходително майка ми. Той ме учи не само как да пиша, но и как да живея и от тия безкрайни глупашки разсъждения главата ми започва да се върти и пръчиците стават тумбести, опашати и каквито щете, но само не прави, не „пенпендикулярни“.

— Всекиму се иска да се докопа до някой тлъст кокал — казва той — и по природа всеки трябва да се стреми към това. Но може ли тоя кокал да се нарече обезпечаващо явление — е още по-голям въпрос!

Пръчица, пръчица, пръчица, пета, десета, стотна.

— Аз например още от детинство попаднах в трудна атмосфера и не можех да разчитам на работната сила на майка си. Напротив, когато семейството ни изпадна в нищета и баща ми, обвинен в конекрадство, беше осъден на затвор, не друг, а аз трябваше да изкарвам парчето хляб.

Пръчица, пръчица, дебела, тънка, крива, издута, пета, десета, стотна...

— Печално беше това, че като се върна от затвора, баща ми почна да си посрѣбва, а доколкото човек затѣва в пиянство, дотолкова се разрушава и неговото стопанство. След това го налегна и смъртта безусловно скоропостижно, защото тя беше вследствие одирането на един умрял кон.

Аз знам отлично какво е станало след туй с бащата на моя учител: той се надул и „ковчегът, който беше започнат, трябваше бързо да се преправя, тъй като фигурата на покойния надминаваше три пъти неговия обем приживе“. Тая отвратителна смърт ми се беше дори присънила...

Пръчица, пръчица, пръчица... перото скърца, пръчица, мастилена капка...

— И опустя нашата родова къща. Но аз никак не паднах духом, не увиснах на шията на майка си на единадесет години.

Учителят ме гледа. Аз съм само на десет години, но започвам безпокойно да мърдам на столчето.

— Постъпих в един ресторант, станах слуга, но престанах като излишно гърло да се отразявам на заплата на майка си.

Несъмнено тъкмо тоя чудноват начин на изразяване бе направил такова силно впечатление на майка ми. Ако Смешника говореше

просто, тя веднага би се досетила, че това е обикновен човек — глупав, ленив и жесток. Впрочем, че е жесток, тя скоро узна.

Тя седи до същата маса и го слуша като омагьосана. Тя кърпи ризи — бащините ми ризи — и аз знам за кого ги кърпи тя. С предчувствие за някаква беда вдигам очи към бледното ѝ лице, черните коси с път по средата, към тънките ръце — и се връщам към своите пръчици... Много ми се иска да тегля поне една черта по дължината на реда, ще излезе прекрасен стобор — но не бива! Пръчиците трябва да бъдат „пенпендикулярни“.

— Между това майка ми — продължава Смешника — явно започна да клони към доброволни подаяния. Тогава какво направих? Като съзнах, че за моето развитие това се явява безусловен минус, обърнах се към вуйчо си, вечна му памет, Никита Зуев, и го помолих да повлияе на мама...

За стотен път слушах за тоя вуйчо, вечна му памет, и си представям как тоя стар, дебел човек със също такова луничаво лице пристига с шейна от село, съблича жълтата си шуба и влиза, като отърсва снега и се кръсти пред иконата. Той бие майката, а мъничкият — Смешника Кулий, стои и гледа спокойно как бият майка му.

Пръчица, пръчица... но стоборът е отдавна вече нарисуван и макар да зная отлично, че ей сега ще си изпатя, бързо рисувам над стобора слънце, птици, облаци. Като продължава да приказва, Смешника ме поглежда изпод око, аз бързо закривам с ръкав слънцето и птиците. Но късно! Той взема в ръце тетрадката ми. Вдига вежди. Аз ставам.

— А сега погледайте, Аксиня Фьодоровна, с какво се занимава вашето любезно синче!

И майка ми, която никога не беше била децата си, докато беше жив баща ми, ме хвана за ухото и блъсна главата ми о масата.

Имаше и други вечери: случваше се, че моят бъдещ пастрок четеше на глас — и как тия четения не приличаха на нашите с Петка Сковородников в Катедралната градина. Смешника четеше винаги една и съща книга: „Из дневника на един портартурец“, със следното стихотворение, напечатано на корицата:

Защитник на царя и отечеството,

*днеска пълен кавалер,
кожата си аз не жалех,
пет рани и две контузии получих,
но и врага хубаво научих.*

И той четеше тая книга с такова поучително-заплашително изражение, като че ли не друг, а аз бях виновен за всичките беди на храбрия артураец.

Уроците престанаха в деня, когато Смешника Кулий се пренесе у нас. Вечерта преди това бе отпразнувана сватбата, на която леля Даша не дойде, като каза, че била уж болна. Аз помня как, пременена и страшна, седеше на сватбата мама. Тя беше в бяло кадифено жакетче — подарък от младоженеца — и вчесана като момиче; косите ѝ бяха кръстосани около главата. Тя разговаряше, пиеше, усмихваше се, но понякога прекарваше ръка по лицето си със странно изражение. Смешника Кулий произнесе реч, в която изтъкваше своите заслуги пред бедното семейство, което безусловно отиваше към пропадане, доколкото неговият по-раншен глава беше оставил „разрушителна картина“, и между другото спомена, че бил открил пред мене „общото образование“, очевидно разбирайки под тая дума „пенпендикулярните“ пръчици.

Мама едва ли слушаше тая реч. Навела очи, тя седеше до младоженеца и като се начумери изведнъж, се загледа право след себе си със смутен израз на лицето.

Старият Сковородников, здравата пийнал, се приближи до нея и я тупна по рамото.

— Их, Ксиня, промени ти...

Тя безпомощно, бързо се усмихна.

Два месеца след сватбата моят пастрок служи в пристанищната кантора и макар че ни беше тежко да гледаме как той идва и се изтяга на мястото, където по-рано седеше баща ми, и яде с неговата лъжица, от неговата чиния, все пак още можеше да се живее, като бягах от къщи, мълчах си и се връщах, когато той вече спеше. Но скоро зарад някакви тъмни работи го изгониха от кантората и изведнъж животът ни стана непоносим. На тая мъглява глава беше хрумнала нещастната

мисъл да се залови за нашето възпитание — моето и на сестра ми — и аз вече нямах нито една свободна минута.

Сега се досещам, че на млади години той навярно е служил като лакей — все трябва да е виждал някъде всичките тия смешни и странни неща, на които той подлагаше мене и сестра ми!

Преди всичко той искаше да идваме сутрин да го поздравяваме, макар че спяхме на пода на две крачки от неговия креват. И ние идвахме. Но никакви сили не можах да ме накарат да произнеса: „Добро утро, татко!“ Утрото не беше добро и таткото не беше татко. Не биваше да сядаме преди него на трапезата, а за да станем, трябваше да поискаме от него позволение. Ние трябваше да му благодарим, макар че майка ми продължаваше да пере в болницата, а обедът, купен с нейни и мои пари, беше сготвен от сестра ми... Помня отчаянието, което ме беше обхванало, когато бедната Саня стана от масата и като направи некрасив реверанс, както я учеше той, каза за пръв път: „Благодаря ви, татко“. Колко ми се искаше да запратя в това пълно лице чинията с недоядената каша! Не направих това, но и досега съжалявам...

Как го мразех! Противни ми бяха и походката му, и хъркането му, и косите му, и дори ботушите му, които той сам чистеше всяка сутрин с някаква мрачна енергия. Като се събуждах нощем, аз гледах дълго и с омраза неговото пълно спящо лице. Той дори не подозираше на каква опасност се излага! Бих го убил, ако не беше леля Даша.

ДЕСЕТА ГЛАВА

ЛЕЛЯ ДАША

Може би не бих дори споменавал за това време, но друг един мил образ се изправя пред мен — леля Даша, която за пръв път тогава съзнателно оцених и обикнах.

Ходех при нея и мълчах — и без това тя знаеше всичко. За да ме утеши, тя ми разказваше историята на своя живот. С учудване узнах, че тя нямала още четиридесет години! А на мене ми се струваше същинска бабичка, особено когато си турнеше вечер очилата и четеше чуждите писма, които наводнението беше донесло в нашия двор (тя още ги четеше).

На двадесет и пет години останала вдовица: мъжът ѝ бил убит още в началото на Руско-японската война. На шкафа, покрит с дантелена покривка, между вази от синьо вито стъкло стоеше портретът му. А зад портрета се пазеше едно писмо, което аз, разбира се, знаех наизуст. Походната канцелария на 26-ти източносибирски стрелкови полк съобщаваше на леля Даша, че нейният мъж, редникът Фьодор Александрович Фьодоров, награден с военния орден III и IV степен, е паднал геройски в бой с японците! Герой! Дълго след това при тая дума си представях ниско остригания мъж с мустаци и брадичка, седящ на плетено кресло на фона на снежни планини.

Всяка вечер леля Даша четеше по едно писмо — това беше станало за нея нещо като обред. Обредът започваше с това, че леля Даша се мъчеше да отгатне съдържанието на писмото по плика, по адреса, в повечето случаи съвсем размит от водата.

След това ставаше четенето — именно ставаше — бавно, с дълги въздишки, с мърморения, когато се случваха нечетливи думи. Леля Даша се радваше на чуждите радости, съчувствуваше на чуждите скърби, едни хокаше, други хвалеше. Излизаше, с една дума, като че всички тия писма са адресирани до нея. По същия начин четеше тя и книгите. Семейните и любовни работи на разните князе и графове, герои на приложенията към списанията „Родина“, леля Даша разчепкваше тъй, сякаш всичките тия князе и графове живееха в същия двор.

— А пък тоя барон Л. — говореше тя оживено, — аз си знаех, че той ще зареже мадам де Сан-Су. Миличка, миличка, а след това на ти една „миличка“! Бива си го тоя хубостник!

Когато, спасявайки се от Смешника Кулий, аз прекарвах вечерно време при нея, тя вече дочиташе пощата — бяха останали не повече от петнадесет писма. Сред тях имаше едно, което трябва да приведа тук. Леля Даша не бе го разбрала. Но мене и тогава ми се струваше, че то е някак свързано с писмото на щурмана за далечно плаване.

Ето това писмо (първите редове леля Даша не бе могла да разчете):

„... моля те за едно: не вярвай на тоя човек! Може смело да се каже, че ние дължим всичките си несполуки само на него. Достатъчно е да ти кажа, че от 60-те кучета, които той ни предаде в Архангелск, по-голямата част трябваше да застреляме още на Нова земя. Ето колко скъпо ни коштува тая роднинска услуга. Не само аз, но цялата експедиция го проклена. Ние се излагахме на риск, знаехме, че се излагаме на риск, но не очаквахме такъв удар. Остава ни да направим всичко, което е по силите ни. Колко много работи бих могъл да ти кажа за нашето пътешествие! За нашата Катюша има истории за през цяла зима. Но как скъпо трябва да се разплащаме сега за тях, боже мой! Не искам да помислиш, че положението ни е безнадеждно. Но все пак недейте особено много очаква...“

Леля Даша четеше, като се запъваше и ме поглеждаше през очилата с поучително изражение. Аз я слушах, без да знам, че след няколко години ще си спомням мъчително всяка дума.

Писмото беше дълго, на седем или осем страници — подробен разказ за живота на кораба, замръзнал сред ледовете и бавно движещ се на север. Особено ме порази това, че лед имало дори в каютите и че всяка сутрин трябвало да го секат с брадва.

Бих могъл да разкажа със свои думи как на лов за мечки паднал в една пукнатина и се пребил морякът Скачков, как всички се измъчили,

като наглеждали болния механик Тисо. Но буквално бях запомнил само ония двадесет или тридесет реда, които приведох по-горе.

Леля Даша все още четеше и въздишаше — сякаш в мъгла ми се мяркаше в главата следната картина: бели палатки на белия сняг; задъхани кучета влекат шейна. Един огромен човек, великан в рунтави ботуши, с кожен висок-висок калпак върви към шейната като поп в кожено расо...

Веднъж като дойдох у лелини Дашины, заварих я потънала в сълзи. Тя плачеше пред шкафа, на който стоеше портретът на мъжа ѝ, герой от Руско-японската война. Като ме съгледа, тя смъкна забрадката си от главата.

— Ето какво прави с мене тоя кръвопиец — каза ми тя с такава злоба, че аз се зачудих. — Ето как се гаври той с мене! Мислите, че като съм сама, никой не ще ме защити ли? Ще се намери!

— Лельо Дашо!

— Ще се намери! — повтори тя и отново заплака. — Няма да търпя. Ще си замина — и това си е. Търси ме след туй, ако си нямаш работа.

Тя седна на кревата, сне обувката си и я запрати с все сила на пода.

— Да те вземат дяволите! — каза тя тържествено. — А сам ти, стари дяволе, запомни и знай! Не съм аз жена за тебе. Това не ще го бъде никога.

Разбрах, че тя хока стария Сковородников, и попитах какво е направил. Но тя само махна с ръка.

Още тогава ми се стори, че тя сама не знае добре обидил ли я е той или не. Във всеки случай той ѝ беше казал нещо особено, защото вечерта леля Даша наметна черното си дантелено шалче и отиде при циганката-врачка, която живееше в съседния двор.

Върна се замислена, тиха и вече не хокаше Сковородникова; наопаки, тя си продума тихичко: „Па и не е пияница.“

Това странно поведение продължи и на следния ден. Леля Даша седеше на двора и плетеше, когато на портата се появи един непознат червендалест човек в мръсно брезентно палто, с дебели ботуши. Като се огледа, той се отправи към стария Сковородников, който вареше своето универсално лепило пред входа.

— Вие ли продавате къщата?

Сковородников го погледна, след това леля Даша.

— Аз — отговори той — продавам тая къща и цялото имущество поради заминаване.

Леля Даша почна развълнувано да шепне, след това скочи и като събори стола, смъкна като вчера забрадката си от главата.

— Двор има ли?

— Има, ей това, което е оградено.

Леля Даша шепнеше все по-високо.

— Не се продава! — извика тя изведнъж. — Не е за продан тая къща! Махайте се!

Сковородников хитро затвори едното си око.

— Ти ли си стопанинът? — запита го бързо човекът с брезентното палто.

— Аз.

— Тогава какво — продаваш ли я или не?

— Ето на, казват ви, че не се продава — каза самодоволно Сковородников и се закиска.

Петка присъствуваше на тая сцена. Той стоеше на прага на кухнята и се усмихваше презрително. Не разбирах нищо. Скоро всичко се разясни.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

РАЗГОВОР С ПЕТКА

Още когато висях над „пенпендикулярните“ пръчици, бях намислил да бягам. Не току-така рисувах над стобора слънце, птици, облаци! След това бях забравил тая мисъл. Но всеки ден ми ставаше все по-трудно да се връщам вкъщи.

С майка си почти не се срещах. Тя излизаше, когато още спях. Понякога, като се събудех нощем, виждах я седнала до масата. Бяла като тебешир от умора, тя бавно ядеше и дори Смешника се боеше, когато срещаше черните ѝ изпод вежди очи.

Сестра си аз много обичах. Но по-добре и нея да не бях обичал. Помня как тоя подлец Смешника я наби веднъж до припадък, задето беше разляла чаша зехтин. Изпъдиха я от масата, но аз ѝ занесох скришом картофи. Тя ядеше картофите и горчиво плачеше и изведнъж се сепна — дали не си е изгубила цветните стъклени топчета, когато са я били. Топчетата се намериха. Тя се засмя, дояде картофите и почна отново да плаче...

Навярно е приближавала вече есента, защото ние с Петка скитахме из Катедралната градина, подритвахме листата с босите си крака. Петка лъжеше, че уж старинният, прикрит с една могила тунел, на който седяхме, водел от градината под водата до оня бряг на реката и че уж Петка веднъж дошъл до средата на тунела.

— Цяла нощ вървах — каза небрежно Петка. — Там на всяка стъпка има скелети.

От могилата се виждаше на високия отсрещен бряг Покровският манастир, бял, заобиколен с ниски зидове, покрити с керемиди. Понататък ливади, ту светлозелени, ту жълти, които при вятър променяха цвета си като море.

Но тогава ние с Петка много малко мислехме за красотата на природата. Лежахме по корем на могилата и смучехме някакви горчиви корени, за които Петка казваше, че били сладки.

Спомням си, разговорът почна от плъховете: живеят ли в тунела плъхове? Петка каза, че живеят, сам ги бил виждал, и че у плъховете, като у пчелите, имало царица-майка.

— През високосна година те всички умират — добави той, — а царицата пак ги наплодява. Тя е грамадна като заек.

— Лъжеш!

— Бога ми, ако искаш да се прекръстя — каза равнодушно Петка.

Сякаш се бяхме уговорили по какво може да се лъже и по какво — не. Още тогава, като момчета, се уважавахме помежду си.

— В Туркестан няма плъхове — добави замислено Петка, — там има скокливи мишки, а на полето — полски мишки. Но те са съвсем други: те ядат трева като зайците.

Той говореше често за Туркестан. Според неговите думи, това било град, в който круши, ябълки, портокали растели просто по улиците, така че можеш да си набереш, колкото искаш, и никой не ще ти надупчи гърба със сачми от сол, както правят пазачите по нашите овощни градини. Там спят на килими под открито небе, защото няма зима, а ходят само по халати — няма нужда нито от ботуши, нито от зимно палто.

— Там живеят турци. Всички до един са въоръжени. Криви саби, обковани със сребро, на пояса — нож, а на гърдите — патрони. Да идем, а?

Мислех си, че той се шегува. Но той не се шегуваше. Пребледнял, изведнъж се отвърна от мене и стана, като гледаше развълнувано към далечния бряг, където един познат стар рибар спеше на въдиците си, забучени в пясъка до самата вода. Ние помълчахме.

— Ами баща ти? Ще те пусне ли?

— Мигар ще го питам! Той сега си има други грижи.

— Защо?

— Защото ще се жени — каза с презрение Петка.

Бях поразен.

— За кого?

— За леля Даша.

— Лъжеш!

— Той й каза, че ако тя не се омъжи за него, ще продаде къщата, а сам ще тръгне по селата да калайдисва тенджери. Тя отначало се опъваше, а след това се съгласи. Влюбена ли е, кой знае — добави презрително Петка и плю.

Аз все още не вярвах. Леля Даша! Омъжена! И то за стария Сковородников, когото така хокаше!

— А на тебе какво ти е?

— Нищо! — каза Петка.

Той се начумери и заговори за нещо друго. Преди две години беше умряла майка му и като плачеше обезумял, той беше излязъл от двора и се бе залутал така далече, че едва го бяха намерили. Спомних си как го дразнеха зарад това момчетата. Ние приказвахме още малко, а след това легнахме по гръб с разпрострени ръце и почнахме да гледаме към небето. Петка уверяваше, че ако полежи така човек двадесетина минути, без да мигне, може и дене да види звездите и месечината. И ето ние лежахме и гледахме. Небето беше ясно, просторно, нейде високо бързо се гонеха в надпревара един друг облаците. Очите ми се насълзиха, но аз се мъчех с всички сили да не мигам. Месечината я нямаше никаква, а колкото за звездите, бях веднага разбрал, че Петка лъже.

Някъде зашумя мотор. Стори ми се, че това е военният камион, които работи на пристанището (пристанището беше долу, под крепостната стена). Но шумът се приближаваше.

— Аероплан — каза Петка.

Той летеше, осветен от слънцето, сив, подобен на красива крилата риба. Облаците се носеха насреща му, той летеше срещу вятър. Но с каква леснота, която за пръв път ме порази, той избиколи облаците! Ето той е вече зад Покровския манастир, черната му кръстата сянка тичаше подир него по ливадите отатък реката. Той беше отдавна изчезнал, но мене все ми се струваше, че още виждам в далечината мъничките сиви крилца.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

СМЕШНИКА КУЛИЙ В БАТАЛЪОНА НА СМЪРТТА

Петка имаше чичо в Москва и целият ни план се основаваше на тоя чичо. Чичото работел по железниците — Петка уверяваше, че работел като машинист, а аз мислех, че като огняр. Във всеки случай по-рано Петка винаги го наричаше огняр. Тоя машинист-огняр преди пет години работел по влаковете, които пътували от Москва за Ташкент. Казвам с такава точност — преди пет години, защото вече пет години от чичото нямало писмо. Но Петка казваше, че това нищо не значело, защото чичото винаги рядко пишел, а работел той по същите влакове, защото последното писмо дошло от Самара. Ние заедно гледахме картата и се оказа действително, че Самара се намира между Москва и Ташкент.

С една дума, трябва само да се издири тоя чичо. Адреса му Петка знаеше — но и да не го знаеше, винаги можеше да се намери човек, като се знае презимето му. А относно презимето у нас нямаше ни най-малко съмнение: Сковородников — същото като на Петка.

Ние си представяхме по следния начин втората част от пътя: чичото трябваше просто да ни откара от Москва до Ташкент на локомотива. Но как да се стигне до Москва?

Петка не ме придумваше. Но той изслушваше с каменно лице моите боязливи възражения. Той не ми отговаряше — на него всичко му беше ясно. А на мене ми беше ясно само едно: ако да не беше Смешника, не бих отишъл никъде. И изведнъж се оказа, че той заминава — той заминава, а пък аз оставам.

Това беше паметен ден. Във военна униформа, с нови, блестящи и скърцащи ботуши, с накривена фуражка, изпод която на равна вълна се подаваха къдриците му, той дойде вкъщи и сложи на масата двеста рубли.

По това време това бяха невиджани пари и майка ми с неволна алчност ги покри с ръце.

Но мене и Петка, и всички момчета от нашия двор ни поразиха не парите — не, а нещо съвсем друго: на ръкава на формената му

рубашка беше извезан череп, а под черепа — кръстосани кости. Моят пастрок беше постъпил в батальона на смъртта.

Без съмнение моите читатели не помнят тези батальони. Един човек с барабан се явяваше внезапно на някое събрание, на мястото за разходка, навсякъде, където имаше много хора. Той биеше барабана — всички хора млъкваха. Тогава друг човек, повечето пъти офицер със също такъв череп и кости на ръкава като у моя пастрок, започваше да говори. От името на Временното правителство той призоваваше всички в батальона на смъртта. Но макар да твърдеше, че всеки записан щял да получава по шестнадесет рубли на месец плюс офицерско облекло и пътни пари, никому не се искаше да мре зарад Временното правителство и в батальона на смъртта се записваха главно такива пройдохи като моя втори баща.

Но в деня, когато тържествено-мрачен той дойде вкъщи в нова униформа и донесе двестате рубли, никой не го смяташе за пройдоха. Дори леля Даша, която го мразеше, излезе и неестествено му се поклони.

Вечерта той покани гости и произнесе реч.

— Всички тия вършени от началството процедури — каза той — имат назначението да защитят свободата на революцията от просяците, абсолютното мнозинство от които са евреи. Просяците и болшевиките създават подла авантюра, от която безусловно страдат всичките плодове на съществуващия ред. За нас, защитниците на свободата, тая трагедия се решава много просто. Ние вземаме в ръцете си оръжието и горко на оногова, който зарад удовлетворение на личната си власт посегне на революцията и свободата. Свободата струва скъпо. Евтино няма да я продадем! Такава е в общи черти окръжаващата момента обстановка.

Тая вечер майка ми беше много весела. В бялото кадифено жакетче, което много ѝ приличаше, тя обхождаше гостите с бутилка вино и след всяка чаша доливаше. Приятелят на моя пастрок, един нисък, любезен дебелак, също от батальона на смъртта, стана и почтително предложи наздравица за нея. Той се смееше от сърце, когато моят пастрок говореше, но сега беше станал много сериозен. Като вдигна високо чашата с вино, той се чукна с майка ми и каза „ура“.

Всички извикаха „ура!“ Тя се смути. Малко зачервена застана сред стаята и се поклони ниско, по старомодному.

— Красавица! — каза високо дебелакът.

След това старият Сковородников отговори също с реч. Той беше пиян и поради това говореше с много дълги паузи, през време на които всички мълчаха.

— Всеки трябва да разбира смъртта — каза той сурово. — Толкоз повече че някои напразно мърсят земята и на тях пътят им е само във вашия батальон. Но мене например и с меден кравай не можеш ме примамти в него. Защо? Защото за вашата свобода не искам да умирам. Вашата свобода е търговия. И вашият батальон е също търговия. Продавайте бъдещата си смърт за двеста рубли. Моля ви се, ако не умра? Тогава парите обратно ли?

Той каза още нещо за министрите-капиталисти и си седна. Стиснал юмруци, моят пастрок се приближи до него. Празникът щеше да свърши зле. Но дебелакът (който се смя от сърце и над тая реч) скочи и се хвърли между тях. Докато той успокояваше моя пастрок, Сковородников си излезе, като нарочно тропаше силно с ботушите.

Но празникът все пак свърши зле.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА ДАЛЕЧНО ИЗПРАЩАНЕ

Навярно беше вече към два часа след полунощ, аз отдавна спях и се събудих от някакъв вик. Тютюнев дим висеше неподвижно над масата, всички отдавна си бяха отишли, моят пастрок отдавна спеше на пода, разперил ръце и крака. Викът се повтори, аз познах гласа на леля Даша и отидох до прозореца. Някаква жена лежеше на двора и леля Даша й духаше шумно в устата.

— Лельо Дашо!

Сякаш без да ме чуе, леля Даша скочи, кой знае защо, обиколи къщата ни и потропа на прозореца.

— Вода дайте! Пьотр Иванич! Аксиня лежи там!

Отворих вратата, тя влезе и почна да буди моя пастрок.

— Пьотр Иванич! Ох, господи! — Моят пастрок само мучеше. — Саня, трябва да я пренесем тук, навярно е паднала на двора и зле се е ударила. Пьотр Иванич!

Със затворени очи моят пастрок седна, след това отново легна. Не можахме да го събудим.

Цяла нощ се въртахме около мама и едва на сутринта тя дойде на себе си. Тя просто беше припаднала, но падайки, си беше ударила главата о камъните и за нещастие ние узнахме това от доктора едва на другия ден вечерта. Докторът заръча да туряме на главата й лед. Но да се купува лед се стори странно на всички и леля Даша реши вместо лед да й туря мокра кърпа на главата.

Помня как Саня припваше на двора, мокреше кърпата във ведрото и се връщаше, като изтриваше сълзите си с ръка. Мама лежеше спокойна, бледна както винаги. Тя не попита ни веднъж за пастрока, който си отиде на другия ден в своя батальон, но затова пък нас — мене и сестра ми — не ни пуцаше ни на крачка от себе си. Мъчително й се повдигаше, всяка минута свиваше очи, сякаш се старалаше да види нещо и, кой знае защо, това не харесваше никак на леля Даша. Мама боледува три седмици и като че ли вече започваше да се поправя. И изведнъж нещо я „прихвана“.

Веднъж се събудих призори и видях, че тя седи на леглото, спуснала на пода босите си крака.

— Мамо!

Тя ме погледна изпод вежди и изведнъж разбрах, че не ме вижда.

— Мамо! Мамо!

Все със същото внимателно, строго изражение тя отстрани ръцете ми, когато исках да я накарам да си легне...

От тоя ден тя престана да се храни и докторът заръча да я храним насила с яйца и масло. Това беше прекрасен съвет, но ние нямахме пари, а в града нямаше ни яйца, ни масло.

Леля Даша я хокаше и плашеше, а мама лежеше разсеяна, мрачна, прехвърлила на гърди черната си коса, и не продумваше ни думица. Само веднъж, когато леля Даша, отчаяна, заяви, че знае защо тя не яде — не иска да живее, затова не яде, — мама промърмори нещо, начумери се и се обърна на другата страна.

Тя бе станала много мила с мене, откакто заболя, и дори като че ли ме бе обикнала не по-малко, отколкото Саня. Често тя дълго ме гледаше внимателно и сякаш с някакво учудване. Никога тя не бе плакала преди разболяването си, а сега плачеше всеки ден и аз разбирах защо плаче. Тя съжаляваше, че по-рано не бе ме обичала, разкайваше се, че бе забравила баща ми; може би молеше прошка зарад Смешника, зарад всичко, което той правеше с нас. Но някакво вцепенение ме беше обхванало. Бях непохватен, нищо не правех, за нищо не мислех.

Такъв беше и нашият последен разговор — нито аз, нито тя произнесохме дума. Тя само ме повика при себе си и ме хвана за ръката, като клатеше глава и с мъка задържахше треперещите си устни. Разбрах, че иска да се прости с мене. Но аз стоях като пън, навел глава, и упорито гледах към пода.

На другия ден тя умря...

В пълна походна униформа, с пушка на рамо, с бомба на пояс, моят пастрок плачеше в коридора, но, кой знае защо, никой не му обръщаше внимание...

Ние със сестра ми седяхме на двора и всички се спираха до нас и ни говореха все едно и също: „Жал ви е за майка ви, нали?“ или „Сега сте останали сираци, бедните.“ Това беше някакъв страшен обред — и туй, че бабите, които идваха у Сковородникови да играят на карти, се

бяха затворили у нас, а след това със запретнати поли и засукани ръкави изнасяха кофи вода, сякаш бяха мили пода, и туй, че леля Даша тичаше за някаква си „попътна“. Мене ми се струваше, че ние трябва да седим на двора, докато се свърши тоя обред. И ние седяхме и чакахме.

Много години по-късно прочетох у Балзак, че „наблюдателността се изостря от страданията“, и тутакси си спомних тия дни, когато обреждаха, опяваха и погребваха майка ми. Запомнил съм всяка дума, всяко движение — и свое, и чуждо. Разбрах защо първия ден всички говореха шепнешком при майка ми, която лежеше на масата с икона в кръстосаните ръце, а след това все по-високо и най-послед с обикновения си глас. Те бяха свикнали — и Сковородников, и пастрокът, и леля Даша, — вече бяха свикнали с това, че тя е мъртва! С ужас забелязах, че изведнъж и самият аз почвах да мисля за друго.

Нима и аз бях свикнал, нима мисля за ашика, натъпкан с олово, който Петка ми беше подарил отдавна, а поради смъртта на майка ми още не бях успял да го опитам! И тутакси, разкаян, принуждавах себе си да мисля за нея.

Тъй беше и в деня на погребението.

Саня я болеше глава и я оставиха вкъщи. Пастрокът, който от сутринта беше извикан в батальона, закъсна за изнасянето на тялото и като го чакахме цели два часа, тръгнахме сами подир ковчег — Сковородников, леля Даша и аз.

Те вървяха пеша, леля Даша се държеше за някаква скоба, за да не изостане, а мен ме поставиха на колата.

Срам ме е, като си спомням, но чувствувах гордост, когато познати момчета ни срещаха по пътя и като се спираха, изпровождаха с очи нашата процесия или когато някой се присъединяваше към нас за две-три минути, за да попита кого погребват. Започвах тутакси да се осъждам за това. Но ние карахме все по-нататък и по-нататък, равнодушният колар с каскет и мръсна дълга горна дреха подвикваше на дръгливия си кон и мисълта ми започваше отново да се лута бог знае къде — далеч от тоя беден, едва покрит с бяло парче погребален ковчег.

Ето улица Задстенна; покрай градската стена дървени огради запречваха дупките, за да не може никой да се промъкне без билет в Лятната градина. И никой освен нас с Петка не знаеше, че на

предпоследната ограда можеха да се отместят две дъски — и, хоп, в градината! Ако искаш, слушай музика; ако искаш, накъсай скришом шибой в градината и след представлението го продавай на публиката по пет копейки за китка!

Ето кадетския корпус; коли с дюшеци стоят на двора и хора в светли шинели, офицери или гимназисти, кой знае защо, мъкнат дюшеци и запущват с тях прозорците на втория етаж. Ето Афонина могила, за която разправяха в града, че това било засипана черква и че в нощта срещу Възкресение Христово се чувало изпод земята пеене. Нещо се мърдаше на Афонината могила и като се вгледах, забелязах същите светли шинели, които се мяркаха сред струпаните клони.

И изведнъж се сепнах. Спомних си, че още когато минахме през Пазарния площад, пред вратата на Управлението стоеше часовой, в градината зад решетката припкаха бързо някакви хора в цивилно облекло и един от тях мъкнеше картечница. Магазините бяха затворени, улиците — пусти, оттатък Сергиевска улица не срещнахме ни един човек. Какво ли се беше случило?

Коларят в мръсната дреха бързаше и току шибаше коня. Леля Даша и Сковородников едва насмогваха. Излязохме на Посакския пущинак — така наричаха едно празно мръсно място между града и Посадата, оттам имаше наклон към реката, към Воденичния мост... Нещо затрака в далечината, коларят уплашено се огледа и нерешително вдигна камшика. Леля Даша ни настигна и почна да се кара:

— Ти полудял ли си, бе? Да не би дърва да караш!

— Стрелят — мрачно възрази коларят.

Наклонът към реката беше издълбан в склона и няколко минути вървахме, без да виждаме нищо встрани. Някъде се стреляше, но все по-рядко. Воденичният мост, от който неведнъж съм ловил мренки, се виждаше вече... Изведнъж коларят се изправи, размаха камшика... Конят се дръпна напред и ние препуснахме край брега, като оставихме далеч зад себе си Сковородников и леля Даша.

Навярно това бяха куршуми, защото дребни тресчици започнаха да отхвърчат от погребалната колесница и една попадна право в лицето ми. Стълбът на капрата, за който се държех с ръка, изведнъж се разклати, заскърца, колата се друсна и той падна на пътя. Чуваше се как някъде отзад вика Сковородников и хока с плачлив глас леля Даша.

Като нахлузи каскета си още по-ниско и въртеше камшика над главата си, коларят препускаше коня право към моста, като че ли не виждаше, че входът му е заприщан с някакви греди, дъски и тухли. Трас! Конят се стъписа назад, дръпна се надясно, наляво и спря.

Сред хората, които изскочиха насреща ни иззад гредите, открих познатия ми словослагател, който миналата година живееше под наем у гледачката в съседния двор. В ръцете му имаше пушка, а на кожения му колан, който изглеждаше някак странно върху обикновеното му палто, стърчеше наган. Всички те бяха въоръжени, някои имаха дори саби.

Коларят слезе, запретна дрехата си, като мушна камшика в ботуша, почна да се кара.

— А бе, не виждате ли, че това е погребение? Насмалко коня щяхте да застреляте!

— Ние не сме стреляли, попаднал си под куршумите на кадетите — възрази словослагателят. — Ами ти не виждаш ли, глупако, барикадата?

— Как се казваш? — крещеше коларят. — Вие ще отговаряте! Кой ще плаща за поправка на повредите? — Той ходеше около колесницата и пипаше с пръсти ударените места... — Вие сте ми счупили спицата!

— Глупак — каза отново словослагателят, — казва ти се, че не сме ние. Ще седнем да стреляме по погребален ковчег. Глупак!

— Кого погребваш, момче? — попита ме тихо един възрастен човек с калпак, на който вместо кокарда имаше червена лента.

— Мама — едва отговорих аз.

Той сне калпака си.

— Вие, другари, по-тихо — каза той. — Погребение е това. Ето момчето изпровожда майка си. Все пак не е добре.

Всички ме погледнаха. Навярно видът ми е бил доста жалък, защото когато всичко беше уредено и леля Даша разплакана ни настигна и през мелницата излязохме на моста, аз намерих в джоба на куртката си две парчета захар и един бял сухар.

Измъчени, ние се върнахме след погребението по другия бряг на Песчинка вкъщи.

Над града светеше — горяха казармите на Красноярския полк. При понтонния мост Сковородников се обади на познатия си постови и

се започна дълъг разговор, от който нищо не разбрах: някой някъде отвинтил релсите, конен корпус отивал срещу Петроград, гарата била заета от батальона на смъртта. Името на Керенски се повтаряше с разни добавки всекиминутно. Аз едва стоях на крака, леля Даша охкаше и въздишаше.

Сестра ми спеше, когато се върнахме. Без да се събличам, седнах до нея на леглото.

Не знаей защо, тая нощ, първата нощ, когато бяхме останали сами, леля Даша не нощува у нас. Тя ми донесе каша, но мене не ми се ядеше и тя постави чинията на прозореца. На прозореца — не на масата, където сутринта бе лежала мама. Сутринта, а сега е нощ. Саня спи не на нейното легло, на мястото, където тя лежеше с венец на челото, с „попътна“ в ръката — аз не знаех, че тъй се нарича тая увита на тръба хартия.

Станах и отидох при прозореца. На двора беше тъмно, а над реката светеше, ивиците от черен дим ту припламваха, ту изчезваха.

Казармите горят, но нали те са от татък железницата, далеч, съвсем в друга посока! Аз си спомних как тя ме бе хванала за ръката, като клатеше глава и се мъчеше да не плаче. Защо не й казах нищо? Тя така чакаше поне една дума.

Вълните налитаха на брега — навярно бе духнал вятър — и почна да ръми дъжд. Дълго, без да мисля за нещо, аз гледах как големите тежки капки се стичат по стъклото — отначало бавно, след туй все по-бързо и по-бързо.

Присъни ми се, че някой силно дръпна вратата, втурна се в стаята и смъкна мокрия си шинел на пода. Аз не се сетих изведнъж, че това съвсем не е сън. Пастрокът ми се мятеше насам-натам из къщи и бързо смъкваше формената си рубашка. Като скърцаше със зъби, той я смъкваше, а тя се запъваше, залепнала за гърба му. Гол, само по гачи, той се спусна към сандъка и извади от него раницата си.

— Пьотр Иванич!

Той ме погледна бързо и нищо не отвърна. Космат и потен, бързо изваждаше долните си дрехи от сандъка и ги тъпчеше в раницата. Сгъна одеялото, притисна го с коляно и стегна с ремък. През всичкото време той мърдаше злобно устни и стиснатите му зъби се виждаха — едри и дълги като на вълк.

Той облече три рубашки, а четвъртата пхна в раницата. Навярно беше забравил, че не спя, иначе може би щеше да се засрами да дръпне от гвоздеа и да пхне в раницата и маминото кадифено жакетче.

— Пьотр Иванич!

— Мълчи! — каза той, като вдигна глава. — Всичко отиде по дяволите!

Той се преобу, облече шинела си и изведнъж съгледа на ръкава черепа и костите. Като псуваше, той съблече отново шинела и почна да къса със зъби черепа и костите. След това метна раницата на гръб — и за цели десет години този човек изчезна от моя живот! Бяха останали само калните следи по пода и една празна тенекиена цигарена кутия, в която той държеше копчета и цветни карфици.

Всичко се разясни на другия ден. Военнореволюционният комитет бил обявил в града съветска власт. Батальонът на смъртта и доброволците се вдигнали против него, но били разбити.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

БЯГСТВО. АЗ НЕ СПЯ, А СЕ ПРЕСТРУВАМ НА ЗАСПАЛ

Откъде ли Петка беше измислил, че сега по всички железници можело да се пътува безплатно? Навярно слухът за безплатни трамваи беше достигнал до него в такъв преувеличен вид!

— За възрастните е нужен командировъчен лист — твърдо каза той. — А за нас — нищо.

Петка вече не мълчеше. Той ме придумваше, дразнеше, укоряваше ме в страхливост и ми се надсмиваше презрително. Каквото и да станеше по белия свят, всичко го убеждаваше, че без да губим ни минута, трябва да се разкараме в Туркестан. Сковородников се беше обявил за болшевик и заръчал на леля Даша да махне иконите. Петка тутакси обясни това събитие в своя полза, като доказваше, че сега, все едно, за никого в двора нямамо да има живот.

— Жените ще го изядат с парцалите — каза той мрачно. — Аз вече не гарантирам за него.

Военнореволюционният комитет беше заповядал да се разбият складовете със спиртни напитки и да се излеят бъчвите в реката. Излезе, че и това помага на нашия план.

— Рибата ще измре — равнодушно, като възрастен каза Петка — и, все едно, ще почнат сами да си варят ракия. Не, трябва да се върви.

Не зная дали щеше да ме придума в края на краищата или не, ако леля Даша и Сковородников не бяха решили на своя семеен съвет да ни дадат, мене и Саня, в приюта. Леля Даша беше майстор на всичко — бродираше рубашки, правеше абажури. Но кому бяха нужни сега нейните абажури? Възможно е, като се омъжи за Сковородников, да се е надявала, че ще си подобри домакинството. Но увлякъл се в политическа дейност, старецът беше зарязал своето универсално лепило и просто нямаше с какво да се живее.

Със сълзи на очи тя ни заяви, че ще идва при нас в приюта всеки ден, че ще ни даде само за през зимата, а лятото непременно ще се върнем. В приюта щели да ни хранят, учат, обличат. Щели да ни дадат, нови ботуши, две рубашки, палто с шапка, чорапи и калсони^[1]. Помня, че я попитах:

— Ами какво е това калсони?

Ние познавахме децата от приюта. Това бяха бледни момчета в сиви куртки, с измачкани сиви панталони. Те добре биеха птици с ластици, а след това ги печеха в приютската градина и ги ядяха. Ето как ги хранеха значи в приюта! Изобщо ние ги смятахме за „арестанти“, биехме се с тях. А сега и сам аз ли трябваше да стана „арестант“?

Още същия ден отидох при Петка и казах, че съм съгласен. Пари имахме малко — само десет рубли. Продадохме на вехтошарския пазар мамините обувки — още десет. Всичко — двадесет. С голяма предпазливост изнесохме от къщи одеялото. Със същата предпазливост го върнахме назад: никой не го взе, макар че искахме за него много евтино — струва ми се, четири и половина рубли. Тъкмо тия четири рубли и половина, които бяхме изяли, докато се лутахме из пазара с одеялото. Всичко — петнадесет рубли и половина.

Петка искаше да продаде книгите си, но тях за щастие никой не купи. Казвам — за щастие, защото тия книжки и сега стоят в моята библиотека на най-почетно място. Впрочем една — чини ми се, „Юрий Милославски“ — успяхме да продадем. Всичко шестнадесет рубли.

Смятахме, че тия пари ще ни стигнат, докато намерим чичото, а след туй ще почне чудесният живот на локомотива. Помня, че много ни вълнуваше и предизвика много спорове въпросът за въоръжението. Петка имаше един фински нож, който той наричаше кинжал. Ние ушихме за него калъф от един стар ботуш. Но да заминаваме на път само с хладно оръжие беше някак си неинтересно. Къде ли да намерим револвер?

По едно време се надявахме, че военнореволюционният комитет ще ни даде по един наган. След това решихме, че може би няма да ни даде, и отидохме на вехтошарския пазар — дали няма да ни продаде оръжието си някой дезертьор?

След дълги търсения намерихме, каквото ни беше нужно.

Това беше един голям револвер с пет цеви, с красива дървена дръжка — подчертавам именно с пет цеви. Той се пълнеше и в петте си цеви и след всеки изстрел трябваше да се завъртят цевите с ръка. Без съмнение това е бил един от първите револвери на земята. След това видях такива в музея. Но той ни много хареса. Ех че хубаво се гърми с такъв! Продаваше го не дезертьор, а една стара генералша — това

също ни вдъхваше уважение. С една дума, от шестнадесетте рубли едва ли щяха да останат повече от три и половина, ако, докато отидем за парите, генералшата не беше изчезнала заедно със своя пистолет-револвер.

Сега аз виждам, че все пак сме имали късмет. Ако бяхме купили това оръжие и го бяхме опитали (а ние бяхме приготвили вече и барута), вместо по маршрута Енск — Москва — Ташкент щяхме да пътуваме по маршрута нашия двор — Спаското гробище.

И тъй — беше решено да се задоволим с хладното оръжие.

Всичко останало беше в пълен ред: обувките здрави, палтата също (палтото на Петка беше дори с кожена яка), панталони по два чифта.

Бях много мрачен тоя ден и леля Даша на няколко пъти се залавяше да ме утешава. Бедната леля Даша! Да знаеше, че ние бяхме отложили своето заминаване само защото разчитахме на нейните курабии! Утре тя трябваше да отведе мене и Саня в приюта и целия ден ни печеше „за по пътя“ курабии. Тя ги пече цял ден и все сваляше очилата си и се секнеше.

От мене тя взе тържествено обещание — да не крада, да не пуша, да не нагрубявам, да не лентяйствувам, да не пиянствувам, да не псувам, да не се бия — повече заповеди, отколкото в священото писание. На сестричката ми, която беше много тъжна, тя подари една прекрасна старинна панделка.

Разбира се, можеше просто да излезем от къщи — и дим да ни няма! Но Петка реши, че така е неинтересно, и изработи доста сложен план, който ме порази със своята тайнственост.

Първо, трябваше да си дадем взаимно „кървава клетва за другарство“. Ето я:

„Който измени на тая честна дума, не ще получи пощада, докато не преброи колко пясък има в морето, колко листа — в гората, колко дъждовни капки падат от небето. Поиска ли да върви напред, пращай го назад; поиска ли да върви наляво, пращай го надясно. Както удрям с шапката си по земята, така гръм да порази оногова, който наруши тая честна дума. Бори се и търси и не падай духом.“

Като произнесем един след друг тая клетва, ние трябва да си стиснем ръцете и едновременно да ударим шапките си в земята. Това беше направено в Катедралната градина в навечерието на

заминаването. Аз казах клетвата наизуст. Петка я прочете по една книжка. След това той си убоде пръста с една игла и се подписа на книжката с кръв: „П. С.“, т.е. Пьотр Сквородников. Аз надрасках с мъка „А. Г.“, т.е. Александър Григориев.

Второ, аз трябваше да си легна в десет часа и да се престоря на заспал, макар никой да не се интересувахе спя ли или се преструвам. В три часа през нощта Петка трябваше да ми свирне под прозореца три пъти — условният сигнал, че всичко е наред, пътят е свободен, може да се бяга.

Това беше много по-опасно, отколкото денем, когато наистина всичко беше наред, пътят беше свободен и никой не би забелязал, че сме избягали. През нощта можеха да ни пипнат караулите — градът беше в обсадно положение — по целия бряг през нощта пускаха кучета. Но Петка беше заповядал и аз се подчинявах. И настъпи вечерта — моята последна вечер в родния дом.

Леля Даша седи до масата и кърпи ризата ми. Макар да дават дрехи в приюта, но все пак още една за всеки случай! Пред нея — лампата, на лампата — син абажур, подарък от леля Даша за мамината сватба. Сега той изглежда някак си неловко — сякаш се чувства зле в нашата опустяла къща. В ъглите е тъмно. Чайникът виси над печката, а на сянката това сякаш не е чайник, а някакъв огромен, обърнат нос. От пролуката под прозореца лъха прохлада, мирише на река. Леля Даша шие и приказва. Тя взема нещо от масата и един светъл кръг почва да трепти на тавана. Часът е десет. Преструвам се на заспал.

— Ти, Саня, да слушаш брат си във всичко — дума леля Даша на сестра ми. — Ти, като момиче, трябва да се крепиш на него. Ние винаги се крепим на мъжете като на сила. Той не ще позволи никому да те обижда.

Сърцето ми се свива от болка, но аз се старая да не мисля за Саня. Ето, пристигаме в М...! Чичото на Петка ни посреща на гарата. Той прилича на Сквородников, но е по-млад и по-весел. Локомотивът стои на далечните линии, един черен човек хвърля в пещта въглища, искри лумват из комина и гаснат. Летим, мяркат се дървета, издигат се и се спускат телеграфни жици. Сега и ние с Петка хвърляме въглища в пещта — горещо е, весело; надзърнеш навън — и вятърът засвири в ушите ти.

— А пък ти, Саня — каза леля Даша на мене и аз виждам как една сълза се търкулна под очилата ѝ и падна върху ризата ми, — пази сестра си. Вие ще бъдете в различни отделения, но аз ще помоля да ти разрешават всеки ден да се виждаш с нея.

— Добре, лельо Дашо.

— Господи, боже мой! Да беше жива Аксиня...

Тя поправя лампата, вдява конец, въздъхва и отново се залавя за работа.

Десет и половина. Аз не спя, преструвам се на заспал. Виждам дървета в бели цветове, а в сянката, над цветовете — килими — сини, зелени, гълъбови. Ние сме в Туркестан. Портокали растат по улиците. Ние ги късаме, отначало полекичка, след туй по-смело. Повече няма къде да ги туряме и Петка изважда от раницата запасните панталони, завързва крачолите на панталоните и ги пълни с портокали. Ето един старец с брада ни води в мъничка бяла къща. На стената виси оръжие — ками, револвери с по пет цеви, криви ятагани в сребро. „Якши?“ — казва той и ни предлага да си изберем по една кама, револвер и ятаган.

— Ще ви научат и да четете, и да пишете — чувам аз през сън и си мисля: отде накъде е тук леля Даша? — Може би ще излезе човек от тебе. Може би и на нас ще кажеш: „Сполай ви!“

Не спя, преструвам се на заспал. Единадесет и половина, дванадесет. Леля Даша става. За последен път, за най-последен път виждам над лампата доброто и лице, осветено отдолу. Тя поставя длан над стъклото, духа — и тъмнина! Тя ни кръсти в тъмнината и ляга: днес тя ношува у нас.

Добре е да се преструваш, когато не ти се спи! С мъка отварям очи. Колко ли е часът? Още е далеч до три. Пиянска песен се носи от реката. Вълните налитат на брега. А сигнала го няма и няма, само будилникът трака, а леля Даша въздиша и се обръща от една на друга страна.

Сядам, за да не заспя, и слагам глава на коленете. Преструвам се на заспал. Чувам свирене и не мога да се събудя.

След туй Петка ми казваше, че пресипнал като циганин от свирене. Но той свири през всичкото време, докато аз си обух ботушите, облякох палтото и слагах курабиите в торбата. Много сърдит, той ми заръча, кой знае защо, да вдигна яката на палтото си и ние хукнахме.

Всичко мина благополучно, никой не ни закачи — ни кучетата, ни хората. Наистина за всеки случай ние избиколихме цели три километра по градския ров. По пътя аз се опитвах да узная от Петка уверен ли е, че сега по всички железници пътуват безплатно. Той отговаряше, че е уверен — в най-лошия случай ще пътуваме под скамейките. Две нощи — и ето ни в Москва. Бързият влак тръгвал в пет и четиридесет.

Никакъв влак в пет и четиридесет нямаше, когато, като издебнахме караулите, се прехвърлихме през оградата на половин километър от гарата. Едва блещукаха мокрите черни релси, едва горяха по стрелките жълтите фенери. Какво да се прави? Да чакаме до сутринта на гарата? Не бива: могат да ни подберат караулите. Да се върнем вкъщи?

В тая минута един брадат железничар, целият омазнен, изскочи изпод товарния влак и тръгна към нас по траверсите.

— Чичко — каза му смело Петка, — как се отива оттук за Москва — надясно или наляво?

Железничарят погледна него, след туй мене. Аз цял изстинах: „Ей сега ще ни изпрати в комендантството.“

— До Москва, момчета, има петстотин километра.

— Ти само ни кажи, чичко, надясно или наляво.

Железничарят се засмя:

— Наляво!

— Благодарим, чичко. Санка, хайде наляво!

[1] Долни гащи. Б.пр. ↑

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

БОРИ СЕ И ТЪРСИ, ВЪРВИ И НЕ ПАДАЙ ДУХОМ

Всички пътешествия, когато пътешествениците са единадесет-дванадесетгодишни, когато те пътуват под вагоните и не се мият по цели месеци, си приличат едно на друго. В това лесно ще се убедите, ако прелистите няколко книги из живота на безпризорните. Ето защо аз няма да описвам нашето пътешествие от Енск до Москва.

Седемте заповеди на леля Даша бяха скоро забравени. Ние псувахме, биехме се, пушехме — понякога сухи фъшкии, — за да се стоплим. Ние лъжехме: ту че леля ни, тръгнала в Оренбург за сол, ни загубила по пътя, ту че сме били бежанци и отиваме в Москва при баба си. Представяхме се за братя — това произвеждаше трогателно впечатление. Не умеехме да пеем, но аз разказвах във влаковете писмото на щурмана за далечно плаване. Помня, че на гара Вишний-Волочок някакъв младолик белокос моряк ме накара да повторя това писмо два пъти.

— Много странно — каза той, като ме гледаше право в лицето със студените си сиви очи, — експедицията на лейтенант Седов ли? Много странно.

И все пак ние не бяхме безпризорни. Подобно на капитан Хатерас (Петка ми бе разказвал за него с такива подробности, за които и сам Жул Верн не е подозирал), ние вървахме напред и напред. Ние вървахме напред не само защото в Туркестан имаше хляб, а тук вече нямаше. Отивахме да открием една нова страна — слънчеви градове, обширни градини. Бяхме си дали клетва един на друг.

Колко много ни помагаше тая клетва!

Веднъж, когато приближавахме към град Старая Рус, объркахме пътя и се заблудихме в гората. Аз легнах на снега и затворих очи. Петка ме плаши с вълци, хока ме, дори ме наби, но всичко бе напразно. Аз не можех да направя ни крачка повече. Тогава той свали шапката си и я хвърли на снега.

— Ти клетва си давал, Санка — каза той, — да се бориш и да търсиш, да вървиш и да не падаш духом. Значи ти си сега

клетвопрестъпник? Сам си казвал: за клетвопрестъпника не ще има пощада.

Аз заплаках, но станах. Късно през нощта стигнахме до едно село. Селото беше староверско^[1], но все пак една бабичка ни прие, нахрани ни и дори ни окъпа в банята.

Тъй от село на село, от гара на гара най-сетне стигнахме в Москва.

По пътя продадохме, разменихме и изяхме почти всичко, което бяхме взели със себе си от Енск. Дори кинжалът на Петка, в калъф от стар ботуш, беше продаден, спомням си, за две парчета пача.

Непродадени останаха само нашите книжки с клетвата, подписани с кръв „П. С.“ и „А. Г.“ и адресът на Петъвия чичо.

Чичото! Колко често говорехме за него! Най-сетне бях почнал да си го представям като някакъв локомотивен властелин: с развяна от вятъра брада, с дим от комина, с пара от котела...

И ето най-после Москва! През една студена февруарска нощ ние се измъкнахме през прозореца на клозета, в който бяхме пропътували последното разстояние, и скочихме на релсите. Москва не се виждаше — тъмно беше, па и не се интересувахме от нея. Това беше просто Москва, а чичото живееше в Москва-товарна, седмото депо, ремонтна работилница. Два часа се скитахме по траверсите, лутахме се сред събиращите се и разделящите се релси. Разсъмваше се, когато седмото депо се изправи пред нас — едно мрачно здание с тъмни кръгли прозорци, с висока кръгла врата, на която висеше катанец. Чичото го нямаше. Нямаше дори кого да попитаме за него. Сутринта в комитета на седмото депо се научихме, че чичото бил заминал за фронта.

Всичко е свършено! Излязохме и седнахме на рампата.

Сбогом, улици, по които растат портокали, сбогом, нощи под открито небе, сбогом, кинжал в пояса и крив ятаган, обкован със сребро!

За всеки случай Петка се върна в комитета да попита: не е ли бил женен чичото? Не, чичото бил ерген. Оказа се, че живеял в някакъв вагон и тъй, с тоя вагон, заминал за фронта.

Съвсем съмна и сега Москва се виждаше: къщи, къщи (мене ми се струваше, че всички те са гари), огромни купища сняг, рядко трамвай. И пак къщи и къщи.

Какво да се прави?

Тъй почнаха лошите дни. С какво ли не се занимавахме! Дежуряхме в опашките пред магазините. Наемахме се у разни буржуи да чистим снега от тротоара пред къщите — тогава беше обявена „трудова повинност“. Изгребахме тора от цирковата конюшня. Нощувахме по входовете на къщите, в гробищата, по разни тавани.

И изведнъж всичко се промени...

Помня, че вървахме по улица „Божедомка“, като мечтаехме само за едно: да намерим някъде запален огън; по онова време огън се палеше дори в центъра на града. Не, няма! Сняг, тъмнина, тишина! Студена нощ. Накъдето погледнеш, входовете затворени. Треперейки, ние вървахме и мълчахме. Боя се, че Петка трябваше отново да си удря шапката о земята, ако в същата минута не бяха се чули пияни гласове из вратата, покрай която току-що бяхме минали. Петка се отби в двора, а аз седнах на един камък, като траках зъби, мушнах в уста треперещите си пръсти. Петка се върна.

— Хайде! — радостно каза той. — Пуснаха ни!

[1] Религиозно-сектантско. Б.пр. ↑

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПЪРВИЯТ МИ ПОЛЕТ

Хубаво се спи, когато над главата ти има покрив! Хубаво е при двадесетградусов студ да седиш пред малката тенекиена печка, да цепиш и хвърляш в нея дърва, докато забумтят кюнците! Но още по-хубаво е, като размерваш сол или брашно, да си мислиш, че заради тая работа ти е обещан самият Туркестан! Бяхме попаднали в свърталище на инвалиди-спекуланти. Господарят на свърталището, един куц поляк с попарена муцуна, ни беше обещал да ни вземе със себе си в Туркестан. Оказа се, че това не било град, а страна със столица Ташкент, същия Ташкент, където след две-три седмици отиват нашите инвалиди.

Пазарихме се да опаковаме на тия мошеници продукти. Надница не получавахме — само храна и нощуване. Но се радвахме и на това.

Ако не беше господарката — жената на куция спекулант, животът просто не би бил лош! Но господарката ни дотегна до смърт.

Дебела, с изпъкнали очи, като друсаше корема си, тя току довтасваше в бараката, където опаковахме продуктите, да види дали всичко си е на мястото.

— Пфе. А пфе! Як сен поважатъ то робиц^[1]!

Робиц не робиц, ама действително не беше лесна работа да мериш например шунка и да не си отципнеш поне мъничко от нея. Захарта на бучки сама се пъхаше в ръкавите и джобовете ни. Но ние се държахме. Ех, ако знаехме, че ще видим Туркестан, когато видим ушите си, на старата вещица наистина щяха да липсват някои работи!

Веднъж (ние работехме вече трети месец в свърталището) тя дотича при нас само по халат. В ръцете ѝ висеше катинарът, с който бараката ни се затваряше през нощта. С опулени очи тя се спря на прага, огледа се наоколо и побледня:

— Да не тропате, да не блъскате — пошепна тя и се хвана за главата. — Да не викате! Да мълчите!

Ние не бяхме успели да се опомним, когато тя, задъхана, щракна ключалката, окачи катинара и си отиде.

Това беше тъй неочаквано, че цяла минута ние действително мълчахме. След това Петка изпсува и легна на пода. Аз също легнах и почнахме да гледаме — под вратите имаше една тясна цепка.

Отначало всичко беше тихо — пуст двор, топящ се сняг с жълти, налени от вода следи. След това се появиха непознати крака в здрави черни ботуши — един чифт, втори, трети. Краката отиваха към задния вход през двора. Двата чифта изчезнаха, третият остана пред входа. До него тропна приклад.

— Милиция — прошепна Петка и скочи. В тъмнината той ме блъсна с глава и аз прехапах езика си. Но не ми беше до езика, аз само го поизплезих, за да се разхлади.

— Трябва да се бяга!...

Кой знае, може би моят живот би тръгнал по друг път, ако бяхме взели със себе си една връв. Върви имаше, колкото щещ, в бараката. Но ние се сетихме за тях едва когато бяхме вече на тавана. Бараката беше каменна, с таван, покривът беше с един наклон и на задната стена имаше кръгла дупка, която гледаше към съседния двор.

Петка надзърна през тая дупка и се огледа. Той си беше одраскал бузата, когато в тъмнината къртихме на тавана дъски, и сега всяка минута си изтриваше кръвта с пестник.

— Да скочим ли, а?

Но не беше лесно да се скочи от пет-шест метра през една малка дупка в гладката стена — освен надолу с главата, като във вода. Трябваше да се промъкнеш през дупката с краката навън, да седнеш свит на три и като се оттласнеш с цялото тяло, да паднеш долу. Петка така и направи. Аз още си мислех дали да се върна за връв, а той вече седеше в дупката. Той не можеше да се обърне. Само каза:

— Нищо, Саня, по-смело.

И изчезна. Със свито сърце погледнах подире му. Нищо, той бе паднал щастливо върху мокрия куп сняг оттатък оградата, която на това място стоеше много близо до бараката.

— Хайде!

Промъкнах се и седнах, като си свих коленете. Сега целият съседен двор се виждаше — едно малко момиченце се возеше на шейничка край един старинен, с колони, дом, една врана беше кацнала на капчука. Ето момиченцето се спря и с любопитство ни погледна.

Враната също ни погледна, но равнодушно, и се обърна, като сви глава между крилете.

— Хайде!

Освен момиченцето и враната в двора имаше още един човек с кожено палто. Той стоеше на мястото, гдето нашата къща се допираше до чуждия двор. Аз видях как той си допуши цигарата, хвърли я и спокойно тръгна към нас.

— Хайде! — отчаяно извика Петка.

Изведнъж всичко се раздвижи, когато започнах да се оттласквам полека с ръце. Враната хвъркна, момиченцето изплашено се стъписа. Петка се спусна с всички сили към вратата, човекът с коженото палто се затече след него. В тая минута аз разбрах всичко. Но беше вече късно — аз летях надолу.

Такъв беше първият ми полет — надолу по права линия, от височина пет метра, без парашут. Не мога да кажа, че той беше сполучлив. Блъснах се с гърди в оградата, скочих и паднах. Последното, което видях, беше Петка, който успя да изскочи на улицата и да захлопне вратата пред самия нос на човека с коженото палто.

[1] Как смееете да правите това! Б.авт. ↑

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА СМЕШКИ

Разбира се, беше много глупаво да бягаме, когато не бяхме в нищо виновни. Ами че самите ние не спекулирахме, само работехме у спекуланти. Нямахме нищо да ни сторят, само биха ни разпитали и пуснали. Но сега беше късно да се разкайваме. Човекът с коженото палто ме държеше здраво за ръката, ние отивахме някъде — навярно в затвора. Мене ме хванаха, а Петка избяга. Бях сега сам. Ето вече слънцето залязва, врани бавно летят над дърветата по булевард „Страстни“... Не плачех, но навярно лицето ми е било отчаяно, защото човекът с коженото палто ме погледна внимателно и отпусна ръка, разбра, че няма да избягам.

Той ме заведе в една широка светла зала на шестия етаж на един огромен дом при Никитски врата. Това беше разпределителят на Отдела за народното образование, в който прекарах три паметни дни.

Сърцето ми се сви, като съзрях тия червени муцуни. Едни, клекнали край глинената печка, играеха на карти, други сваляха дългите корнизи от високите прозорци и веднага ги наблъскваха в печката, трети спяха, четвърти правеха къща — къща от старите рамки и платна, струпани безразборно в един ъгъл. Нощем, когато в разпределителя ставаше по-студено, отколкото на улицата, тия домопритежатели запалваха примус и пускаха в своя дом желаещите — едного за две-три цигари, другото за парче хляб. И сред тая дива неразбория, на високи подставки стояха и гледаха равнодушно с белите си слепи очи гипсовите фигури на гръцките богове Аполон, Диана и Херкулес.

Само боговете имаха човешки лица. Призори, събудил се от студа, аз поглеждах плахо към тях, като траках зъби. Навярно те си мислят: „Глупчо, глупчо! Що ти трябваше да бягаш от къщи? Голяма работа приют — напролет щеше да се върнеш, щеше да помагаш на старите, щеше да си намериш работа! А сега си останал самин — ще умреш и никой не ще си спомни за тебе. Само Петка ще потича из Москва да те дири и тежко ще въздъхне леля Даша! Искай, братко, облекло, па бягай право вкъщи!“ В народното образование сменяваха

дрехите — старите изгаряха, а в замяна даваха панталони и рубашка. Много безпризорни нарочно се оставяха да ги хванат, за да си сменят изпокъсаните дрехи.

И през трите дни аз мълчах. За момче като мене, което едва неотдавна се беше научило да приказва, това не беше никак трудно. Па и с кого ли ще приказваш? Всеки път, когато довеждаха нови безпризорни, аз неволно поглеждах, не е ли между тях моят Петка. Не. И добре че не! С никого не дружих, седях настрана и мълчах.

И ето, от глад, от студ и тъга аз почнах да се занимавам с ваятелство. В това по-раншно ателие за живопис и ваятелство имаше, колкото щеш, бяла скулптурна глина. Веднъж взех ей тъй едно парче, намокрих го с вряла вода и почнах да го мачкам между пръстите си. И ето че от само себе си излезе жаба. Направих ѝ големи ноздри, ококорени очи и се опитах да направя зайче. Разбира се, не беше кой знае колко хубаво. Но нещо трепна в душата ми, когато изведнъж съгледах разцепената муцуна в безформената буца глина. Аз запомних тая минута; никой не беше видял какво вая; един крадец, попаднал по погрешка в разпределителя за безпризорни, разказваше как по гарите „се работи на двойки“. Стоях настрана, до прозореца, със затаен дъх гледах малката буца глина, от която стърчаха заешките уши, и не разбирах защо се вълнувам...

След това изваях кон с дебела разчесана грива. Фигурки! Това беше конят на стария Сковородников, само че не от дърво, а от глина!

Не зная защо, но това откритие ме зарадва. Заспах весел. Като че ли се надявах, че фигурките ще ме спасят. Ще ми помогнат да изляза оттук, ще ми помогнат да намеря Петка, ще ми помогнат да се върна вкъщи, а на него — да стигне до Туркестан. Ще помогнат на сестра ми в приюта, на чичото на Петка на фронта, ще помогнат на всички, които се скитат нощем по улиците в студената и гладна Москва. Така се молах аз — не на бога, не, а на жабата, на коня и на заека, които се сушаха на прозореца, покрити с парче вестник.

Може би друго някое момче — не такъв безбожник като мене — би станало идолопоклонник и би повярвало завинаги в жабата, коня и заека. Те наистина ми помогнаха!

На другия ден в разпределителя се яви една комисия от Отдела за народното образование и разпределителят беше унищожен вовеки веков.

Крадците бяха изпратени в затворите, безпризорните — в колониите, просяците — по домовете им. В широката зала на ателието за живопис и скулптура останаха само гръцките богове Аполон, Херкулес и Диана.

— Ами това пък какво е? — попита един от членовете на комисията, чорлав, небръснат младеж, когото всички наричаха Шура. — Я вижте, Иван Андреевич, каква скулптура!

Иван Андреевич, също чорлав и небръснат, но стар, си турна пенснето и почна да изучава фигурките.

— Типична руска народна играчка — каза той. — Интересно. Кой е направил това? Ти ли?

— Аз.

— Как се казваш?

— Григориев Александър.

— Искаш ли да се учиш?

Аз го гледах и мълчах. Навярно здравата съм се бил измъчил през тия месеци гладен уличен живот, защото изведнъж се изкриви лицето ми и пот потече отвсякъде — и от очите, и от носа.

— Иска — каза членът на комисията Шура. — Къде ли да го изпратим, Иван Андреевич, а?

— При Николая Антонич, според мене — отвърна последният, като сложи внимателно заека ми на прозореца.

— Наистина! Николай Антонич има тая наклонност към изкуството. Е, Григориев Александър, искаш ли да се учиш при Николай Антонич?

— Шура, ами че той не го познава. По-добре запишете. Григориев Александър на колко е години?

— Единадесет.

Аз притурих половин година.

— На единадесет години. Записахте ли? При Татаринов, в четвъртото училище-комуна.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

НИКОЛАЙ АНТОНИЧ

Една дебела мома от Отдела за народното образование, която приличаше донякъде на леля Даша, ме остави в дългата полутъмна стая-коридор и излезе, като каза, че ей сегичка ще се върне. Бях в гардеробната. Празни закачалки, прилични на мършави хора с рога, стояха в отворените шкафове. Край стените — врати и врати. Една от тях беше стъклена. За пръв път след заминаването си от Енск аз се огледах в стъклото. Чудесен вид! Едно бледно момче с кръгла остригана глава ме гледаше умърлушено, дребничко, много по дребничко, отколкото си мислех. Остър нос, опънати уста! Бяха ме търкали с керемиди в банята на народо-образователния отдел, но тук-там бяха все още останали тъмни петна. Дългата формена куртка можеше да ме обгърне още веднъж, дългите панталони се развяваха около ботушите, от които при всяка стъпка изскачаха краката ми.

Дебелата мома се върна и ние отидохме при Николай Антонич. Той беше пълен, бледен човек, с коса, почнала да опада, с вчесани назад редки коси. В устата му блестеше един златен зъб и аз по лош навик, като се втренчих в тоя зъб, през всичкото време гледах само него.

Трябваше доста дълго да чакаме — Николай Антонич беше зает. Той разговаряше с шестнадесетгодишните момчета, които го бяха заобиколили от всички страни и приказваха нещо едно през друго. Той ги слушаше, като мърдаше дебелиите си пръсти, прилични на някакви космати гъсеници. Той не бързаше, беше снизходителен, важен...

— По-тихо, деца, не всички изведнъж — каза Николай Антонич. — Хайде, Игор, говори ти.

Той стана и прегърна през рамо едно момче, мургаво, къдрокосо, румено, с черен пух по бузите и под носа.

— Николай Антонич — каза тържествено Игор и се зачерви. — Ние протестираме против реалното училище на Алабиев. Решихме да идем в тринадесето обединение и да протестираме. Каква е тая комуна, ако оставят старата норма, а увеличават членовете? Корабълков казва, че това било борба за каша. А ние смятаме, че работата е в принципа.

Щом сме комуна, ние сами трябва да решаваме, да приемаме ли нови членове или не. Реалното училище на Алабиев ние не приемаме. Щом като е така, тогава по-добре да вземем женската гимназия на Бржозовска.

Той говореше така разпалено, че се спря само за секунда, когато всички се засмяха.

— Изобщо ние протестираме против оскърбленията на Корабълъова и искаме въпросът да бъде поставен пред училищния съвет.

— И ще останете малцинство — възрази Николай Антонич и ни кимна. Ние се приближихме.

— Безпризорен ли си?

— Не.

— От Отдела за народното образование — обясни дебелия мома и сложи бележката на масата.

— Отде си, Григориев? — внушително ме попита Николай Антонич, като четеше бележката.

— От Енск.

— Ами как си попаднал тук, в Москва?

— Пътем — отвърнах аз.

— Я гледай ти! Ами закъде си тръгнал?

Аз си поех дъх и нищо не казах. Вече сто пъти ме бяха разпитали кой съм и откъде съм.

— Е, ние с тебе пак ще си поприказваме. — Николай Антонич написа нещо на гърба на бележката от Отдела за народното образование. — Ами няма ли да избягаш?

Аз бях уверен, че ще избягам. Но за всеки случай казах:

— Не.

Излязохме. На прага се обърнах. Игор, който с нетърпеливо презрение чакаше края на нашето обяснение, бързо приказваше нещо, а Николай Антонич, без да го слуша, гледаше замислено подире ми. За какво ли си мислеше той? Сигурно не за това, че самата съдба се беше явила пред него тоя ден в образа на едно хилаво дете с тъмни петна на главата, в широки ботуши, във формена куртка, от която стърчеше мършавото му вратле.

ВТОРА ЧАСТ

ИМА НАД КАКВО ДА СЕ ЗАМИСЛИ ЧОВЕК

ПЪРВА ГЛАВА

СЛУШАМ ПРИКАЗКИ

„До първия топъл ден“ — така си мислех аз. Ще минат студовете — и довиждане, няма да ме видят вече в детския дом! Но излезе другояче. Не избягах. Задържаха ме четенията...

Сутрин отивахме на фурната за хляб, след това се занимавахме. Считаше се, че сме в първи клас, макар че някои от нас според възрастта си би трябвало да бъдат вече в шести.

Учеше ни една стара учителка, Серафима Петровна, която идваше в училището с туристическа раница на гръб... Наистина трудно ми е да ви обясня на какво ни учеше тя.

Спомням си, че учехме за патицата. Това бяха едновременно три урока — по география, естествознание и руски език. На урока по естествознание патицата се изучаваше като патица, какви крила има, какви крака, как плува и т.н. На урока по география същата патица се изучаваше като обитател на земното кълбо: трябваше да се покаже на картата къде живее тя и къде не. На урока по руски език Серафима Петровна ни учеше да пишем думата „па-ти-ца“ и ни прочиташе нещо за патицата на Брем. Между другото тя ни съобщаваше, че на немски патица се казва еди-как си, а на френски еди-как си. Струва ми се, това се наричаше тогава „комплексен метод“. Въобще всичко излизаше „между другото“. Много е възможно Серафима Петровна да беше объркала нещо в този метод. Тя беше възрастна и носеше на гърдите си седефено часовниче, забодено с карфица тъй, че вдигнати на урок, ние винаги гледахме колко е часът.

Затуй пък вечерно време тя ни четеше. От нея за пръв път чух приказката за сестрата Альонушка и брата Иванушка.

*Слънцето високо,
кладенец дълбоко.
Жегата пече
и потта тече.
Стои пълно с водица
едно козе копитце.*

Особено ме бяха поразили Али Баба и четиридесетте разбойника. „Сезам, отвори се!“ Бях много огорчен, когато много години по-късно прочетох в един нов превод на „Хиляда и една нощ“, че трябвало да се чете не Сезам, а Сим-Сим и че това било някакво си растение, чини ми се, коноп. Сезам — това беше чудо, магьосническа дума. Колко бях разочарован, когато узнах, че това било просто коноп.

Може да се каже без преувеличение, че бях потресен от тия приказки. Най-много ми се искаше сега да се науча да чета като Серафима Петровна.

Общо взето, детският дом ми хареса. Топло, не вее, хранят ни и на това отгоре ни учат. Не е скучно, във всеки случай не е много скучно. Другарите се отнасяха добре с мене — навярно затуй че бях дребничък на ръст. Още първите дни се сприятелих с двама побойника и ние не си губехме свободното време напразно.

Единият от моите нови приятели се казваше Ромашка. Мършав, с голяма глава, на която растяха в безпорядък котешки жълти косми. Носът му беше сплескан, очите — неестествено кръгли, брадата квадратна, доста страшна и несимпатична мутра. Сприятелихме се с него зарад ребусите. Аз решавах добре ребуси, а това го подкупи.

Другият беше Валка Жуков, лениво момче с много планове. Ту се канеше да постъпва в Зоологическата градина, за да се учи как се укротяват лъвовете, ту го влечеше към пожарното дело. Във фурната му се искаше да бъде хлебар, от театъра излизаше с твърдото намерение да стане актьор. Впрочем идваха му и смели мисли.

— А какво ли ще бъде... — почваше той замислено.

— ... Да се прокопае цялата земя и да се излезе на другата страна — подемах подигравателно Ромашка.

— А какво ли ще бъд...

— ... Да се глътне жива мишка...

Валка обичаше кучетата. Всичките кучета по Садово-Триумфална улица се отнасяха към него с голямо уважение.

Но все пак Валка си беше само Валка, а Ромашка — Ромашка. И единият, и другият далеч не можеха да се сравнят с Петка.

Не мога да изразя колко мъчно ми беше без него.

Обиколих всички места, по които бяхме скитали заедно, разпитвах за него безпризорните, дежурях пред разпределителите, пред детските домове. Няма и няма. Дали е заминал за Туркестан, като се е мушнал в някакъв сандък под международния вагон? Или се е върнал вкъщи пеша от гладната Москва? Кой го знае.

Едва сега, през време на тия всекидневни скитания, опознах и обикнах Москва. Тя беше тайнствена, огромна, снежна, заета с глада и войната. Карти висяха по площадите и червеният конец, крепен от знаменца, минаваше нейде между Курск и Харков, като се приближаваше към Москва. Чаршията на Охотни ряд беше ниска, дълга, дървена и нашарена. Художници-футуристи^[1] бяха нарисували по стените й странни картини — хора със зелени лица, църкви с падащи кубета. Също такива картини украсяваха високата ограда на улица „Тверская“. По прозорците на магазините висяха плакатите на Рост:

*Яж ананаси,
яребици яж,
денят ти последен
иде, богаташ!*

[1] Художници-модернисти след революцията. Б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

УЧИЛИЩЕТО

Струва ми се, вече споменах, че по мнението на Отдела за народно образование нашият детски дом беше нещо като разсадник на млади дарби. Отделът предполагаше, че ние се отличаваме с дарби в областта на музиката, живописа и литературата. Поради това след уроците можехме да правим, каквото си искаме. Смяташе се, че развиваме свободно нашите дарби. И ние действително ги развивахме. Едни отиваха на Москва-река да помагат на пожарникарите да ловят риба под леда, други скитаха из Сухаревския пазар, като гледаха няма ли нещо за крадене.

А пък аз все по-често си оставах вкъщи. Ние живеехме един етаж под училището и целият живот на училището минаваше пред моите очи. Това беше неразбираем, загадъчен, сложен живот. Врях се между учениците от горните класове, прислушвах се в техните разговори. Нови отношения, нови мисли, нови хора. Всичко това не приличаше на живота в Енск, така както и Енск не прилича на Москва. Дълго време нищо не разбирах, като се чудех на всичко. Но ето как сега си представям трудовото училище № 4.

Съвсем недавна в голямото червено здание на улица „Садово-Триумфална“ се помещавала гимназията на Пестов. При нея бил открит малък детски дом — нашият дом. През зимата на 1919 година гимназията на Пестов се сляла с реалното училище на Лядов, а през пролетта с девическата гимназия на Бржозовска.

Моите читатели не са се учили в средно училище от преди революцията и сигурно не помнят с какво презрение се отнасяха едни към други гимназистите и реалистите. Не знам на какво се дължеше тая вражда, но още в Енск до мене бяха достигнали слухове за страшните битки по пързалките, за благородните здравеняци гимназисти, за подлещите реалисти, които излизали на бой със скрит в пестниците бокс, забранен от правилата на честта. Сега в Москва видях всичко това със своите очи.

Пестовските гимназисти бяха най-отчаяните нехранимайковци в цяла Москва — не току-така в тая гимназия приемаха без изпит

изключени от другите гимназии. Напротив, в реалното училище на Лядов учеха главно благовъзпитаните синове на висши чиновници, инженери, педагози. Враждата беше значи не само професионална, но и социална. Тя се утрои, когато с декрет на Отдела за народно образование между наследствените врагове беше поставена девическата гимназия на Бржозовска.

Колко поводи за кавги, за заговори, за клюки! Колко речи по събранията, колко писма с обяснения, колко тайни и явни сблъсквания! Детският дом стоеше настрана: и никой не ни обръщаше внимание. Но лесно е да се отгатне кои бяха нашите герои. Пестовските! Ние се стараехме да носим дори шапките си като тях — смачкани от дясна страна.

От четвъртата школа комуна излязоха по-нататък известни и уважавани хора. Аз сам й дължа твърде много. Но тогава, в 1919 година, каква каша имаше в нея! Впрочем именно кашата — понякога кукурузена, понякога просена — определяше в значителна степен училищните интереси на лядовци и на пестовци. Докарвах я на шейна, в един грамаден котел, внимателно увита, прилична на някоя стара бабичка, и заедно с шейната я занасях горе, в приемния салон. Стопанската комисия в лицето на леля Варя — така всички наричаха руменото пълно момиче с дебела плитка — се разхождаше вече зад тезгяха с голямата лъжица в ръка. Нарездахме се в редица и всеки, без разлика на униформа, възраст и произход, получаваше по една лъжица от още гореща каша, дяволски вкусна, с пукащи се мехурчета.

Смяташе се, че раздаването на кашата става през голямото междучасие. Но тъй като можеше да не се ходи на уроците, целият училищен ден се състоеше от едно голямо междучасие.

Веднъж попаднах на едно събрание на петокласниците, които обсъждаха въпроса: да се занимават ли или да не се занимават? Един чорлав пестовец, комуто всички викаха: „Браво, Кавичка!“ — доказваше, че в никой случай не трябва да се занимават. Посещението на училището трябва да бъде доброволно, а бележките да се поставят с мнозинство на гласовете.

— Браво, Кавичка!

— Вярно!

— И изобщо, другари, въпросът е за педагозите. Как да се постъпва с педагозите, на чиито уроци ходи абсолютно малцинство?

Предлагам да се установи норма от пет души. Ако на урок идват по-малко от пет души, на педагога да не се дава дажба за тоя ден.

— Вярно!

— Глупак!

— Долу!

— Браво!

Навярно ставаше дума не за всички педагози, а само за едного, защото всички почнаха да се озъртат, да си шепнат, да се побутват: на вратата, скръстил ръце и заслушан внимателно в оратора, стоеше висок, не съвсем стар човек, с рунтави мустаци.

— Кой е този? — попитах аз леля Варя, която в очакване на кашата се разхождаше по коридора с голямата лъжица в ръка.

— Това, братко, са Мустаците — отвърна леля Варя.

— Какви мустаци?

— Ех ти, хапльо, не знаеш!

Скоро разбрах кого наричаха в четвъртото училище Мустаците.

Това беше учителят по география Корабълков, когото цялото училище мразеше. Първо, той се беше появил неизвестно откъде — не беше нито лядовски, нито песковски, нито бржозовски. Второ, по общо мнение той беше глупак и нищо не знаеше. Трето, идваше всеки ден на занятия и изкарваше определените му часове, па макар в класа да имаше само трима души. Последното възмущаваше решително всички...

— Сега тъй, другари — продължаваше Кавичката, като се опитваше в ораторското си увлечение да си закопчее палтото, на което нямаше нито едно копче. — От петия клас в училищния съвет има само един — аз. Това е неправилно. На мене ми е трудно самичък да се боря за интересите на петия клас. Нас ни смятат за ученици от долните класове. А вижте, кой е председател на школския колектив в 154-то училище? Муховаров. От кой клас? От пети! Изобщо, щом като е така, трябва най-напред да се докаже, че ние не сме от долните класове, а след туй да се приказва. А като горен клас, ние трябва да имаме двама представители. Единият съм аз, за втори предлагам Фиркович!

— Гладилшчиков!

— Надодаев!

— Галай!

Погледнах Кораблъов. Навярно съм си бил облещил очите, защото и той изведнъж ми се облещи — впрочем едва забележимо. Стори ми се, че той се усмихва под мустаците си. Но Кавичката отново заприказва и Кораблъов, като отмахна лукавия си поглед от мене, почна отново да го слуша с необикновено внимание.

ТРЕТА ГЛАВА

БАБИЧКАТА ОТ ЕНСК

Тоя ден помня отлично — слънчев, с пролетен дъждец, ту връхлитащ изведнъж, ту преставащ — деня, когато на Кудренския площад срещнах една слаба бабичка, в зелено кадифено старинно палто. Тя носеше пълна мрежа с разни работи — картофи, киселец, лук, а в другата си ръка — един голям чадър. Виждаше се, че мрежата ѝ тежи, но тя вървеше с бодър загрижен вид и все пресмяташе шепнешком — аз я чувах: половин фунт гъби — петстотин рубли, синка — сто и петдесет, молебен — седемстотин и шестдесет рубли, три яйца — триста рубли, изповед — петстотин рубли. Такива бяха по онова време парите.

Най-сетне тя въздъхна леко и сложи мрежата на един сух камък, за да си почине.

— Бабо, дай да ти помогна — казах ѝ аз.

— Махай се, хаймана! Знам ви аз вас! Трети лимон вече не мога да занеса вкъщи.

Тя ми се закани сериозно и грабна мрежата си.

Отдалечих се. Но вървахме в една посока и след няколко минути се оказахме отново един до друг. Навярно бабичката искаше да избяга от мене, но с такава мрежа това не беше лесно за нея.

— Бабо, ако мислите, че ще ви открадна нещо — казах аз, — моля, ще помогна безплатно; бога ми, просто ми е жал да ви гледам как се мъчите.

Бабичката се разсърди. С едната си ръка тя прегърна мрежата, а с другата почна да размахва чадъра насреща ми, сякаш пъдеше пчела.

— Да ти повярвам — как не! Трети лимон ми отмъкнаха. Знам ви аз вас!

— Както искате. Навярно някой безпризорен ви го е откраднал, а аз съм от детски дом.

— Та именно детдомовците са разбойници, я!

Тя ме погледна и аз я погледнах. Носът ѝ малко вирнат нагоре, решителен, и цялата беше някак си добра и решителна. Може би и аз ѝ

се бях харесал. Изведнъж тя престана да размахва чадъра и попита строго:

— Ти чий си?

— Ничий.

— Ами откъде си? Московец ли си?

Разбрах, че ако кажа московец, веднага ще ме изгони. Навярно си мислеше, че някой московец ѝ е откраднал лимоните.

— Не, аз съм от Енск.

Факт, тя била също от Енск. Очите ѝ светнаха, а лицето ѝ стана още по-добро.

— Лъжеш ти, измамнико — каза тя сърдито. — Друг един също ми казваше, че не бил московец. А кога погледнах, лимона го няма. Щом си от Енск, къде си живял там?

— На Песчинка, отатък Пазарния площад.

— Пак лъжеш.

Тя виждаше, че не лъжа.

— Голяма работа. Песчинка. Може и другаде да има такава река. Аз не те помня.

— Навярно отдавна сте напуснали града, когато съм бил още малък.

— Не, не отдавна, а недавна. Хайде дръж за едната дръжка мрежата, а аз за другата. Ама не дърпай.

Носехме мрежата и разговаряхме. Аз ѝ разказах как бяхме тръгнали с Петка за Туркестан и изостанахме в Москва. Тя слушаше с интерес.

— Туйто! Умници! Тръгнали по света! Пешеходци такива! Намерили какво да измислят!

На Триумфалния площад ѝ показах нашето училище.

— Съвсем земляци сме били — каза загадъчно бабичката.

Тя живееше на втората Тверская-Ямская улица в една мъничка тухлена къща. Позната къща.

— Тук живее нашият заместник-директор — казах аз. — Може би го познавате — Николай Антонич.

— Я гледай ти! — отговори бабичката. — Е, какъв е той? Добър ли е?

— Какъвто трябва.

Не разбрах защо тя се засмя. Изкачихме се на втория етаж и се спряхме пред една чиста врата, облепена с мушама. На вратата имаше табелка — написана със завъртулки фамилия, която не успях да прочета.

Като шепнеше нещо, бабичката извади ключ от палтото си. Искях да си отида, но тя ме задържа.

— Аз просто тъй, бабо, безплатно.

— Безплатно и ще поседиш.

Кой знае защо, тя влезе на пръсти в мъничкото антре, без да пали лампата, започна да се съблича. Тя свали палтото си, след това един шал с ресни, един елек, още един по-малък шал, забрадката и т.н. След това разтвори чадъра и изчезна някъде. Тъкмо в тая минута някакво момиче отвори вратата на кухнята и се появи на прага. Бях готов вече да повярвам, че именно като трансформатор моята бабичка се е превърнала на момиче. Но в това време се появи и бабичката. Оказа се, че тя била влязла в дрешника, за да закачи шаловете си и елека.

— А ето я и Катерина Ивановна — каза бабичката.

Катерина Ивановна беше на дванадесет години — на колкото бях и аз. Но къде ти! Де можех аз да се държа така, както тя, да вирвам така гордо глава, така смело да гледам право в лицето с тъмните си живи очи! Тя беше вчесана на две плитки, а на челото падаха къдрици. Лицето ѝ беше румено, но строго, със също такъв решителен, като на бабичката нос. Изобщо тя беше хубавичка, но страшно важничеше — това се виждаше още при пръв поглед.

— Поздравявам те, Катерина Ивановна — каза бабичката, която все още се събличаше, — пак ми задигнаха лимона.

— Нали казах аз, че трябва да се туря в палтото — каза с досада Катерина Ивановна.

— О! В палтото! Та именно от палтото го откраднаха.

— Значи, бабо, ти пак си правила сметки по улиците.

— Никакви сметки не съм правила. Ето и тоя кавалер вървеше с мене.

Момичето ме погледна. Досега тя като че ли не ме забелязваше.

— Той ми донесе мрежата. Как е майка ти?

— Сега мерим температурата — каза момичето, като ме разглеждаше спокойно.

— Ах, господи! — разтревожи се отведнъж бабичката — Че защо така късно, а? Нали докторът каза да се мери в дванадесет.

Тя излезе бързо и ние останахме сами с момичето. Една-две минути мълчахме. След това то се начумери и попита строго:

— „Елена Робинзон“ чел ли си?

— Не.

— Ами „Робинзон Крузо“?

— Също не.

— Защо?

Насмалко щях да кажа, че едва преди половин година съм се научил да чета, но се сдържах навреме.

— Нямам ги. Ти в кой клас си?

— В никой.

— Той е пътешественик — каза бабичката, която се беше върнала. — Трийсет и седем и две. Тръгнал пешком за Туркестан. Ти недей го обижда, Катя.

— Как тъй пешком?

— А че ей тъй. Плюл си на петите и хайде!

В антрето под огледалото имаше малка масичка. Като турна един стол до масичката, седна, нагласи се удобно, като сложи ръце на тила си, и каза:

— Хайде, разказвай.

Не ми се искаше да ѝ разказвам: много голяма важност си придаваше тя. Ако бяхме стигнали до Туркестан, тогава друга работа. Поради това аз ѝ казах учтиво:

— Какво има за разказване, не ми се иска. Друг път.

Бабичката почна да пъха в ръцете ми хляб с мармалад, но аз отказах.

— Казах безплатно, значи безплатно.

Сам не зная защо, стана ми неудобно. Беше ми дори приятно, че Катка се изчерви, когато отказах да ѝ разказвам, и тръгнах към вратата.

— Добре де, не се сърди — каза бабичката, като ме изпращаше. — Как се казваш?

— Григориев Александър.

— Хайде, прощавай, Александър Григориев. Благодаря.

Дълго стоях на площадката, като се мъчех да прочета фамилията на табелката. Казаринов — не е Казаринов...

— Н. А. Татаринов — прочетох аз най-сетне.

Ама че история! Татаринов Николай Антонич. Нашият заместник-директор. Това било неговата квартира.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ИМАШЕ НАД КАКВО ДА СЕ ЗАМИСЛИ ЧОВЕК

Лятото прекарахме в Серебряний Бор, в един старинен, изоставен дом с малки стълбища, дървени, украсени с резба тавани, с коридори, които свършваха внезапно в някоя глуха стена. Всичко в тоя дом скърцаше — вратите по един начин, прозорците — по друг. Една голяма стая беше със заковани врати и прозорци, но и там нещо поскърцваше, шумолеше — и изведнъж започваше някакво размерено треперливо тропане, като че ли чукчето в някакъв будилник не попада върху звънеца. На тавана растяха пърхутки, чуждестранни книги се търкаляха с изпокъсани страници, без корици.

Преди революцията тоя дом принадлежал на някаква циганка-графиня! Циганка-графиня! Това беше загадъчно. Носеха се слухове, че преди смъртта си тя зазидала някъде съкровището си. Ромашка го търсеше през цялото лято. Хилав, с голяма глава, той ходеше из къщата с една пръчка, почукваше с нея и слухтеше. Той чукаше и нощем, докато един ученик от горните класове не го напляска. На тринадесет години той беше твърдо решил да забогатее. Бледите му уши започваха да горят, когато говореше за пари. Той беше роден иманяр — суеверен и алчен.

Гъст персийски люляк растеше около срутените беседки. По зелените пътечки стояха статуи. Те не приличаха на гръцките богове. Боговете са равнодушни, с бели слепи очи. А тия са също като нас хора.

Една статуя беше с мустаци, подобно на Корабълов, друга — обикновено десетгодишно момиче. То стоеше в дълга до петите риза, като се протягаше, търкаше очи с пестници — сякаш току-що станало от сън.

Опитвах се да го извая — нищо не излезе. Добре излязоха само къдравите коси и къдриците на челото като у Катерина Ивановна, момичето с вирнатия нос. Може би добре излезе и носът. Но все пак да се ваят хора не беше тъй лесно, както да се ваят жаби и зайци.

Така хубав беше животът само в началото на лятото, когато току-що бяхме дошли в Серебряний Бор. След туй животът стана по-тежък,

почти бяха престанали да ни хранят. Целият детски дом мина към „самоснабдяване“. Ловяхме риба, раци, продавахме люляк на стадиона през дните, когато имаше състезания, а понякога и крадахме просто каквото ни попаднеше под ръка. Вечерно време палехме огньове в градината и печяхме наловеното.

Ето една такава вечер — те всички си приличаха една на друга.

Седим край огъня — уморени, гладни и зли. Всичко е черно от дима — котлето, куката, на която то виси, лицата ни, ръцете. Като индийците, готови да изядат капитан Кук, ние мълчим и гледаме огъня. Главните изведнъж пламват и се разпръскват, тъмночервен дим се вие над огъня като въртяща се шапка.

Ние — т.е. нашата „комуна“. Целият детски дом се дели на „комуни“, тъй като е трудно всеки поотделно да си осигури „снабдяването“. Всяка „комуна“ си има свой представител, свой огън и свои запасни фондове, т.е. онова, което поради някаква причина не е изядено днес и е останало за утре.

Наш председател е Стъопка Иванов, петнадесетгодишно момче, със загладена муцуна, лаком и подъл, от когото всички се страхуват...

— Хайде да играем на свинка — казва Стъопа.

Всички мълчат. Никому не се играе на свинка. Стъопа е сит, затова му се играе.

— Добре, Стъопа. Само че е тъмно — казва Ромашка.

— Знаеш ли къде е тъмно? Ставай!

Нашият председател обича най-много да играе на свинка. Всички знаят, конякът му е мошенически. Но всички освен мене и Валка му се подмазват, особено Ромашка. Ромашка дори нарочно го оставя да спечели играта, за да не го обижда Стъопка.

Недейте мисли, че ние печем на нашия огън някакъв изискан дивеч. В котлето, взето с бой от кухнята, се вари супа. Това е същинска супа като в приказката, която през зимата ни беше чела Серафима Ивановна, с тая разлика може би, че там супата беше сварена от миша опашка, а ние туряхме в супата всичко, каквото ни попаднеше под ръка — понякога дори жабешки кълки.

Но ето че вратата на нашия дом се отваря и на верандата излиза един нисък шишко с широкопола шапка.

— Чичо Петя, при нас!

— Тука, тука, чичо Петя!

Това е Пьотър Андреевич Лопухов, нашият готвач. Като залита — разбира се, не от вода — и тананика под носа си откъси от оперни арии, той обхожда „комуните“. Опитва супата от всяко котле, плюе и казва с отвращение:

— А! Отрова!

Той е меломан, т.е. любител на музика и пеене. Той знае всички опери наизуст. Няма по-голяма наслада за него от тая да изобрази някоя сцена от „Евгений Онегин“ или от „Пикова дама“, а за нас няма по-голяма наслада от тая да го послушаме и да му изразим възхищението си.

— Чудесно! Не по-зле от Шаляпин! Чичо Петя, защо не станеш артист?

— Боя се.

— От какво, чичо Петя?

— Ще затъна.

Ето той се спира край нашия огън, опитва, плюе и започва дълъг разговор как са яли хората някога в миналото, много, много отдавна, преди сто или дори двеста години. Той е не само меломан, но още и историк, познавач на старинните ястия, заешките сосове и еленовите пържоли.

— Кралски омлет — загадъчно шепне той. — Вземи жълтъците от осемнайсет яйца, смеси ги с бисквити, прибави горчиви бадеми, каймак, захар и пържи в масло. Яли ли сте?

Отговаряме в хор:

— Не сме яли!

Но самият готвач от всички ястия предпочита най-много едно, което се казва „ракия“. Той е едничкият ни ръководител през лятото на 1921 година. Серафима Петровна беше изгубила ума и дума, никой не ѝ обръща никакво внимание. Из дома се лутат още няколко прислужнички, те са на нож с готвача — кой знае защо, на тях не им е приятно, дето той ни раздава полагаемите се продукти в сух вид. С една дума, ако не беше готвачът, ние всички щяхме да се разбягаме.

И тъй, той стои край нашия огън и разказва как се ядяло едно време. Понякога той прекъсва разказа си с бележки от медицински характер.

— Щуката не за всички е полезна. От нея става тежко на стомаха.

Или:

— Шаранът разреждава кръвта. Хубава риба.

Но ето той сменя нашето котле от огъня и души парата. Случва се, че като подуши парата, той не казва „отрова“, а „гроб“ и излива супата в храстите. Какво ли ще каже тоя път?

Помирисва, вдига очи към небето, мълчи...

— Отрова!

Седем глави се навеждат над котлето, седем лъжици бъркат поред за супа. Ядем!

Не може да се каже, че се бяхме поправили до есента от такава храна. Освен Стьопа Иванов, който като щраус може да смели всичко, ние слабеехме и се чувствахме много зле.

И все пак това беше хубаво лято. Аз съм го запомнил и съвсем не затуя че ни хранеха лошо. Това не ми беше първица — по онова време не бях ял още нищо хубаво. Не, запомних това лято по друга причина. За пръв път тогава аз почувствувах уважение към себе си.

Това се случи в края на август, малко преди връщането ни в града, и тъкмо край огъня, когато си готвехме вечерята. Стьопа току изведнъж обяви нов ред за получаване на храната. Дотогава ние ядохме поред — една лъжица след друга. Стьопа почваше като председател, подир него Ромашка и т.н. А сега ще гребем всички наведнъж, докато супата не е изстинала, и кой колкото може.

Новият ред никому не хареса. И как ще хареса! С такъв председател това беше сигурна смърт. Той можеше на три пъти да изсърба цялото котле.

— Няма да я бъде тая! — решително заяви Валка.

Ние одобрително зашумяхме. Стьопа се изправи бавно, изчисти коленете си и удари Валка по лицето. Той го удари страшно, кръв изведнъж шурна по цялото лице и навярно му беше попаднала в очите, защото Валка замаха ръце като сляп.

— Е — каза лениво Стьопа, — има ли и друг мераклия?

Аз бях най-мъничкият в комуната и той, разбира се, можеше да ме повали с едната си ръка, но все пак аз ударих Стьопа. И изведнъж Стьопа се залюля и седна. Не знам къде го бях улучил, но той седеше на земята, като мигаше някак си замислено. Наистина той бързо се опомни, хвърли се върху ми, но сега вече децата не го оставиха. Стьопа беше набит като куче. Докато той лежеше зад огъня и виеше,

ние избрахме на бърза ръка друг председател — мене. Стъпа, разбира се, не гласува, но, все едно, той щеше да остане в малцинство, защото аз бях избран единодушно.

Като изпреварвам малко, мога да кажа, че аз не бях лош председател. Когато гладът свърши и ние влязохме през зимата в пионерската организация, нашата комуна стана най-доброто звено в училището. Първото боево звено „Чапаев“.

Колкото и странно да е, но тоя побой беше моето първо обществено дело. Чувах как децата говореха за мене: „Слаб, ама смел.“ Аз — смел! Изобщо какво съм аз? Имаше над какво да се замисли човек.

ПЕТА ГЛАВА

ИМА ЛИ СОЛ В СНЕГА?

Нищо не се беше променило в училището тая година. Както по-рано, бившите лядовци се караха с бившите пестовци, както по-рано докарваха на шейна увитата като бабичка каша. Както по-рано в десет часа сутринта Корабълъв се явяваше в училището.

Той идваше в дълго пардесю, с широкопола шапка, без да бърза, вчесваше мустаците си пред огледалото и отиваше на урок.

Сега обаче не биха могли вече да го лишат от дажба, както предлагаше Кавичката миналата година; сега на уроците му имаше повече от пет души. Той не изпитваше никого. Не даваше уроци за въщи. Той просто разказваше нещо или четеше. Оказа се, че бил пътешественик и пропътувал целия свят. В Индия бил виждал йоги фокусници, които прекарвали заровени в земята по цяла година, а след това оживявали, като че ли нищо не е било; в Китай бил ял най-вкусното китайско ястие — развалени яйца; в Персия бил виждал кървавия мюсюлмански празник — шахсей-вахсей.

Едва след няколко години узнах, че никога не бил излизал вън от Русия. Той всичко измислял, но как интересно беше това! Макар мнозина все още и да твърдяха, че бил глупак, но сега вече не можеше да се каже, че нищо не знаел...

Както по-рано, първо лице в четвъртата школа си оставаше нашият заместник-директор Николай Антонич. Той решаваше всичко, участвуваше във всичко, присъствуваше на всички събрания. Учениците от горните класове ходеха у дома му „да си изясняват отношенията“. Споровете между лядовци и пестовци той решаваше за десет минути и най-отчаяните се подчиняваха без възражения. Всеки ученик — от първия до последния — можеше да се яви при него, да поприказва по своите работи. „Ще кажа на Николай Антонич“, „Николай Антонич ми заръча“, „Изпрати ме Николай Антонич“ — чуваше се на всяка стъпка в нашето училище.

Най-сетне и на мен се падна да произнеса тия четири думи.

Малко преди това бях станал вече ученик. Детският дом беше „подложен на изпит“ и мене ме изпратиха във втори клас. Като мислех

как да отпразнувам това събитие — дали да се разкарам до реката, или да отида на Врабчеви Гори, — аз се шляех из салона, когато вратата на учителската стая се отвори и Николай Антонич ме извика с пръст.

— Григориев — каза той, като си спомняше името ми (той се славеше с това, че знае имената на всички ученици). — Ти знаеш ли къде живея?

Отговорих, че знам.

— Ами знаеш ли какво е това лактомер?

Отговорих, че не знам.

— Това е един прибор, който показва много ли вода има в млякото. Известно е — тук Николай Антонич вдигна пръст, — че млекарките наливат вода в млякото. Турнете в такова разредено мляко лактомера и вие ще видите колко мляко и колко вода има в него. Разбра ли?

— Разбрах.

— Хайде тогава върви да ми го донесеш.

Той написа една бележка.

— Само гледай да не го счупиш. Стъклен е.

— Няма да го счупя — отговорих аз разпалено.

Бележката трябваше да предам на Нина Капитоновна.

Аз и не подозирах, че тъй се казва бабичката от Енск. Но вратата ми отвори не бабичката, а една непозната слаба жена в черни дрехи.

— Какво искаш, миличък?

— Изпрати ме Николай Антонич.

Тая жена беше, разбира се, Катината майка, дъщерята на бабичката. И трите имаха еднакви решителни носове, еднакви очи — тъмни и живи. Но внучката и бабата гледаха по-весело. Дъщерята имаше печален, загрижен вид.

— Лактомера ли? — учуди се тя, като прочете бележката. — Ах, да!

Тя влезе в кухнята и се върна с лактомера в ръка. Аз бях разочарован. Просто термометър, само че по-голям.

— Да не го счупиш?

— Дума да не става — казах аз с презрение, — ще го счупя...

Помня отлично, че смелата мисъл — да проверя с лактомера има ли в снега сол — се яви близо две минути след като предполагаемата Катина майка затвори вратата подире ми.

Току-що бях слязъл по стълбите и стоях, като държах здраво прибора в ръка, а ръката — в джоба. Още Петка ми беше казвал, че в снега имало сол. Може ли лактомерът да покаже тая сол или Петка ме е излъгал? Ето въпроса. Трябваше да се провери.

Избрах тихо място — зад бараката, до помийната яма. Една къщичка от тухли беше направена на утъпкания сняг; един черен конец на колчета водеше от къщичката към бараката — наляво деца са играли на полски телефон. Кой знае защо, аз дъхнах на лактомера и с разтуптяно сърце го пъхнах в снега до къщичката. Съдете сами каква каша е имало в главата ми, щом след известно време извадих лактомера и като не намерих никаква промяна в него, го пъхнах пак в снега, тоя път надолу с главата.

Някой ахна наблизо. Обърнах се.

— Бягай, ще бъдеш вдигнат във въздуха! — извика някой от бараката.

Това стана само за две секунди. Едно момиче с разкопчано палто изхвърква от бараката и тича с все сила към мене. „Катка“ — мисля си аз и за всеки случай протягам ръка към прибора. Но Катка ме хваща за ръката и ме повлича след себе си. Аз я блъскам, дърпам се и ние падаме в снега. Бум! Парчета от тухли летят във въздуха, зад нас се вдига бял облак от снежен прах и пада върху ни.

Бил съм вече веднъж под обстрел, когато погребвах мама. Но тук беше нещо по-страшно! Нещо дълго гърмя и избухва до помийната яма и всеки път, когато вдигнех глава, Катка трепваше и питаше: „Чудесно, а?“

Най-сетне скочих.

— Лактомерът! — викнах и се спуснах с всички сили към помийната яма. — Къде е той?

На мястото, където стърчеше моят лактомер, зееше дълбока яма.

— Пръснал се е!

Катка още седеше на снега. Тя беше бледа, очите и блестяха.

— Глупости, избухна гърмящият газ — каза тя с презрение. — А сега по-добре се махай, защото ей сегичка ще довтаса милиционерът — веднъж вече той идва — и тебе ще те пипне, а аз бездруго ще избягам.

— Лактомерът — повторих аз с отчаяние, като чувствавах, че устните ми не ме слушат и лицето започва да трепери. — Николай

Антонич ме изпрати за него. Аз го турнах в снега. Къде е той?

Катка стана. Вън беше студено, тя беше без шапка, тъмните ѝ коси с път по средата, едната плитка пъхната в устата. Аз тогава не я гледах, после си спомних.

— Аз те спасих — каза тя и замислено подсмъркваше с нос, — иначе ти би загинал, смъртно ранен в гърба. Ти ми дължиш живота си. Какво си търсил тук около моя гърмящ газ?

Не отговорих нищо. Гърлото ми се беше свило от яд.

— Впрочем знай — добави тържествено Катка, — че дори ако някоя котка се беше доближила до газа, аз пак бих я спасила. Мене ми е безразлично.

Тръгнах си мълчаливо. Но къде да вървя? Ясно е, че в училище сега не може да се отиде.

Катка ме настигна при вратата.

— Ей ти, Александър Григориев! — викна тя. — Къде си тръгнал? Да се оплакваш ли?

Обърнах се. Ох, с каква наслада я плеснах по врата! За всичко наведнъж — и за загиналия лактомер, и за вирнатия нос, и за това, че не можех вече да се върна в училището, и за това, че тя ме беше спасила, когато никой не беше я молил.

Впрочем и тя не си поплюваше. Като се дръпна на една крачка, тя ме блъсна по гръкляна. Трябваше да я хвана за косите и да ѝ пъхна носа в снега. Тя скочи.

— Ти неправилно ми тури крак — каза тя оживено. — Ако не ми беше турил крак, щях хубавичко да те цапна. В нашия клас аз тупам всички момчета. Ти в кой клас си? Ти ли беше донесъл мрежата на баба? Във втори клас ли си?

— Във втори — казах аз тъжно. Тя ме погледна.

— Голяма работа, счупил един термометър — каза тя с презрение. — Искаш ли да кажа, че аз съм го счупила? На мене нищо няма да ми направят. Почакай малко.

Тя припна и след няколко минути се върна с шапка, вече по-друга — важна, с панделки на косата.

— Аз казах на баба, че си идвал. Тя спи. Пита: защо не си се отбил? Тя каза: добре, че се е счупил лактомерът, а то цяла мъка било всеки път да се пъха в млякото. И без това неправилно показвал. Това

са измислици на Николай Антонич, а баба винаги на вкус ще ти каже добро ли е млякото или не...

Колкото повече приближавахме към училището, толкова по-важна ставаше Катка. Тя се изкачи по стълбите с вирната глава, като присвиваше гордо очи.

Николай Антонич беше в учителската стая, там, гдето го бях оставил.

— Ти недей приказва, аз сам ще се разправам — промърморих аз на Катка.

Тя изпръхтя презрително; едната ѝ плитка стърчеше като дъга изпод шапката.

Именно от тоя разговор започнаха загадките, за които ще разкажа в следната глава.

Работата е там, че Николай Антонич, когото ние бяхме свикнали да считаме за неограничен заповедник в четвъртото училище, се изгуби някъде, щом като Катка прескочи прага. Новият Николай Антонич се усмихваше неестествено, като приказваше, навеждаше се през масата, отваряше широко очите си, вдигаше вежди, като че ли Катка разправяше бог знае какви необикновени работи. Дали не се боеше той от нея?

— Николай Антонич, вие сте го изпратили за лактомера, нали? — попита небрежно Катка, като ме посочи с очи.

— Да, Катюша.

— Така. А пък аз го счупих.

Лицето на Николай Антонич стана сериозно.

— Лъже — казах мрачно аз, — той се пръсна.

— Нищо не разбирам. Мълчи, Григориев! Обясни каква е работата, Катюша.

— Работата не е никаква — отговори Катка, като вирна гордо глава. — Аз счупих лактомера, това е то.

— Тъй, тъй, тъй. Но чини ми се, аз бях изпратил това момче, нали?

— А пък то не го донесе, защото аз го счупих.

— Лъже — казах отново аз.

Катка ме стрелна свирепо с очи.

— Добре, Катюша, нека допуснем, че е така. — Николай Антонич се усмихна мило. — Само че, виждаш ли, в училището са

докарали мляко и аз забавих закуската, за да определя качеството на този продукт и в зависимост от това качество да реша ще вземаме ли и по-нататък мляко от нашите доставчици или не. Излиза, че съм чакал напразно. Нещо повече, излиза, че ценният прибор е счупен, и то при неясни още обстоятелства. Сега ти обясни, Григориев, каква е тая работа.

— Ех, че досадно! Аз ще си вървя, Николай Антонич — заяви Катка.

Николай Антонич я погледна. Не знам защо, но ми се стори в тая минута, че той я мрази.

— Добре, Катюша, върви си — каза ласкаво той. — А с това момче ние още ще си поприказваме.

— Тогава ще почакам.

Тя седна и през всичкото време, докато ние разговаряхме, гризеше нетърпеливо плитката си. Може би ако тя си беше отишла, разговорът нямаше да свърши тъй мирно. Лактомерът бе простен. Николай Антонич дори припомни, че съм бил изпратен в училището му като бъдещ скулптор. Катка слушаше с интерес.

От този ден ние се сприятелихме с нея. На нея ѝ бе харесало, дето не я оставих да вземе вината върху себе си, а когато разказвах, аз извъртях някак си работата и не казах нищо за гърмящия газ.

— Ти мислеше, че ще си изпатя, а? — попита тя, когато излязохме от училището.

— Аха!

— Как не! Идвай, баба те кани.

ШЕСТА ГЛАВА

ОТИВАМ НА ГОСТИ

Сутринта се събудих с мисълта — да вървя или не? Две неща ме смущаваха: панталоните и Николай Антонич. Панталоните ми действително не ги биваше — ни къси, ни дълги, закърпени на коленете. А Николай Антонич беше, както е известно, заместник-директор, тоест доста страшна личност. Ами ако започне изведнъж да разпитва: защо, че за какво? Все пак след часовете почистих ботушите си, намокрих много главата си и се вчесах на път. Шега ли е, отивам на гости!

Колко неловко се чувствавах, колко се стеснявах! Проклетите коси все щръкваха на темето ми и трябваше да ги мокря с плюнка. Нина Капитоновна разказваше нещо на мене и на Катя и изведнъж строго ме сгълча:

— Затвори си устата!

Бях се загледал в нея и бях забравил да си затворя устата.

Катя ми показва квартирата. В едната стая живеела тя с майка си, в другата — Николай Антонич, а третата беше трапезария. На писалището на Николай Антонич стоеше прибор „из живота на юнака Иля Муромец“, както ми обясни Катя. Наистина маситилницата представляваше една брадата глава с шлем, пепелницата — две кръстосани староруски ръкавици и т.н. Под шлема се намираше маситилото и значи Николай Антонич трябваше да топи перото право в черепа на юнака. Това ми се стори странно.

Между прозорците имаше един американски библиотечен шкаф; никога още не бях виждал толкова много книги на едно място. Над шкафа висеше портрет на един моряк до кръста, с широко чело, стиснати челюсти и сиви живи очи.

Същия портрет, само че по-малък, забелязах в трапезарията, а друг още по-малък — в Катината стая над мъничкия креват.

— Татко — обясни ми Катя, като ме погледна изпод вежди.

А пък аз мислех, че Николай Антонич й е баща. Впрочем тя не би наричала родния си баща по име и по бащино име. Да не е пастрок,

помислих си аз и веднага реших, че не. Знаех добре какво значи пастрок. Не, не прилича!

След това Катка ми показа един морски компас — много интересно нещо. Това беше един меден обръч на подставка, в който се люлееше чашка, а в чашката под стъклото има една стрелка. Накъдето и да обърнеш чашката, ако щеш и нагоре с краката, стрелката се люлее и с единия си край с котва нагоре показва пак на север.

— Такъв компас от никаква буря не се бои.

— Откъде го имаш?

— Татко ми го подари.

— А той къде е?

Катя се начумери.

— Не знам.

„Развел се е и е зарязал майка й“ — реших незабавно. Такива факти ми бяха известни.

Аз забелязах, че в квартирата има много и, според мене, твърде хубави картини. Особено една беше чудна; широк, прав път в градина и борове, осветени от слънцето.

— Това е Левитан — небрежно, като възрастна каза Катя. Тогава не знаех, че Левитан е името на художника, и реших, че тъй се нарича мястото на картината.

След това бабичката ни извика да пием чай със захарин.

— Е, Александър Григориев, ето какъв си бил ти — каза тя, — лактомера си счупил!

Тя ме помоли да й разкажа за Енск, какво има и какво няма. Даже за пощата попита:

— Ами пощата как е?

Тя се разсърди, дето не бях чувал за някакви Бубенчикови.

— Градината до еврейската синагога! Я го виж, не бил чувал! А сам навярно сто пъти си откраднал ябълки оттам!

Тя въздъхна.

— Отдавна сме излезли ние оттам. Не ми се искаше да напускам града, как не ми се искаше! Все нашият Николай Антонич. Дойде — чакате, казва, или не чакате, сега е все едно. Ще оставим адреса — ако стане нужда, ще ни намерят. Всичките си вещи продадохме, само ей туй остана — и хайде тук, в Москва.

— Бабо! — смъмри я Катя.

— Какво „бабо“?

— Пак ли?

— Няма вече! И тук ни е добре.

Аз не разбрах нищо — кого са чакали и защо сега им е все едно. Но, разбира се, не седнах да разпитвам, тъй като Нина Капитоновна заприказва за друго...

Така прекарах времето в квартирата на нашия заместник-директор на улица „Втора Тверская“.

На сбогуване получих от Катя книгата „Елена Робинзон“, а в залог ѝ оставих честната си дума, че няма да прегъвам кориците и няма да зацапвам страниците.

СЕДМА ГЛАВА ТАТАРИНОВИ

Татаринови живееха без домашна помощница и на Нина Капитоновна, особено на нейните години, биваше доста тежичко. Аз ѝ помагах. Заедно палехме печките, цепехме дърва, дори миехме чиниите. Страшен враг на молците, тя изведнъж, без всякаква причина, се залавяше да изтупва вещите на двора — и тук не минаваше без мене. Аз домъкнах няколко тухли от съседното празно място и поправих печката, която пушеше. С една дума, отплащах се с лихва за обедите от пушена риба и просена каша, с които ме гощаваше бабичката. Па и не ми трябваха тези обеда! Мене ми беше интересно у тях. За мене тая квартира беше нещо като пещерата на Али Баба, с нейните съкровища, опасности и загадки. Бабичката беше за мене съкровището, Мария Василиевна — загадката, а Николай Антонич — опасностите и неприятностите.

Мария Василиевна беше вдовица, а може би и не вдовица — веднъж чух как Нина Капитоновна каза за нея с въздишка: „Ни вдовица, ни омъжена жена“. Толкоз по-страшно беше, че тя се съсипва така по мъжа си. Тя ходеше винаги в черно, като монахиня. Учеше се в медицинския институт. Тогава това ми се виждаше странно: според моите разбирания, майки не биваше да се учат. Внезапно тя преставаше да приказва, никъде не отиваше, нито в института, нито на работа (тя работеше някъде), а подвиваше крака на кушетката и започваше да пуши. Тогава Катя казваше: „Мама тъгува“, всички се сърдеха един на друг и ставаха мрачни.

Както скоро се разбра, Николай Антонич съвсем не ѝ е бил мъж и въобще не бил женен въпреки своите четиридесет и пет години.

— Той какъв ти е на тебе? — попитах веднъж Катя.

— Никакъв.

Тя излъга, разбира се, защото тя с майка си и Николай Антонич имаха еднакво фамилно име. На Катя той се падаше чичо — беше не брат, а пръв братовчед на баща ѝ.

Все пак чичо, макар и от второ коляно, а при това към него не се отнасяха особено добре. Това също беше доста странно, толкоз повече

че той, напротив, беше много, даже прекалено много внимателен към всички.

Бабичката обичаше киното, не пропускаше нито един филм и Николай Антонич ходеше с нея, даже предварително вземаше билети. На вечеря тя винаги разказваше с увлечение съдържанието на филма (и в тия минути между другото много приличаше на Катя). Николай Антонич я слушаше търпеливо — макар че току-що се бе върнал от киното заедно с нея.

Впрочем изглежда тя го съжаляваше. Аз видях веднъж как той, наредил картите, седеше с ниско наведена глава и тропаше замислено с пръсти по масата, а тя го гледаше със съжаление.

Ако някой се отнасяше към него безжалостно, това беше Мария Василичка! Какво ли не правеше той заради нея. Донасяше ѝ билети за театър, а сам оставаше вкъщи. Подаряваше ѝ цветя. Аз съм чувал как той я моли да си пази здравето и да зареже службата. Също тъй внимателен беше той и към гостите ѝ. Щом като дойдеше някой при Мария Василичка, тутакси се явяваше и той. Много радушен, весел, той започваше с гостенина дълъг разговор, а Мария Василичка седеше на кушетката, мрачно сбърчила вежди, и пушеше.

Особено любезен беше той, когато идваше Корабльов. Без съмнение той смяташе, че „Мустаците“ са негов гостенин, защото тутакси го помъкваше в стаята си или в трапезарията и не го оставяше да говори по работа. Въобще всички се оживяваха, когато дойдеше Корабльов, особено Мария Василичка. В нова рокля с бяла якичка, тя сама нареждаше масата, шеташе и ставаше още по-красива. Тя дори се смееше понякога, когато, разчесал мустаците си пред огледалото, Корабльов започваше шумно да ухажва бабичката. Николай Антонич също се смееше и бледнееше. Той имаше тая странна черта, че бледнееше от смях.

Мене той не ме обичаше — аз дълго време не се досещах за това. Отначало той само се чудеше, като ме срещаше, след това почна да се чумери и някак си неприятно да души въздуха с нос. След това почнаха поученията:

— Как каза ти — „благодаря“? — Той бе чул, че съм благодарил за нещо на бабичката. — Ами ти знаеш ли какво е това „благодаря“? Имай предвид, че в зависимост от това знаеш ли ти това или не знаеш, разбираш ли го или не го разбираш целият ти живот може да тръгне по

един или по друг път. Ние живеем в човешко общество и една от движещите сили на това общество е чувството на благодарност. Може би ти е известно, че съм имал някога братовчед. Неведнъж, в течение на целия му живот, съм му оказвал както морална, така и материална помощ. Той излезе неблагодарен. И какво мислиш? Това се отрази крайно гибелно на неговата съдба.

Като го слушах, започнах някак си да чувствавам крѝпките на панталоните си. Да, обувките ми не ги бива, аз съм мъничък, мръсен и много бледен. Аз съм едно, а те, Татаринови, са съвсем друго. Те са богати, а аз — беден. Те са умни и учени, а аз — глупак. Имаше над какво да се замисли човек!

Впрочем Николай Антонич разговаряше за своя братовчед не само с мене. Това беше неговата любима тема. Той твърдеше, че се бил грижил цял живот за него, като се почне от детските му години в Геническ, на брега на Азовското море. Братовчедът бил от бедно рибарско семейство и ако не бил Николай Антонич, тъй би си останал рибар като баща си, дядо си и всички прадеди до седмо коляно. Николай Антонич, „като забелязал в момчето големи способности и любов към четенето“, го домъкнал от Геническ в Ростов на Дон и почнал да ходатайствува за приемане на братовчед си в морското училище. Зиме той му давал „всекимесечна издрѝжка“, а лете го настанявал като моряк на параходите, които плават между Батум и Новоросийск. При неговото непосредствено участие братовчедът постѝпил доброволец във флотата и държал изпит за морски офицерски кандидат. С голяма мъка Николай Антонич му издействувал разрешение да държи изпит по програмата на морското училище, а след това му помогнал с пари, когато след свършването на училището братовчедът му трябвало да си порѝча нова униформа. С една дума, той бил направил за него твърде много — ясно е защо така обичаше да си спомня за него. Той приказваше бавно, подробно и жените го слушаха с някакво напрегнато благоговение.

Не знам защо, но мене ми се струваше, че в тия минути те се чувствуват като длѝжници пред него — като длѝжници, които не могат да му се отплатят за всичко, което той беше направил за братовчед си.

Впрочем те и наистина му бяха длѝжници — и именно длѝжници, които не могат да се отплатят, защото братовчедът, когото Николай Антонич наричаше ту „покойния“, ту „безследно изчезналия“,

беше мъжът на Мария Василиевна и значи бащата на Катя. Всичко, което се намираше в квартирата, беше принадлежало по-рано нему, а сега принадлежеше на Мария Василиевна и Катя. И картините, за които, по думите на бабичката, „Третьковската галерия предлага големи суми“, и някаква си „застрахователна полица“, по която можеха да се получат от парижката банка осем хиляди рубли.

От тия сложни работи и отношения на възрастните най-малко се интересувахе един човек — Катя. Тя имаше свои работи — по-важни. Тя си пишеше с две свои другарки, останали в Енск, и пилееше навсякъде писмата си, така че ги четеше всеки, който не го мързеше, дори гостите. На другарките си тя пишеше досущ същото, което те й пишеха. Другарката например й пише, че сънувала, че уж си изгубила чантичката и изведнъж Мишка Купцов — „помниш ли, аз ти бях писала за него“ — иде насреща ѝ и чантата е в ръката му. И Катя отговаря на другарката си, че сънувала, че уж нещо изгубила — само че не вече чантичка, а гребен или панделка, — а Шурка Голубенцев — „помниш ли, аз ти бях писала за него“ — го намерил и ѝ го донесъл. Другарката пише, че ходила на кино и Катя отговаря, че също е ходила, макар всъщност да си е седяла вкъщи. По-късно аз се досетих, че другарките и са били по-възрастни от нея и тя им е подражавала.

Затова пък със своите съученички тя се отнасяше доста сурово. Особено командуваше тя едно момиче, което се наричаше Кирен — впрочем у Татаринови всички я наричаха тъй. Тя се сърдеше, че Кирен не обича да чете.

— Кирка, чела ли си „Дубровски“?

— Чела съм.

— Лъжеш.

— Заплюй ме в очите.

— Добре, тогава отговори, защо Маша не се е омъжила за Дубровски?

— Омъжила се е.

— Хубава работа!

— Аз пък четох, че се е омъжила.

По същия начин Катя реши да провери и мене, когато донесох „Елена Робинзон“. Няма го майстора! От която и да било страница аз продължавах нататък наизуст. Тя не обичаше да се чуди и каза само:

— Назубрил си го като папагал.

Трябва да се предполага, че тя се смяташе за не по долна от Елена Робинзон и беше уверена, че при подобни трудни обстоятелства ще се държи не по-малко храбро от нея. Но, според мене, като се готви за такава необикновена съдба, тя не би трябвало да стърчи тъй дълго пред огледалото — толкова повече че на необитаемите острови огледала няма. А пък Катето стърчеше.

През зимата, когато почнах да посещавам Татаринови, тя се беше увлякла от взривове. Пръстите ѝ винаги бяха черни, обгорени, и от нея миришеше на фишеци и барутен дим, както едно време от Петка. Бертолетова сол се намираше в подгъвите на книгите, които тя ми даваше. Изведнъж взривовете бяха зарязани. Катя се увлече в четене на книгата „Век на откритията“.

Това беше чудесна книга — биографии на знаменити мореплаватели и завоеватели от XV и XVI век: Колумб, Фердинанд Кортес и други.

Тя беше написана с искрен възторг пред тия велики хора — техните овални портрети на фона на далечни корабчета сякаш виждам и днес.

Америко Веспучи, на чието име е наречена Америка, бе изобразен пред един глобус, с пергел, който той държеше върху една отворена книга — брадат, весел и лукав. Васко Нунес Балбоа — в ризница и желязна броня, с шлем с перо, до колене във водата. Мене ми се струваше, че това е някакъв руски Васка, стигнал до Тихия океан. Аз също бях увлечен. Но Катя! Тя просто бълнуваше тая книга. Тя ходеше някак си сънна и се събуждаше, сякаш само за да съобщи, че, „изпращан с добри пожелания от тласкаланците, Кортес потеглил на поход и след няколко дни влязъл в многолюдната столица на инките“.

Котката, която преди „Века на откритията“ се наричаше просто Васенка, тя преименува на Иптакчухуатъл — оказа се, че в Мексико имало такъв планински връх. С друг един планински връх Попокатепетъл тя се опита да нарече Нина Капитоновна, но нищо не излезе. Нина Капитоновна отговаряше само на обръщението „бабо“.

С една дума, ако Катя съжаляваше сериозно за нещо, то беше несъмнено само за това, че не тя е завоювала Мексико, открила и покорила Перу. Но що са дни, все са напред! Аз знаех за какво си мисли тя. Искаше да стане капитан.

ОСМА ГЛАВА

УЧИЛИЩНИЯТ ТЕАТЪР

На пръв поглед какво ли друго освен добро можех да очаквам аз от това познанство? А пък не мина и половин година, и аз бях прогонен от тая къща...

Историята почна от училищния театър, а пък историята на училищния театър започна от това, че един прекрасен ден Кораблъв дойде в час и заяви, че тия дни в училищния салон ще се състои представление.

Отдавна вече беше минало времето, когато на събранията на петокласниците Кавичката предлагаше да се обяви бойкот на омразните „Мустаци“. Вече никой не се дразнеше от дългите крака на нашия географ, от неговата точност и дори от това, че той, както е известно, „обича да си пъха носа в чуждите работи“. Едно му беше простено зарад това, че беше виждал живи йоги в Индия, друго — за това, че беше ял развалени яйца в Китай. Сега той беше намислил друга забава — училищен театър. За театъра бяха нужни режисьори, актьори, художници, дърводелци, столари, шивачи — и изведнъж се оказа, че представители от всички тия професии се учат в нашето училище. Намери се дори поет-драматург — Настя Шчекачова.

За съжаление аз помня зле трагедията „Настана часът“, с която беше открит първият сезон на нашия театър. Същността й, струва ми се, се заключава в това, че някаква бездетна баронеса осиновява едно момче, без да знае, че то било еврейче. Но това знае бавачката — отрицателен тип, шантажистка, — и тя иска пари, заплашвайки, че в противен случай ще разкрие пред цял свят позора. Между това детето пораснало и иска да се жени. Именно тук и започваше трагедията.

Малко странно беше, че Иван Павлович (тъй се казваше Кораблъв) даваше всички най-добри роли в нашия театър на такива деца, на които отдавна бяха махнали ръка. В трагедията „Настана часът“ ролята на осиновеното дете — благороден герой и положителен тип — играеше Гришка Фабер, страшилището за учителите, първият главатар на всички скандали и безобразия в училището. Той играеше хубаво, само че много силно крещеше. Единадесет пъти го изкараха с

ръкопляскания пред завесата. Той стоеше зад кулисите мокър като мишка, като трепереше от вълнение и не вярваше на ушите си, а ръкоплясканията не стихваха и не стихваха. Той се прослави. След това тоя прославен актьор започна страшно да се надува, но престана да прави безобразия.

С една дума, театърът произведе най-неочаквано въздействие върху четвърто училище. Децата, които ходеха на училище „не толкоз да се учат, колкото да се хранят“, както казваше Корабълъов, ненадейно се оказаха в „трудови отношения“.

Между другото мога да кажа, без да се хваля, че това беше чудесен театър. Ние дори ходехме на гастроли в другите училища. Всеки ден ние ходехме у Корабълъови — той живееше на Вортниковска улица — и слушахме как репетираат нашите актьори. Репетициите с участието на Гришка Фабер можехме да слушаме от двора, без да влизаме в квартирата. Въобще това беше страшно интересно. Отначало аз лепях афишите, след туй почнах да ги рисувам и един от тях, със зелен папагал, излезе така сполучлив, че Корабълъов си го задържа за спомен.

За четвъртото училище почнаха да приказват из Москва, а в четвъртото училище почнаха да приказват за Корабълъов — главен режисьор и в същото време главен гримьор, бутафор и декоратор. Момичетата от горните класове откриха, че Корабълъов бил красив. Не красив, а интересен. Че какво пък! Той и наистина беше интересен, особено когато идваше в новия си сив костюм, сух, строен, пушеше с дълго цигаре и като се смееше, си сучеше мустаците.

Не знам дали нашият театър хареса на другите учители. Николай Антонич седеше на първия ред при всяка премиера и ръкопляскаше най-силно от всички. Значи харесваше му. Но, чини ми се, той не беше много доволен от това, че сега в училището се повтаря на всяка стъпка името на Корабълъов: „Ще кажа на Иван Павлич“, „изпрати ме Иван Павлич“ и т.н. Може би не трябваше през всичкото време да се разказва на Николай Антонич за Корабълъов какъв добър бил той и пр.

Николай Антонич слушаше с интерес, мърдаше пръсти, смееше се, бледнееше.

И изведнъж стана катастрофа.

ДЕВЕТА ГЛАВА

КОРАБЛЪОВ ПРАВИ ПРЕДЛОЖЕНИЕ. ПЕДАГОГИЧЕСКИ ДЪЛГ

Беше неделя и у Татаринови чакаха гости за обед. Катя рисуваше „Първата среща на испанците с индианците“ от „Века на откритията“, а мене Нина Капитоновна ме беше мобилизирала в кухнята. Тя беше малко развъълнувана, все слухтеше и ми казваше:

— Ш-ш, звънят.

— На улицата е, Нина Капитоновна.

Но тя все слухтеше.

В края на краищата тя отиде в трапезарията и пропусна звънеца. Аз отворих вратата. Влезе Корабльов в светло леко пардесю, със светла шапка. Така наконтен го виждах за пръв път.

Гласът му малко трепна, когато попита вкъщи ли е Мария Василичевна. Аз казах: „Да.“ Но той постоя още няколко секунди, без да се съблича. След това влезе в стаята на Мария Василичевна, а аз видях, че Нина Капитоновна се връща на пръсти от трапезарията. Защо ли на пръсти, защо ли с такъв развъълнуван, тайнствен вид?

От тая минута нашата работа тръгна извънредно лошо. Нина Капитоновна, която чистеше картофи, току изтърчаваше ножа от ръцете си. Тя току отиваше в трапезарията уж за нещо и се връщаше с празни ръце. Всеки път тя се залавяше за нов картоф и по такъв начин в кошницата имаше вече доста картофи, очистени само от едната страна. Но аз бях съвсем озадачен, когато Нина Капитоновна взе един от тия недообелени картофи, нарязва го на дребни парченца и със загрижено лице го хвърли в супата. Да, нещо друго я занимаваше. Но какво? Скоро узнах това. Нина Капитоновна не беше от ония, които умеят да пазят тайни.

Отначало тя се връщаше мълчаливо, като само правеше с ръце разни загадъчни знаци, които можеха да се разберат приблизително тъй: „Господи боже мой, какво ли ще стане?“

След това почна да си бърбори. След това въздъхна и заговори. Новината беше необикновена. Корабльов дошъл да прави предложение на Мария Василичевна. Какво е това „да прави предложение“, аз

разбира се, знаех. Той искаше да се ожени за нея и беше дошъл да попита съгласна ли е тя или не.

Съгласна ли е или не? Ако да не бях аз в кухнята, Нина Капитоновна щеше да обсъжда по същия начин тоя въпрос с тенджерите и гърнетата. Тя не можеше да мълчи.

— Казва: всичко ще дам, целия си живот — съобщи тя, като се върна от трапезарията за трети или четвърти път. — Нищо не ще пожалея.

Аз казах за всеки случай:

— Тъй ли?

— Нищо не ще пожалея — повтори тържествено Нина Капитоновна. — Аз виждам вашето съществуване. То е незавидно, мъчно ми е, като ви гледам.

Тя се залови за картофите, но скоро пак излезе и се върна с мокри очи.

— Казва, че винаги тъгувал за семейство — съобщи тя. — Аз бях самотник и никой не ми трябва освен вас. Аз отдавна споделям вашата скръб. Нещо подобно.

„Нещо подобно“ Нина Капитоновна беше вече прибавила от себе си. След десет минути тя пак излезе и се върна озадачена.

— Аз съм уморена от тия хора — каза тя, примигвайки с очи. — Пречат ми да работя. Вие знаете за кого ми е думата. Повярвайте ми, той е страшен човек.

Нина Капитоновна въздъхна и седна.

— Не, няма да се ожени тя за него. Тя е измъчена, а той е доста възрастен.

Не знаех какво да й отговоря и за всеки случай пак казах:

— Тъй ли?

— Повярвайте ми, той е страшен човек — повтори замислено Нина Капитоновна. — Може би! Господи, помилуй! Може би!

Седях кротко. Обедът беше изоставен, бели водни капки се търкаляха по печката, водата, в която плаваха картофите, кипеше, кипеше...

Бабичката пак излезе и тоя път остана в трапезарията петнадесет минути. Като се върна, тя затвори очи и плесна с ръце.

— Не се съгласи — заяви тя. — Отказа му. Господи, помилуй! Такъв мъж!

Струва ми се, и самата тя не знаеше добре да се радва ли или да се огорчава, че Мария Василиевна бе отказала на Корабълъов.

Аз казах:

— Жалко!

Нина Капитоновна ме погледна учудена.

— Че какво пък, можеше и да се омъжи — добавих аз. — Още е млада.

— Стига си лъгал... — беше почнала сърдито Нина Капитоновна.

Изведнъж тя стана солидна, важна, излезе тържествено от кухнята и срещна Корабълъов в антрето. Той беше много бледен. Мария Василиевна стоеше при вратата и мълчаливо гледаше как той се облича. По очите се виждаше, че съвсем скоро беше престанала да плаче.

— Клетият, клетият! — сякаш на себе си каза Нина Капитоновна.

Корабълъов й целуна ръка, а тя го целуна по челото — за тая цел тя трябваше да се повдигне на пръсти, а той — да се наведе.

— Иван Павлович, вие сте мой приятел и наш приятел — каза Нина Капитоновна със сдържана тържественост. — И трябва да знаете, че у нас сте винаги като в родния си дом. И на Маша вие сте пръв приятел, аз знам. И тя знае това.

Корабълъов се поклони мълчаливо. Беше ми много жално за него. Просто не можех да разбера защо Мария Василиевна му отказва. Според мене, те бяха подходяща двойка.

Навярно бабичката очакваше, че Мария Василиевна ще я повика и всичко ще й разкаже — как Корабълъов й направил предложение и как тя му отказала. Но Мария Василиевна не я повика. Напротив, тя се заключи в стаята си и се чуваше как се разхожда там от единия до другия ъгъл.

Катя свърши „Първата среща на испанците с индианците“ и искаше да й я покаже, но тя каза през вратата: „После, дъще“ — и не отвори.

Изобщо в къщата стана някак си отегчително, след като си отиде Корабълъов, и още по-отегчително, когато си дойде веселият Николай Антонич и съобщи, че на обедата ще присъствуват не трима гости, както предполагал, а шестима.

Ще не ще, Нина Капитоновна трябваше да се залови сериозно за работа. Дори Катя беше повикана да изрязва с чаша тесто на кръгове. Тя се залови за работата много енергично, почервеня, цяла се изпоцапа с брашно — и по носа, и по косите, но скоро ѝ дотегна и тя реши да нарязва тестото не с чаша, а с една стара мастилница, за да се получат не кръгове, а звезди.

— Бабо, така е по-красиво — каза тя умолително на Нина Капитоновна. След това смачка звездите и заяви, че ще пече своя баница отделно. С една дума, от нея имаше малка полза.

Шестима гости! Кой ли са те? Гледах от кухнята и броях.

Първи дойде завеждащият учебната част Ружичек, по прякор Благородният Фадей. Не знам откъде се беше взел тоя прякор: на всички беше добре известно колко благороден е той! Подир него се яви дебелият, плешив, с дълга смешна глава учител Лихо. След него още някой, все учители. Подир това дойде немкинята, едновременно и французойка — преподаваше и немски, и френски. Дойде нашата Серафима с часовничето на гърди и последен ненадейно се домъкна осмокласникът Возчиков. Тоя Возчиков беше типичен „лядовец“. Той се обличаше спретнато, дори носеше колан с тока, на който беше написано МРУЛ, т.е. „Московско реално училище на Лядова“, и беше представител на горните класове в училищния съвет.

Изобщо тук беше почти целият училищен съвет. Това беше доста странно — да поканиш на обед почти целия училищен съвет.

Седях в кухнята и слушах какво приказват. Вратите бяха отворени. Отначало Лихо каза нещо за „хранителните продукти“, че сега ще има нови пари. Днес четвърт масло струва четиринадесет милиона, а утре ще бъде двадесет копейки, както преди войната. Днес на дворника плащат десет милиона, а утре — десет копейки и „той ще се кланя и ще благодари“.

— А пък аз, глупачката, току-що продадох една покривка за маса за двеста и тридесет милиона — каза с въздишка Серафима Петровна.

След това заговориха за Корабълков. Виж ти каква била работата! Оказа се, че той се подмазвал на съветската власт. Върши всичко възможно, „за да си създаде кариера“. Мустаците си боядисвал. Това крайно вредно хрумване с театъра измислил, за да „си завоюва популярност“. Бил женен и докарал жена си до гроба. А пък на заседанията проливал „крокодилски сълзи“.

Не знаех какво е това „крокодилски сълзи“, но при тя думи пред очите ми се мярна Кораблов такъв, какъвто излизаше от стаята на Мария Василиевна — бледен, с увиснали, сякаш залепени мустаци, и веднага разбрах, че всичко това е лъжа. И за театъра, и за жената, и за „крокодилските сълзи“ — каквото и да значеше то. Те са негови врагове, същите врагове, за които говореше той днес на Мария Василиевна: „Уморен съм от тия хора. Пречат ми да работя.“

До „крокодилските сълзи“ — това все още беше разговорът. Но ето че се чу гласът на Николай Антонич и аз разбрах, че това не е разговор, а заговор. Те искаха да изгонят Кораблов от училището.

Николай Антонич почна издалеч:

— В числото на външните възпитателни фактори педагогиката е предвиждала винаги и изкуството...

След това той мина към Кораблов и преди всичко „отдаде заслуженото на неговите дарби“. Излезе, че ние няма какво да се интересуваме от „причините за гибелта на неговата покойна жена“. Нас ни интересува само „мярката и степента на неговото въздействие върху децата“. Нас ни вълнува вредната насока, по която Иван Павлович тласка училището, и само затуй ние трябва да постъпим тъй, както ни подсказва педагогическият дълг — „дългът на лоялни съветски граждани“.

Нина Капитоновна затрака с празните чинии и аз не дочух какво именно педагогическият дълг подсказва на Николай Антонич. Но когато Нина Капитоновна започна да поднася в трапезарията второто ядене, разбрах от общия разговор какво искат да направят.

Първо, на най-близкото заседание на училищния съвет ще бъде предложено на Кораблов „да се ограничи с преподаването на география в рамките на програмата“. Второ, дейността му ще бъде оценена като „вулгаризация на идеята за трудовото възпитание“. Трето, училищният театър ще бъде затворен. Четвърто и пето, още нещо. Кораблов, разбира се, ще се обиди и ще напусне училището. Както се изрази „Благородният Фадей“ — „добър му път“.

Да, това беше подъл план и се чудех, че Нина Капитоновна не се меси, а търпи. Но скоро разбрах каква била работата. Приблизително от второто ядене насам тя беше почнала да съжалява, дето Мария Василиевна беше отказала на Кораблов. За нищо друго тя вече не

мислеше, нищо не чуваше. Тя си бърбореше нещо, свиваше рамене и веднъж дори каза високо:

— Така, значи! Какво е днес майката?

Навярно тя се обиждаше, дето Мария Василиевна не се беше посъветвала с нея, преди да откаже на Корабълов.

Гостите си отидоха, а аз все още не можех да реша какво да правя.

Беше дяволски несполучливо, дето именно тоя ден Корабълов дойде със своето предложение. По-добре да си беше седял вкъщи. Тогава бих могъл да разкажа на Мария Василиевна всичко, което бях чул. А сега е неудобно, дори е невъзможно — тя не излезе да обядва, беше се заключила и никого не пускаше. Катя се беше заловила за уроците. Нина Капитоновна изведнъж заяви, че едва се държи на краката си — спяло й се, тутакси легна и заспа. Аз въздъхнах, сбогувах се и си тръгнах към къщи.

ДЕСЕТА ГЛАВА

„ОТГОВОР С ОТКАЗ“

Дежурният по детски дом, куцията Яфет, вече на два пъти идва да види спим ли или не мируваме и всички ли са легнали.

Нощната лампичка светна в коридора. Клепките на Валка Жуков трепваха насън като на куче — дали не сънува своите кучета? Ромашка хъркаше. Само аз не спях, все мислех.

Една от друга по-смели мисли ми идваха. Ту че държа реч пред училищния колектив против Николай Антонич и разкривам пред всички подлия план за изгонването на Корабълков от училището. Ту че пиша на Корабълков писмо... Аз почнах да съчинявам писмото и заспах...

Много странно, но когато се събудих преди всички други, аз продължавах да съчинявам писмото тъкмо от онова място, на което се бях спрял вечерта. Ето кога би ми помогнал писмовникът на Петя. Почнах да си спомням писмата, които бяхме чели. „Отговор с отказ“. „Изразените от вас чувства са извънредно ласкателни за мене...“ Не подхожда!

„Благодарственото писмо за благосклонен прием“ също не подхожда, както и „Писмото за искане на дължима сума“. „Писмо от вдовец към девойка“ съм забравил. Впрочем и то не подхожда — толкоз повече че аз не бях вдовец, а Корабълков не беше девойка.

Най-сетне се реших.

Беше още много рано — седем часът и нещо, по улиците тъмно като нощ. Разбира се, това не ме спря. Опита се да ме спре куцията Яфет, но аз се изскубнах и избягах през черния вход.

Корабълков живееше на Воротниковската уличка, в една дървена едноетажна къща с капаци на прозорците и веранда, подобна на вила. Кой знае защо, бях уверен, че той не спи. Ясно е, не можеше да спи човек, който е получил вчера от Мария Василенка „отговор с отказ“. И наистина той не спеше. В стаята светеше, той стоеше до прозореца и гледаше към двора тъй втренчено и с такова внимание, като че ли на двора ставаха бог знае какви необикновени работи. Така втренчено и с

такова внимание, че дълго време не ме забелязваше, макар че стоях под самия прозорец и му правех знаци с ръце.

— Иван Павлич!

Но Иван Павлич зажумя, тръсна глава и се отдалечи.

— Иван Павлич, отворете, аз съм!

След няколко минути той се върна, наметнал палто, и излезе на верандата.

— Аз съм, Григориев — повторих аз, изплашен, че може да ме е забравил. Той гледаше някак си учудено. — Дойдох при вас и ей сега ще ви разкажа едно нещо. Искат да затворят театъра, а вас да ви... — Струва ми се, не казах „изгонят“. А може би съм казал, защото той изведнъж се опомни.

— Влез — продума той ниско.

У него винаги беше чисто, книгите — по полиците, креватът — покрит с бяла покривка, възглавницата — в бял калъф. Всичко беше в ред. Само стопанинът изглежда не беше в ред. Той ту примижаваше, ту широко отваряше очи — сякаш всичко беше мъгляво пред него. Без съмнение тая нощ не си беше лягал. Така уморен никога още не бях го виждал.

— А, Саня — каза неуверено той. — Какво има?

— Иван Павлич, исках да ви пиша писмо — отговорих разпалено. — Изобщо въпросът е за училищния театър. За вас приказват, че сте уморили жена си.

— Почакай! — засмя се той. — Кой казва, че съм уморил жена си?

— Че всички. „Ние няма какво да се интересуваме от причините за гибелта на неговата покойна жена. Вулгаризацията на идеите — ето кое ни възмущава.“

— Нищо не разбирам — каза сериозно Кораблъов.

— Да, вулгаризацията — повторих уверено.

Още от вечерта аз си повтарях тия думи: „вулгаризация“, „популярност“ и „лоялен дълг“. Вулгаризацията казах, сега оставаше популярността и лоялният дълг.

— „На събранията той пролива «крокодилски сълзи»“ — продължих бързешком. — „Това крайно хрумване той го е измислил, за да си завоюва популярност.“ Да, „популярност“. „Той се е подмазвал на съветската власт.“ „Ние трябва да изпълним своя лоялен дълг.“

Може би нещо бях сбъркал. Но мен ми беше по-леко да повторя наизуст всичко, което бях чул снощи, отколкото да разказвам със свои думи. Във всеки случай Кораблов ме разбра. Той ме разбра отлично. Очите му изведнъж изгубиха мъглявината си, лека червенина се показа на бузите му и той започна бързо да се разхожда по стаята.

— Това е весело — измърмори той, макар че съвсем не му беше весело. — А децата значи не искат да се затвори театърът?

— Ясно е, че не искат.

— И ти заради театъра си дошъл?

Замълчах. Може би заради театъра. А може би защото без Кораблов в училището щеше да стане отегчително. Може би защото не ми бе харесало, че те така подло се наддумват да го изчушкат от училището...

— О, глупци — каза ненадейно Кораблов, — най-отегчителни глупци в света!

Той стисна силно ръката ми и пак почна да се разхожда замислено от единия ъгъл до другия. Като се разхождаше, той отиде навярно в кухнята, донесе вряла вода, свари чай, извади чаши от стенния долап.

— Исках да се махна, но сега реших да остана — заяви той. — Ще воюваме. Нали, Саня? А сега да пийнем чай.

Не знам състоя ли се заседанието на училищния съвет, на което Кораблов трябваше да си изпати сурово заради „вулгаризацията на идеята за трудовото възпитание“. Очевидно не беше се състояло, защото той не си изпати. Всяка сутрин, като че нищо не е било. Мустаците си разчесваха мустаците пред огледалото и отиваха на урок...

След няколко дни театърът обяви нова своя постановка; „И най-мъдрият си е малко прост“, и ролята на мъдреца играеше Гришка Фабер. Според ролята трябваше да бъде на двадесет и пет години, но той предпочете да играе човек на средна възраст, плешив и със златни зъби. През всичкото време той тропаше с пръст по масата като Николай Антонич и въобще би играл много хубаво, ако не крещеше толкова много.

От районния комитет на Комсомола бяха дошли две мургави кърдроси момчета и предложиха да организираме младежка група в нашето училище. Валка попита от мястото си могат ли и децата от детския дом да се запишат и те отговориха, че могат, но само от четиринадесет години нагоре. Сам не знаех на колко години съм. По моята сметка излизаше, че скоро ще стана на тринадесет. За всеки случай казах, че съм на четиринадесет години. Но все пак не ми повярваха. Може би защото тогава бях много дребничък на ръст.

От учителите на това събрание бяха само Корабълков и Николай Антонич. Корабълков произнесе много тържествена реч, отначало ни поздрави накъсо за групата, а след това дълго ни хока, задето се учим лошо и вършим безобразия. Николай Антонич също произнесе реч. Това беше прекрасна реч — той приветствува представителите на районния комитет като младо поколение и накрая издекламира стихотворението на Некрасов „Идва, бучи зеленият шум“. Чудно беше само това, че като произнасяше речта си, той изведнъж започна да пука пръстите си, сякаш си чупеше ръцете. При това лицето му беше много весело и той дори се усмихваше.

След събранието го срещнах в коридора и казах: „Здравейте, Николай Антонич!“ Но, кой знае защо, той не отговори.

С една дума, всичко беше наред и сам не знаех защо, като се канех да ида у Татаринoви, изведнъж реших да не отивам, а по-добре да срещна утре Катя на улицата и да ѝ дам стека^[1] и глината, за която тя ме бе помолила. Но не мина и половин час, и аз се отметнах от решението си. И, честна дума, и до ден-днешен съжалявам за това.

Отвори ми бабичката и като че ли попридържа вратата, когато поисках да вляза. Тя сякаш се колебаеше да ме пусне ли или не. След това отвори вратата и бързо ми пошепна: „Върви в кухнята“. И ме блъсна леко отзад.

Аз се позабавих — просто от учудване. В тая минута Николай Антонич излезе в антрето и като ме видя, запали лампата.

— А-а! — каза той с някакъв глух глас. — Яви ли се!

Той ме стисна силно, до болка, за рамото.

— Неблагодарен доносник, негодник, шпионин! Да не ти е стъпвал кракът тук! Чува ли?

Той разтвори злобно устните си и аз съгледах как в устата му ярко заблестя златен зъб. Но това беше последното, което видях в дома

на Татаринови. С едната си ръка Николай Антонич отвори вратата, а с другата ме изхвърли на стълбата като коте.

[1] Желязна лопатка у скулпторите. Б.пр. [↑](#)

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ОТИВАМ СИ

Пусто беше в детския дом, пусто в училището. Всички се бяха разбягали — беше неделя. Само Ромашка се луташе из празните стаи и все нещо пресмяташе — навярно бъдещите си богатства, а готвачът в кухнята готвеше обед и пееше. Аз се сгуших в топлото кътче зад пещта и почнах да мисля.

Да, Корабълков е направил това. Искан да му помогна, а той подло ми се отплати. Отишъл е при Николай Антонич и ме е чисто и просто издал.

Значи те са били прави. И Николай Антонич, и немкиньо-французойката, и дори Лихо, който беше казал, че на събранията Корабълков проливал „крокодилски сълзи“. Той е подлец. А пък аз дори съжалявах, че Мария Василиевна му е отказала.

— Чичо Петя, какво е това „крокодилски сълзи“?

Чичо Петя измъкна от казана парче гореща зелка.

— Струва ми се, някакъв сос.

Не, това не е сос... Искан да кажа, че не е сос, но в тая минута изведнъж чичо Петя започна да плава около мене заедно със зелката, от която си гризваше, за да види готова ли е супата. Главата ми се завъртя. Въздъхнах и отидох в спалнята.

Ромашка седеше в спалнята при прозореца и смяташе.

— Сега сто хиляди ще бъдат равни на една копейка — ми каза той. — Ако събереш от отменените пари и отидеш, където това е още неизвестно, накупиш всичко, а тук го продадеш за нови пари, аз пресметнах — на една златна рубла ще има печалба четиридесет хиляди процента.

— Сбогом, Ромашка — отговорих му аз. — Отивам си.

— Къде?

— В Туркестан — казах, макар че преди минута и не бях помислил за Туркестан.

— Лъжеш.

Мълчаливо сних калъфа от възглавницата и напъхах в него всичко, каквото имах: една риза, запасните панталони, афиша:

„Учениците от 4-то училище ще представят пиесата «Марат»“, и черната тръбичка, която ми беше оставил някога д-р Иван Иванич. Всичките си жаби и зайци счупих и хвърлих в боклука. Там запратих и момичето с къдрицата на челото, което приличаше малко на Катето.

Ромашка ме наблюдаваше с интерес. Той все още пресмяташе нещо шепнешком, но вече без предишното увлечение.

— Ако на една рубла се пада печалба четиридесет хиляди — то на сто рубли...

Прощавай, училище! Никога вече няма да се уча. И защо ли? Научил съм се да пиша, да чета, да смятам. Стига ми толкоз. И тъй съм добър. Никому няма да е мъчно, когато си отида. Може би само Валка ще си спомни веднъж и ще забрави.

— Значи на сто рубли четиристотин — шепнеше Ромашка. — Четиристотин хиляди процента на сто рубли.

Но аз пак ще се върна. Ще отида при Нина Капитоновна, ще ѝ хвърля пари и ще ѝ кажа: „Ето, вземете за всичко, което съм излял у вас.“ И Корабльов, когото ще изгонят от училището, ще дойде при мене да се оплаква и ще ме моли да му простя. За нищо на света!

И отведнъж си спомних как той стоеше до прозореца, когато отидох при него, стоеше и внимателно гледаше на двора, много тъжен и малко пийнал. Хайде де, той ли е направил това? Защо ще седне да ме издава? Напротив, той сигурно, с нищо не е дал да се разбере, той трябва да се е престорил, че не знае нищо за тайното съвещание. Напразно съм го ругал. Той не е. Но тогава кой е?

— Ах, Валка! — сетих се аз. — Ами че когато се върнах от Татарини, аз му разказах всичко. Значи Валка е!

Но аз си спомних, че Валка захърка, без да ме изслуша докрай. И изобщо Валка никога няма да направи това.

Може би Ромашка? Погледнах го. Бледен, с червени уши, той седеше на прозореца и все умножаваше и умножаваше безкрай. Стори ми се, че той незабелязано ме наблюдава, като птица, с едното си кръгло плоско око. Но нали той нищо не знаеше...

Сега, когато бях твърдо решил, че Корабльов не е направил това, може би трябваше и да си остана. Но ме болеше главата, в ушите ми звънтеше и, кой знае защо, ми се струваше, че сега, когато съм казал вече на Ромашка, че си отивам, е вече невъзможно да остана. С някаква болка на сърцето се огледах наоколо за последен път. Ето бялата

лампа, която винаги гледах дълго в тъмнината, когато угасваха светлината, по лавицата с многото преградки, където държим долните си дрехи — ето моята преградка, а до нея тая на Валка. Кревати, кревати...

Въздъгнах, взех бохчичката, кимнах на Ромашка и излязох. Навярно вече съм имал силен огън, защото, когато излязох на улицата, аз се зачудих защо е тъй студено. Впрочем още при изхода бях снел куртката си и облякъл палтото направо върху ризата. Куртката бях решил да продам — по моите сметки за нея можеха да се получат петнадесет милиона.

Поради същата причина — силен огън и главоболие — аз си спомням зле какво съм правил на Сухаревска, макар че прекарах там почти целия ден. Помня само, че стоях край една барачка, от която миришеше на пържен лук, и като държех куртката, говорех със слаб глас:

— Кой ще купи...

Помня, че ми беше чудно защо ми е така слаб гласът. Помня, че забелязах в тълпата един огромен мъжага с две шуби. Едната беше облякъл, а другата — тази, която продаваше — беше наметната на раменете му. Странно, но където и да отидех със своята стока, всякъде се натъквах на тоя мъжага. Той стоеше неподвижен, огромен, брадат, с две шуби и без да гледа купувачите, които разтваряха полите на шубата и пипаха яката, казваше мрачно цената.

Помня, че след като се лутах из пазара цял ден, размених ризата си срещу парче точено с моркови, но отхапах само една хапка — и ми се отщя.

Някъде се грях на огън, като забелязах, че макар да не ми е студено, пръстите ми все пак са посинели. Точеното скрих в калъфа и помня, все поглеждах да не би да се е натрошило. Навярно чувствавах, че се разболявам. Много бях жаден и няколко пъти решавах, че ако за половин час не успея да продам куртката, ще ида в кафенето и ще я дам за чаша горещ чай. Но веднага почваше да ми се струва, че именно в това време ще се яви моят купувач и аз решавах да постоя още половин час.

Помня, утешаваше ме това, че високият мъжага също не можеше да продаде шубата си...

Може би бих хапнал малко сняг, но на Сухаревския пазар снегът беше много мръсен, а до булеварда е далеч. Все пак аз тръгнах и хапнах, но, странно нещо, снегът ми се стори топъл. Изглежда, че съм повърнал, а може и да не съм. Помня само, че седях на снега и някой ме държеше за раменете, защото паднах. Най-сетне престанаха да ме държат, легнах и с наслада изпънах крака. Над мене приказваха нещо, като че ли: „Епилептик, епилептик...“ След това искаха да вземат калъфа на възглавницата ми и аз чувах как ме придумваха: „Ама че чудак, под твоята глава ще я сложим, бе“, но аз се бях впил в калъфа и не го давах. Мъжаката с двете шуби мина бавно край мене и изведнъж хвърли върху ми едната шуба. Но това вече беше бълнуване и аз прекрасно разбрах, че е бълнуване... Още дърпах калъфа. Чух един женски глас да казва:

— Не дава бохчичката.

И друг мъжки:

— Е, та що, турнете го с бохчичката заедно.

След това мъжкият глас каза:

— Очевидно испанската болест.

И всичко изчезна...

И до ден-днешен почвам веднага да бълнувам, щом като ми се покачи малко температурата. При тридесет и осем градуса вече приказвам всевъзможни глупости и плаша до смърт близките и познатите си. Но такова приятно бълнуване като по време на испанската болест никога не съм имал. Ето в просторна, светла стая аз рисувам картина — водопад. Водата лети от отвесна скала в тясно каменисто корито. Колко е хубаво! Как блести водата на слънцето, какви чудесни зелени камъни!

Ето пътувам някъде на шейна, покрита с овчи кожи. Стъмва се, но аз още виждам как снегът лети под широките плазове на шейната — сякаш ние стоим на едно място, а той лети, и само по следата, която оставя отстрани падналото чергило, се вижда, че ние вървим и вървим. И тъй ми е хубаво, тъй топло, че, струва ми се, нищо друго не ми трябва, само да пътувам ей тъй на шейна цял живот.

Защо съм имал такова хубаво бълнуване, не знам. Бил съм на смъртно легло, два пъти ме отделяли с параван от другите болни като безнадежден. До такава степен съм бил посинял — сигурен признак на

смъртта, — че всички доктори освен един махнали с ръка и само питали всяка сутрин с учудване:

— Как, още ли е жив?

Всичко това узнах, когато дойдох на себе си...

Както и да е, не умрях. Напротив, поправих се. Веднъж отворих очи и исках да скоча от леглото, въобразил си, че се намирам в детския дом... Някаква ръка ме задържа. Някакво лице — забравено и необикновено познато — се приближи до мене. Ако щете вярвайте, ако щете — не, това беше д-р Иван Иванич.

— Докторе — казах му и заплаках от радост, от слабост. — Докторе! Въюга!

Той ме гледаше направо в очите, сигурно мислеше, че още бълнувам.

— Седло, ящик, въюга, пьют, Абрам — казах аз, като почувствувах, че сълзите текат право в устата ми. — Това съм аз, докторе. Аз — Санка. Помните ли, на село, докторе? Ние ви крихме. Вие ме учехте.

Той още веднъж ме погледна в очите, след това наду бузи и шумно въздъхна:

— Охо! — каза той и се засмя. — Как да не помня? Ами сестра ти къде е? Че как така, нали тогава можеше да кажеш само „ухо“ и то излизаше като лаене! Научил си се, а? Па и в Москва си се домъкнал? На това отгоре си намислил и да умираш?

Аз исках да кажа, че съвсем нямам намерение да умирам, напротив, но той тутакси ми затвори устата, а с другата ръка бързо извади кърпа и ми изтри лицето и носа.

— Лежи мирно, братко — каза той. — Още не бива да говориш. От ням по-ням бъди. Дявол те знае, ти вече толкоз пъти умира, че сега, току-виж си казал някоя дума повече — и свършено. Иди, та оправяй после работата!

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

ТРИ БОЛЕСТИ. СЕРИОЗНИ РАЗГОВОРИ

Вие мислите може би, че веднъж дошъл на себе си, аз почнах да се поправам? Нищо подобно. Едва се бях оправил от испанската, заболях от менингит. И пак Иван Иванич не се съгласи, че моята карта е бита.

Той седеше цели часове край леглото ми, като изучаваше странните движения, които съм правил с очи и ръце. В края на краищата отново дойдох на себе си и макар че още дълго лежах с подбелени очи, бях вече вън от опасност.

„Вън от опасност да умреш — както каза Иван Иванич, — но затуй в опасност да останеш идиот за през цял живот.“

Имал съм късмет. Не станах идиот и след боледуването почувствувах дори, че съм станал някак си по-умен, отколкото по-рано. Така си и беше. Но болестта, разбира се, не е причина за това.

Както и да е, прекарах в болницата почти половин година. През това време ние с Иван Иванич се срещаме много често, едва ли не през ден. Но от тези срещи имаше малко полза. А когато почнах да се поправам, той вече почти не идваше в болницата. Скоро той напусна Москва. Къде отиде и защо — за това по-долу.

Чудно как малко се беше променил той през тия години. Както по-рано, той обичаше да си мърмори стихове. Чух как веднъж, след като ме прислуша, той измърмори с недоволен глас:

*Барон фон Гринвалдус,
доблестният този рицар,
все на същата позиция
на един камък седи.*

В нашата болнична стая идваха студенти; той ги оглеждаше със светлите си живи очи, хващаше един за ръкава и като четеше лекцията, ту го пущаше, ту отново го хващаше. Ние си спомнихме с него за

„старото време“ и той се зачуди, че още помня как правеше от среда на хляб и от нещо друго котка и мишка, и котката ловеше мишката и мяукаше като истинска котка.

— Иван Иванич, ами знаете ли, че след като си отидохте — казах аз, — ние със сестра ми цяла зима печяхме картофи, набодени на клечка?

Той се засмя, после се замисли.

— На това, братко, аз се научих като заточеник.

Значи той бил заточеник. В 1914 година, като член на Болшевишката партия, той бил изпратен на каторга, и след това на вечно поселение. Не знам къде е прекарал каторгата, но на поселение бил нейде много далеч, към Баренцово море.

— А пък оттам — каза той смеешком — избягах право при вас на село и насмалко щях да замръзна по пътя.

Сега се разбра защо той не спеше нощем. Черната тръбичка — стетоскопа — ни бил оставил за спомен на мене и сестра ми. Трябваше да му разкажа дума по дума как и защо съм избягал от детския дом.

Той ме слушаше много внимателно и, кой знае защо, през всичкото време ме гледаше право в устата.

— Да, чудесно — каза той замислено. — Рядко се случват такива неща.

Реших, че той мисли за рядко нещо бягството от детския дом и исках да му възразя, че съвсем не е рядко, но той отново каза:

— Не глухонемота, а слухонемота, т.е. немота без глухота. Stummheit ohne Taubheit. А пък не можеше да каже дори „мама“. А я го виж сега! Оратор!

И той почна да разказва за мене на другите лекари.

Бях малко огорчен, че не каза нито дума за историята, която ме беше накарала да избягам от детския дом, и дори като че ли му беше влязла в едното ухо и излязла от другото. Но аз се бях излъгал, защото един прекрасен ден вратата на нашата болнична стая се отвори и сестрата каза:

— Гости идват на Григориев.

И влезе Кораблов.

— Здравей, Саня!

— Здравейте, Иван Павлич!

Цялата стая ни гледаше с любопитство. Навярно поради това той отначало говореше само за здравето ми. Но когато всички почнаха да си работят, той взе да ме хока. О, как ме нахока! Сякаш четеше по книга, той ми разказа какво съм мислил за него и заяви, че съм бил длъжен да отида при него и да му кажа: „Иван Павлич, вие сте подлец“, щом съм мислил, че е подлец. А аз не съм направил това, защото съм бил типичен индивидуалист. Той поомекна малко, когато попитах съвсем съкрушен:

— Иван Павлич, а какво е това индивидуалист?

С една дума, той ме гълча, докато не се свърши приемният час. Когато се сбогуваше обаче, стисна ми здраво ръката и каза, че пак ще намина.

— Кога?

— Тия дни. Трябва сериозно да поговоря с тебе. А сега си помисли.

За съжаление той не каза за какво да си помисля и аз трябваше да мисля, за каквото се случеше. Спомнях си за Енск, за Сковородников, леля Даша и реших, че щом като се поправа, ще пиша в Енск. Дали не се е върнал Петка? За Петка си мислех много често. Прозорците на нашата стая гледаха към градината и се виждаха върховете на дърветата, клатени от вятъра. Вечер, когато всички заспиваха, чувах как те шумолят и ми се струваше, че Петка също като мене лежи някъде на бял креват, мисли, слуша как шумолят дърветата. Къде ли е той сега? Може би Туркестан не му е харесал и той е избягал я в Перу, я другаде някъде. Ами ако Петка е наистина в Перу? Като Васко Нунес Балбоа той стои на брега на Тихия океан в ризница, с меч в ръка. Едва ли. Но във всеки случай кой знае какви места е видял, докато аз, като някой мамин син, си живеях в детския дом...

На следния приемен ден при мен дойде Валка Жуков и разказа за таралежа си. Той бил намерил отнякъде един таралеж и му построил цяла къща под леглото си. Зиме таралежите спят, а тоя, който знае защо, не спял. Изобщо това било чуден таралеж. Валка харесваше дори как таралежът се чешел.

— Като куче — каза той с възторг. — И дори потропва с лапата си по пода като куче.

Така цели два часа Валка говори за таралежа и едва като се сбогуваше, се сети и каза, че Кораблев ми пращал много здраве и щял

да наминае тия дни.

Веднага разбрах, че именно това ще бъде сериозният разговор. Много интересно! Аз бях уверен, че пак ще ме хока. И не съм се излъгал.

Разговорът започна с това, че Кораблъов ме попита какъв искам да стана.

— Не зная — отговорих аз. — Може би художник.

Той повдигна вежди и възрази:

— Няма да го бъде.

Да си кажа правото, още не бях мислил какво искам да стана. В дълбочината на душата си исках да стана нещо като Васко Нунес Балбоа. Но Иван Павлович каза с такава увереност „Няма да го бъде“, че аз се възмутих.

— Защо?

— По много причини — твърдо каза Кораблъов. — Преди всичко, защото имаш слаба воля.

Бях поразен. Мене и през ум не ми минаваше, че съм имал слаба воля.

— Нищо подобно — възразих мрачно. — Силна е.

— Не, слаба. Каква воля може да има един човек, който не знае какво ще направи след един час? Ако имаше силна воля, ти би се учил добре. А ти се учиш лошо.

— Иван Павлич — казах с отчаяние. — Аз имам само една двойка.

— Да, лошо. А между това ти би могъл да се учиш отлично.

Той почака няма ли да кажа още нещо. Но аз мълчах.

— Ти по-добре можеш да си въобразяваш, отколкото да съобразяваш.

Той почака още малко.

— И изобщо време е да си помислиш кой си ти и защо съществуваеш на белия свят! Ето, ти казваш: искам да стана художник. За това, мили ми приятелю, ти трябва да станеш съвсем друг човек.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

МИСЛЯ

Лесно е да се каже: ти трябва да станеш съвсем друг човек. Но как да се направи това? Не бях съгласен, че се уча лошо. Само една двойка, и то по аритметика, и то затова че веднъж си бях лъснал ботушите, а Ружичек ме извика и каза:

— С какво си мажеш ботушите, Григориев? С развалени яйца в газ ли?

Аз го нагрубих и оттогава той не ми сложи повече от „слаб“. Но все пак чувствавах, че Корабльов е прав и че аз трябва да стана съвсем друг човек. Какво ли пък, ако наистина имам слаба воля? Това трябва да се провери. Трябва да реша нещо и непременно да го изпълня. Като начало, реших да прочета книгата „Записките на един ловец“, която бях вече зачел миналата година и зарязал, защото ми се стори много отегчителна.

Чудно! Щом като взех от болничната библиотека „Записките на един ловец“ и прочетох пет страници, книгата ми се стори по-отегчителна, отколкото по-рано. Страшно ми се поиска да не бях вземал такова решение. Но аз си бях дал дума, дори я бях прошепнал под одеялото, а на думата трябва да се устоява.

Прочетох „Записките на един ловец“ и реших, че Корабльов лъже. Аз имам силна воля.

Разбира се, би трябвало да се проверя още веднъж! Например всяка сутрин след гимнастиката да се изтривам със студена вода от чешмата. Или да получа през годината по аритметика шестица. Но всичко туй отложих до връщането си в училището, а сега оставаше само да мисля и да мисля.

„Ти по-добре можеш да си въобразяваш, отколкото да съобразяваш.“ Защо каза той така? Може би затуй, че се хвалех със своите скулптури? Това беше обидно. Катето — ето кой си въобразява! Или пък Корабльов другояче разбира тая дума. Реших да го попитам, ако дойде още веднъж. Но той не дойде и едва след година-две узнах, че въобразявам значи не само „важнича“.

„Кой си ти и защо съществуващ на белия свят?“ Аз мислех над това, като четях вестниците. В болницата почнах да чета вестници. Интересно. Само да нямаше толкова много чуждестранни думи! Сред тях намерих и „вулгаризация“, и „крокодилски сълзи“.

Най-сетне Иван Иванович ме прегледа за последен път и каза да ме изпишат от болницата. Това беше великолепен ден. Ние се сбогувахме, но той ми остави адреса си и заръча да наминавам.

— Само гледай да не бъде по-късно от двадесети — весело каза той. — Инак, братко, току-виж, че не си ме сварил вкъщи...

С бохчичката в ръце аз излязох от болницата и като стигнах до първата пресечка, приседнах на един камък — толкова слаб бях още. Но колко хубаво беше! Колко голяма е Москва! Бях я забравил. И колко шумно беше по улиците! Главата ми се замая, но знаех, че няма да падна. Здрав съм и ще живея. Поправил съм се. Прощавай, болницо! Здравей, училище!

Да си кажа правото, бях малко огорчен, че в училището ме посрещнаха така равнодушно. Само Ромашка попита:

— Оздравя ли?

С такъв израз, сякаш малко съжеляваше, че не съм умрял.

Валка се зарадва, но не му беше до мене. Беше му се изгубил таралежът и той подозираше, че по разпореждане на Николай Антонич готвачът е хвърлил таралежа в помийната яма.

— По-добре да го бях продал — каза тъжно Валка. — Двадесет и пет копейки ми даваха. Глупак — не ги взех.

Докато съм лежал в болницата, бяха се появили нови пари — сребърни и златни.

В детския дом всичко си беше постарому, само Серафима Петровна си беше отишла и на нейно място беше постъпил мъж възпитател — Суткин. Валка каза, че той бил подлизурко. Подмазвал се на Николай Антонич, на немкията, на Ружичека и на децата.

Затова пък в училището през тая половин година бяха станали големи промени. Първо, то беше станало два пъти по-малко — част от горните класове бяха преместени в други училища.

Второ, бяха го боядисали и варосали — просто не можеха да се познаят предишните мръсни стаи с изпоцапани прозорци и черни тавани.

Трето, всички приказваха само за младежката ядка. Секретар беше сега леля Варя, същото онова момиче от стопанската комисия, което в 1920 година се разхождаше по коридора деловито, с голямата лъжица в ръка. Навярно тя се бе оказала добър секретар, защото, когато се върнах, мъничката стаичка на младежката група беше най-интересното място в нашето училище.

Аз още не бях комсомолец, но на третия ден след връщането ми от болницата вече получих от леля Варя поръчение — да нарисувам самолет, хвърчащ в облаците, и над него: „Младежи, станете членове на ДПВФ!“ (Дружеството на приятелите на въздушната флота.)

Пръстите ми бяха още като чужди, но се залових с увлечение за работа.

С една дума, в училището беше станало хиляди пъти по-интересно, отколкото по-рано, и аз, влязъл изведнъж във всички кръжоци и увлякъл се в колективно четене на вестници, съвсем бях забравил доктор Иван Иванич и това, че той ме беше помолил да намина към него не по-късно от двадесети май.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА СРЕБЪРНА ПОЛОВИН РУБЛА

В деня, когато най-сетне се наканих да отида, у нас още от самата сутрин имаше голяма суматоха. Беше се намерил таралежът на Валка. Излезе, че той се е покатерил на тавана и по някакъв начин беше попаднал в една стара каца за зеле.

Може би той си беше спомнил, че не е спал през зимата, може би беше отслабнал след двуседмично прекарване в кацата, само че никак не изглеждаше добре. Във всеки случай Валка трябва да се постарее да го продаде колкото се може по-скоро, защото видът му беше, като че ли се кани да умре. Той вече не криеше муцунката си и не се свиваше на кълбо, когато го пипаха по носа. Червената му брада около муцунката се беше някак си отпуснала. С една дума, той изглеждаше съвсем зле и не оставаше нищо друго, освен да бъде занесен в университета — някаква лаборатория в университета купуваше таралежи. Валка го зави в старите си панталони и излезе. Той се върна подир час много тъжен и седна на леглото.

— Ще го разпорят — ми каза той и направи гримаса, за да не заплаче.

— Как така ще го разпорят?

— Много просто. Ще разрежат корема и ще почнат да се ровят. Жалко!

Ние се попрепирахме малко у всички ли таралежи вътрешностите са на едно и също място.

— Хайде, забрави това — казах аз. — Друг ще си купиш. Колко ти дадоха?

Валка мълчаливо разтвори пестника си. Таралежът беше полужив и му дали само двадесет копейки.

— А пък аз имам тридесет — казах аз. — Да станем съдружници и да купим един чифт спининг.

За спининга казах нарочно, за да го утеша. Спининг — това е една сгъваща се дълга въдица с дълъг прът на колец, тъй че примамката да се хвърли на цели четиридесет метра от брега. Аз бях

виждал такова нещо още в Енск. Един пристав в Енск ловеше риба със спининг.

Станахме съдружници и дори сменихме нашите дребни пари с една новичка сребърна половин рубла. Половин рубла аз още не бях виждал, кой знае защо, те се срещаха рядко.

Цялата тая история с таралежа на Валка ми отне много време и когато тръгнах към доктора, вече почваше да се стъмва. Той живееше далеч, на Зъбовския булевард, а по трамваите сега се плащаше не като в 1920 година. Но все пак аз се возих безплатно.

Само един прозорец светеше в дъното на градината, в бялата къща с колони на Зъбовския булевард, и аз реших, че свети именно в стаята на доктора. Излъгал съм се. Излезе, че докторът живеел на третия етаж, а светеше на втория. Апартамент осми. Ето го. Под номера беше написано с едри тебеширени букви:

„Тук живее Павлов, а не Левенсон.“

Павлов — това беше именно доктор Иван Иванич.

Отвори ми една жена с дете в ръце и като шъткаше през всичкото време, попита какво искам. Казах. Все тъй като шъткаше, тя обади, че докторът си е вкъщи, но като че ли спи.

— Все пак почукайте — каза тя шепнешком. — Навярно не спи.

— Не спя! — викна отнякъде докторът. — Кой е там?

— Някакво момче.

— Нека влезе.

За пръв път бях у доктора и се почудих, че в стаята му е така разхвърляно. По пода се търкаляха пакети чай и тютюн, кожени ръкавици и чудни красиви кожени ботуши. Цялата стая беше отрупана с отворени куфари и раници. И сред тая бъркотия с триножник в ръце стоеше доктор Иван Иванич.

— А, Саня! — весело каза той. — Дойде ли? Е, как е работата? Жив ли си?

— Жив.

— Отлично! Кашляш ли?

— Не.

— Юначага! А пък аз, братко, статия написах за тебе.

Мислех, че се шегува.

— Рядък случай на немота — каза докторът. — Можеш сам да я прочетеш в брой седемнадесети на „Лекарски вестник“. Болният Г. —

това, братко, си ти. Смятай, че си се прославил. Наистина засега само в качеството си на болен. Но що са дни, все са напред.

Той запя: „Що са дни, все са напред!“ — и изведнъж се хвърли върху най-големия куфар, захлопна го и седна отгоре му, за да се затвори по-добре.

Навярно докторът се канеше да напуска Москва. Искан да го попитам къде отива, но реших най-напред да узная защо на вратата му е написано, че тук живее той, а не Левенсон.

— Иван Иванович, защо на вратата е написано, че тук живеете вие, а не Левенсон?

Докторът се засмя.

— Защото тук живея аз — каза той. — А Левенсон живее в съседния дом. И той има апартамент номер осем, и аз. А вратата е обща. Разбра ли?

Разбрах.

Докторът говори много тоя ден. Такъв весел още не бях го виждал. Изведнъж той реши, че трябва да ми подари нещо и ми подари кожените ръкавици, стари, но още много хубави, които се закопчаваха с ремъче. Бях почнал да му отказвам, но без много приказки той ми мушна ръкавиците и каза:

— Вземай и мълчи!

Трябваше да му благодаря за ръкавиците, но вместо благодарност му казах:

— Вие закъде сте се накатали? Заминавате ли?

— Заминавам — каза докторът. — За Далечния север, за Полярния кръг. Чувал ли си?

Спомних си смътно писмото на щурмана за далечно плаване.

— Чувал съм.

— Та ето нà. Там, братко, имам годеница. Знаеш ли какво е това?

— Знам.

— Лъжеш. Знаеш, ама не разбираш.

Почнах да разглеждам разните странни неща, които той вземаше със себе си: топли кожени панталони с триъгълно кожено дъно, някакви металически подметки с ремъци и т.н. А докторът, като нареждаше вещите, все приказваше. Един куфар не искаше по никакъв начин да се затвори и той го хвана за горния капак и го изтърси на кревата. Една голяма снимка падна в краката ми. Това беше една вече

доста стара, пожълтяла фотография, смачкана на няколко места. На обратната страна беше написано с едър, кръгъл почерк: „Корабната команда на шхуната «Св. Мария».“ Почнах да разглеждам картичката и за мое учудване намерих Катиния баща. Да, това беше той! Той седеше в средата на командата, скръстил ръце на гърдите също като на портрета, който висеше в трапезарията у Татарини. Но доктора не намерих на картичката и попитах защо го няма.

— А че затуй, братко, защото аз не съм плувал на шхуната „Св. Мария“ — каза докторът, като стягаше куфара с ремъците и страшно пъшкаше.

Той взе картичката от мене и помисли къде да я тури.

— Един човек ми я остави за спомен.

Исках да го попитам кой е тоя човек, не е ли Катиният баща, но той вече сложи картичката в една книга, а книгата мушна в раницата.

— Е, Саня — каза той, — трябва вече да вървя. А ти пиши какво правиш и как се чувствуваш. Имай, брат, предвид, че ти си интересен екземпляр.

Записах адреса му и се сбогувахме.

За вкъщи си тръгнах пешком и по пътя заобиколих малко, за да послушам високоговорителя на улица „Тверская“. Това беше първият високоговорител в Москва. Той беше много интересен, само че много високо крещеше и с това ми напомняше Гришка Фабер в трагедията „Настана часът“.

Когато приближавах до детския дом, минаваше вече десет часът и аз малко се боях да не би да е вече затворена вратата. Нищо подобно! Вратата е отворена и всички прозорци светят. Какво ли се е случило?

Полетях като куршум в спалнята. Празно! А креватите постлани — навярно са се канели вече да лягат.

— Чичо Петя! — извиках аз, като видях готвача да излиза от кухнята в нов костюм, с шапка в ръка. — Какво се е случило?

— Поканен съм на събрание — прошепна готвачът загадъчно.

— Какво събрание? Къде?

— Събрание на всички учащи се, на преподавателите и на служебния персонал — каза готвачът все тъй загадъчно.

Навярно той беше успял вече здравата да му сръбне, защото след всяка дума си затваряше дълго очите. Той беше почнал да ми обяснява,

че щом като е поканен на събрание, той трябва да се облече като човек, но аз вече тичах по стълбите в училището.

Салонът беше препълнен — игла да хвърлиш, нямаше къде да падне — и много още деца стояха при вратата, в коридора. Но аз се промъкнах и седнах на първия ред, само че не на стол, а на пода, пред самата естрада...

Това беше тържествено събрание под председателството на Варя. Силно зачервена, тя седеше в президиума с молив в ръка и през всичкото време отмяташе зад ухото един кичур коса, който падаше право на носа ѝ. Това беше първото голямо събрание, което тя председателствуваше, и ясно е защо тя тъй се вълнуваше. Други деца от групата седяха от двете ѝ страни и усърдно пишеха нещо. А над тях, над масата на президиума, над целия салон висеше моят плакат. Дъхът ми просто спря. Това беше моят плакат — аероплан, хвърчащ в облаците, и над него надпис: „Младежи, станете членове на ДПВФ!“ Но какво търси тук моят плакат, това дълго не можах да разбера, защото всички оратори приказваха изключително за някакъв ултиматум. Но ето че взе думата Корабълов и всичко ми стана ясно.

— Другари — тихо и ясно каза той. — На съветското правителство е даден ултиматум. Общо взето, вие много правилно оценихте значението на този документ. Вие нарекохте автора му типичен империалист. Съвършено вярно! Но би било погрешно да се мисли, че той сам не знае това или че ще го чуе за пръв път от вас. Не, ние трябва другояче да отговорим на ултиматума! Ние трябва да създадем в нашето училище група от дружеството на приятелите на въздушната флота!

Всички почнаха да ръкопляскат и после ръкопляскаха на всяка фраза на Корабълов. Между другото накрая той посочи моя плакат и аз почувствувах с гордост, че цялото училище гледа моя аероплан, който хвърчеше в облаците, и чете надписа: „Младежи, станете членове на ДПВФ!“

След това взе думата Николай Антонич и говори също много хубаво, а после леля Варя обяви, че младежката ядка влиза цяла в ДПВФ. Които желаят, могат да се запишат при нея утре до десет, а сега тя предлага да се пусне подписка в полза на съветската авиация и събраните пари да се изпратят до централния орган „Правда“.

Навярно съм се вълнувал, защото Валка, който седеше на пода недалеч от мен, през трима души, ме гледаше учудено. Извадих сребърната половин рубла и му я показах. Той разбра. Искаше нещо да попита — навярно за спининга, — но се сдържа и само кимна с глава.

Аз скочих на естрадата и дадох на леля Варя половината рубла...

— Иван Павлович — казах аз на Корабльов, който стоеше и пушеше с дългото цигаре в коридора, — от колко години приемат за летци?

Той ме погледна сериозно:

— Не знам, Саня. Но тебе навярно още няма да те приемат.

Няма да ме приемат ли? Спомних си клетвата, която някога си бяхме дали с Петка в Катедралната градина: „Бори се и търси, върви и не падай духом.“ Но аз не я произнесох гласно. Все едно, Корабльов нямаше да я разбере.

ТРЕТА ЧАСТ

СТАРИТЕ ПИСМА

ПЪРВА ГЛАВА

ЧЕТИРИ ГОДИНИ

Представям си — както в старите неми филми — голям часовник, само че стрелката показва не часове, а години. Един пълен кръг — и аз се виждам в трети клас, на урок при Кораблъвов, на един чин с Ромашка. Хванали сме се на бас, че няма да извикам и няма да си дръпна ръката, ако Ромашка ме резне по пръстите с джобното си ножче. Това е изпитване на волята. Съгласно с „правилата за развиване на волята“ трябва да се науча „да не изразявам външно чувствата си“. Всяка вечер си повтарям тия правила и ето най-сетне удобен случай. Проверявам се.

Целият клас ни следи, никой не слуша Кораблъвов, макар че днес имаме интересен урок: за нравите и обичаите на чукчите.

— Режи — казвам на Ромашка.

И тоя подлец хладнокръвно ми реже пръста с джобното си ножче. Не викам, но неволно си дръпвам ръката и губя баса.

Някой ахва, шепот се разнася по чиновете. Кръвта тече, нарочно се смея високо, за да покажа, че съвсем не ме боли, и изведнъж Кораблъвов ме изгонва от клас. Излизам, мушнах ръката си в джоба.

— Можеш да не се връщаш.

Но аз се връщам. Урокът е интересен и аз го слушам, седнал на пода, до вратата...

Правила за развиване на волята! Занимавах се с тях цяла година. Опитвах се не само „да скривам чувствата си“, но и „да не обръщам внимание на мнението на хората, които презирам“. Не помня кое от тези правила беше по-трудно. Може би първото, защото моето лице тъкмо изразяваше всичко, което чувствах и мислех.

„Да се спи колкото се може по-малко, защото в съня отсъства волята“ — също не беше много трудна задача за човек като мене. Но

затуй пък се научих „да определям още от сутринта какво ще правя през деня“ — и следвам това правило през целия си живот.

Що се отнася до главното правило: „Помни целта на съществуването си“, нямаше нужда много често да го повтарям, защото тая цел ми беше ясна още в ония години...

Отново пълен кръг — ранна сутрин през зимата на 1925 година. Събуждам се преди всички и лежа, без да зная спя ли или съм се вече събудил. Като в сън ми се мяркат нашият Енск, крепостният насип, понтонният мост, къщите по полегатия бряг, Смешника Кулий, старият Сковородников, леля Даша, която чете чуждите писма с поучителен израз. Аз — мъничък, остриган, с широки панталони. Хайде де, аз ли съм това?

Лежа и мисля, спя и не спя. Енск се отдалечава някъде заедно с чуждите писма, със Смешника, с леля Даша. Спомням си Татаринови... Не съм ходил у тях вече две години. Николай Антонич все още ме мрази. В моето презиме няма нито един съскащ звук, въпреки това той го произнася със съскане. Нина Капитоновна все още ме обича: неотдавна Корабълков ми предаде от нея „поклон и поздрав“. Как ли е Мария Василиевна? Дали все седи на дивана и пуши? Ами Катя?

Поглеждам часовника. Скоро ще бъде седем. Време е да се става — бях си дал дума да ставам преди звънеца. На пръсти тичам при умивалника и правя гимнастика пред отворения прозорец. Студено, снежинки прелитат през прозореца, въртят се, падат на плещите ми, топят се. Измивам се до кръста — и се хващам пак за книгата, за чудесната книга — „Южният полюс“ от Амундсен, която чета за четвърти път.

Чета как той, седемнадесетгодишен юноша, срещнал Нансен, току-що върнал се от знаменития си дрейф^[1], и как „цял ден ходил по улиците, украсени със знамена, сред тълпата, която викала «ура», и кръвта туптяла в слепите му очи, а юношеските мечти вдигали цяла буря в душата му“.

Ледени тръпки пропълзят по плещите ми, гърба, краката и дори по корема. Чета, като се страхувам да не пропусна нито дума. Вече се дочуват гласове от кухнята: момичетата, като разговарят, слагат съдове в трапезарията, а аз все чета. Лицето ми гори, кръвта

тупти в слепите ми очи. Аз все чета — с вълнение, с вдъхновение. Знам, че ще запомня тия минути завинаги...

Отново пълен кръг — и аз се виждам в мъничката, отдавна позната стая, в която през тия три години съм прекарал почти всичките си вечери. По поръка на младежката ядка за пръв път ръководя кръжок по колективно четене на вестници. За пръв път това е страшно. Знам „текущия момент“, „националната политика“, „международните въпроси“. Но международните рекорди знам още по-добре — за висота, продължителност, далечина на полета. Ами ако ме запитат за спадането на цените? Но всичко минава благополучно. Някое от момичетата ме моли да разкажа биографията на Ленин, а пък биографията на Ленин аз зная отлично.

Все по-тясна става стаичката за младежката група. На прага стои и внимателно ме слуша Кораблъов. Той си попипа мустациите с пръсти — ура! — значи доволен е. Чувство на радост и гордост ме обхваща. Говоря и си мисля учуден: „Ех, че хубаво приказвам!“

Това ми е първата обществена проява, ако не смятаме случая край огъня, когато бе съборена властта на Стюпа Иванов. Струва ми се, че успях. На следния ден преподавателят по обществознание ме извика, помоли ме да повтора биографията на Ленин и каза: „Ако се разболея, ще ме замества Саня Григориев.“

Още един пълен кръг — и аз съм на седемнадесет години. Цялото училище е в салона. Зад голямата червена маса са членовете на съда. От лявата страна — защитникът. От дясната — общественият обвинител. На скамейката на подсъдимите — обвиняемият.

— Обвиняеми, вашето име? — пита председателят.

— Евгений.

— Презиме?

— Онегин.

Това беше паметен ден.

[1] Дрейф — отклонение на кораб от курса му. Б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

СЪД НАД ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН

Отначало никой в училището не се интересувахе от тая игра. Но ето че някой от актьорите на нашия театър предложи да поставим „Съд над Евгений Онегин“ като пиеса, с костюми, и изведнъж цялото училище заговори за това.

За главната роля беше поканен сам Гришка Фабер, който от година насам се учеше в театралното училище, но по стар навик все още се отбиваше да погледа нашите премиери. Ролите на свидетелите бяха взети от наши актьори, само за бавачката на Ларини не можахме да намерим костюм и трябваше да се доказва, че и в Пушкиново време бавачките са се обличали тъй, както се обличат днес. Защитата беше възложена на Валка, обществен обвинител беше нашият възпитател Суткин, а председател — аз...

С перука, в син фрак, обувки с фльонги, с чорапи до колене престъпникът седеше на скамейката на подсъдимите и небрежно чистеше ноктите си с един счупен молив. Понякога той поглеждаше високомерно и в същото време с мътни очи към публиката, към членовете на съда. Навярно, според него, така би се държал при подобни обстоятелства Евгений Онегин.

В стаята на свидетелите (някогашната учителска стая) седеше старата Ларина с дъщерите си и бавачката. Те, напротив, се вълнуваха много, особено бавачката, чудно младолика и хубавичка за годините си. Защитникът също се вълнуваше и, който знае защо, през всичкото време държеше с опнати ръце пред себе си дебела папка с документи. Веществените доказателства — два старинни пистолета — лежаха пред мене на масата. Зад гърба ми се чуваше бързият шепот на режисьорите...

— Признавате ли се за виновен? — попитах аз Гришка.

— В какво?

— В убийство под форма на дуел — шепнеха режисьорите.

— В убийство под формата на дуел — казах аз и добавих, като хвърлих поглед в обвинителния акт: — на поета Владимир Ленски, осемнадесетгодишен.

— Никога! — отговори високомерно Гришка. — Трябва да се прави разлика между дуел и убийство.

— В такъв случай ще пристъпим към разпит на свидетелите — обявих аз. — Гражданко Ларина, какво можете да кажете по това дело?

На репетицията това излизаше много весело, а тук всички почувствуваха неволно, че нищо не излиза. Само Гришка плаваше като риба във вода. Той ту изваждаше гребен и вчесваше бакенбардите си, ту гледаше втренчено и с укор членовете на съда, ту гордо отмяташе глава и се усмихваше презрително. Когато свидетелката, старата Ларина, каза, че в тяхната къща Онегин е бил смятан за близък човек, Гришка си закри очите с едната ръка, а другата сложи на сърцето, за да покаже как страда. Той играеше чудесно и аз забелязах, че свидетелите, особено Татяна и Олга, просто не откъсваха очи от него. Татяна — както и да е нали по романа е влюбена в него, ами Олга — тя съвсем излизаше от ролята си. Публиката също гледаше само Гришка, а на нас никой не обръщаше внимание.

Освободих свидетелката, старата Ларина, и извиках Татяна. Ох, че като забърбори тя! Съвсем не приличаше на Пушкиновата Татяна, освен може би по своята рокля „татянка“ и по къдрите до раменете. На въпроса ми смята ли тя Онегин за виновен в убийството — тя отговори уклончиво, че Онегин бил егоист.

Дадох думата на защитника и от тая минута всичко тръгна с главата надолу, първо, защото защитникът започна да приказва страшни глупости, и, второ, защото аз съгледах Катя.

Разбира се, тя се беше променила много през тия четири години. Но плитките ѝ, спуснати на гърдите, бяха навити на масури, както преди, и също такива къдрици имаше на челото. Както по-рано, самоуверена, тя присвиваше очи и носът ѝ беше все така решителен — стори ми се, че и след сто години бих я познал по тоя нос.

Тя внимателно слушаше Валка. Това беше най-голямата грешка — дето бяхме възложили защитата на Валка, който от всичко в света най-много се интересуваше от зоологията. Той започна с твърде странното твърдение, че дуели имало и в животинския свят, но никой не ги счита за убийство. След това той заговори за гризачите и така се увлече, че стана просто непонятно как ще се върне към защитата на Евгений Онегин. Но Катя го слушаше с интерес. Аз знаех от по-

предишните години, че когато си гризе плитката, значи интересно ѝ е. От момичетата само тя не обръщаше никакво внимание на Гришка.

Валка изведнъж свърши и думата бе дадена на обществения обвинител. Това вече беше отегчително. Цял час общественият обвинител доказва, че макар виновно за убийството на Ленски да било помещническото и бюрократическо общество от началото на XIX век, все пак Евгений Онегин е отговорен за това убийство, защото „всеки дуел е убийство, само че с предварително обмислено намерение“.

С една дума, общественият обвинител смяташе, че Евгений Онегин трябва да бъде осъден на десет години затвор с конфискуване на имуществото.

Никой не очакваше такова предложение и в салона се чу смях. Гришка гордо скочи... Аз му дадох думата.

Казват, че актьорите чувствували настроението на зрителите. Навярно и Гришка го чувствуваше, защото още от първата дума той започна страшно да крещи, за да „вдигне салона“, както той после обясни. Но той не успя да „вдигне салона“. В речта му имаше един недостатък: не можеше да се разбере от свое име ли говори той или от името на Евгений Онегин. Едва ли Онегин би могъл да каже, че Ленски „обичал да се превзема“ или че „и сега ръката му не би трепнала да улучи Владимир Ленски в сърцето“.

С една дума, всички въздъхнаха с облекчение, когато той си седна, като изтриваше потта от челото, много доволен от себе си.

— Съдът се оттегля на съвещание.

— По-бързо, момчета!

— Дотегна.

— Много го проточихте.

Всичко това беше свършено вярно и ние, без да се надумваме, решихме да свършим съвещанието за една минута. За мое учудване мнозинството от членовете на съда бяха съгласни с обществения обвинител — десет години с конфискация на имуществото. Ясно е, че Евгений Онегин беше непричастен в това. Готвеха се да осъдят на десет години Гришка, който дотегна на всички освен на свидетелките Татяна и Олга. Но аз казах, че това е несправедливо: все пак Гришка игра хубаво и без него щеше да бъде съвсем отегчително. Съгласихме се на пет години.

— Станете! Съдът иде!

Всички станаха. Аз прочетох присъдата.

— Несправедливо!

— Да се оправдае!

— Долу!

— Добре де, другари — казах мрачно. — Аз също смятам, че е несправедливо. Евгений Онегин трябва да се оправдае, а на Гришка да изкажем благодарност. Кой е за?

Всички вдигнаха ръка, смеейки се.

— Прието единодушно. Заседанието е закрито...

Бях страшно ядосан. Напразно се бях заловил с тая работа. Може би трябваше да се превърне целият този съд в шега. Но как да се направи това? Мене ми се струваше, че всички виждат колко съм недосетлив и неостроумен.

Именно с това лошо настроение отидох в гардеробната и не щеш ли, се срещнах с Катя. Тя току-що си беше взела палтото и се промъкваше на свободно място, близо до изхода.

— Здравей! — каза тя и се засмя. — Я ми дръж палтото. Ама че съд!

Тя каза това така, като че ли се бяхме разделили вчера.

— Здравей! — отвърнах аз мрачно.

— Я виж ти какъв си станал!

— Какъв?

— Горд. Хайде, вземи палтото си и да вървим!

— Къде?

— Е, господи, къде! До ъгъла поне. Не си много учтив.

Тръгнах с нея без палто, но тя ме върна от стълбите:

— Студено е, силен вятър духа...

Ето каква съм я запомнил аз, когато я настигнах на ъгъла на „Тверская“ и „Садово-Триумфална“.

Тя беше в сива зимна шапка с незавързани наушници и къдриците на челото ѝ бяха вече успели да се покрият със скреж, докато се бях бавил в училището. Вятърът разтваряше палтото ѝ и тя стоеше малко наведена, като го придържаше с ръка. Средна на ръст, стройна, тя ми се стори много хубавичка. Казвам: стори ми се, защото тогава не мислех за това. Разбира се, нито едно момиче от нашето училище не би дръзнало така да командува:

— Вземай палтото си и да вървим!

Но нали това беше Катка, която съм дърпал за плитките и на която съм завирал носа в снега. Все пак това беше Катка!

За тия два часа, които бе прекарала у нас, тя бе успяла да се запознае с всички работи на училището ни. Тя изказа съжаление за смъртта на Бройтман, учителя по рисуване, когото всички обичахме. Тя знаеше, че всички се смеят на немкинята, която на стари години си беше подстригала косите и беше почнала да си черви устните. Разказа ми съдържанието на следния брой от нашия стенвестник. Оказа се, че той щял да бъде посветен изцяло на съда над Евгений Онегин. Една карикатура вече минавала от ръка на ръка. Под лозунга „Дуели се случват и в животинския свят“ Валка разтървявал давещи се кучета. Гришка Фабер бил изобразен с гребен в ръка, поглеждайки любовно към свидетелките Татьяна и Олга.

— Слушай, ами защо всички ти викат капитан? В морското училище ли се каниш да постъпваш, а?

— Още не знам — казах аз, макар че отдавна-отдавна знаех, че ще постъпя не в морско училище, а във въздухоплавателно.

Изпратих я до вратата на познатия дом и тя ме покани да им ходя на гости.

— Неудобно ми е.

— Защо? Какво ме интересува мене, че ти си в лоши отношения с Николай Антонич! За тебе и баба си спомняше. Идвай, а?

— Не, неудобно ми е.

Катя хладно сви рамене.

— Е, както искаш.

Настигнах я на двора.

— Каква си глупачка, Катка. Казвам ти, че ми е неудобно. Хайде по-добре да идем някъде заедно, а? На пързалката?

Катя ме погледна и изведнъж навири нос, както някога в детските години.

— Ще си помисля — важно каза тя. — Позвъни ми по телефона утре в четири часа. Фу, колко е студено! Дори зъбите замръзват.

ТРЕТА ГЛАВА НА ПЪРЗАЛКАТА

Още в годините, когато се увличах от Амундсен, ми беше хрумнала една проста мисъл: със самолет Амундсен би стигнал до Южния полюс седем пъти по-бързо. С какъв труд се е движел той ден след ден по безкрайната снежна пустиня! Два месеца вървял подир кучетата, които в края на краищата се изяли едно друго. А със самолет би долетял до Южния полюс за едно денонощие. Не биха му стигнали приятелите и познатите, с чиито имена би могъл да нарече всички планински върхове, ледници и високи плата, които би видял под себе си.

Всеки ден правех големи извадки от писаното за полярните пътешествия. Изрязвах от вестниците съобщенията за първите полети на север и ги залепвах в един стар тефтер. На първата страница на тая книга беше написано: „Напред“ се нарича неговият кораб. „Напред“ — казва той и действително се стреми напред. Нансен за Амундсен". — Това беше моят девиз. Мислено летях със самолет подир Скот, Шекълтън, Роберт Пири. По всички маршрути. А щом като имах на разположение самолет, трябваше да се запозная с устройството му.

Съгласно с третата точка от моите правила — „решено — сторено“ — прочетох „Теория на самолетостроенето“. Ех, че мъчно беше! Но всичко, което не разбрах, за всеки случай го научих наизуст.

Всеки ден разглобявах въображаемия си самолет. Изучих мотора му и перката. Снабдих го с най-новите прибори. Познавах го като петте си пръста. Едно само още не знаех: как се лети с него. Но именно това исках и да науча.

Решението ми беше тайна за всички, дори за Кораблов. В училището смятаха, че се много разпилявам, а аз не исках да казвам за авиацията си: „Ново увлечение“. Това не беше увлечение. Мен ми се струваше, че отдавна бях решил да стана летец, още в Енск, в деня, когато лежахме с Петка в Катедралната градина, проснали ръце на кръст, и се мъчехме да видим денем луната и звездите, когато сивият, подобен на крилата риба самолет избиколи леко облаците и се изгуби оттатък Песчинка. Разбира се, само ми се струваше така. Но все пак не

току-тъй бях запомнил тоя самолет. Може би тъкмо тогава да съм си бил помислил за пръв път за онова, което сега занимаваше всичките ми мисли.

И тъй, аз бях скрил тайната си от всички. И изведнъж я открих. И кому? На Катя.

Тоя ден ние се бяхме надумали още от сутринта да отидем на пързалката и все нещо ни пречеше. Ту Катя отлагаше, ту аз. Най-сетне се наканихме, отидохме — и пързаянето почна несполучливо. Първо, трябваше да чакаме на студа половин час. Затрупана със сняг, пързалката беше затворена и чистеха снега. Второ, още при първия кръг се счупи единият ток на Катините обувки и трябваше да пристягаме кърката с каишката, която бях взел със себе си за всеки случай. Но и това не беше всичко. Моята каишка се разкопчаваше през всичкото време. Трябваше да се върнем в гардеробната и да я дадем на сърдития червендалест шлосер, който с ужасно скърцане точеше кърките на едно кръгло мръсно точило. Едва поправи токата и самата каишка се скъса. А пък тя беше от свинска кожа и иди завързвай усукана свинска каишка на студа. Най-сетне всичко се нареди. Отново заваля сняг и ние дълго се пързаяхме, хванати за ръце, с големи полукръгове ту надясно, ту наляво. Тая фигура се нарича „холандска крачка“.

Снегът пречи на добрите къркьори; но колко е приятно, когато на пързалката изведнъж почне да вали сняг! Никога на пързалката снежинките не падат направо върху леда. Те почват да се въртят — защото хората, които се въртят по леда, правят вятър — и дълго летят ту нагоре, ту надолу, докато паднат върху светлия лед. Това е много красиво и аз почувствувах, че всичко на тоя свят е хубаво. Знаех, че и Катя чувства това въпреки коравата като желязо свинска каишка, която и беше вече претрила крака, и че тя също се радва, дето вали сняг и дето се пързаяме с широка холандска крачка.

След това стоях до въжето, с което беше оградена площадката за фигурно пързаяне, и гледах как Катя прави двойна осморка. Отначало нищо не излизаше, тя се сърдеше и казваше, че за всичко е виновен счупеният ток, после отведнъж се получи тъй хубаво, че някакъв шишко, който старателно описваше кръгове, цъкна дори от удоволствие и й викна:

— Хубаво!

И чух как тя се оплака и нему за счупения си ток.

Да, хубаво. Бях замръзнал като куче, магнах с ръка на Катя и направих два големи кръга, за да се стопля.

След туй отново се пързалих с холандска крачка, а после седнахме до самия оркестър и изведнъж Катя доближи към мене разгорещеното си, зачервено лице с черни живи очи. Помислих, че иска да ми каже нещо на ухото и попитах високо:

— А?

Тя се засмя.

— Нищо. Просто тъй. Горещо.

— Катка — казах аз. — Знаеш ли какво?... Никому ли няма да кажеш?

— Никому.

— Отивам във въздухоплавателното училище.

Тя премига, след това мълчаливо се втренчи в мен.

— Решил ли си?

— Аха.

— Окончателно?

Аз кимнах.

Изведнъж гръмна оркестърът и аз не чух какво каза тя, изтърсвайки снега от жакета и роклята си.

— Не чувам!

Тя ме хвана за ръката и ние тръгнахме към другата страна на пързалката, към детската площадка. Тук беше тъмно и тихо, площадката — затрупана със сняг. Край могилката за спускане — насадени ели и около площадката малки ели — сякаш бяхме някъде извън града, в гората.

— Ами ще те приемат ли?

— В училището ли?

— Да.

Това беше страшен въпрос. Всяка сутрин правех гимнастика по системата на Анохин и се изтривах със студена вода по Мюлеровата система. Пипах мускулите си и мислех: „Ами ако не ме приемат?“ Проверях очите си, ушите, сърцето. Училищният лекар казваше, че съм здрав. Но има здраве и здраве — той не знаеше, че се каня да постъпвам във въздухоплавателното училище. Ами ако съм нервен?

Ами ако има нещо друго? Ръстът! Проклетият ръст! През последната година бях порасъл само с половин сантиметър.

— Ще ме приемат — отговорих решително аз.

Катя ме погледна сякаш с уважение...

Напуснахме пързалката, когато вече бяха изгасили лампите и пазачът в плъстени ботуши, някак странен върху леда, страшно бавен, макар да вървеше с обикновена крачка, започна пронизително да свири и тръгна към нас с метлата.

В празната гардеробна ние свалихме кърките си. Бюфетът беше вече затворен, но Катя се завъртя около бюфетчицата, нарече я „леличка“, и тя се трогна и ни даде по една кифла и чаша студен чай. Пиехме и разговаряхме.

— Колко си щастлив, че вече си решил — каза с въздишка Катя, — а пък аз още не знам.

След като казах, че отивам във въздухоплавателното училище, ние говорехме само за сериозни работи, главно за литература. Много ѝ се беше харесал „Цимент“ от Гладков и тя ми се караше, че още не съм го чел. Въобще Катя четеше много повече от мене, особено руска и чужда литература.

После заговорихме за любовта и се съгласихме и двамата, че това е празна работа. Отначало аз се бях усъмнил, но Катя каза много решително: „Разбира се, празна работа“ — и приведе някакъв пример от Гладков. И аз се съгласих.

Връщахме се по тъмните нощни улички, такива тъмни, тайнствени и тихи, като че ли това бяха не Скатертни и Ножови улички, а някакви необикновени лунни улици на Луната.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ПРОМЕНИ

Ние с Катя не говорехме за нейните домашни работи. Само я питах как е Мария Василиевна и тя отговаряше.

— Благодаря, добре.

— А Нина Капитоновна?

— Благодаря, добре.

Може би наистина бяха добре, но аз си помислих, че са зле. Иначе Катя не би трябвало например да избира между пързалката и трамвая. Но работата не беше само в парите. Помнех прекрасно как в Енск не ми се искаше да се прибирам вкъщи, когато Смешника Кулий беше станал пълен господар у нас и ние със сестра ми трябваше да му викаме „татко“. Според мене, нещо подобно чувствуваше и Катя. Тя ставаше мрачна, когато трябваше да се прибере вкъщи. У тях вкъщи нещо не беше в ред. Скоро се срещнах с Мария Василиевна и окончателно се убедих в това.

Срещнахме се в театъра на „Принцеса Турандот“. Катя беше купила три билета — третия за Нина Капитоновна. Но кой знае защо, Нина Капитоновна не отиде и билета получих аз.

Ходех често на театър. Но едно е обикновено отиване с децата, друго — с Мария Василиевна и Катя. Взех от Валка ризата с отворена яка, а от Ромашка — връзката. Тоя подлец ми поиска залог.

— Ами ако я загубиш?

Трябваше да му оставя една рубла в залог.

Дойдохме от разни места и Катя насмалко щеше да закъснее. Тя пристигна тичешком, когато прислужницата затваряше вече вратата.

— А майка ти?

Майката беше в партера. Тя ни се обади, когато, като стъпвахме в тъмнината по някакви крака, ние търсехме местата си...

В нашето училище много се приказваше за „Принцеса Турандот“ и дори се бяха опитвали да я представят. Гришка Фабер твърдеше, че в тая пиеса всичките мъжки роли били написани сякаш нарочно за него. Заради това в първото действие нямаше кога да гледам Мария Василиевна. Забелязах само, че, както по-рано, тя е много красива,

може би беше станала още по-красива. Тя си беше променила прическата и сега се откриваше цялото ѝ високо бяло чело. Тя седеше право насреща и не откъсваше поглед от сцената.

Затова пък през антракта я разгледах както трябва — и останах разочарован. Беше отслабнала, остаряла. Очите ѝ станали съвсем големи и съвсем мрачни. Помислих си, че човек, който я види за пръв път, би могъл да се изплаши от мрачния ѝ поглед.

Приказвахме за „Принцеса Турандот“ и Катя заяви, че не ѝ харесва много. Сам аз не знаех харесва ли ми или не — и се съгласих с Катя. Но Мария Василиевна каза, че това е чудесно.

— А вие с Катка сте още малки и не разбирате.

Тя ме попита за Корабълъв — как е, и мене ми се стори, че тя се малко изчерви, когато каза:

— Струва ми се, добре.

В действителност Корабълъв не беше особено добре. В началото на зимата той боледува сериозно. Но мене ми се чинеше, че Корабълъв също би ѝ отговорил „добре“, дори ако би се чувствувал много зле. Разбира се, той не беше забравил, че тя му е отказала.

Навярно тя сега съжаляваше малко за това. Инак не би почнала да разпитва така подробно за него. Интересуваше се дори в кои класове преподава и как се отнасят в училището към него.

Отговарях накъсо и в края на краищата тя се разсърди:

— Фу, Санка, от тебе човек и две думи не може да изтръгне. Да и не. Сякаш си глътнал езика си — каза с досада.

Без всякакъв преход изведнъж заговори за Николай Антонич. Много странно. Тя каза, че го смята за чудесен човек. Аз замълчах.

Антрактът свърши и ние отидохме да гледаме второто действие. Но в следния антракт тя пак заприказва за Николай Антонич. Забелязах, че Катя се начумери. Устните ѝ трепнаха, тя искаше да каже нещо, но се сдържа.

Ние се разхождахме из фойето и Мария Василиевна през всичкото време приказваше за Николай Антонич. Това беше непоносимо. Но то ме поразяваше: ами че аз не бях забравил как се отнасяше тя към него по-рано.

Нищо подобно сега! Оказа се, че той бил човек с рядка доброта и благородство. Цял живот се бил грижил за своя братовчед (за пръв път чух Мария Василиевна да нарича покойния си мъж Ваня), когато и на

самия него е бивало трудно. Той бил пожертвувал цялото си състояние, за да екипира неговата последна нещастна експедиция.

Николай Антонич вярваше в него — каза тя разпалено.

Всичко това бях чувал от самия Николай Антонич и дори със същите изрази. По-рано Мария Василиевна не говореше с неговите думи. Тук имаше нещо. Толкоз повече че, макар тя и да говореше охотно, дори разпалено, на мене все ми се струваше, че тя сама иска да увери себе си, че всичко това е именно тъй: че Николай Антонич е необикновен човек и че покойният ѝ мъж му дължи решително всичко.

През цялото трето действие аз мислех за това. Реших непременно да разпитам Катя за баща ѝ. Портретът на моряка с широко чело, стиснати челюсти и живи светли очи изведнъж се изправи във въображението ми. Каква ли е тая експедиция, от която той не се е върнал?...

След представлението ние останахме в полутъмния салон да почакаме, докато намалее навалищата в гардеробната.

— Саня, защо никога не идваш у нас? — попита Мария Василиевна.

Аз измърморих нещо.

— Мисля, че Николай Антонич отдавна е забравил тая глупава история — продължи Мария Василиевна. — Ако искаш, аз ще поприказвам с него.

Съвсем не ми се щеше тя да иска от Николай Антонич позволение да отивам у тях, и насмалко щях да ѝ кажа: „Благодаря, няма нужда.“

Но в това време Катя заяви, че Николай Антонич няма нищо общо тук, защото аз ще идвам при нея, а не при него.

— Не, не! — каза изплашено Мария Василиевна. — Че защо? И при мене, и при мама.

ПЕТА ГЛАВА

КАТИНИЯТ БАЩА

Каква ли е била тая експедиция? Какъв човек е бил Катиният баща? Знаех само, че бил моряк и че умрял. Па и умрял ли е? Катя не наричаше никога баща си „покойния“. Въобще освен Николай Антонич, който, напротив, много обичаше тая дума, у Татаринови не се говореше често за него. Портрети висяха във всички стаи, но се говореше много рядко.

В края на краищата омръзна ми да гадая, толкоз повече че можеше просто да попитам Катя къде е баща ѝ, жив ли е той или е умрял. И аз я попитах.

Ето какво ми разказа тя.

Тя била на четири години, но ясно помни деня, когато баща ѝ заминавал. Бил висок, в синя форма, с големи ръце. Рано една сутрин, когато тя още спяла, той влязъл в стаята и се навел над креватчето ѝ. Помилвал я и казал нещо, като че ли: „Виж, Маша, каква е бледна. Обещавах ми, че ще я извеждаш повече на чист въздух, нали?“ И Катка поотворила очи и съгледала разплаканата си майка. Но не показала, че се събудила, весело ѝ било да се преструва на заспала. След това седели в голяма светла зала на една дълга трапеза, върху която стърчали малки бели могили. Това били салфетките. Катка се зазяпала в тия салфетки и не забелязала, че майка ѝ избягала от нея, а на нейно място вече седяла баба ѝ, която току въздишала и казвала: „Господи“. А майка ѝ, в дълга непозната рокля с топки на раменете, седяла до баща ѝ и отдалеч и намигала.

На трапезата било много весело, имало много хора, всички се смеели и високо приказвали. Но ето баща ѝ станал с чаша вино и тутакси всички млъкнали. Катка не разбираше какво казва той, но запомнила, че всички почнали да ръкопляскаат и да викат „ура“, когато той свършил, а баба ѝ пак промърморила „господи“ и въздъхнала. След това всички се сбогували с баща ѝ и с още някакви моряци и на раздяла той подхвърлил високо Катка и я хванал с добрите си големи ръце.

— Хайде, Машка — казал той на майка ѝ. И те се целунали на кръст...

Това била прощалната вечеря и изпращането на капитан Татаринов на Енската гара. През 1912 година той пристигнал в Енск да се сбогува със семейството си, а в средата на юни потеглил на шхуната „Св. Мария“ от Петербург за Владивосток...

Отначало всичко било както по-рано. Само че в живота им се появило нещо съвсем ново: писмото от татко. „Чакай ще дойде писмо от татко.“ И писмо идвало. Случвало се, че то не идвало някоя и друга седмица, но след това все пак пристигало. И ето дошло последното писмо от нос Югорски Шар. Наистина то било последно писмо, но майка ѝ не особено се огорчавала и дори казвала, че така и трябва да бъде. „Света Мария“ плавала край такива места, където нямало поща, пък и изобщо нищо нямало освен лед и сняг.

Така и трябвало да бъде. И сам баща ѝ писал, че вече няма да има писма. Но все пак това било много тъжно и майка ѝ всеки ден ставала все по-мълчалива и по-печална.

„Писмо от татко“ — това било нещо чудесно.

Например баба ѝ винаги правела точено, когато се получавало писмо от татко. А сега вместо това прекрасно нещо, от което на всички ставало весело, в живота се появили дълги, отегчителни думи: „Така и трябва да бъде“, или: „Още нищо не може да има.“

Тия думи се повтаряли всеки ден, особено вечер, когато Катка си лягала, а майка ѝ и баба ѝ все приказвали и приказвали. А Катка слушала. Отдавна ѝ се искало да каже: „Навярно вълци са го изяли“, но тя знаела, че майка ѝ ще се разсърди — и не го казвала.

Баща ѝ „зимувал“. В Енск отдавна било лято, а той все още „зимувал“. Това било много странно, но Катка нищо не питала. Тя чула как баба ѝ веднъж казала на съседката: „Все казваме, че зимува, а кой знае жив ли е.“

След това майка ѝ написала „прошение до височайше име“. Това прошение Катка прекрасно помнела — тя била вече голяма. Жената на капитан Татаринов молела за изпращането на помощна експедиция за спасяване на нещастния ѝ мъж. Тя изтъквала, че главен повод за пътешествието „безусловно били народната гордост и честта на страната“. Тя се надявала, че „всемиловичият господар“ не ще остави

без подкрепа смелия пътешественик, винаги готов да пожертвува живота си зарад „националната слава“.

На Катка ѝ се струвало, че „височайшето име“ е нещо като църковно шествие: много хора и отпред архиерей в малинова шапка. А пък то било просто царят. Царят дълго не отговарял и баба ѝ го хокала всяка вечер. Най-сетне дошло писмо от канцеларията му. В много учтива форма канцеларията съветвала майка ѝ да се обърне към министъра на флотата. Но не си струвало труда да се обръщат към тоя министър. Нему било вече докладвано за това и той казал: „Жалко, че капитан Татаринов не се е върнал. Аз бих го дал веднага под съд за небрежно отношение към държавното имущество.“

След това в Енск пристигнал Николай Антонич и в къщата им се появили нови думи: „Никаква надежда.“ Той казал това шепнешком на баба ѝ. Но кой знае как, всички узнали за това — и бабините роднини Бубенчикови, и Катините другарки. Всички освен майка ѝ.

Никаква надежда! Никога няма да се върне. Никога няма да каже нещо смешно, не ще спори с баба ѝ, че „преди обед е полезно да се пийне чашка ракия, а ако не е полезно, то поне не е вредно, а ако не е вредно, то поне е приятно“. Никога не ще се присмива на майка ѝ, че така дълго се облича, когато отиват на театър. Никой не ще чуе как той пее сутрин, когато се облича: „Какво е нашият живот? Игра!“

Никаква надежда! Той останал нейде далеч, на крайния север, сред снега и леда, и никой от неговата експедиция не се е върнал.

Николай Антонич казвал, че татко ѝ бил сам виновен. Експедицията била снабдена отлично. Само брашно имали пет хиляди килограма, австралийски месни консерви — хиляда шестстотин осемдесет и осем килограма, пушени свински бутове — двадесет, от сухия бульон на Скорилов — седемдесет килограма. А колко сухари, макарони, кафе! Половината от големия салон бил преграден и напълнен със сухари. Били взети дори четиридесет килограма еспарзета. Сладка, орехи. И всичко това било купено с парите на Николай Антонич. Осемдесет чудесни кучета, та в случай на нещастие да могат да се върнат на кучета.

С една дума, ако татко ѝ загинал, то е без съмнение по негова собствена вина. Лесно е да се предположи например, че някъде, където е трябвало да се почака, той е прибързал. Според мнението на Николай Антонич, той винаги прибързвал. Както и да е, той си останал там, на

Крайния север, и никой не знае жив ли е или мъртъв, защото от тридесетте души команда нито един не се е върнал у дома си.

Но в техния дом той дълго още бил жив. Ами ако изведнъж се отвори вратата и той влезе! Такъв, какъвто бил последният ден на Енската гара. В синя дреха, с твърда бяла яка, отворена, каквито сега вече не се носят. Весел, с големи ръце.

Много неща още в техния дом били свързани с него. Майка й пуши — всички знаят, че тя почнала да пуши, когато той се изгубил. Бабата кара Катя да излиза често на улицата — пак заради него: нали той заръчал да излиза по-често на чист въздух. Книгите с мъчни названия в тесния стъклен шкаф, които не се дават никому за прочит, били негови книги.

След това те се пренесли в Москва, в квартирата на Николай Антонич — и всичко се изменило. Сега никой не се надявал, че ще се отвори внезапно вратата — и той ще влезе. Нали това беше чужд дом, в който той никога не е влизал.

ШЕСТА ГЛАВА ПАК ПРОМЕНИ

Може би не бих отишъл у Татаринovi, ако Катя не беше обещала да ми покаже книгите и картите на капитана. Прегледах маршрута и се оказа, че това е същият онзи знаменит „североизточен проход“, който беше търсен в продължение на триста години. Най-сетне шведският пътешественик Норденшелд го преминал в 1871 година. Без съмнение това не е било много просто, защото минали още двадесет и пет години, преди друг един пътешественик — Вилкицки — да повтори неговия път, само че в обратна посока. С една дума, всичко това беше много интересно и аз реших да отида...

Нищо не се беше променило в квартирата на Татаринovi, само мебелите бяха станали явно по-малко.

Беше изчезнала между другото картината на Левитан, която някога ми беше тъй харесала — прав, широк път в градина и борове, осветени от слънцето. Попитах Катя къде се е дянала тя.

— Подарихме я — отговори накъсо Катя.

Аз замълчах.

— На Николай Антонич — добави изведнъж Катя подигравателно, — той обожаваше Левитан.

Навярно на Николай Антонич бяха подарили не само Левитан, защото в трапезарията изобщо беше станало доста празничко. Но морският компас си стоеше на мястото както по-рано и както по-рано стрелката му сочеше на север.

Нямаше никой — нито Мария Василиевна, нито бабичката.

После бабичката дойде. Чувах как се съблича в антрето и се оплаква на Катя, че пак всичко поскъпнало: зеле петнадесет копейки, телешко тридесет, един молебен четиридесет, яйца рубли и двадесет копейки.

Засмях се и излязох в антрето.

— Нина Капитоновна, ами лимонът?

Тя се обърна учудена.

— Момчетата не са ли ви откраднали лимона?

— Саня! — каза Нина Капитоновна и плесна с ръце.

Помъкна ме към прозореца, огледа ме от всички страни и остана недоволна.

— Дребен — каза тя с огорчение. — Не растеш.

Втурна се в кухнята — да сложи млякото на примуса — и след няколко минути се върна.

— За лимона помниш — каза тя и се засмя. — Че какво пък! Наистина крадат.

Тя беше съвсем остаряла, прегърбила се и отслабнала. Зелената ѝ кадифена жилетка висеше на нея, слабите ѝ рамене стърчаха. Но тя имаше, както по-рано, бодър, загрижен вид, а сега и весел. Много ми се зарадва — много повече, отколкото си мислех.

— Казват, че трябвало да ядеш сурова елда — каза уверено тя — и ще порастеш. В нашия Енск имаше едно попче. Ей такова! Все елда ядеше.

— И порасна ли? — попита сериозно Катя.

— Не порасна, само гласът му стана по-дебел. А по-рано беше един такъв писклив-писклив.

Тя се засмя и изведнъж си спомни за млякото.

— Ах! Изкипя!

И се втурна натам.

Ние с Катя дълго разглеждахме книгите и картите на капитана. Тук се намираше книгата на Нансен „В страната на леда и нощта“, след това „Люции на Карско море“ и др. Изобщо книги имаше не особено много, но всички до една интересни. Много ми се искаше да измоля нещо за прочит, но, разбира се, прекрасно си давах сметка, че е неудобно. Поради това останах учуден, когато изведнъж Катя ми каза:

— Вземи нещо, искаш ли?

— А може ли?

— Може — отговори Катя, без да ме гледа.

Не почнах особено много да размислям защо именно на мене беше оказано такова доверие, а взех веднага да си избирам книги. Страшно ми се искаше да взема всички, но това беше невъзможно и затова изпрах пет. Сред тях беше между другото брошурата на самия капитан. Тя се казваше „Причини за гибелта на експедицията Грили“.

Бях дошъл у Татаринови нарочно с такава сметка, че да не сваря Николай Антонич: по това време ставаше винаги заседанието на учителския съвет. Но навярно заседанието беше отменено, защото той

се върна вкъщи. Ние с Катя така се бяхме заприказвали, че не чухме звънеца, и изведнъж в съседната стая се чуха стъпки и силно покашляне. Катя се начумери и затръшна вратата.

Почти в същата минута вратата се отвори и Николай Антонич се показа на прага.

— Хиляди пъти съм те молил, Катюша, да не тряскаш вратите — каза той. — Време е да се освободиш от тези навици.

Разбира се, той веднага ме видя, но нищо не каза, само попримижа с очи и кимна. Аз също кимнах.

— Ние живеем в човешко общество — продължи меко Николай Антонич — и една от движещите сили на това общество е чувството на уважение един към друг. Ами че ти знаеш, Катя, че аз не мога да търпя тряскането на вратите. Остава да си помисли човек, че ти направи това нарочно. Но аз не искам да помисля това, да, не искам...

И така нататък, и така нататък.

Веднага разбрах, че той бръщолеви тия глупости само за да ядоса Катя. Но по-рано, помня, той не смееше да разговаря така с нея.

Той си отиде най-сетне, но на нас ни се вече отця да разглеждаме книгите на капитана. Освен това през всичкото време, докато Николай Антонич приказваше, Катя стоеше гърбом към масата, на която бяха книгите. Той не забеляза нищо. Но аз разбрах каква е работата: той не трябва да знае, че ми е позволила да взема тия книги!

С една дума, настроението ни беше развалено и аз се наках да си вървя. Жалко, че не си отидох още същата минута! Позабавих се, докато се сбогувах с Катя, и Николай Антонич се върна.

— Възможно е да си се обидила, Катюша — започна той отново. — Напразно! Ти несъмнено знаеш, че аз ти желая доброто и като човек, и като учител.

Той ме погледна небрежно, начумери се и неприятно подуши с нос въздуха.

— Друга би била работата, ако ти беше за мене съвсем чужд човек! Но ти си дъщеря на моя покоен любим братовчед. Ти си дъщеря на човека, за когото аз съм пожертвувал всичко — не само цялото си имущество, но, може да се каже, и живота си.

Помислих си, че Николай Антонич жертвува всяка година за покойния си братовчед все повече и повече. По-рано ставаше дума

само за подкрепа „както морална, така и материална“. Сега излиза, че той му бил дал целия си живот.

— Ето защо — продължи Николай Антонич — аз съм готов хиляди пъти да ти повтарям едно и също, Катюша! Аз съм уморен след трудовия ден, имам право на почивка — а ето на, виждаш, приказвам с тебе, старая се да ти внуша нещо, което ти би трябвало да усвоиш сама отдавна, както поради възрастта си, така и поради развитието си.

Катя мълчеше.

Виждах колко ѝ е трудно това. Но тя имаше силна воля.

Не можех да си вървя, преди да свърши той. Пък и би трябвало да си отида без книгите. Ето защо аз седнах. Съвсем не съм искал да го обидя, но просто бях се уморил да стоя. Той се ядоса.

— Аз ти напомням, Катюша — продължи той с равен, мек глас, — известната римска поговорка: „Кажми ми с кого дружиш и аз ще ти кажа какъв си“. Ако ти считаши за възможно да дружиш с човек, който се не сеща, че преди да седне, трябва да предложи стол на своя учител, тогава...

И Николай Антонич разпери безпомощно ръце.

Малко се посмутих — именно защото бях направил това, без да мисля ни най-малко да го обиждам. Но тук Катя не се сдържа.

— Моя работа си е с кого дружа! — отговори бързо тя и цяла почервения.

Трябва да се предполага, че Нина Капитоновна е била нейде наблизо, може би дори зад вратата, защото, щом Катя каза това, тя тутакси влезе и заприказва, заприказва. Млякото кипнало, не иска ли Николай Антонич кафе? Тя току-що се била върнала от пазар и до обяд има много време... Изглеждаше, че не ѝ беше първица да прекратява такива кавги! Катя я слушаше с упорито наведена глава, а Николай Антонич учтиво, но снизходително...

Почаках, докато си излязат, и се сбогувах с Катя. Вкъщи се върнах с тежко чувство. Жал ми беше за тях — за Мария Василиевна, за бабичката и за Катя. Промените в дома на Татаринoви страшно не ми харесаха.

СЕДМА ГЛАВА

БЕЛЕЖКИ ПО БЯЛОТО ПОЛЕ. ГРИЗАЧИТЕ НА ВАЛКА. ЕДИН СТАР ПОЗНАТ

Това беше последната ми година в училището и, право да си кажа, трябваше повече да се занимавам, а не да ходя по пързалки или по гости. По някои предмети аз се учех добре, например по математика и география. А по други — доста лошо, например по литература.

Литература ни преподаваше Лихо, доста глупав човек, когото цялото училище наричаше Лихо магаре. Той ходеше винаги с кубанска шапка и ние рисувахме тая шапка на дъската и в нея с точици — магарешки уши. Лихо не ме обичаше, и то по следните причини: първо, един път той диктуваше нещо и каза: „Обстрактно“. Поправих го, започнахме да спорим и аз предложих да запитаме Академията на науките. Той се обиди.

Второ, повечето деца съставяха съчиненията си по книги и статии — прочетат някоя критика и я препишат. А пък аз не обичах така. Аз най-напред си написвах съчинението, а след туй четях критиката. Именно това не харесваше на Лихо! Той пишеше отгоре: „Претенция за оригиналничене. Слабо!“ Той, разбира се, искаше да каже — за оригиналност. Кой ли ще вземе да претендира за оригиналничене? С една дума, боях се, че по литература ще имам на края на годината „лош“.

За последното „изпитно“ съчинение Лихо ни беше предложил няколко теми, от които най-интересна ми се стори „Селяните в следоктомврийската литература“. Залових се разпалено за нея, но скоро охладнях — може би поради книгите, които ми беше дала Катя. След тези книги моето съчинение ми се стори дяволски отегчително.

Малко е да се каже, че това бяха само интересни книги! Това бяха книги на Катиния баща, полярния капитан, пропаднал безследно сред снега и леда, както бяха пропаднали Франклин, Андре и други!

Никога в живота си не съм чел така бавно! Почти на всяка страница имаше бележки, някои редове бяха подчертани, по белите полета имаше въпросителни и удивителни знаци. Ту капитанът беше „напълно съгласен“ ту „съвсем несъгласен“. Той спореше с Нансен —

това ме порази. Укоряваше го, че макар да му оставали до полюса някакви си четиристотин километра, Нансен се върнал към сушата. На картата, приложена към книгата на Нансен, крайната северна точка на неговия дрейф беше обиколена с червен молив. Очевидно тая мисъл е занимавала много капитана, защото той изведнъж се връщаше към нея по белите полета на другите книги. „Ледът сам ще реши задачата“ — беше написано по дължината на една страница. Обърнах я — и изведнъж едно листче пожълтяла хартия изпадна от книгата. То беше написано със същия почерк. Ето какво пишеше на него:

„... Човешкият ум е бил погълнат до такава степен от тая задача, че въпреки суровия гроб, който повечето пътешественици са намирали там, нейното разрешение се превърна в същинско състезание между нациите. В това състезание взеха участие почти всички културни страни и само Русия отсъствуваше, а между това горещи пориви за откриване на Северния полюс са се проявявали у русите още по времето на Ломоносов и не са угаснали и до ден-дневен. Амундсен желае да спечели за Норвегия на всяка цена честта за откриването на Северния полюс, а ние ще тръгнем тая година и ще докажем на целия свят, че и русите са способни на тоя подвиг.“

Навярно това беше откъс от някакъв доклад, защото на другата страна се четеше надпис: „До началника на Главното хидрографско управление“ и дата: „17 април 1911 година“.

Значи ето какви били намеренията на Катиния баща! Той искал като Нансен да отиде колкото се може по на север с дрейфувания лед, а след това да стигне до полюса с кучета. По навик направих сметка колко пъти по бързо би стигнал той до полюса със самолет.

Непонятно беше само едно: през лятото на 1912 година шхуната „Света Мария“ беше потеглила от Петербург за Владивосток. Какво общо има това със Северния полюс?

На другия ден, още преди закуската, се затекох към стаята на портиера и позвъних на Катя по телефона:

— Катка, мигар баща ти е тръгнал за Северния полюс?

Навярно тя не очакваше такъв въпрос, защото в отговор чух учудено, сънливо мукане. След това тя каза:

— Нн-не. А какво има?

— Нищо. Той искал от крайната точка на Нансен да стигне до полюса с кучета. Ех, ти!

— Защо пък „ех, ти“?

— За баща си да не знаеш такива работи. Ти днес свободна ли си?

— Отивам с Кирка в Зоологическата градина.

Хм, в Зоологическата градина. Валка отдавна ме канеше да погледам в Зоологическата градина неговите гризачи и просто беше свинщина от моя страна, дето не се бях наканил досега!

Казах на Катя, че ще я срещна при входа.

Кирка беше същата оная Кирен, която някога четеше „Дубровски“ и доказваше, че „Маша се омъжила за него“. Тя беше станала сега голяма мома с руси плитки, завити около главата ѝ. Както по-рано, тя зяпаше Катя в устата и я слушаше във всичко. Само понякога, вместо да ѝ възрази, почваше високо да се смее и така неочаквано, че всички трепваха, а Катя с привичен търпелив жест запушваше ушите си.

Бях се наговорил с Валка той да ни срещне при входа, но, който знае защо, го нямаше, а да се вземат билети беше просто глупаво, щом като той се хвалеше, че може да ни вкара безплатно.

Най-сетне той дойде. Изчерви се, като го запознах с момичетата, и промърмори: „Боя се, че гризачите няма да бъдат интересни за вас“. Катя учтиво възрази, че напротив, много е интересно, ако се съди за гризачите по речта, която той произнесе в защита на Евгений Онегин. И ние минахме важно край пазача, комуто Валка три пъти каза, че бил сътрудник на лабораторията по експериментална биология и че ние отиваме „при него“.

Тогава Зоологическата градина беше не както днес. Много отделения бяха затворени, а други представляваха най-обикновени, покрити със сняг полета. Валка каза, че по тия полета живеели северни лисици, че те си имали дупки и т.н. Но ние не виждахме никакви лисици и изобщо нищо освен сняг и трябваше да повярваме на думите му.

Той бързаше да ни покаже гризачите си и не ни остави да погледаме тигъра, слона и другите интересни зверове, а ни помъкна през цялата Зоологическа градина към някаква доста нечиста къща. В тая къща живеяха гризачите на Валка. Не зная какво е разбирал под тая дума всеки от нас. Във всеки случай ние си дадохме вид, че тъй сме си мислели, че гризачите — това са най-обикновени мишки.

Те бяха много и всички бяха заразени с нещо, както гордо ни заяви Валка. Той каза, че под негово разпореждане били и прилепите и че ги хранил с червеи от ръка. Изобщо това беше доста интересно, макар че в сградата силно вонеше, а Валка все приказваше и приказваше безкрай.

Ние го слушахме с уважение. Особено Кирен. След това тя изведнъж се потърси и каза, че мразела мишките.

— Глупачка — каза ѝ тихо Катя.

Кирен се засмя.

— Не, наистина противно е — каза тя.

Валка също се засмя. Видях, че той се беше обидил заради мишките си. Ние му благодарихме и тръгнахме нататък.

— Ех, че ми дотегна! Да погледаме поне маймуните — предложи Кирен.

И ние отидохме да гледаме маймуните.

Ето къде била същинската воня! Дори сравнение не можеше да става с гризачите на Валка! Кирен заяви, че ще се задуши.

— Ех, ти, ами как дишат пазачите? — каза Катя.

И ние погледнахме към пазача, който стоеше до клетките с глупав, но важен вид.

Ако искате, вярвайте, ако искате, не вярвайте, но това беше Смешника Кулий. Една минута се съмнявах — та нали цели десет години не бях го виждал. Но ето че той излезе напред и каза с дебелия си противен глас:

— Маймуна макака...

Той е!

Загледах се втренчено, но той не ме позна. Беше остарял, носът му станал като на патка. А къдриците му не бяха същите — оредели, мръсни, побелели. От предишния наперен смешник бяха останали само засуканите мустаци и пъпките.

— На гърдите и на корема на животното — продължи Смешника с добре познатия ми поучително-заплашителен вид — вие ще видите бозки, известни като органи за млечното развитие на децата им.

Той е, той! Досмеша ме и Катя ме попита защо се усмихвам. Аз ѝ пошепнах:

— Я го погледни.

Тя го погледна.

— Знаеш ли кой е тоя?

— Кой?

— Моят пастрок.

— Лъжеш!

— Честна дума.

Тя веднага вдигна вежди недоверчиво, след това запримига и почна да слуша.

— В следната клетка вие ще видите човекообразната маймуна гибон, който поразява с това, че прилича много на човека. Тоя гибон го прихваща понякога и той се мята като побеснял из помещението си.

Бедният гибон! Спомних се как и мене ме прихващаше, когато тоя подлец почваше безкрайните си бръщолевения.

Погледнах Катя и Кира. Разбира се, те ще си помислят, че ми е хвъркнала чивията! Но аз бих престанал да се уважавам, ако пропуснех подобен случай.

— Пръчиците трябва да бъдат пенпендикулярни — казах аз тихо.

Той ме погледна накриво, но аз се престорих, че разглеждам гибона.

— В следната клетка — продължи Смешника — вие ще видите маймуна без опашка от Гибралтар. По развитието си тя е като децата. Тя има джоб в устата си, където обикновено туря в запас вкусни парчета от храната си.

— Е да — казах аз — всекиму се иска да се докопа до някое тлъсто парче. Но може ли това парче да се нарече обезпечаващо явление, е още голям въпрос.

Сам не очаквах, че помня наизуст тая дивотия. Кирка прихна. Смешника млъкна и се втренчи в мене с глупав, но подозрителен вид. Някакъв смътен спомен се мярна като че ли в тъпата му кратуна... Но той не ме позна! Има си хас!

— Ние ги обезпечаваме — каза той вече с мрачно-делови тон. — Всеки ден гълтат, гълтат. Дори човек не може да изяде толкова, колкото такава една гадина.

Той се сепна.

— Погледнете ги отзад — продължи той — и вие ще видите, че тая област е у тях ненормално червена. Това не е кожа, а твърда кора, нещо като мазол!

— Кажете, моля ви се — попитах аз сериозно, — ами има ли маймуни, които говорят?

Кирен се засмя.

— Не съм чувал — възрази недоверчиво Смешника. Той не можеше да разбере подигравам ли се или говоря сериозно.

— Разказвали са ми за една маймуна, която служела на пристанището — продължих аз, — а след туй я изгонили и тя се заловила с възпитаване на деца.

Смешника се усмихна снизходително.

— Какви деца?

— Чужди. Тя ги биела с дървената събувалка — продължих аз, като чувствах как лудо се разтуптява сърцето ми от тия спомени, — особено момичето, защото момчето току-виж, че му го върнело с лихвите.

Говорех все по-високо. Смешника слушаше със зяпнала уста. Изведнъж той си затвори уплашено устата и запримига-зaprимига.

— След всеки обед трябваше да ѝ се изказва благодарност — аз отблъснах ръката на Кира, която, изплашена, ме бе хванала за лакътя, — макар че тая подла маймуна не работеше, а живееше на чужда сметка и от сутрин до вечер само лъскаше проклетите си ботуши. Впрочем след туй тя постъпи в батальона на смъртта и получи за това двеста рубли и нова униформа. Тя държеше речи! — Тук като че ли съм скръцнал със зъби. — А когато батальонът бе разгромен, тя избяга от града и задигна всичко, каквото намери вкъщи.

Навярно вече силно съм крещял, защото Катя изведнъж се намери между Смешника и мене.

Смешника измърмори нещо и се опря на клетката. Той ме бе познал. Устните му се разтрепериха като от треска.

— Саня! — каза заповеднически Катя.

— Почакай! — отстраних я аз. — И късмет е имал, че избяга. Защото аз бих го...

— Саня!

Помня, порази ме това, че той ненадейно извика и се хвана с двете си ръце за главата. Опомних се. Като се усмихвах неловко, погледнах Катя. Обзе ме срам, че така се бях разкрещял.

— Да вървим — каза тя.

Ние вървахме из Зоологическата градина и мълчахме. Забелязах, че Кирка мига изплашено и гледа да бъде по-далеч от мене. Катя нещо й пошепна.

— Подлец — промърморих аз.

Още не можех да се, успокоя.

— Още днес ще подам чрез Валка заявление до Зоологическата градина. Защо държат такъв подлец? Той е белогвардеец.

— Аз вече се боя от тебе — каза Катя. — Ти си бил бесен. Гледай, дори устните ти са побелели.

— Защото ми се искаше да го убия — казах аз. — Но хайде, нека върви по дяволите! Да приказваме за нещо друго. Харесаха ли ви гибоните?

ОСМА ГЛАВА

БАЛЪТ

При нашето училище имаше дърводелска работилница и аз работех в нея вечерно време. Тъкмо по онова време бяхме получили голяма поръчка за учебни помагала в селските училища и можеше да се изкарат добри пари.

„Селячеството в следоктомврийската литература“ беше свършено. Разсърдих се и го написах за една нощ. Но имах и други задължения — например към немския език, който не обичах. С една дума, в края на полугодieto ние с Катя само веднъж се накахме да отидем на пързалката — и то не можахме да се пързалиме. Ледът беше много нарязан: сутринта на пързалката бяха тренирали хокейни отбори. Ние само изпихме по чаша чай в бюфета.

Катя ме попита написал ли съм заявление срещу пастрока си.

— Написах. Но Валка каза, че вече го нямало.

— Ами къде е?

— Дявол го знае. Избягал.

Виждах, че на Катя ѝ се иска да ме попита защо го мразя така, но мене ме беше яд да си спомням за тоя подлец — и замълчах. Но тя все пак ме попита. Трябваше да ѝ разкажа — много накъсо — как сме живели в Енск, как баща ми умря в затвора и майка ми се омъжи за Смешника. Катя се зачуди, че съм имал сестра.

— Как я казват?

— Също Саня.

Но още повече се зачуди тя, че нито веднъж не съм се обадил на сестра си, след като съм заминал от Енск.

— На колко е години?

— На шестнадесет.

Катя ме погледна с възмущение.

— Свиня!

Това действително беше свинщина и аз се заклех, че ще пиша до Енск.

— Когато свърша училището. А сега какво да пиша? Вече няколко пъти се залавях. Е, живо-здрово... Не е интересно.

Това беше нашата последна среща преди ваканцията, след това пак последваха занятия и занятия, четене и четене. Ставах в шест часа сутринта и се залавях за „Самолетостроенето“, а вечер работех в дърводелската работилница — понякога до късна нощ...

Но ето че свърши полугодието. Единадесет свободни дни! Първото нещо, което направих, бе да позвъня на Катя и да я покана на костюмирания бал в нашето училище.

На афиша беше написано, че балът е противорелигиозен. Но децата се отнесоха равнодушно към тая страна на работата и имаше само два-три костюма, осмиващи религията. Така Шура Кочнъов, за когото пеехме:

*В дванадесет часа през нощта
от спалнята излиза нашият Кочан —*

се беше облякъл като католишки поп. И много сполучливо! Расото и широкополата шапка подхождаха на дългия му ръст. Той се разхождаше със страшен вид и се ужасяваше от всичко. Беше смешно, защото той играеше добре ролята си. Другите деца просто влачеха расата си по пода и се кикотеха.

Катя дойде доста късно и аз насмалко щях вече да ѝ звъня по телефона. Тя дойде премръзнала, червена като чукундур, и веднага, още в гардеробната, се затече към печката, докато аз предавах палтото и галошите и.

— Ей че студено — каза тя и допря бузата си до печката, — двеста градуса!

Тя беше в синя кадифена рокля с дантелена якичка и с голяма синя панделка в косите.

Как ѝ приличаха и тая панделка, и синята рокля, и тъничкият коралов гердан на шията! Тя беше такава яка, здрава и при това лека, стройна. Така, щом ние с нея влязохме в салона, където вече бяха почнали танците, най-добрите танцьори от училището ни зарязаха дамите си и се спуснаха към нея. За пръв път в живота си почувствувах съжаление, че не танцувам. Но нямаше какво да се прави! Престорих се, че ми е все едно, и тръгнах към артистите в стаите за гримиране. Но там се приготвиха за представлението и момичетата ме изгониха.

Върнах се в салона. Тъкмо беше свършил валсът. Извиках Катя. Седнахме и почнахме да бъбрим.

— Кой е този? — попита тя изведнъж ужасена.

Аз погледнах.

— Къде?

— Ей този, червенокосият.

Нищо особено, това беше Ромашка! Той се беше докарал и си беше турнал същата вратовръзка, която вземах понякога от него срещу залог. Според мене, днес той съвсем не беше грозен. Но Катя го гледаше с отвращение.

— Как не разбираш — той е просто страшен — каза тя. — Ти си свикнал и затова не забелязваш. Той прилича на Урий Гип.

— На кого?

— На Урий Гип.

Престорих се, че знам кой е тоя Урий Гип, и казах многозначително:

— А-а.

Но не беше така лесно да се заблуди Катя!

— Ех ти, не си чел Дикенс — каза тя. — А пък се смяташ за развит!

— Кой ме смята за развит?

— Всички. Веднъж приказвах с едно момиче от вашето училище и то каза: „Григориев е силна индивидуалност.“ И това ми било индивидуалност! Не е чел Дикенс!

Исках да ѝ обясня, че съм чел Дикенс и само за Урий Гип не съм чел, но в това време пак засвири оркестърът и нашият учител по физкултура, когото всички наричаха просто Гоша, покани Катя и аз пак останах самин. Тоя път ме пуснаха при артистите и дори ми възложиха работа: да гримирам едно момиче като равин. Това не беше лесна работа. С него изгубих цял половин час, а когато се върнах в салона, Катя все още танцуваше — сега вече с Валка.

Всъщност това беше забавна картина: Валка не махаше очи от краката, като че ли това бяха кой знае какви интересни неща, а Катка го побутваше, учеше го да танцува и се сърдеше. Но, кой знае защо, на мен ми беше досадно.

Някой ми закачи на копчето номер — играеха на весела поща. Седнах като арестант, с номера на гърди, и скучаех. Изведнъж получих

едновременно две писма. „Стига си се преструвал. Кажете аткровено коя харесвате. Пиши отговор на № 140.“ Тъй беше написано: „аткровено“. Другото беше загадъчно: „Григориев е силна индивидуалност, а пък не е чел Дикенс.“ Заплаших с пръст Катка. Тя се засмя, заряза Валка и седна до мене.

— При тебе е весело — каза тя, — само че е много горещо. Какво, сега ще почнеш ли да се учиш да танцуваш?

Казах, че няма да почна, и отидохме в класната ни стая. Там беше устроено нещо като фоайе: в ъглите стояха бутафорските кресла от трагедията „Часът настана“ и електрическите крушки бяха обвити в червена и синя хартия. Ние седнахме на моя чин — последния от дясната редица. Не помня за какво приказвахме, за нещо сериозно — струва ми се, за говорящото кино. Катя се съмняваше в тая работа и за доказателство ѝ приведох някакви данни за сравнителната бързина на звука и светлината.

Тя беше съвсем синя — над нас гореше синя крушка и навярно затова аз се осмелих. Отдавна ми се искаше да я целуна, още когато тя дойде премръзнала, румена и си опря бузата до печката. Но тогава това беше невъзможно. А сега, когато тя беше синя, е възможно. Млъкнах наскрел думата си, затворих очи и я целунах по бузата.

Охо, как се разсърди тя!

— Какво значи това? — попита тя страшно.

Мълчах. Сърцето ми туптеше и аз се боях, че тя ей сега ще каже: „Повече не се познаваме“ или нещо подобно.

— Каква свинщина! — каза тя с възмущение.

— Не, не е свинщина — възразих аз смутен.

Една минута мълчахме, а след това Катя ме помоли да донеса вода. Когато се върнах с водата, тя ми държа цяла лекция. Като две и две четири ми доказва, че съм равнодушен към нея, че „това само ми се струва“ и че ако на нейно място в тая минута било друго някое момиче, аз съм щял и него да целуна.

— Ти просто се стараеш да увериш себе си в това — каза тя убедено, — а в действителност няма нищо подобно!

Тя допускаше, че не съм искал да я обидя — нали? Но все пак аз не би трябвало да постъпвам така именно защото само съм се лъжел, а в действителност нищо не съм чувствувал...

— Никаква любов — добави тя, като помълча, и аз почувствувах, че тя се изчерви.

Вместо отговор аз хванах ръката ѝ и погладих с нея лицето, очите си. Тя не дръпна ръката си и няколко минути ние седяхме мълчаливо на моя чин в полутъмната класна стая. Ние седяхме в класната стая, където са ме изпитвали и съм се „червил“, когато не съм знаел урока си, където съм стоял пред дъската и съм доказвал теореми — на моя чин, в който още лежаха смачканите листчета на Валка за преписване при класни упражнения. Това бе чудно. Но колко хубаво! Не мога да предам колко хубаво ми беше в тая минута!

След това ми се стори, че някой диша шумно в ъгъла, обърнах се и видях Ромашка. Не знам защо той дишаше така шумно, но видът му беше необикновено подъл. Разбира се, той веднага разбра, че сме го забелязали. Избъбри нещо и се приближи до нас с помръкнала усмивка.

— Григориев, че защо не ме запознаеш?

Станах. Навярно видът ми не е бил особено приветлив, защото той замига изплашено и излезе. Беше доста смешно, дето той изведнъж се изплаши. Ние и двамата се разсмяхме и Катя каза, че той прилича не само на Урий Гип, но още и на кукумявка, червена, с извита човка и кръгли очи. Тя беше отгатнала: учениците наричаха понякога Ромашка на присмех „кукумявката“. Върнахме се в салона.

Шурка Кочнъов ни срещна на прага и изпадна в комичен ужас. Запознах го с Катя и той я благослови като същински поп и дори ѝ бутна треперещата си ръка за целувка.

Танците се бяха вече свършили и почна концертната част — откъси от комедията „Ревизор“, която нашият театър репетираше.

Ние с Катя седяхме на третия ред, но нищо не чувах... Поне аз. Но според мене, и тя. Аз ѝ пошепнах:

— Пак ще си поприказваме, нали?

Тя ме погледна сериозно и кимна.

ДЕВЕТА ГЛАВА

ПЪРВО СВИЖДАНЕ. ПЪРВА БЕЗСЪНИЦА

Не за пръв път ми се случваше животът, който вървеше по една посока — да речем, по права, — изведнъж да направи остър завой и да започнат всевъзможни „лъкатушки“ и „главоломни премятания“.

Тъй беше, когато на осемгодишна възраст изгубих джобното си ножче до трупа на убития пазач на понтонния мост. Тъй беше, когато в разпределителя на Отдела за народно образование започнах от немай-къде да вая глинени фигурки. Тъй беше, когато се оказах случаен свидетел на „заговора“ против Кораблъов и бях позорно изгонен от дома на Татаринови. Тъй беше и сега, когато отново бях прогонен и тоя път веднъж завинаги!

Ето как почна новият завой: ние с Катя си бяхме определили свиждане на улица „Оръжейна“ до една тенекеджийница — и тя не дойде.

Всичко вървеше наопаки в тоя печален ден! Избягах от шестия час — това беше глупаво, защото Лихо беше обещал след урока да ни раздаде домашните работи. Искаше ми се да обмисля нашия разговор. Но как ще мислиш, когато след няколко минути изпомръзнах като пес и току затупах зверски крака и почнах да се хващам ту за носа, ту за ушите.

И все пак това беше дяволски интересно! Как необикновено се бе изменило всичко от вчерашния ден! Вчера например аз бих могъл да кажа: Катка е глупачка! А днес — не. Но още по-интересно беше, като си помислих, че това беше същата Катка, която някога ме бе попитала чел ли съм „Елена Робинзон“, която ми беше хвърлила във въздуха лактомера и беше получила от мене за това един по врата. Тя ли е наистина?

„Тя!“ — помислих си весело.

Но тя беше сега не тя и аз не бях аз.

Мина вече цял час. На уличката тихо, само мъничкият с голям нос тенекеджия излиза на няколко пъти из работилницата си и ме гледа със страхлив, подозрителен вид. Обърнах се гърбом към него, но това като че ли само усили подозренията му. Минах на другата страна, а той

все стоеше на прага сред кълба от пара, като дядо господ от тавана на Енската катедрала. Трябваше да се отдалеча към улица „Тверская“...

Вече бяха обядвали, когато се върнах в училището. Отидох в кухнята да се постопля и получих от готвача мъмрене и чиния топли картофи. Мълчаливо изядох картофите и тръгнах да търся Валка. Но Валка беше в Зоологическата градина. Моето съчинение Лихо беше предал на Ромашка.

Бях разстроен и затуй не обърнах внимание с какво вълнение ме срещна Ромашка. Той просто се завъртя, когато влязох в библиотеката, където обикновено учехме уроците си.

Той се засмя няколко пъти без всякаква причина и побърза да ми даде съчинението.

— Наистина Лихо Магарето е магаре — каза той, като се подмазваше. — На твоє място аз бих се оплакал.

Прегледах работата си. По всяка страница от горе до долу беше теглена червена линия, а на края беше написано: „Идеализъм. Извънредно слабо.“

Аз казах равнодушно: „Глупак“, затворих тетрадката и излязох. Ромашка припна подире ми. Чудно как се усукваше той днес около мене, тичаше пред мене, гледаше ме и в лицето! Навярно се радваше, че съм се провалил със съчинението си. И през ум не ми минаваше истинската причина за държането му.

— Ама че е магаре тоя Лихо — повтаряше непрекъснато той. — Хубаво казва за него Шура Кочньов: „Главата му е като кокосов орех: отвън твърда, вътре — вода.“

Той се засмя неприятно и пак припна отпреде ми.

— Върви по дяволите — казах му през зъби.

Той се махна най-сетне.

Децата още не бяха се върнали от театър, а аз вече си бях в леглото. Но може би не трябваше да лягам тъй рано. Сънят ми премина, едва бях се обърнал на хълбок и затворил очи.

Това беше първата безсънна нощ в живота ми. Лежах спокойно и мислех. За какво? Като че ли за всичко на света!

За Корабльов — как ще му занеса утре съчинението и ще го помоля да го прочете. За тенекеджията, който ме беше сметнал за крадец. За книгата на Катиния баща „Причините за гибелта на експедицията на Грили“.

Но за каквото и да мислех — аз мислех за нея! Започвах да задрямвам и изведнъж си я спомних с такава нежност, че ми се спираше дъхът и сърцето затуптяваше бавно и високо. Виждах я ясно, отколкото ако тя би била до мене. Чувствувах на очите си нейната ръка.

„Добре де — като съм се влюбил, влюбил съм се. Я, братле, да спим“ — казах си аз.

Но сега, когато ми беше станало тъй чудно на душата, жал ми беше да заспивам, макар че ми се спеше вече. Заспах едва призори, когато чичо Петьо се караше вече в кухнята на котето ни Махмета.

ДЕСЕТА ГЛАВА НЕПРИЯТНОСТИ

Първото свиждане и първата безсъница — това все още беше от предишния хубав живот. Но на другия ден почнаха неприятностите.

След закуска телефонирах на Катя и — крах. На телефона се обади Николай Антонич.

— Кой пита за нея?

— Един познат.

— А именно?

Мълчах.

— Е?

Окачих слушалката...

В единадесет часа аз се залостих в зеленчуковия магазин, от който се виждаше цялата Тверская-Ямская улица. Тоя път никой не ме сметна за крадец. Преструвах се, че звъня по телефона, купувах туршия, стоях до вратата с равнодушен вид. Чаках Нина Капитоновна. От по-ранните години знаех кога се връща от пазар. Най-сетне тя се показва — дребничка, прегърбена, в своето зелено кадифено палто, с чадър — в тоя студ! — и с неизменната мрежа.

— Нина Капитоновна!

Тя ме погледна сурово и без да продума ни дума, продължи пътя си. Аз се втрещих от учудване.

— Нина Капитоновна!

Тя сложи мрежата си на земята, изправи се и ме погледна с възмущение.

— Ето какво, гълъбче — каза тя строго. — Като на стар познат аз не ти се сърдя. Само че не искам вече ни да те видя, ни да те чуя.

Главата ѝ малко потреперваше.

— Ти на една страна, а ние — на друга! И да не пишеш, да не телеграфираш! Едно мога да ти кажа: не допусках! Очевидно излъгала съм се!

Тя вдигна мрежата си и — хлоп! — вратата се затвори под носа ми.

Със зяпнала уста я огледах. Кой от нас двамата е полудял? Аз ли или тя?...

Това беше първият неприятен разговор. След него последва втори, а подир втория — трети.

Като се върнах вкъщи, срещнах при входа Лихо. Най-малко сега беше време да говоря с него за моето съчинение!

Ние се качвахме заедно по стълбите: той, както винаги, вирнал глава, върти глупаво нос насам-нататък, а аз — страшно ми се иска да го ритна с крак.

— Другарю Лихо, получих съчинението — казах аз изведнъж. — Вие пишете: „Идеализъм“. Това вече не е оценка, а обвинение, което трябва най-напред да се докаже.

— Ще приказваме друг път.

— Не, ще приказваме сега — възразих. — Аз съм комсомолец, а вие ме обвинявате в идеализъм. Вие нищо не разбирате.

— Какво, какво? — попита той и се начумери.

— Вие нямате понятие за идеализма — продължих, като забелязвах с радост как при всяка моя дума муцуната му се обтяга. — Вие просто не сте знаели как да ме zlepоставите и затуй сте написали „Идеализъм“. Не току-така за вас казват...

Спрях се за секунда, като почувствувах, че ей сега ще кажа страшна грубост. След това все пак я казах:

— Че вашата глава е като кокосов орех: отвън корава, а вътре — вода.

Това беше така неочаквано, че и двамата се вцепенихме. След това той наду ноздри и каза късо и злоещо:

— Тъй ли?!

И бързешком отмина.

Точно един час след тоя разговор бях извикан у Кораблъов. Това беше страшен признак: Кораблъов рядко викаше в квартирата си.

Отдавна не бях го виждал така сърдит. Навел глава, той ходеше по стаята, а когато влязох, той се дръпна с някакво отвращение.

— Аха! — Мустаците му трепнаха сурово. — Хубави сведения идат за тебе! Просто приятно е да ги слуша човек!

— Иван Павлич, ей сега ще ви обясня всичко — възразих аз, като се стараех да говоря съвсем спокойно. — Аз не обичам критиците, това е вярно. Но това съвсем още не е идеализъм. Другите момчета

всичко преписват от критиците и това му харесва. Нека той най-напред докаже, че съм идеалист. Той трябва да знае, че за мене това е оскърбление.

Аз подадох тетрадката на Корабълъов, но той дори не я и погледна.

— Ти ще трябва да обясниш поведението си пред учителския съвет.

— На драго сърце... Иван Павлич — казах аз изведнъж, — отдавна ли сте били у Татаринови?

— Защо, какво има?

— Нищо.

Корабълъов ме погледна право в очите.

— Е, брат — каза спокойно той, — виждам, че не току-така си нагрубил Лихо. Сядай и разказвай. Само внимавай да не лъжеш.

И на родната си майка дори не бих разказал, че съм се влюбил в Катя и че цяла нощ съм мислил за нея. Това беше невъзможно. Но мене отдавна ми се искаше да разкажа на Корабълъов за промените в дома на Татаринови, за промените, които така не ми харесваха.

Той ме слушаше, разхождаше се от единия ъгъл до другия. От време на време се спираше и се оглеждаше с печален израз. Изобщо моят разказ, струва ми се, го разстрои. Веднъж той дори се хвана с ръка за главата, но се сепна и се престори, че глади челото си.

— Добре — каза той, когато го помолих да позвъни по телефона на Татаринови и да разбере каква е работата. — Ще направя това. А ти намини подир час.

— Иван Павлич, след половин час!

Той се усмихна печално и добродушно...

Тоя половин час аз прекарах в училищния салон. Паркетът в салона беше украсен с елхички и когато вървах от прозореца към вратата, тъмните ивички изглеждаха светли, а светлите — тъмни. Слънцето ярко грееше, пред широките прозорци се въртяха бавно пращинки. Как хубаво е всичко! И как е лошо!

Когато се върнах, Корабълъов седеше на дивана и пушеше. Мъхнатият зелен френч, който той обличаше винаги, когато не се чувствуваше добре, беше наметнат на плещите му, а яката на ризата му — разкопчана.

— Е, брат, напразно ме моли да звъня — каза той. — Сега знам всичките ти тайни.

— Какви тайни?

Той ме погледна, сякаш пръв път ме вижда.

— Само че трябва да умееш да ги пазиш — продължи той. — А ти не умееш. Днес например ти ухажваш някого, а утре за това знае цялото училище. И то добре, ако е само училището.

Навярно видът ми е бил много глупав, защото Корабльов неволно се усмихна — впрочем едва забележимо. Най-малко двадесет мисли ми минаха изведнъж през главата. „Кой е направил това? Ромашка! Ще го убия! Значи ето защо Катя не дойде! Ето защо ме изгони бабичката!“

— Иван Павлич, аз я обичам — казах твърдо.

Той разпери ръце.

— Мене ми е безразлично, ако ще и цялото училище да приказва за това!

— За училището може да ти е безразлично — каза Корабльов. — Но какво ще кажат Мария Василиевна и Нина Капитоновна, това за тебе не е безразлично, нали?

— Не, и то ми е безразлично! — възразих разпалено.

— Позволи ми, но те, струва ми се, са те изгонили от дома си?

— От какъв дом? Това не е неин дом. Тя с нетърпение мечтае да свърши училище и да напусне тоя дом.

— Позволи ми, позволи... Значи какво? Ти си се накарал да се жениш ли?

Малко се сепнах.

— Това си е моя работа.

— Разбира се — побърза да каже Корабльов. — Но разбираш ли, аз се боя, че това не е тъй просто! Трябва все пак да се попита и Катя. Може би тя още няма намерение да се омъжва. Във всеки случай ще трябва да се почака, докато тя се върне от Енск.

— А — казах аз спокойно. — Те са я изпратили в Енск? Прекрасно.

Корабльов ме погледна отново — тоя път с нескривано любопитство.

— Леля й се разболяла и тя заминала да я види — каза той. — Заминала за няколко дни и като почне училището, ще се върне. По тоя

повод, чини ми се, не си струва да се вълнуваш!

— Не се вълнувам, Иван Павлович. А що се отнася до Лихо, ако желаете, аз ще му се извиня. Само че нека и той си оттегли думите, че съм бил идеалист.

Сякаш нищо не бе се случило, сякаш Катя не беше изпратена в Енск, сякаш не бях решил да убия Ромашка — ние приказвахме цели петнадесет минути за моето съчинение. След това се сбогувах, казах, че ако може, ще намина и утре и си отидох.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА ЗАМИНАВАМ ЗА ЕНСК

Да убия Ромашка! Нито за миг не се съмнявах, че той е сторил това. Че кой друг! Той беше във фойето и видя, когато целунах Катя.

Когато гледах с омраза леглото му и нощната му масичка, аз го чаках половин час в спалнята. След това написах бележка, в която му исках обяснение и заплашвах, че в противен случай ще го нарека пред цялото училище подлец. После скъсах бележката и отидох при Валка в Зоологическата градина.

Разбира се, той беше при гризачите си! В мръсен халат, с молив зад ухото, с голям бележник под мишница, той стоеше до клетката и хранеше от ръка прилепите. Хранеше ги с червеи и си подсвиркваше доволен.

Викнах го. Обърна се в недоумение, махна ми сърдито с ръка и каза:

— Почакай!

— Валя! За минута!

— Почакай, ще ме сбъркаш. Осем, девет, десет...

Той броеше червеите.

— Ама че лакомия! Седемнадесет, осемнадесет, двадесет...

— Валка! — замолих му се аз.

— Ще те изгоня! — каза бързо Валка.

Погледнах с омраза прилепите. Те висяха надолу с главата, широкоухи, с някак си странни, почти човешки муцуни. Мръсни гадини! Но нямаше какво да се прави. Трябваше да чакам, докато те се наядат.

Най-сетне! Но като търкаше носа си с мръсните си пръсти, Валка записва още половин час нещо в бележника. Свърши се най-сетне и тая мъка!

— Върви по дяволите! — му казах. — Душата ми извади с твоите зверове. Имаш ли пари?

— Двадесет и седем рубли — отговори с гордост Валка.

— Дай всичките.

Това беше жестоко: знаех, че Валка пести зарад някакви змии. Но какво да се прави? Имах само седемнадесет рубли, а билетът струваше точно два пъти по толкоз.

Валка попремига, след това сериозно ме погледна и извади парите.

— Заминавам.

— Закъде?

— За Енск.

— За какво?

— Като се върна, ще ти разкажа. А сега ето какво: Ромашка е подлец. Ти другаруваш с него, защото не знаеш какъв подлец е. А пък ако знаеш, тогава и сам ти си подлец. Това е то. Довиждане.

Бях прекрачил с единия крак прага, когато Валя ме повика — и с такъв странен глас, че веднага се върнах.

— Саня — промълви той, — аз не другарувам с него. Изобщо...

Той млъкна и отново почна да търка носа си.

— Аз съм виновен — заяви той решително. — Трябваше да те предупредя. Помниш ли историята с Корабълков?

— Само това оставаше да не я помня!

— Е добре! Той е.

— Какво той?

— Той отишъл при Николай Антонич и му разказал всичко.

— Лъжеш!

Мигновено си спомних, че когато вечерта се върнах от Татаринови, разказах на Валка за заговора против Корабълков.

— Чакай, но нали аз с тебе приказвах?

— Да, но Ромашка подслушвал.

— Защо си мълчал досега?

Валка наведе глава.

— Дадох му честна дума — избърбори той. — Освен това заплашваше ме, че ще ме гледа нощем. Разбираш ли, аз не мога да понасям, когато някой ме гледа нощем. Сега аз виждам, че това са дивотии. Веднъж се събудих — и виждам: той ме гледа. От това се почна.

— Ти си просто глупак, това е.

— Той си записва на книжка, а след това донася на Николай Антонич — продължи печално Валка. — Той ме просто терзае.

Наковлади, а след това ми разказва. Аз си запушвам ушите, а той разказва.

Преди три години в училището се приказваше, че Ромашка спи с отворени очи. Това беше вярно. Сам видях веднъж как той спеше, а между клепачите се виждаше ясно ивица от очната ябълка — някак си мътна, страшна... Това беше неприятно — хем спи, хем не спи! Ромашка казваше, че никога не спял. Разбира се, лъжеше — просто клепачите му бяха къси. Но имаше деца, които му вярваха. Уважаваха го, задето „не спи“, и малко се бояха от него. Навярно оттук беше произлязъл и страхът на Валка: цели пет години той беше спал до Ромашка, на съседно легло.

Всичко това ми мина смътно през ума. „Дръвник — помислих си аз. — Добър природоизпитател.“

— Ех ти, дрипа! — казах аз. — Нямам време да разговарям сега, но, според мене, ти трябваше да съобщиш за тия книжки на групата. Да си кажа правото, не мислех, че така те е яхнал. Колко „честни“ думи си му дал?

— Не знам — промълви Валка.

— Да направим сметка.

Той ме погледна печално...

От Зоологическата градина отидох на гарата за билет, а оттам — в училището. Имах хубава пергелна кутия и реших да я взема със себе си — за всеки случай, да я продам, ако остана съвсем без пари.

И ето към всичките ми глупости се прибави още една — за нея си платих с лихвите!

Когато влязох в спалнята, имаше десетина души, между които Таня Величко, едно момиче от нашия клас.

Всички бяха заети — едни четяха, други разговаряха.

Шура Кочнъов представляваше новия математик: вдигнал ръце, той се спускаше към въображаемата дъска и бавно, с достойнство сядаше. Наоколо се смееха шумно. С една дума, никой не обръщаше внимание на Ромашка, който стоеше на колене до моето легло и тършуваше в моето сандъче.

Тая нова подлост ме порази. Кръвта ми нахлу в главата, но аз се приближих до него със спокойни стъпки и го попитах със спокоен глас:

— Какво търсиш, Ромашка?

Той ме погледна изплашено и колкото и да бях развълнуван, обаче забелязах, че в тия минути той извънредно много приличаше на кукумявка: странно бледен, с червени големи уши.

— Катини писма ли? — продължих. — Искаш да ги предадеш на Николай Антонич? Ето ги. Дръж!

И го ритнах с все сила в лицето.

Всичко това беше казано с тих глас и затова никой не очакваше, че ще го ударя. Чини ми се, ритнах го още два или три пъти. Щях да го убия, ако не беше Таня Величко. Докато момчетата стояха със зяпнали уста, тя се хвърли смело между нас, сграбчи ме и ме блъсна с такава сила, че неволно седнах на леглото.

— Да не си полудял!

През някаква мъгла видях лицето ѝ и разбрах, че тя ме гледа с отвращение. Опомних се.

— Момчета, всичко ще ви обясня — казах аз неуверено.

Но те мълчаха. Ромашка лежеше на пода с отметната глава и също мълчеше. На бузата му се виждаше синьо петно. Аз взех сандъчето си и излязох...

С тежко чувство се скитах три часа по гарата. С неприятно отвратително чувство четох вестник, изучавах разписанието, пих чай в третокласния бюфет. Ядеше ми се, но чаят ми се стори безвкусен, сандвичите ми пресядаха, в устата ми имаше такъв вкус, като че ли се бях наял с червеи, като прилепите на Валка, чувствавах се някак си изцапан след тая сцена. Ех, не трябваше да се връщам в училището. Пергелната кутия! За какъв дявол ми е потрябвала! Нима не можех да поискам от леля Даша пари за връщане?

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

РОДНАТА КЪЩА

Едно впечатление е останало у мене от това пътешествие по местата, където ние с Петка Сковородников се бяхме скитали някога като крадци и просяци — впечатление на необикновена свобода.

За пръв път в живота си пътувах по железница с билет. Можех да седя до прозореца, да разговарям със съседите, да пуша, ако въобще пуших. Нямаше нужда да се крия под скамейката, когато минаваше контрольорът. Равнодушно, без да прекъсвам разговора си, аз му подадох билета си. Това беше необикновено усещане, някак си просторно, макар че във вагона беше доста тесничко. То отвлече вниманието ми и аз забравих за Ромашка. Под равномерния тропот на колелата аз си мислех сега за Енск, сестрата, леля Даша, затуй как ще им се изтърся като изневиделица и как те няма да ме познаят.

С тая мисъл заспах и съм спал така дълго, че съседите почнали да се безпокоят — да не би да съм умрял! Не, както виждате, не съм умрял.

Колко е хубаво да се върнеш в родния си град след осемгодишна раздяла! Всичко ти е познато и всичко ти е непознато. Нима това е губернаторският дом? Някога той ми се струваше огромен. Нима това е Задстенна улица? Мигар е била такава тясна и крива? Нима това е Лопухинският булевард? Но булевардът ме утеши: зад липите, покрай цялата главна алея, се редяха прекрасни нови здания. Черните липи бяха сякаш нарисувани на белия фон и черните им сенки лежаха полегато по белия сняг — това беше много красиво.

Вървах бързо и на всяка стъпка ту познавах нещо старо, ту се учудвах на промените. Ето приюта, в който леля Даша се канеше да ни даде — мене и сестра ми; станал зелен на цвят и на стената му голяма мраморна плоча със златни букви. Прочетох и не повярвах на очите си: „В тоя дом през 1824 година е нощувал Александър Сергеевич Пушкин.“ Дявол да го вземе! В тоя дом! Как биха навирили нос децата от приюта, ако знаеха това тогава!

А ето и „управлението“, в което подавахме с мама молба! Старите ниски решетки бяха снети от прозорците и над вратата се

четеше надпис: „Дом на културата.“

А ето и Крепостния вал — сърцето ми почна бързо-бързо да бие. Крайбрежна улица, окована в гранит, се показва пред мен и едва познах в нея нашия беден полегат бряг. Но още повече ме поразих, че на мястото, гдето по-рано се намираха нашите къщурки, беше направена градинка и бавачки с хубаво повити бебета седяха като идоли по скамейките. Това не очаквах. Дълго стоях на Крепостния вал, като изучавах с нямо учудване градинката, гранитната крайбрежна улица и булеварда, край който някога бяхме играли на свинка. На празното място, отвъд което някога започваха дюкяните за билки, се издигаше сега едно високо сиво здание и пред входа се разхождаше пазач в огромна шуба. Запътих се към него.

— Енската електростанция — отговори важно той, когато го попитах какво е това здание.

— Дали не знаете случайно къде живее Сковородников?

— Съдията?

— Не.

— Тогава не зная. Тук има един Сковородников — съдия.

Аз се отдалечих. Възможно ли е старият Сковородников да е станал съдия. Като се обърнах, пак погледнах прекрасното високо здание, построено на мястото на нашите мизерни къщурки, и реших, че е възможно.

— А какъв е по фигура съдията? Висок?

— Висок.

— С мустаци?

— Не, не е с мустаци — възрази пазачът, сякаш обиден зарад Сковородников.

Хм, не е с мустаци ли? Значи малка е надеждата.

— А къде живее тоя съдия?

— На улица „Гоголевска“, в бившата къща на Маркузе.

Знаех тая къща — една от най-хубавите в града, с лъвски глави от двете страни на входа. Отново изпаднах в недоумение. Но нямаше какво да се прави и тръгнах към Гоголевска улица, макар да не се надявах, че старият Сковородников си е обръснал мустациите, станал е съдия и се е заселил в такава великолепна къща.

След половин час бях на Гоголевска улица пред къщата на Маркузе. Лъвските глави бяха остарели през тия осем години, но все

пак това бяха все още внушителни, сърдити глави. Стоях нерешително до широкия, покрит вход. Дали да позвъня? Или да попитам милиционера къде е адресното бюро?

Дантелени перденца, каквито обичаше леля Даша, се виждаха на прозорците — аз се реших изведнъж и позвъних.

Отвори ми едно шестнадесетгодишно момиче със синя вълнена рокля, гладко вчесано, с прав път и мургаво. Мургаво — това ме обърка.

— Тук ли живеят Сковородникови?

— Да.

— Ами... Даря Гавраиловна вкъщи ли е?

— Тя скоро ще се върне — отговори момичето, като се усмихваше и ме разглеждаше любопитно. То се усмихваше съвсем като Саня, но Саня беше светла, с къдрави коси и сини очи. Не, не е Саня.

— Мога ли да почакам?

— Заповядайте!

Оставих сандъчето си в антрето, свалих палтото си и тя ме въведе в една голяма, светла стая, чисто и дори богато наредена. Главно място в нея заемаше едно пиано — то не подходдаше за човек като леля Даша. Но портретът между вазите от гълъбово стъкло, портретът на героя, седящ в плетено кресло на фона на снежни планини — това беше вече сякаш самата леля Даша.

Трябва да се предполага, че съм се оглеждал наоколо с доста глупав, радостен израз, защото момичето ме гледаше с опулени очи. Изведнъж то наведе глава и високо повдигна вежди — също като майка ми. Разбрах, че това все пак е Саня.

— Ти ли си Саня? — казах не съвсем уверено.

Тя се зачуди.

— Да.

— Ама чакай, че нали ти беше бяла? — продължих с треперещ глас. — Каква е тая работа? Когато живеехме на село, ти беше съвсем бяла. А сега си станала някаква черна.

Тя се вцепени, дори отвори уста.

— В какво село?

— Когато умря татко — казах аз и се засмях. — Ех, каква си, забравила си! Всичко си забравила! И мене не помниш!

Езикът ми се малко заплиташе — навярно от радост. Ами че все пак аз я много обичах и осем години не бях я виждал, тя така приличаше на мама.

— Саня! — каза и тя най-сетне. — Господи! А пък ние мислехме, че ти отдавна си умрял.

Тя ме прегърна.

— Саня, Саня! Нима си ти? А пък леля Даша я няма. Сядай де! Защо стоиш? Откъде идеш? Кога си пристигнал?

Ние седнахме един до друг, но тя тутакси скочи и припна в антрето за сандъчето ми.

— Ама почакай де! Къде си се затичала? Кажи поне как си ти, как е леля Даша?

— Ами ти как си? Защо нито веднъж не се обади? Та ние те търсихме. Дори давахме обявления във вестниците.

— Не съм ги чел — казах аз разкаян.

Едва сега разбрах напълно каква подлост съм извършил — да забравя, че имам такава сестра. И такава чудна леля Даша, на която дори не бивало веднага да се каже, че съм се върнал, защото можело да умре от радост, както току-що ми заяви Саня.

— И Петя те търси — продължи тя. — Дори неотдавна писа в Ташкент. Той мисли, че ти живееш в Ташкент.

— Петка ли?

— Е да.

— Сковородников?

— Че кой друг?

— Къде е той?

— В Москва — каза Саня.

Бях поразен.

— Отдавна ли?

— А че откато избягахте с него.

Петка бил в Москва! Не можех да дойда на себе си от учудване.

— Саня, ами че и аз живея в Москва!

— Тъй ли?

— Честна дума. Как е той? Какво прави?

— Добре. Тая година свършва училище.

— Фу, дявол! Ами че и аз свършвам тая година! Имаш ли негов портрет?

Стори ми се, че Саня се малко посмути, когато я попитах за портрет. Тя каза: „Ей сегичка“, излезе и веднага се върна, сякаш беше извадила снимката на Петка от джоба си.

— Слушай, ами че той е красив — казах аз и се засмях. — Червенокос ли е?

— Червенокос.

— Фу, дявол, колко е хубаво! Ами старецът? Как е старецът? Мигар е истина?

— Кое?

— Че е съдия?

— О-хо! Та вече пет години, откакто е съдия.

Ние все се разпитвахме и се прекъсвахме един друг и пак се разпитвахме. След това Саня се затече в кухнята, но аз тръгнах след нея и казах, че без нея ми е мъчно. Това беше самата истина — без нея изведнъж ми стана мъчно.

Сложихме самовара, запалихме печката, а след това звънна глухо звънецът в антрето.

— Леля Даша!

— Ти остани тук — каза шепнешком Саня, — а аз ще я подготвя. Сърцето ѝ наистина не го бива...

Тя излезе и аз чух в съседната стая следния разговор:

— Лельо Дашо, моля ти се да не се вълнуваш. Имам много хубава новина, така че ти трябва да не се вълнуваш, а наопаки.

— Хайде, казвай де, казвай!

— Лельо Дашо, ти не искаше да правиш днес точено, ама ще трябва.

— Петя ли е пристигнал?

— Че е Петя, Петя е, само че не съвсем. Лельо Дашо, не се ли вълнуваш?

— Не.

— Честна дума ли?

— Ух, ти! Е добре, честна дума.

— Ето кой е пристигнал! — И Саня отвори вратата на кухнята.

Чудно, но леля Даша ме позна още от пръв поглед.

— Саня — тихо каза тя.

Тя ме прегърна. След това седна и затвори очи. Аз ѝ хванах ръката.

— Гълъбче мое! Ти ли си наистина?

— Аз съм, лельо Дашо.

— Ама да не би да сънувам?

— Не, лельо Дашо.

Но леля Даша сякаш не ми повярва, защото отново затвори очи, като че ли действително беше заспала.

— Гълъбчето ми! Жив си значи? Ами къде си бил? Та ние те търсихме по цял свят.

— Знам, лельо Дашо. Виновен съм.

— Виновен! Господи! Пристигнал и още седнал да приказва — виновен. Мили мой! Я гледай какъв юначина си станал! Какъв хубавец!

Леля Даша всякога ме бе смятала за хубавец...

Какво да си спомня още, какво още да разкажа за тая незабравима среща? Дали за това, че леля Даша скочи изведнъж като попарена и пошепна на Саня с ужасен израз на лицето: „Не си ли го нахранила?“, или за това, че щях да се пукна от смях, когато видях отрупаната с разни яденета маса и чух да казват на това: „Да позакусим малко преди обед.“

От тая минута, струва ми се, само това правех — ядях. Разказвах и ядях. След това леля Даша заяви, че съм бил нечист и трябвало да вляза във ваната да се окъпя. Тъй мина денят.

Вечерта, изкъпан и преял, аз седях в трапезарията, а Саня и леля Даша седяха от дясната и от лявата ми страна и ме гледаха с такава любов, че, честна дума, ми беше съвестно! След това си дойде съдията.

Пазачът не беше излъгал — старецът си беше обръснал мустаците. Той се беше подмладил с десет години и сега вече човек мъчно можеше да си представи, че той е варил универсално лепило и е възлагал такива надежди на него.

Той знаеше, че съм се върнал. Саня му беше обадила по телефона.

— Е, блудни сине — каза той и ме прегърна. — Не се ли боиш, че ще ти откъсна главата? Ах ти, хаймана такава!

Какво можех да кажа за свое оправдание? Само изпышках от разкажание.

Късно през нощта ние останахме сами с него. Старецът искаше да знае какво съм правил и как съм живял, откакто заминах от Енск. Точно като съдия той разпитваше строго за всичките ми работи — училищни и лични.

Казах му, че искам да стана летец и той млъкна, като ме гледаше втренчено изпод гъстите си вежди с дълги корави косми.

— Военен летец ли?

— Полярен. Ако стане нужда — и военен.

Той млъкна.

— Опасна, но чудесна, интересна работа — каза той.

Само едно не му разказах: че съм дошъл от Енск зарад Катя. Езикът ми не се обърна да каже, че ако не беше Катя, може би още много време щеше да мине, преди да се върна в родния си град, в родния си дом.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

СТАРИТЕ ПИСМА

Събудих се, защото някой откряхна вратата към трапезарията и тихо каза: „Спи“. Чу се как зад стената звънна лъжичка по чайна чаша и разбрах, че за да не ме събуди, Саня закусва в кухнята. Реших веднага да стана и като че ли станах. Но не знам колко време е минало и се оказа, че не съм станал, а спя и сам се гълча насън поради това, че не съм станал.

С една дума, спях до единадесет часа. Саня отдавна вече беше на училище, старецът — в съда, а леля Даша успяла вече да „сложи обета“, както тя ми съобщи.

На закуската тя все изпадаше в ужас, че нищо не ям.

— Ето как ви хранят вас — каза тя с негодуване. — Циганинът по-добре хранеше коня си и пак психяса.

— Лельо Дашо, ами че аз преядох вчера! Честна дума, и досега ме боли корем. Лельо Дашо, знаеш ли, че аз ви търсих на старото място. Съборили са къщите, нали?

— Събориха ги — каза леля Даша и въздъхна.

Ние поприказвахме за съседите. Излезе, че Минка, който някога бе поразил въображението ми, бил сега капитан на парахода „Тургенев“, бившия „Нептун“. Чичо Миша, старейшината на преносваческата задруга, умрял миналата година, а син му бил председател на градския съвет. Разказах на леля Даша за Смешника Кулий. Тя ахкаше и се ужасяваше.

— Лельо Дашо, ами ти познаваш ли Бубенчикови?

Бубенчикови бяха роднини на Нина Капитоновна и не се съмнявах, че Катя е отишла при тях.

— Бесните ли? Че кой не ги знае тях.

— Защо бесни?

— Попът ги беше кръстил така — каза леля Даша. — Те прогонили попа и той ги обявил за бесни. Това беше отдавна, преди революцията. Ти беше още малък. А на тебе защо ти са потрябвали?

— Трябва да им предам поздрав от Москва — излъгах аз.

Леля Даша заклати глава със съмнение.

— Наистина ли поздрав...

Знаех адреса: собствен дом, до еврейската синагога. Но синагога сега нямаше и изобщо всичко се беше променило в града, така че се оказа доста трудно да се намерят Бубенчикови. Най-сетне се спрях пред един висок сляп стобор, на който висеше дъска с надпис: „Дом на М. Г., Л.Г. и О.Г. Бубенчикови. Ул. «Лапутина» 8.“

Вратичката беше затворена отвътре, но лесно я отворих и се намерих в една широка градина, в дъното на която се намираше мъничка старинна къщичка, с дървени колони и гипсов орнамент на фронтона. Само една пътечка водеше от вратичката — обикновена, скоро утъпкана пътека, по която се разхождаше една коза — и без да му мисля много, аз тръгнах по тая пътека към къщата.

Това беше тъкмо тъй, тоест много просто: влязох в градината — дори помня, зачудих се, че е тъй красива, цяла в сняг, ярко осветена от слънцето, — влязох и тръгнах по пътеката към козата. Козата заврещя. И изведнъж, също като в приказка, всичко се преобрази! Неиде хлопна врата. Чу се вик и аз видях, че от къщата излезе тичешком една баба с тояга в ръката. Може би това не беше тояга, а маша.

— Машенка! Машенка! — викаше тя. — Свой! Свой!

Приятно беше да чуя, че съм бил свой. Но радостта ми се оказа преждевременна. Една втора баба излезе от къщата и, озъбена, се затече към мене. В ръцете си държеше четка с дълга дръжка. Няма съмнение, че тя искаше да ме натупа с тая четка, защото физиономията ѝ беше извънредно мрачна.

— Машенка! — крещеше първата бабичка. — Това е свой!

Но изглежда, че козата не ѝ вярваше, защото заврещя още по-високо. Искях да се представя на Бубенчикови, бях си дори приготвил първата фраза, но при тия обстоятелства това ми се стори невъзможно. Постоях малко и бавно, за да не изгубя достойнството си, тръгнах назад към вратата.

Като мърмореше нещо злобно, мрачната баба направи след мене няколко крачки и се върна.

Ама че история! На улицата ме досмеша и навярно те чуха смеха ми. Беше поразително, че не ме дори попитаха кой съм и какво търся. Сигурно си бяха помислили, че съм се вмъкнал в градината им по погрешка. Странно беше също, че въпреки цялата тая суматоха Катя не излезе от къщата. Впрочем всичко беше странно!

Леля Даша се зачуди, че така скоро се връщам вкъщи.

— Лельо Дашо, ами Саня дойде ли си?

— Тя ще си дойде след два часа. Днес има шест часа.

Поисках от леля Даша плик и хартия и се залових да пиша писмо. „Ще напиша на Катка, а Саня ще го отнесе. Може би нея ще я посрещнат не тъй сурово.“

„Катя“ — написах аз и се замислих. Както винаги в такива случаи, спомних си живо за писмовника на Петка: „Като срещнах във вас, уважаема госпожо, всички добродетели на оная, която тъй дълго оплаквах, считам за свой дълг да стана ваш съпруг и да дам една нежна майка на моите малки дечица.“

Записах се внезапно и изплаших много леля Даша.

„Катя — написах аз, — опитах да си пробия път до тебе, но отстъпих, като срещнах непреодолима преграда в лицето на една коза и две бабички. Както виждаш, аз съм в Енск и много ми се иска да те видя. Ела в четири часа в Катедралната градина. Тая записка ще ги предаде — можеш ли да се сетиш кой? — моята сестра. А. Григориев.“

— Лельо Дашо, Петка имаше някога интересни книги. Къде са те, а? Въобще къде са книгите ви?

Книгите на Петка се оказаха в Санината стая на етажерката. Навярно те не бяха на особена чест, защото стояха на най-долната поллица сред всевъзможни вехтории. Стана ми тъжно, когато взех в ръцете си „Страшната нощ или необикновено чудесните приключения на един донски казак в Кавказките планини“. Дявол знае какъв съм бил тогава мъничък и нещастен!

Един пакет, увит в пожълтял от слънцето вестник, падна на пода, когато, увлечен в търсенето на писмовника, енергично блъснах книгите. Това бяха старите писма! Веднага ги познах. Това бяха писмата, които някога беше донесла в нашия двор водата в една пощенска чанта. Спомних си дългите зимни вечери, когато леля Даша ги четеше на глас — и как чудесни, как необикновени ми се струаха тия четения!

Чужди писма! Кой знае где са сега хората, които са ги писали? Ето например това писмо в дебел пожълтял плик — може би някой цели нощи не е спал в очакване на пристигането му.

Отворих машинално плика и прочетох няколко реда:

„Дълбокоуважаема Мария Василиевна, Бързам да ви съобщя, че Иван Лвович е жив и здрав. Преди четири месеца, съгласно с неговата заповед, аз напуснах шхуната заедно с тринадесет души от командата...“

Четях и не вярвах на очите си. Това беше писмото на щурмана, което знаех някога наизуст, което бях декламирал в треновете между Енск и Москва! Но нещо съвсем друго ме порази.

„Св. Мария" — прочетох по-нататък — замръзна още в Карско море и от октомври 1913 година се движи непрекъснато на север заедно с полярните ледове."

„Света Мария"! Така се е наричала шхуната на капитан Татаринов! Обърнах писмото и почнах отново:

„Дълбокоуважаема Мария Василиевна!“ — Мария Василиевна! — „Бързам да Ви съобщя, че Иван Лвович...“ Иван Лвович! Катя се вика Катерина Ивановна!

Леля Даша си помисли, че съм се побъркал, защото изведнъж почнах да викам и с дяволска бързина да се ровя в старите писма.

Но аз знаех какво правя: някога леля Даша ми беше чела и друго едно писмо, в което се разказваше за живота сред ледовете, за някакъв матрос, който паднал и се пребил, за леда, който разбивали в каютите.

— Лельо Дашо, ама всичките ли писма са тук?

— Господи, да не се е случило нещо?

— Нищо, лельо Дашо! Тук трябва да има едно такова писмо.

Бях въвн от себе си. Ето го:

„Приятелко, мила моя, скъпа Машенка!

Ето вече две години минаха, откакто ти изпратих писмо чрез телеграфната експедиция на Югорски Шар. Но колко много се промениха нещата оттогава, просто не мога да ти разкажа! Да почна с това, че тогава ние вървахме свободно по набелязания курс, а от октомври 1913 година се движим бавно на север заедно с полярните ледове. По такъв начин ние трябваше по неволя да се откажем от първоначалното си намерение да стигнем до Владивосток край бреговете на Сибир. Но всяко зло за добро! Сега съвсем друга мисъл ме занимава. Надявам се, че тя не ще ти се стори — както на някои мои спътници — «детска» или «безразсъдна»...“

Тук свършваше първият лист. Обърнах го, но на другата страна не можеше нищо да се прочете освен няколко несвързани думи, едва оцелели сред разните петна.

Вторият лист започваше с описание на шхуната:

„... достигащи на места значителна дълбочина. Сред едно такова поле именно стои нашата «Св. Мария», засипана със сняг до самия планшир. От време на време гирлянди от скреж се откъсват от корабните въжа и падат с тих шум. Както виждаш, Машенка, по неволя съм станал поет. Впрочем ние си имаме и истински поет — нашия готвач Колпаков. Човек, който никога не пада духом! По цели дни той ни пее своята поема. Ето ти четири стихчета от нея за спомен:

*Под знамето на майката Русия
ще тръгнем с капитана ни храбрец
и цял Сибир ще избиколим ние
с любимия ни кораб-хубавец.*

Пиша и препрочитам безкрайното си писмо и отново пиша и виждам, че просто си бърбям с тебе, а трябва да ти кажа още тъй много важни неща. Изпращам с Климов един пакет, адресиран до началника на Хидрографското управление. Това са моите наблюдения, служебни писма и отчети, в които е изложена историята на нашето плаване в ледовете. Но за всеки случай пиша и на теб за нашето откритие: на север от Таймирския полуостров на картите не фигурират никакви земи. Между това, намирайки се на ширина $79^{\circ}35'$ между 86 и 87 меридиан източно от Гринуич, ние забелязахме една рязка сребриста ивица, малко изпъкнала, издигаща се от самия хоризонт. На 3 април ивицата се превърна в матов щит с лунен цвят, а на следния ден съгледахме едни много странни по форма облаци, прилични на мъгла, забулила далечни планини. Убеден съм, че това е земя. За съжаление не можех да оставя кораба в тежкото положение, в което се намираше, за да я изследвам. Но има време. Засега я нарекох на твоето име, така че на всяка географска карта ти ще намериш сега сърдечен привет от твоя...”

Тук свършваше обратната страна на втория лист. Аз го турнах настрана и се залових за третия. Първите редове бяха размити. След това:

„... Горчива е мисълта, че всичко можеше да бъде съвсем другояче. Знам, той ще се оправдава и може би ще съумее да те убеди, че сам съм си виновен. Моля те, не вярвай на тоя човек! Може смело да се каже, че всичките си несполуки дължим само на него. Достатъчно е, че от 60-те кучета, които той ни продаде в Архангелск, по-голямата част трябваше да застреляме още на Нова земя. Ето колко скъпо ни коштува тая услуга! Не само аз, а цялата експедиция му изпраща проклетия. Ние се излагахме на риск, знаехме, че се излагаме на риск, но ние не очаквахме такъв удар. Не ни остава нищо друго, освен да направим,

каквото можем. Колко много бих могъл да ти разказвам за нашето пътешествие! За Катка би имало истории за през цялата зима. Но с каква цена трябва да се разплащаме сега, боже мой! Аз не искам да си помислиш, че положението ни е безнадеждно. Но все пак недейте чака особено много...”

Както мълния осветява изведнъж местността в гората и тъмната картина внезапно се изменя и виждаш дори листата на дървото, което минута преди това ти се е струвало звяр или великан, тъй и аз разбрах всичко, като прочетох тия редове. И дори си припомних такива дреболии, които като че ли бяха завинаги забравени. Аз разбрах лицемерните речи на Николай Антонич за „покойния му братовчед“. Разбрах този фалшив, многозначителен израз на лицето му, когато разказваше за него; Николай Антонич сбираше строго вежди, като че ли за всичко, което се е случило, сте отчасти виновен и вие. Разбрах цялата дълбока низост на тоя човек, който се преструваше, че се гордее с благородството си. Името му не беше казано, но това беше той! Не се съмнявах в това.

От възлнение пресъхна гърлото ми и така високо приказвах със себе си, че леля Даша наистина се изплаши.

— Саня, какво ти е?

— Нищо, лельо Дашо. Ами има ли и другаде някъде от тези писма?

— Всички са тук!

— Не може да бъде! Помните ли, вие някога ми четяхте това писмо! То беше дълго, на осем страници.

— Не помня, гълъбчето ми.

Повече нищо не намерих в пакета — само три страници от осемте. Но това стигаше!

В записката до Катя преправих „ела в четири“ на „ела в три“. След това „в два“. Но вече беше два часът и аз отново го преправих на три.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

СВИЖДАНЕ В КАТЕДРАЛНАТА ГРАДИНА. „НЕ ВЯРВАЙ НА ТОЗИ ЧОВЕК“

Като момче, съм бивал хиляди пъти в Катедралната градина, но тогава и на ум не ми е идвало, че е така хубава. Тя е разположена високо на един хълм, гдето се вливат двете реки Песчинка и Тиха, и е оградена от крепостната стена. Стената се беше отлично запазила, но кулите бяха станали по-малки оттогава, когато се бяхме срещали с Петка за последен път, за да си дадем взаимно „кървава клетва за приятелство“.

Имаше много сняг, но все пак се изкачих по склона до Мартиновата кула, за да видя какво е станало с Ириновските ливади, с Николското училище, с кожарската фабрика. Всичко се оказа на мястото си — и навсякъде сняг и сняг, до самия хоризонт...

Най-сетне дойдоха Катка и Саня. Видях как Саня, прилична на бабичка в своя жълт кожух, направи широк жест с ръка, сякаш казваше: „Ето това е Катедралната градина“, и веднага се сбогува и си отиде, като кимна тайнствено с глава.

— Катя! — извиках аз.

Тя трепна, видя ме и се засмя...

Половин час ние се карахме: аз я гълчах, задето не ми е съобщила за заминаването си, тя — мене, задето не съм дочакал писмото ѝ и съм дошъл. След това и двамата се сетихме, че не сме си разказали най-важното. Оказа се, че Николай Антонич говорил с Катя. „От името на покойния си братовчед“ той ѝ забранил да се среща с мен. Той произнесъл дълга реч и заплакал.

— Ти можеш да не ми повярваш, Саня — каза Катя сериозно, — но, честна дума, аз го видях с очите си.

— Тъй — казах аз и турнах ръка на гърдите си.

Там, в страничния джоб, завито в хартия за компреси, която бях измолил от леля Даша, беше писмото на Татаринев.

— Слушай, Катя — казах решително, — искам да ти разкажа една история. Например: представи си, че живееш на брега на една река и някой прекрасен ден на тоя бряг се появява една пощенска

чанта. Разбира се, тя не пада от небето, а я донася водата. Раздавачът се удавил! И ето, тая чанта попада в ръцете на една жена, която много обича да чете. А сред съседите ѝ има едно осемгодишно момче, което много обича да слуша. И ето, веднъж тя му прочита такова едно писмо: „Дълбокоуважаема Мария Василиевна...“

Катка ме гледа с учудване.

„... Бързам да ви съобщя, че Иван Лвович е жив и здрав — продължих аз бързо. — Преди четири месеца, съгласно с неговата заповед...“

И на един дъх казах наизуст писмото на щурмана. Не се спирах, макар че на няколко пъти Катя ме хваща за ръкава с някакъв ужас и учудване.

— Ти видял ли си това писмо? — попита тя и побледня. — За баща ми ли пише той? — отново попита тя, като че ли можеше да има някакво съмнение в това.

— Да. Но това още не е всичко!

И аз ѝ разказах как леля Даша се беше натъкнала веднъж на друго едно писмо, в което се разказваше за живота на кораба, замръзнал сред ледовете и бавно движещ се на север.

„Приятелко, мила моя, скъпа Машенка...“ — почнах наизуст и се спрях. Тръпки полазиха по гърба ми, гърлото ми се сви и изведнъж видях пред себе си като насън мрачното остаряло лице на Мария Василиевна с мрачни, гледащи изпод вежди очи. Тя е била като Катя, когато той ѝ е писал това писмо, а Катя е била малко момиченце, което все е чакало „писмо от татко“. Дочака го най-сетне.

— С една дума, ето — казах аз и извадих от страничния си джоб писмото, увито в хартия за компреси. — Сядай и чети, а аз ще походя. Ще се върна, когато го прочетеш.

Разбира се, не отидох никъде. Стоях под Мартиновската кула и гледах Катя през всичкото време, докато тя четеше. Беше ми много жално за нея и в гърдите ми ставаше топло всеки път, когато си помислех за нея — и студено, когато си помислих как ѝ е страшно да чете тия писма. Виждах как тя поправяше с несъзнателно движение косите си, които ѝ пречеха да чете, и как става от скамейката, сякаш за да прочете някоя мъчна дума. По-рано не знаех радост ли е или скръб да получи човек такова писмо. Но сега, като я гледах, разбрах, че това е страшна скръб. Разбрах, че тя не бе губила никога надежда. Преди

тринадесет години баща ѝ бе изчезнал безследно в полярните ледове, където няма нищо по-лесно от това да се умре от глад и от студ. Но за нея той умря едва сега!

Когато се върнах, очите на Катя бяха зачервени и тя седеше на скамейката, държейки писмата с отпуснати ръце на колене.

— Измързна ли? — попитах я, като не знаех как да започна разговор.

— Не можах да разчета някои думи... Ето тези: „Моля те...“

— Ах, тия ли? Тук е написано: „Моля те, не вярвай на този човек...“

Вечерта Катя беше на гости у нас, но ние не говорихме нищо за старите писма — така се бяхме предварително уговорили. Само леля Даша не се сдържа и разказа историята на удавения се раздавач. Оказа се, че той не бил потънал случайно, а се удавил „поради нещастна любов“, както обясни тя. Той бил влюбен в едно момиче, а момичето омъжили за другиго.

— Поне писмата да бе разнесъл предварително! — добави с досада леля Даша.

Катя беше много тъжна. Всички се стараеха да ѝ угодят, особено Саня, която се беше тутакси привързала към нея, както само момичетата умеят. След това ние със Саня я изпратихме до козата, която пак стоеше на пътеката, но този път не изпадна в истерия, а само заклати сърдито брада.

Старците още не спяха, когато се върнахме вкъщи. Макар и малко късно, съдията се караше на леля Даша, задето не разпратила пощата — „поне тия писма, чийто адрес би могъл да се прочете“ — и намираще само едно оправдание за нея — десетгодишната давност. Леля Даша говореше за Катя. По нейно мнение съдбата ми била вече решена.

— Нищо, хареса ми — каза тя с въздишка. — Красива, печална. Здрава.

Поисках от Саня картата на нашия Север и показах пътя, по който е трябвало да мине капитан Татаринов от Ленинград до Владивосток. Едва сега си спомних за неговото откритие. Каква е тая земя на север от Таймирския полуостров?

— Почакай — каза Саня. — Това е Северна земя!

Що за дяволия! Това беше Северна земя, открита в 1913 година от лейтенант Вилкицки. Ширина $79^{\circ}35'$ между осемдесет и шестия и осемдесет и седмия меридиан. Странно!

— Извинете, другари! — казах аз и сигурно съм малко побледнял, защото леля Даша ме погледна изплашена. — Всичко разбирам! Отначало това било сребриста ивица, идеща от самия хоризонт. На трети април ивицата се превърнала в матов щит. На трети април!

— Саня... — почна безпокойно леля Даша.

— Извинете, другари! На трети април. А Вилкицки открил Северна земя есента, не помня точно кога, само че есента, през септември или октомври. Есента, половин година по-късно! Есента; значи никакъв дявол не е открил той, защото тя е била вече открита.

— Саня! — каза и съдията.

— Открита и наречена в чест на Мария Василиевна — продължих аз, като държех здраво пръста си върху Северна земя, сякаш се боях да не би пак да стане с нея някаква грешка. — В чест на Мария Василиевна — Мариина земя или нещо подобно. А сега сядайте и всичко ще ви обясня!...

Как да се заспи след такъв ден? Пиех вода, разглеждах картата. В трапезарията висяха изгледи от Енск и аз дълго ги изучавах, без да зная, че това били Санини картини, че тя се учи на живопис и мечтае за Художествената академия. Разгледах отново картата.

Спомних си, че тия острови почнаха да се наричат Северна земя неотдавна, че Вилкицки ги бе нарекъл „Земята на Николая Втори“.

Бедният Катин баща! Той беше странно, необикновено нещастен. Нито в една географска книга не се споменавахе нищо за него и никой в света не знаеше какво е извършил той.

Стана ми студено от жалост и възторг и си легнах, защото вече минаваше пет часът и на улицата някой вече метеше. Но не можах да заспя. Откъси от фрази из писмото на капитана ме мъчеха, сякаш чувах гласа на леля Даша и виждах как тя чете това писмо, като поглежда през очилата, въздиша и се запъва. Картината, която някога бях видял във въображението си — бели палатки върху снега, кучета, впрегнати в шейни, великан в кожени вълнести ботуши с рунтава висока шапка — се върна пак при мен и ми се поиска всичко това да се беше случило с мене, аз да бях на тоя кораб, бавно движещ се към своята гибел заедно

с движещите се ледове, аз да бях капитанът, който пише прощално писмо до жена си — пише и не може да го свърши. „Аз я нарекох на твое име, така че на всяка географска карта ти ще намериш сега сърдечен поздрав от твоя...“

Как ли е свършвала тая фраза?... И изведнъж нещо ми мина бавно през ума, много бавно, някак неохотно, и аз седнах в леглото си, като не вярвах на себе си и чувствавах, че ей сега ще полудея — ще полудея, защото си спомних:

„... поздрав от твоя «Монготимо Ястребовия нокът», както ме наричаше някога ти. Колко отдавна беше това, боже мой! Впрочем аз не се оплаквам... Впрочем не се оплаквам“ — продължавах да си спомням, да си мърморя, като се плаших, че ето на, още една дума, още една дума, а по-нататък съм забравил и не ще мога да си спомня. „Аз не се оплаквам. Ние ще се видим и всичко ще бъде добре. Но една мисъл, една мисъл ме терзае!“

Скочих, запалих лампата и се спуснах към масата, където лежаха моливите и картите.

„Горчиво е съзнанието — сега аз пишех върху картата. — Горчиво е съзнанието, че всичко би могло да бъде другояче. Несполуките ни преследваха и първата несполука — грешка, за която сега трябва да се разплащаме всеки час, всяка минута — е тая, че възложих снабдяването на експедицията на Николай.“

На Николай ли? Наистина ли? Да, на Николай!

Спрях се, защото по-нататък в паметта ми имаше някаква яма, а още по-нататък — това аз пак помнех много ясно — имаше нещо за моряка Скачков, който паднал в една пукнатина и смъртно се наранил. Но това беше вече съвсем друго. Това беше съдържанието на писмото, а не текстът, от който нищо повече не можех да си спомня освен няколко откъслечни думи...

Така и не заспах. Съдията стана след седем часа и се изплаши, като ме свари да седя по долни дрехи пред картата на Севера, по която бях успял вече да прочета всичките подробности за гибелта на шхуната „Света Мария“ — подробности, които сигурно биха учудили и самия капитан, ако той се върнеше...

Миналата вечер бяхме се наговорили да идем в градския музей: Саня искаше да ни покаже тоя музей, с който много се гордееха в Енск. Помещаваше се в едно старинно търговско здание, за което Петка

Сковородников някога разказваше, че било натъпкано със злато, а в мазето бил зазидан самият търговец Паганкин, и който влезел в мазето, щял да бъде удушен от него. И действително вратата към мазето беше затворена и на нея висеше огромен катанец, навярно от дванадесетия век, но затова пък прозорците бяха отворени и през тях каруцари хвърляха в мазето дърва.

На третия етаж имаше изложба от картините на Саниния учител, художника Тува, и тя ни заведе най-напред да разгледаме тия картини. И художникът беше тук, при картините — дребничък, в кадифена рубашка, приветлив, с голяма черна коса, в която блестяха дебели побелели нишки. Картините му не бяха лоши, но малко отегчителни — все Енск и Енск, нощем и денем, при лунно и слънчево осветление, старият Енск и новият Енск. Впрочем ние ги хвалехме най-безсъвестно: много мил беше тоя Тува и Саня го гледаше с такова обожаване!

Навярно тя се бе досетила, че трябва да си поговорим с Катя, защото изведнъж се извини и остана на изложбата под някакъв глупав предлог, а ние слязохме долу в една голяма зала, където стояха рицари в железни мрежести ризници, които стърчаха изпод нагръдника като риза изпод жилетка.

Разбира се, аз горях от нетърпение да разкажа на Катя за нощните си открития. Но как да почна такъв разговор? Тя почна сама.

— Саня — каза тя, когато се бяхме спрели пред един воин от времето на Стефан Батори, който напомняше с нещо Кораблъов, — аз мислех за кого пише той: „Не вярвай на тоя човек“.

— Е?

— И реших, че... не е за него.

Ние помълчахме. Тя гледаше воина, без да откъсне поглед от него.

— Не, за него е — възразих мрачно. — Между другото, твоят баща е открил Северна земя. Именно той, а не Вилкицки. Аз установих това.

Но това известие, което след няколко време порази географите от целия свят, не направи на Катя особено впечатление.

— А защо ти мислиш — продължи тя с известно затруднение, — че това е именно той... Николай Антонич? Нали там, в писмото, няма никакви указания?

— Указания има колкото щеш. — Аз чувствах, че започвам да се сърдя. — Първо, относно кучетата. Кой се е хвалил хиляди пъти, че бил купил чудесни кучета за експедицията? Второ...

Саня дойде и ние млъкнахме. Без да разбираме нищо, ние разглеждахме „бита на древноруските князе“, „отопляваната без комин къща на селянин от Енската губерния при капиталистическия строй“. Саня ни обясняваше нещо, ние не слушахме, поне Катя, която през всичкото време ме поглеждаше с разстроен вид. Тя сякаш ме питаше: „Уверен ли си в това?“ И аз отговорях без думи: „Напълно уверен“.

След това Саня се сбогува и си отиде, а ние още дълго се лутахме из тъмните зали на Енския градски музей.

— А второ?

— А второ, нощес си спомних още едно място от това писмо. Ето го.

И аз издекламирах това място, като започнах с думите „Монготимо Ястребовия нокът“. Издекламирах го ясно, високо, като стихотворение, и Катя ме слушаше с широко разтворени очи, сериозна като статуя. Изведнъж някаква хладнина се мярна в очите ѝ и аз помислих, че тя не ми вярва.

— Ти вярваш ли ми?

Тя побледня и каза ниско:

— Да.

Повече не говорихме по тоя въпрос. Аз попитах само не помни ли откъде е това „Монготимо Ястребовият нокът“ и тя каза, че не помни, като че ли е из Густав Емар, и след това каза, че аз не знам колко това е страшно за майка ѝ.

— Всичко това е много по-сложно, отколкото ти си мислиш — забеляза тя тъжно и съвсем като възрастна жена. — Животът на мама е много тежък, а за онова, което ѝ е минало през главата, и да не говорим! А Николай Антонич...

И Катя млъкна. Но по-късно тя ми обясни каква била работата. Това също беше откритие и може би още по-неочаквано, отколкото откриването на Северна земя от капитан Татаринов. Оказа се, че Николай Антонич вече от много години бил влюбен в Мария Василиевна! Когато тя миналата година била болна, той няколко дни съвсем не се събличал и наел болногледачка, макар че това било съвсем излишно. След болестта той сам я завел в Сочи и я настанил в

хотел „Ривиера“, макар че в санаториума било много по-евтино. „Просто бил се побъркал“, както казала Нина Капитоновна. През пролетта ходил в Ленинград и донесъл на Мария Василиевна много скъпо жакетче от хубави кожи с ръкави като криле. Той никога не си ляга, ако Мария Василиевна не се е прибрала. Той я придумал да зареже университета, защото ѝ било трудно да работи и едновременно да се учи. Но най-чудната история станала тая зима: внезапно Мария Василиевна каза, че не иска повече да го вижда. И той изчезнал. Излязъл, както си бил, и не се върнал вкъщи десет дни. Не се знае къде е живял — навярно в някой хотел. Тогава се застъпила за него Нина Капитоновна. Тя каза, че това е „някаква си инквизиция“, и сама го довела вкъщи. Но Мария Василиевна не приказвала с него още цял месец...

Беше просто невъзможно да си представи човек, че Николай Антонич се побърква от любов! Николай Антонич, с неговите подпухнали пръсти, със златен зъб, такъв стар! Но като слушах Катя, аз си представих тия сложни и мъчителни отношения. Представях си как е прекарала Мария Василиевна тия дълги години. Ами че тя беше красавица и на двадесет години беше останала самотна. „Нито вдовица, нито омъжена жена!“ Тя се е принуждавала да живее само със спомени от уважение към паметта на мъжа си! Представих си как Николай Антонич в продължение на години беше я ухаждал, обикалял, мазен, упорит, търпелив. Той беше съумял да я убеди — и не само нея, — че само той е разбирал и обичал мъжа ѝ. Катя беше права. За Мария Василиевна това писмо беше страшен удар. Не е ли по-добре да го оставим в Санината стая на етажерката, между „Царската камбана“ и „Приключенията на един донски казак в Кавказ“?

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

РАЗХОЖДАМЕ СЕ. НА ГРОБА НА МАМА. БУБЕНЧИКОВИ. ДЕНЯТ НА ЗАМИНАВАНЕТО

Това беше не особено весела, по-скоро дори тъжна седмица в Енск. Но какви чудни спомени са ми останали от нея за цял живот!

С Катя се разхождахме всеки ден, аз ѝ показвах старите си любими места и ѝ говорех за детинството си. Помня, чел съм някъде, че само по някой запазил се надпис археолозите възстановяват историята и обичаите на цял народ. Така и аз — по запазилите се тук-там кътове на стария Енск възстанових и разказах на Катя нашия предишен живот.

Но и самият аз оцених наново тоя прекрасен град. Като момче, не бях забелязал всичката прелест на тия градини по височините, на полегатите улици, на високите кейове, които започваха под ъгъл от „Решетките“ — тъй се наричаше и сега мястото, гдето се сливаха двете реки Песчинка и Тиха...

Само един ден прекарах без Катя. Отидох на гробищата. Кой знае защо, струваше ми се, че след толкова години не е останала и следа от маминия гроб. Но аз го намерих. Той беше обграден със стара дървена ограда и на polegналия кръст още можеше да се прочете надписът: „Помяни, господи, душу рабы твоя“. Разбира се, беше зима и всички гробове бяха еднакво затрупани със сняг, но все пак се виждаше, че това е изоставен гроб.

Стана ми тъжно и дълго ходих по пътеките, спомняйки си за мама. На колко ли години би била тя сега? На четиридесет. Съвсем млада още. Тежко ми става, само като си помисля, че тя би могла сега да живее щастливо, поне така, както живее леля Даша! Спомних си нейния уморен, тежък поглед, ръцете, разядени от прането, и как тя вечер не можеше да яде от умора, която почти по нищо не се различаваше от смъртта. А каква умна беше тя! Подлецът Смешника Кулий, ето кой я беше омагьосал и погубил!

Върнах се при гроба и сякаш се сбогувах с него. След това намерих пазача, който шумно цепеше дърва в полуразрушения параклис.

— Чичо — му казах, — тук е гробът на Аксиня Григоријева. Ей по тая пътека, вторият след завоя.

Той даде вид, че знае за кой гроб говоря.

— Не може ли да се подреди? Ще заплатя.

— Тоя гроб се наглежда — каза той. — Сега е зима, не се вижда. Другите, вярно, не се наглеждат, кръстовете им са изпоизмъкнати или друго нещо. А за тоя се грижим.

Дадох му три рубли и си отидох.

Като се връщах у дома, мислех за Смешника Кулий, за мама. Как е могла тя да се влюби в такъв човек? Неволно си спомних и за Мария Василиевна и реших веднъж завинаги, че не разбирам жените...

Ние се срещаме след това всеки ден, но едва вечерта преди заминаването намерих време да попитам Катя за бабичките Бубенчикови: вярно ли е, че те са обявени за бесни? Катя се зачуди.

— Нима? Аз не знаех — каза тя. — Но това е напълно възможно, защото те са атеистки и нихилистки. Чел ли си „Бащи и деца“?

— Чел съм.

— Помниш ли, там има един нихилист Базаров?

— Помня.

— Та и те са също такива нихилистки като него.

— Почакай, почакай! Ами че това е било много отдавна!

— Какво от туй! Те са стари. А козата е просто нервна. Те пият козе мляко и ме увещаваха и мене, но аз отказах. А когато козата нервничи, млякото ѝ се разваля.

— Ти просто се подиграваш с мене — казах аз, като помислих.

— Честна дума, не — бързо възрази Катя.

Нервна коза, наглежда на три нихилистки. Дявол го знае! Все пак това беше някаква дивотия!

И ето, настъпи последният, прощалният ден! От шест часа сутринта леля Даша печеше банички и едва събудил се, почувствувах миризмата на шафран и още на нещо друго ароматно, вкусно, тестено. След това тя влезе в трапезарията, гдето спях, загрижена, с очила, изпоцапана с брашно, и донесе, хванала го за крайчеца, писмо от Петка.

— Трябва да се събуди Саня — каза тя строго. — Писмо от Петка.

Писмото беше наистина от Петенка, кратко, но „подходящо“, както каза съдията. Първо, той обясняваше защо не си е дошъл през ваканцията: бил на екскурзия в Ленинград. Второ, чудеше се на моето появяване в Енск и изразяваше по този повод сърдечни чувства. Трето, страшно ме гълчеше, дето не съм писал, не съм го търсил и въобще „постъпил съм като равнодушен кон“. Четвърто, в плика имаше още едно писмо, за Саня, и тя се засмя и каза: „Ама че глупак, би могъл просто да ми пише в края на същото писмо.“ Но очевидно той не е могъл просто да ѝ пише в края на същото писмо, защото Саня взе писмото и го чете в стаята си цели три часа, докато аз не се втурнах при нея и не поисках да спре действията на леля Даша, която искаше да ми даде за по път баница метър на метър.

Навярно същата картина се е наблюдавала и в дом № 8 на ул. „Лапутина“, защото Катя не можа дори да излезе от къщи този ден. Нея не само я снабдявали с продукти, като че ли тръгвала за Северния полюс, но я и гиздели. Старинният, останал неизползуван дар на трите нихилистки бил пуснат в ход — турски дантели, кадифени жакети, на къдрици буфирани на раменете тежки подплатени рокли.

Интересно е, че Саня, която се беше отбила уж за минута у Бубенчикови, закъсня за обед. Тя си дойде малко смутена и каза, че било много интересно. И трите бабички шият и се получава много хубава рокля. На Катя ѝ прилича, а на нея не. Затуй пък шапката ѝ прилича и тя непременно ще си направи такава.

— С една дума, ние си премерихме всичко — каза Саня и се засмя. — Дори свят ми се зави.

Съдията напусна службата си, за да обядва с мене за последен път. Донесе бутилка вино, пийнахме и той произнесе реч. Това беше много хубава реч, много по-хубава, отколкото някога на обела, даден по случай влизането на Смешника в батальона на смъртта. Той сравни мене и Петка с орли и изрази надежда, че още неведнъж ще се връщаме в родното си гнездо. Той би се радвал, ако можеше да се похвали, че е отгледал такива момци, но не можеше, защото сама страната ни е отгледала, не ни е оставила да загинем. Тъй каза той. Леля Даша си поплака на това място, като че желаше да напомни, че и тя самата би се заела на драго сърце с възпитанието ни, без да прибегва до странична помощ... Аз станах и отговорих на съдията. Не

помня какво говорих, но е било също много хубаво. Изобщо казах, че ние няма още с какво да се хвалим.

Обядвахме толкова дълго, че насмалко щяхме да закъснеем. До гарата отидохме с файтон. За пръв път в живота си пътувах така богато на файтон, с кошница в краката. Бих могъл да кажа за тая кошница, че кой знае откъде се е взела (нали пристигнах в Енск с празни ръце), ако леля Даша не беше я натъпкала пред очите ми с разни сладки работи.

Когато пристигнахме, Катя стоеше вече на стъпалата на вагона, а старите Бубенчикови една през друга ѝ даваха наставления: да не се простуди по пътя, да не излиза на площадката, да ѝ не откраднат вещите по пътя, да телеграфира, когато пристигне, да предаде поздравите и да пише.

Не знам, може пък и да са били нихилистки. Според мене, това бяха просто едни стари, увити в лисичи шуби лелички, с големи смешни маншони на шнулове.

Мястото ми беше в друг вагон и затова ние само разменихме поклон отдалеч с Катя и Бубенчиковите, Катя ни махна с ръка, а бабичките важно закимаха с глави.

Вторият звънец! Прегръщам Саня, леля Даша. Съдията моли да споходя Петка и аз давам честна дума, че ще се отбия при Петка още първия ден след пристигането ми — кой от нас можеше да си представи, че няма да удържа тая честна дума? Каня Саня да дойде в Москва и тя обещава за през пролетната ваканция — оказа се, че те се били вече споразумели по това с Петка.

Третият звънец! Аз съм във вагона. Саня пише нещо във въздуха и в отговор аз ѝ пиша наслуки: „Добре!“ Леля Даша започва тихичко да плаче и последното, което виждам: Саня взема от ръцете ѝ кърпичката и смеешком ѝ изтрива сълзите. Влакът потегля и милата Енска гара тръгва насреща ми. Все по-бързо! Ето и старите нихилистки отминават край мене! Още една минута, и перонът свършва. Сбогом, Енск!

На следната гара аз си смених мястото с някакъв почтен чичко, за когото беше удобна моята долна лавица, и се пренесох в Катиния вагон. Първо, той беше по-светъл, и второ, беше Катин.

Тя се беше вече добре настанила: масичката беше покрита с чиста салфетка, на прозореца имаше перденце, сякаш беше живяла сто

години в тоя вагон. И двамата току-що бяхме обядвали, но трябваше да видим какво са турнали старците в кошниците ни.

Общо взето, Катината кошница затъмни моята. В нея се оказаха ябълки — чудесни зимни ябълки от собствената градина! Изядохме по една ябълка и почерпихме съседа, един мъничък, небръснат, синьочер мъж с очила, който все гадаеше какви сме ние: брат и сестра — не си приличат! Мъж и жена още са много млади!

Минаваше вече два часът и нашият небръснат съсед хъркаше с всичка сила, сложил на носа си своя малък як пестник, а ние с Катя все още стояхме и разговаряхме в коридора. Пишихме с пръст по замръзналото стъкло — отначало инициали, а след това първите букви на думи.

— Като в „Ана Каренина“ — каза Катя.

Но според мене, това съвсем не приличаше на „Ана Каренина“ и изобщо на нищо не приличаше.

Катя стоеше до мене и беше някак си нова. Причесана като възрастна, с път по средата, и под милите ѝ тъмни коси се показваше чудно ново ухо. Зъбите също бяха нови, когато се смееше. Никога досега не си бе обръщала главата така свободно и същевременно гордо като същинска красива жена, когато започнах да ѝ говоря! Тя беше нова и пак съвсем друга, и аз чувствавах, че страшно я обичам — е, просто повече от всичко на света!

Изведнъж започнаха да се виждат през прозорците телеграфните жици, които хлътват и отново изскачат, и се показваше тъмното поле, покрито с тъмен сняг. Не знам с каква бързина сме пътували, сигурно не повече от четиридесет километра в час, но мене ми се струваше, че летим с някаква дяволска, приказна бързина. Животът беше пред нас. Не знаех какво ме чака. Но твърдо знаех, че това е завинаги, че Катя е моя и аз нейн за цял живот!

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАКВО МЕ ОЧАКВА В МОСКВА

Представете си, че се връщате в родния си дом, където сте прекарали половината от живота си — и изведнъж започват да ви гледат с учудване, като че ли сте сбъркали къщата. Такова чувство изпитах, когато се върнах в училището от Енск.

Първият, когото срещнах още в гардеробната, беше Ромашка. Той ме изгледа накриво, като ме съзря, а след туй се усмихна.

— Добре дошли! — каза злорадо той. — Апчи! За ваше здраве!

Тоя подлец беше доволен от нещо.

От децата нямаше никого — беше последният ден преди започването на занятията — аз отидох в кухнята, за да поздравя чичо Петя. И чичо Петя ме посрещна доста странно.

— Нищо, братле, случва се — пошепна той.

— Чичо Петя, ама какво се е случило?

Сякаш не чул, чичо Петя пусна в котела шепа сол и замря. Той миришеше парата.

Кораблъов се мярна в коридора и аз се спуснах подире му.

— Здравейте, Иван Павлич!

— А, ти ли си? — сериозно отвърна той. — Намини у дома. Трябва да поприказвам с тебе.

Портрет на млада жена стоеше на масата на Кораблъов и след малко познах Мария Василиевна — като че ли беше прекалено много красива! Но аз се вгледах: на шията ѝ имаше коралов гердан, същият, с който Катя беше на нашия бал. Стана ми по-весело, когато съгледах тоя гердан. Това беше сякаш привет от Катя...

Кораблъов дойде и почнахме да говорим.

— Иван Павлич, какво има?

— Има това — отговори, без да бърза, Кораблъов, че се канят да те изключат от училището.

— За какво?

— Ами ти не знаеш ли?

— Не.

Корабълов ме погледна сурово.

— Е, това вече не ми харесва.

— Иван Павлич! Честна дума!

— За своеволно отсъствие в продължение на девет дни — каза Корабълов, като сви единия пръст. — За обида на Лихо. За побой.

— Ах, тъй ли! Прекрасно — възразих му спокойно. — Но преди да ме изключат, бъдете любезни да изслушате моите обяснения.

— Моля.

— Иван Павлич — започнах аз тържествено, — вие искате да знаете за какво съм ударил Ромашка по мутрата ли?

— Без „мутри“ каза Корабълов.

— Добре, без „мутри“. Ударих го по мутрата, защото е подлец. Първо, той е разказал на Татаринови за мене и Катя. Второ, той подслушва какво приказват децата за Николай Антонич, а след това му доносници. Трето, без да ме е попитал, той бъркаше в моето сандъче. Това беше обиск. Децата видяха как го сварих и вярно е, че го ударих. Съзнавам, че това е неправилно, особено с крак, но нали и аз съм човек, а не камък. Сърцето ми не издържа. Това може да се случи с всекиго.

— Тъй. По-нататък.

— Относно Лихо вие вече знаете. Нека той най-напред докаже, че аз съм идеалист. Вие прочетохте ли съчинението?

— Прочетох. Лошо.

— Е, нека бъде лошо, но от идеализъм там и помен няма; за това мога да гарантирам.

— Да допуснем. По-нататък?

— А по-нататък какво? Това е всичко.

— Не, не е всичко. Ами ти знаеш ли, че те търсиха чрез милицията?

— Иван Павлич... Е, това е вярно. Наистина, аз казах на Валка, но нека това не се смята, съгласен съм. Нима ще ме изключат от училище за това, че съм заминал през ваканцията — и то къде? В родното си място, където не съм бил цели осем години!

Още когато Корабълов спомена за милицията, аз разбрах, че няма да мине без „гръм“. И не съм се излъгал.

Веднъж той беше вече крещял срещу ми в четвърти клас, когато Исак Грумант, като се къпел, си беше ожулил крака о камъните, и аз бях почнал да го лекувам със слънчеви бани, и трябваше след това да му се отрежат два пръста. Това беше страшен „гръм“. Сега той се повтори. С изблещени очи Корабълков ме хокаше, а аз само продумвах страхливо от време на време:

— Иван Павлич!

— Мълчи!

И сам той мълкваше за миг — просто за да си поеме дъх...

По такъв начин постепенно разбрах, че действително съм виновен за много неща. Но нима ще ме изключат? Тогава сбогом, всичко на света! Сбогом, въздухоплавателно училище! Сбогом, живот!

Корабълков мълкна най-сетне.

— Е, просто съвсем си се отпуснал! — каза той.

— Иван Павлич — почнах не с треперещ, а по-скоро с някакъв ситно треперлив глас, — няма да ви възразявам, макар че в много работи вие не сте прав. Но все едно. А нали вие не искате да бъда изключен?

Корабълков мълчеше.

— Да допуснем.

— Тогава кажете сам, какво трябва да правя?

— Ти трябва да се извиниш на Лихо.

— Добре. Само че нека най-напред той...

— Ами че аз му говорих! — възрази с досада Корабълков. — Той зачерта „идеализма“. Но оценката си остана предишната.

— Оценката — нека. Макар и да е неправилно, че съм написал за „извънредно слабо“. Такава бележка въобще няма. Двойка с минус, така ли?

— Второ — продължи Корабълков, — ти трябва да се извиниш пред Ромашка.

— Никога!

— Но ти сам каза: „Съзнавам, че това е неправилно“.

— Да, казах. Можете да ме изключите. На него няма да се извинявам.

— Слушай, Саня! — каза Корабълков сериозно. — С голяма мъка успях да издействувам да те извикат в заседанието на учителския съвет. Но сега започвам да съжалявам, че съм си блъскал главата за

това. Ако ти се явиш и почнеш да приказваш: „Никога! Можете да ме изключите!“ — сигурно ще те изключат, в това можеш да бъдеш напълно уверен.

Той изрече тия думи с особен израз и аз разбрах веднага за кого намеква той. Представих си за миг Николай Антонич, учтив, логичен, кръгъл. Ето кой ще направи всичко да ме изключат!

— Струва ми се, че ти нямаш право да рискуваш бъдещето си зарад някакво дребнаво самолюбие.

— Това не е дребнаво самолюбие, а чест, Иван Павлич! — продължих аз разпалено. — Вие какво искате? Да премълча историята с Ромашка ли, защото се отнася до Николай Антонич, от когото зависи да бъде изключен или не? Вие искате да се съглася на такава страшна подлост? Никога! Разбирам сега защо ще настоява той за моето изключване! Той иска да се отърве от мене, за да се махна някъде и да не се виждам повече с Катя. Как не! Аз ще разкажа всичко пред учителския съвет. Ще докажа, че Ромашка е подлец и че само подлец ще седне да му се извинява.

Корабълков се замисли.

— Почакай — каза той. — Ти казваш, че Ромашка подслушва какво приказват децата за Николай Антонич и след това му доносичи. Но как ще докажеш това?

— Имам свидетели — Валка.

— Кой Валка?

— Жуков. Той ми каза буквално следното: „Ромашка си записва, а след това донася на Николай Антонич какво приказват за него. Ще донесе, а след това ми разказва. Запушвам си ушите, а той разказва.“ Аз ви предавам това буквално.

— Хм, интересно — живо каза Корабълков. — Ами защо Валка е мълчал? Струва ми се, че ти е другар, нали?

— Иван Павлич, Ромашка му влияе. Гледал го нощно време, а Валка не може да понася това. После, той му е разказвал всичко не току-тъй, а срещу честна дума. Разбира се, Валка е глупак, дето му е давал честна дума, но щом като му е давал, трябвало да мълчи. Нали?

Корабълков стана. Той се заразхожда насам-нататък, извади гребенче и почна да разчесва мустаците си, после веждите, след това пак мустаците. Той мислеше. Сърцето му туптеше силно, но не казах

повече ни дума. Нека мисли! Дори почнах да дишам по-тихо — толкоз се боях да не му попреча.

— Е, какво, Саня, все едно, ти не умееш да хитруваш — каза най-сетне Кораблъов. — Както ми разказа сега всичко това, тъй ще го разкажеш и пред учителския съвет. Но с условие...

— С какво, Иван Павлич?

— Да не се вълнуваш. Ти например каза ей сега, че Николай Антонич искал да те изключи зарад Катя. За това не бива да се говори пред съвета.

— Иван Павлич! Нима аз не разбирам?

— Ти разбираш, но много се вълнуваш... Ето що, Саня, хайде да се споразумеем. Аз ще си турна ръката на масата — ей тъй надолу с дланта, а ти приказвай и поглеждай към нея. Ако почна да потропвам по масата, значи вълнуваш се. Ако не — не.

— Съгласен, Иван Павлич. Благодаря. А кога ще бъде заседанието?

— Днес в три. Но теб ще те повикат по-късно.

Той помоли да му изпратя Валка и ние се разделихме.

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

ВАЛКА

Като се стараех да не се вълнувам много, аз си прибрах за всеки случай вещите, за да си отида веднага, ако ме изключат. След това прочетох стенния вестник — нито дума за мене, значи тоя въпрос не е разглеждан от бюрото. Или през ваканцията не е имало нито едно заседание?

Това беше най-страшната мисъл — че може да ме изключат не само от училището, но и от младежката организация. Наистина какво знаят децата за тая история? Че съм се втурнал в спалнята, набил съм Ромашка и без да се обадя никому, съм заминал за Енск! Разбира се, че съм се опетнил като комсомолец. Бях длъжен да обясня поведението си. Късно!

Цял ден ме измъчваше тая мисъл. Стаята на комсомолската ядка беше затворена, а от бюрото тук беше само Нинка Шьонеман. Аз не я обичах и не ми се искаше да приказвам с нея по такава работа. Според мене, тя беше глупачка.

Чаках Валка, но времето минаваше, а той не идваше. Разбира се, той беше в Зоологическата градина. Оставих му една мрачна записка — в случай че се разминем — и потеглих за Пресня.

Тоя път не го намерих веднага.

— Жуков е при професора — каза ми едно петнадесетгодишно момче, което приличаше на Валка и имаше същото добродушно и малко смахнато лице.

— А къде е професорът?

— На визитация.

Попитах още веднъж.

— В градината, по визитация.

Дотогава си мислех, че само в болниците професорите правят визитация. Но момчето търпеливо ми обясни, че не само в болниците, но и в зоологическите градини се правят визитации и че в дадения случай професорът обикаля не болни, а зверове.

— Впрочем случва се и зверовете да боледуват — добави той, като помисли. — Макар че, разбира се, по-рядко от хората.

Това бе известният професор зоолог Р., за когото Валка ми беше проглушил ушите. Аз веднага разбрах, че е той, пак заради това, че приличаше на Валка, само че на стар Валка: с голям нос, с големи очила, с дълга шуба и с висок астраганов калпак.

Той стоеше при помещението на маймуните и около него се бяха струпали доста много хора в бели престилки, облечени върху палтата. Всички тези хора сякаш се стремяха към него, като че ли всеки искаше да му разкаже нещо. Но той слушаше само Валка, именно Валка, и дори извади изпод шапката си голямото, набръчкано ухо.

Спрях се по-отдалеч. Виждаше се как Валка се вълнува, примигва. „Юначага“ — помислих си, без да знам самият аз защо.

Той говори доста дълго, а професорът все слушаше и вече беше почнал също да примигва и внимателно да подсмърча. Веднъж той си отвори устата и като че ли все искаше нещо да възрази, но Валка енергично и сърдито се навря в него и професорът затвори послушно устата си.

Най-сетне Валка свърши и професорът скри ухото и се замисли. Изведнъж, с някакво весело учудване, той тупна Валка по рамото и изцвили също като кон; всички тръгнаха, като разговаряха високо, а Валка остана на едно място с идиотски, възторжен вид. Именно в тоя миг му се обадох.

— Валя!

— Ах, ти ли си!

Никога още не бях го виждал така развълнуван. Дори сълзи имаше на очите му. Той се усмихваше смутено.

— Какво ти е?

— Защо?

— Ами че ти плачеш!

— Лъжеш! — отговори Валка.

Той изтри очите си с пестници и радостно, дълбоко въздъхна.

— Валка, какво се е случило?

— Нищо особено. В последно време се занимавах със змиите и ми се удаде да докажа една интересна работа.

— Каква работа?

— Че кръвта на усойницата се изменя в зависимост от възрастта.

Погледнах го с учудване. Да се плаче от радост, задето кръвта на усойницата семеняла в зависимост от възрастта? Това умът ми просто

не можеше да побере!

— Поздравявам те — казах. — Трябва да поприказвам с тебе. Как си? Може ли сега?

— Може.

Отидохме при мишките.

— Ти знаеш ли, че искат да ме изключат от училище?

Навярно Валка знаеше за това, но беше го съвсем забравил, защото отначало широко отвори очи, а след това се плесна по челото и каза:

— Ах, да! Знам!

— Това обсъждано ли е в бюрото?

Гласът ми беше попресипнал. Валка кимна.

— Решиха да почакаат, докато се върнеш.

Олекна ми на сърцето.

— Ти докладва ли до ядката за Ромашка?

Валка погледна настрана.

— Виждаш ли — започна да мърмори той, — не съм докладвал, а просто му казах, че ако продължава да нахалничи, тогава ще докладвам. Той каза, че няма вече.

— Ах, тъй! Значи ти пет пари не даваш, че ме изключват от училище!

— Защо? — попита с ужас Валка.

— Защото само ти би могъл да потвърдиш, че съм го бил не само по лични причини. А ти си страхливец и тоя страх преминава в подлост. Ти просто се страхуваш да се застъпиш за мене!

Беше жестоко да се приказват на Валка такива работи. Но мене ме беше страшно яд на него. Смятах, че Ромашка е обществено вреден тип, с когото трябва да се води борба.

— Ще направя още днес доклад — каза Валка с отпаднал глас.

— Добре — отговорих сухо. — Само имай предвид, че аз не те моля за това. Смятам, че това е твой дълг като комсомолец. А сега ето що: Кораблов те моли да наминеш към него.

— Кога?

— Ей сега.

Той почна да се моли поне за четвърт час, за да нахранел някаква петниста жаба, но без да го слушам, аз му навлякох палтото и го откарах у Кораблов...

Той се върна след половин час много сърдит и дълго сумтя, като се гладеше с пръст по носа. Оказа се, че Корабълъов го питал вярно ли е, че не обича да го гледат нощем. Това го поразило.

— Не разбирам откъде е узнал той това. Ти ли си му казал, говедо?

— Не, не съм — излъгах аз.

— А главно, той попита: „Ами ако те гледат с любов?“

— Е?

— Казах, че „тогава не знам...“

В пет и половина часа ме повика пазачът.

— Григориев, моля, викай те в учителския съвет — каза учтиво той.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА ВРЪЩАНЕ НАЗАД НЯМА

Това беше най-обикновено заседание в нашата тясна учителска стая, около масата, покрита със синя платнена покривка с изпокъсани ресни. Но мене ми се струваше, че всички ме гледат с някакъв тайнствен, многозначителен вид. Серафима беше във високи дамски галоши и дори това смътно ми се струваше като някаква загадка. Кораблъов се смееше, когато влизах, и аз си помислих: „Нарочно!“

— Е, Григориев — почна меко Николай Антонич. — Ти, разбира се, знаеш по какъв повод сме те повикали на това заседание. Ти ни огорчи, и не само нас, но може да се каже — цялото училище. Огорчи ни с дивите постъпки, недостойни за човешкото общество, в което живеем и за чието развитие трябва да съдействуваме според силите и възможностите си.

Аз казах:

— Моля да ми се задават въпроси.

— Николай Антонич, позволете — каза живо Кораблъов. — Григориев, разкажи, моля, къде си прекарал деветте дни, след като избяга от детския дом.

— Не съм избягал, а заминах в Енск — отговорих аз хладнокръвно. — Там живее моята сестра, която не съм виждал близо осем години. Това може да потвърди съдията Сковородников, в дома на когото отседнах — ул. „Гогол“ № 13, бивш дом Маркузе.

Ако бих казал направо: тия девет дни прекарах заедно с Катя Татаринова, която бяха изпратили в Енск, та поне през ваканцията да не се срещаме, и тогава думите ми не биха произвели по-силно впечатление на Николай Антонич! Той пребледня, замига и кротко наклони глава настрани.

— Защо не си предупредил никого за заминаването си? — попита Кораблъов.

Отговорих, че се смятам виновен за нарушение на дисциплината и давам обещание, че това вече няма да се повтори.

— Прекрасно, Григориев — каза Николай Антонич. — Ето това е прекрасен отговор. Остава да се пожелае също така задоволително да

обясниш и другите си постъпки.

Той ме гледаше ласкаво. Имаше чудно самообладание.

— Сега ни разкажи какво се е случило между тебе и Иван Виталиевич Лихо.

И досега не мога да разбера защо, като разказвах историята на отношенията си с Лихо, не споменах ни дума за „идеализма“. Навярно съм смятал, че щом като Лихо е снел това обвинение, няма защо и да се приказва за него. Това беше страшна грешка. Освен това не трябваше да говоря, че пиша съчиненията си, без да прибягвам до „критиците“. Това не хареса никому. Кораблов се начумери и сложи ръка на масата.

— Значи ти не обичаш критиката? — каза кротко Николай Антонич. — Ами какво си казал на Иван Виталиевич? Повтори го дума по дума.

Да повтора пред целия учителски съвет какво съм казал на Лихо! Това беше невъзможно! Ако Лихо не беше такъв дръвник, той сам би отклонил тоя въпрос. Но той само ме гледаше с тържествуващ вид.

— Хайде! — подкани Николай Антонич.

— Николай Антонич, позволете — възрази Кораблов. — Ние знаем какво е казал той на Иван Виталиевич. Бих искал да зная как Григориев обяснява поведението си.

— Виновен е, виновен е — каза Лихо. — Аз искам настоятелно той да го повтори! Дори в училището „Достоевски“ от дефективните деца не съм чувал такива работи.

Аз мълчах. Ако умеех да чета мисли от разстояние, сигурно бих прочел в очите на Кораблов: „Саня, кажи, че си се обидил зарад «идеализма»“. Но аз не умеех.

— Е? — повтори снизходително Николай Антонич.

— Не помня — измърморих аз.

Това беше глупаво, защото всички веднага разбраха, че лъжа. Лихо запръхтя.

— Днеска ме хули зарад лошата бележка, а утре току-виж ме заклал — каза той. — Безобразник такъв!

Както тогава на стълбата, пак ми се поиска да го ритна, но се сдържах, разбира се. Стиснал зъби, мълчах и гледах ръката на Кораблов. Ръката се повдигна, тупна лекичко по масата и спокойно легна на предишното си място.

— Разбира се, съчинението е лошо — казах, като се мъчех да не се вълнувам, и мислех с омраза как да се измъкна от това глупаво положение. — Може би не за „извънредно слаб“, защото такава бележка изобщо няма, но аз съзнавам, че не е нещо особено. Изобщо ако съветът реши да се извиня, съгласен съм, ще се извиня.

Очевидно и това беше глупаво. Всички зашумяха, като че ли кой знае какво съм казал, и Кораблъв ме погледна с откровен яд.

— Да, Григориев — каза Николай Антонич, като се усмихваше неестествено. — Значи ти си готов да се извиниш пред Иван Виталиевич само в случай, че това бъде решено от съвета. С други думи, ти не се считаш за виновен. Какво пък! Да вземем това предвид и да минем към друг въпрос.

„... Да рискуваш бъдещето си зарад дребнаво честолюбие“ — спомних си аз.

— Извинете — казах неловко, като се обърнах към Лихо. Но Николай Антонич вече беше отново запrikaзвал и Лихо се престори, че не чува.

— Кажи, Григориев: ето на, ти си набил дивашки Ромашов. Ритнал си го с крак по лицето, като си му причинил по тоя начин тежки осакатявания, които явно са се отразили върху здравето на твоя другар Ромашов. Как ще обясниш ти това нечувано в училището ни държание?

Струва ми се, най-много го мразех в тая минута заради това, дето говореше така дълго и гладко. Но ръката на Кораблъв се повдигна над масата и аз престанах да се вълнувам.

— Първо, аз не смятам Ромашов за свой другар. Това би било позорно за мене — такъв другар! Второ, аз го ударих само веднъж. И, трето, май не се забелязва здравето му да е станало лошо.

Всички зашумяха с възмущение, но Кораблъв едва забележимо кимна с глава.

— Моето поведение може да се обясни тъй — продължих аз все по-спокойно. — Смятам Ромашов за подлец и мога да докажа това, когато обичате. Трябваше не да го бия, а да бъде призован на обществен съд пред цялото училище.

Николай Антонич искаше да ме спре, но аз не позволих.

— Ромашов е типичен непман, който приказва само за пари и мисли за едно: как да забогатее! От кого могат да се вземат винаги

пари срещу залог? — От Ромашов! От кого момичетата си купуват пудра и червило за устни? — От Ромашов! Той купи цяла кутия пудра, а после я продава на дребно. Това е обществено вреден тип, който разлага цялото училище.

По-нататък говорих все в същата форма, като че ли бях обществен обвинител пред съда. Понякога речта ми наподобяваше речите на Смешника Кулий, но нямаше кога да мисля за тая прилика.

— Но това не е още всичко! Аз твърдя, че Ромашов психологически влияе на по-слабите деца, за да ги държи в ръцете си. Ако е нужен пример — на драго сърце! Валя Жуков. Ромашов се е възползвал от това, че Валя е нервен, и го наплашил с всякакви дивотии. Какво прави той с него? Отначало взема от него честна дума, а след това му разказва за подлите си тайни. Бях просто поразен, когато узнах това. Комсомолец, който дава честна дума, че не ще каже никому — какво? Нещо, което сам още не е чул! Как се нарича това? Но и това още не е всичко!

Отдавна вече Кораблъв потупваше с длан по масата. Но аз вече не мислех вълнувам ли се или не. Струваше ми се, че никак не се вълнувам.

— Това още не е всичко! Питам ви — казах аз високо и се обърнах към Николай Антонич: — би ли могъл да съществува в нашето училище такъв Ромашов, ако той нямаше свои покровители? Не би могъл! И той има покровители! Поне на мен ми е известен един от тях — Николай Антонич!

Това беше силно казано! Сам не очаквах, че ще ми се удаде така смело да го кажа! Всички мълчаха, целият учителски съвет, и чакаше какво ще стане! Николай Антонич се засмя и пребледня. Впрочем той винаги пребледняваше, когато се смееше.

— Как да се докаже това? Много просто. Николай Антонич винаги се е интересувал какво се говори за него в училището. Не знам защо му е нужно това! Но факт е, че за тая цел той е наел Ромашов. Казвам: именно наел, защото Ромашов нищо няма да извърши безплатно. Той го наел и Ромашов почнал да подслушва какво се говори в училището за Николай Антонич и му доносничи, а след това взема от Жуков честна дума и му разказва за доносите си. Вие можете да ме попитате: ами защо си мълчал? Узнах за това едва преди

заминаването си и Жуков още тогава ми обеща да донесе писмено в ядката, но направи това едва днес.

Млъкнах. Кораблов сне ръката си от масата и заинтересуван се обърна към Николай Антонич. Впрочем само той се държеше така свободно. На останалите учители беше някак неловко.

— Свърши ли обясненията си, Григориев? — каза Николай Антонич с равен глас, като че ли нищо не бе се случило.

— Да, свърших.

— Може би има въпроси?

— Николай Антонич — каза любезно Кораблов, — предполагам, че Григориев може вече да си върви. Може би ще поканим сега Жуков или Ромашов?

Николай Антонич разкопча горното копче на жилетката си и сложи ръка на сърцето си. Побледня още повече и един рядък кичур коса, вчесана назад, изведнъж се отдели и падна на челото му. Той се опря на гърба на креслото и затвори очи. Всички се спуснаха към него. Тъй свърши заседанието.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

СТАРИЯТ ПРИЯТЕЛ

В училището всички говореха за моята реч пред учителския съвет и поради това аз бях много зает. Би било преувеличено да кажа, че се чувствах герой. Но все пак момичетата от съседните класове идваха да ме видят и доста високо обсъждаха външността ми. За пръв път в живота ми беше простен дребният ми ръст. Излезе дори, че съм приличал по нещо на Чарли Чаплин. Таня Величко, която беше много уважавана в училището, дойде при мене и каза, че през ваканцията систематично е говорила против мене, а сега счита, че правилно съм ударил Ромашов.

— Но ти трябваше най-напред да докажеш, че той е обществено вреден тип — каза тя разумно.

С една дума, бях неприятно учуден, когато в разгара на славата ми комсомолската ядка ми наложи строго мъмрене с предупреждение. Учителският съвет не се събираше поради болестта на Николай Антонич, но Корабълков каза, че могат да ме преместят в друго училище.

Това не беше много весело и главно беше някак си несправедливо! С решението на ядката бях съгласен. Но да ме преместят в друго училище! За какво? Задето съм доказал, че Ромашка е подлец? Или задето съм улучил Николай Антонич, който го покровителствува? В такова тъжно настроение аз седях в библиотеката на другия ден вечерта, когато някой попита на вратата с високо шепнене:

— Кой?

И аз съгледах на прага един висок червенокос момък с дълга коса, който ме гледаше въпросително.

Червенокосите изобщо обичат да ходят с дълги коси, но у тоя момък косата беше някак си дивашка като у първобитния човек в учебника по география. Интересно е, че най-напред си помислих за това и едва след туй разбрах, че това е Петка — Петка Сковородников, който собствено лично стои на прага на нашата библиотека и ме гледа учудено. Сkochих и се спуснах към него, като събарях столовете.

— Петя!

Стиснахме си ръка, а след това помислихме и се прегърнахме.

— Петя, как си? Жив, здрав? Ами че как не сме се срещнали с тебе ни веднъж?

— Ти си виновен за това, дяволски глупако! — отвърна Петка. — Аз те търсих по цял свят. А ти ето къде си се заврял!

Той много приличаше на снимката, която видях у Саня, само че на снимката беше вчесан. Колко се радвах! Не чувствавах ни най-малка стеснителност — сякаш съм се срещнал с роден брат.

— Петка! Дявол да те вземе, ти си юначага, че дойде! При мене има писма за тебе! Ето!

Дадох му писмата.

— Ами как ме намери? От Енск ли са ти писали?

— Аха! Втори ден как те чакам. Мисля си: не иде подлецът. Е, как са старите?

— Старите са чудесно — отвърнах аз.

Той се засмя.

— А пък аз мислех, че живееш в Туркестан. А ти дори не си могъл да стигнеш дотам.

— Ами ти?

— Аз бях — каза Петка. — Но не ми хареса. Знаеш ли, жегга, през всичкото време ти се иска да пиеш, попаднах в затвора, омръзна ми и се върнах. Ти би пукнал там.

Заведох го в спалнята, но децата ни наобиколиха и ни зяпнаха в устата — и изведнъж се оказа, че в училището ни просто няма къде човек да си поприказва.

— Хайде да излезем на улицата — предложи Петка. — Времето е хубаво. Защо да не се поразходим? А може и у дома да отидем?

— Сам ли живееш?

Той ми показва с пръст: двама.

— Да не си се оженил?

Той ме заплаши с пестник.

— С другар.

Взехме за по пътя едно огромно парче от енската баница, облякохме се и заслизахме по стълбите, като разговаряхме с натъпкани уста. И ето тук се случи една много странна среща.

На площадката на първия етаж, пред географския кабинет, стоеше жена в полушубка с яка от катерица. Тя стоеше до перилата и гледаше надолу в празнината — отначало ми се стори, че се готви да се хвърли в междината между стълбите — тя се полюляваше по перилата със затворени очи. Но навярно ние я бяхме стреснали и тя се доближи нерешително до вратата. Това беше Мария Василиевна, познах я веднага, макар че видът ѝ беше неузнаваем. Ако бях сам, тя вероятно би заговорила с мен. Но аз бях с Петка и освен това ядях в тая минута баницата и тя само мълчаливо кимна в отговор на неловкия ми поклон и се обърна на другата страна.

Беше отслабнала, откато я бях виждал последния път, и лицето ѝ — неподвижно, мрачно... Като мислех за това, излязох на улицата и тръгнахме да се разхождаме с Петка — пак двамата, пак зиме, в Москва, след дългата раздяла!

Чудно как историята на Петка приличаше на моята! Слушах го с тъжно чувство, сякаш си спомних някоя стара книга, прочетена още в детските години и преживяна с горест и вълнение. Но странно! Струваше ми се, че тогава сме били по-опитни, по-възрастни... Като че ли сме били мънички старци.

В Ташкент Петка се прочул като страшилище за патките — не за дивите, разбира се, а за питомните. Той изкарвал патиците на брега, а след това откъсвал главите им и ги опичал на огъня в градината на детския дом. Заради това в края на краищата го тикнали в затвора, където получил за през цял живот отвращение към зарзалите: в затвора ги хранели с изстискани зарзали — на закуска, на обед и вечеря. После го пуснали, той се върнал в Москва и го хванали при едно претърсване на Казанската гара. В училището постъпил година по-късно и ме настигнал едва миналата година, като прескочил един клас.

— Ами помниш ли: „Пфе! А, пфе! Як сен поважаш то робиц!“

— А-ха! Ами помниш ли: „Който измени на тая честна дума, не ще получи пощада, докато не преброи колко дървета има в гората, колко дъждовни капки падат от небето...“?

Аз произнесох клетвата докрай.

— Хубаво! — каза с наслада Петка. — Хубава клетва! Борѝ се и търси, върви и не падай духом. Ами помниш ли?...

— Ами помниш ли — прекъснах го аз — как търсехме твоя чичо? Къде е той? Намери ли го?

Оказа се, че чичото умрял на фронта от петнист тиф.

— Ами помниш ли?...

Тъй през всичкото време ние се питахме и питахме: „Ами помниш ли...“ Кой знае защо, вървахме много бързо, снегът летеше, по булевардите имаше много деца и една младичка бавачка ни погледна и се засмя.

— Стой! Какво бързаме така? — попита Петка и тръгнахме побавно.

— Петя, имам предложение — казах аз, когато, наскитали се, седяхме в кафенето на ул. „Тверская“.

— Какво?

— Ей сега ще отида да позвъня по телефона, а ти седи, пий си кафето и мълчи.

Той се засмя.

— Смешно! — каза той. Аз забелязах, че той обича да казва „смешно“ и „дяволски глупак“.

Телефонът беше далеч от нашата масичка, до самия вход, и аз нарочно говорех високо.

— Катя, много ми се иска да ви запозная. Ела, а? Какво правиш? Между другото, аз трябва да поговоря с теб.

— И аз също. Бих дошла. Но у нас всички са болни.

Гласът ѝ беше тъжен и изведнъж страстно ми се поиска да я видя.

— Как всички? Току-що видях Мария Василиевна.

— Къде?

— Отиваше у Корабльов.

— А-а! — каза Катя с някакъв странен глас. — Не, баба е болна.

— Какво ѝ е?

— Падна от столчето — каза с досада Катя. — Търсела нещо на лавицата и тупнала долу. Сега я боли хълбокът. Просто е цяла мъка с нея! И не лежи нито минута... Саня, аз предадох писмата — изведнъж шепнешком каза Катя и аз неволно притиснах по-здравослушалката към ухото. — Казах, че ти си бил с мен в Енск, а след това ги дадох.

— Е? — попитах аз също шепнешком.

— Много лошо. Ще ти разкажа после. Много лошо.

Тя млъкна и аз чух по телефона дишането ѝ.

Сбогувахме се и аз се върнах на масата с такова чувство, сякаш съм много виновен пред нея. Стана ми тъжно и някак си тревожно на душата и Петка като че ли разбра това още от пръв поглед.

— Слушай — каза ми. Той нарочно заговори за друго. — Ти съветва ли се с баща ми за въздухоплавателното училище?

— Да.

— А той?

— Одобри.

Петка помълча. Той седеше, опънал дългите си крака, и замислено пипаше с пръст местата, където след време трябваше да пораснат брада и мустаци.

— Аз също трябва да поговоря с него — забеляза той със запъване. — Разбираш ли, миналата година исках да постъпя в Художествената академия.

— Е?

— А тая година се отметнах.

— Защо?

— Ами ако ми липсва талант?

Аз се засмях. Но той имаше сериозен, загрижен вид.

— Изобщо ако е дума за това, странно е, че ти отиваш в Художествената академия. Мене винаги ми се е струвало, че ти ще станеш някакъв пътешественик или капитан!

— Разбира се, това е по-интересно — каза нерешително Петя. — Но какво да се прави, щом като имам талант?

— А ти показвал ли си някому работите си?

— Показах ги на... ов.

Той спомена името на един известен художник.

— Е?

— Казва — бива ги.

— Е, тогаз свършено! Ще трябва да вървиш. Това, брат, би било свинство, ако с таланта си отидеш в някакво въздухоплавателно училище! Може би ще погубиш в себе си някакъв бъдещ Репин?

— Ах, не, едва ли.

— Ами ако е така?

— Дяволски глупако, ти се подиграваш — каза с досада Петка. — Въпросът е сериозен!

Платихме, излязохме и половин час скитахме по „Тверская“, като разговаряхме за всичко изведнъж — прехвърквахме от Енск в Шанхай, който тогава току-що бе превзет от народната армия, от Шанхай в Москва, в моето училище, а от моето училище в училището на Петка — и се стараехме да си докажем един на друг, че живеем на света не просто тъй, а философски целесъобразно.

В кино „Арс“ се даваше „Падането на Романовци“. Ние се спряхме да погледаме снимките. Всички офицери от свитата приличаха на царя. Той седеше в един голям смешен автомобил, подобен на бричка с чергило, което се спуска, и се усмихваше любезно.

— Да, дявол да го вземе — въздъхна Петка, — положението е отчаяно!

— Я чакай аз да ти кажа имаш ли талант или не.

— Много разбираш!

— Разбирам.

И отидохме в квартирата му.

До миналата година Петка живеел, както и аз, в детски дом. След това му потръгнало: сприятелил се с един рабфаковец^[1], който имал стая на Собачия площад, и почнали да живеят заедно. Рабфаковецът се наричал Хейфец и спеше, когато ние влязохме.

— Ето — каза Петя и като свали лампичката, която висеше на гърба на кревата, освети една от картините, които бяха окачени по изпоцапаните стени. Погледнах отначало с просто око, след това със замижали очи и през юмрук.

Това беше портрет — веднага се досетих чий: на Хейфец — приятеля на Петка, който тъкмо в тая минута отвори очи, разтревожен от пренасянето на светлината, и веднага пак заспа, като въздъхна и закри лице с ръка. Това беше чуден портрет: замислени детски очи и решително чело с прави, сраснали се вежди.

— С туш ли е?

— Почти с вода! — отговори печално Петка.

Портретът беше направен със слаб туш, но с какво чувство на контраст между черно и бяло, как свободно!

— Да-а — казах аз с неволно уважение. — Я покажи още нещо!

Всички останали картини бяха все сестра ми Саня: Саня в лодка и Саня край готварската печка, Саня в украински костюм и Саня като

баба със своя жълт кожух.

Спомних си неволно как Саня се смути, когато я попитах няма ли някоя снимка на Петка и как бързо я донесе — сякаш беше излязла зад вратата и извадила снимката от джоба си. Че какво пък! Подходящо, както казва съдията. Не току-тъй Саня се кани да постъпва в Художествената академия!

Трябва да се отдаде справедливост на Петя — той не се беше старал да направи Саня по-хубава, отколкото бе в действителност. Но той беше склонен да подчертава в лицето ѝ монголските черти: възтесен разрез на очите, широки ябълки и някакъв източен, татарски поглед. Може би поради това на някои платна тя така много приличаше на мама.

Някои Сани бяха нарисувани по-лошо, отколкото Хейфец, но Саня край готварската печка беше също чудесна. Особено печката: всичко просто кипеше в тенджерите, малки бели капчици се търкаляха, кипяха.

— Е, брат, няма какво да се прави!

— Какво?

— Талант!

Петка въздъхна.

— Какъв ти художник! — каза той. — Ще ти кажа откровено, че дори не обичам да рисувам. По-рано обичах, а сега съвсем не.

— Глупости, ами че това е просто рядко нещо!

— Защо много рядко? — с досада възрази Петка. — Ето на, ти искаше да станеш летец. На тебе това ти е интересно. А мене не ми е интересно да рисувам.

— По-тихо, ще го събудиш.

— Да, него ще го събудим — каза Петка, като гледаше сърдито рабфаковеца.

— Ти с него съветвал ли си се?

— Той казва, че съм бил болен.

Аз се засмях.

— А пък имало е такива случаи — каза Петка. — Например Чехов. Доктор и писател.

— Има. На твое място знаеш ли какво бих направил?

— Е?

— Бих станал летец и бих летял двадесетина години. А след туй бих почнал да рисувам.

— Ще отвикнеш, ще забравиш!

При Петя седях до късна нощ и Хейфец не се събуди. Опитвахме се да го събудим, но той само се засмя насън като малко дете и се обърна на другата страна.

[1] Студент от работнически факултет. Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

ВСИЧКО МОЖЕШЕ ДА БЪДЕ ПО-ИНАЧЕ

Минали бяха далечните времена, когато, щом се връщахме вкъщи след десет часа, трябваше с туптящо сърце да минаваме дебнешком край стария Яфет, който седеше в огромна шуба на столче до изходната врата и спеше — пак добре, когато спеше. Сега аз бях абитуриент и ние можехме да се връщаме, когато обичаме.

Впрочем още не беше тъй късно — към дванадесет. Момчетата още приказваха. Валя пишеше нещо, седнал на кревата с подвити крака.

— Саня, Иван Павлич те моли да наминеш към него — каза той.
— Ако се върнеш преди дванадесет. Колко е сега?

— Единадесет и половина.

— Върви!

Наметнах палтото си и се затекох у Корабълков...

Разговорът беше необикновен, запечатал се е завинаги в паметта ми и аз трябва да го предам съвсем спокойно. Не трябва да се вълнувам, особено сега, когато са минали толкова много години. Разбира се, всичко би могло да бъде по-иначе. Всичко би могло да бъде по-иначе, ако бях разбрал какво значение има за нея всяка моя дума, ако бих могъл да предположа какво ще стане след нашия разговор... Но тия „ако“ се не свършват, а аз няма за какво нито да се оправдавам, нито да се обвинявам. И тъй, ето тоя разговор.

Когато отидох у Корабълков, заварих при него Мария Василиевна. Тя беше прекарала при него цялата вечер. Но беше дошла не за него, а за мене, именно за мене, и ми каза това още при първите думи.

Стоеше изправена, с неподвижно лице и понякога си поправяше прическата с малката си ръка. На масата имаше вино и бисквити и Корабълков си наливаше и наливаше, а тя само веднъж допря устните си и тъй остави чашата си недопита. През всичкото време пушеше и навсякъде беше поръсено с пепел — и по коленете ѝ. Познатата коралова огърлица беше на шията ѝ и няколко пъти тя слабо я подръпваше — сякаш огърлицата я душеше.

— Щурманът пише, че се бои да изпрати това писмо по пощата — каза тя. — А пък и двете писма се оказали в една пощенска чанта. Как си обясняваш ти това?

Отговорих, че не зная и че за това трябва да се попита щурманът, ако е още жив.

Мария Василиевна поклати глава.

— Да беше още жив!

— Може би неговите близки знаят. После, Мария Василиевна — казах аз с ненадейно вдъхновение, — нали щурманът е бил прибран от експедицията на лейтенант Седов. Ето кой знае. Той им е разказал всичко, уверен съм в това.

— Да, може би — отговори Мария Василиевна.

— После, тоя пакет за Хидрографското управление. Щом щурманът е изпратил писмата по пощата, сигурно и пакета е изпратил по същата поща. Трябва да се узнае.

Мария Василиевна пак каза:

— Да.

Млъкнах. Говорех само аз. Корабльов не беше продумал ни дума. Не мога да обясня с какъв израз той гледаше Мария Василиевна. Ставаше внезапно от масата и почваше да се разхожда из стаята на пръсти, скръстил ръце на гърди. Беше много странен тая вечер — някак си хвърчащ, сякаш крилат. Струваше ми се, че ей сега мустаците му ще се надуют като платна от вятър. Това не ми харесваше. Впрочем аз го разбих: той се радваше, че Николай Антонич се е оказал такъв негодник, гордееше се, че е предсказал това, малко се страхуваше от Мария Василиевна и страдеше, защото тя страдеше. Но най-много той се радваше и това, кой знае защо, ми беше противно.

— Ами какво си търсил в Енск? — попита ме изведнъж Мария Василиевна. — Близки ли имаш там?

Аз отговорих, че имам близки. Сестра.

— Много обичам Енск — забеляза Мария Василиевна, като се обърна към Корабльов. — Там е чудесно. Какви градини! Откак съм заминала от Енск, не съм влизала в градина.

И изведнъж тя заговори за Енск. Кой знае защо, разказа, че там живеели три нейни лели, които не вярват в бога и се гордеят с това, и че една от тях свършила философски факултет в Хайделберг. По-рано

тя не говореше тъй много. Седеше бледа, прекрасна, с блестящи очи и пушеше, пушеше.

— Катя казваше, че ти си си спомнил още някакви фрази от това писмо — каза тя, като забрави изведнъж за лелите, за Енск. Но тя не можа да си ги спомни.

— Да, спомних си.

Чаках, че тя ей сега ще ме помоли да кажа тия фрази, но тя мълчеше, сякаш я беше страх да ги чуе от мене.

— Е, Саня? — с бодър, фалшив глас произнесе Корабльов.

Аз казах:

— Там свършваше с: „Привет от твоя...“ Нали?

Мария Василиевна кимна.

— А по-нататък беше тъй: „... от твоя Монготимо Ястребовия Нокът...“

— Монготимо ли? — попита учуден Корабльов.

— Да, Монготимо — потвърдих аз твърдо.

— „Монтигомо Ястребовия Нокът“ — каза Мария Василиевна и за пръв път гласът ѝ трепна. — Така го наричах аз някога.

Може би сега изглежда малко смешно, че тя е наричала капитан Татаринов „Монтигомо Ястребовия Нокът“. Особено ми е смешно на мене, защото сега знам за него повече от всеки друг на земното кълбо. Но тогаз това съвсем не беше смешно — тоя глас, който през всичкото време беше спокоен, изведнъж затрепери.

Между другото оказа се, че това име съвсем не било из Густав Емар, както мислехме ние с Катя, а из Чехов. От Чехов има един такъв разказ, в който някакво червенокосо момче все се нарича Монтигомо Ястребовия Нокът.

— Добре, Монтигомо — казах аз. — А пък аз помня — Монготимо „... както ти ме наричаше някога. Колко отдавна беше това, боже мой! Впрочем аз не се оплаквам. Ние ще се видим и всичко ще се оправи. Но една мисъл, една мисъл ме терзае.“ „Една мисъл“ — два пъти, не аз го повтарям, а така си беше в писмото — два пъти.

Мария Василиевна кимна отново.

— „Горчива е мисълта — продължих изразително аз, — че всичко би могло да бъде по-другояче. Несполуките ни преследваха и първата несполука — грешка, за която трябва да се разплащаме всеки

час, всяка минута — е тая, че снабдяването на експедицията възложих на Николай.“

Може би напразно турнах ударението върху последната дума, защото Мария Василиевна, която беше много бледа, побледня още повече. Вече не бледа, а някак си бяла, тя седеше пред нас и все пушеше, пушеше. След това тя каза съвсем странни думи — и тогава именно за пръв път си помислих, че е малко побъркана. Но не отдадох значение на това, защото ми се струваше, че и Кораблъов е тая вечер като побъркан. Той поне трябваше да разбере какво става с нея! Но той бе загубил ума и дума. Сигурно вече му се е струвало, че още утре Мария Василиевна ще се омъжи за него.

— След това заседание Николай Антонич се разболя — каза тя, като се обърна към Кораблъов. — Предложих да повикаме лекар — не иска. Не съм приказвала с него за тия писма. Толкова повече че той е така разстроен. Не бива сега, нали?

Беше като смазана, поразена, но аз все още нищо не разбирах.

— Ах, тъй ли? Не бивало! — възразих аз. — Много добре. Тогава аз сам ще сторя това. Ще му изпратя копие. Нека прочете.

— Саня! — сякаш дошъл на себе си, викна Кораблъов.

— Не, Иван Павлич, ще кажа — продължих аз. — Защото всичко това ме възмущава. Факт е, че експедицията е загинала по негова вина. Това е исторически факт. Той се обвинява в страшно престъпление. И ако е въпрос за това, аз смятам, че Мария Василиевна, като жена на капитан Татаринов, трябва сама да повдигне това обвинение.

Тя беше не жена, а вдовица на капитан Татаринов. Тя беше жена на Николай Антонич и значи трябваше да повдигне това обвинение против своя мъж. Но това не беше стигнало до мене.

— Саня! — викна отново Кораблъов.

Но аз бях вече млъкнал. Повече нямаше за какво да говоря. Нашият разговор продължи още, но повече нямаше за какво да се говори. Казах само, че земята, за която се говори в писмото, е Северна земя и че Северна земя е открита от капитан Татаринов. Но всички тия географски имена „дължина“, „ширина“ прозвучаха странно тук, в тая стая, в тоя час. Кораблъов все тичаше насам-нататък из стаята, Мария Василиевна все пушеше и вече цяла планина угарки, розови от начервените й устни, лежеше пред нея в пепелницата. Тя беше неподвижна, спокойна, само от време на време подръпваше кораловата

си огърлица на шията, сякаш тая широка огърлица я душеше. Колко далеч беше от нея Северна земя, която лежеше между някакви си меридиани!

Това е то всичко. Като се сбогувах, аз измърморих още нещо, но Корабълов начумерен тръгна право насреща ми, тъй че не видях кога съм се намерил зад вратата.

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

МАРИЯ ВАСИЛИЕВНА

Най-много ме учуди това, че Мария Василиевна не каза ни дума за Катя. С Катя бяхме прекарвали в Енск цели девет дена. А Мария Василиевна не спомена за това ни дума.

Това мълчание беше подозрително и аз мислих за него през нощта, докато не заспах; след това — сутринта на уроците по физика, социология и особено по литература.

Може би на урока по литература би трябвало да мисля за други работи, по-близки до Гогол и неговата безсмъртна поема „Мъртви души“, която разглеждахме тогава. Би трябвало да бъда нащрек, защото Лихо, особено след учителския съвет, полагаше всички усилия, само и само да докаже на цялото училище, че ако не съм идеалист, във всеки случай не знам повече, отколкото за „извънредно слаб“.

Но, кой знае защо, аз не очаквах, че ще дигне на урок мене и дори трепнах, когато той високо извика името ми.

— Чували сме как някои оратори си позволяват да оскърбяват заслужили хора — каза той. — Да видим имат ли те право за това.

И той попита чел ли съм „Шинел“ от Гогол, сякаш по тоя начин можеше да се реши тоя въпрос.

В това още нямаше нищо особено, макар че „Шинел“ ние бяхме минавали още в долните класове и беше щуротия да се изпитва за „Шинел“, когато учехме вече за „Мъртви души“. Но аз му отговорих спокойно:

— Чел съм.

— Тъй. А в какъв смисъл трябва да се разбират думите на Достоевски: „Ние всички сме излезли от Гоголевия «Шинел»“?

Обясних, че макар това да е казано от Достоевски, в действителност от „Шинел“ нищо не е произлязло, а в литературата и обществото се появила след това съвсем друга нота. „Шинел“ — това е примирение с действителността, а литературата — например Лев Толстой — бе борба с действителността.

— Ти спориш с Достоевски? — попита Лихо с презрителна усмивка.

Отговорих, че споря и че да се спори с Достоевски още не е идеализъм.

В класа се чу смях и Лихо почервения от яд. Изглежда той искаше веднага да ми сложи „слаб“ и дори ръцете му трепереха, но беше неудобно и за приличие ми зададе още един въпрос:

— Кажи, кого от героите на Гогол трябва да смятаме за тип на безделник?

Отговорих, че у Гогол всичките герои са безделници освен типа на Тарас Булба, който все пак направил нещо съгласно идеите си. Но че не бива да се вини Гогол зарад това, защото такъв е бил животът тогава.

Лихо изтри потта си и ми писа „слаб“.

— Иван Виталиевич, аз ще искам да бъда изпитан в Академията на науките — казах аз, като си сяхах. — Нашите схващания по литература никак не си сходят.

Той се разкрива, но в това време удари звънецът.

Момчетата смятаха, че в дадения случай бях съвсем прав и че Лихо нямаше право да ми поставя „слаб“ зарад това, че не съм бил съгласен с Достоевски или за това, че считам всичките герои на Гогол за отрицателни типове. Валя забеляза, че у Гогол има още някакъв си положителен тип — помешчикът Костанжогло от втората част на „Мъртви души“, която Гогол изгорил, но аз възразих, че щом като сам Гогол я е изгорил, няма какво да се приказва. Освен това помешчик не може да бъде положителен тип. В тая минута съгледах Петка.

Това беше неочаквано — Петка в нашето училище през голямото междучасие!

— Петя, какво търсиш тук?

— Имам работа — възрази Петка и се засмя.

— Каква работа?

— Различна. Ето на, искам да поприказвам с тебе.

— За какво?

— За Репин. Ти вчера дрънка глупости. Репин не би могъл да не рисува и ако ти би му предложил да постъпи във въздухоплавателното училище, знаеш ли къде би те изпратил?

Гледах го с ококорени очи.

— Значи ето какъв си бил ти!

— Какво има?

— Наистина си бил болен.

Петка се начумери.

— Не — каза той с досада. — Аз те питам сериозно.

— Аз също сериозно те питам: защо не си на училище?

— Днес скитосвам — бързо каза Петя. — Трябваше да обмисля това, а в училище не мога да мисля. Пречат ми.

Междучасието свърши, но той каза, че ще ме чака в червеното кътче — тоя ден ние имяхме четири часа.

И той наистина не си отиде. Облегна глава на гърба на стола, пъхна ръце в джобовете и затвори очи.

— Ето на, ти казваш — летец — каза той, когато се върнах подир час и го сварих в същата поза, на същото място. — А може би ти нямаш никакви наклонности за летец? Помниш ли поне една постъпка в живота си, по която би могло да се съди, че от тебе ще излезе летец?

Спомних си за мигновеното си твърдо решение да замина за Енск подир Катя.

— Да.

— Например?

— А, ще седна сега да ти разказвам.

— Да допуснем. А все пак ти си избрал това по разум, а не инстинктивно.

— Ясно, по разум.

— С ума си, а не със сърцето? — каза Петка и се поизчерви.

— Не, със сърцето.

— Лъжеш. Ето например другите момчета, които искат да станат летци, те строят модели, безмоторници.

— Какво от това? Затуй пък аз знам теорията.

Бих могъл да му възразя, че всяка година се опитвам да организирам в нашето училище кръжец по моделостроителство. Но тия опити не успяваха, защото нашите момчета се интересуваха изключително от театъра. Освен мене и Валка всички искаха да станат актьори. Впрочем мнозина и станаха, например Гриша Фабер.

— А пък аз смятам — каза Петка след малко мълчание, — че трябва да се избере знаеш ли каква професия? Такава, в която чувствуваш, че си способен да проявиш всичките сили на душата си. Чел съм това, и е свършено вярно. Пък аз не съм уверен, че като

художник ще проявя всичките сили на душата си. А ти значи си уверен?

— Уверен съм.

— Щастливец.

Дойде време за обед, но разговорът беше доста интересен и реших да изпратя Петка до вкъщи.

— Знаеш ли, а според мене ти също не би могъл да не рисуваш — казах аз, когато, излезли от училището, се спряхме на ъгъла на Воротниковска улица. — Опитай година или две — и ще затъгуваш, ще почне да те влече. И изобщо, според мене, дори е добре, дето мислиш, че от тебе нищо не ще излезе.

— Защо?

— Защото това са „съмнения“.

— Как „съмнения“?

— Много просто. У същинските художници непременно трябва да има съмнения. Те са недоволни ту от това, ту от онова. И много добре е, че ти се съмняваш — казах разпалено. — Не, Петка, ясно е: ти трябва да постъпиш в Художествената академия.

Той въздъхна и заклати глава. Но изглежда, че моята мисъл за „съмненията“ му хареса.

Така вървахме по Воротниковска улица и разговаряхме и, помня, бяхме се спрели пред една афишна будка и аз, слушайки Петя, машинално четях названията на представленията, когато изведнъж някакво момиче се показа от ъгъла и бързо пресече улицата.

То беше без шапка и по рокля с къси ръкави — в тоя студ! Може би поради това не можах да я позная веднага.

— Катя!

Тя се огледа и не се спря, само махна с ръка. Аз я настигнах.

— Катя, защо си без палто? Какво се е случило?

Тя искаше да каже нещо, зъбите й затракаха и тя трябваше силно да ги стисне, за да овладее себе си, и вече след това заговори:

— Саня, тичам за доктор. Мама е много зле.

— Какво ѝ е?

— Не знам. Струва ми се, че се е отровила...

Има такива минути, когато животът изведнъж минава в друга скорост — всичко започва да лети, лети и се променя по-бързо, отколкото успяваш да забележиш.

От минутата, когато чух: „Струва ми се, че се е отровила“ — всичко почна да се променя по-бързо, отколкото можеше да се забележи, и тия думи се повтаряха страшно от време на време нейде в дълбочината на душата.

Заедно с Петка, който нищо не разбираше, но за нищо и не питаше, ние се затекохме при доктора на Пименовска улица, след това при друг доктор, който живееше над по-раншното кино Ханжонков, и тримата се втурнахме в неговата тиха, спретната квартира, с мебели в калъфи и с една неприятна бабичка, също в някакъв син калъф.

Като клатеше неодобрително глава, тя ни изслуша и излезе. Вървешком тя прибра нещо от масата — за всеки случай, да не би да го замъкнем.

След няколко минути излезе и докторът — нисичък, червендалест, с побелял алаброс и цигара в устата.

— Какво има, млади хора?

Докато той се обличаше, ние стояхме в антрето и се бояхме да помръднем, а бабичката в калъф също стоеше и все ни гледаше, макар че в антрето нямаше какво да се отмъкне. След това донесе парцал и почна да изтрива следите ни, макар че никакви следи нямаше, само от галошите на Петка беше протекла малка локвичка. Подир това Петка остана да подканя доктора, който все още се обличаше — все още се обличаше, макар че лицето на Катя беше такова, че аз няколко пъти исках да я заговоря и не можах. Петка остана, а ние припнахме напред.

На улицата без много приказки аз ѝ облякох моето палто. Плитките ѝ бяха паднали и тя ги забодe вървешком. Но едната ѝ плитка пак падна и тя сърдито я мушна под палтото.

Една кола за бърза помощ стоеше пред вратата и ние неволно се спряхме от ужас. Санитари носеха по стълбите носилка с Мария Василиевна.

Тя лежеше с открито лице, със същото бяло лице, както миналата вечер в дома на Корабълков, но сега то бе сякаш изрязано от слонова кост.

Притиснах се към перилата и дадох път на носилката, а Катя жално каза: „Майчице“ — и тръгна след носилката. Но Мария Василиевна не отвори очи, не помръдна. Видът ѝ беше мъртвешки и аз разбрах, че непременно ще умре.

С примряло сърце стоях на двора и гледах как турят носилката в колата, как бабичката завиваше с треперещи ръце краката на Мария Василиевна, как от устата на всички излизаше пара — от санитаря, който измъкна отнякъде някаква книга и помоли да се разпишат, и от Николай Антонич, който, като гледаше болезнено изпод очилата си, се разписа в книгата.

— Не тук — грубо каза санитарят и като махна ядосано ръка, сложи книгата в големия джоб на халата си.

Катя се затече вкъщи и се върна в своето палто, а моето беше оставила в кухнята. Тя също се качи в колата. И ето вратичката, зад която лежеше страшната, изменила се, бяла Мария Василиевна, се затвори и колата потегли изведнъж като най-обикновен камион, полетя към болницата.

Николай Антонич и бабичката останаха сами на двора. Известно време те стояха мълчаливо. След това Николай Антонич се обърна и пръв влезе вкъщи, като движеше механически краката си, сякаш се боеше да не падне. Такъв още не бях го виждал.

Бабичката ме помоли да срещна доктора и да му кажа, че вече е ненужен. Затекох се и срещнах доктора и Петка на Триумфалния площад до тютюневата будка. Докторът си купуваше кибрит.

— Умря ли? — попита той.

Отговорих, че не е умряла, а са я изпратили с бърза помощ в болницата и че мога да му платя, ако трябва.

— Не трябва, не трябва — каза докторът с отвращение.

Бабичката седеше в кухнята и плачеше, когато, след като се сбогувах с Петка и обещах да му разкажа на другия ден всичко, се върнах на улица „Тверская-Ямская“. Николай Антонич вече го нямаше, беше отишъл в болницата.

— Нина Капитоновна — попитах аз, — може би ви е нужно нещо?

Тя дълго се секна, плака, отново се секна. Аз все стоях и чаках. Най-сетне тя ме помоли да ѝ помогна да се облече и ние тръгнахме с трамвая към болницата.

ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА ПРЕЗ НОЩТА

През нощта, като почувствувах все още бързината, от която сякаш пицяха ушите ми и все още летях някъде, макар че лежах на топло в леглото, разбрах, че още миналата вечер в дома на Корабльов Мария Василиевна бе решила да свърши със себе си.

Това е било вече решено — ето защо тя беше тъй спокойна и много пушеше и приказваше странни работи. Тя имаше свой загадъчен ход на мисълта, за който ние нищо не знаехме. Към всичко, което тя приказваше, се прибавяше решението ѝ. Не мене разпитваше тя, а себе си и на себе си отговаряше.

Може би тя си е мислила, че имам грешка и че в писмото става дума за някой друг. Може би се е надявала, че фразите, които си бях спомнил и които Катя нарочно не ѝ беше предала, ще излязат не чак толкова страшни за нея. Може би е очаквала, че Николай Антонич, който толкова много беше сторил за нейния мъж, толкова много, че само за него можеше да се омъжи, ще се окаже не чак толкоз виновен или тъй низък.

А какво направих аз?

Стана ми топло, след това студено, след това пак топло и аз хвърлих одеялото и започнах да дишам дълбоко, за да се успокоя и да обмисля всичко хладнокръвно. Разчепках отново в паметта си тоя разговор. Как го разбих аз сега! Като че ли всяка дума се обръщаше бавно пред мене и я виждах откъм друга, тайна страна.

„Аз обичам Енск. Там е чудесно. Какви градини!“ Било ѝ е приятно да си спомни младостта в такава минута. Искала е сякаш да се прости с Енск — сега, когато всичко вече е било решено.

„Монтигомо Ястребовия Нокът“, някога аз така го наричах. Гласът ѝ трепна, защото никой не знаеше, че тя го е наричала тъй, и това беше неопровержимо доказателство, че вярно съм си спомнил тия думи.

„Аз не съм говорила с него за тия писма, толкова повече че той е тъй разстроен. Нали засега не бива?“ И тия думи, които вчера ми се бяха сторили така странни — как ясни бяха те сега за мене! Той ѝ беше

мъж — може би най-близкият човек на света. И тя просто не искаше да го разстройва — тя знаеше, че му предстоят още огорчения.

Отдавна вече бях забравил, че трябва дълбоко да се диша, и все седях на леглото с голи крака и мислех, мислех. Тя беше поискала да се прости с Кораблъв значи. Нали и той я обичаше и може би повече от всички. Тя беше поискала да се прости с живота, от който нищо не бе излязло и за който тя сигурно си е мечтала. Винаги съм мислил, че тя си е мечтала за Кораблъв.

Отдавна беше време за сън, още повече че утре ми предстоеше много сериозен контролен изпит, толкоз повече че съвсем не беше весело да се мисли за онова, което се беше случило през тоя нещастен ден.

Изглежда, че съм заспал, но само за минута. Изведнъж някой каза тихо до мене: „Умря“. Отворих очи, но нямаше никой, разбира се, навярно сам си го бях казал, но не гласно, а на ум.

И ето против волята си почнах да си спомням как стигнахме с Нина Капитоновна в болницата. Искях да заспя, но не можех да се овладеея и продължих да си спомням.

... Ние седяхме на една голяма бяла скамейка до някаква врата и аз не се досетих изведнъж, че носилката с Мария Василиевна е в съседната стая, тъй близо до нас.

И ето излезе една възрастна сестра и каза:

— Вие при Татаринова ли отивате? Може без пропуск.

И тя сама побърза да облече и завърже халата на бабичката.

Сърцето ми изстина и аз веднага разбрах, че щом може без пропуск, значи е много зле — и веднага пак изстинах, защото възрастната сестра се доближи до друга, по-млада, която записваше болните, последната я попита нещо, а възрастната отговори:

— Нищо подобно! Едва я докараха...

След това почна очакването. Гледах към бялата врата и сякаш виждах как всички те — Николай Антонич, бабичката и Катя — стоят около носилката, на която лежи Мария Василиевна. След това някой излезе, вратата за миг остана отворена и аз съзрях, че съвсем не е така, че никаква носилка вече няма и че нещо бяло с черна глава лежи на един нисък диван и пред това бяло с черна глава стои на колене някой също в бяло. Видях още една гола ръка, която беше увиснала от дивана — и вратата се затвори. След това се чу тънък дрезгав вик и сестрата,

която записваше болните, спря, млъкна и пак почна да записва и обяснява. Не знам как схванах това, но аз разбрах, че вика Николай Антонич. С такъв тънък глас? Като дете?

Възрастната сестра излезе от вратата и с неестествено делови вид започна да приказва с някакъв млад момък, който мачкаше шапката си в ръцете. Тя ме погледна — защото бях дошъл с Нина Капитоновна, — но веднага отмести поглед. И аз разбрах, че Мария Василичка е умряла.

След това чух как сестрата каза някому: „Жалко, красива.“ Но това беше вече съвсем като насън и може би това каза не тя, а някой друг, когато Катя и бабицката излязоха от стаята, в която тя беше умряла.

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА ПАК ПРАВИЛА. НЕ Е ТОЙ

Това бяха много тъжни дни и не ми се пише подробно за тях, макар че помня по дати всеки разговор, всяка среща, едва ли не всяка мисъл. Това бяха дни, които сякаш хвърлят голяма сянка върху живота ми.

Веднага след погребението на Мария Василиевна аз залегнах да уча. Чини ми се, че имаше някакво чувство на самозапазване в оная отчаяна упоритост, с която се хванах за уроците, заставяйки се да не мисля за нищо. Ако Петка ме попиташе отново има ли в живота ми някаква постъпка, по която може да се съди, че от мене ще излезе летец, пак бих му отговорил „да“ — и тоя път с по-голямо основание.

Това беше лесно, особено ако си представи човек, че на погребението на Мария Василиевна аз се бях приближил до Катя и тя ми бе обърнала гръб.

И досега не мога да си спомня за това без вълнение — съдете какво съм почувствувал тогава, как съм бил поразен и развълнуван.

Ето как стана това. На погребението на Мария Василиевна дойдоха неочаквано много хора — колеги по служба и дори състуденти, с които някога бе следвала в медицинския институт. Тя винаги изглеждаше самотна, а излиза, че мнозина са я познавали и обичали. Сред тия чужди хора, които приказваха шепнешком и дълго гледаха към вратата, от която все още не изнасяха ковчега, стоеше Корабълъв с измъчени очи, с големи мустаци, които изглеждаха съвсем огромни на отслабналото му остаряло лице.

Отдавна бях забелязал, че близките винаги излизат заедно с ковчега, а при вратата стоят и след това се разпореждат с погребението чужди хора. Но тук беше другояче — навярно затова защото нямаше кой от близките да изнася ковчега.

Николай Антонич стоеше настрани с наведена глава и Нина Капитоновна го държеше за ръка. Изглеждаше, че тя го крепи, макар че той стоеше съвсем прав. Старите Бубенчикови също бяха тук, прилични на монахини, в старинни черни палта с шлейфове.

Катя стоеше до тях и упорито гледаше към вратата. Тя беше румена въпреки всичката си скръб, която се виждаше дори в нетърпеливото движение, с което поправяше шапката си, когато ѝ се свлечеше понякога на челото — навярно си беше зле забола плитките...

Чакахме вече половин час, а все не изнасяха ковчега. И аз изведнъж се реших и се доближих до нея.

Не знам, може би беше неловко да отивам при нея в такава минута. Но мене ми се искаше да ѝ кажа поне една дума.

— Катя!

Тя ме погледна и ми обърна гръб...

По цели дни висях над книгите. Поднових стария си ред, т.е. почнах да ставам в шест часа, обливах се със студена вода, правех гимнастика пред отворения прозорец и се занимавах по разписание. „Правилата за развиване на волята“, които си бях съставил някога, пак ми влязоха в работа, особено едно от тях: „Скривай чувствата си или поне не ги изразявай външно“. Не ги изразявах външно, макар че всеки ден ми ставаше все по-тежко. Като че ли оная голяма сянка, за която споменах по-горе, все повече се приближаваше към мен и аз я виждах отначало далеч, а ето сега тя е все по-близо и по-близо.

Това беше последното ми полугодие в училището и исках непременно да получа петорки по всички предмети. Това не беше тъй просто, особено по литература.

Но ето че веднъж Лихо, като пъхтеше и се гърчеше, ми писа „много добър“. За годишното упражнение не се страхувах — махнах с ръка и го написах съгласно с всичките изисквания на тоя дръвник и знаех, че само от удовлетворено честолубие той ще ми постави най-високата бележка.

Излязох на едно от първите места в класа и само Валка беше пред мене. Но той имаше чудни способности и освен това беше много по-умен от мене.

А сянката все се приближаваше. Като ме срещнеше, Корабльов ме гледаше с усилие, сякаш му беше тежко да ме вижда. Николай Антонич не идваше в училището и макар че никой не споменаваха за нашето пререкание пред учителския съвет, всички обаче ме поглеждаха с някакъв укор — като че ли падането му в несвяст на

съвета, а след туй смъртта на Мария Василиевна го бяха съвсем оправдали.

На всички беше тежко да ме виждат. Бях самотен като никога.

Но още не знаех какъв удар ме очаква.

Веднъж — след смъртта на Мария Василиевна бяха минали вече две седмици — аз се отбих у Корабълъов. Исках да го помоля да дойде с нас в Геоложкия музей (тогава бях пионерски ръководител и моите деца молеха да им покажа този музей). А ние още в долните класове бяхме ходили там с Корабълъов и аз помнех колко интересно беше това.

Но той излезе много развълнуван и ме помоли да намина по-късно.

— Кога, Иван Павлич?

— Не зная. По-късно.

В антрето висеше шуба и шапка, а на масичката лежеше едно кафяво плетено шалче, което някога беше плела бабичката пред очите ми. У Корабълъов беше Николай Антонич.

Отидох си и със свито сърце се залових за книгата „Въздушната флота в миналото и в бъдеще“ — помня, че тогава четях тая книга. Но четенето не ми вървеше — мислите ми се лутаха бог знае къде и на всяка страница трябваше да си напомням някое от „Правилата за укрепване на волята“. Защо ли е отишъл при него Николай Антонич? Ами че цели четири години той не беше ходил у Корабълъов. От какво Корабълъов беше тъй развълнуван?

Когато се върнах при него, Николай Антонич вече го нямаше. Като днес си спомням — печката гореше и Корабълъов в дебелия мъхнат френч, който обличаше винаги, когато биваше малко пиян или болен, седеше до печката и гледаше огъня. Той повдигна глава, когато влязох, и каза:

— Какво си направил, Саня! Боже мой, какво си направил!

— Иван Павлич!

— Боже мой, какво си направил! — повтори с отчаяние Корабълъов. — Ами че това не е той, не е той! И той го доказва безспорно, неопровержимо.

— Не разбирам, Иван Павлич. За кого говорите?

Корабълъов стана, след това седна и пак стана.

— Тук беше Николай Антонич. Той ми доказва, че в писмото на капитана става дума не за него. Това е някой си друг Николай. Някакъв

индустриалец фон Вишимирски.

Бях поразен.

— Иван Павлич, това е лъжа, той все лъже!

— Не, това е истината — каза Корабльов. — Това е било огромна работа, за която ние нищо не знаем. Там имало много хора, някакви търговци и доставчици и капитанът знаел всичко още от самото начало. Той знаел, че експедицията е екипирана много лошо и е писал за това на Николай Антонич, със собствените си очи видях тия писма.

Слушах го, като не вярвах на ушите си. Кой знае защо, аз всякога съм си мислел, че писмото, което намерих в Енск, е единствено, и известието, че от капитана са се запазили и други някакви писма, ме страшно изненада и смути.

— Те са претърпели много несполуки — продължи Корабльов. — Някакъв корабовладелец наел командата малко преди излизането в открито море, с голяма мъка се снабдили с радиотелеграф, но трябвало да го оставят, защото не могли да намерят радист, и още нещо — и отде накъде Николай Антонич да е виновен за всичко това? Та това е ясно, боже мой! И аз... Аз се досещах за това... Но аз...

Той не довърши и изведнъж видях, че плаче.

— Иван Павлич — казах аз, като се стараех да не гледам тая невероятна картина — плачещия Корабльов. — Значи излиза, че не той е виновен, а някакъв си фон. Но защо в такъв случай Николай Антонич винаги твърдеше, че той е ръководил тая работа? Попитайте го колко сух бульон е взела със себе си експедицията, колко макарони, сухари и кафе. Защо той никога не е споменава по-рано за тоя фон?

Корабльов изтри с кърпа очите и мустаците си. Той извади от стенното долапче ракия, наля си половин водна чаша и веднага отля обратно малко от нея с трепереща ръка. Изпи ракията и седна.

— Е добре, сега е все едно. — И той махна с ръка. — Но колко сляп съм бил, страшно сляп! — каза той изведнъж пак с отчаяние. — Трябваше да я убедя, че това е невъзможно, невероятно, че дори ако това е Николай Антонич — все едно, за несполуката на такова огромно дело не бива да се стоварва вината върху един човек. Можех да кажа, че ти настояваш за него, защото го мразиш.

Слушах мълчаливо Корабльов. Винаги съм го обичал и бях свикнал да го уважавам и ми беше неприятно да го виждам в такъв

жалък вид. Той подсмърчаше като жена, косите и мустаците му бяха разчорлени.

— Мразя ли го или не — казах спокойно, — това няма нищо общо с работата. И аз изобщо не зная какво искате да кажете с това. Че съм настоявал нарочно ли, т.е. от подли лични подбуди?

Кораблъв мълчеше.

— Иван Павлич!

Той все мълчеше.

— Иван Павлич! — викнах с все сила. — Вие мислите, че аз съм се намесил в тая работа нарочно, за да отмъстя на Николай Антонич. Ето защо вие казахте, че дори ако това е той, а не някакъв си фон — все едно, за несполуката на едно такова огромно дело не бива да се обвинява един човек. Вие смятате, че съм виновен за всичко аз? Да? Смятате ли?

Кораблъв мълчеше. Притъмня ми пред очите и аз чух как силно и бавно бие сърцето ми.

— Иван Павлич — казах аз с треперещ, но решителен глас. — Сега на мен ми остава, ако ще да умра, но да докажа, че съм прав. И аз ще го докажа. Още днес ще отида при Николай Антонич и ще го помоля да ми покаже тия документи и писма. Той е убедил вас, че в писмото става дума не за него, а за някакъв фон. Нека и мене убеди.

— Прави, каквото искаш — каза унило Кораблъв.

Аз си отидох. Той не мръдна от мястото си, тъй си остана до печката, уморен и в пълно отчаяние. Ние и двамата бяхме в отчаяние, но у мене към това чувство се прибавяше някаква хладнокръвна ярост, а той беше безнадеждно уморен, стар и съвсем самин в пустата, студена квартира.

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

КЛЕВЕТА

Лесно е да се каже: ще ида при него и ще го помоля да ми покаже тия писма. Повдигаше ми се дори при мисълта за това. И наистина, ще седне ли той да приказва с мене? Ще ме изхвърли по стълбите — хич няма и да се церемони. Та няма да се бия с него! Все пак той е болен и стар.

Не бих отишъл. Но една мисъл не ме напускаше: Катя.

Започваше да ме боли глава, когато си спомнех как сурово ми обърна гръб на погребението. Сега ми стана ясно защо направи това: Николай Антонич я е уверил, че аз съм виновен за всичко.

Представих си как той разговаря с нея и сърцето ми биеше като лудо. „А твоят приятел има такава чудесна памет. Защо не си е спомнил ни веднъж за тия писма преди пътуването до Енск?“

И наистина, как съм могъл да ги забравя? Аз, който бях така поразен от тях в детските си години? Аз, който ги разказвах наизуст през време на пътуването между Енск и Москва? Да забравя тези писма, които бяха паднали сякаш от далечните звезди в нашето малко градче?

Имах само едно обяснение — съдете сами вярно ли е то или не.

Когато Катя ми разказваше историята на своя баща, когато го разглеждах на старите снимки в униформа с пагони, фуражка с бял, повдигнат отпред калъф, когато четях книгите му, винаги ми се струваше, че това е било много отдавна, във всеки случай много години преди моето заминаване от Енск. А писмата — това беше моето детство, т.е. съвсем друго време. Просто не беше ми хрумвало, че тия две съвсем различни времена следваха едно след друго. Тука имаше не грешка на паметта, а някаква съвсем друга грешка.

Хиляди пъти си мислех за „фона“. Значи за него е писал капитан Татаринов: „Цялата експедиция му изпраща проклетия“. Значи за него е писал: „Всичките си несполуки ние дължим нему“. А пък Кораблев каза, че за несполуката на такова дело не можело да се хвърля вината върху един човек. Капитанът мислеше другояче.

Значи за него е писал той: „Ето как скъпо ни струва тая услуга“. А защо, собствено казано, някакъв си „фон“ ще вземе да оказва тая услуга на капитан Татаринов? Услуга можеше да му окаже богатият братовчед — не току-тъй съм чувал толкова много от него за тая услуга.

С една дума, нямах никакъв план за действие, когато вечерта на втори февруари в синята си парадна куртка отидох у Татаринови и казах на непознатото момиче, което ми отвори вратата, че искам да видя Николай Антонич.

През отворената врата се виждаше, че в трапезарията пият чай: Нина Капитоновна каза нещо тихо и аз я съгледах да седи до самовара на масата с шал на ивици...

Не знам какво си е помислил Николай Антонич, като ме видя, но когато се показва на прага, той трепна и се постъписа.

— Какво искаш?

— Искам да поговоря с вас.

Той се позамисли.

— Влез.

Исках да вляза в кабинета му, но той каза:

— Не, тук.

След туй се сетих, че е направил това нарочно; примами ме в трапезарията, за да се разправи с мене пред всички.

Всички се малко поизплашиха, когато се показах след него в трапезарията. Старите Бубенчикови, които съвсем не очаквах да видя тук, скочиха едновременно и оная, която в Енск ме беше гонила, изтърва на масата чайната си лъжичка. Катя влезе в трапезарията от другата страна и просто замръзна на прага.

Аз промърморих:

— Може би тук е неудобно?

— Не, тук е удобно.

Трябваше да поздравя веднага, след като влязох, а сега може би бе неудобно, но все пак се поклоних. Никой не ми отговори, само Нина Капитоновна едва-едва ми кимна.

— Е?

— Вие сте казали на Иван Павлич, че капитан Татаринов бил писал за някакъв си фон Вишимирски. Мене ми е нужно да зная това, защото излиза, че нарочно съм уверявал Мария Василиевна, само за да

ви натрия носа. Тъй мисли например Кораблъов. И други. С една дума, моля ви да ми покажете тия писма, с които искате да докажете, че за гибелта на експедицията е виновен някой си фон Вишимирски, а за смъртта... (аз преглътнах тая дума)... за всичко останало съм виновен аз.

Това беше доста дълга реч, но аз я бях приготвил предварително и поради това я казах без запъване. Запънах се само когато казах за смъртта на Мария Василиевна и после на думата „и други“, защото си помислих за Катя. Тя все още стоеше на прага, изпъната, затаила дъх.

Едва сега, през време на тая реч, забелязах колко много беше остарял Николай Антонич. Той беше заприличал на стара птица с гърбав нос, бузите му бяха увиснали и дори златният зъб, който порано осветяваше сякаш цялото му лице, беше потъмнял.

Той ме слушаше и шумно дишаше. Като че ли не знаеше какво да ми отговори. Но в тая минута втората Бубенчикова го попита учудена:

— Кой е тоя?

Той си пое дъх и заговори.

— Кой е тоя ли? — повтори той тихо със съскащ глас. — Това е оня подъл клеветник, за когото ви говоря всеки ден и час.

— Николай Антонич, ако вие искате да обиждате...

— Това е човекът, който я уби — повтори Николай Антонич. Лицето му затрепери и той почна да пука пръстите си. — Това е човекът, който ме оклевети с най-страшната клевета, каквато може да си въобрази човек. Но аз съм още жив!

Никой и не е мислил, че той е умрял, и исках да му кажа това, но той пак закрепця:

— Аз съм още жив!

Нина Капитоновна го хвана за ръка. Той дръпна ръката си.

— Аз бих могъл да прибягна до законите и да го осъдя за всичко... За всичко, което той стори, за да отрови живота ми. Но има други закони, друг съд и по тия закони той кога и да е ще почувствува какво е направил. Той я уби — каза Николай Антонич и сълзи рукунаха като поток от очите му. — Тя умря по негова вина. Нека той живее, ако може.

Нина Капитоновна отмести стола и го хвана под ръка, сякаш се боеше, че ей сега ще падне. Той я погледна мътно. Това беше минутата, когато аз се усъмних в правотата си. Но само за минута.

— И заради кого? Боже мой, заради кого? — продължи Николай Антонич. — Зарад тоя хлапак, който е тъй низък, че е дръзнал да дойде отново в дома, гдето тя умря. Зарад тоя хлапак с нечиста кръв...

Не зная какво искаше той да каже с това и защо неговата кръв да е по-чиста от моята. Нищо! Аз го слушах мълчаливо. Катя стоеше до стената изпъната, права.

— ... Пак е дръзнал да дойде в тоя дом, от който го бях изхвърлил като змия. Каква съдба, боже мой! Аз й отдадох живота си, направих за нея всичко, каквото е в състояние да направи някой за любимия си човек, а тя умира зарад тая подла, гнусна змия, която й казва, че аз съм убил мъжа й, своя братовчед.

Мене ме порази това, дето той говореше с такава страст, просто извън себе си. Чувствувах, че съм много бледен. Но нищо! Знаех какво да му отговоря!

— Николай Антонич — казах аз, като се стараех да не се вълнувам, но забелязах, че езикът ми много не ме слуша. — Аз съвсем няма да отговарям на вашите епитети, защото разбирам в какво състояние сте. Вие действително сте ме прогонвали, но аз дойдох пак и ще идвам пак, докато не докажа, че съвсем не съм виновен за смъртта на Мария Василиевна. И че ако някой е виновен, във всеки случай това не съм аз, а някой друг. Факт е, че у вас има писма на покойния капитан Татаринов, с когото вие сте убедили Корабльов и очевидно всички изобщо, че аз съм ви наклеветил. Моля ви да ми покажете тия писма, за да могат всички да се убедят, че аз съм наистина тая подла змия, за която вие току-що приказвахте.

Страшен шум се вдигна след тия думи. Бубенчикови, които все още не разбираха, викаха една през друга:

— Кой е тоя?!

Но никой не им обясняваше кой съм и те крещяха все по-високо. Нина Капитоновна също викаше по мене да си вървя. Само Катя не продумваше ни думица. Тя стоеше до стената и гледаше ту Николай Антонич, ту мене.

Изведнъж всички млъкнаха. Николай Антонич отстрани бабичката и отиде в стаята си. Той се върна след минута с куп писма в ръце. Не две и не три, а именно куп — около четиридесет. Не мисля, че всички те бяха писма от капитан Татаринов, навярно това бяха различни писма от различни лица — кореспонденция, свързана с

експедицията, или нещо подобно. Той запрати тия писма в лицето ми, след това ме заплю в очите и падна в креслото. Бабичките се спуснаха към него.

Сигурно ако плюнката бе попаднала на лицето ми, бих го ударил или дори убил — още никой не беше плюл в лицето ми и въпреки всичките си правила можех да убия човека заради това. Но той не ме улучи. И писмата не стигнаха до мене.

Разбира се, не седнах да събирам тия писма, макар че имаше един миг, когато насмалко щях да вдигна едно от тях — онова, на което имаше голям восъчен печат с надпис „Св. Мария“. Не седнах да ги събирам. В тоя дом бях за последен път. Катя стоеше между нас — до креслото, в което той лежеше, стиснал зъби и хванал се за сърцето. Аз я погледнах в очите, които виждах за последен път.

— Добре — казах аз. — Няма да чета тия писма, които вие хвърлихте в лицето ми. Аз ще направя друго. Ще намеря експедицията. Не вярвам, че тя е изчезнала безследно, и тогава ще видим кой от нас е прав.

Исках още да се сбогувам с Катя и да ѝ кажа, че никога няма да забравя как тя ми обърна гръб на погребението. Но Николай Антонич почна изведнъж да става от креслото и отново се вдигна ужасен шум. Старите Бубенчикови се нахвърлиха върху ми и ме удариха силно с нещо по гърба. Махнах ръка и си отидох.

ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА ПОСЛЕДНО СВИЖДАНЕ

Бях самотен като никога. С още по-голямо ожесточение се нахвърлих върху книгите. Като че ли съвсем се бях отучил да мисля. И много хубаво. По-добре беше да не мисля.

Изведнъж си въобразих, че могат да не ме приемат във въздухоплавателното училище поради здравословното ми състояние и се залових за гимнастика, за всевъзможни скокове, ластовички, мостове, стойки. Всяка сутрин си опитвах мускулите и си преглеждах зъбите. Проклетият ръст особено ме безпокоеше — от всичките огорчения като че ли бях станал по-нисък на ръст.

Обаче в края на май събрах документите си и ги изпратих до Съвета на Осоавиахима^[1]. Към документите приложих заявление да бъда изпратен в Ленинград в теоретичната въздухоплавателна школа.

Чини ми се, че не е нужно да обяснявам защо исках да се махна от Москва.

Петка също се канеше да заминава за Ленинград. Той бе окончателно решил да се запише в Художествената академия. Саня — също и със същата цел.

Някога бях ваял конете на барон Клод и представата ми за Ленинград беше свързана с тия чудни коне на моста. Струваше ми се, че в Ленинград има на всяка стъпка паметници и мраморни здания. Петка ме посъветва да прочета „Медния конник“ и желанието ми да отида в тоя чуден град още повече се усили. Но, разбира се, можеха да ме оставят и в Москва или да ме изпратят в Севастопол.

През пролетната ваканция заминах с Петя за Енск и между другото пътувахме пак контрабанда, защото пазехме парите си за „след училището“.

Но това беше съвсем друго пътуване и сам аз бях станал съвсем друг през тая половин година. Леля Даша се разохка, като ме видя, а съдията заяви, че за такъв вид би трябвало да отговарям по съдебен ред и че той „ще вземе всички мерки, за да разбере причините, поради които ответникът е изгубил равновесие на духа“.

Но „ответникът“ не му разказа нищо за тия причини. Много печален, той се скиташе из Катедралната градина, по крайбрежната улица до Решетките, по местата, които той така недавна показваше на „ищеца“ със заплетени на плитки коси и със сив калпак с незавързани уши.

Само на Петя разказах — и то много накъсо — за разговора си с Кораблов и как ме беше приел Николай Антонич. Но Петка се отнесе към тая история от съвсем неочаквано гледище. Той ме изслуша и каза вдъхновен:

— Слушай, ами ако наистина намериш?

— Какво да намеря?

— Експедицията.

„Ами ако наистина я намеря?“ — помислих си аз.

Мравки полазиха по лицето ми и ми стана весело и страшно. „Ами ако наистина я намеря?“ И както в далечното детинство, пред очите ми се мярна сякаш смътна картина: бели палатки в снега, кучета задъхани мъкнат шейни. Огромен човек, великан в кожени ботуши с вълната отвътре върви към шейната, а аз в също такива ботуши и с огромнен калпак стоя с лула в устата на прага на палатката.

Трябва да се каже, че Петка се държеше много странно в Енск. През всичкото време той чувствуваше вдъхновение. Не току-така на всеки обед съдията ми смигаше и започваше разговор за ползата от ранните бракове. Саня се червеше, а Петка го слушаше със смътен израз на лицето и ядеше ли, ядеше... Като го наблюдавах, досещах се, че през зимната ваканция навярно и аз съм бил също като него: ял съм много и всичко, каквото са ми говорили, съм разбирал с известно закъснение. Но мене ми се струваше, че у тях това не е така необикновено.

В Енск всичкото време мислех за Катя. Сред Санините книги намерих „Стършел“ и като четях тоя прекрасен роман, намирах, че историята на Стършела много прилича на моята. Както и Стършела, аз бях набеден и любимата девойка му бе обърнала гръб, както на мене. Представях си, че ние ще се срещнем подир четиринадесет години и тя няма да ме познае. Както Стършела, ще я попитам, сочейки портрета си:

— Кой е тоя, ако мога да попитам?

— Това е детският портрет на приятеля, за когото ви разправях.

— Когото вие убихте?

Тя ще трепне и ще ме познае. Тогава аз ще ѝ дам всички доказателства за правотата си и ще се откажа от нея.

Но малка беше надеждата за такава среща! Вътрешно бях уверен, че съм прав. Но понякога хлад обхващаше сърцето ми — особено когато си спомнях този проклет „фон“. Малко преди заминаването ми за Енск Кораблов ми каза, че Николай Антонич му показал оригинално пълномощно за водене на всичките работи около експедицията, дадено от капитан Татаринев на Николай Иванович фон Вишимирски.

— Ти си се излъгал — отсече той безпощадно.

Върнах се сам в Москва. Петка се беше простудил и остана още за няколко дена в Енск. Впечатлението ми беше, че той се беше простудил нарочно. Във всеки случай беше много доволен.

Беше ми тежко в Енск и ми се струваше, че като се върна в Москва и се заломя за книгите, не ще имам време да скучая. Но време се намери. Зъл и мълчалив, аз скитах из училището...

Именно през тия дни се сбих с Мартинова от нашия клас. Плеснах я по ухото зарад подлостта ѝ: беше откраднала автоматичната писалка на Таня Величко, а след това се беше опитала да стовари вината на Валка, но отчасти и зарад това, че беше момиче.

На другия ден ме извикаха в ядката и ме попитаха каква е тая работа. Ние имаме другарски отношения с момчетата, но все пак не беше прието да се бием с тях — особено в последния клас. Казах, че Мартинова е подлец, а че тя е момиче, това не играе никаква роля. Ако плеснех някое момче, бихте ли ме извикали или не?

Момчетата помислиха и се съгласиха, че не.

Но веднъж, като се върнах отнякъде вкъщи, намерих при входа на масата, където раздавачите туряха цялата ни кореспонденция, препоръчано писмо: „За А. Григориев, девети клас“.

Отворих писмото.

„Саня, бих искала да поприказвам с тебе. Ако си свободен, ела днес в седем и половина в градинката на Триумфалния площад.“

Дори смешно ми става, като си спомня как всичко се измени с прочитането на това писмо. Срегнах по стълбите Лихо и му се поклоних, на обед дадох на Валка кашата си и дори Мартинова

престана да ми се струва такъв подлец — може би не биваше да я плесна, толкоз повече че все пак тя е момиче.

И ето стана шест часът. Шест и половина. Седем. В седем бях вече в градинката. Седем и половина. Мръква, но фенерите още не са запалени и разни абсурдни мисли ми идват в главата: „Фенерите няма да бъдат запалени и няма да я позная... Фенерите няма да бъдат запалени и тя няма да ме познае...“

Фенерите се запалват и познатата градинка, в която някога се бяхме опитвали с Петка да продаваме папириси, в която хиляди пъти съм зубрил уроците си през пролетта, шумната градинка, в която само на седемнадесет години могат да се зубрят уроци, в която цялото наше училище и още две училища — 143-то и 28-то — си назначават свижданията, тая градинка се преобразява и става като театър. Ей сега ще се срещнем. Ето я и нея!

Ние се ръкуваме и мълчим. Съвсем топло е, втори април, но изведнъж започва да вали сняг — сякаш нарочно, за да го запомня за през цял живот.

— Катя, много се радвам, че дойде. Мен също ми се искаше отдавна вече да поговоря с теб. Тогава у вас нищо не можах да обясня, защото Николай Антонич почна да вика, тъй че вече не ми беше до обяснения. Разбира се, ако ти му вярваш...

Страх ме беше да завърша тая фраза, защото, ако тя му вярва, трябва да се махна от тая градинка, в която седим бледи и сериозни и разговаряме, без да се гледаме един друг, от тая градинка, в която като че ли няма никого освен нас, макар че на всяка скамейка седи някой и дребният сърдит пазач се разхожда, накуцвайки, по пътеките.

— Да не говорим повече за това.

— Катя, не мога да не говоря за това. Изобщо ние няма за какво да говорим, ако ти му вярваш.

Тя ме гледа печална и съвсем възрастна — много по-възрастна и по-умна от мене.

— Той каза, че за всичко съм виновен аз.

— Ти? Той казва, че щом като аз първа съм повярвала на тая противоестествена мисъл, че в татковото писмо става дума за него, значи за всичко съм виновна аз.

Спомних си как Кораблъв беше казал веднъж за него на Мария Василиевна: „Повярвайте ми, това е страшен човек“. Спомням си как

беше писал за него капитанът: „Моля те, не вярвай на тоя човек“, и ми стана студено от мисълта, че тоя човек ще почне сега да уверява Катя, че тя е виновна за всичко, че тя е убила майка си, че го е лишила от единственото щастие на земята и значи виновна е и пред него, че само той знае как сега, след това престъпление, тя трябва да уреди живота си... И всичко това бавно, ден след ден. С дълги закръглящи нещата думи, от които ти се завива свят.

Аз скачам в отчаяние, в ужас.

— Сега той петнадесет години ще ти говори, че ти си виновна, и ти в края на краищата ще му повярваш, както му беше повярвала Мария Василиевна. Нима не разбираш, че това е власт? Ако ти си виновна, той получава пълна власт над тебе и ти ще вършиш всичко, каквото той пожелае.

— Аз ще се махна.

— Къде?

— Още не зная. Решила съм да се запиша в Геоложкоизследователския факултет. Ще свърша и ще се махна.

— Никъде няма да се махнеш. Може би ти все още би могла да се махнеш сега, но след четири години... Гарантирам, че никъде няма да заминеш... Той ще те уплете с думите си. Та нали и Мария Василиевна му беше повярвала, че е добър и благороден и главно, че тя му е задължена за всичките му грижи. За какъв дявол се е залепил за тебе! Та нали той казваше, че за всичко съм бил виновен аз.

— Той казва, че ти си просто убиец.

— Тъй.

— И че нищо няма да му струва да те застрелят.

— Добре. Всички са виновни освен него. А пък аз ще ти кажа, че това е подлец, че е дори страшно да се помисли как могат да съществуват на земята такива хора.

— Да не говорим повече за това.

— Добре. Сега кажи какво вярваш ти от цялата тая дивотия?

Катя дълго мълча. Отново сядам до нея. Много е страшно, но хващам ръката ѝ и тя не се отдръпва, не изтегля ръката си.

— Аз вярвам, че ти не си говорил нарочно това за него. Ти действително си мислил, че е той.

— И сега мисля.

— Но ти не трябваше да убеждаваш в това мене, а още повече —
мама.

— Но това е той...

Катя се отдръпва, изтегля ръката си.

— Да не говорим повече за това.

— Добре, няма да говорим. Когато и да е, аз ще докажа, че това е
той, па дори ако потрябва да пропиляя целия си живот за това.

— Не е той. И ако ти не искаш да си вървя, да не говорим повече
за това.

— Добре, няма...

И повече не говорихме за това. Тя ме попита за пролетната
ваканция, как съм прекарал времето си в Енск, как са Саня, старите. И
аз ѝ предадох поздрав от старите и от Саня. Но нищо не ѝ казах за това
как ми е било мъчно без нея в Енск, особено когато се скитах по
нашите места, как Петка много ядеше и все чувствуваше някакво
вдъхновение и че у тях това не е така необикновено. Не знаех сега
обича ли ме тя или не и невъзможно беше да се попита за това, макар
че ми се искаше през всичкото време. Но не биваше дори да се
произнесе тази дума — сега, когато ние седяхме и разговаряхме така
сериозни и бледи и когато Катя така приличаше на майка си. Само си
спомних как се връщахме от Енск и пишихме с пръсти по
замръзналото стъкло и как внезапно се показваше зад прозореца
тъмното поле, покрито със сняг. Всичко се беше променило оттогава. И
ние не можехме сега да се отнасяме един към друг както по-рано. Но
много ми се искаше да науча обича ли ме тя или вече не ме обича.

— Катя — казах аз изведнъж. — Ти не ме ли обичаш вече?

Тя трепна и ме погледна с учудване. След това се изчерви и ме
прегърна. Тя ме прегърна и ние се целунахме със затворени очи —
поне аз, но струва ми се, че и тя, защото след това едновременно си
отворихме очите. Ние се целунахме в градинката на Триумфалния
площад, посред Москва, в градинката, гдето можеха да ни видят три
училища — нашето, 143-то и 28-то. Но това беше горчива целувка. То
беше прощална целувка. Макар че на раздяла си уговорихме нова
среща, аз чувствавах, че това е прощална целувка.

Ето защо, когато Катя си отиде, аз останах в градинката и дълго
още скитах по пътеките с тъга, сядах на скамейката, тръгнах и пак се

връщах. Свалих каскета си, главата ми гореше и сърцето ми се свиваше от мъка. Не можех просто да се махна...

Когато се върнах вкъщи, на масичката до леглото ми лежеше голям плик, на който се виждаше печатът на Осоавиахима и с едри букви беше написано презимето, собственото и бащино ми име. За пръв път в живота ме наричаха по собствено и по бащино име. С треперещи ръце разкъсах плика. Осоавиахимът ми съобщаваше, че документите ми са приети и че на 2 май трябва да се явя пред медицинска комисия на преглед за постъпване във въздухоплавателното училище.

[1] Дружество за съдействие на авиацията и химическата защита.

↑

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

СЕВЕР

ПЪРВА ГЛАВА

ВЪЗДУХОПЛАВАТЕЛНО УЧИЛИЩЕ

Лятото на 1928 година. Виждам се с бохчичка в ръка по улиците на Ленинград. В бохчичката се намират „прибори за завършилите“. Възпитаниците на детския дом след свършването на училището получават „прибори за завършилите“ — лъжица, канче, два чифта долни дрехи и „всичко нужно за първото пренощуване“. Ние с Петя живеем у Съома Гинзбург, шлосер от завода „Електросила“, по-раншен ученик от нашето училище. Майката на Съома се страхува от домоуправителя, затова всяка сутрин аз изнасям „нужното за първо пренощуване“, а вечер пак го донасям, като се преструвам на току-що пристигнал. В гостилницата ние си заръчваме през четните дни супа по петнадесет копейки, а през нечетните — готвено по двадесет и пет. Скитае из широкия просторен град, по кейовете, край широката Нева и Петя, който се чувствува в Ленинград като у дома си, ми разказва за „Медния конник“, а аз си мисля: „Ще ме приемат ли или няма да ме приемат?“

Три комисии — медицинска, мандатна и общообразователна. Сърце, бели дробове, уши, пак сърце! Кой съм, отгде съм родом, къде съм се учил и защо искам да стана пилот?

Вярно ли е, че съм на деветнадесет години? Да не би да съм си прибавил някоя година — по външност съм изглеждал по-млад! Защо препоръката на районния комитет е подписана от Григориев и кой е той — брат или едноименник?

И ето най-сетне решителния ден! Стоя пред Аеромузея: тук бяхме държали изпитите си. Това е огромен дом с лъове на улица „Рошалска“. Петя разправяше, че тия лъове били описани в „Медния конник“ и че уж върху тях се спасявал от наводнението Евгений — и до днес не зная вярно ли е това или не. Мене съвсем не ми е до

Пушкин. Львовете ме гледат с такъв вид, като че ли ей сега и те ще почнат да питат кой съм, отгде съм родом и вярно ли е, че съм на деветнадесет години.

Но ето кога става истински страшно: когато се изкачвам на втория етаж и в черната витрина намирам списъка на приетите във въздухоплавателното училище.

Чета: „Власов, Воронов, Голомб, Грибков, Денисяк...“ Притъмнява ми пред очите — мене ме няма. Отново чета: „Власов, Воронов, Голомб, Денисяк...“ Няма ме! Поемам повече въздух, за да прочета спокойно: „Власов, Воронов, Голомб, Грибков, Денисяк.“ Гледам списъка, в който като че ли има всичките фамилни имена в света освен моето, и ми става тъй тежко, както когато не ти се иска повече да живееш.

Под проливен дъжд се връщам вкъщи. „Власов, Воронов, Голомб“... Щастливият Голомб!

Когато произнасям това име, представям си грамаден мъжага, широкоплещест, с грубо лице, някакъв си Васко Нунес Балбоа. Разбира се! Къде мога да се меря аз с него! Проклетият ръст!

Петя ми отваря и се изплашва. Аз съм мокър, бледен.

— Какво ти е?

— Петя, няма ме в списъка!

— Лъжеш!

Майката на Съома изхвърква от кухнята и пита не съм ли срещал домоуправителя. Мълча. Седя в кухнята на един стол и Петя, навел глава, стои тъжно пред мен.

На другата сутрин ние отидохме двамата в Аеромузея и намерихме в списъка и моето име. То беше в друга колонка, гдето също имаше няколко момчета на буква „Г“ и дори двама Григориевци — Иван и Александър. Петя ме уверяваше, че не съм го намерил от вълнение...

Времето лети и ето аз се виждам в същата читалня на Аеромузея, където държахме изпитите. Тринадесет души, подбрани от мандатната и медицинската комисии, стоят в строй и началникът на училището — едър, червенокос, весел — излиза и казва:

— Внимание, другари ученици-летци!

Другари ученици-летци! Аз ученик-летец! Мравки полазват по гърба ми и ми се струва, че са ме потопили отначало в гореща, а след

това в студена вода. Аз ученик-летец! Ще летя! Не чувам какво говори началникът...

Времето лети. Идваме на лекции направо от завода — Съома Гинзбург ме беше наредил като шлосерски калфа в завода „Електросила“. Слушаме лекции по материална част, по теория на авиацията, по мотори. Много ни се спи след осемчасовия работен ден в завода, но ние слушаме лекциите по материална част, теория на авиацията, след това по мотори и само от време на време Миша Голомб, който се оказва също такъв дребен на ръст като мене, оборва глава на гърба ми и захърква тихичко. След това той започва да хърка по-силно и аз предпазливо чуквам главата му о масата...

Ние се учим във въздухоплавателното училище, но как не прилича то на онова, което сега се нарича въздухоплавателно училище! Нямаме ни мотори, ни самолети, ни помещение, ни пари. Наистина в Аеромузея има няколко стари, ожулени самолети — при желание човек може да си въобрази, че е разузнавач на някой „хавеланд“ или изстребител на някой „нюпор“, който е летял за последен път по фронтовете на гражданската война. Но на тия многозаслужили „гробове“ не може да се учи човек.

Ние сами си сглобяваме мотори. С мандат от Осоавиахима, с великолепен мандат, според който имаме пълно право да снемем от стените каквато и да било самолетна част, ние обикаляме всичките червени кътчета в Ленинград. Понякога тия части висят и не в червени кътчета, а в някой жилищен комитет над масата на някой книговодител, любител на авиацията. Вземаме ги и ги откарваме на летището. Понякога това става мирно и тихо, понякога — със скандал. Три пъти трябваше да ходим заедно с техника в клуба на шивачите и да доказваме на завеждащия, че старият мотор, който стои в трема на клуба, няма никакво агитационно значение.

Колко труд около всичките тия ръждясали вехтории, докато те най-сетне попаднат в ръцете ни! Ние ги чистим и чистим и след това пак ги чистим и чистим. Първото полугодие, струва ми се, не правехме нищо друго, освен да чистим и сглобяваме мотори. На мен това ми е по-мъчно, отколкото на другите, защото те почти всички са шлосери и шофьори. Но аз нарочно се залавям за най-трудната работа. Завинаги, за цял живот, ще запомня лявата плоскост на самолета У-1, на който се учехме. Това е най-мръсното място в самолета, моторът изхвърля

масло под лявата плоскост и аз се хващам на бас да я мия всеки ден до свършване на училището. Легнал на гръб, чегъртам с клечка мръсотиите, след това ги търкам с четка, след това с парцал и водата тече по тялото ми, от миризмата на рициново масло ми прилошава...

Разбира се, не приличаме много на бъдещи пилоти, особено когато късно вечер се връщаме вкъщи от летището и целият трамвай започва да души и да ни гледа с негодувание. Но не се смущаваме. Мишка казва:

— От какъв дявол вонят тъй на рициново масло? Фу!

И демонстративно запушва носа си.

Денят започваше много рано — към седем часа сутринта. До десет часа сглобяваме мотори и поред обясняваме на Ваня Грибков какво е хоризонт. При нас имаше един такъв Ваня Грибков, на когото цялото училище обясняваше какво е хоризонт. След това идват инструкторите и започват полетите.

Моят инструктор, едновременно началник на училището и завеждащ материалната и домакинска част, е стар летец от времето на гражданската война. Той е едър, весел човек, любител на необикновени истории, които разказва с часове, човек, който лесно се сърди и лесно му минава, смел и суеверен. Задълженията си на инструктор разбира много просто: той ме ругае и колкото сме по-нависоко от земята, толкова ругатнята му става по-силна. Най-сетне тя спира — за пръв път през полугодieto!... Това беше великолепно! Цели десет минути летях в чудесно настроение. Не гълчи — значи навярно отлично карам самолета! Въпреки шума на мотора стори ми се, че летя сред пълна тишина — непривично състояние!

Но след това веднага разбрах каква била работата: телефонът се беше разединил и слушалката се люлееше отвън. Хванах я и долових с нея последната фраза:

— Лопата! Вие не трябва да летите, а нужници да чистите!

Моят инструктор съчетава най-страшните ругатни с учтивото обръщение на „ви“...

Друг един образ се изправя пред мене, когато си спомням първата си година в Ленинград. На Корпусното летище всеки ден идва Ч. Работата му е скромна — на една стара, неведнъж разбивана машина той вози пътници. Но ние знаем какъв човек е той, познаваме го и го обичаме дълго преди да го познае и обикне нашата страна. Ние

знаем за кого говорят летците, когато се събират в Аеромузея, който през ония години беше нещо като наш клуб. Ние знаем кому подражава началникът на училището, когато, като говори на „о“, казва със спокоен бас:

— Е, как вървят работите? Получават ли се стръмните виражи? Само внимавай да не лъжеш! Е?

Ние тичаме с всичка сила към тоя човек, когато след чудните си фигури той се връща на летището и любителите на висшия пилотаж се измъкват из самолета зелени като трева, едва ли не на четири крака, а той ни гледа от кабината без очила — летец с голям усет, човек орел.

Заедно със стетоскопа, който Иван Иванович ми беше оставил за спомен, аз вземам винаги със себе си и портрета на тоя летец. Той ми подари тоя портрет не в Ленинград, когато се учех да летя, а много по-късно, след няколко години в Москва. На тоя портрет е написано със собствената му ръка: „Ако ще бъдеш, бъди най-добър“. Това са неговите думи...

Тъй мина тая година — трудна, но прекрасна година в Ленинград. Тя беше трудна, защото работехме пряко силите си и получавахме по 46 рубли стипендия на месец и обядвахме, гдето попадне, или съвсем не обядвахме и вместо да се учим да летим, три четвърти от времето си губехме в чистене и сглобяване на стари мотори. Но тя беше прекрасна година, защото беше година на мечти, година, която с пунктирана линия сякаш набеляза бъдещия ми живот, година, когато почувствувах, че съм в състояние да направя живота си такъв, какъвто искам да го видя.

Интересно е, че макар да нямах ни една свободна минута, аз си водех нещо като дневник — записвах си някои мисли и впечатления. За съжаление той не се е запазил. Но помня, че на първата страница имаше цитат от Клаузевиц: „По-лесно е да направиш малък скок, отколкото голям“. Обаче искаме ли да прескочим голям ров, ние няма да направим половин скок, защото ще се озовем на дъното.

Тъкмо това беше главната ми мисъл в Ленинград — да вървя напред, без да правя половин скокове.

Времето лети и се спира само на един ден, в края на август 1930 година. Тоя ден аз седя на богата трапеза, голяма трапеза, съставена от десетина маси с различна височина и форма. Високи прозорци,

стъклен покрив. Това е ателието на фотографа художник Бернщайн, у когото е наела стая сестра ми Саня.

ВТОРА ГЛАВА

САНИНАТА СВАТБА

Ходех у Саня всеки свободен ден и трябва да кажа — макар че е може би странно да говоря тъй за сестра си — тя ми харесваше все повече и повече. Тя беше някак си весела, лека и заедно с това делова.

Едва записала се в академията, тя си намери работа в едно детско издателство. Взе под наем чудесна стая и фотографът художник, за когото тя също работеше нещо, просто трепереше над нея със семейството си. Тя беше постоянно в течение на всичките ни работи — на Петка и моите — и редовно пишеше вместо нас на старите. При това тя много работеше в академията и макар че дарбата и не беше така силна и смела, както на Петя, но и тя рисуваше прекрасно. Имаше любов към миниатюрата — изкуство, с което нашите художници днес почти не се занимават — и тънкостта, с която тя рисуваше всичките малки подробности в лицето и облеклото, беше просто необикновена. Както и в детските години, тя обичаше да си поприказва и когато някой я засегнеше или се увлечеше по нещо, започваше да говори бързо и някак тъй, че в края на краищата нищо не разбирах. С една дума, тя беше чудесна сестра и ето че сега се омъжваше.

Разбира се, не е трудно да се сети човек за кого се омъжваше, макар че от всичките момци, които се бяха събрали тая вечер в ателието на художника фотограф, Петя най-малко приличаше на младоженец. Замислен, той седеше до някакво остроносо момче и мълчеше, а момчето все налиташе върху му, сякаш искаше да го продупчи с носа си. Попитах Саня шепнешком кой е остроносият и тя отговори с уважение:

— Изя.

Но кой знае защо, тоя Изя не ми хареса.

Изобщо това беше странна сватба. Цялата вечер гостите спореха за някаква си крава — правилно ли е, дето художникът Филипов вече две години и половина рисува една крава. Той я бил разделил на малки квадратчета и рисувал всяко квадратче отделно. Искях да кажа, че това е просто болен човек, но Изя вече беше успял да построи върху тая крава цяла теория и дори ѝ беше измислил название с окончание на

„изъм“. Впрочем на младоженците изобщо никой не обръщаше внимание.

Отидох на Санината сватба с тържествено чувство. Родната ми сестра се омъжва — все пак това не се случва всеки ден! Сутринта получихме голяма телеграма от съдията и леля Даша на два адреса — до младоженеца и до младоженката с копие до мене. Цял месец аз сглобявах за тях един малък радиоприемник. Но тия художници не обръщаха никакво внимание на нищо. Цяла вечер те спориха за кравата.

Впрочем на младоженците като че ли беше весело, особено на Петя, който казваше от време на време „Смешно!“ и се оглеждаше с доволен вид. Саня беше много заета: чиниите не стигаха и трябваше да се гощават гостите на две смени.

Седна само за минута, зачервена, измъчена от щастие, в нова рокля с дантели, които, кой знае защо, ми напомняха за Енск и за леля Даша. Възползувах се от тая минута и се изправих.

— Внимание, наздравица! — каза Изя, като ме погледна с любопитство.

Всички млъкнаха.

— Другари, предлагам да пием за младоженката — казах аз, — макар че тя ми е сестра, но тъй като никой от гостите не се сеща, че все пак трябва да се вдигне наздравица за нея, трябваше да предложа тоя тост.

Всички викнаха „ура“ и почнаха да се чукат със Саня.

— Второ, предлагам да пием за младоженеца — продължих аз, — макар собствено казано, той би трябвало преди това да пие наздравица за мене. Защо? Защото именно аз му доказах, че трябва да стане художник, а не летец. Може би разкривам тайна, но това е факт, той искаше да стане летец. Веднъж ние спорихме с него по това цял ден и той ме уверяваше, че съвсем не обичал да рисува. Той се боеше, че като художник немалко да успее да прояви всичките си душевни сили.

Всички се засмяха и аз чукнах с лъжичката по чашата.

— А защо реших, че той трябва да стане художник? Много просто: защото той ми показва картините си. Мога да ви уверя, че тогава го интересуваха само един сюжет. Именно сюжетът, за който току-що пихме.

И аз посочих Саня.

— Честна дума, всичко това е лъжа — избърбори Петя.

— Тоя сюжет беше изобразен в най-разнообразни пози: в лодка, до готварската печка, на пейката до вратата, на пейка в градината, в палто, без палто, в украинска блузка и в син халат. Още тогава не беше трудно да се предскаже: първо, че някога Петя ще стане художник, и второ, че някога ние ще се съберем около тая трапеза и ще пием за нашите младоженци, което аз и предлагам да направим.

И аз се чукнах със Саня и Петя и изпих чашата си до дъно.

След това пиха за мене, а след това за Изя и това беше грешка, защото в отговор Изя произнесе дълга реч с някакви остроумни нападки срещу художника Филипов, на които сам си се смееше. Петка го слушаше с доволен вид и все приказваше: „Смешно!“, а след това изведнъж почервения от яд и каза, че Изя е „типичен ахровски простак“. „И при това бездарен простак“ — добави той, като помисли малко.

Но Изя не се съгласи, че е бездарен простак и не знам как би завършил спорът, ако тая минута не беше дошъл Саниният професор, твърде почтен, с прекрасна черна брада. Всички се затекоха насреща му и спорът се прекрати.

Да си кажа правото, аз за пръв път в живота си виждах истински професор. Хареса ми много. За две минути той се напи и ми каза, че винаги бил искал да стане летец, още през войната в 1914 година. След това той прегърна Саня и я целува, малко по-дълго, отколкото се полагаше на професор с такава прекрасна почтена брада. След това легна на дивана и заспа.

С една дума, на Санината сватба беше много весело, но в дълбочината на душата си аз чувствавах тъга, която сам на себе си не исках да си призная. Художниците ми се струаха някак си странни — и то се разбира лесно, защото аз си имах друг живот и други интереси. Впрочем като че ли те мислеха същото за мен — това почувствах през време на речта си.

Но имаше и друга причина, която ме караше да тъгувам. И Саня се досети за нея, защото когато професорът, събудил се, заяви високо пред всички, че забранява на Саня да се омъжва, преди да защити дипломата си, и всички смеешком го наобиколиха, тя ме повика тихо и ние отидохме в кухнята.

— Имаш поздрав... Знаеш ли от кого?

Разбрах веднага от кого, но казах спокойно:

— Не зная.

— От Катя.

— Наистина ли? Благодаря.

Саня ме погледна с огорчение. Тя дори побледня малко от огорчение и ми се разсърди — разбира се, тя прекрасно виждаше, че се преструвам.

— Ти все лъжеш — каза тя бързо. — Виж го ти какъв Чайлд Харолд се е извъдил! Моля ти се да не смееш да ме лъжеш, особено днес, когато е сватбата ми. Ще ѝ пиша, че цял ден си ме молил за това писмо, но не съм ти го дала.

— За нищо не те моля.

— Ти ме молиш в душата си — каза убедително Саня, — а външно се преструваш, че ти е безразлично. Впрочем мога да ти го дам, само че последната страница няма да четеш, нали?

Тя пхна писмото в ръцете ми и избяга. Разбира се, аз прочетох писмото, а последната страница — три пъти, защото там ставаше дума за мене. Катя съвсем не молеше да ми се предаде поздрав, а просто питаше как вървят работите ми и кога свършвам училището. На пръв поглед това беше обикновено писмо, а в действителност — много тъжно. В него имаше например едно такова място:

„Сега е четири часът, а у нас е вече тъмно и аз неочаквано съм заспала, а когато се събудих, не можах да разбера какво хубаво се е случило. Оказа се, сънувала съм Енск и че уж лелите ме гиздят за път...“

Прочетох няколко пъти това място и си представих живо нашето заминаване от Енск, което ще помня цял живот. Спомних си как лелите викаха наставленията си подир потеглилия влак и как след това се преместих в Катиния вагон и почнахме да разглеждаме какво са сложили старците в кошниците ни. Дребничкият небръснат съсед гадаеше какви сме и Катя стоеше до мене в коридора. Тя стоеше до мене и аз я гледах и ѝ приказвах — колко трудно беше да си представи човек това сега, когато тя беше тъй далеч.

Не чух кога се върна Саня.

— Прочете ли го?

— Саня, пиши ѝ, моля ти се, че работите ми вървят много добре, че училището свършвам през октомври, а след това... още не зная къде

ще вървя. Ще искам да ме пратят на Север.

— Още сега сядай и сам ѝ напиши всичко това.

— Не, аз няма да пиша.

— А пък аз няма да те пусна, докато не пишеш.

— Саня!

— Ей сега ще извикам Петя — каза със сериозен глас Саня — и изобщо всички и ще ти се молим на колене да пишеш, защото смятаме, че ти постъпваш жестоко.

— Саня, върви по дяволите! Ти си просто пияна. Аз си отивам.

— Къде? Полудял ли си?

— Не, отивам си. Късно е, а утре трябва да се става рано. И изобщо... Аз не казах какво „изобщо“, но тя разбра и на раздяла ме целуна съчувствено по бузата.

ТРЕТА ГЛАВА

ПИША НА ДОКТОР ИВАН ИВАНОВИЧ

Бях сърдит на Катя, защото преди заминаването си от Москва бях поискал да се сбогувам с нея и ѝ писах писмо. Но тя не ми отговори и не дойде, макар да знаеше, че заминавам за дълго и че може би няма да се видим никога вече. Разбира се, повече не ѝ писах. Е да, навярно Николай Антонич е успял вече да я увери, че аз съм го наклеветил с „най-страшната клевета, която човешкото въображение може да си представи“, и че съм „хлапак с нечиста кръв“, зарад когото е умряла майка ѝ.

Е добре, що са дни, занапред са! Просто ми се завиваше свят, когато си спомнях за тая сцена.

Но какво можех да направя в Ленинград, като работех в завода от осем до пет и във въздухоплавателното училище — от пет до един след полунощ?

През зимата преди полетите ние се занимавахме в читалнята на Аеромузея. И ето че веднъж попитах завеждащия музея дали не знае нещо за капитан Татаринов. Няма ли в библиотеката някакви книги или неговата собствена книга „Причини за гибелта на експедицията на Грили“?

Не зная защо, но завеждащият музея се отнесе към тоя въпрос с голям интерес. Впрочем той беше един от организаторите на нашето въздухоплавателно училище и учениците летци се обръщаха за всичко постоянно към него.

— Капитан Татаринов ли? — отново попита той с учудване. — Охо! Бива си го! А защо те интересува това?

За да отговоря на тоя въпрос, би трябвало да му разкажа всичко, което вие сте вече прочели. Ето защо отговорих накъсо:

— Аз изобщо обичам да чета за пътешествия.

— Но тъкмо за това пътешествие не е известно почти нищо — каза завеждащият музея. — Хайде да идем в библиотеката.

Разбира се, без него нищо нямаше да намеря, защото това бяха отделни статии по вестниците, а книга имаше само една — една мъничка брошура от двадесет и пет страници, под надслов „Жената в

морето“. Излезе, че капитанът бил писал не само за експедицията на Грили.

Каква беше тая книга? Прочетох я два пъти и реших, че това е интересна книга, особено като се има предвид, че я е писал морски офицер. И то кога? В 1910 година, при царизма.

В тая книга се доказваше, че жената може да бъде моряк и се привеждаха случки из живота на рибарите по крайбрежието на Азовско море, когато жени са се държали в опасни случаи не по-зле от мъжете и дори още по-смело. Капитанът твърдеше, че „недопускането на жени до моряшката професия“ донася въпреки разпространеното суеверие много беди на моряците, принудени да се откъсват за дълго от останените си на брега семейства, и че в бъдеще той вижда на борда на кораба „жена-механик, жена-щурман, жена-капитан“.

Като четях тая брошура, аз си спомних бележките на капитана в книгата за Нансеновото пътешествие и докладната му записка от 1911 година по експедицията към Северния полюс и за пръв път ми хрумна, че това е бил не само смел моряк, но човек с необикновено ясен ум и с широки, прогресивни схващания за живота.

Но авторите на някои статии очевидно мислеха другояче. В „Петербургски вестник“ например някакъв журналист пишеше против експедицията на това основание, че Министерският съвет „отхвърлил молбата на капитан Татаринов за отпускане на необходимите средства“. Между другото тая статия беше написана с такъв език: „... предвид на това, че според уверенията на заинтересуваните ведомства съображенията за условията на практическото осъществяване на обсъжданото пътешествие изглеждат недостатъчно обосновани, като при това набелязаната експедиция на капитан Татаринов изобщо не е добре обмислена, Министерският съвет счита, че правителството трябва да се изкаже чрез представителя на морското ведомство за отхвърляне на поменатото предложение.“

В друг един вестник намерих интересна фотография: красив бял кораб, напомнящ ми каравелите от книгата „Век на открития“. Това беше шхуната „Света Мария“. Тя изглеждаше тънка и стройна, премного тънка и стройна, за да може да стигне от Петербург до Владивосток край бреговете на Сибир.

В следния брой на същия вестник беше напечатана още по-интересна снимка: корабната команда на шхуната. Наистина беше

много трудно да се различи нещо на тая снимка, но самото разположение на фигурите и това, че капитанът седеше в средата със скръстени ръце — всичко това ми се стори много познато. Къде ли съм виждал тая снимка? Разбира се, у Татаринови, сред другите стари снимки, които ми беше показала някога Катя. Но аз продължих да си припомням. Не, не у Татаринови! У доктор Иван Иванович — ето къде я бях виждал!

В 1923 година, когато се бях изписал от болницата, аз се отбих у дома му да се сбогувам. Той заминаваше за Север и тогава именно, като нареждаше куфара си, изтърва тая снимка. Аз я вдигнах, почнах да я разглеждам и попитах защо го няма него сред корабната команда, а той отговори: „Защото не съм плавал на шхуната «Света Мария»“. А след това взе от мене снимката и добави:

— Това ми е останало за спомен от един човек...

Кой ли ще да е този човек?

И изведнъж ми хрумна една проста мисъл. Но заедно с това то беше и необикновена мисъл, която само доктор Иван Иванович можеше да потвърди. Реших веднага да му пиша. Бяха минали близо седем години, откакто бе отпътувал от Москва, но кой знае защо, бях напълно уверен, че той е жив и здрав и продължава да декламира стихове от Козма Прутков и разговаряйки, взема от масата някоя вещ и започва да я подхвърля и лови като жонгльор.

Ето какво му писах:

„Уважаеми Иван Иванович!

Пише ви «интересният болен», който вие някога излекувахте от «слухонемота», както определихте. Помните ли ме още или вече не? Когато заминавахте за Север, вие ме помолихте да ви пиша какво правя и как се чувствавам. И ето сега, след седем години, аз се наках най-сетне да изпълня обещанието си. Чувствам се добре. Сега съм ученик-летец, уча се във въздухоплавателното училище на Осоавиахима и се надявам да долетя някога при вас на самолет. Пиша ви между другото по работа: когато бях у вас в Москва, вие държехте в ръцете си една снимка на корабната команда на шхуната «Света Мария»

— капитан Татаринов, тръгнала от Петербург през май 1912 година, изчезнала безследно в Карско море през есента 1913 година. Помните ли, вие казахте, че тая снимка ви бил оставил за спомен някакъв човек, а кой именно, не казахте. За мене е много важно да зная кой е тоя човек. Разбира се, вие сте в правото си да ме попитате: ами защо те интересува това? Ще отговоря накъсо: интересува ме всичко, което се отнася до капитан Татаринов, защото съм познат с неговото семейство и за мене е много важно да дам на това семейство правилна картина за живота и смъртта му.

Ще ви бъда много благодарен, ако ми отговорите. Улица «Рошамска» 12. Аеромузея. Въздухоплавателното училище на Осоавиахима.

С поздрав Александър Григориев“

Можех ли да се надявам, че ще получа отговор? Може би докторът отдавна се е върнал в Москва?

Може би е отишъл още по на север? Или просто ме е забравил и сега чете писмото и не може да разбере — каква снимка, кой Григориев?

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ПОЛУЧАВАМ ОТГОВОР

Мина месец, втори, трети. Ние свършихме теоретичните занятия и окончателно се преместихме на корпусното летище...

25 септември 1930 година — това беше „велик ден“ на аеродрума. И до днес ние си го спомняме под това название. Той започна както обикновено: в седем часа сутринта ние вече седяхме над нашето „старо желязо“, някой се вече опитваше да „зачуди“ Миша Голомба, който никога на нищо не се чудеше, Ваня Грибков вече питаше някого какво е хоризонт.

— Ей там, гдето небето се слива със земята. Разбра ли?

— А защо, когато летя, не се слива?

В края на краищата Ваня разбра какво е хоризонт. Но той го намираще винаги на едно и също място — зад Путиловския завод, в залива. Нататък и летеше. Щом се откъснеше от земята, започваше „да натиска към хоризонта“. Така „натиска“ той, докато не го преместиха за моторист.

В девет часа дойде инструкторът и започнаха събитията: първо, той доведе със себе си някакъв внушителен чичко в блуза и със златни очила — както бързо се разбра, секретар на районния комитет. Секретарят погледна самолетите, след това сандъците от самолетите, в които ние бяхме устроили работилница, и каза:

— Ето що, драги. Преди всичко вие трябва да си уредите охрана. Не бива да се шляят през всичкото време по летището разни подозрителни хора.

— Къде? — попита инструкторът. — Ах, това ли? Това са учениците ми летци.

Второ, едва изпратихме гостенина, инструкторът се нахвърли върху ни, че сме разливали бензина. Той почервения като рак и придоби почти цвета на косите си. Това не беше за пръв път и ние мислехме, че ще покряска и ще престане.

Но той клекна и почна да бърка в трапчинките около варелите с бензин. В трапчинките имаше вода, но той заяви, че това било бензин.

— Не, вода е! — възрази Голомб.

— А пък аз казвам бензин!

— Вода!

— Бензин!

— Е, добре, бензин — съгласи се Голомб.

Инструкторът бръкна с пръст в друга трапчинка, помириша и стана. Той се страшно начумери и помириша още веднъж.

— Вода — промърмори той с умърлушен глас и ние просто се натъркаляхме по земята от смях.

Трето... Но за третото трябва да се разкаже по-подробно.

Тоя ден летях с него няколко пъти и той все се вглеждаше в мене — и не хокаше, както имаше обичай.

— Хайде — каза той най-сетне. — А сега летете сам.

Навярно съм изглеждал развълнуван, защото ме гледа цяла минута с внимателен добродушен израз. След това провери добре ли работят уредите и закрепил каишите в първата — сега празна — кабина.

— Нормален полет в кръг. Ще се откъснете от земята и ще вземете височина. По-ниско от сто и петдесет метра не правете завой. Завой, кутийка и кацайте.

Подкарах машината към старта и вдигнах ръка, като исках разрешение за полет с такова чувство, като че ли това върша не аз, а някой друг. Стартерът махна бяло знаме — значи може да се излети. Дадох газ и машината полетя по летището...

Отдавна беше забравено детското чувство на досада, когато, вдигнал се за пръв път във въздуха, разбрах какво значи полет. Дотогава дълбоко в душата си аз мислех, че ще полетя като птица, а аз си седях в креслото съвсем по същия начин, както на земята. Седях си в креслото и нямаше кога да мисля ни за земята, ни за небето. Едва при десетия или единадесетия полет забелязах, че земята е начертана като географска карта и че ние живеем в един много точен геометрически свят. Харесаха ми сенките от облаците, разхвърляни тук-таме по земята, и изобщо се досетих, че светът е необикновено красив...

И тъй за пръв път летя самичък. Кабината на инструктора е празна. Първи завой. Тя е празна, а самолетът лети. Втори завой. С прекрасното чувство на пълна свобода аз летя съвсем самичък. Трети завой. Трябва да се насочвам за кацане. Четвърти завой. Внимание! Издърпвам ръчката за газ. Земята все повече приближава. Ето я под самия самолет. Придърпвам ръчника. Изтъркуване. Стоп!

Изглежда, че не беше лошо, защото дори нашият сърдит инструктор одобрително кимна с глава, а зад гърба му Миша Голомб ми показва палеца си, т.е. отлично.

— Санка, ти си юнак — каза той, когато седнахме на могилката да запалим по една цигара, — честна дума! Между другото ти имаш писмо. Днес бях в Аеромузея и пазачът казва: „За Григориев, може би ще му го предадете“.

И той ми подаде писмото. Пишеше ми Иван Иванович.

„Драги Саня! Много ми е драго, че се чувствуващ добре. Обаче ти напразно пишеш, че съм те излекувал от «слухонемота». Такава болест, братко, няма. Това е «немота без глухота». Чакам те с твоя самолет, че все на кучета трябва да се пътува. А що се отнася до фотографията, нея ми я подари щурманът от «Св. Мария» Иван Дмитриевич Климов. В 1914 година го докарах в Архангелск със замръзнали крака и той умря в градската болница от отравяне на кръвта. След него останаха две тетрадки и писма — много, чини ми се, двадесетина. Разбира се, това беше пощата, която той беше донесъл от кораба, макар че е възможно някои писма той да е написал по пътя — беше го намерила някъде и прибрала експедицията на лейтенант Седов. Когато той умря, болницата разпрати писмата по адресите, а тетрадките и няколко снимки останаха у мен. Щом си познат със семейството на капитан Татаринов и имаш намерение да дадеш правилна картина за неговия (т.е. очевидно не на семейството, а на капитана) живот и смърт, ти навярно ще се интересуващ какви са тия тетрадки. Това са две обикновени ученически чернови тетрадки, изписани с молив, за съжаление съвсем нечетливо, така че няколко пъти се опитвах да ги прочета и най-сетне се отказах от тая мисъл. Това е, струва ми се, всичко, което зная. Това беше в края на 1914 година, току-що бе почнала войната и експедицията на капитан Татаринов никого не интересуваше. Тетрадките и фотографическите снимки пазя и до днес — ела, т.е. долети

и чети колкото искаш. Моят адрес: гр. Заполярие, ул. «Киров», 24.

Моля, пиши, интересни болнико! Твой доктор Ив. Павлов.

... Как е сестра ти? Печете ли още картофи, забодени на клечка?“

Тъй си и мислех! Снимката беше останала от щурмана. Докторът го е видял със собствените си очи! Същият тоя щурман, който се беше подписал: „С най-голямо уважение щурман за далечно плаване И. Климов“! Същият, който ме беше поразил за цял живот с необикновените думи: „ширина“, „шхуна“, „фрам“ и необикновената си учтивост: „Бързам да Ви уверя“... „надявайки се да се видя скоро с Вас...“ Същият щурман, от писмото на когото узнах, че експедицията, това не е само мръсното сутеренно помещение в пощата, а далечно плаване, капитани, плаващи ледове.

Реших веднага, след като свърша училището, да замина за Заполярие и да прочета тетрадките му. Докторът се беше „отказал от тая мисъл“. Той не би се отказал, ако се надяваше да намери в тях поне думица, която би потвърдила правотата му, ако и нему бяха плюли в лицето, ако Катя мислеше, че той е убил майка й...

Навярно съм почнал да говоря гласно, защото Миша Голомб, който седеше на могилката, имаше такъв вид, сякаш се канеше най-сетне да се зачуди.

— Мишка — казах му аз. — Да свършим училището и хайде на Север!

— Хайде. А защо?

— Трябва.

— Щом трябва, хайде!

— Значи решено?

— Решено.

Впрочем това беше отдавна решено. Но на Север аз попаднах едва след три години.

ПЕТА ГЛАВА ТРИ ГОДИНИ

Младостта не свършва в един ден — и тоя ден не можеш да го отбележиш в календара: „Днес свърши моята младост.“ Тя си отива незабелязано — тъй незабелязано, че не успяваш да се простиш с нея. Току-що си бил млад и красив и току-виж — децата в трамвая вече ти викат „чичко“. И ти търсиш с поглед отражението си в тъмното трамвайно стъкло и си мислиш с учудване: „Да, чичо! Младостта се е свършила, а кога, в кой ден, в кой час? Неизвестно.“

Тъй свърши и моята младост. Но денят, когато почувствувах, че съвсем другояче гледам на онова, което съставяше по-рано смисъла на моите стремежи — тоя ден аз го помня отлично...

От Ленинград ме бяха изпратили в Балашов и едва свършил едно въздухоплавателно училище, почнах да се уча в друго — тоя път при истински инструктор и на истински апарат.

Не помня друг период от живота си, в който да съм работил с такова прилежание.

— Знаете ли как летите? — беше ми казал още в Ленинград началникът на училището. — Като сандък. А за Север е нужен клас.

Аз изучих нощните полети, когато веднага след излитането започва мрак и всичкото време, докато се издигаш нагоре, ти се струва, че вървиш пипнешком по някой тъмен коридор. Долу на летището ярко свети Т и черното поле е обиколено с червеникави светлилки като с пунктир. Железопътната линия се мерджелее със сигналите на спирките, разместени по линията с необикновена нощна точност, тъй неприлична на дневната. Но ето че в далечината се показва сияние — още няколко минути, и това не е сияние, а град с хиляди разноцветни и разнообразни огньове... Фантастична картина.

Научих се да управлявам самолета слепешката, когато всичко наоколо е обвито в бяла мъгла и ти се струва, че летиш през милиони години към някоя друга геологическа епоха. Сякаш не на самолет, а на машината на времето летиш напред и напред!

Разбрах, че летецът трябва да познава свойствата на въздуха, всичките му склонности и капризи, както добрият моряк познава

свойствата на водата...

Това бяха годините, когато Арктика, която дотогава си представлявахме като някакви далечни, никому непотребни ледове, ни стана близка и първите велики полети през нея бяха привлекли вниманието на цялата страна.

Всеки от нас си имаше свой идеал на летец и ние спорехме безкрай, като доказвахме, че А. лети по-добре от Л., а Ч. — по-добре и от двамата. Полковникът на американска служба Бен Ейелсон току-що бе откаран от летеца С. в Америка с промушено от собствената му лява ръка сърце, обвит в националния американски флаг, и тоя полет, който знае защо, беше поразил въображението ни. Не, това беше още младост!

Всеки ден във вестниците се появяваха статии за арктически експедиции — морски и въздушни — и аз ги четях с вълнение. Сърцето ме влечеше страстно към Север.

И ето че веднъж — тоя ден ми предстоеше един от трудните изпитни полети — вече седнал в машината, съгледах вестник в ръцете на моя инструктор. А във вестника забелязах нещо, което ме накара да сваля шлема и очилата си и да изскоча от самолета.

„Горещ поздрав на участниците в експедицията, която успешно разреши задачата да се преплава Ледовитият океан“ — това беше напечатано с тлъсти букви по средата на първа страница.

Без да чувам какво ми говори учуденият инструктор, хвърлих още един поглед на тая страница — искаше ми се да я прочета наведнъж. „Великият северен път открит!“ — така беше озаглавена една статия. „„Сибиряков“ в Беринговия проток“ — гласеше заглавието на друга. „Привет на победителите!“ — провъзгласяваше трета. Това беше съобщението за историческия поход на ледоразбивача „Сибиряков“, който за пръв път в историята на мореплаването бе преминал за едно лято Северния морски път — пътя, който капитан Татаринов се беше опитал да мине на шхуната „Света Мария“.

— Какво ви е? Да не сте болен?

— Не, другарю инструктор.

— Височина хиляда и двеста метра. Два стръмни виража на едната страна и два на другата. Четири обръщания през крило...

— Слушам, другарю инструктор.

Бях така развълнуван, че насмалко щях да поискам разрешение да отложам полета...

Целия този ден мислех за Катя, за покойната Мария Василиевна, за капитана, чийто живот се беше така чудно преплел с моя. Но сега аз мислех за тях по-другояче, отколкото по-рано, и моите обиди ми се показаха в друга, по-спокойна светлина. Разбира се, нищо не бях забравил. Не бях забравил последния си разговор с Мария Василиевна, в който всяка дума имаше таен смисъл — сбогуването ѝ с младостта и самия живот. Не бях забравил как на другия ден с бабичката седяхме в болницата и изведнъж една врата се отвори и аз съгледах нещо бяло с черна глава и една гола ръка, увиснала от дивана. Още не бях забравил как Катя ми обърна гръб на погребението, не бях забравил мечтите си как ще се срещнем след няколко години и аз ще ѝ хвърля доказателствата за правотата си. Не бях забравил как Николай Антонич ме заплю в лицето.

Но всичко това изведнъж ми се стори като някоя пиеса, в която главното действащо лице се явява едва в последния акт, а дотогава само се приказва за него. Всички говорят за човека, чийто портрет виси на стената — портрет на моряк с широко чело, стиснати челюсти и дълбоко хлътнали в орбитите очи...

Да, той беше главното действащо лице в тази история и ако младостта ми беше заела в нея толкова много място, то е само за това, че най-интересните мисли ти идват на ум, когато си на осемнадесет години. Той е бил велик пътешественик, нещастен и непризнат, и неговата история далеч надхвърля рамките на личните работи и семейните отношения. Великият северен път е открит — ето неговата история. Да се преплава Ледовитият океан за един навигационен сезон — ето неговата мисъл. Хората решили задачата, която бе стояла пред човечеството цели четиристотин години — това са негови хора. С тях той можеше да говори като с равни.

Какво са в сравнение с това моите мечти, надежди, желания! Какво искам аз? Защо съм летец? Защо се стремя на Север?

И също като в моята въображаема пиеса, изведнъж всичко си отиде на място и съвсем прости мисли ми дойдоха в главата за моето бъдеще и делото ми. Много от онова, което знаех за живота на полярните летци, сякаш се преобърна от другата страна и си представих безкрайните нощи зад полярния кръг, които траят по

половин година, изнурителното очакване цели седмици да се поправи времето, полетите над покрити със сняг планински вериги, когато очите неволно оглеждат място в случай на принудително кацване, полетите в снежна буря, когато не виждаш дори крилете на машината си, мъчителното запалване на моторите при петдесет градуса студ. Спомних си формулата на един от полярните летци: „Какво значи да летиш на Север? — Да се бориш със снежните бури и да грееш вода.“ Спомних си страшните разкази за арктическите снежни вихрушки, които погребват човека на два метра от дома му.

Но изплашиха ли се от тия трудности моряците на „Сибиряков“, които изкараха на платна в Берингово море своя ледоразбивач, изгубили витлото си в ледовете?

Не, прав беше Петя. Трябва да си избереш такава професия, в която си способен да проявиш всичките сили на душата си. Стремях се към Север, към професията на полярен летец, защото това беше професия, която изискваше от мене търпение, мъжество и любов към своята страна и към своето дело.

Кой знае, може би и моето име ще бъде някога споменато сред имената на ония хора, които биха могли да приказват с капитан Татаринов като равни с равен!

Запомних деня, когато ми хрумнаха тия мисли — 3 октомври 1932 година.

Месец преди свършването на Балашовското училище подадох заявление да ме изпратят на Север. Но училището не ме освободи. Останах инструктор и още цяла година прекарах в „Балашов“. Не мога да кажа, че съм бил добър инструктор. Разбира се, можех да науча друг да лети и при това нямах ни най-малко желание да го хокам всяка минута. Разбрах учениците си — мене например ми беше съвсем ясно защо един, като излиза от самолета, бърза да запуши, а друг при кацване се преструва на много весел. Но аз не бях учител по призвание и ми омръзваше да обяснявам хиляди пъти на другите нещо, което отдавна знаех.

През август 1933 година получих отпуск и заминах за Москва. Билетът ми беше до Енск през Ленинград и ме чакаха и в Ленинград, и в Енск. Но все пак реших да отида в Москва, гдето никой не ме чакаше.

Имах работа в Москва. Първо, трябваше да ида в управлението на Главния северен морски път и да поприказвам по преместването ми на Север; второ, искаше ми се да се видя с Валя Жуков и Кораблъов. Изобщо имах много работа и бързо си доказах, че трябва непременно да ида в Москва...

Разбира се, съвсем нямах намерение да телефонирам на Катя, толкоз повече че през тия три години само веднъж бях получил поздрав от нея — чрез Саня — и всичко беше отдавна свършено и забравено. Всичко беше тъй отдавна свършено и забравено, че дори реших да ѝ телефонирам и за всеки случай бях приготвил първата учтиво-равнодушна фраза. Но кой знае защо, ми затрепери ръката, когато вдигнах слушалката, и неочаквано за себе си казах друг номер — тоя на Кораблъов.

Не го намерих — бил в отпуск — и един непознат женски глас ми съобщи, че щял да се върне едва в началото на учебната година.

— Сърдечен поздрав от един негов ученик — казах аз. — Предайте му, че му е звънил летецът Григориев.

Сложих слушалката. Това беше в хотела и трябваше най-напред да се извика градската централа и едва след това да се каже номерът и аз гледах с тъга телефона и не звънях — все мислех. Какво ще ѝ кажа? Не можех да приказвам с нея като с чужд човек.

И реших да звъня най-напред в Зоологическата градина на Валя.

Но и Валя го нямаше в Москва. От лабораторията на професор Р. ми съобщиха учтиво, че асистентът Жуков се намирал в Далечния север и едва ли ще се върне в Москва по-рано от половин година.

— А кой го търси?

— Предайте му поздрав, моля ви се — казах аз. — Говори летецът Григориев.

Повече нямаше кому да звъня в Москва освен може би на някой секретар от Управлението на гражданската въздушна флота. Но съвсем не ми беше сега до секретарите. Снех слушалката и казах:

— Града.

Градът отговори и аз казах номера.

Нина Капитоновна се обади и аз познах веднага добрия ѝ решителен глас.

— Може ли да повикате Катя?

— Катя ли? — попита с учудване Нина Капитоновна. — Няма я.

— Няма я въщи ли?

— И въщи, и в града. А кой я търси?

— Григориев — казах аз. — Не можете ли да ми съобщите адреса ѝ?

Нина Капитоновна помълча малко. Няма съмнение, тя не ме позна. Малко ли Григориевци има по света.

— Тя е на практика. Адресът: град Троицк, геоложката група на Московския университет.

Поблагодарих ѝ и закачих слушалката.

Повече не можех да остана в тая отегчителна стая сам-самин, а до два часа, когато трябваше да ме приеме секретарят на Главния северен морски път, имаше още много време. Излязох и почнах да скитам безцелно из Москва.

Никога не бива да скитате сами по местата, където някога сте ходили двама. Някоя обикновена градинка в центъра на Москва ще ви се стори най-печалното място в света. Някоя не много шумна, кална улица, каквито все още има в Москва колкото щещ, ще ви навее такава тъга, че неволно ще започнете да се чувствувате много по-стар и по-умен.

Като че ли след тия няколко години бях надзърнал сам в душата си и преценил всичко — ненужната припряност в работи, които се отнасят до най-скъпото на земята, човешкото сърце, и неувереността в себе си, която ме преследваше може би още от времето, когато бях нямо момче и светът ми се струваше така необикновен, необяснимо сложен. Струваше ми се сега, че у мене има още някои черти от тая немота. Например в любовта си аз не бях съумял да се изкажа напълно и бях премълчал най-важното. Струваше ми се, че в любовта не ми провървя, защото много сложни обстоятелства я обкръжиха от всички страни — и това беше пак същият оня сложен свят, пред който като нямо момче някога замръзвах в някакво вцепеняване.

Не, всичко се беше променило в душата ми, аз чувствувах това! Аз вече не бях онова припряно момче, което се стремеше да докаже своята правота, без да изгуби ни една минута. Аз знаех сега, че най-много ми са нужни спокойствие и твърдост.

С чувство на тъга и жалост към самия себе си мислех за годините на младостта си и за ученическата си любов. Сега беше

свършено с младостта и любовта е вече друга. Но както по-рано аз гледах в бъдещето, и то с още по-голяма увереност, отколкото по-рано.

Не останах дълго в Москва. Приеха ме много учтиво в Главния северен морски път и след това в Управлението на гражданската въздушна флота. Но няма защо и да се мисли за Север — тъй ми казаха — дотогава, докато не ме освободи Балашовската школа.

Едва след година и половина успях да получа назначение на Север — и то съвсем случайно. Срегнах в Ленинград стария полярен летец Р., който искаше да се върне в Централна Русия; вече му било трудно поради напредналите години да лети на Север. Ние си разменихме местата. Той зае моето място, а аз бях назначен като втори пилот на една от далечните северни линии.

ШЕСТА ГЛАВА

У ДОКТОРА

... Не беше трудно да се намери тая къща, защото цялата улица се състоеше само от една къща, а всички останали съществуваха още само във въображението на строителите на град Заполярие.

Вече мръкваше, когато потропах на докторовата къща, и тъкмо в тоя миг прозорците светнаха и нечия сянка се мярна замислено зад пердето. Дълго никой не ми отваряше и аз сам отворих полекичка тежката врата и се намерих в един широк чист вестибюл.

— Тук ли са стопаните?

Никой не се обади. В къщата стоеше изправена метла и аз си очистих с нея плъстените ботуши: снегът беше до колене.

— Има ли някой вкъщи?

Никой. Само едно малко червеникаво коте изскочи изпод закачалката, погледна ме изплашено и избяга. След това на вратата се показва докторът.

Може би от медицинска гледна точка това е невероятно, но той не само не беше остарял през тия години, но дори се беше подмладил и отново беше заприличал на оня дълъг, весел, брадат доктор, който ни учеше на село, мене и сестра ми, да печем картофи, забодени на пръчица.

— Мене ли търсите?

— Докторе, искам да ви поканя при един болен — казах бързо. — Интересен случай: немота без глухота. Човекът чувал всичко, но не може да каже „мама“.

Докторът повдигна бавно очилата си на челото.

— Извинявайте...

— Казвам: интересен случай — продължих сериозно аз. — Човекът може да произнесе само шест думи: кура, седло, ящик, вьюга, пьют, Абрам. Болният Г. Описано в списание.

Докторът се приближи към мене с такъв вид, сякаш се канеше да издърпа езика ми или да надникне в ухото. Но той просто каза:

— Саня!

Прегърнахме се.

— Все пак долетя!

— Долетях.

— Юначага! Летец ли си? Юначага, юначага!

Той ме прегърна през раменете и ме поведе към трапезарията. Там стоеше едно дванадесетгодишно момче, много прилично на доктора. То ми подаде ръка и говорейки на „о“, каза: „Володя“.

Тук беше по-светло, отколкото във вестибюла, и докторът почна да ме разглежда от всички страни и тоя път, чини ми се, едва се сдържа да не надникне наистина в ухото ми.

— Юначага! — повтори той пак десетина пъти. — Ами сестра ти? Тя къде е? И тя ли лети?

— От сестрата сърдечен поздрав казах аз. — Тя е художничка, омъжи се и живее в Ленинград.

— Вече се е омъжила? С плитките?

Засмях се: Саня като дете носеше плитки.

— Ех, че съм остарял! — въздъхна докторът. — Пристигна едно мъничко слабо момче, което ходеше в големи скъсани панталони, и излиза, че то е вече летец. Момиченцето с плитките се оказва художничка, омъжила се и живее в Ленинград.

— Иван Иванович, честна дума, вие не сте се изменили. Просто поразително. Дори сте се подмладили!

Той се засмя. Беше му приятно да слуша това и после аз през цялата вечер току повтарях от време на време, че се е подмладил или във всеки случай съвсем не се е променил.

Пиехме чай, когато дойде жената на доктора, Ана Степановна — една висока пълна жена, която ми се стори в своя дебел кожух и дълги кожени ботуши като някой северен бог. Тя сне кожуха и ботушите си и въпреки това си остана така едра, че дори дългият доктор изглеждаше в сравнение с нея не много дълъг, да не говорим пък за мене. Лицето ѝ беше съвсем младо и тя много подхождаше на тоя чист дървен дом, на жълтия под и на селската плетена изтривалка. В нея имаше нещо староруско, както впрочем и в самото Заполярие, макар че това беше съвсем нов град, построен едва преди пет-шест години. След това се научих, че тя била поморка.

Ние заприказвахме за град Заполярие и аз узнах историята на тоя чуден дървен град с дървени тротоари и паважи — град, в който самата почва се състои от вкаменили се стърготини.

— След дъжд ти се струва, че вървиш все из стаи — каза Ана Степановна. — Все подове, подове. И шосето е дървено.

Излезе, че докторът пристигнал в Заполярие с първия параход и целият град бил построен пред неговите очи.

— Тук в 1928 година беше гора — каза той. — А на мястото, гдето сега седим и пием чай, ходеха на лов за зайци.

— А сега има само една къща — каза Ана Степановна, — все се канят да застроят улицата и все още не са я застроили.

— Ами театърът лош ли е?

— Театърът е хубав.

— Миналата година идва тук Московският художествен театър — каза Володя и се изчерви. — Ние ги посрещнахме с цветя. Те се чудеха откъде имаме цветя, а тук ги има колкото щеш.

Всички го погледнаха и той още повече се изчерви.

— Володя обича театъра — каза Ана Степановна, — освен това много обича...

— Мамо!

Докторът се засмя.

— Мамо, мога ли да ти кажа нещо за една минута — каза сурово Володя и излезе. И Ана Степановна се засмя и тръгна подире му.

— Стихове пише — пошепна докторът. — Но като си спомни човек сега, много е интересно — продължи той. — Чудесно време беше! Когато се строеше първият завод за бичене на дървен материал, във вестника вместо дата печатаха: еди-колко дни до пуцането на завода. Двадесет дни. Деветнадесет дни. И най-сетне — един ден! Ами първите самолети! Как ги посрещнахме! А ти? — спомни си изведнъж докторът. — Ти как си? Какво смяташ да правиш?

— Смятам да летя.

— Къде?

— Още не знам. Планове големи, но сега ще возя скъпи дивечови кожи в Красноярск.

— Ами плановете за нов въздушен път?

— Да... Иван Иванич — казах аз, когато беше изядено всичко на масата и се заловихме за вкусното домашно къпиново вино. — Помните ли писмата, които разменихме помежду си, когато бях още в Ленинград?

— Помня.

— Вие ми написахте едно много интересно писмо за тоя щурман — продължих аз — и искам да узная преди всичко запазени ли са неговите тетрадки.

— Запазени са.

— Много добре. А сега изслушайте ме. Това е доста дълга история, но все пак ще ви я разкажа. Както е известно, не друг, а вие ме научихте на времето да говоря. Разплащайте се сега.

И аз му разказах всичко, като се почне от чуждите писма, които някога ми четеше на глас леля Даша. За Катя казах само няколко думи — като информация. Но на това място докторът, който знае защо, се усмихна и веднага взе отново равнодушен вид.

— ... Това беше много изтощен човек — каза той за щурмана. — Всъщност той умря не от гангрена, а от умора. Той беше изразходвал твърде много сили, за да избегне смъртта, и сили за живот вече не му бяха останали. Такова впечатление правеше той.

— Вие говорили ли сте с него?

— Говорил съм.

— За какво?

— Чини ми се за някакъв южен град — каза докторът, — като че ли за Сухум или за Баку. Това беше у него просто фиксидея. Тогавя всички приказваха за войната: тя току-що беше почнала. А той — все за Сухум, как там било хубаво, топло. Навярно е бил родом оттам.

— Иван Иванич, тия дневници тук ли са, у вас? В тая къща?

— Тук.

— Покажете ми ги.

Мислех често за тия дневници и в края на краищата те бяха почнали да ми се струват дебели, в черна платнена подвързия. Но докторът излезе и след няколко минути се върна с две тесни тетрадки, прилични на ученически речничета за чужди думи. Неволно възмущение ме обхвана, когато отворих наслуки една от тетрадките:

„За щурмана Иван Дм. Климов.

Предлагам на вас и на всички долупоменати, съгласно с вашето и тяхно желание, да напуснете кораба с цел да достигнете до обитаема земя...“

— Докторе, ами че той имал чудесен почерк! Аз го чета съвсем свободно!

— Не той, а аз имам чудесен почерк — възрази докторът. — Ти четеш онова, което аз успях да разчета. На няколко места съм вложил листчета с прочетения текст. А всичко останало — погледни!

И той отвори тетрадката на първа страница.

Случвало ми се е да виждам нечетливи почерци. Например Валя Жуков пише тъй, щото учителите мислеха дълго време, че им се подиграва. Но такъв почерк аз виждах за пръв път: това бяха същински рибарски кукички, големи колкото топлийка, разхвърляни по страницата в пълно безредие.

Освен това първите страници бяха залети с някаква мазнина и моливът едва личеше на жълтата прозрачна хартия. По-нататък следваше някаква каша от започнати и зарязани думи, след това беше нахвърлена някаква карта и пак каша, в която не би могъл да се ориентира никакъв графолог.

— Добре — казах и затворих тетрадката. — Ще го прочета.

Докторът ме погледна с любопитство.

— Желая ти успех — каза сърдечно той.

Останах да нощувам у него, защото се беше стъмнило; докато гостувах, започна снежна буря, а в Заполярие не е прието да се излиза по улиците, когато започва виелица. Ана Степановна ми приготви постеля в стаята на Володя на един походен креват и преди да заспя, дълго разглеждах Володя, който спеше на хълбок, сложил грижливо длани под бузата си. В съня си това беше същински малък доктор, само брада му липсваше. Походният креват заскърца силно, когато седнах на него, за да събуя ботушите си. За миг той отвори големите си сини очи и измърмори нещо, без да се събуди.

СЕДМА ГЛАВА

ЧЕТА ДНЕВНИЦИТЕ

Не мога да се нарека нетърпелив човек. Но чини ми се, че само геният на търпението би могъл да прочете тия дневници! Няма съмнение, те бяха писани по време на почивките при мъжделивата светлина на газениче, напълнено с тюленова мас, при четиридесет и пет градуса студ, с премръзнала и изморена ръка. Виждаше се как на някои места ръката се е откъсвала и се е смъквала изнемощяла надолу, чертаейки дълга, безпомощна, безсмислена линия.

Но трябва да ги прочита!

И отново се залавях за тая мъчителна работа. Всяка нощ — а в свободните от полети дни още от сутринта — сядах на масата с увеличителна лупа в ръка и започваше това напрегнато, бавно превръщане на рибарските кукички в човешки думи — думи ту на отчаяние, ту на надежда. Отначало карах направо — просто сядах и четях. Но след това ми хрумна една хитра мисъл и веднага почнах да прочитам по цели страници, а по-рано — само отделни думи.

Като прелиствах дневниците, аз бях забелязал, че някои страници са написани много по-четливо от другите — например заповедта, която беше преписал докторът. Преписах от тия места всички букви — от „а“ до „я“, и съставих „азбука на щурмана“, като възпроизведох точно всички варианти на почерка му. И с тая азбука работата тръгна много по-бързо. Често достатъчно беше да отгатна правилно с помощта на тая азбука една или две букви и всички останали сами се нареждаха по местата си.

Така ден след ден аз разчитах тия дневници.

ДНЕВНИЦИТЕ НА ЩУРМАНА ЗА ДАЛЕЧНО ПЛАВАНЕ ИВ. ДМ. КЛИМОВ

Сряда, 27 май. Тръгнахме късно и за шест часа изминахме 4 километра. Днес за нас е юбилеен ден. Смятаме, че сме се отдалечили от кораба всичко на 100 километра. Разбира се, това не е много за два месеца ход, но затуй пък и пътят е такъв, какъвто не очаквахме.

Отпразнувахме юбилея си тържествено: сварихме супа от сушени боровинки и я подправихме с две кутии консервирано мляко.

Петък, 29 май. Ако стигнем до брега, нека тия хора — аз не искам дори да споменавам имената им — запомнят 29 май, деня на избавянето си от смърт, и всяка година го празнуват. Хората се спасиха, но все пак те изтърваха във водата ловджийската ни пушка и нашата хранителка — кухнята. Поради това вчера трябваше да ядем сурово месо и да пием студена вода, смесена с мляко. Ех, дано само бог помогне да стигна благополучно до брега с тия зяпльовци!

Неделя, 31 май. Ето официалния документ, въз основа на който трябваше да тръгна начело на част от командата:

„За щурмана Ив. Дм. Климов

Предлагам на вас и на всички долуспоменати съгласно с вашето и тяхно желание да напуснете кораба с цел да достигнете до обитавана земя, да сторите това на 10 април, като вървите пешком по леда и возите на шейни леки лодки и провизии за два месеца. Като напуснете кораба, да вървите на юг, докато видите земя. А като видите земя, да действувате съобразно с обстоятелствата, но за предпочитане е да се помъчите да стигнете Британския канал между островите на Франц Йосифовата земя, да вървите по него, като най-известен, към нос Флора, където предполагам, че могат да се намерят провизии и постройки. По-нататък, ако времето и обстоятелствата позволят, да се отправите към Шпицберген. Като достигнете Шпицберген, ще ви предстои трудната задача да намерите там хората, чието местопребиваване ние не знаем, но се надявам, че на южната му част вие ще успеете да намерите ако не живущите на брега хора, то поне някой риболовен кораб. С вас ще тръгнат съгласно с желанието им тринадесет души от командата:

Капитан на кораба «Св Мария»:
Иван Татаринов“

10 април, 1914 г., в Северния Ледовити океан.

Бог вижда колко тежко ми беше да тръгна и да го оставя в такова почти безнадеждно положение.

Вторник, 2 юни. Още на кораба машинистът Корнев ни направи четири чифта очила, но не може да се каже, че те отговаряха на своето предназначение. Стъклата са направени от бутилка за „джин“. С предните шейни вървят щастливите „окати“, а „слепците“ се мъкнат по техните следи със затворени очи, поглеждайки само от време на време пътя през клепките си. Очите болят от мъчителната нетърпима светлина. Ето картината на движението ни, което никога не ще забравя: вървим ритмично, в крак, като се навеждаме едновременно напред, опъваме каиша с гърди и се държим с едната ръка за борда на лодката. Вървим със съвсем затворени очи. В дясната ръка е скиорската щека, която с механическа точност се отхвърля напред, отмята се надясно и бавно остава назад. Как еднообразно, как ясно скърца снегът под края на тая щека! Неволно се вслушваш в това скърцане и като че ли ясно чуваш: „Далеч, далеч“. Като унесени ние вървим, механически местим краката си и опъваме каиша с гърди... Днес си представих, че вървя в горещо лято по крайбрежната улица в сянката на високи къщи, с азиатски складове на плодове. Вратите на складовете са широко отворени и се усеща ароматична остра миризма на пресни сушени плодове. Мирише до замайване на портокали, праскови, сушени ябълки, на карамфил. Търговците персийци поливат с вода размекналия се от жегата асфалтов тротоар и аз чувам техния спокоен гърлен говор. Боже, как хубаво мирише, каква приятна прохлада!... Сепнах се, като се спънах о щеката, хванах се за лодката и се спрях поразен — сняг, сняг, сняг, догде очи виждат. Както по-рано, ослепително блести слънцето, както по-рано, нетърпимо болят очите.

Четвъртък, 4 юни. Днес, като вървахме по следите на Дунаев, направи ми впечатление, че той плюе кръв. Прегледах венците му — скорбут. Последните дни той се оплакваше от краката си.

Петък, 5 юни. Не ми излиза от главата Иван Лвович — в минутата, когато, изпращайки ни, той произнасяше прощалната си реч и изведнъж млъкна, стиснал зъби и оглеждайки се с някаква безпомощна усмивка. Той е болен, оставих го току-що привдигнал се от леглото. Боже мой, това е най-страшната грешка! Но няма сега да тръгнем назад!

Събота, 6 юни. Още преди два дена Морев все настояваше, че уж от върха на една ледена грамада бил видял някакво „равно поле“, т.е. съвсем равен лед, който се простирал далеч на юг. „Със собствените си очи го видях, господин щурман! Съвсем равно поле.“ Тая сутрин не го намерихме в палатката. Беше тръгнал без ски и следите от дебелиите му кожени обувки едва личаха по тънкия слой замръзнал сняг. Търсихме го цял ден, викахме, свирехме, стреляхме. Щеше да ни отговори — у него имаше магазинна пушка и дванадесет патрона. Но нищо не се чу.

Неделя, 7 юни. От лодките, ските и щеките издигнахме мачта, десет метра висока, прикрепихме към нея две знамена и я поставихме на върха на един хълм. Ако е жив, ще види нашите сигнали.

Вторник, 9 юни. Пак на път. Останахме тринадесет души — фатално число. Кога ли най-сетне ще се покаже земя, каквато и да е, ако ще гола, сурова земя, стига само да стои на едно място и да не се страхуваме всекичасно, че ни отнася на север!

Сряда, 10 юни. Тая вечер пак имах видения на южен град, крайбрежна улица и нощно кафене с хора с бели панамени шапки. Сухум? Пак остра приятна миризма на плодове и горчиви мисли: „Що ми трябваше да тръгвам в това плаване из студеното, ледено море, когато тъй хубаво се плава на юг? Там е топло. Може да се ходи само по риза и дори бос. Може да се ядат много портокали, грозде и ябълки.“ Странно, защо никога не съм обичал особено много плодовете? Впрочем и шоколадът е хубаво нещо с ржени сухари, както го ядем през обедната почивка. Само че получаваме много малко — по едно малко парченце шоколад. А хубаво би било да поставиш пред себе си чиния изсушени ржени сухари и да вземеш в ръката си наведнъж цяло парче шоколад и да ядеш до насита! Колко километра има до тая възможност, колко часове, дни, седмици!

Четвъртък, 11 юни. Пътят е отвратителен, с дълбок сняг, под който има много вода. Размръзнати места непрекъснато ни преграждат пътя. Днес изминахме не повече от три километра. Цял ден мъгла и оная матова светлина, от която тъй силно болят очите. И сега виждам тая тетрадка като през мрежа и горещи сълзи текат по бузите ми. Утре е Св. Троица. Колко хубаво ще бъде тоя ден „там“, нейде на юг, и колко лошо е тук, на плаващия лед, изрязан на всяка стъпка от размръзнати места и ледени грамади, при 82 градуса северна ширина! Ледът се

места всяка минута, просто пред очите ни. Едно размръзнато място се скрива, друго се отваря, сякаш някакви великани играят шахмат върху исполинска дъска.

Неделя, 14 юни. Ето едно откритие, за което не казах нищо на спътниците си: ледовете ни носят встрани от земята. Днес достигнахме ширината на Франц Йосифовата земя и продължаваме да се движим на юг — пък не се вижда дори най-малък признак на остров. Ледът се носи встрани от земята. Това виждам и по моя съвсем негоден хронометър, и по господстващите ветрове, и по посоката на пуснатото във водата въже.

Понеделник, 15 юни. Оставих го болен, в отчаяние, което само той беше в състояние да скрие. Това ме лишава от вяра в нашето спасяване.

Вторник, 16 юни. Сега двама от моите хора са болни от скорбут. Соткин също се разболя, венците му са отекли и от тях тече кръв. Лекуването им се заключава в това, че ги изпращам на ски да търсят път, а вечер им давам по една таблетка хинин. Може би това е жесток начин на лекуване, но според мен, той е единственият, докато човек не е изгубил нравствената си сила. В най-тежка форма скорбут съм наблюдавал у Иван Лвович, който боледува от него почти половин година и само с нечовешка сила на волята си оздравя, т.е. просто не си позволи да умре. И тая воля, тоя широк, свободен ум, тая неизчерпаема бодрост на душата са обречени на неизбежна гибел.

Четвъртък, 18 юни. Ширина 81 градуса. Пак трябва да се чудим на бързината, с която ни носи ледът на юг.

Петък, 19 юни. Към четири часа съгледах „нещо“ на ИЮИ от мястото, гдето бяхме спрели. Това бяха две розови облачета над самия хоризонт, които не промениха формата си, докато не ги скри мъглата. Струва ми се, че никога не сме били заобиколени от такъв голям брой размръзнати места както сега. Летят много птици, гмурци и кресливи бели чайки. Ох, тия чайки! Колко често те не ми дават нощно време да заспя, като крескат, спорят и се карат помежду си около изхвърлените върху леда вътрешности на някой убит тюлен! Като зли духове те се подиграват с нас, кикотят се истерично, пищят, свирят и едва ли не псуват. Колко дълго има да помня тия „викове на чайка белоснежна“, тия безсънни нощи в палатката, това незалязващо слънце, доловимо през изтънялата палатка!

Събота, 20 юни. За една седмица, докато почивахме, ледът ни е отнесъл цял един градус на юг.

Понеделник, 22 юни. Както обикновено, изкачих се тая вечер на една висока ледена грамада, за да огледам хоризонта. Тоя път съгледах на изток от себе си нещо такова, което ме накара от вълнение да седна на леда и започнах бързо да търкам очите си и бинокъла. Това беше една светла ивица, сякаш грижливо мацната с четка по ясносиньото поле. Отначало решихме, че това е луната, но, кой знае защо, лявата половина от сегмента на тая луна постепенно потъмняваше, а дясната ставаше по-ярка. През нощта пет пъти излизах да гледам с бинокъл и всеки път намирах тоя къс луна на същото място. Чудя се, че никой от спътниците ми не вижда нищо. С какъв труд се сдържам да не се втурна в палатката и да не извикам с все сила: „Какво сте седнали като пънове, какво спите? Нима не виждате, че ледът ни носи към земя?“ Но аз мълча. Кой знае, може би и това е мираж. Та нали се виждах в някакъв южен град, край морето през горещо лято, в сянката на високи къщи!

(С тая фраза свършваше първата тетрадка. Втората започваше от 11 юли.)

Събота, 11 юли. Убихме един тюлен, от който събрахме две паници кръв и от тая кръв и от гмурците направихме много хубава чорба. Когато си варим чай или чорба, обикновено не обичаме да се шегуваме. Тая сутрин изядохме кофа чорба и изпихме кофа чай; на обяд изядохме кофа чорба и изпихме кофа чай: и сега за вечеря изядохме почти половин килограм месо и чакаме с нетърпение да кипне нашата кофа чай. А кофата ни е голяма, с форма на пресечен конус. Може би с удоволствие бихме сварили и изiali и сега кофа чорба, но се стесняваме: трябва да се „пести“. Апетитът ни е не вълчи, а много по-голям, това е нещо ненормално, болезнено.

И тъй, ние седим на остров, под нас е не лед, от който не бяхме слизали цели две години, а земя и мъх. Всичко е хубаво, но една мисъл продължава да не ми дава покой: защо капитанът не тръгна с нас? Той не искаше да остави кораба, не можеше да се върне „с празни ръце“. „Ще ме изядат с парцалите, ако се върна с празни ръце.“ И след това тая детинска, безразсъдна мисъл: „Ако безнадеждни обстоятелства ме накарат да напусна кораба, ще тръгна към земята, която открихме.“

Струва ми се, че напоследък той се беше малко побъркал с тая земя. Видях я през април 1913 година.

Понеделник, 13 юли. На ИЮИ морето до самия хоризонт е свободно от лед. Ех, „Св. Марийо“, ето къде би трябвало да бъдеш ти, хубавице! Тук би полетяла, не би имало нужда и от машината!

Вторник, 14 юли. Днес Соткин и Королков отидоха към края на острова и направили чудесно откритие. Недалеч от брега те съгледали малка каменна могилка. Поразила ги правилната форма на тая могилка. Като се приближили, те съгледали недалеч от нея една бутилка от английско пиво, със завинтваща се запушалка. Момчетата веднага разхвърлили могилката и скоро намерили под камъните една желязна кутия. В кутията се оказало едно добре запазено английско знаме, а под него друга такава бутилка. На бутилката била залепена книжка с няколко имена, а вътре записка на английски език. С общи усилия аз и Нилс разбрахме криво-ляво, че една английска експедиция, под началството на Джексон, като тръгнала през м. август 1897 г. от нос Флора, стигнала на нос Мери Хармсуорт, където е турнала той флаг и записката. На края се съобщаваше, че на кораба „Уиндуорд“ всичко било благополучно.

Ето неочаквано разяснение на всичките ми съмнения: ние се намираме на нос Мери Хармсуорт. Това е югозападният край на земята Александра. Утре ние смятаме да минем на южния бряг на острова и да тръгнем към нос Флора, в имението на тоя знаменит англичанин Джексон.

Сряда, 15 юли. Напуснахме лагера. Трябваше да избираме: дали всички да вървим по ледника и да мъкнем товара след себе си или да се разделим на две групи, от които едната би тръгнала на ски по ледника, а другата от пет души би плавала на лодките покрай ледника. Избрахме последния начин на движение.

Четвъртък, 16 юли. Сутринта Максим и Нилс подкараха лодките по-близо до мястото на лагера и Нилс беше отнесен от течението така далеч, че трябваше да отидат двамина да го настигнат. Гледах с бинокъла и видях как Нилс вдигна веслото и с най-безпомощен вид наблюдаваше идващата му на помощ лодка. Нилс е много болен, иначе не мога да си обясня поведението му. Па и изобщо е станал някак си странен: походката му е неуверена и през всичкото време седи настрана. За вечеря сварихме днес два гмурци и една гага^[1].

Петък, 17 юли. Времето е отвратително. Продължаваме да стоим на нос Грант и да чакаме бреговата група. През нощта се изясни. Пред нас на СИС, като че ли съвсем наблизо, се вижда зад леда скалист остров. Нима това е Нордбрук, на който се намира нос Флора? Наближава времето, когато ще се разбере прав ли съм бил, когато се стремях към тоя нос. Двадесет години са голям срок. Може би през това време и следа не е останала там от постройките на Джексон. Но какво друго можеше да се направи? Да се направи голяма избиголка ли? Но нима можеха да издържат моите нещастни болни спътници, облечени в дрипи, пропити с мазнини и пълни с паразити?

Събота, 18 юли. Ако позволи времето, утре ще тръгнем по-нататък. Повече не мога да чакам. Нилс едва ходи и Королков не е много по-добре от него. Дунаев, макар да се оплаква от краката си, но у него не се забелязва тая плашеща ме апатия, тоя упадък на сили, каквито се забелязват у Нилс и у Королков. Какво ли е могло да задържи пешеходците? Не знам, но да се остава по-нататък тук, значи сигурна смърт.

Понеделник, 20 юли. Остров Бел. Като излязохме от лодките, ние се убедихме, че Нилс вече не може да ходи; той падаше и се мъчеше да пълзи. Направихме нещо като палатка, вмъкнахме Нилс в нея и го завихме в едничкото ни одеяло. Той все се мъчеше да пълзи нанякъде, но след това се успокои. Нилс е датчанин. През време на двегодишната си служба на „Св. Мария“ той се беше научил да говори добре руски. Но от вчера е забравил руския език. Най-много ме поразяват безсмислените му, пълни с ужас очи — очите на човек, който си е загубил разсъдъка. Сварихме бульон и му дадохме половин чашка. Той го изпи и легна. Жалко за добрия моряк, никак не е глупав, старателен. Всички легнаха да спят, а аз взех пушката и тръгнах да погледам от скалите нос Флора.

Вторник, 21 юли. През нощта Нилс умря. Той дори не беше махнал одеялото си, в което го бяхме завили. Лицето му беше спокойно и необезобразено от предсмъртни мъки. След два часа ние измъкнахме нашия успокоил се другар и го сложихме на шейната. Гробът не беше дълбок, тъй като земята беше силно замръзнала. Никой от нас не заплака над тоя самотен, далечен гроб. Смъртта на тоя човек не ни много поразя, като че ли беше се случило най-обикновеното нещо. Разбира се, това не беше коравосърдечие, безчувствие. То беше

някакво ненормално затъпяване пред лицето на смъртта, която стоеше зад гърба на всички ни. Като че ли поглеждахме сега враждебно следния „кандидат“, Дунаев, мислено гадаейки: „Дали ще стигне или преди това ще умре?“ Един от спътниците дори му викна ядосано: „Е, какво седиш като мокра кокошка? Или ти се иска да последваш Нилс? Върви, потърси веслото, размърдай се!“ Когато Дунаев тръгна послушно, той дори викна подире му: „Препъвай се ти, препъвай! Ще ти дам аз на тебе едно препъване!“ Това не беше озлобение срещу Дунаев. Не беше важно сега и веслото. Това беше озлобение срещу болестта, която ни отнемаше другаря, зов за борба със смъртта докрай. Препъването, когато краката се подгъват като парализирани, е много характерно. Болният започва да изговаря грижливо някои думи, но като забележи, че нищо не излиза от това, като че ли се смущава и млъква.

Сряда, 22 юли. В три часа тръгнахме към нос Флора. Пак мислех за Иван Лвович. Вече не се съмнявам, че е малко побъркан по въпроса за земята, която открихме. Напоследък той постоянно се укоряваше, че не изпратил група да я изследва. Той спомена за нея и в прощалната си реч. Никога няма да забравя това сбогуване, това бледо, вдъхновено лице с далечен поглед. Какво общо имаше то с предишния румен, пълен с живот човек, майстор в измислянето на анекдоти и смешни истории, кумир на командата, който се залавяше с шега за всяка, дори и най-трудна работа? Никой не си отиде след неговата реч. Той стоеше със затворени очи, сякаш събираше мислите си, за да каже прощалното слово. Но вместо думи от гърдите му се изтръгна едва чут стон и сълзи блеснаха в крайчеца на очите му. Той заговори отначало отсечено, след това все по-спокойно: „На всички нас ни е тежко да изпращаме приятелите си, с които се сближихме в продължение на двегодишна борба и работа. Но ние трябва да помним, че макар основната задача на експедицията да не е решена, все пак ние сторихме много нещо. С усилията на руси са написани най-важните страници в историята на Север — Русия може да се гордее с тях. Върху нас лежеше отговорната задача да бъдем достойни приемници на руските изследвачи на Север. И ако ние загинем, с нас не трябва да загине нашето откритие. Нека нашите приятели предадат, че благодарение на усилията на експедицията е присъединена към Русия една обширна земя, която ние нарекохме «Мариина земя».“ Той помълча, след това прегърна всекиго от нас и каза: „Иска ми се да ви кажа не «сбогом», а «довиждане»“.

Четвъртък, 30 юли. Сега останахме само осем души — четирима на лодките и четирима нейде на земята Александра.

Събота, 1 август. Ето какво стана тоя ден: бяхме вече на 2–3 км от нос Флора, когато духна силен североизточен вятър, който почна бързо да се усилва и след половин час духаше като тръба, вдигайки високи вълни. Незабелязано в мъглата изгубихме от очи втората лодка с Дунаев и Королков. Беше невъзможно да се борим с вятъра и течението при такова вълнение и ние се спряхме край един от поголемите айсберги на завет, покатерихме се върху него и измъкнахме лодката. Като се изкачихме на айсберга, ние забихме на върха му мачтата и издигнахме знаме с надежда, че ако Дунаев го забележи, ще се досети да се покатери също на някоя ледена грамада. Беше доста студено и здравата изморени, решихме да спим. Като облякохме дебелите малици^[2], ние легнахме на върха на айсберга един срещу друг с краката, така че краката на Максим се намираха под моята малица зад гърба ми, моите крака — под Максимовата малица зад гърба му. По такъв начин ние заспахме и сме спали спокойно 7–8 часа. Нашето събуждане беше ужасно. Ние се събудихме от страшен трясък, почувствувахме, че летим надолу, а в следната минута нашият двоен спален чувал беше пълен с вода, ние потъвахме във водата и като правехме отчаяни усилия да се измъкнем от тоя предателски чувал, се блъскахме взаимно с краката. Бяхме в положението на котки, хвърлени във водата, за да бъдат удавени. Не мога да кажа колко секунди продължи нашето блъскане във водата, но мене то ми се стори страшно продължително. Заедно с мислите за спасение и гибел през ума ми, минаха различни картини от нашето пътуване: смъртта на Морев, на Нилс, на четиримата пешаци. Сега е дошъл нашият ред и никой никога не ще узнае за това. В тоя миг краката ми се опряха о краката на Максим, ние се изтласкахме един друг от чувала, а в следния миг вече стояхме мокри върху подводната „основа“ на айсберга, като хвърляхме върху леда ботушите, шапките, одеялата, ръкавиците, които плаваха около нас във водата. Нашите малици бяха така тежки, че всяка от тях трябваше да вдигаме двоица, а одеялото не успяхме да хванем — тъй си и потъна. Напразно си блъсках главата — какво ще правим сега? Та ние ще замръзнем! Сякаш в отговор на нашия въпрос от върха падна във водата нашата лодка, която или вятърът беше съборил, или под нея се беше счупил ледът, както се беше счупил под нас. Сега ние знаехме

какво да правим! Изстискахме чорапите си и куртките, облякохме ги отново, нахвърлихме в лодката всичко, което ни беше останало, качихме се на лодката и започнахме да гребем! Боже мой, с какво ожесточение гребяхме! Само това, мисля аз, ни спаси. След шест часа ние стигнахме на нос Флора...

Сред ранните записки, наскоро подир напущането на кораба от щурмана аз намерих интересна карта. Тя имаше старомоден вид и си помислих, че прилича на картата, приложена към пътешествието на Нансен на кораба „Фрам“.

Но ето какво ме поразих: това беше картата на дрейфа на „Света Мария“ от октомври 1912 година до април 1914 година и дрейфът минаваше през ония места, където се намираше така наречената Петерманова земя. Кой не знае сега, че такава земя не съществува? Но кой знае, че този факт е бил установен за пръв път от капитан Татаринов на шхуната „Света Мария“?

Какво е направил наистина този капитан, чието име не се среща нито в една географска книга? Той открил Северна земя, доказал, че Петерманова земя не съществува. Той изменил картата на Арктика — и все пак е сметнал експедицията си за несполучлива...

Но ето кое беше най-главното: като препрочитах дневника за пети, шести, седми път, вече по моя препис (тъй че вече не ми пречеше самият процес на четенето), аз обърнах внимание на ония места, от които се виждаше как капитанът се е отнасял към това откритие:

„Напоследък той постоянно се укоряваше, че не изпратил група да я изследва“ (касае се за Северната земя).

„... Ако ние загинем, с нас не трябва да загине нашето откритие. Нека нашите приятели предадат, че благодарение усилията на експедицията е присъединена към Русия една обширна земя, която ние нарекохме «Мариина земя».“

„Ако безнадеждни обстоятелства ме накарат да напусна кораба, аз ще тръгна към земята, която открихме.“

И щурманът нарича тая мисъл детинска и безразсъдна.

Детинска и безразсъдна! В последното писмо на капитана, което ми бе чела някога леля Даша, се срещаха тия две думи.

„По неволя ние трябваше да се откажем от първоначалното намерение да стигнем до Владивосток покрай бреговете на Сибир. Но всяко зло за добро! Съвсем друга мисъл ме занимава сега. Надявам се, че на тебе тя не ще ти се стори, както на някои мои спътници, «детинска или безразсъдна»...“

Страницата свършваше с тия думи, а следният лист липсваше. Сега аз знаех каква е била тая мисъл: той искал да напусне кораба и да се упъти към тая земя. Експедицията, която беше главната цел на живота му, не бе успяла. Той не е могъл да се върне у дома с „празни ръце“. Той се стремял към своята земя и за мене беше ясно, че ако са се запазили някъде следи от неговата експедиция, те трябва да се търсят на тая земя. Но може би това беше ясно само за мен? Може би то ми се струваше така ясно, защото познавах жената, на чието име беше наречена тая земя, и бях видял как тя умираше, и много ми се искаше да намеря следите на тая експедиция и още повече да докажа на Катя, че я обичам и никога няма да престана да я обичам.

Късно през една нощ на месец март 1935 година аз преписах последната страница на тоя дневник, последната, която успях да разчета.

В големия двуетажен дом на Областния изпълнителен комитет, където живеях тогава, отдавна всички спяха; и само от моя прозорец падаше светлина върху тъничките дръвчета край пътя, покрити със сняг. Понаболяваха ме главата и очите. Облякох се и излязох.

Беше тихо, студено и не много тъмно — имаше много звезди и на запад — слабо северно сияние. И предишното паметно чувство, което бях преживял на Балашовското летище, се върна в мен.

Сякаш изведнъж бяха запалили лампите в театъра и аз съгледах до себе си хората, които току-що бях видял на сцената! Нима това наистина е било? Струва ти се, че само минута преди това не би могло да се каже живи хора ли са това или е само игра, която ще избледнее и изчезне при ялната светлина на реалната мисъл; но ето че светват лампите и нищо не е изчезнало. Наопаки, аз видях около себе си с необикновена ясност във всичката им жизнена пълнота тия хора с техните страхове и боледувания, с отчаянието, виденията и надеждите им. Когато те бяха напуснали кораба, последният е бил на 170 километра от брега, а те бяха изминали около две хиляди километра по ледената пустиня, защото ледът ги носел встрани от земята. Сред тях е

липсвал капитанът, но тоя страшен дневник беше пълен с него — с неговите думи, с любов към него и страх за неговия живот! Прощалната реч беше написана с молив, врязал се в хартията, и това беше най-четливото място в целия дневник. „Но вместо думи от гърдите му се изтръгна едва чут стон и в крайчеца на очите му блеснаха сълзи...“

Ще узная ли някога какво се е случило с тоя човек, който сякаш ми беше възложил да разкажа историята на живота му, на смъртта му? Напуснал ли е кораба, за да изучи откритата от него земя, или е загинал от глад заедно с хората си и шхуната, замръзнала в ледовете край бреговете на Ямал и носена с мъртвата си команда по пътя на Нансен към Гренландия? Или в някоя студена бурна нощ, когато не са се виждали ни звезди, ни луна, ни северно сияние, тя е била смачкана от ледовете и с трясък са се сгромолясали мачтите, стенгите и реите, като изпочупили всичко върху палубата и убили хората; тялото на кораба е затрецяло в предсмъртни гърчения и след два часа снежната буря е засипала със сняг мястото на катастрофата.

Или може би още живеят на някой безлюден полярен остров хора от „Света Мария“, които биха могли да разкажат за съдбата на кораба, за съдбата на капитана? Та нали в един необитаем кът на Шпицберген шестима руски моряци бяха прекарвали няколко години, като убивали мечки и тюлени, хранели се с месото им, обличали се с кожите им, постилали с кожи пода на своята колиба, която били направили от лед и сняг?

Но не, къде ти! Бяха минали двадесет години, откакто е била изказана „детинската“, „безразсъдна“ мисъл да се напусне корабът и да се отиде на Мариината земя. Дали са тръгнали те към тая земя? И дали са стигнали?

[1] Северна патка. Б.пр. ↑

[2] Малица — горна дреха от две еленови кожи у народите на Далечния север. Б.пр. ↑

ОСМА ГЛАВА

СЕМЕЙСТВОТО НА ДОКТОРА

Цяла зима разчитах дневниците, а между това животът ми в Заполярие си вървеше по своя път. Возех в Красноярск инструменти за бичкиджийниците и в края на краищата доведох тоя маршрут до осем и половина летателни часа. Пренасях изследователски групи в Норилск, возех учители, лекари, партийни дейци в затъntenите ненецки райони. С известния летец М. бях на остров Диксон. Случваше ми се да летя по притоците на Енисей, Курейка и Долна Тунгуска.

Но като се връщах в Заполярие, най-напред отивах у доктора, разбира се, след обръсване и баня.

Привързах се много към доктора и семейството му и струва ми се, че и те ме обикнаха. Беше много смешно, дето докторът се отнасяше към мене като към свое произведение — дори някога примижаваше с едно око, сякаш все пак съвсем не вярваше, че съм същото онова слабичко черно момченце в големи панталони, което някога повтаряше: „кура, седло, ящик“. Разбира се, сега той не ми се струваше така загадъчен, както на село в детинството ми. Но и сега никога не можеше да се каже какво ще почне да върши в следната минута. Той можеше например през време на разговор да ви подхвърли изведнъж стола си и вие трябваше непременно да го хванете и да го хвърлите обратно. И след няколко минути такава гимнастика сядаше на стола си, ни лук ял, ни лук мирисал, и разговорът продължаваше. На ненците, сред които имаше истински приятели, той обичаше да декламира Козма Прутков.

Те идваха при него, мургави, чернокоси, широколики, в еленови шуби, обшити с бисер. Седяха и разговаряха, а елените, сиви, с печални очи, запрегнати във високите шейни, стояха дълго пред входа.

Докторът говореше ненецки и ненците идваха при него да се съветват — понякога по много важни работи. Не всичко им беше ясно в новия строй и те не се доверяваха на някакъв си Васка — председателя, който се считал в тундровия съвет за главен специалист по колхозните въпроси. Тъй веднъж бяха дошли да питат как трябва,

според доктора, да се постъпи с един разбойник: сами ли да го убият или да го предадат на властите. Други пък бяха дошли да разберат какво мисли докторът за примуса — бива ли я тая машинка за домакинството.

И докторът им доказваше надълго и широко, че разбойника трябва да предадат на властите, че примуса го бива за домакинството, и ненците го слушаха мълчаливо, със сериозно детинско изражение. Впрочем скоро се случи и аз да държа голяма реч пред ненците за примуса — но за това по-долу.

Във всеки случай това беше здрава дружба и докторът ми разказваше, че тя почнала, след като той устроил в едно ненецко село Хабарово глистогонен пункт. Това било същинско тържество на медицината. Докторът бил наречен „гонител на червеите“ и славата му се разнесла по тундрата...

В докторската къща имаше много зверове: котка Филка, костенурка, таралеж и бухал, който живееше под масата и крещеше „ай-ай-ай“, когато сядаха да обядват. Всичко това съставляше стопанството на Володя — плюс две кучета, Буска и Тога, които той учеше да теглят шейна; ненците му бяха подарили прекрасни хамути, украсени с ивички от мамонтова кожа. Много ми харесваше това, че Володя не се хвалеше със стиховете си. Това беше неговата тайна и през цялата зима само веднъж го чух да декламира стихове. Отначало той дълго си ги мърмори под носа, като не знаеше, че съм в съседната стая и всичко чувам. След това ги произнесе на глас, с чувство:

*Евенчето Чолкар от училище се връща.
Грей усмихната луната в детските очички,
Бързо скочи от шейната и замахна със ръка.
Вкъщи носи детска свежест и радост на всички.
След това почна отново да си мърмори под нос.*

Разказах му историята на капитан Татаринов и му обясних какво значение имат за тая история дневниците на покойния Климов. И всеки път, когато отивах в дома на доктора с нова разчетена страница, явяваше се Володя и слушаше нашите разговори с такова развълнувано лице, че докторът и аз се споглеждахме и докторът го прегръщаше

през раменете. Без съмнение не едно стихотворение беше посветено на тая история и по тоя начин животът на капитан Татаринев е описан не само в проза.

Докторът се интересува от болестта, за която пишеше щурманът — отначало това спъване на краката, след това на езика и бърза безпричинна смърт, — и Володя напомни, че от същата болест умрял Еванс, спътникът на капитан Скот.

— Скот пише, че от тая болест умират най-силните — каза той, като се изчерви. — Той мисли, че това е нещо психическо.

Но особено го порази моето предположение, че може би шхуната още стои с мъртвата си команда сред ледовете край някакъв безлюден остров. Той искаше да попита нещо, но замълча, само отвори по детински уста и цялото му лице, кожата, дори шията настръхнаха от вълнение...

Главният човек въкъщи беше, разбира се, Ана Степановна. Всички я слушаха, дори бухалът, който никого не слушаше и винаги казваше на доктора с укор: „ай-ай-ай“. Ненапразно жените казваха на доктора: „Ой, хубаво е да имаш такъв голям жена“. Тя вдъхваше уважение. Не само въкъщи, но в целия град се вслушваха в думите ѝ.

Тя беше от едно известно морско семейство и баща ѝ, чичо ѝ и всичките ѝ братя плаваха като капитани на морски и речни параходи. Понякога по време на Карските експедиции — тъй наричат в Заполярие месеците август и септември, когато нашите ледоразбивачи прекарват през Карското море съветските и чуждестранни параходи — тия братя и чичото се появяваха в къщата, също така високи и яки като Ана Степановна, с големи мустаци и големи носове.

Към историята на капитан Татаринев Ана Степановна се отнесе от една гледна точка съвсем неочаквана за нас.

— Нещастните жени! — каза тя, макар че за жените не се споменаваха ни дума. — Чакат година-две, а той може би отдавна е умрял и следа не е останала от него, а те все чакат, все се надяват: може би ще се върне! Ами безсънните нощи? Ами децата! Какво да се каже на децата? Ами тия безнадеждни чувства, от които по-добре е сама да умреш! Не, вие недейте ми приказва — каза силно Ана Степановна, — аз съм виждала това със собствените си очи. И ако такъв човек се завърне, разбира се, той е герой, дума да не става. Но и тя е героиня!

ДЕВЕТА ГЛАВА

СТРУВА МИ СЕ, ЧЕ СМЕ СЕ СРЕЩАЛИ

Володя намина да ме вземе в седем часа сутринта и през съня си аз чух как той пъди долу Буска и Тога, двете предни кучета, от своята храна. Вечерта се бяхме надумали да идем в зверовъдния совхоз и той изведнъж предложи да вървим на кучета.

— Те не умеят само завой да правят — каза той сериозно, — иначе карат много хубаво. А по завоите аз слизам и сам обръщам шейната.

Възразих не е ли все пак по-добре да тръгнем със ски, но Володя се обиди за кучетата си и аз трябваше да се съглася.

— Дори мама може да потвърди — каза той строго, — че по права линия те возят отлично.

Като същински ненец той викна бодро „хес!“, когато седнахме в шейната — и кучетата се понесоха с всичка сила. Охо, че като ме зашиба дребният сняг по лицето, като ме забоде в очите и ми спря дишането! Шейната се блъсна в една пряспа, аз се хванах за Володя, но той се обърна с учудване и аз го пуснах и почнах да подскачам на някакви каиши, опънати, според мене, много слабо.

Мина ми през ума мисълта, че би било добре да се кара малко по-полека — но къде ти! Не можеше и да се мисли за това! Вдигнал страшно пръчката, Володя подвикваше с все сила на кучетата си и те тичаха все по-бързо и по-бързо. Разбира се, бих могъл да викна на Володя да позадържи кучетата. Но това беше сигурен начин да загубя завинаги уважението му. Все пак аз бих викнал може би — страшно високо подскачаше тая проклета шейна по преспите! Но в тая минута Володя се обърна още веднъж към мене и зачервеното му лице беше така щастливо и шапката му с наушници така юнашки беше килната настрани, че реших да легна в шейната по корем и да се покоря на съдбата си.

Ха сега де! Изведнъж кучетата се спряха като заковани и сам не знам как съм се удържал в шейната. Оказа се, нямало нищо особено! Време било да се направи завой към Протока и Володя беше спрял кучетата, за да измени посоката.

Не си спомням колко пъти си давах дума никога вече да не се возя на кучета — навярно толкова пъти, колкото завои имаше до острова, на който беше разположен зверовъдният совхоз. Но Володя беше във възторг.

— Наистина бива си го, нали?

И аз се съгласих, че „си го бива“.

Ето най-сетне и Протока! Ние се шибнахме в едни храсти, спуснахме се от брега и като подскачахме, полетяхме по леда. Сега окончателно се убедих, че по права линия Володиевите кучета возят чудесно. Всяка минута те се канеха да разбият шейната ни о неравно замръзналите ледени грамади и Володя насмалко щеше да пресипне от викане и хокане по тях. Добре че отсрещният бряг беше доста стръмен и тичането им естествено стана по-бавно.

Но ето че преминахме Протока, кучетата усилиха тичането си, залаяха и изведнъж — какво ли е пък това? Сякаш в отговор се чу иззад елите разногласен лай — отначало далечен, след това все по-близо и по-близо. Това беше проточен, див, объркан лай, от който дори неволно ти се свива сърцето.

— Володя, откъде се взеха тук толкова кучета?

— Това не са кучета! Това са лисици!

— Тогава защо лаят?

— Те са като кучетата! — викна Володя, като се обърна. — Те лаят!

Разбира се, виждал бях тъмнокафяви лисици, но Володя обясни, че в тоя совхоз се развъждали сребристо-черни и че това било съвсем друго нещо. Такива лисици нямало вече в цял свят. Смята се, че белият край на опашката е нещо красиво, а тук в совхоза се стараят да отгледат лисица без нито едно бяло косъмче.

С една дума, той действително ме заинтересува и аз се много ядосах, когато след четвърт час стигнахме пред вратата на совхоза и пазачът с пушка на рамо ни каза, че животновъдната ферма била затворена за външни посетители.

— А за какво е отворена?

— За научна работа — отговори внушително пазачът.

Насмалко щях да кажа, че ние сме дошли тъкмо по научна работа, но своевременно погледнах Володя и сдържах езика си.

— Ами може ли да видим директора?

— Директорът отсъства.

— Кой го замества?

— Старшият учен-специалист — каза пазачът с такъв израз, сякаш сам той беше именно този старши учен-специалист.

— Аха! Тъкмо той ни и трябва.

Оставих Володя пред вратата, а сам тръгнах да търся старшия учен-специалист.

Очевидно в совхоза нямаше много хора, защото само една тясна пътечка водеше по широкия, покрит със сняг двор към къщата, която ми посочи пазачът. Още отдалеч тая къща ми напомни кално-зеленикавата лаборатория на Московската зоологическа градина, в която Валя Жуков ни показваше някога своите гризачи — само че оная лаборатория беше малко по-голяма. Впечатлението от приликата беше толкова голямо, че ми се стори да усещам същата противна миризма на мишки, когато, изтърсил снега от плъстените си ботуши, аз отворих вратата и се намерих в една голяма, но ниска стая, съединена с друга, още по-голяма, в която зад една маса седеше някакъв човек. Стори ми се дори, че този човек е именно Валка, макар че в първата минута след ослепително снежната светлина, не можех да го разглеждам добре, а освен това, като ме видя, той стана и се обърна гърбом към прозореца. Стори ми се, че този човек ме гледа съвсем като Валка, със същото добро и малко глуповато изражение, че по бузите му има същия черен мъх като Валка, само че по-гъст и по-черен, и че ей сега ще ме попита с Валковия глас: — „Какво обичате?“

— Валя — казах аз. — Ти ли си, бе Валка?

— Какво? — попита смутено той и също като Валка накриви глава на една страна.

— Валка, говедо! — казах, като чувствавах, че сърцето ми почна да подскача. — Ти, какво, наистина ли не можеш да ме познаеш?

Той започна да се усмихва неопределено и да ми пъха ръката си.

— Не, как може! — каза той с фалшив глас. — Струва ми се, ние сме се срещали.

Хванах го за ръка и го помъкнах към прозореца.

— Хайде гледай! Крава!

Той погледна нерешително и се засмя.

— Дявол да го вземе, нима не можеш да ме познаеш? — казах смаян от учудване. — Какво е това? Или може би имам грешка?

Той запримига. След това неопределеният израз изчезна от лицето му и се получи такъв истински Валка, че вече не можеше да бъде сбъркан с никого в света. Но навярно и аз съм заприличал още повече на себе си, защото той най-сетне ме позна.

— Саня! — викна той с все сила и се задъха. — Ти ли си, бе?

Целунахме се и веднага тръгнахме нанякъде прегърнати и на прага той ме целуна още веднъж.

— Ти ли си, бе? Дявол да го вземе! Какъв юначага! Кога си пристигнал?

— Не съм пристигнал, а тук живея.

— Как тъй живееш?

— Много просто. Тук съм вече от половин година.

— Ама как тъй? — измърмори Валя. — Е да, аз рядко отивам в града, иначе бих те срещнал. Хм, половин година! Нима половин година?

Той ме заведе в другата стая, която като че ли не се различаваше по нищо от оная, в която току-що бяхме — освен може би по това, че в нея имаше легло и висеше пушка на стената. Но онова беше кабинет, а това — спалня. Някъде наблизо беше и лабораторията, която впрочем не беше трудно да се отгатне, защото в къщата вонеше. Досмеша ме — тая миризма на зверове така подхождаше на Валя, на неговите разсеяни очи, на косата му, на мъха на бузите му. От Валя винаги миришеше на нещо лошо.

Той живееше сам в тая голяма къща от три стаи и кухня. Той именно беше старшият учен-специалист и по щат му се полагаше тая голяма празна къща, с която той не знаеше какво да прави.

Спомних си, че съм оставил Володя пред вратата и Валя изпрати при него младшия учен-специалист, който обаче беше с тридесет години по-стар от Валя — един доста внушителен мъж, с брада и с див двоен нос. Но на Володя той очевидно беше направил добро впечатление, защото, когато дойдоха след половин час, разговаряйки приятелски, Володя заяви, че Павел Петрович — тъй се казваше тоя мъж — обещал да му покаже лисичата кухня.

— И дори да ви нахрани с лисичи обед — каза Павел Петрович.

— А какво имаме днес за обед?

— Червени домати и млечна каша от гриз.

— Покажете му „джунглите“ — каза Валя.

Володя се изчерви и сякаш престана да диша, като чу тая дума. Та шега ли е? Джунгли!

— Павел Петрович, а може ли да отидем най-напред в „джунглите“? — попита шепнешком той.

— Не, най-напред в кухнята, инак ще пропуснем закуската.

Те излязоха, а ние с Валя останахме сами. Той се залови да ме гощава, направи чай и донесе от кухнята ватрушка^[1].

— Приготвят ги в нашата трапезария. Нали не са лоши?

Питката също миришеше на някакъв звяр. Опитах я и казах като готвача на нашия детски дом, чичо Петя:

— А! Отрова!

Валя се засмя щастливо.

— Къде ли са всички те? Къде ли е Таня Величко? Гришка Фабер? Къде ли е Иван Павлич? Как ли е той?

— Иван Павлич е добре — каза Валя. — Бях не много отдавна у тях. Той пита и за тебе.

— Е?

— Казах, че не зная.

— Е, да, ти ще знаеш! Как не! Ами кой ти телефонира в Москва? Съобщиха ли ти?

— Съобщиха ми. Но ми казаха, че ми е звънил някакъв летец. Пък тогава не знаех, че си летец.

— Лъжеш! Ами как си попаднал тук?

— Разбираш ли, аз намислих една интересна работа — каза Валя, — от която те растат бързо.

— Кой те?

— Лисиците.

Аз се засмях.

— Пак ли изменение на кръвта в зависимост от възрастта?

— Какво?

— Изменение на кръвта на усойниците в зависимост от възрастта — повторих тържествено. — Това беше друга една работа, измислена от тебе. Но колко се радвам, дявол да го вземе, че те виждам!

И наистина много се радвах, от все сърце! С Валя винаги сме се обичали, но не знаехме колко е хубаво да се срещнем ненадейно далеч

от Москва, след няколко години, когато целият предишен живот изглежда полузабравен.

Почнахме да приказваме за Кораблъв, но в това време Валя си спомни, че трябва да даде на лисичетата някакво лекарство.

— Разпoredи се да им дадат!

— Не, разбираш ли, аз трябва да им го дам лично — каза загрижено Валя. — Това е вигантол, против рахитизма. Ти ще ме почакаш ли? Скоро ще се върна.

Не ми се искаше да се разделям с него и ние тръгнахме заедно.

[1] Ватрушка — малка питка с масло и яйца, по средата със сирене. Б.пр. ↑

ДЕСЕТА ГЛАВА

ЛЕКА НОЩ

Беше почнало вече да се стъмва, когато Володя се върна от „джунглите“ — оказа се, че тъй се наричал в совхоза един ограден участък от гората, където животните живеели на свобода. Най-много го бяха поразили къщичките, в които живееха лисиците.

— Да, бива си го — каза Володя, като се стараеше да не се издава много, че е просто във възторг. — И изобщо те живеят също като хора. Закусват, после имат почивка, след това малките играят, а някои от възрастните си ходят на гости.

Валя ме предума да остана за нощуване и ние телефонирахме на доктора, че Володя ще се върне сам...

Заполярие е шумен град. Разбира се, там няма голямо движение, макар и да се случва по една и съща улица да се движат в надпревара автомобили, елени, коне и впрегнати кучета. Шумят трионите в бичкиджийниците — и тоя нарастващ, виещ звук кънти в ушите ти и ден, и нощ. В края на краищата преставаш да го забелязваш, но все пак нейде далеч в главата ти звънти ли, звънти трионът.

А тук, в совхоза, беше много тихо. Ние се разхождахме дълго из гората и срещнахме Павел Петрович, който беше ходил да слага примки за ловене на патици, и дълго разговаряхме с него за гората, за Карската експедиция, за времето.

— Валентин Николаевич, как смятате, тая вечер ще вземете ли при себе си Дон Карлос? — попита той и беше много смешно и приятно, че такъв стар, почтен мъж с двоен нос нарича Валя Валентин Николаевич и говори с него почтително, като с действителен старши учен-специалист. Дон Карлос се наричаше едно лисиче, което се плашеше от студа.

След това ние се върнахме в квартирата на Валя, изпихме по чаша ракия и той ми обясни, че действително през последните шест месеца почти не бил излизал от совхоза. Имал интересна работа: разрязвал стомаси на самури, за да изучи от какво се състои храната им. Няколко стомаха имал сам той, а около двеста парчета оставил любезно на негово разположение някакъв разплодник. И той открил

една много интересна работа: че при лова на дребни животни с ценна кожа трябва да се щади шарената катеричка, с която главно се хранел самурът.

Слушах го мълчаливо. Бяхме съвсем сами в празната къща и стаята беше съвсем празна — голяма, неуютна стая на ерген.

— Да, интересно — казах аз, когато Валя свърши. — Значи самурът се храни с шарени катерици. Бива си го! А на тебе знаеш ли какво ти е най-много нужно? Знаеш ли какво ти е просто дяволски нужно? — Да се ожениш!

Валя запримига, след това се засмя.

— Защо мислиш така? — нерешително каза той.

— Защото живееш като куче. И знаеш ли каква жена ти е нужна? Такава, която би ти мъкнела сандвичи в лабораторията и не би се старала много да ѝ обръщаш внимание.

— Е, да, каза го — измърмори Валя. — Че какво пък! Ще се ожения след време. Трябва първо да защитя дисертацията си, а после ще бъда съвсем свободен. Скоро ще се върна вече в Москва. Ами ти?

— Какво аз?

— Защо не се жениш ти?

Аз замълчах.

— Е, моята работа е особена. Моят живот е по-друг. Виждаш ли, днес съм тук, а утре — зад тридесет планини и морета. Аз не бива да се женя.

— Не, и ти трябва да се ожениш — възрази Валя. — Слушай — каза той с ненадейно вдъхновение, — ами помниш ли, вие идвахте при мене в Зоологическата градина и Катя беше с една своя другарка? Как се казваше тя? Една такава висока, със заплетени на плитки коси.

Лицето му стана така добро, детинско, че аз го погледнах и неволно почнах да се смея.

— Как да не помня! Кирен. Хубава е, нали?

— Много — каза Валя. — Много.

Той искаше да ми отстъпи своя креват, но не позволих и легнах на пода. Кревати имаше колкото щещ, но аз винаги обичах да спя на пода. Високият, пълен със сено сламеник потъна, аз казах: „Охо!“ и Валя започна да се безпокои да не би да ми е неудобно. Но мене ми беше много удобно — отдолу се виждаше небето, така тихо, като че ли

и там имаше наоколо гора и беше пълно със сняг, и беше много хубаво да гледаш това небе и да приказваш. Не ми се спеше.

Че за какво ли не приказвахме тая вечер! Спомнихме си дори за таралежа, който Валя беше продал на университета за двадесет копейки. След това пак се върнахме към Корабълъв.

— Ти знаеш ли какво? — каза изведнъж Валя. — Разбира се, може би се лъжа, но мен ми се струва, че той беше малко влюбен в Мария Василиевна. Как мислиш ти?

— Може би.

— Защото — много странно нещо. Веднъж се отбих у дома му и гледам: на масата стои нейният портрет. Попитах го за нещо, защото тъкмо на следния ден се канех да отивам у Татаринови, и изведнъж той почна да говори за нея. След това изведнъж млъкна и лицето му беше едно такова... Реших, че има нещо нередно.

— Валка, върви по дяволите! — казах аз ядосан. — Не разбирам къде живееш, честна дума. Малко влюбен! Че той без нея не можеше да живее! Ами че цялата тая история стана пред очите ти. Да, но ти тогава се занимаваше с усойниците — разбира се!

— Какво говориш! Бедният!

— Да, бедният!

Млъкнахме. След това попитах:

— Често ли си ходил у Татаринови?

— Не много често. Бях два-три пъти.

— Е, как са те?

Валка се приповдигна на лакътя си. Той като че ли искаше да ме разгледа в тъмнината, макар че аз казах това съвсем спокойно.

— Добре. Николай Антонич е сега професор.

— Тъй ли? По какво?

— По педология — каза Валя. — Уверявам те, много почтен професор. Миналата година го избраха дори в Московския съвет... И изобщо...

— Какво изобщо?

— Струва ми се, че ти си се излъгал в него.

— Наистина ли?

— Да, да — каза Валя с дълбоко убеждение. — Ти си се излъгал в него. Виж например как се отнесе той с учениците си. Той е просто

готов да влезе в огън и вода за тях. Ромашов ми разказваше, че миналата година...

— Ромашов ли? Той пък отгдето се взе?

— Как отгдето? Та именно той ме заведе у тях.

— Значи и той ходи у Татаринови?

— Той ли? Ами че той е асистент на Николай Антонич. Той ходи там всеки ден. И изобщо той им е най-близкият човек на семейството.

— Почакай, какво приказваш? Не разбирам. Ромашка ли?

— Е, да — каза Валя. — Само че сега, разбира се, никой не го нарича така. Впрочем, според мен, той се кани да се жени за Катя.

Нещо ме блъсна право в сърцето и аз седнах, като свих крака под себе си. Валя също седна на кревата и се втренчи учудено в мене.

— Какво? — попита той. — Ах, да! Дявол! Съвсем бях забравил!

Той почна да бърбри нещо, след това се огледа наоколо си и слезе от кревата.

— Не че се е канил...

— Не, не го усуквай, а казвай всичко докрай — рекох съвсем спокойно аз.

— Тоест, как така казвай всичко докрай? — избърбори Валя. — Аз нищо не съм ти казал. Просто мисля така, но малко ли работи мога да мисля? Понякога ми хрумват в главата такива мисли, че и сам се чудя.

— Валя!

— Ами че нищо не знам — каза Валя с отчаяние. — Какво си се залепил за мене, говедо? Просто така ми се струва, но на мене понякога дявол знае какво ми се струва. Ти можеш да не ми вярваш — и свършено!

— Тебе ти се струва, че Ромашка иска да се жени за Катя ли?

— Не! Дявол! Казвам ти, че не! Нищо подобно! Той почна да се конти, това е то всичко!

— Валя!

— Кълна ти се, че повече нищо не знам.

— Той говорил ли ти е?

— Е да, говорил ми е. Той например разказваше, че от тринадесетгодишна възраст пестял пари, а сега всичко изхарчил за половин година — според тебе, и това ли има нещо общо с туй, а?

Повече не го слушах. Лежах на пода, гледах небето и ми се струваше, че лежа някъде в страшна дълбочина и над мене шуми и разговаря целият свят, а аз лежа сам-самичък и няма кому дума да продумам. Небето беше още тъмно и звездите се виждаха, но неизвестно откъде вече се мяркаше слаба далечна светлина и аз си помислих, че сме говорили цяла нощ — и ето най-сетне до какво стигнахме!

— Лека нощ!

— Лека нощ! — отвърнах машинално.

По-добре да си бях отишъл заедно с Володя! Нещо ме стисна за гърлото и ми се поиска да стана и да изляза на чист въздух, но останах да лежа, само се обърнах и легнах по корем, подпрял лице с ръцете си. Значи ето каква била работата! Това все още беше невероятно, но то вече не можеше да се забрави нито за минута. Невероятен беше само самият Ромашка, защото не можех да си го представя редом до Катя. Но от къде на къде съм си мислил, че тя ме помни и досега? Ами че толкова години не сме се срещали!

Лежах и мислех — мислех, за каквото ми падне, но само за това не. Спомних си, че Валя не обичаше да го гледат нощно време и че веднъж Кораблев го беше попитал на шега: „Ами ако те гледат с любов?“ След това се оказа, че мисля пак за Катя и с каква живост си спомних изведнъж — не за нея, а за това чудно състояние на душата, което изпитвах винаги, когато я виждах! В тая минута ми се искаше страшно много да заспя, но не можех не само да си затворя очите, но дори да ги откъсна от небето, което, макар и бавно, бе почнало вече да става по-светло.

Валя спеше и сигурно би се събудил, ако излезех. Но не ми се искаше повече да говоря с него и поради това лежах и лежах по корем, после по гръб, след това пак по корем, подпрял лицето си с ръце.

След това — навярно беше вече към седем часа сутринта — дрънна телефонът и Валя скочи сънлив и се затече в съседната стая, като влачеше след себе си одеялото.

— Слушам. Тебе те викат — каза той, като се върна след минута.

— Мене ли?

Наметнах шубата си и отидох при телефона.

— Саня! — обади се докторът. — Къде си се дянал? Звъня от окръжния изпълком. Предавам слушалката.

— Да, слушам — казах аз.

— Другарю Григориев — каза друг глас. Това беше пълномощникът на НКВД^[1] в Заполярие. — Една бърза работа. Ще трябва да отлетите с д-р Павлов до селището Ванокан. Познавате ли Ледников?

Има си хас! Той беше член на Окръжния изпълком — един от най-уважаваните хора на Север. Него всички го познаваха.

— Той е ранен. Нужна е бърза помощ. Кога ще можете да отлетите?

— Подир час — отговорих аз.

— Докторе, ами вие?

Не чух какво отговори докторът.

— Инструментите при вас ли са? Отлично, след един час ви чакаме на летището.

[1] НКВД — народен комисариат по вътрешните работи. Б.пр. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПОЛЕТЪТ

Ето кой беше в самолета сутринта на пети март, когато отлетяхме от Заполярие и взехме курс на североизток: докторът, много загрижен, с тъмни очила, които го бяха чудно изменили, моят борттехник Лури, един от най-популярните хора в Заполярие или в което и да било друго място, където би се появил поне за три-четири дни, и аз.

Това беше петнадесетият ми полет на Север, но аз летях за пръв път в район, където още не бяха виждали самолет. Селището Ванокан е едно много затънтено място в района на един от притоците на Пясина. Впрочем докторът е бил по Пясина и казваше, че не било трудно да се намери Ванокан.

Един член от Окръжния изпълком бил ранен. Това станало на лов, а може би и не на лов. Във всеки случай пълномощникът на НКВД ни помоли, мене и доктора, да разберем при какви обстоятелства е станало това. Във Ванокан трябваше да стигнем в два часа и нещо, още по светло. Но за всеки случай ние взехме със себе си: храна за трима души за цял месец, примус, ракетница с ракети, пушка с патрони, лопати, палатка, брадва.

Относно времето знаех само едно: че в Заполярие времето е прекрасно. Но какво е то нататък по пътя, това не знаех. Нямахме кога и кого да питам за това.

И тъй всичко беше в ред, когато се вдигнахме във въздуха в град Заполярие и взехме курс на североизток. Всичко беше наред — и аз вече не мислех за чутото през нощта от Валя. Долу се виждаше Енисей — широка бяла лента между бели брегове и гора, която ту се приближаваше, ту се отдалечаваше от тях. Главата ме понаболяваше след безсънната нощ и понякога ушите ми почваха да пищят, но именно ушите, а моторът работеше отлично.

После се отдалечих от реката и започна тундрата — равна, безкрайна, снежна, с ни една черна точка из нея, на която окото би могло да се спре...

Не мислех вече за това, макар че от време на време ми се искаше да направя онуй движение на ума, което се прави, когато ти се е

присънило нещо лошо и искаш да се събудиш. Защо ли съм бил така уверен, че такова нещо не може да се случи? Трябваше да ѝ пиша, когато тя ми бе изпратила поздрав чрез Саня. Но аз не исках да ѝ отстъпя в нищо, докато не докажа, че абсолютно никак не съм виновен пред нея. Никога обаче не бива да бъдеш прекалено уверен, че те обичат. Че те обичат въпреки всичко. Че могат да минат още пет или десет години и не ще те разлюбят.

Сняг, сняг, сняг — където и да погледнеш. Пред нас имаше облаци и аз взех височина и влязох в тях: по-добре е да се лети слепешката, отколкото над тоя безкраен, печален бял фон, който изопачава перспективата...

У мене нямаше никаква особена злоба спрямо Ромашка, макар че сигурно бих го убил, ако беше сега тук. Не чувствавах злоба към него, защото беше невъзможно да си представя тоя човек с котешки косми на главата, с червени уши, тоя човек, който на тринадесетгодишна възраст беше решил да забогатее и все пестеше и броеше парите си, да си го представя редом до Катя! Че той дръзва да желае това, беше така безсмислено, както ако би пожелал да стане друг човек — не като себе си, а като Катя, с нейната искреност и красота.

Изминахме тая облачност и влязохме в друга, из която валеше сняг, и едва някъде долу започваше да блести под слънцето, което облаците скриваха от нас.

Започнаха да измръзват краката ми и съжалявах, че съм обул тия вълнести ботуши, които ми бяха тесни, а не другите, по-широките.

Значи, решено е, заминаваме за Москва. Трябва само да предупредя Катя за пристигането си. Трябва да ѝ пиша писмо — такова писмо, че като го прочете, да не го забрави.

Излязохме от слоя тъмни облаци и слънцето както винаги, когато се излиза от облаци, ми се стори особено ярко — а аз все още не можех да реша да започна ли писмото просто с „Катя“ или със „Скъпа Катя“.

„Ние отдавна не сме си писали, Катя, и ти навярно ще се зачудиш, като зърнеш подписа. Как си ти? Не съм ти писал тъй дълго, защото мислех, че ми се сърдиш. Разбира се, ти имаш право, аз съм виновен, задето тъй дълго не сме се срещали. Трябваше да се отбия в Москва на връщане от Енск и да се срещна с тебе, а не да обикалям около къщата ти като осемнадесетгодишно момче...“

Бях вече забравил писмото. Трябва просто да я отведа със себе си — ами че аз знаех отлично, че тя не трябва да остане в тоя фалшив и нещастен дом, с тоя страшен и фалшив Николай Антонич, комуто тя вярва.

А ето и планини! Те стърчаха из облаците, осветени от слънцето, ту голи, ту покрити с ослепителен сняг. Зърнах в огледалото как Саша вдигна ръка, сякаш да ги поздрави, и викна нещо на доктора и докторът, смешен, приличен на някакъв кръгъл забавен звяр, кимна равнодушно глава.

В редките места, гдето облаците бяха разкъсани, се виждаха дълбоки речни долове — прекрасни, много дълги долове — сигурна смърт в случай на принудително кацане. Това ми мина неволно през ума, а след туй пак почнах да съчинявам писмото и го съчинявах, докато не стана нужда да се заема с друга, много по-бърза работа.

Като че ли нямаше още никакъв вятър, когато първите огромни облаци сняг започнаха да се откъсват от върховете и да се въртят, като се издигат все по-високо и по-високо.

Огледалото, в което току-що бях зърнал доктора и Саша, изведнъж потъмня, замръзна, а още след десет минути вече не можехме и да си представим, че току-що над нас е имало слънце и небе. Сега нямаше ни земя, ни слънце, ни небе. Всичко се беше смесило. Вятърът ни настигна и блъсна отначало отляво, след това отпред, после пак отляво, така че изведнъж бяхме отхвърлени някъде встрани, където също имаше мъгла и валеше сняг, дребен, твърд, като ни шибаше до болка в лицето и веднага се вмъкваше през всички дупки и илици на дрехите ни. След това изведнъж настана нощ — така че когато погледнах отново в огледалото, вече нищо не видях. Нищо не се виждаше наоколо и известно време карах самолета в пълна тъмнина, като че се блъсках в стени, защото навсякъде имаше същински стени от сняг, подпирани от вятъра от всички страни. Аз ту ги пробивах, ту отстъпвах назад, ту пак ги пробивах, ту — и това беше най-страшното — се отдалечавах от тях, защото самолетът изведнъж пропадеше на 150–200 метра. Най-страшното беше, че не знаех височината на тия проклети планини, кой знае защо, неотбелязани на моята карта. Всичко, каквото можех да сторя, беше да направя завой на сто и осемдесет градуса и да тръгна назад към Енисей. Ще съгледам

бреговете, ще мина над високия бряг и ще избиколим снежната буря или в краен случай ще се върнем назад в Заполярие.

Лесно е да се каже — да се направи завой! Самолетът цял затрепери, когато натиснах левия педал и пак бяхме отхвърлени встрани, но аз продължавах да правя завой. Струва ми се, че продумах нещо на апарата. Тъкмо в тая минута почувствувах, че с мотора става нещо лошо — жалко, тъкмо в минутата, когато съгледах долу същите ония дълбоки долове, за които много се надяхах, че са останали далеч зад нас. Те се мярнаха и се изгубиха, след това пак се мярнаха — дълги и съвсем безнадеждни, — в тях не биха могли да ни намерят и никой никога не би узнал какво се е случило с нас. Трябваше да се махнем от тях и аз започнах да се отдалечавам, макар че самолетът ту увисваше във въздуха, сякаш тая проклета буря се замисляше какво още да направи с нас, ту се клатушкаше и вървеше, както си иска. Започнах да се отдалечавам, но с мотора все пак ставаше нещо не хубаво и трябваше да се кацне. Трябваше да се кацне много бавно и да се следи за указателя на завоите и да не се допуска наклоняване и през всичкото време да се мисли за земята, която е нейде долу и не се знае къде точно каква е. Нещо хлопаше в главата ми като часовник и аз разговарях високо със себе си и с апарата. Но не се страхувах. Помня само, че за миг ми стана горещо, когато някаква маса се показва съвсем близо до самолета, аз се метнах настрана от нея и едва не закачих с крило земята.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА СНЕЖНАТА БУРЯ

Не ще разказвам за трите денонощия, които прекарахме в тундрата, недалеч от бреговете на река Пясина. Това е един от най-тежките спомени в моя живот и — главно — съвсем еднообразен спомен. Първият час приличаше на втория, вторият — на третия и само първите минути, в които трябваше криво-ляво да закрепим самолета, за да не го отнесе бурята, вече не се повториха.

Опитайте се да направите това в тундрата, гдето няма никаква растителност, при вятър, който достига десета степен! Без да гасим мотора, ние поставихме самолета с опашката срещу вятъра. Може би добре беше да го заровим в снега, но щом вдигнем сняг с лопатата, вятърът го отнасяше. Вятърът блъскаше насам-нататък самолета и трябваше да се измисли нещо сигурно, защото вятърът все повече се усиливаше и след половин час би било вече късно. Тогава направихме една проста работа — препоръчвам я на всички полярни летци: привързахме към крилете въжета, а за тях навързахме ските, куфарите, едно малко товарно сандъче, дори една фуния — с една дума, всичко, което би могло да помогне за бързото натрупване на снега. След петнадесет минути около тия вещи бяха навееани преспи, а на другите места под самолета вятърът продължаваше като по-рано да отнася снега.

Сега не ни оставаше нищо друго, освен да чакаме. Това не беше много весело, но то беше едничкото, което можехме да направим. Да чакаме и да чакаме, а колко време — кой знае!

Споменах вече, че ние имахме всичко нужно за в случай на принудително кацване, но какво можеш да сториш например с палатката, ако самото излизане от кабината е работа сложна и мъчителна, на която можехме да се решим само един път на ден, и то само затова защото един път на ден не може да не се излезе от кабината.

Пръстите започнаха да ни болят, преди да сме успели да развържем вървите на калъфите, и трябваше да ги развързваме на три почивки. Още при първата крачка снегът ни поваляше, така че

трябваше да си изработим особен начин на ходене, като се навеждахме на четиридесет и пет градуса срещу вятъра.

Тъй мина първият ден. Топлината ни понамаля. Повече ни се иска да спим и за да не заспя, измислям разни работи, които изискват твърде много време, но от които има много малка полза. Опитвам се например да запаля примуса, а на Лури заповядвам да запали спойтелната лампа. Трудна задача! Трудно е да се запали примус, когато всяка минута чувствуваш от краката до главата собствената си кожа, когато изведнъж ти става студено нейде дълбоко в ушите, сякаш замръзва тъпанчето ти, когато снегът мигновено облепва лицето ти и се превръща в ледена маска. Лури се опитва да се шегува, но и шегите замръзват на петдесетградусовия студ и не му остава нищо друго, освен да се пошегува над своята способност да се шегува при всички обстоятелства и по всяко време.

Така свършва първата нощ. Топлината още повече намалява. Още повече ни се иска да спим. А снегът хвърчи, както по-рано, край нас и най-сетне започва да ни се струва, че край нас прехвърча всичкият сняг, който изобщо съществува на земята...

През тия дни, когато мръзнихме край бреговете на Пяпина като застигнати от виелица яребици, аз отново оцених какъв чудесен човек е доктор Иван Иванич.

Съзнанието, че не може нищо да се направи, че е невъзможно да се излезе от безнадеждното положение — ето кое тежеше най-много! Струва ми се, че би било по-леко, ако да не бях тъй здрав и як. Това чувство се смесваше с друго едно не весело чувство: че не съм изпълнил отговорната задача, която ми беше възложена, а това пък с трето, което вече не се отнася до никого — с чувството на оскърбена гордост и обида. При такова настроение, разбира се, апетитът изчезва и собствено казано, не ти става особено страшно, че може да замръзнеш.

Но докторът всичко виждаше и всичко разбираше! Никога в живота си не съм се намирал под толкова грижливо наблюдение. За всяко от тия три чувства той си имаше своя рецепта и дори, струва ми се, й за онова чувство, което не се отнасяше до никого.

Трети ден. Сънливостта още повече ни налегна. Топлината още повече намалява. Все повече овлажняват дебелите спални чували, още

отсега някакъв нервен студ ни пронизва до костите при мисълта, че тая влага може да замръзне.

Но може би е дори по-добре, че става нужда да се чупи и изхвърля от време на време ледът изпод кожата, защото е много тежко, просто да седиш и да мислиш, да мислиш безкрай. След това топлината още повече намалява — няма какво да се прави, вятърът издухва топлината — и аз навличам на краката си под дебелите топли вълнени ботуши авиаторските си ръкавици. Главното е да не се заспи. Главното е да не се оставя да заспи борттехникът, който излезе най-слаб от нас, а изглеждаше най-силен. От време на време докторът го удря и разтърсва. След това почва да задрямва и докторът и сега вече аз трябва да го разтърсвам от време на време — учтиво, но упорито.

— Саня, нищо подобно, дори и не съм помислил да заспивам — бърбори той и с мъка отваря очите си.

— Не.

А на мене вече не ми се спи. Снегът свири в ушите ми и когато понякога за минута настане тишина, изглежда, че тая трептяща тишина ми се струва още по-дълбока от мрачното, мъчително празно свирене. Нејде далеч на остров Диксон, в Заполярие, радистите разговарят помежду си за нас.

— Къде ли са те? Не са ли прелетявали над еди-къде си?

Беше много досадно да седиш и да чакаш да престане тая буря — и аз си спомних най-сетне, че имам една книжка. Завързах спалния чувал малко по-горе от коленете и се вмъкнах в него с главата и ръцете си. Малко тесничко, но ако с лявата ръка държиш джобното фенерче над ухото, а с дясната — книжката, може да се чете! Фенерчето ми беше с едно динамо и трябваше през всичкото време да се работи с пръстите, за да гори; но да се работи непрекъснато е невъзможно и аз отпущах пръстите си — тогава изведнъж ставаше студено и всичко се връщаше на мястото си и аз започвах да чувствавам снега, който навяваше през цепнатините на кабината.

След няколко години прочетох книгата „Гостоприемната Арктика“ от Стифансон и разбрах, че е било грешка да не спим толкова дълго време. Но тогава бях още неопитен полярник и ми се струваше, че да се заспи в такова положение и да се умре, е едно и също нещо.

Навярно все пак съм заспал или наяве съм си въобразил, че се намирам в някакъв мъничък тесен сандък дълбоко под земята, защото

отгоре ясно се чуваше уличният шум, звънтенето и тракането на трамвая. Не беше много страшно, но все пак огорчаваше ме, че лежа тук самин и не мога да мръдна ни ръка, ни крак, а пък трябва да летя нанякъде и нямам нито минута за губене. След това, който знае как, се намерих на улицата пред осветения прозорец на един магазин, а в магазина, без да ме погледне, ходеше насам-натам с равни, спокойни крачки Катя. Нямаше никакво съмнение, че това е тя, макар да се страхувах, че може би след това ще излезе, че не е била тя или нещо друго ще ми попречи да я запrikaзвам. И ето, аз се спущам към вратата на магазина, но всичко е вече празно, тъмно и на стъклената врата се вижда надпис: „Затворено“.

Отворих очите си и отново ги затворих: толкова голямо щастие ми се стори онова, което съгледах. Снежната буря беше стихнала. Снегът вече не заслепяваше очите ни и не ни задушаваше — той лежеше по земята. Над него се виждаше слънцето и небето, толкова огромно, каквото може да се види само в море или в тундра. На фона на снега и небето на двеста крачки от самолета стоеше човек. Той държеше в ръката си хорей-тояга, с която подкарваше елените, и зад гърба му стояха елени, впрегнати в шейна. Надалеч, сякаш нарисувани, но не тъй рязко, се виждаха две стръмни снежни могилки, сигурно ненецки чумове. Именно те са били оная тъмна маса, от която се бях метнал настрана при кацането. Сега те бяха затрупани със сняг и само конусите им, отворени отгоре, се чернееха. Около чумовете стояха още някакви хора, възрастни и деца, и всички те бяха съвсем неподвижни и гледаха нашия самолет.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАКВО НЕЩО Е ПРИМУСЪТ

Никога не съм мислил, че било щастие да пъхнеш крака си в огъня. Но това било истинско, безподобно щастие! Чувствувате как топлината се изкачва по тялото ви все по-високо и по-високо и ето че най-сетне незабелязано бавно се сгрива сърцето.

Повече нищо не чувствавах, за нищо не мислех. Докторът бърбореше нещо зад гърба ми, но аз не го слушах и не обръщах никакво внимание на спирта, с който той караше да разтриват краката ми.

Димът от съчките на тундровия храсталак, приличен на дима от сурови борови главни, се виеше над огнището, но аз не обръщах никакво внимание и на дима — само топло да бъде. Да ми е топло — това ми се виждаше просто невероятно!

Ненците седяха около огъня с подвити под себе си крака и ни гледаха. Лицата им бяха сериозни. Докторът им обясняваше нещо по ненецки. Те го слушаха внимателно и кимаха, сякаш добре го разбират. След това стана ясно, че нищо не са разбрали, и докторът, като махна ядосано с ръка, почна да изобразява ранен човек и самолет, който лети да му окаже помощ. Би било много смешно, ако можех да не заспя поне още една минута. Той ту лягаше, като се хващаше за корема, ту подскачаше и се спущаше напред с вдигнати като криле ръце. Изведнъж той се обърна към мене.

— Как ти се струва? Те знаят всичко — каза той учуден. — Те дори знаят къде е ранен Ледков. Това било опит за убийство. Някой стрелял по него.

Той пак заприказва по ненецки и аз разбрах през съня си, че пита не знаят ли ненците кой е стрелял по Ледков.

— Те казват: който е стрелял, си е отишъл у дома. Отишъл е да мисли. Ще мисли ден, два. Обаче ще се върне.

Сега вече беше невъзможно да се спи. Всичко изведнъж плувна пред мене и ме досмеша от радост, че най-сетне спя...

Когато се събудих, беше съвсем светло, една от кожата беше отметната и нейде в ослепителния триъгълник стоеше докторът, а

ненците бяха наклеявали около него. Надалеч се виждаше самолетът и всичко това, взето заедно, така ми напомняше някакъв познат филм, че дори се изплаших да не би той да се мерне ей сега и да изчезне. Но това не беше филм. Това беше докторът, който разпитваше ненците къде се намира Ванокан.

— Там ли? — викаше той сърдито и сочеше с ръка на юг.

— Там, там — се съгласяваха ненците.

— Или там? — сочеше той на изток.

— Там.

След това ненците всички до един почнаха да сочат на югоизток и докторът нарисова на снега огромна карта на крайбрежието на Северния Ледовит океан. Но и това помогна малко, защото ненците се отнесоха към географската карта като към произведение на изкуството и един от тях, съвсем млад още, изобрази до картата елен, за да покаже, че и той умее да рисува...

Онова, което трябваше да се направи най-напред, беше да се освободи самолетът от снега. И ние не бихме се справили никога с тая работа, ако не ни бяха помогнали ненците. В живота си не съм виждал сняг, който така малко да прилича на сняг! Ние го режахме със секири и лопати, режахме го с ножове. Но ето че най-сетне последната снежна тухла беше отрязана и хвърлена настрана, подпорката, към която привличах вниманието на полярните летци, беше махната. Във всички котли и чайници се топлеше вече вода за пускане на мотора. Младият ненец, същият, който беше нарисувал елен на снега, а сега се беше наел да ни бъде щурман, за да ни покаже пътя до Ванокан, се прощаваше вече с разплаканата си жена и това беше много смешно, защото жената беше обута в панталони от еленова кожа и само разноцветни парцалчета от плат в косите ѝ я отличаваха от мъжа. Слънцето се показва иззад високи перести облаци — признак за хубаво време — и аз казах на доктора, който вече слагаше някому в очите оловни капки, че е време вече да „попривършва“. В тая минута Лури се доближи и ми каза, че не можем да летим.

Счупена била напречната подпорка на шасито — сигурно когато при кацането се бях дръпнал настрани, за да не се блъсна в чума. Ненците разчистваха шасито от снега — ето защо ние с Лури не бяхме забелязали това по-рано.

Бяха минали вече цели четири денонощия, откакто бяхме тръгнали от Заполярие. Несъмнено нас ни търсят и ще ни намерят най-сетне, макар че снежната буря ни беше отнесла настрана от набелязания път. Ще ни намерят, но кой знае? Може би ще бъде вече късно да се лети във Ванокан или пък ще летим да приберем трупа.

Това беше моето първо „боево кръщение“ на Север и изведнъж се уплаших, че не ще сторя нищо и ще се върна назад с празни ръце. Или — и това беше най-страшното — ще ме намерят в тундрата безпомощен, като малко кученце, до безпомощния самолет. Какво да се прави?

Повиках доктора и го помолих да събере ненците...

Това беше незабравимо заседание в чума около огъня или по-право около дима, който излизаше през кръглата дупка над главите ни. Просто не мога да разбера как можах да се набера в чума толкова много хора! В наша чест беше заклан един елен и ненците го ядяха суров, като отрязваха с чудна ловкост до устните си парчета месо. Как ли не си отрязваха с ножа края на носа!

Не съм гнуслив човек, но все пак се мъчех да не гледам как те топят парчетата месо в паница с кръв и като мляскат, ги турят в устата си...

— Лошо е — започнах аз речта си, — че се заехме да помогнем на един ранен човек, на уважаван човек, а ето че седим тук при вас четвърто денонощие и не можем с нищо да му помогнем. Преведете, Иван Иванович!

Докторът преведе.

— Но още по-лошо е, че самолетът ни се е счупил. Той се е счупил и без ваша помощ не можем да го поправим.

Ненците заприказваха всички наведнъж, но докторът вдигна ръка и те млъкнаха. Още през деня бях забелязал, че те се отнасят към него с голямо уважение.

— Щяхме да бъдем много зле без вас — продължих аз. — Без вас бихме замръзнали, без вас не бихме се справили със снега, с който беше затрупан самолетът. Преведете, Иван Иванович!

Докторът преведе.

— Но ето ви още една молба. Трябва ни парче дърво. Трябва ни не много голямо, но здраво парче дърво, дълго един метър. Тогава ние

ще можем да поправим самолета и да отлетим, за да помогнем на уважавания от всички човек.

Стараех се да приказвам тъй, че сякаш превеждах на ума си от ненецки на руски.

— Разбира се, аз знам, че дървото е нещо много рядко и скъпо. И за това парче дърво, дълго един метър, бих желал да ви дам много пари. Но пари нямам. Затова пък мога да ви предложа примуса.

Лури — както се бяхме предварително надумали — извади изпод кожуха си примуса и го вдигна високо над главата си.

— Разбира се, вие знаете какво нещо е примусът. Това е една машинка, която грее вода, вари месо и чай. Колко време е нужно, за да се запали огън? Половин час. А примуса вие можете да запалите за минута. На примус могат дори да се пекат банички и изобщо примусът е отлична вещ, която помага в домакинството.

Лури напомпа газ, поднесе клечка кибрит и пламъкът веднага се вдигна едва ли не до тавана. Но сякаш нарочно проклетият примус не искаше по никакъв начин да се запали и ние трябваше да се престорим, че така и трябва да бъде, да не се запалва изведнъж. Това не беше много лесно — нали току-що бях казал, че запалването му е най-лесната работа.

— Подарете ни парче здраво дърво, дълго един метър, а в замяна ние ще ви подарим тоя примус.

Малко се страхувах да не се обидят ненците от такъв скромнен подарък, но те не се обидиха. Те мълчаливо, сериозно гледаха примуса. Лури все го помпаше, грелката се нажежи, червени искри почнаха да минават по нея. Честна дума, тая минута в дивата, далечна тундра, в ненецкия чум, той дори и на мене ми се стори за миг някакво живо, горящо, шумящо чудо! Всички мълчаха и го гледаха с искрено уважение.

След това един старец с дълга лула в устата, забраден с женска забрадка, което впрочем съвсем не му пречеше да се държи с необикновено достойнство, стана и каза нещо на ненецки, както ми се стори — една дълга-предълга фраза. Той се обръщаше към доктора, но отговаряше на мене и ето как Иван Иванич преведе речта му:

— Има три начина за борба с дима: да затулиш откъм страната на вятъра димовата дупка, за да почне да тегли по-силно. Можеш да вдигнеш нюка, т.е. кожата, която служи за врата. И най-сетне можеш да

направиш над вратата втора дупка за излизане на дима. Но ние имаме само един начин за посрещане на гостенина си: да му дадем всичко, което поиска. Сега ние ще ядем елена и ще спим. А след това ще ти донесем всичкото дърво, каквото се намери в нашите чумове. Що се отнася до твоя великолепен примус, можеш да правиш с него, каквото искаш.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

СТАРАТА ПИРИНЧЕНА КАНДЖА

Най-сетне суровият елен беше изяден с главата, ушите и очите и ненците ни домъкнаха всичките си дървени вещи. Една издълбана от дърво чиния, кука за окачване на котел, някакво тъкачно оръдие — дъска с кръгли дупки отстрани, плаз от шейна, ски.

— Не ги ли бива?

Те се чудеха.

— Ама дървото е здраво, сто години ще трае.

Те домъкнаха дори едно облегалo от стол, който знае как попаднало в тундрата от Голямата земя. Нашият бъдещ щурман донесе един бог — истински идол, украсен с разноцветни платнени парцалчета, с остра глава и с гвоздей на мястото, където се намира пътят у човека.

— Не го ли бива? Ами дървото е здраво, сто години ще трае.

Да си призная, досрамя ме за моя примус, когато видях как тоя ненец строго каза нещо на бедната си разплакана жена и изнесе един сандък, обкован с тенекия, без съмнение единствената украса на своя чум. Той дойде при мене много доволен и постави сандъка на снега.

— Вземи сандъка — преведе докторът. — Четири здрави дъски има. Аз съм комсомолец, нищо не ми трябва. А на твоя примус плюя.

Не знам, може би докторът не съвсем точно беше превел последната фраза. Във всеки случай това си го биваше и аз от все сърце стиснах ръката на комсомолеца.

Случвало ли ви се е да чувствувате как вие сте обзет от една мисъл, така че дори ви се струва странно, че може да има в света някакви други желания и мисли, и изведнъж сякаш буря се втурва в живота ви и за миг вие забравяте онова, към което току-що сте се стремили с цялата си душа.

Именно това се случи с мене, когато зърнах една стара пиринчена канджа, която скромно лежеше на снега сред върлините, от които се строят чумовете.

Разбира се, всичко беше някак си необикновено, като се почне от „ай-бурдания“ (събранието), на което четох лекцията за примуса и

ненците ме слушаха много сериозно, а между нас като в сън се издигаше правият стълб дим, съставен сякаш от дълги сиви ленти.

Странни бяха тия домашни дървени неща, които лежаха на снега около самолета. Странен ми се стори шестдесетгодишният ненец с лула в зъбите, който каза заповеднически нещо на бабичката, понесла ни парче моржова кост.

Но най-странна беше тая канджа. Струва ми се, че в целия свят едва ли ще се намери вещ по-странна от нея.

В тая минута Лури надзърна из кабината на самолета и ме извика и аз му отговорих нещо много издалеч, от оня далечен свят, в който ненадейно ме беше пренесла тая вещ.

Ще попитате: какво странно имаше в тоя прът с кука? Нищо особено! Стара пиринчена канджа. Но на тоя стар, позеленял пиринч бяха изрязани съвсем ясно думите: „Шхуна «Св. Мария».“

Огледах се наоколо: Лури още надничаше от кабината и това беше несъмнено Лури, с брадата си, на която всеки ден се подигравах, защото той си я беше пуснал по подражание на известния полярен летец Ф. и тя съвсем не отиваше на младото му подвижно лице.

Надалеч, до крайния чум, стоеше, наобиколен от ненците, доктор Иван Иванич.

Всичко си беше на мястото — също както преди минута. Но пред мене лежеше канджа с надпис: „Шхуна «Св. Мария».“

— Лури — казах аз съвсем спокойно, — ела тук.

— Става ли? — извика Лури от кабината.

Той изскочи, дойде при мене и с недоумение втренчи очи в пръта с куката.

— Чети!

Лури прочете.

— От някакъв си кораб — каза той. — От шхуната „Св. Мария“.

— Не може да бъде! Не може да бъде, Лури!

Вдигнах канджата и я взех на ръце като дете и Лури навярно си помисли, че съм се побъркал, защото избърбори нещо и се затече с всички сили към доктора. Докторът дойде разтревожен, хвана ме за главата с малко разтреперани ръце и дълго ме гледа в очите.

— Другари, вървете по дяволите! — казах ядосан аз. — Вие мислите, че съм се побъркал ли? Нищо подобно! Докторе, тая канджа е от „Света Мария“.

Докторът свали очилата си и почна да изучава канджата.

— Очевидно ненците са я намерили на Северна земя — продължих аз развълнувано. — Или не, разбира се, не на Северната земя, а нейде по брега. Докторе, вие разбирате ли какво значи това?

Ненците отдавна вече стояха около нас и видът им беше такъв, сякаш хиляди пъти са виждали как показвам на доктора канджата, викам и се вълнувам.

Докторът попита чия е тая канджа и един стар ненец с неподвижно лице, изрязано от такива дълбоки бръчки, каквито може да се видят само по някоя дървена скулптура, излезе напред и каза нещо по ненецки.

— Докторе, какво казва той? Откъде има тая канджа?

— Откъде имаш тая канджа? — попита докторът по ненецки.

Ненецът отговори.

— Казва, че я намерил.

— Къде я е намерил?

— В една лодка — преведе докторът.

— Как в лодка? А къде е намерил лодката?

— На брега — преведе докторът.

— На какъв бряг?

— Таймир.

— Докторе, Таймир! — извиках аз с такъв глас, че той отново неволно ме погледна с безпокойство. — Таймир! Най-близкият до Северната земя бряг! Ами лодката къде е?

— Няма я лодката — преведе докторът. — Има парче.

— Какво парче?

— От лодката парче.

— Покажи!

Лури дръпна доктора настрана и те приказваха нещо шепнешком, докато старецът отиде и донесе парчето от лодката. Като че ли Лури не можеше да се прости с мисълта, че все пак не съм с ума си.

Ненецът дойде след няколко минути и донесе един брезент — очевидно лодката, която той бе намерил на Таймирския полуостров, е била брезентова.

— Не се продава — преведе докторът.

— Иван Иванич, попитайте го имало ли е в лодката и други някакви вещи. И ако е имало, какво и къде са се дянали?

— Имало е вещи — преведе докторът. — Не знам къде са се дянали. Отдавна било. Може би десетина години минали. Отивам на лов, гледам — стои шейна. На шейната стои лодка, а в лодката лежат вещи. Имало една пушка, лоша, не можело да се стреля, патрони нямало. Ските били лоши. Имало и един човек.

— Човек ли?

— Почакай, може би не съм разбрал добре — каза бързо докторът и попита нещо по ненецки.

— Да, един човек — повтори той. — Разбира се, мъртъв; мечките били изяли лицето му. И той лежал в лодката. Всичко.

— Как всичко?

— Друго нищо не е имало.

— Иван Иванич, попитайте го претърсвал ли е той човека и не е ли имало нещо в джобовете му, може би книга, документи?

— Имало.

— Къде са?

— Къде са те? — попита докторът.

Ненецът мълчаливо сви рамене. Сякаш самият въпрос му се видя много глупавичък.

— И от всички вещи само тая канджа ли е останала? Но нали той е бил облечен в нещо? Къде са се дянали дрехите?

— Дрехи няма.

— Как тъй няма?

— Много просто — каза сърдито докторът. — Или ти си мислиш, че той нарочно ще вземе да ги пази, като се надява, че след десет години ти ще му се изтърсиш на главата със своя самолет? Десет години са това! Пък навярно и още десет, откакто човекът е умрял!

— Драги Иван Иванич, не се сърдете. Всичко е ясно. Трябва само да се запише тоя разказ — да се запише и вие ще удостоверите, че сам, със собствените си уши, сте го чули. Попитайте го как се казва.

— Как се казваш? — попита докторът по ненецки.

— Вилка Иван.

— На колко си години?

— На сто години — отговори ненецът.

Ние млъкнахме, а Лури щеше да се пръсне от смях.

— На колко? — попита пак докторът.

— Сто години — повтори ненецът.

Докторът безпомощно се огледа наоколо си.

— Дявол знае как е сто по ненецки — избърбори той. — Може би аз бъркам.

— Сто години — повтори упорито Иван Вилка на чист руски език.

През всичкото време, докато в чума записвахме неговия разказ, той повтаряше, че е на сто години. Вероятно нямаше сто години — поне на вид. Но колкото повече се вглеждах в това дървено лице с бездушен поглед, толкова повече се убеждавах, че той е много стар. Сто години — това беше неговата гордост и той упорито го повтаряше, докато не записахме в протокола: „Ловецът Иван Вилка на сто години.“

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА ВАНОКАН

Честна дума, и досега не зная откъде ненците намериха това парче греда, от което направихме подпората. Те ходиха някъде на ски през нощта — навярно в някое съседно чергарско поселище, и когато сутринта се измъкнахме от чума, където аз не прекарах най-спокойната нощ в живота си, това парче кедрово дърво лежеше пред входа.

Да, това беше не много весела нощ и само Иван Иванич спеше до огъня и дългите краища на шапката му, завързани на главата, стърчаха смешно от спалния чувал като заешки уши. Лури се въртеше и кашляше. Аз не спях. Стопанката ненка седеше до люлката и дълго слушах еднообразната мелодия, която тя пееше уж равнодушно, но в същото време с някаква самозабрава. Едни и същи думи се повтаряха постоянно и най-сетне почна да ми се струва, че цялата ѝ песен се състои от тези две или три думи. Детето вече отдавна спеше, а тя все пееше. Кръглото ѝ лице се осветяваше понякога, когато суровите съчки пламваха, и тогава виждах, че тя пее със затворени очи. Ето какво пееше тя — на сутринта докторът ми преведе песента:

*Зима ли дойде,
синенце мое,
дето погледнеш,
бяло поле е,
синенце мое.
Море ли погледнеш,
лед се синее,
синенце мое.
Балкана погледнеш,
скали чернеят,
синенце мое.
Милата тундра,
синенце мое.
Как бързи са ти*

*тебе крачката,
синенце мое,
мили ушичките,
мили очичките,
мило носленцето,
синенце мое.
Небе ли погледна —
облаците бели,
мила е нашата
хубава тундра,
синенце мое.*

Чувството, което изпитах при разговора с Валя, се върна в мен, и то с такава сила, че ми се поиска да стана и изляза от чума, за да не слушам поне тая тъжна песен, която ненката пееше със затворени очи. Но не станах. Тя пееше все по-бавно и най-сетне млъкна, заспа. Целият свят спеше освен мене; и само аз лежах в тъмнината и чувствавах, че сърцето ми се свиваше от самотност и обида. Защо ли ми е тая находка за експедицията, когато всичко е свършено, когато между нас вече няма и няма да има нищо и ние ще се срещнем като чужди? Мъчех се да надвия тъгата си, но не можех и все се мъчех и мъчех, докато най-сетне заспах.

Към обед ние оправихме шасито. Одялахме гредата и я поставихме вместо напречна подпора. За по-яко обвихме крепежа с връв. Самолетът имаше сега жалък, похабен вид. Ние с Лури се отдръпнахме малко и безпристрастно оценихме отстрани работата си.

— Е, как?

Лури махна с ръка.

Е, какво, ще смятаме, че всичко е прекрасно. Трябва да се сгрее вода; време е да се запали моторът.

Натъпквам сняг в гюмовете и ги поставяме на примуса. Мъчително занимание! Нашият примус, „тая великолепна машина, без която нищо не струва каквото и да било домакинство“, гори лошо.

Но най-сетне всичко е наред, моторът е затоплен, почва запалването му. Ненците дърпат краищата на амортизатора.

— Готови!

— Готови!

— Едно, две, три — пуцай!

Амортизаторът се отплесва, ненците се търкулват в снега.

Отново:

— Готови!

— Готови!

— Едно, две, три — пуцай!

Това се повтаря четири пъти. Моторът трепва, кихва, прави двадесетина оборота, спира и най-сетне почва да работи. Време е да се сбогуваме! Ненците се събират край самолета, стискам ръцете им, благодаря им за помощта, желая им щастие в лова. Те се смеят доволни. Като се усмихва срамежливо, нашият щурман се качва в самолета. Не знам какво е казал той на жена си на прощаване, но тя стои до самолета весела, в шуба, полите на която са украсени с разноцветно сукно, с широк пояс, с качулка с огромни кожени ивици, от което лицето ѝ изглежда като обкръжено от сияние.

И тая качулка, половин метър висока, по която са окачени всевъзможни дрънкулки, и малкото, кръгло лице под качулката — ето всичко, което виждам на прощаване.

По навик вдигам ръка, сякаш искам от ненците позволение за потегляне.

— Довиждане, другари!

Излетяваме!...

Няма да разказвам как летяхме до Ванокан, как ме порази нашият щурман, който четеше еднообразната снежна равнина като географска карта. Над едно селце той ме помоли да спрем за малко и се много огорчи, като узна, че за съжаление не можем да стоим на едно място.

Не ще разказвам как кацнахме във Ванокан. Летците-изпитатели добре познават това особено професионално чувство, някаква горяща смесица от риск, отговорност и увлечение. В края на краищата ние летяхме също на нова конструкция машина, с дървена напречна подпорка — нещо ново в самолетостроенето! Изглежда, че навреме съм спуснал самолета с всичката му тежест върху здравия крак, защото той още не беше спрял, а Лури вече изскочи от кабината и ми показва големия си пръст^[1].

Не ще разказвам и за това как ни посрещнаха във Ванокан, как в три къщи изгориха самоварите, а в четвъртата едно дете падна от люлката си и след това докторът трябваше да го лекува: как ни тъпчеха с чига и банички; как аз организирах кръжок по авиомоделизъм и возих пионерите на самолета; как жителите на Ванокан ме уверяваха, че в същия ден и час, когато ние долетяхме, над селището се въртели още два самолета, и как се досетих най-сетне, че това е бил нашият самолет, който направи три кръга, преди да кацне.

Но ако има нещо, за което не може да не се разкаже, то е за доктор Иван Иванич във Ванокан.

Ледков намерихме в лошо състояние. Неведнъж се бях срещал с него на събранията и веднъж дори го бях возил от Красноярск в Игарка. Между другото той ме беше поразил с познанията си по художествена литература. Оказа се, че бил свършил Педагогическия институт в Ленинград и изобщо беше образован човек, чел не само Лев Толстой, но и Волтер. До двадесет и три годишната си възраст той бил пастир в тундрата и не току-така ненците говореха винаги с гордост и любов за него.

И ето той именно прекрасен, умен човек и чудесен политически деец лежеше ранен от някакво куче и когато влязох, не можах да го позная: толкова се беше изменил той.

Не може дори да се каже, че лежеше. Той седеше на кревата, като скърцаше със зъби от болка. И тая болка изведнъж го повдигаше; той ставаше, като се държеше за ръба на кревата, и изведнъж с размах се прехвърляше върху стола. Страшно беше да се гледа как болката подмяташе насам-нататък това голямо, силно тяло! Понякога тя стихваше за няколко минути и тогава лицето му придобиваше човешки израз. След това пак! Той хапеше горната си устна, очите му — страшни очи на силен човек, който не е в състояние да се справи със себе си — започваха да се изкривяват и изведнъж той се вдигаше на здравия си крак и с все сила се мятеше на кревата, но и на кревата всяка минута се местеше от едно място на друго. Куршумът ли беше попаднал в някакъв нервен възел или раната беше толкова гноясала — не зная. Но в живота си не съм виждал друга по-страшна картина! Жално беше да го гледа човек и всички лица неволно се изопваха, когато той почваше да се мятат по кревата, като се мъчеше да се

задържи на едно място и изведнъж — хоп! — с все сила се прехвърляше на стола.

Имаше от какво да се обърка човек при вида на такъв болник! Но Иван Иванич не се обърка, напротив! Той изведнъж се подмлади, сви устни и заприлича на някой решителен, млад военен лекар, от който всички се страхуват. Мигом той изгони всички от стаята на болния, в това число и председателя на районния изпълнителен комитет, който, кой знае защо, искаше непременно да присъствува на прегледа на Ледков. Когато местната фелдшерка, една слаба старица с очила, разтреперана му се представи, той я попита много любезно:

— Е, ами случвало ли ви се е да присъствувате при ампутирание на пицъл?

С някакви умели свободни движения той за минута нагласи всичките мебели в стаята. Изнесе една излишна маса, а масата, на която се канеше да направи операцията, дръпна в средата на стаята под висящата лампа.

Той заповяда да донесат лампите от цялото селище, „само че да не кадят“, и ги окачи по стените, тъй че стаята изведнъж светна с невиджана във Ванокан светлина.

Той само повдигна вежди, а слабичката фелдшерка изхвъркна с пешкира, който му се бе сторил не особено чист, и аз чух как тя каза в кухнята със същия злобно любезен глас като доктора:

— Какво мислите вие, гълъбчета, искате да ме вкарате в гроба ли?

Но никой не искаше да я вкара в гроба. Всички припкаха на пръсти и наричаха доктора „той“.

Като се разпореждаше отсечено, макар и вежливо, докторът половин час търка ръцете си със сапун и четка. След това, без да изтрива ръце, той влезе в стаята на болния и се спря, разкراчил крака, разперил ръце, и критично огледа наоколо. След това вратата се затвори и чудната за Ванокан картина — ослепително светла стая с болник, легнал на ослепително бяла маса, и хора в ослепително бели престилки — изчезна.

Така се държеше нашият Иван Иванич във Ванокан. След четиридесет минути той излезе от операционната. Трябва да се предполага, че операцията е минала чудесно, защото, като сваляше

престилката си, той ми каза нещо по латински, а после издекламира от Козма Прутков:

„Ако искаш да бъдеш щастлив, бъди такъв!“

Рано сутринта ние излетяхме от Ванокан и след три и половина часа се спуснахме в Заполярие без всякакви приключения.

За тоя случай, т.е. за бляскавата операция, която докторът сполучи да направи при такива трудни условия, и изобщо за нашия полет беше напечатана след това една бележка в „Известия“. Тя завършваше с думите: „Болният бързо се поправя.“ И действително болният се поправи много бързо.

Ние с Лури получихме благодарност, а докторът — почетен диплом от Ненецкия национален окръг.

Старият пиринчен прът с куката висеше сега в стаята ми до голямата карта, на която беше нанесен дрейфът на шхуната „Света Мария“.

В началото на юни аз потеглих за Москва. За съжаление разполагах с много малко време: пузнаха ме само за десет дни и в тия десет дни трябваше не само да уредя личните си работи, но и личните и обществени работи на моя капитан.

По пътя мислих много — за себе си и за отношенията си с Катя, и пак историята на баща ѝ се издигна над тия мисли, сякаш изискваше особено внимание и уважение. Ща не ща, аз го срещях във всеки кръг на живота си и в края на краищата от откъслеците на историята му, които бях събрал, се получаваха доста стройна картина. Стара пиринчена кука беше последната логична чертичка в тая картина от доказателства. Най-сложният въпрос се решаваше от тая находка.

И наистина, като прочетох дневниците на щурмана, аз се питах: „Ще узная ли някога какво се е случило с капитан Татаринов? Дали е напуснал кораба, за да изучи откритата от него земя или е загинал от глад заедно с хората си и шхуната се е движила години наред към бреговете на Гренландия, носена от плаващите ледове?“

— Да — сега аз можех да отговоря. — Той е напуснал кораба. Не знаем при какви обстоятелства е станало това — дали е загинала част от командата, или шхуната е била смазана от ледовете! Но той е изпълнил своята „детинска, безразсъдна“ мисъл.

Аз се питах: „Дали е стигнал до Северна земя?“

— Да — сега можех да отговоря. — Той е стигнал до Северна земя. Иначе отгде би се взела тая шейна с брезентовата лодка, намерена преди няколко години от ловеца Иван Вилка?

Аз се питах: „Къде да се търсят следите на експедицията и струва ли си да се търсят?“

— Да — сега можех да отговоря. — Струва си да се търсят, защото, като се разсъждава логически, може с точност до половин градус да се определи районът на търсенията. А научното значение на задачата не извиква никакво съмнение.

Това беше разговор като пред съда — само въпроси и отговори. Но зад сухите студени думи ми се мяркаха съвсем други думи и аз виждах Катя, по която така тъгувах.

— Вярно ли е, че ти си ме забравила?

— Не — ще отговори тя. — Но животът, когато бяхме по на седемнадесет години, е свършен, а ти се изгуби някъде и аз мислех, че заедно с оня живот се е свършила и нашата любов.

— Съвсем не се е свършила — тъй ще й кажа аз. — Зная сега за баща ти повече от тебе, повече от всички хора на света. Виж какво съм ти донесъл — тук е целият негов живот. Събрах живота му и доказах, че това е било живот на велик човек. Знаеш ли защо направих това? От любов към тебе.

Тогава тя ще ме попита:

— Значи ти не си ме забравил? Наистина ли?...

И аз ще й отговоря:

— Не бих те забравил дори ако ти би ме разлюбила.

Това беше чуден разговор, който измислих по пътя. И не може да се каже, че той съвсем не приличаше на разговора, който скоро се състоя между мене и Катя. Той приличаше и не приличаше, както сънят прилича и не прилича на реалния живот.

[1] Показването на големия пръст означава отлично кацане. Б.пр.

ПЕТА ЧАСТ ЗА СЪРЦЕТО

ПЪРВА ГЛАВА СРЕЩАТА МИ С КАТЯ

Десет дни не са тъй много, за да се развали една сватба и да се устрои друга. Толкоз повече че аз имах и много други работи в Москва: канех се да изнеса в Географското дружество доклад на тема: „За една забравена полярна експедиция“, а пък още не бях го написал. Трябваше да поставя в Управлението на главния северен морски път въпрос за издирването на „Света Мария“.

Валя подготви някои работи; той се споразумя например с Географското дружество за моя доклад. Но да го напише той, разбира се, не можеше.

Канех се да отседна у Корабльов, но след това размислих и слязох в хотел — същия, в който бях отседнал преди две години, когато бях идвал от Балашов. Това беше грешка, защото, колкото и да е странно това за един скитник като мене, аз не обичам хотелите. В хотелите винаги настроението ми става мрачно.

Позвъних на Катя и тя се обади на телефона.

— Слушам.

— Говори Саня.

Тя помълча. След това запита с най-обикновен глас:

— Саня ли?

— Същият.

Тя пак помълча.

— За дълго ли в Москва?

— Не, за няколко дни — отговорих, като също се стараех да говоря с обикновен глас, сякаш не ми се струваше, че я виждам ей сега със същата кожена шапка с незавързани наушници, с палто, мокро от снега, с което тя беше последния път на Триумфалния площад.

— В отпуск ли?

— И в отпуск, и по работа.

Трябваше да направя усилие, за да не попитам: „Чувах, че се срещаш често с Ромашов?“ И аз направих това усилие и не попитах.

— Ами как е Саня? — попита тя изведнъж за сестра ми. — Ние с нея си пишихме, а после престанахме.

Заприказвахме за Саня и Катя каза, че тия дни бил в Москва един ленинградски театър, давали „Майка“ от Горки и в програмата се казвало: „художник — П. Сковородников“.

— Я гледай!

— И много хубави декорации. Смели и заедно с това прости.

Мене ми се стори, че тя нарочно няколко пъти не ме нарече на име, а веднъж ме нарече, като сниши гласа си, сякаш не искаше домашните ѝ да знаят с кого приказва. Нито веднъж не ми каза „ти“ и ние говорехме и говорехме за нещо си с обикновени гласове, докато не ме достраша, че всичко тъй и ще свърши, т.е. ще поговорим с обикновени гласове и ще се разделим, и аз не ще имам дори повод да ѝ позвъня пак.

— Катя, ние трябва да се срещнем. Кога ще можеш?

Казах: „Кога ще можеш?“ и изведнъж ми стана ясно, че би било глупаво да почна да ѝ говоря на „вие“.

— Тъкмо тая вечер съм свободна.

— В девет часа?

Очаквах, че тя ще ме покани у дома си, но тя не ме покани и се споразумяхме да се срещнем — къде ли?

— Може би в градинката на Триумфалния площад?

— Тая градинка сега не съществува — възрази хладно Катя.

Споразумяхме се да се срещнем между колоните на Большой театър.

Това беше всичко, което ние си казахме по телефона, и нямаше смисъл да си припомням всяка дума, както направих през целия първи ден в Москва.

Отидох в Управлението на гражданската въздушна флота, след това при Валя в Зоологическия институт. Навярно съм изглеждал много разсеян, защото Валя няколко пъти ми повтори, че утре е юбилеят на двадесет и пет годишната педагогическа дейност на Кораблов и че ще има тържествено заседание в училището.

Най-сетне след осем часа вечерта отидох пред Большой театър.

Това беше предишната Катя с плитки около главата, с къдрици над челото, които винаги си спомнях, когато мислех за нея. Тя беше станала по-бледа и беше порасла и, разбира се, не беше сега онова момиче, което някога ме целуна в градинката на Триумфалния площад. Погледът ѝ, гласът ѝ бяха станали сдържани. Но все пак това беше Катя и тя съвсем не беше тъй много заприличала на Мария Василиевна, както аз, който знае защо, се страхувах. Напротив, всичките предишни Катини черти се бяха някак си определили и тя беше станала сега още повече Катя, отколкото по-рано. Тя беше в бяла копринена блузка с къси ръкави, една синя панделка с бели кръгчета, забодена на деколтето, и изразът ѝ ставаше строг, когато през време на разговора ни се стараех да се вгледам в лицето ѝ.

Ние се скитяхме из Москва в този печален ден с такова чувство, сякаш сме в различни стаи и разговаряме през стената, и само понякога се открехва вратата и се показва Катя, за да види аз ли съм или не съм аз. Аз приказвах и приказвах — не помня да съм приказвал друг път така много. Но всичко туй съвсем не беше онова, което исках да ѝ кажа. Разказах ѝ как съм съставил „азбуката на щурмана“ и колко трудно беше да се прочетат неговите дневници. Разказах ѝ как беше намерена старата пиринчена канджа с надпис: „Шхуна «Св. Мария».“

Но нито думица не казах защо съм правил всичко това! Нито думица. Сякаш тая история беше отдавна умряла и не беше пълна с обиди, с любов, със смъртта на Мария Василиевна, с ревност към Ромашка, с всичката жива кръв, която кипеше у мене и у Катя...

Това беше годината, когато Москва почваше да строи своята подземна железница и улиците бяха запречени с огради в най-познатите места и трябваше да вървиш край тия огради по огъващи се дъски, и да се връщаш назад, защото оградата завършва с яма, която вчера още не е съществувала и от която сега се чуват гласове и шум на подземна работа.

Такъв беше и нашият разговор — заобикаляния, връщания и огради в най-познатите места, познати от детинство и от ученическите години. През всичкото време ние се натъквахме на тия огради, когато се приближавахме към онова опасно място, което се наричаше „Николай Антонич“.

Попитах Катя получила ли е писмата ми — едно от Ленинград, друго от Балашов — и когато тя каза, че не ги е получила, загатнах да

не би да са попаднали в чужди ръце.

— В нашата къща няма никакви чужди ръце — каза рязко Катя.

Върнахме се на Театралния площад. Беше вече късна вечер, но по дюкянчетата още продаваха цветя, и след Заполярието ми се струваше странно, че може да има толкова много хора, автомобили, къщи и електрически лампи, които се люлеят на разни страни.

Седяхме на скамейката и Катя ме слушаше, подпряла глава с ръка, и аз си спомних, че тя винаги обичаше добре да се настани, за да ѝ бъде по-удобно да слуша. Сега разбрах какво се беше променило в нея — очите. Очите ѝ бяха станали тъжни.

Това беше едничката хубава минута. След това я попитах помни ли последния ни разговор в градинката на Триумфалния площад и тя не каза нищо. Това беше най-страшният отговор за мене. Това беше предишният отговор: „Да не говорим повече за това“.

Може би ако бях сполучил както трябва да я погледна в очите, щях да разбера много нещо. Но тя все гледаше настрани и аз не се опитвах повече.

Само чувствавах, че и тя всяка минута става по-студена. Тя ми кимна, когато ѝ казах:

— Аз ще те държа в течение.

И учтиво ми поблагодари, когато я поканих на реферата.

— Благодаря, непременно ще дойда.

— Много ще се радвам.

Ние помълчахме.

— Аз исках да ти кажа, Саня, че съм много трогната от твоето отношение... Аз бях уверена, че ти отдавна си забравил тая история.

— Не съм забравил, както виждаш!

— Ще имаш ли нещо против, ако разкажа за разговора ни на Николай Антонич?

— Напротив! На Николай Антонич ще бъде интересно да узнае за намереното от мене. Ами че то го засяга много по-отблизо, отколкото той може да си въобрази.

То съвсем не го засяга чак толкова отблизо и нямах никакви основания за загатването, което вложих в тия думи. Но бях много ядосан.

Катя внимателно ме погледна и се позамисли. Като че ли искаше да ме попита още за нещо, но не се реши. Ние се разделихме. Аз си

отидох разстроен, ядосан, уморен и в хотела за пръв път в живота ме
заболя глава.

ВТОРА ГЛАВА

ЮБИЛЕЯТ НА КОРАБЛЪОВ

Да се насрочи юбилей на преподавател от средно училище през ваканцията, когато учениците са си отишли и самото училище е затворено — това беше доста странна мисъл. Дори казах на Валя, че, според мене, никой няма да дойде.

Нищо подобно! Училището беше пълно. Момчетата още кичеха стълбището с брезови и кленови клони. Куп клони лежаха на пода в гардеробната и огромна цифра „25“ още се люлееше над входа на салона, където трябваше да стане тържественото заседание. Момичетата още мъкнеха нанякъде гирлянди от цветя, всички имаха сериозен, загрижен вид и мене изведнъж ми стана весело от това шетане и вълнение и главно от това, че съм се върнал в обичното училище.

Но не ме оставиха дълго да се занимавам със спомените си. Бях в униформа и децата веднага ме наобиколиха! Ами че шега ли е, летец! Едва успях да отговарям на въпросите им.

След това едно момиче от горните класове, което ми напомняше леля Варя, нашата „стопанска комисия“, също такава пълно и румено, се приближи и каза, като се изчерви, че ме чакал Иван Павлич.

Той седеше в учителската стая, поостарял, малко попрегърбен, с побеляла — вече побеляла! — глава. Беше заприличал на... Марк Твен! Разбира се, той беше поостарял, но мене ми се стори, че е станал по-як, откакто се бяхме видели последния път. Мустаците му, макар също прошарени, станали още по-буйни и бодро стърчаха нагоре, а над свободната му мека яка се виждаше здрава, червена шия.

— Драги Иван Павлич, поздравявам ви! — казах аз и ние се прегърнахме и дълго се целувахме. — Поздравявам ви — казвах аз между целувките — и желая всичките ви ученици да ви бъдат тъй благодарни, както съм ви благодарен аз.

— Благодаря, Санечка.

И той още веднъж ме прегърна. Беше много развълнуван и устните му малко трепереха.

Подир час той седеше на естрадата, в същия салон, гдето някога бяхме съдили Евгений Онегин, а ние, като почетни гости, седяхме в президиума от дясната и лявата страна на юбиляря. Ние бяхме: Валя, който за тоя тържествен ден си беше сложил яркозелена връзка, инженер-строителят Таня Величко, която беше станала висока пълна жена, така че дори трудно можеше да се повярва, че това е същата оная тъничка принципиална Таня, и още няколко ученици на Иван Павлич, които в наше време бяха в долните класове и които ние тогава дори не считахме за хора. След това поколение имаше много курсисти от военните училища и аз с удоволствие познах три момчета от моя пионерски отряд.

След това дойде великолепен, снизходителен, с бели гамаши и много дебела плетена жилетка артистът от Московския драматичен театър Гришка Фабер. Ето кой не се беше никак изменил! С такъв вид, като че ли всичко, което става в тоя салон, се отнася само до него, той разцелува елегантно юбиляря по двете бузи и седна, като метна крак върху крак. Той изведнъж зае твърде много място в президиума и почна да изглежда, че юбилеят е негов, а съвсем не на Кораблов. Със замъглен израз той изгледа публиката, после извади гребен и се вчеса. Аз му написах записка: „Гришка, подлецо, здравей!“ Той я прочете и като се усмихна снизходително, ми помахаша с ръка.

Това беше чудесна вечер и тя беше тъй хубава, защото всички, които говореха, казваха самата истина. Никой не лъжеше — без съмнение затова защото за Кораблов не беше трудно да се каже самата истина — та нали и той никога не е искал нищо от учениците си.

Бих искал след 25 години работа и за мене да говорят тъй, както говориха за Иван Павлич тая вечер.

Поздравления от родителите, от свършилите през 1931 година, от работниците на мебелната фабрика, от районния съвет, от градския отдел за народното образование! И все с цветя — една от друга поголеми кошници. Но ето председателят обяви, че „от името на актьорите, излезли от стените на нашето училище, сега ще говори Григорий Израилевич Фабер“, и двама здравеняци донесоха такава голяма кошница, че всички ахнаха и шепот се разнесе по редовете.

Гришка се изправи. Както винаги, той говори прекрасно, само че крещеше много високо и мене ми се стори странно, дето в театъра не

са го научили да приказва по-тихо. Той нарече Иван Павлич „учител за живота в изкуството“ и добави, че лично за него това изиграло огромна роля. След това той още веднъж се разцелува с Кораблов и си седна, много доволен от себе си.

Цветята на естрадата ставаха все повече и Иван Павлич седеше зачервен и от време на време смутено пооправяше мустаците си. Като че ли той се стесняваше, дето се чувства така щастлив. Когато го хвалеха, в очите му се забелязваше страдание.

След това говори един лейтенант, който в наше време се учеше в някакъв си пети клас, и каза, че доколкото другарят Фабер говорил от името на артистите, той ще си позволи да поздрави от името на курсистите и командирите от Работническо-селската армия, които също са излезли от стените на това училище.

— Драги Иван Павлич! — казах аз, когато председателят ми даде думата. — Сега позволете пък аз да говоря от името на летците, защото много ваши ученици летят над нашата велика Съветска страна и всички те, без съмнение, ще се присъединят към всяка моя дума. Казват, че писателите били инженери на човешките души. Но вие също сте инженер на човешките души. Веднъж например, като се събудих рано сутринта, аз открих, че моят съсед гледа тавана така втренчено и внимателно, че дори не отговаря на въпросите ми. Проследих погледа му и видях, че на тавана е нарисувано едно черно колелце, голямо колкото петак. Това се повтори на следния ден. Два месеца моят съсед всяка сутрин гледаше това черно колелце. Как мислите вие, защо той правеше това? Разбира се, той сам би могъл да отговори на тоя въпрос, защото в настоящия момент той е мой съсед на тая маса. — Валя смутено се засмя, а след това президиумът и цялата зала. — Но нека бъде тъй — ще кажа аз вместо него; той развиваше силата на погледа си. Но чий поглед го беше така поразил? Знаменитият поглед на Иван Павлович Кораблов. Драги Иван Павлич! Сега мога откровено да ви призная: ние не издържахме вашия поглед. Случваше се, направим някоя пакост и тъкмо се наканим да излъжем, срещнем ви или само си спомним за вас, и неволно казваме истината. Според мене, това е най-главното, на което трябва да ни учи училището.

Свърших речта си и тръгнах към Иван Павлич да се целунем. От другата страна се спусна да се целува Валка и ние си чукнахме челата.

Дотогава ми бяха ръкопляскали не особено силно, но когато си чукахме челата, се чуха оглушителни ръкопляскания.

След мене говори Таня Величко, но аз вече не я слушах, защото пристигна Николай Антонич.

Той влезе в залата — пълен, солиден, снизходителен, в някакви широки панталони и наведен малко напред, почна да си проправя път към президиума. Видях как нашата бедна стара Серафима, същата, която някога ни преподаваше по комплексния метод за „патицата“, припна пред него, като му отваряше път, а той вървеше, без да я погледне и да се усмихне.

Не бях го виждал след оная безобразна сцена, когато той крещеше срещу ми и кършеше пръсти, а след това ме заплю, и намерих, че оттогава се беше значително изменил. Подир него вървеше, без да се усмихва, някакъв човек, също доста пълен и също малко наведен напред.

Без съмнение никога не бих се досетил кой е тоя човек, ако Валя не ми беше прошепнал тая минута: „А ето и Ромашка.“

Как? Ромашка ли е това? Такъв пригладен, солиден, с такова голямо, бяло, напълно прилично лице, с такъв чудесен сив костюм? Къде са се дянали жълтите му котешки косми? Къде са се дянали неестествено кръглите му очи — очи на бухал, които не се затваряха нощем?

Всичко беше пригладено, прибрано, по възможност смекчено и дори тежката квадратна брада беше станала сега не много квадратна, а по-скоро пълна и също напълно прилична. Ако Ромашка би могъл да си извая ново лице, чини ми се, че по-добро не би изваял. На човек, който не го познава, той можеше сега да направи дори приятно впечатление.

Николай Антонич дойде в президиума, а след него той, и всичко, което правеше Николай Антонич, повтаряше след него Ромашка. Николай Антонич сдържано, но общо взето, сърдечно, поздрави Кораблъов, не го целуна, но само му протегна ръце. И Ромашка само протегна ръце. Николай Антонич огледа президиума и най-напред се поздрави със завеждащия Градския отдел за народното образование. И подир него същото направи Ромашка. Но — може би това ще се стори някому странно — Ромашка се държеше по-уверено, по-смело.

Мене Николай Антонич не ме забеляза, т.е. престори се, че не ме забеляза. Но Ромашка, като дойде до мене, се спря и поразтвори ръцете си, сякаш се чудеше аз ли съм това. И като че ли никога не съм го бил с крак по муцуната.

— Здравей, Ромашка — казах равнодушно аз.

Лицето му се изкриви, но той веднага се престори, че ние, като стари приятели, така и трябва да се наричаме помежду си: „Санка, Ромашка“. Седна до мене и почна нещо да ми говори, но аз доста презрително го спрях и се обърнах на другата страна, уж слушам Таня.

Аз не слушах Таня! Всичко в мене кипеше и се пенеше и само с голямо усилие на волята запазих предишния си спокоен вид.

Тържествената част се свърши и гостите бяха поканени да похапнат. Ромашка ме настигна в коридора.

— Юбилеят на Иван Павлич мина прекрасно, нали?

Дори гласът му беше станал по-мек, по-приятен.

— Да, много хубаво.

— Наистина жалко, че така рядко се срещаме. Все пак сме стари другари. Ти къде служиш?

— В гражданската авиация.

— Това виждам — каза той и се засмя. — Не, аз питам „къде“ в друг смисъл, в териториален.

— В Далечния север.

— Да! Дявол да го вземе! Съвсем съм забравил! Ами че Катя ми е казвала! В Заполярие.

Катя! Катя му казвала! Стана ми горещо, но отговорих съвсем спокойно:

— Да, в Заполярие.

Той млъкна. След това попита предпазливо:

— За дълго... по нашите места?

— Още не зная — отговорих също предпазливо. — Зависи от много обстоятелства.

На самия мене ми хареса, че отговорих така спокойно и предпазливо и от тая минута вълнението ми изчезна, като че ли не е съществувало. Станах студен, любезен и хитър като змия.

— Катя казваше, че си се канел да изнесеш доклад. Струва ми се в клуба на учените, нали?

— Не, в Географското дружество.

Ромашка ме погледна с удоволствие — той като че ли беше доволен, че се каня да изнеса доклада си в Географското дружество, а не в клуба на учените. Така и беше, но тогава аз още нищо не знаех.

— Какъв е тоя доклад?

— Ами че ела и ще чуеш — казах аз равнодушно. — За тебе ще бъде интересно.

Лицето му отново се изкриви, тоя път забележимо.

— Да — каза той, — трябва да си запиша, за да не го пропусна. — И той почна грижливо да записва нещо в тефтерчето си. — Как е озаглавен?

— „Една забравена полярна експедиция“.

— Почакай! За експедицията на Иван Лвович ли?

— За експедицията на капитан Татаринев — възразих сухо.

Но той не обърна внимание на моята поправка.

— По нови материали ли?

Познатото тъпо сметкаджийство се мярна в очите му и веднага се досетих каква е работата.

„Аха, подлец — помислих си хладнокръвно, — изпратил те е Николай Антонич. Възложено ти е да узнаеш нямам ли намерение пак да доказвам, че за гибелта на експедицията е виновен именно той, а не някакъв си фон Вишимирски!“

— Да, по нови.

Ромашка ме погледна внимателно. За секунда той се превърна в предишния Ромашка, който пресмяташе колко процента печалба ще се получат, ако аз се изтърва и кажа какви са тия материали.

— Впрочем — каза той — у Николай Антонич има също материали за експедицията. У него има много писма и много интересни, той веднъж ми ги показва. Да се беше обърнал към него!

„Аха, разбирам — помислих си пак. — Николай Антонич ти е възложил да ни събереш, за да поприказваме по тая работа. Той се страхува от мене. Но иска аз да направя първата крачка. Да има да взема!“

— Няма нужда — отговорих равнодушно аз. — Всъщност той малко знае. Колкото и странно да е, но аз знам повече за неговото собствено участие в експедицията, отколкото сам той.

Това беше добре пресметнат удар и Ромашка, който все пак си беше тъпак, макар и да се беше силно развил, изведнъж зина и ме

погледна явно забъркан.

„Катя“, „Катя“ — помислих си аз и почувствувах, че сърцето ми се свива от обида зарад нея, за себе си.

— Да-а — проточи Ромашка. — Такива работи.

— Да, такива работи.

Ние се приближихме до трапезарията и разговорът се прекъсна. Едва доседях тая вечер до края — само зарад Иван Павлич, да не го обида. Настроението ми не беше особено хубаво и много ми се искаше да пия, но изпих само една чаша — зарад юбиляря.

Тая наздравица произнесе Ромашка. Той стана и дълго, с достойнство чака, докато стане тихо на трапезата. На лицето му се мярна самодоволен израз, когато една фраза излезе особено плавна. Той каза нещо за „приятелството, свързващо всичките ученици и нашия скъп юбиляр“. При това той се обърна към мене и вдигна чашата си, като показваше, че пие и за мен. Аз също вдигнах учтиво чашата. Навярно при това видът ми не е бил особено приветлив, защото Иван Павлич погледна много внимателно него, после мене и изведнъж — изведнъж не можах да си спомня какво значи това — сложи ръката си на масата и ми я посочи с очи. Ръката се повдигна, потропа по масата и се спусна спокойно. Това беше нашият стар условен знак. Да не се вълнувам! И двамата едновременно се засмяхме и ми стана малко по-весело.

ТРЕТА ГЛАВА

БЕЗ НАЗВАНИЕ

Тоя ден ми беше определена среща с един от журналистите на „Правда“: исках да му разкажа за намереното от мен. Два пъти той сменява часовете — все беше зает; най-сетне ми позвъни и аз отидох в редакцията.

Беше висок, внимателен чичо с очила, малко кривоглед, така че през всичкото време ти се струва, че гледа настрана и си мисли за нещо свое. „Аз съм един вид специалист по летците“ — препоръча се той. Изглежда, че искрено се интересува от разказа ми, във всеки случай още от втората дума започна да си записва нещо в бележника. Той ме накара да нарисувам моя начин на укрепване на самолета през време на снежната буря и каза, че трябвало да изпратя статия по това в списанието „Гражданска авиация“. Веднага позвъни в редакцията на списанието и се споразумя кому и кога да предам материала. Той много добре разбра — тъй ми се стори — значението на експедицията на „Св. Мария“ и каза, че сега, когато у всички съществува такъв огромен интерес към Арктика, това е навременна и потребна тема.

— Но по това имаше вече статия — каза той. — Доколкото си спомням, в „Съветска Арктика“.

— В „Съветска Арктика“ ли?

— Да, струва ми се, миналата година.

Това беше ново за мене! Статия за експедицията на капитан Татаринов в „Съветска Арктика“ миналата година?

— Не съм чел тая статия — казах аз. — Във всеки случай авторът ѝ не знае онова, което знам аз. Аз прочетох дневниците на щурмана — единствения член от експедицията, който е стигнал до Голямата земя.

В тая минута разбрах, че пред мен седи истински журналист. Очите му изведнъж блеснаха, той почна бързо да записва и дори счупи молива си. Очевидно това беше нещо като сензация. Той така и каза:

— Ами че това е сензация!

След това заключи кабинета си и ме заведе при „началството“, като ми обясни в коридора.

При „началството“ аз повторих накъсо разказа си и ние се условихме:

а) че утре ще донеса дневниците в редакцията;

б) че „Правда“ ще изпрати един от сътрудниците си на моя реферат;

в) че ще напиша статия за намереното от мене, пък след това ще видим где ще я напечатаме.

Трябваше да поговоря в „Правда“ и за издирването на експедицията, но, кой знае защо, реших, че това е отделен въпрос, който не се отнася до печата. Жалко, защото журналистите биха ми дали съвет към кого да се обърна в Главното управление на Северния морски път, а може би дори щяха да позвънят по телефона.

В приемната чаках цели два часа за честта да видя едного от секретарите на Главното управление. Най-сетне дочаках. Заведоха ме в кабинета — и тук чакане още половин час. Секретарят нямаше време. В кабинета всяка минута влизаха моряци, летци, радисти, инженери, дърводелци, агрономи, художници — и през всичкото време той трябваше да си дава вид, че прекрасно разбира и от авиация, и от агрономи, и от живопис, и от радио. Най-сетне се обърна към мене.

— Исторически е интересно — каза той, когато аз криво-ляво завърших разказа си. — Но ние сега имаме други задачи, по-съвременни.

Възразих, че прекрасно разбирам, че задачата на Главното управление на Северния морски път съвсем не се състои в издирване на изчезнали експедиции. Но ако тая година се изпраща към Северна земя една далечна експедиция, напълно е възможно да ѝ се даде покрай другото една малка задача — да изследва района, гдето е загинал капитан Татаринов.

— Татаринов, Татаринов — каза секретарят, като се мъчеше да си спомни нещо. — Той писал ли е по това?

Възразих, че той не е могъл да пише по това, защото експедицията е потеглила от Петербург преди около двадесет години и последното получено известие е било от 1914 година.

— Добре, но тогава какъв Татаринов е писал по това?

— Татаринов е капитанът — обясних аз търпеливо. — Той тръгнал през есента на 1912 година на шхуната „Света Мария“ с цел да мине по Северния морски път, т.е. по същия тоя Главен северен морски

път, в управлението на който се намираме сега. Експедицията излязла неуспешна, но пътем капитан Татаринов направил големи географски открития. Има всичките основания да се твърди, че Северна земя например е била открита от него, а не от Вилкицки.

— Е да, свършено вярно — каза секретарят. — За тая експедиция имаше статия и аз съм я чел.

— Чия статия?

— Според мене, пак на Татаринов. Експедицията на Татаринов, статия на Татаринов. Е, та какво предлагате вие?

Повторих предложението си.

— Добре, напишете докладна записка — каза секретарят с такъв тон, сякаш съжаляваше, че ще трябва да пиша тая докладна записка, а след това тя, ще остане да лежи в чекмеджето му...

Аз си излязох.

Това не можеше да бъде съвпадение! В книжарницата на улица „Горки“ прегледах всички броеве на „Съветска Арктика“ от миналата година. Статията беше озаглавена: „За една забравена полярна експедиция“ — названието на моя доклад! — и беше подписана: Н. Татаринов. Беше я написал Николай Антонич!

Това беше голяма статия, написана в дух на спомени, но в същото време с научен оттенък. Тя започваше с разказ — как през лятото 1912 година в Петербург до Николаевския мост стояла шхуната „Св. Мария“. „Още прясна беше бялата боя по стените и таваните ѝ, като огледало блестеше полираното червено дърво на мебелите ѝ и килими украсяваха подовите на каютите ѝ. Складовете и трюмът бяха препълнени с всевъзможни запаси. Какво ли нямаше там! Лешници, бонбони, шоколади, различни консервирани компоти, ананаси, сандъци сладка, бисквити, сладкиши, курабии и много други работи — до най-същественото, включително консервирано месо и цели купища чували с брашно и булгур.“

Досмеша ме, като прочетох как Николай Антонич започваше най-напред с продоволствието — за мене това беше една нова улика. Но по-нататък той пишеше по-умно. Като изтъкваше, че експедицията била организирана с обществени средства, той скромно загатваше, че именно нему най-напред хрумнала мисълта да „се мине по стъпките на Норденшилд“. С огорчение изтъкваше пречките, които му правели реакционните вестници и морското министерство. Цитираше

резолуцията на морския министър върху доклада, че „Св. Мария“ е изчезнала безследно: „Съжалявам, че не се е върнал капитан Татаринов. Аз бих го дал веднага под съд за небрежно отнасяне към държавното имущество.“

С още по-голямо огорчение той пишеше как архангелските предприемачи измамили братовчед му, като му тикнали лоши, необучени кучета, едва ли не продадени от уличните момчета „по два галагана чифта“, и как изобщо се разстроила организацията на цялата работа веднага щом като Николай Антонич бил принуден поради болест да се отстрани от нея. Той не споменаваше имената на предприемачите — има си хас! Само един от тях беше обозначен с буква В. Николай Антонич обвиняваше В., че последният бил спечелил много пари от доставката на месо, което трябвало да бъде изхвърлено в морето още преди достигането на Югорски Шар.

Тая част на статията беше написана с познаване на работата. Николай Антонич дори цитираше Амундсен: „Успехът на всяка експедиция зависи напълно от това как тя е снабдена и екипирана“ — и бляскаво доказваше истинността на тая мисъл с експедицията на своя „покоен братовчед“. Той цитираше откъси от писмата на „покойния си братовчед“, който се оплакваше горчиво от търгащите, които се възползвали от това, че престоят в Архангелск бил съкратен и трябвало да се бърза с излизането в открито море.

За самото пътешествие Николай Антонич почти не пишеше. Той само споменаваше, че в Югорски Шар „Св. Мария“ срещнала няколко търговски параходи, които стояли на котва в очакване да се разпръснат ледовете, които запълнят южната част на Карско море. Според разказа на един от капитаните, „Св. Мария“ рано сутринта на 17 септември навлязла смело в Карско море и се скрила зад линията на хоризонта, зад непрекъснатата линия на ледовете. „Задачата, която си беше поставил И. Л. Татаринов — пишеше по-нататък Николай Антонич, — не беше изпълнена. Но пътем беше направено едно забележително откритие. Касае се за откриването на Северна земя, която капитан Татаринов нарекъл «Мариина земя»...“

Купих си тоя брой от „Съветска Арктика“ — толкоз повече че в статията се цитираха други статии от същия автор по същия въпрос — и се върнах в хотела.

Не може да се каже, че се върнах в добро настроение! Кой знае защо, струваше ми се, че щом като веднъж е напечатана тая лъжа и щом като е напечатана така отдавна — повече от година, — значи всичко е свършено! Късно е да се възразява и никой не ще седне сега да слуша моите възражения. Той ги беше изпреварил. Това беше лъжа, но лъжа, примесена с истина. Той пръв беше изтъкнал значението на експедицията на „Св. Мария“. Пръв беше изтъкнал, че Северна земя е била открита от капитан Татаринов половин година преди да я зърне за пръв път Вилкицки. Разбира се, той беше взел това от писмото на капитана, което аз бях предал на Катя. Той ме беше изпреварил във всичко.

Разхождах се из стаята и си подсвирквах.

Да си кажа правичката, искаше ми се да отида още веднага на гарата и да си купя билет Москва — Красноярск, а оттам на самолет, та в Заполярие. Но не отидох на гарата, напротив, седнах да пиша докладна записка. Писах я цял ден, а когато работиш през целия ден, разните невесели мисли идват и пак си отиват — няма какво да правят, помещението е заето!

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

МНОГО НОВИ РАБОТИ

Когато влязох, Иван Павлович беше клекнал и палеше печката. Бях така привикнал към тая картина — Иван Павлович в своя стар, дебел, мъхнат френч, клекнал да пали печката, — че дори ми се стори, че всички тия години не са минали и както по-рано съм ученик и ей сегичка ще тресне страшен „гръм“, както в девети клас, когато бях заминал за Енск подир Катя. Но той се обърна. „Колко е остарял“ — помислих си аз и всичко се върна мигновено на мястото си.

— Най-сетне! — каза Корабълков доста сърдито. — Ами защо не отседна у дома?

— Благодаря, Иван Павлич.

— Нали ми писа, че ще отседнеш у дома?

— Все пак бих ви стеснявал.

Той ме изгледа, дори затвори едното си око, за да прецени всички подробности. Това беше поглед на стопанин — изгледа ме като дело на своите ръце. Навярно все пак съм му харесал, защото с удоволствие разчеса мустаците си и ме покани да седна.

— Вчера не можах да те разгледам, както трябва — каза той, — нямаше време.

Постла масата, извади из стенния шкаф бутилка ракия, нарязва хляб, след туй измъкна иззад прозореца студено телешко и нарязва и него. Както и по-рано, той живееше сам, но в старата влажна квартира беше станало по-уютно и като че ли не тъй влажно. Не ми хареса само, че докато аз разказвах, той изпи бутилката и почти не хапна — това ме огорчи...

Казах, че сега ще му разкажа само най-главното, но нима може да си спомниш кое е най-главното, когато подир толкова години се срещнеш с близък човек? Иван Павлич ме разпитваше за Север, за работата ми като летец и все оставаше недоволен, че отговарям така накъсо.

— Драги Иван Павлич, как да ви разкажа за това? Ами че аз не съм още много летял. Е, веднъж насмалко щях да замръзна! Помните

ли доктора, който ме лекува, когато бях избягал от училището? Тогава вие идвахте при мене в болницата.

— Помня.

— Той също живее в Заполярие. Намерих го и това е единствената къща, където ходя. Впрочем забелязал съм, Иван Павлич, че през целия си живот съм се прилепвал към чужди семейства. Когато бях малък — към Сковородников — помните ли, аз съм ви разказвал. По-сетне — към Татаринови. А сега — към докторовото семейство.

— Време е, братко, да помислиш за свое — каза Корабльов сериозно.

— Не, Иван Павлич.

— Защо тъй?

— Не ми върви в тази работа.

Корабльов замълча. Той си наля, чукнахме се, пихме и той пак наля. После разкопча френча си — пригответи се за дълъг разговор.

— Слушай, Саня, помниш ли какво ми каза ти, когато заминаваше от Москва? Ти каза: „Сега ми остава да умра, но да докажа, че съм прав“. Е, как? Доказа ли?

Това беше неочакван въпрос и не отговорих изведнъж. Разбира се, аз помнех разговора. Помнех как Корабльов крещеше: „Какво си направил, Саня? Боже мой, какво си направил!“ И как плачеше и казваше, че съм бил виновен за всичко, защото съм настоявал, че в писмото на капитана става дума за Николай Антонич, а в действителност ставало дума за някакъв си фон Вишимирски.

На мястото на Корабльов аз не бих напомнил този разговор. Но, както се вижда, нему му се искаше много да си спомня за него. Той ме гледаше сериозно и като че ли беше тайно доволен от нещо.

— Аз не зная кому е притрябвало да доказвам това — възразих аз мрачно. — Не виждам това да е много нужно някому.

— Ето тук именно грешиш, Саня — каза Корабльов. — То е много нужно — и за тебе, и за мене, и за още един човек. Толкова повече че ти излезе прав.

Гледах го с опулени очи. Бяха минали пет години от нашия разговор. За експедицията на капитан Татаринов знаех сега повече от всеки друг в света. Бях намерил дневниците на щурмана и ги бях прочел — и това беше най-трудната работа в живота ми. Беше ми потръгнало: срещнал се бях със стария ненец, последния човек, който

е видял с очите си шейната, принадлежаща на експедицията, и върху тая шейна — мъртвец — може би самият капитан. И не бях намерил нито едно-едничко доказателство за своята правота.

И ето че сега, когато съм се върнал в Москва и съм се отбил при стария си учител, който, струваше ми се, отдавна е забравил тая история — сега ми се казва: „Ти излезе прав!“

— Иван Павлич — почнах аз с не особено твърд глас. — Все пак вие не трябва да твърдите такива неща, ако нямате...

Исках да кажа „неопровержими доказателства“, но той ме спря. Като че ли някой бе позвънил. Кораблов ухапа загрижено устната си, огледа се наоколо си и ме хвана за рамото.

— Виж какво, Саня... Аз трябва да поприказвам с един човек — каза той. — А ти поседи тук.

И той ме заведе в съседната стая, която напомняше някакъв голям, отрупан с книги шкаф, с окъсана зелена завеса вместо врата.

— И послушай — това ще ти бъде полезно.

Забравих да кажа, че тая вечер Иван Павлич ми се беше сторил още веднага някак си странен. Няколко пъти той започваше тихо да си подсвирква. Разхождаше се, сложил ръце на главата си, и в края на краищата изяде дръжката от круша, с която чоплеше зъбите си. Сега, като ме настани в „шкафа“, той бързо прибра ракията от масата, после извади нещо от чекмеджето на масата си, изяде го и подиша с широко отворена уста. След това отиде да отвори вратата.

Как мислите, с кого се върна той? С Нина Капитоновна. Това беше Нина Капитоновна, прегърбена, още по-отслабнала, със старчески сенки около очите, облечена в своята неизменна кадифена жилетка.

Тя приказваше нещо, но аз не слушах, загледан как грижливо Иван Павлич настанява гостенката си. Той почна да й налива чай, но тя го спря.

— Не искам. Току-що пих. Е, как си?

— Не особено добре, Нина Капитоновна — каза Кораблов. — Гърбът ме понаболява.

— Хайде де! Остарял! Измисли го и ти! Гърбът го понаболявал. Трябва да се разтриеш с бомбанге. И ще ти мине.

— Как, как казахте? Бомбанге ли?

— Бомбанге. Една такава мас. А ракия пиете ли?

— Честна дума, не пия, Нина Капитоновна — каза Кораблъов. — Съвсем я оставих. Само понякога една чашка преди обед. Но това дори и лекарите го препоръчват.

— Не, пиете. Когато бях млада, живеях на село. Нали баща ми беше казак. Случваше се, дойде си, едва се държи на краката и казва: „Това не е нищо, а опасно е, ако пиеш всеки ден по една чашка преди обед.“

Кораблъов се засмя. Нина Капитоновна го погледна и почна също да се смее.

След това тя разказа за някаква пияница — графиня, която, „още като се събуди сутрин, гаврътне чаша ракия! И ходи. Такава една жълта, подпухнала, гологлава. Походи, походи и пак пие. Сутрин е все още нормална, а към обед вече залита. А вечер — къщата ѝ пълна с гости. Облечена прекрасно, свири на пианото и пее. И добра! Всички отиваха при нея. Случи ли им се нещо, веднага при графинята! Прекрасен човек беше! А пък пиеше!“

Като че ли на Кораблъов не хареса много този пример, защото той се помъчи да заговори за друго. Той попита как е Катя.

Нина Капитоновна махна полекичка ръка.

— Все се караме с нея — каза тя с въздишка. — Много е самолюбива. Една работа не свършила, за друга се захваща. Зарад туй е така нервна.

— Нервна ли?

— Нервна. И горда. И все мълчи — каза Нина Капитоновна. — А пък от такива, които мълчат, дотук ми е дошло. Ужасно не ми харесва, че тя все мълчи. Не разбирам защо трябва да се мълчи. Кажи какво ти тегне. А тя — не.

— Да бяхте я попитали, Нина Капитоновна.

— Няма да каже. Самата аз съм такава. Никога не ще каже.

— Срегнах я наскоро случайно и ми се стори, че е добре — каза Кораблъов. — На театър отиваше — сама наистина, и това ми се стори странно. Но тя беше доста весела и между другото ми каза, че ѝ предлагали две стаи при Геоложкия институт.

— Предлагаха ѝ. А тя не се пренесе.

— Защо?

— Съжалява го.

— Съжалява ли го? — попита още веднъж Кораблъов.

— Съжالياва го. И зарад майка си, и тъй. А той без нея не може да мръдне: дойде ли си, веднага пита: „А Катя къде е? Обади ли се?“

Аз веднага разбрах, че „той“ е Николай Антонич.

— И не се пренесе. Все чака нещо.

Нина Капитоновна се премести в друго кресло, по-близо.

— Веднъж прочетох едно писмо — зашепна тя лукаво и се огледа, като че ли Катя би могла да я види. — Навярно в Енск са се сближили, когато Катя ходи там през ваканцията. Сестра му, и тя пише: „Във всяко писмо мира ми не дава: къде е Катя, какво става с нея, бих дал всичко само за да я видя. Той не може да живее без тебе и аз не разбирам вашето безпричинно скарване.“

— Извинете, Нина Капитоновна, не разбрах чия сестра.

— Как чия? На тоя, вашия.

Корабълъв неволно погледна към мене и през една дупка на завесата аз срещнах погледа му. Моята сестра ли? Саня?

— Че какво пък, сигурно е така — каза Корабълъв, — сигурно не може да живее. Много просто.

— „Не ми дава мира“ — повтори Нина Капитоновна изразително. — „И не може без тебе да живее.“ Видиш ли! А пък тя без него не може.

Корабълъв пак погледна към мене.

Стори ми се, че се усмихва под мустак.

— Не може, пък се кани да се омъжи за друг.

— Тя не се кани. Тоя избор не е неин. Не иска тя тоя Ромашов. И аз не го искам. Попски син.

— Как попски син?

— Попски син е. И е голям лъжльо. Каквото му кажеш, веднага ще притури нещо. Аз мразя такива. И крадлив.

— Що думате, Нина Капитоновна! Как е възможно!

— Крадлив е. Взе от мене четиридесет рубли, уж за подарък, и не ми ги върна. Разбира се, не съм му напомняла. И все тича насам-нататък. Боже мой! Ако да не беше старостта ми!

И тя горчиво махна ръка.

Представете си сега с какво чувство съм слушал тоя разговор! Гледах бабичката през дупката на завесата и тая дупка беше като че ли обектив, в който всичко, произлязло между мене и Катя, ставаше всяка минута по-ясно, сякаш попадаше във фокус. Всичко се приближи и

застана на мястото си и това всичко беше тъй много и тъй хубаво, че сърцето ми почна някак си да трепти и аз разбрах, че страшно се вълнувам. Само едно ми беше съвсем неясно: никога не бях „не давал мира“ на сестра си и никога не бях и писал, че „не мога да живея без Катя“.

„Санка е измислила това, разбира се — си казах аз. — Тя все е лъгала. И все пак това е било истина.“

Нина Капитоновна разказа още нещо, но аз вече не я слушах. Така се бях забравил, че почнах да се разхождам в своя „шкаф“ и се опомних едва когато чух строгото покашлюване на Корабълъв.

Тъй си и останах в „шкафа“, докато Нина Капитоновна не си отиде. Не знам защо беше идвала — навярно просто за да й олекне. На прощаване Корабълъв й целуна ръка, а тя него — по челото — и порано те винаги тъй се сбогуваха.

Бях се замислил и не чух как той се върна от антрето и изведнъж съгледах над себе си, между двете половинки на завесата, носа и мустаците му.

— Жив ли си?

— Жив съм, Иван Павлич.

— Какво ще кажеш?

— Ще кажа, че съм страшен, безнадежден глупак — отговорих аз, като се хванах за главата. — А как й приказвах аз! Ох, как й приказвах! Как нищо не съм разбрал! Как нищо не й казах, а пък тя е чакала! Какво ли е чувствувала тя, Иван Павлич? Какво ли мисли тя сега за мене?

— Нищо, ще си промени мислите.

— Не, никога! Вие знаете ли, че й казах: „Аз ще те държа в течение.“

Корабълъв се засмя.

— Иван Павлич!

— Но нали ти си й писал, че не можеш да живееш без нея?

— Не съм й писал! — възразих аз с отчаяние. — Санка е измислила това. Но то е истина! Иван Павлич! То е абсолютна истина. Не мога да живея без нея и скарването ни е действително без причина, защото аз си мислех, че тя отдавна ме е разлюбила. Но какво да се прави сега! Какво да се прави!

— Виж какво, Саня, имам среща по работа в девет часа — каза той. — В един театър. Тъй че ти...

— Добре, ей сега ще си вървя. А може ли сега да се отбия у Катини?

— Тя ще те изгони — и с пълно право.

— Нека ме изгони, Иван Павлич — казах аз и изведнъж го целунах. — Дявол да го вземе, не разбирам какво да правя сега. Как мислите вие, а?

— Сега аз трябва да се преоблека — каза Кораблев и влезе в „шкафа“, — а що се отнася до тебе, според мене, ти трябва да дойдеш на себе си.

Видях как той съблече френча си и като вдигна яката на ризата си, почна да си връзва връзката.

— Иван Павлич — изведнъж извиках аз. — Чакайте! Съвсем забравих! Вие казахте, че аз съм бил прав, когато спорехме за кого става дума в писмото на капитана.

— Да.

— Иван Павлич!

Кораблев излезе от „шкафа“ вчесан, в нов сив костюм, още млад и представителен.

— Сега ще отидем в театъра — каза той сериозно — и ти ще разбереш всичко. Твоята задача ще бъде да седиш и да мълчиш. И да слушаш. Разбираш ли?

— Нищо не разбирам. Да вървим.

ПЕТА ГЛАВА В ТЕАТЪРА

Московският драматичен театър! Ако се съди по думите на Гриша Фабер, можеше човек да си помисли, че това е голям, истински театър, в който всичките актьори носят същите модни бели гамаша и също така високо и хубаво говорят. Нещо като Московския художествен академичен театър. А излезе, че това било едно малко театърче на тясната уличка „Сретенка“.

Както съобщаваше осветената витрина при входа, даваше се пиесата „Вълчата пътека“ и в числото на актьорите веднага намерихме Гриша. Той играеше ролята на доктор: „Докторът — Г. Фабер“. Кой знае защо, тая роля стоеше на последно място.

Гриша ни срещна във фойето, великолепен както винаги, и веднага ни покани в гримьорната си.

— Ще го повикам, когато започне второто действие — каза той на Корабълков загадъчно.

Кого ще повика? Аз погледнах Корабълков, но в тая минута той поставяше папираса в дългото си цигаре и се престори, че не забелязва погледа ми.

В гримьорната на Гриша седяха още трима артисти и кой знае защо, те изглеждаха като че ли седят в своя гримьорна. Но докато Гриша ни настаняваше да седнем, те деликатно излязоха и тогава той се извини за помещението.

— Моята лична гримьорна се ремонтира сега — каза той.

Заприказвахме за ученическия ни театър, спомнихме си трагедията „Часът настана“, в която Гриша някога беше играл ролята на осиновения евреин, и казах, че според мене, той играеше просто великолепно тая роля. Гриша се засмя и изведнъж всичката му важност изчезна.

— Санка, не разбирам, ами че ти тогава рисуваше — каза той. — Що ти е хрумнало да летиш по небето? Ела при нас в театъра, дявол да те вземе! Ще те направим художник. Какво, лошо ли е?

Казах, че съм съгласен. След това Гриша се извини още веднъж — скоро трябвало да излезе на сцената, чакал го гримьорът — и

излезе. Ние останахме сами.

— Драги Иван Павлич, обяснете ми най-сетне каква е тая работа. Защо ме доведохте тук? Кой е този „той“? С кого искате да ме запознаете?

— Ами няма ли да сториш някоя глупост?

— Иван Павлич!

— Ти вече си направил една глупост — каза Корабльов. — Дори две. Първо, не отседна у дома. И второ, казал си на Катя: „Ще те държа в течение.“

— Иван Павлич, ами че аз нищо не знаех! Вие просто ми писахте: „Отбий се у дома“, и аз не подозирах, че работата е така важна. Кажете ми, кого чакаме ние тук? Кой е тоя човек и защо вие искате да го видя?

— Добре — каза Корабльов. — Само помни условието: да седиш и да не продумаш ни думица. Това е фон Вишимирски.

Знаете, че ние седяхме в гримьорната на Гриша в Московския драматичен театър. Но тая минута мене ми се стори, че всичко това става не в гримьорната, а на сцената, защото едва Иван Павлич произнесе тия думи и в стаята влезе фон Вишимирски, като се наведе, за да не се удари в рамката на ниската врата.

Разбрах веднага, че е той, макар че дотогава не ми беше дори минавало през ума, че тоя човек наистина съществува. Мене все ми се струваше, че Николай Антонич е просто измислил тоя фон Вишимирски, за да прехвърли върху него всичките ми обвинения. Това беше просто някакво си име и изведнъж то се vyplъти и се превърна в сух, дълъг старец, прегърбен, с жълти, побелели мустаци. Сега той беше, разбира се, просто Вишимирски, а не „фон“. Беше облечен във формена куртка с лъскави копчета — гардеробиер! — на главата му имаше един бял перчем, под брадата му висяха дълги сбръчкани гънки от кожа.

Корабльов го поздрави и той леко, дори снизходително му протегна ръка.

— Виж кой ме чакал — другарят Корабльов — каза той, — и то не сам, а със сина си. Син ли ви е? — попита той бързо и бързо изгледа мене и Корабльов, и след това пак мене и пак Корабльов.

— Не, не ми е син, а мой предишен ученик. Сега летец и иска да се запознае с вас.

— Летец и иска да се запознае — каза Вишимирски, като се усмихваше неприятно. — С какво моята личност е заинтересувала летеца?

— Вашата личност го интересува в този смисъл — каза Кораблов, — че той, виждате ли, пише историята на експедицията на капитан Татаринов. А както е известно, вие сте вземал най-дейно участие в тази експедиция.

Изглежда, че тази бележка не хареса много на Вишимирски. Той пак бързо ме погледна и в старите му, разводнени очи се мярна нещо — страх ли или подозрение — не знам.

Но той веднага си придаде важен вид и почна да бърбори. Всяка минута той наричаше Иван Павлич „другарю Кораблов“ и страшно се хвалеше. Каза, че това била велика историческа експедиция и че той много работил, твърде много, та „всичко да бъде великолепно“. При това не го съдържаше нито за минута на едно място — той ставаше, правеше разни движения с ръце, хващаше се за левия мустак и нервно го дърпаше надолу, и така нататък.

— Но това беше много отдавна — каза той най-сетне, уж учуден.

— Е, не много отдавна — възрази Кораблов. — Малко преди революцията.

— Да, малко преди революцията. Тогава аз не служех в кооперацията на инвалидите. Но тази служба е временна, защото аз имам големи заслуги. Ние тогава много се потрусихме. Това бяха големи трудове.

Исках да го попитам в какво собствено са се състояли неговите трудове, но Кораблов ме погледна със спокоен, сякаш нищо не изразяващ поглед, и аз послушно затворих уста.

— Николай Иванович, вие веднъж ми разказахте за тази експедиция — каза той. — Помня, у вас са се запазили някакви книжа и писма. Аз имам една молба към вас: повторете вашия разказ ей на този младеж, който вие можете да наричате просто Саня. Кажете деня и часа кога да дойде у вас и му дайте адреса си.

— Моля ви се! Много ще се радвам! Каня ви у дома, макар предварително да се извинявам за квартирата. По-рано имах квартира от единадесет стаи и аз не скривам това, а напротив, пиша го в анкетните листове, защото съм принесъл голяма полза на народа. Зарад това правя постъпки за лична пенсия и тя ще ми бъде дадена, защото

имам големи заслуги. Тая експедиция е само капка в морето! Аз съм построил мост през Волга.

И той отново забърбори. С острия си бял перчем на главата той приличаше на някаква стара измъчена птица.

След това лампичката в гримьорната на Гриша изгасна за миг — беше се свършило действието! И тоя призрак на миналия век изчезна също тъй внезапно, както се беше появил.

Целият този разговор продължи пет минути, но мен ми се стори, че е продължил много дълго, както това се случва насън. Корабълов ме погледна и се засмя — сигурно съм имал глупав вид.

— Иван Павлич!

— Какво, мили?

— Това той ли е?

— Той.

— Възможно ли е?

— Възможно.

— Същият оня?

— Да, същият.

— Какво ви е разказвал той! Познава ли Николай Антонич? Ходи ли у тях?

— О, не — каза Корабълов. — Именно, не.

— Защо?

— Защото той мрази Николай Антонич.

— За какво?

— За разни работи.

— Но какво ви е разказал той? Откъде се е взело това пълномошно на името на Вишимирски — помните ли, вие сте ми приказвали за него?

— А-а! Та тъкмо тук е цялата работа! — каза Корабълов. — Пълномошно! Той цял се разтрепери от ярост, когато го попитах за това пълномошно.

— Иван Павлич, моля ви, разкажете ми всичко ясно и разбрано! Вие мислите, че постъпихте добре ли, като едва в последната минута ми казахте, че ще дойде Вишимирски? Само се смутих и сигурно съм му се сторил като идиот.

— Наопаки, ти много му хареса — каза сериозно Корабълов. — Той има дъщеря стара мома и на всички младежи гледа от една гледна

точка: бива ли го за зет или не го бива? Тебе безусловно те бива: млад, не грозен, летец. Чудя се само как той не те попита член ли си на партията или не.

— Иван Павлич — казах аз с укор в гласа. — Не мога да ви позная, честна дума. Вие много сте се изменили, просто много! Като знаете колко е важно всичко това за мене, вие ми се присмивате.

— Добре де, Саня, не се сърди, всичко ще ти разкажа — каза Кораблъов. — А сега хайде да офейкаме оттук, докато не ни е хванал Гриша, че като ни настани да гледаме пиеса в Московския драматичен театър...

Но ние не успяхме да офейкаме. Лампичката мигна още веднъж и в гримьорната бързо влезе Гриша. Той беше с жълти бакенбарди, с дълъг бял нос, много повече приличен на палячо от някой цирк, отколкото на доктор, но на палячо със смел, благороден израз на лицето. Ние с Иван Павлич не го познахме и за съжаление той беше навярно чул последните думи: „че като ни турне да гледаме пиеса в Московския драматичен театър...“, но очевидно Гриша не беше намерил в тия думи нищо обидно и дори, напротив, ги беше разбрал като наше горещо желание да отидем веднага в залата и да погледаме пиесата и него самия в ролята на доктора.

— Голяма работа, ей сега ще ви наредя! — каза той.

По пътя — той ни водеше по някакви вътрешни, за артистите коридори — аз го попитах защо гримът му е така странен и неподходящ за доктор. Но той отговори важно:

— Така е намислено.

Нямаше какво да му се възрази.

Изглежда, че Иван Павлич нямаше високо мнение за дарбата на Гриша. Но аз искрено го харесвах и го смятах за талантлив. В тая пиеса ролята му беше мъничка и според мене той я изигра отлично. Като излезе от стаята на болния, той се замисли и доста дълго стоя на авансцената, „играейки на нервите“ и карайки зрителя да очаква какво ли ще каже ей сега. Жалко, че според ролята той трябваше да произнесе съвсем не онова, което можеше да се очаква, ако се съди по цялата му фигура и по смелия израз на лицето му. Той великолепно обмисляше нещо, когато пишеше рецептата, а като прие парите, направи неловко движение с ръка като същински доктор. Наистина той би могъл да не приказва толкова високо. Но изобщо той прекрасно

изпълни ролята си и аз казах сериозно на Иван Павлич, че, според мене, от него ще излезе добър актьор.

Когато той взе парите и излезе, като се блъсна по пътя о един стол, което също излезе съвсем естествено, ние с Иван Павлич не гледахме повече на сцената.

През всичкото време ми се искаше да поприказваме за Вишимирски, но в ложата засъскаха, щом като отворих уста, и аз едва успях да попитам:

— Как го намерихте?

Иван Павлич успя да отговори:

— Много просто: неговият син се учи в нашето училище.

ШЕСТА ГЛАВА

ПАК НОВИ РАБОТИ

Никога нищо не съм разбирал от по̀лицѝ — самата тая дума вече не съществуваше, когато почнах да ходя на училище. Какво е това „запис на заповед“? Какво е това „сконтиране“? Какво е „по̀лица“? Не полюс — това всички го знаят, — а именно „по̀лица“? Какво е „дисконт“ — не дискант, а „дисконт“?

Когато срещях тия думи в книгите, кой знае защо, винаги си спомнях енското „управление“, железните пейки в полутъмния висок коридор, невидимия чиновник зад преградката, комуто смирено се покланяше майка ми. Това беше предишният, отдавна забравен живот и той отново оживяваше постепенно пред мене, когато Вишимирски ми разказваше историята за нещастieto си.

Ние седяхме в мъничката сутеренна стая с прозорец, в който през всичкото време се виждаха метла и крака: навярно стоеше портиерът. В тая стая всичко беше старо — столовете с превързани крака, масата за ядене, на която си опрях лакътя и веднага го дръпнах, защото една дъска мечтаеше само за това как да падне. Навсякъде се виждаха мръсни тапети: на прозореца — вместо пердета, на дивана — над дрипавата покривка. Със същата материя беше покрита висящата на стената рокля. Нови бяха в стаята само някакви си дъсчици, макари, жици, от които синът на Вишимирски, дванадесетгодишно момче, кръглолико и загоряло, майстореше нещо в ъгъла на своята маса. И самото това момче беше съвсем ново и безкрайно далеч от оня свят, който аз смътно си припомнях сега, като слушах разказа на Вишимирски с неговите дисконти и по̀лицѝ.

Това беше един дълъг, заплетен разказ с безкрайни отстъпления, в който имаше много дивотии. Решително всичко, което беше вършил в живота си, старецът си приписваше като заслуга, защото „всичко това беше за народа, за народа“. Особено наблягаше на службата си като секретар на митрополит Исидор — той заяви, че познавал прекрасно живота на духовенството и дори специално го изучавал с надежда, че това „ще бъде полезно за народа“. Беше готов всеки миг да изобличи тоя митрополит.

Кой знае защо, приписваше си като заслуга и друга една служба — у някой си адмирал Хекерт. Тоя адмирал имал „умопобъркан“ син и Вишимирски го водел по ресторантите, за да не можел никой да се досети, че е умопобъркан, защото „те скриваха това от всички“...

Но ето че той заговори за Николай Антонич и аз наострих уши! Бях убеден, че Николай Антонич винаги е бил учител. Типичен учител! Та нали той и у дома си винаги поучаваше, обясняваше, даваше примери.

— Нищо подобно — възрази Вишимирски, злобно намръщен. — Учител стана той от немай-къде, когато нищо не му остана. Той беше капиталист, играеше на борсата и се занимаваше със сделки. Богат човек, който играеше и се занимаваше със сделки.

Това беше първата новина. След нея последва въпрос. Попитах го каква връзка има между експедицията на капитан Татарinov и борсовите сделки. Защо Николай Антонич се е заел с нея? Изгодно ли е било това или какво?

— Той би се заел с експедицията с още по-голямо удоволствие, ако тя беше експедиция за оня свят — каза Вишимирски. — Той се надяваше на нея, много се надяваше. Така и излезе!

— Не разбирам.

— Той беше влюбен в жена му. По това се приказваше много тогава. Много се приказваше, много. Носеха се дълго слухове. Но капитанът нищо не подозираше. Той беше прекрасен човек. И ревностно гледаше службата си, ревностно.

Бях поразен.

— В Мария Василиевна ли? Още в ония години?

— Да, да, да — повтори нетърпеливо Вишимирски. — Тук имаше лични причини. Вие разбирате — лични. Личност, личност, лични. Той беше готов да даде всичкото си богатство, за да изпрати капитана на оня свят. И го изпрати.

Но любовта си е любов, а сделката — сделка. Николай Антонич не дал богатството си, напротив, той го удвоил. Приел например изгнило облекло за експедицията, като взел рушвет от доставчика. Приел бракуван шоколад, вмирисан на газ, пак срещу рушвет.

— Вредителство, вредителство — каза Вишимирски. — План! Вредителски план.

Впрочем самият Вишимирски е бил по-рано очевидно на друго мнение за тоя план, защото е взел участие в него и бил изпратен от Николай Антонович в Архангелск, за да посрещне там експедицията и да попълни снабдяването ѝ.

Тук именно се появило онова пълномощно, което Николай Антонович беше показал на Кораблъов. Заедно с това пълномощно на името на Вишимирски били изпратени пари — по̀лици и пари...

Като сумтеше сърдито, старецът извади от долапа няколко по̀лици. Общо взето, по̀лицата се оказа разписка за получени пари със задължение да бъдат върнати в посочения срок. Но тая разписка се пишеше на държавна хартия, доста дебела, с водни знакове и имаше разкошен, убедителен вид. Вишимирски ми обясни, че тия по̀лици се приемали като пари. Но все пак не били същински пари, защото длъжникът, който е издал по̀лицата, изведнъж можел да обяви, че няма пари.

Тук били възможни разни измамнически комбинации и в една от тях Вишимирски обвиняваше Николай Антонич.

Той го обвиняваше в това, че по̀лиците, които Николай Антонич му дал заедно с пълномощното, били „безнадеждни“, т.е., че Николай Антонич предварително знаел, че „длъжниците“ са се вече разорили и нищо не ще могат да платят по по̀лиците. А Вишимирски не знаел това и приел по̀лиците като пари — толкоз повече, че „платците по по̀лиците“ били разни търговци и други почтени по онова време хора. Той научил това едва когато шхуната отплувала, като оставила дългове за четиридесет и осем хиляди рубли. За плащането на тия дългове, разбира се, никой не приемал „безнадеждните“ по̀лици.

И ето че Вишимирски трябвало да плати тия дългове от собствения си джоб. А след това трябвало да ги заплати още веднъж, защото Николай Антонич го дал под съд и съдът решил Вишимирски да върне всичките пари, които били изпратени на негово име в Архангелск.

Разбира се, аз разказвам тук много накъсо тая история. Старецът я разказва два часа и току ставаше и сядаше.

— Чак до Сената стигнах — каза той най-сетне грозно. — Но искът ми беше отхвърлен.

Искът му бил отхвърлен и това означавало за него край, защото имотът му бил изкаран на публична продан. Къщата му — той имал

къща — била също продадена и той се пренесъл в друга квартира, по-малка. Жена му умряла от скръб и на ръцете му останали малолетните деца. След това почнала революцията и от втората по-малка квартира останала една стая, в която той бил принуден сега да живее. Разбира се, „това било временно“, защото „правителството скоро щяло да оцени заслугите, които той имал пред народа“, но сега-засега той бил принуден да живее тук, а има възрастна дъщеря, която владее два чужди езика и зарад тая стая не може да се омъжи: за мъжа няма място в стаята. А виж, като получи личната пенсия, тогава той щял да се премести в друга квартира.

— Където и да е, па ако ще, и в инвалидния дом — каза той, като махна ръка с огорчение.

Очевидно на възрастната му дъщеря много се искаше да се омъжи и тя гледаше да го изкара от квартирата.

— Николай Иванович — казах му аз. — Мога ли да ви задам един въпрос: вие казвате, че той ви изпратил това пълномощно в Архангелск. Ами по какъв начин то е попаднало отново в него?

Вишимирски стана. Ноздрите му се надуха и дори белият перчем на главата му се разтрепери от възмущение.

— Аз хвърлих това пълномощно в лицето му — каза той. — Той се затече да донесе вода, но аз не го дочаках. Излязох си и припаднах на улицата. Но защо ли да приказваме!

И той махна огорчено с ръка.

Слушах го с тежко чувство. В тоя разказ имаше нещо мръсно, като всичко наоколо, така че през цялото време ми се искаше да измия ръцете си. Струваше ми се, че разговорът ни ще бъде ново доказателство за моята правота, така ново и чудно, както беше внезапното появяване на тоя човек. Така и излезе. Но ми беше неприятно, че върху тия нови доказателства лежеше някакъв мръсен отпечатък.

После той заприказва отново за пенсията, че „непременно трябвало да му дадат лична пенсия, защото имал четиридесет и пет годишен трудов стаж“. При него вече идвал един младеж и взел книгата и между другото също се интересувал за Николай Антонич, а след това не дошъл.

— Обеща да направи постъпки, да направи постъпки — каза Вишимирски, — а след туй не дойде.

— За Николай Антонич ли се интересувал?

— Да, да, да. Интересуваше се, как не!

— Кой ли е той?

Вишимирски разпери ръце.

— Идва няколко пъти — каза той. — Аз имам възрастна дъщеря, знаете, и тук пиха чай и разговаряха. Познанство, познанство!

Слаба сянка от усмивка се мярна по лицето му — сигурно с това познанство са били свързани някакви надежди.

— Да, любопитно — казах аз. — И взе книгата ли?

— Да. За пенсия, за пенсия. Да прави постъпки.

— И разпитваше за Николай Антонич ли?

— Да, да. И дори питаше не знам ли още някого... Може би и другиму е известно с какво се е занимавала... тая птица! Аз го изпратих при едного.

— Интересно. Какво представлява от себе си тоя младеж?

— Такъв един представителен — каза Вишимирски. — Обеща да направи постъпки. Той каза, че всичко това било нужно за пенсията, именно лична, именно!

Попитах го как се казва той, но старецът не можа да си спомни.

— Някак си на „ша“ — каза той.

След това дойде възрастната дъщеря, която наистина трябваше бързо да бъде омъжена. Но това не беше лесна работа и съвсем не затуй че „за мъжа нямало място в стаята“. Работата е там, че дъщерята имаше огромен нос и подсмърчаше с необикновено хищен вид. Не знам хроническа хрема ли беше това или лошият характер я караше всекиминутно да прави такова движение, но когато зърнах как заплашително подсмръкна тя на баща си, стана ми изведнъж ясно защо старецът толкова иска да се премести в инвалидния дом.

Аз я поздравих доста приветливо и тя се затече някъде и се върна съвсем друга — по-рано беше облечена в някакво арабско наметало, а сега — в нормална рокля.

Заприказвахме отначало за Кораблъов — това беше единственият общ познат, — след това за неговия ученик, който продължаваше да се занимава в ъгъла с макарите си и не ни обръщаше никакво внимание. Разговорът ни би бил дори приятен, ако да не беше това подсмърчане. Тя каза, че не обичала киното, защото в киното всички хора били

„някак си мъртвобели“, но в това време старецът пак се обади за своята пенсия.

— Нюточка, как се казваше тоя младеж? — боязливо попита той.

— Кой младеж?

— Който обеща да се застъпи за пенсията.

Нюточка се намръщи. Устните ѝ трепнаха и няколко чувства изведнъж се отразиха на лицето ѝ, главно — негодуване.

— Не помня; чини ми се, Ромашов — отговори тя небрежно.

СЕДМА ГЛАВА

А ПЪК НИЕ СИ ИМАМЕ ГОСТ

Ромашка! Ромашка ходил у тях! Обещал на стареца да му издействува лична пенсия, увъртал се около Нюта, с нейния нос! В края на краищата изчезнал, като взел някакви си книжа, и старецът дори не можеше точно да си спомни какви са били тия книжа. Отначало си помислих, че това е някой друг Ромашов, едноименник. Не, той беше! Аз го описах подробно и Нюта каза с омраза:

— Той е!

Той я задирял, това е съвършено ясно. След това престанал да я задиря, инак тя не би го нападала така, както го нападаше сега. Той ходил при стареца и го разпитвал за всичко, което последният знаел за Николай Антонич. Събрал сведения. За какво ли? С каква ли цел е взел от Вишимирски тия книжа, от които във всеки случай може да се извади заключението, че преди революцията Николай Антонич не бил учител, а мръсен борсов афераджия.

Аз се връщах от Вишимирски и главата ми се въртеше. Тук бяха възможни само две решения: или за да унищожи всички следи на това минало, или за да държи Николай Антонич в ръцете си.

Да го държи в ръцете си ли? За какво? Та нали той е негов ученик, и то най-преданият, най-верният! Тъй беше винаги, още в училището, когато подслушваше какво говорят децата за Николай Антонич, а след това му донасяше. Това е поръчение! Николай Антонич му е възложил да види какво знае за него Вишимирски. Той е изпратил Ромашка да вземе книжата, които биха могли да му навредят в качеството на съветски педагог.

Отбих се в едно кафене и изядох един сладолед. След това пих някаква вода. Беше ми много горещо и все мислех и мислех. Та нали бяха минали все пак много години, откато се бяхме разделили с Ромашка след свършване на училището. Тогава той беше една подла, студена душа. Но към Николай Антонич беше искрено привързан — или само ми се е струвало така? Сега аз не го познавах. Може би се е изменил? Може би без знанието на Николай Антонич, само от

привързаност към него, е искал да унищожи тия книжа, които могат да хвърлят сянка върху доброто име на учителя, на приятеля му?

Но това беше вече празна работа и достатъчно беше само да си припомня Ромашка, с неговото бледо лице и неестествено кръгли очи, за да се върна към реалната представа за него.

Изядох още един сладолед и момичето, което ми поднасяше, се засмя, когато поисках трета порция. Навярно ѝ беше харесало, че ям толкова много сладолед, защото се приближи до огледалото и почна да си поправя панделката на косата.

Не, той никога нищо не би сторил само от привързаност към тоя човек. Тук имаше някаква тайна цел — в това бях уверен. Само че не можех да се досетя каква беше тая цел, защото трябваше да съдя според старите отношения между Николай Антонич и Ромашка, а новите не познавах добре.

Това би могло да бъде някаква много проста цел, свързана с повишение в службата! Нали Николай Антонич беше професор, а Ромашка — негов асистент. Дори пари — не току-така в училището му пламваха ушите, щом заговореше за пари. Някакво възнаграждение ли? Дявол го знае!

Позвъних по телефона на Валя — искаше ми се да се посъветвам с него: все пак той е бил у Татаринови през последните години — но го нямаше вкъщи. Беше се замъкнал някъде, както винаги, когато ми много дотрябваше!

„Не, не възнаграждение, не кариера — продължих да мисля. — Това той е постигнал с други средства, по-прости — достатъчно е само да се погледне, за да се разбере това.“

Време беше да се прибера вкъщи, но едва се беше мръкнало, и това беше московска вечер, тъй неприличаща на моите вечери в Заполярие, че ми се поиска да се поразходя пеша, макар хотелът да беше далеч.

И тръгнах бавно, отначало към улица „Горки“, след това по Воротниковска улица. Познати места. Хотелът остана настрана, а аз все вървах по Воротниковска улица, после свих към Садово-Триумфалная покрай нашето училище. А от Садово-Триумфалная, както е известно, е много близко до втората Тверская-Ямская улица и аз излязох след няколко минути на нея и се спрях пред вратата на един познат дом. Погледнах през портата и видях познатия мъничък чист

двор и познатия каменен сайвант, в който някога съм цепил дърва в помощ на бабичката. Ето стълбата, по която съм се търкалял презглава, а ето и облепената с черна мушама врата, медната табелка и написана със завъртулки фамилия: „Н. А. Татаринов“...

— Катя, ида ти на гости. Няма ли да ме изгониш?

След туй Катя казваше, че още при първия поглед веднага разбрала, че съм съвсем друг, не като оня ден пред Большой театър. Но едно тя не могла да разбере — защо, като съм дошъл ненадейно и „съвсем друг“, през цялата вечер не съм откъсвал поглед от Николай Антонич и Ромашка.

Разбира се, това е преувеличено, но аз действително ги наблюдавах. Тази вечер главата ми работеше като на изпит и аз се досещах за всичко и всичко разбирах от половин дума.

Забравих да кажа, че още в кафенето бях купил цветя. Вървах към Татаринови с цветята в ръце и ми беше някак си неловко: откато с Петка бяхме крали шибой в Енската градина и го бяхме продавали на публиката след представленията по пет копейки китката, не бях ходил по улиците с цветя в ръце. Сега, когато дойдох, трябваше да предам цветята на Катя... Но, кой знае защо, ги сложих на масичката до фуражката си.

Навярно все пак съм се вълнувал, защото казах нещо и гласът ми неволно зазвънтя, и Катя бързо ме погледна право в лицето.

Бяхме тръгнали към нейната стая, но в тая минута Нина Капитоновна излезе от трапезарията. Аз се поклоних. Тя ме погледна учудена и важно ми кимна.

— Бабо, това е Саня Григориев. Не го ли позна?

— Саня ли? Господи! Нима?

Тя се огледа изплашено и през отворената врата на трапезарията аз съгледах Николай Антонич, който седеше в креслото с вестник в ръце. Той си беше вкъщи!

— Здравейте, драга Нина Капитоновна — казах аз. — Помните ли ме още? Сигурно отдавна сте ме забравили?

— Виж ти! Забравила! Нищо не съм забравила — отговори бабичката.

И ние още се целувахме, когато от трапезарията излезе и се спря на вратата Николай Антонич.

Това беше минута, когато ние отново се оценихме взаимно. Той можеше да не ме забележи, както не ме забеляза на юбилея на Кораблов. Можеше да подчертае, че не се познаваме. Можеше най-сетне, макар че това беше доста рисковано, пак да ми посочи вратата. Той не направи нито едното, нито другото, нито третото.

— А, млади орльо — каза той приветливо. — Най-сетне долетя и при нас. Отдавна му бе време.

И смело ми протегна ръка.

— Здравейте, Николай Антонич.

Катя ни гледаше с учудване, бабичката смутено мигаше, но мене ми беше много весело и аз можех сега да разговарям с Николай Антонич колкото си искам.

— Да-а. Е какво пък, прекрасно. — Николай Антонич ме гледаше сериозно. — Като че вчера беше малко момченце, а виж го сега, полярен летец. И каква професия си избрал! Юнак!

— Обикновена професия, Николай Антонич — отговорих аз. — Професия като всяка друга.

— Като всяка друга ли? Ами самообладанието? Ами мъжеството в опасни случаи? Ами дисциплината — не само служебна, но и вътрешна — тъй да се каже, самодисциплина?

По стар навик ми се заповдига от тия фалшиви, закръглящи нещата фрази, но го слушах много внимателно, учтиво. Стори ми се много по-стар, отколкото на юбилея, и лицето му беше уморено. Когато влизахме в трапезарията, той прегърна Катя за раменете и тя едва забележимо се отдръпна.

В трапезарията седеше една от лелите Бубенчикови, но сега аз вече не можех да различа оная ли беше, която искаше да ме бие с четката, или другата, която утешаваше козата. Във всеки случай сега тя ме посрещна много любезно.

— Е, чакаме, чакаме! — каза Николай Антонич, когато Нина Капитоновна, която шеташе боязливо около мене, ми наля чай и приближи към мене всичко, което стоеше на масата. — Чакаме полярни разкази. Слепи полети, вечна замръзналост, движещи се ледове, снежни пустини!

— Всичко си е, както трябва, Николай Антонич — възразих аз весело. — Ледовете са си ледове, пустините — пустини.

Николай Антонич се засмя.

— Веднъж срещнах един стар приятел, който сега служи в нашето търговско представителство в Рим — каза той. — Аз го питам: „Е, как е Рим?“ А той отговаря: „Добре. Рим като Рим.“ Подобно, нали?

Той говореше със снисходителен тон. Катя ни слушаше с наведени очи. Трябваше да се поддържа разговорът и аз наистина почнах да разказвам за ненците, за северната природа и между другото как летяхме с доктора за Ванокан. Нина Капитоновна все се интересуваеше високо ли летя и това ми припомни писмото на леля Даша, което бях получил още в Балашовското училище: „Щом като не ти било писано да ходиш по земята като всички хора, моля те, Саночка, лети поне по-ниско.“

Разказах как Миша Голомб ми бе откраднал това писмо и как оттогава, щом като само си турнех шлема, от цялото летище се провикваха.

— Саня, лети по-ниско!

Същият тоя Миша беше уредил в училището хумористично списание под название „Лети по-ниско“. В списанието имаше специален отдел „Техника на полета в рисунки“ с такива стихове:

*Лесно се плъзга, когато си високо,
мъчно се маневрира, когато си ниско!
Саня, не трябва много да рискуваш —
леля ти те моли да летиш по-ниско.*

Изглежда, че доста сполучливо съм разказал тая история, защото всички се смяха и най-високо от всички Николай Антонич. Той просто се превиваше от смях! При това той пребледня — той винаги пребледняваше от смях.

Катя почти не седеше до масата, тя все ставаше и дълго оставаше в кухнята, и мене ми се струваше, че излиза, просто за да остане сама и малко да си помисли: поне такъв ѝ беше изразът на лицето, когато се връщаше. Веднъж, върнала се, тя се приближи за нещо до бюфета с кошничката за сухари в ръка и, види се, беше забравила защо е тръгнала. Тя се ядоса на себе си, обърна се. Погледнах я право в очите и тя ми отвърна със загрижен, учуден поглед.

Навярно Николай Антонич беше забелязал как си разменихме погледи. Сянка мина по лицето му и той почна да говори още по-бавно и по-гладко...

След това дойде Ромашка. Нина Капитоновна му отвори вратата и аз чух как тя му каза в антрето с боязливо злорадство:

— А пък ние си имаме гост.

Той доста се въртя в антрето — навярно се докарваше, — след това влезе и никак не се зачуди, като ме видя.

— А, ето кой бил гостенинът! — каза той, като се усмихваше кисело. — Драго ми е, много ми е драго. Много ми е драго.

Виждаше се колко му е драго. Но на мене наистина ми беше драго! Едва влезе той и почнах да следя всяко негово движение. Не го изпусках из очи. Що за човек е той? Какъв е станал? Как се отнася към Николай Антонич, към Катя? Ето, той се доближи до нея, заприказва и всяко негово движение, всяка дума бяха като че ли малка гатанка за мене, която веднага отгатнах, и пак напрегнато, внимателно го следях и мислех за него.

Сега, когато ги видях един до друг — него и Катя, — стана ми дори смешно: толкова нищожен беше той в сравнение с нея, толкова грозен и дребен. Той много уверено приказваше с нея и аз си казах на ум: „Прекалено уверено“. Той се пошегува нещо с Нина Капитоновна — никой не се усмихна и аз си казах на ум: „Дори Николай Антонич.“

Впрочем те веднага заприказваха за своите професионални работи — за защитата на някаква дисертация, която Николай Антонич считаше лоша, а Ромашка — хубава.

Това беше сторено, разбира се, за да подчертаят колко им е безразлично присъствието ми. Но то ми дори хареса, защото можех сега да седя мълчаливо, да ги гледам, да слушам и да мисля.

„Не — мислех си аз, — това не е предишният Ромашка, който като че ли се гордееше с това, че Николай Антонич се разпорежда с него безпрекословно. Той говори с него пренебрежително, почти дръзко, а Николай Антонич отговаря намръщено, уморено. Това са някакви сложни отношения и те не се харесват много на Николай Антонич. Прав съм бил. Това не е поръчение. Той е взел от Вишимирски книжата, не за да ги унищожи. Той е направил това, за да ги продаде на Николай Антонич — виж, на това е способен! И навярно скъпо е взел. Или пък още не ги е продал, пазари се.“

Катя ме попита нещо и аз отговорих. Като слушаше Николай Антонич, Ромашка ни погледна с безпокойство — и внезапно една мисъл бавно мина сред другите и сякаш се спря настрана, в очакване да се приближа до нея. Това беше много странна мисъл, но напълно реална за човек, който познава Ромашов още от детинските години. Но сега аз не можех да се спирам на нея, защото беше страшна и беше по-добре да не мисля сега за това. Аз само като че ли я зърнах отдалече. След това Николай Антонич и Ромашка отидоха за нещо в кабинета и ние останахме с бабичките, едната от които нищо не чуваше, а другата се преструваше, че не чува.

— Катя — казах аз тихо. — Иван Павлич те моли да отидеш при него утре в седем часа.

Тя кимна мълчаливо.

— И забрави, моля ти се, за по-миналата вечер. Не излезе това, което исках и както исках, и смятай изобщо, че още не сме се срещали.

Тя ме гледаше мълчаливо и нищо не разбираше.

ОСМА ГЛАВА

ВЕРЕН НА ПАМЕТТА Й

Каква беше тая мисъл? Мислих цялата вечер над нея и не забелязах как съм заспал, а сутринта се събудих с такова чувство, като че ли съвсем не съм спал, а все съм мислил.

Тъй беше и през целия ден. С тая мисъл отидох в Главното управление на Северния морски път, в Географското дружество, в редакцията на едно полярно списание. Понякога забравях за нея, но това ставаше тъй, като че ли съм я просто оставил при входа, а след това излизах и я срещах като стара познайница.

Към пет часа, уморен и раздразнен, се домъкнах до дома на Корабълов. Той работеше, когато дойдох — проверяваше тетрадки. Две големи купчини лежаха до него на масата и той седеше с очила и четеше с готово перо в ръка и от време на време безжалостно подчертаваше грешките. Не зная каква беше тая работа през ваканцията, когато училището беше затворено. Но той през ваканцията умееше да си намира работа.

— Иван Павлич, вие си работете, а аз ще поседя малко. Нали може? Уморен съм.

И ние седяхме известно време в пълна тишина, прекъсвана само от скърцането на перото и сърдитото мърморене на Корабълов. Порано не бях забелязал да мърмори така сърдито при работа.

— Е, Саня, как върви работата?

— Иван Павлич, искам да ви задам един въпрос.

— Моля.

— Вие знаете ли, че Ромашка е ходил наскоро у Вишимирски?

— Зная.

— Ами известно ли ви е защо е ходил у тях?

— Известно ми е.

— Иван Павлич — укорих го аз. — Ето на, пак не мога да ви позная, честна дума. Известно ви е било такова нещо и вие нищо не ми казахте.

Корабълов ме погледна сериозно. Той беше много сериозен тая вечер — навярно се вълнуваше малко в очакване на Катя и не искаше

аз да се досетя за това.

— Много работи не съм ти казал, Саня — възрази той. — Защото, макар и да си пилот сега, току-виж, че си ритнал някого с крак по муцуната.

— Кога е било това! Иван Павлич, работата е там, че ми дойде на ум една мисъл. Разбира се, може би греша. Толкоз по-добре, ако греша.

— Ето на, видиш ли, ти вече се вълнуваш — каза Корабълков.

— Не се вълнувам. Иван Павлич, не мислите ли, че Ромашка е могъл да поиска от него... е могъл да каже, че ще мълчи, ако Николай Антонич му помогне да се ожени за Катя?

Корабълков нищо не отговори.

— Иван Павлич! — викнах аз.

— Вълнуваш се.

— Не се вълнувам. Но едно не мога да разбера как Катя е могла да му позволи дори мисълта за това? Ами че това е Катя!

Корабълков се заразхожда замислено из стаята. Той си свали очилата и лицето му стана тъжно. Забелязах, че няколко пъти погледна портрета на Мария Василиевна, същия, на който тя беше снета с кораловото герданче на шията и който, както по-рано, стоеше на масата му.

— Да, Катя — бавно каза той. — Която ти съвсем не познаваш.

Това беше ново. Не съм познавал Катя!

— Ти не знаеш как е живяла тя през тия години. А пък аз зная, защото... се интересувах — каза бързо Корабълков. — Толкоз повече че, струва ми се, никой друг не се е особено много интересувал за нея.

Това беше подметнато за мене.

— Тя тъгува много след смъртта на майка си — продължи той. — И до нея имаше един човек, който тъгуваше също като нея или може би дори повече. Ти знаеш за кого говоря.

Той говореше за Николай Антонич.

— Много опитен, много сложен човек — продължи Корабълков. — Страшен човек. Но той действително е обичал цял живот майка й, цял живот, а това не е малко. И тая смърт ги много сближи — ето къде е работата.

Той почна да пали цигара и пръстите му малко трепереха, когато драсна кибритената клечка, а след това я сложи полека в пепелницата.

— И ето че се появи Ромашов — продължи той. — Трябва да ти кажа, че ти и него не познаваш. Това е същият Николай Антонич, само че друг чешит, по-съвременен. Първо, той е енергичен. Второ, той е без всякакъв морал — нито лош, нито добър. Трето, той е способен на решителна стъпка, т.е. човек на делото. И ето тоя делови човек, който много добре знае какво иска, един прекрасен ден се явява при своя учител и изведнъж му казва: „Николай Антонич, представете си, излиза, че тоя Григориев бил съвсем прав. Вие действително сте ограбили експедицията на капитан Татарinov. Освен това относно вас има още разни неща, за които не сте споменавали нищо в анкетните си листове...“ Нина Капитоновна чула тоя разговор. Тя не го разбрала и веднага дойде при мене. Е, аз пък го разбрах.

— Тъй — казах аз. — Интересно.

Ние помълчахме.

— Е, а по-нататък? — продължи Кораблъов. — Може да се съди по резултатите. Ти познаваш Николай Антонич — той действа бавно: навярно това е било казано уж на шега, между другото. След това все по-сериозно, по-често.

— Иван Павлич, но нали той все пак не е могъл да я убеди?

— Саня, Саня, ти си чуден човек. Ако я беше убедил, мигар бих ти писал да дойдеш. Но той би постигнал своето в края на краищата, както постигна...

Разбрах какво искаше да каже: „Както постигна с Мария Василиевна, като я накара да му стане жена.“

Не знаех да остана ли или да си отида — беше вече седем часът и всяка минута можеше да позвъни Катя. Беше ми просто физически трудно да си изляза от стаята му. Мълчаливо гледах как той пуши, навел побелялата си глава, опънал дългите си крака, и мислех колко дълбоко е обичал Мария Василиевна и как не му потръгна, и как е верен на паметта ѝ — ето защо се интересувал така много през всичките тия години за Катиния живот.

После той се сепна и каза, че е по-добре да си вървя.

— Без тебе ще ми бъде по-удобно да ѝ говоря.

Той ме изпрати и ние се разделихме до следния ден.

Беше още съвсем светло, когато излязох на улицата, слънцето още залязваше, като се отразяваше в прозорците от другата страна на улица „Садовая“.

Стоях пред входа и гледах по улицата, отдето трябваше да дойде Катя. Навярно доста дълго съм чакал, защото прозорците почнаха да потъмняват подред — отляво надясно. След това я съгледах — и съвсем не там, отдето очаквах: тя излезе от улица „Оръжейна“ и стоеше на тротоара, като чакаше да минат колите. Кой знае защо, стана ми страшно, като видях как тя минава през улицата, замислена, със същата рокля, с която беше пред Большой театър, и много тъжна. Сега тя беше съвсем близко, но тя вървеше с наведена глава и не ме видя. Но аз и не исках да ме види. Пожелах ѝ мислено бодрост и всичко най-хубаво, каквото можех да ѝ пожелаая в тая минута, и я изпратих с поглед до самия вход. Тя потъна във входа, но аз мислено вървах подир нея — видях как Иван Павлич я посрещна, като се вълнуваше и се мъчеше да се покаже съвсем спокоен, и как дълго, нервно слага папиросата си в дългото цигаре, преди да започне разговора...

Сега прозорците започнаха бързо да потъмняват и червеникавият отблясък се задържа само на двата крайни прозореца на къщата, която излизаше на улица „Оръжейна“; когато се учех, в тая къща беше художественият подотдел на Московския съвет.

Беше едва осем часът и не ми се искаше да се прибирам вкъщи. Дълго седях в градинката на някаква къща; от тая градинка се виждаше входът на нашето училище. Няколко пъти се отбивах в двора, за да погледам не светят ли вече прозорците в квартирата на Корабльов. Но те приказваха в здрач — приказваше Иван Павлич, а Катя слушаше и мълчеше.

Спомних си за другия разговор, като гледах тия тъмни прозорци: Корабльов пак така ставаше да се разхожда из стаята със скръстени ръце на гърдите, не свъртайки се на едно място. И Мария Василичевна седеше изправена, с неподвижно лице, и понякога поправяше косата си с малката си ръка: „Монтигомо Ястребовия нокът, така го наричах някога аз.“ Вече не бледа, а някак си бяла, тя седеше пред нас и все пушеше, навсякъде беше поръсено с пепел — и по коленете ѝ. Тя беше неподвижна, спокойна, само от време на време подръпваше кораловата огърлица на шията си, сякаш тая огърлица душеше. Тя се боеше от истината, защото не беше в състояние да я понесе. А Катя не се бои от истината и всичко ще тръгне добре, когато я узнае.

... Отдавна вече прозорците светеха и аз виждах на пердето дългия силует на Корабльов. След това Катя се появи до него, но

веднага си отиде, сякаш беше казала само една дълга фраза.

Сега на улицата беше съвсем тъмно и това беше чудесно, защото ми беше станало най-сетне неудобно, че така дълго седя в тая градинка и от време на време отивам да гледам прозорците. И изведнъж Катя излезе от входа сама и тръгна бавно по „Садовая“.

Без съмнение тя си отиваше вкъщи. Но, види се, не бързаше много да се побере, имаше за какво да мисли, преди да се върне вкъщи. Тя вървеше и мислеше и аз вървах подире ѝ и като че ли ние вървахме сами в огромния град, съвсем сами — Катя и аз подире ѝ, но тя не ме забелязваше. Трамваите оглушително звъняха, като се приближаваха до площада, колите ревяха пред червения сигнал на светофара и мене ми се струваше, че е много трудно да се мисли, когато наоколо ти е така дяволски шумно — току-виж, че си намислил не онова, което трябва! Не онова, което е така нужно и за мене, и за нея, и за капитана, ако беше жив, и за Мария Василиевна, ако беше жива — за всички живи и мъртви.

ДЕВЕТА ГЛАВА

РЕШЕНО Е. ТЯ СИ ОТИВА

В стаята ми беше отдавна вече съвсем светло, но бях забравил да изгася лампата и навярно затова лицето ми се стори в огледалото малко бледо. Беше ми студено и на гърба ми кожата беше настръхнала. Дълго не ми отговаряха. Най-сетне обадиха се и аз познах Катиния глас.

— Катя. Аз съм. Нали няма нищо, че звъня тъй рано?

Тя каза, че няма нищо, макар че току-що беше ударило осем.

— Не те ли разбудих?

— Не.

Не спях тая нощ и бях уверен, че и тя не е мигнала нито за минута.

— Катя, мога ли да дойда?

Тя помълча.

— Ела.

Една съвсем непозната мома, доста пълна, с голям здрав нос и руси плитки около главата ми отвори и се изчерви, когато попитах:

— Катя вкъщи ли си е?

— Да.

Аз се устремих сам не зная накъде. Изобщо към Катя, но момата затвори вратата пред самия ми нос и каза насмешливо:

— Къде така, другарю командир! Не бързайте толкоз.

След това тя се засмя — и така високо, така без всякакъв повод, че сега вече не можеше човек да не я познае.

— Кирен!

Катя излезе из трапезарията тъкмо когато ние се бяхме затекли един към друг през някакви куфари и едва ли не се прегърнахме, както се бяхме засилили, но Кирен срамежливо се дръпна и трябваше просто да ѝ стисна ръката.

— Кирен, вие ли сте? Отгдето така?

— Аз съм зер — каза Кирен смеешком. — Само че моля не ме наричайте Кирен. Сега вече не съм такава глупачка.

И ние почнахме отново да си друσαμε усърдно ръцете... Навярно тя беше нощувала при Катя, защото беше облякла Катиния халат, от

който през всичкото време отхвъркваха копчетата, докато нареждахме вещите в куфарите. Два отворени куфара стояха в антрето, след това в трапезарията и ние нареждахме в тях долните дрехи, книги, някакви прибори — с една дума, всичко, което беше Катина в тоя дом. Тя си отива оттук. Къде? Не попитах. Тя си отива. Всичко е решено. Тя си отива.

Не попитах, защото и без това знаех всяка дума от разговора ѝ с Кораблев и всяка дума, която тя е казала на Николай Антонич, когато се е върнала вкъщи. Николай Антонич отсъствуваше от града — струва ми се, беше някъде из областта, във Волоколамск, но все едно, аз знаех всяка дума, която тя би му казала, ако го намереше вкъщи на връщане от Кораблев.

Решителна, бледа, тя ходеше, като разговаряше високо, разпореждаше се. Но това беше спокойствие на потресен човек и аз чувствах, че сега не бива да се говори за нищо. Само стиснах силно ръцете ѝ и ги целунах и в отговор тя стисна полекичка пръстите ми.

Но ако някой се беше действително объркал, това беше бабичката. Тя ме посрещна сурово, само ми кимна и мина гордо покрай мене. След това изведнъж се върна и с отмъстителен вид пхна в куфара някаква блузка.

— И много добре. Че какво пък? Така и трябва.

Тя седя дълго в трапезарията и нищо не правеше, само критикуваше нашето нареждане на вещите, а след това скокна и сякаш нищо не беше станало, се завтече в кухнята да се кара на домашната помощничка, задето е направила малко покупки.

— Хиляди пъти съм ѝ казвала: видиш ли карангия, вземай — каза ми тя, като се върна, — видиш ли хубав бут, вземай. „Ами че как тъй, аз без вас не зная.“ А какво има тука да се знае? Нерешителна една. Не мога да търпя такива.

— Бабо, нищо не ми трябва — каза Катя.

— Не трябва ли? Че как тъй? Че как тъй? Да беше взела.

След това материалните грижи я напущаха и тя започваше да въздиша и скришом да пие при бюфета валерианови капки. От време на време тя се скриваше някъде, гдето нямаше никого, и се убеждаваше сама да не се вълнува. Но всички тия самоубеждавания ѝ действуваха за късо време и пак трябваше да се тича при бюфета и да се пият скришом валерианови капки...

Нареждането на Катините неща не ни отне много време. Тя имаше малко вещи, макар че напущаше дома, в който беше прекарала почти целия си живот. Тук всичко принадлежеше на Николай Антонич. Но затова пък от своите вещи тя нищо не остави — не искаше нито една каквато и да било забравена дреболия да ѝ напомня, че е живяла в тоя дом.

Тя заминаваше оттук цяла — с всичката си младост, с писмата си, с първите си рисунки, които се пазеха от Мария Василиевна, „Елена Робинзон“ и „Века на откритията“, които бях вземал от нея за четене в трети клас.

В девети клас аз бях вземал от нея други книги и когато дойде ред до тях, тя ме повика в стаята си и притвори вратата.

— Саня, искам да ти подаря тия книги — каза тя с малко разтреперан глас. — Това са таткови книги, аз винаги съм ги пазила много. Но сега искам да ги подаря на тебе. Тук е Нансен, след това разни лоции^[1] и неговата собствена книга.

После тя ме заведе в кабинета на Николай Антонич и сне от стената портрета на капитана — прекрасния портрет на моряк с широко чело, стиснати челюсти и светли живи очи.

— Не искам да му го оставям — каза тя твърдо и аз занесох портрета в трапезарията и внимателно го опаковах в денка с възглавниците и одеялото.

Това беше единствената вещ, принадлежаща на Николай Антонич, която Катя вземаше със себе си. Ако можеше, тя би изнесла от тая подла къща и самия спомен за капитана.

Не знам кому принадлежеше мъничкият морски компас, който някога ме беше много поразил — аз пъхнах и него в куфара скритом от Катя. Във всеки случай той е принадлежал на капитана.

Най-сетне всичко беше свършено. Навярно това беше най-пустинното място в света, когато, наредили вещите и взели в ръце палтата си, ние се сбогувахме с Нина Капитоновна в антрето. Тя оставаше, но не за дълго — докато Катя се пренесе в ония две стаи, които предлагаше институтът.

— Не за дълго — тържествено каза бабичката, заплака и целуна Катя.

Кира се спъна на стълбата, седна на куфара, за да не полети надолу, и се разсмя. Катя ѝ каза сърдито: „Кирка, глупачко!“ А аз

вървах подир тях и ми се струваше, че виждам как Николай Антонич се изкачва по тая стълба, звъни и слуша мълчаливо какво му приказва бабичката. С трепереща ръка той поглажда оголялата си глава и отива в кабинета си, като мести механически краката си, сякаш се страхува да не падне. Сам в празната къща.

И той се досеща, че Катя не ще се върне никога.

[1] Лоция — изкуство за управляване кораб и провеждането му от специален човек — лоцман — през трудни и опасни места. Б.пр. ↑

ДЕСЕТА ГЛАВА НА „СИВЦЕВ ВРАЖЕК“

Досега това беше една най-обикновена крива московска уличка от рода на „Собачи площад“, където живееше Петя. Но ето че Катя се премести на „Сивцев Вражек“ — и от тоя ден уличката се чудно промени. Тя стана именно уличката, гдето живееше Катя, и поради това съвсем не приличаше на другите московски улички. И самото название, което винаги ми се е струвало смешно, сега стана значително и някак си Катино, като всичко, което беше свързано с нея...

Всеки ден аз идвах на „Сивцев Вражек“. Катя и Кира още ги нямаше вкъщи и ме посрещаше и занимаваше с разговори Кирината майка. Това беше чудна майка, артистка декламаторка, която четеше по московските клубове класически произведения — мъничка, с побеляващи коси и романтична — не като Кира. За всичко тя говореше някак си възторжено и веднага се виждаше, че обожаваше литературата. По това също не приличаше много на Кира, особено ако си спомни човек с какъв труд тя беше дочела някога „Дубровски“ и как беше убедена, че в края на краищата „Маша се омъжила за него“.

С майката ние разговаряхме понякога по два часа, за съжаление все за някаква Варвара Рабинович, също декламаторка, но знаменита, при която Кирината майка се канела да взема уроци, но се отказала, защото тая Варвара я приела с „вирнат нос“.

След това идваше Кира — и всеки път казваше все едно и също:

— Ай, ай, ай, пак сами и на тъмно. Интересно, интересно... Саня, аз просто треперя за майка си — казваше тя трагично. — Тя се е влюбила в тебе. Мамо, какво става с тебе? Такова увлечение на стари години! Боя се, че това може зле да свърши.

И както винаги, майката се обиждаше и отиваше в кухнята, а Кира отиваше подир нея — да се обясняват и целуват.

След това идваше Катя. Иван Павлич беше прав — аз не я познавах. И работата съвсем не беше там, че не знаех много факти от живота ѝ — например това, че миналата година нейната геоложка група (тя била началник на групата) намерила богата златна жила в Южен Урал или че на фотолюбителската изложба нейните снимки

заели първо място. Не познавах нейната душевна твърдост, нейната чистосърдечност, нейното справедливо, умно отношение към живота — всичко онова, което Кораблев така добре бе нарекъл „нелекомислена, сериозна душа“. Струваше ми се, че тя е много по-възрастна от мене — особено когато започваше да говори за изкуството, от което аз бях здравата откъснат през последните години. Но изведнъж в нея се показваше предишната Катя, която се увеличаваше по взривове и беше дълбоко потресена от това, че „изпращан от добрите пожелания на тласкаланците, Фердинанд Кортес тръгнал на поход и след няколко дни влязъл в Хонолулу“. За Фердинанд Кортес си спомних, като съгледах на една снимка Катя на кон, в мъжки панталони и ботуши, с пушка през рамо, с широкопола шапка. Геолог проучвател! Капитанът би бил доволен, ако видеше тая снимка.

Тъй изминаха няколко дни, а ние още не бяхме приказвали по онова, което беше станало след нашата последна среща, макар че бяха станали толкоз много работи, че за тях би могло да се приказва като че ли цял живот. Ние сякаш чувствувахме, че трябва отначало добре да си припомним един другия. Нито дума за Николай Антонич, за Ромашов, за това, че съм виновен пред нея. Но това не беше тъй леко, тъй като почти всяка вечер на „Сивцев Вражек“ идваше бабичката.

Отначало тя идваше тържествена, официална, в рокля с буфони и все разказваше истории — то беше, когато Николай Антонович още не беше се върнал. Тъй тя разказа за една своя другарка, която се омъжила за един „разпопен поп“ и как попът забогатял, а след това се качил на амвона и казал: „Граждани, дойдох до убеждението, че няма бог“. Не зная с каква цел беше разказано това — навярно бабичката намираще някаква прилика между тоя поп и Николай Антонич.

Но ето че веднъж тя пристигна разстроена и каза с висок шепот: „Пристигна“.

И веднага се затвори в стаята с Катя. На излизане каза сърдито:

— Трябва да имаш тактика — нали с хора живееш.

Но Катя не отговори нищо, само мълчаливо, замислено я целуна на раздяла.

На другия ден бабичката дойде разплакана, уморена, с чадър и седна в антрето.

— Заболя — каза тя. — Повиках доктор. Хомеопат. А той го изгони. Казва: „Аз ѝ отдадох целия си живот — и ето благодарността

й.“

Тя захълца.

— „Това е последното, което ме крепеше в живота. Сега — край.“ Нещо подобно.

Очевидно това още не беше краят, защото Николай Антонич се поправи, макар един силен сърдечен припадък да го свали наистина за няколко дни на легло. Той викаше Катя. Но тя не отиде. Аз чух как тя каза на Нина Капитоновна:

— Бабо, болен или здрав, жив или мъртъв, не искам да го видя. Разбра ли?

— Разбрах — отговори Нина Капитоновна. — И баща ѝ беше такъв — оплакваше се тя на Кирината майка на излизане. — Как ще го пречупиш — ох, ох! Фанатичка.

Но Николай Антонич се поправи и бабичката стана по-весела. Сега тя се отбиваше понякога по два пъти на ден — и по тоя начин през всичкото време имахме най-пресни новини за Николай Антонич и за Ромашка. Впрочем за Ромашка спомена веднъж и Катя.

— Идва при мене в учреждението — каза тя накъсо, — но аз помолих да му предадат, че нямам време и никога няма да имам.

— ... Писмо пишат — събщи веднъж бабичката. — Все летец Г., летец Г. Донос, види се. И тоя, попският син, просто от кожата си излиза. А Николай Антонич мълчи. Целият подпухнал, седи и мълчи. Загърнат с моя шал...

Няколко пъти на „Сивцев Вражек“ идва Валя и тогава всички зарязваха своите работи и разговори и гледаха как той задирия Кира. И той наистина я задириаше по всичките правила, напълно уверен, че никой не забелязва това.

Той носеше на Кира саксии цветя, винаги едни и същи, така че стаята ѝ се превърна в малка оранжерия за чайни рози и игличини. Мене и Катя ни виждаше очевидно в някакъв полусън, а наяве виждаше само Кира и понякога Кирината майка, на която също правеше подаръци — веднъж той ѝ донесе сборник стихове и хуморески, издание 1917 година.

От време на време той се събуждаше и разказваше някаква забавна история из живота на скокливите мишки или прилепите.

Добре че на Кира и трябваше малко нещо, за да го разсмее...

Тъй минаваха вечерите на „Сивцев Вражек“ — последните вечери преди връщането ми на Север.

Имах много главоболия: не може да се каже, че предложението ми да се организира издирване на капитан Татариновата експедиция беше посрещнато с възторг; или може би аз не се бях заловил, както трябва, с тая работа?

Написах няколко статии: относно моя начин за укрепване на самолета по време на снежна буря — за списанието „Гражданска авиация“, относно дневниците на щурмана — за в. „Правда“, и докладна записка до Управлението на Главния северен морски път. След няколко дни, тъкмо в навечерието на заминаването си, трябваше да държа своя основен обобщителен доклад за дрейфа на „Св. Мария“ пред извънредната сесия на Географското дружество.

Веднъж се върнах много весел, в един часа след полунощ. Отидох при портиера за ключа и той каза:

— Имате писмо.

И ми даде едно писмо и вестник.

Писмото беше много късо: секретарят на Географското дружество ми съобщаваше, че докладът ми не може да се изнесе, тъй като не съм го бил представил своевременно в писмен вид. Вестникът, щом като го похванах, сам се разтвори по прегънатото място. Статията беше озаглавена: „В защита на един учен“. Започнах да я чета и редовете се сляха пред очите ми...

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ГЛАВОБОЛИЯ

Ето какво беше написано в тая статия:

1. В Москва живее известният педагог и общественик професор Н. А. Татаринов, автор на редица статии по историята на завоюването и овладяването на Арктика.

2. Някой си летец Г. ходи по разни полярни учреждения и всякак черни той уважаван учен, твърдейки, че професор Татаринов бил ограбил (!) експедицията на своя братовчед, капитан И. Л. Татаринов.

3. Тоя летец Г. се кани дори да изнесе съответен доклад, считайки очевидно клеветата си за голямо научно достижение.

4. Управлението на Главния северен морски път би трябвало да обърне внимание върху тоя човек, който с действията си позори семейството на съветските полярници.

Статията беше подписана „И. Крилов“ и се зачудих как редакцията е допуснала да се подпише такава статия с името на великия баснописец. Не се съмнявах, че Николай Антонич сам беше я писал — това именно е било „писмото“, за което говореше бабичката. Вестникът беше изпратен по пощата на мой адрес.

„Дявол да го вземе, ами ако не е той?“ — Часът минаваше вече два, а аз все ходех и мислех. Писмото от Географското дружество — това е несъмнено негова работа. Още Корабльов ми беше казвал, че Николай Антонич членува в това дружество и ми се скара, задето съм разказал за доклада си на Ромашка. Но и статията е пак негова работа! Той е объркал конците. Катя го напусна и той е объркал конците.

И си представях как той седи, загърнат с шала на бабичката, и мълчи, а Ромашка говори грубо с него. Това беше много възможно!

„... Те най-малко ще спечелят, ако аз бъда повикан в Главното управление на Северния морски път и ми поискат обяснения! Ами че аз тъкмо това и желая!“ За това мислех, вече легнал в леглото. „Който със своите действия позори...“ С какви действия? Още нищо не е направено, още с никого не съм приказвал за него. Те се надяват, че ще се отдръпна и ще се изплаша...

Много е възможно, ако не беше дошла тая статия, тъй и щях да си замина от Москва, без да направя почти нищо за капитана. Но статията ме подтикна. Сега трябва да действам — и колкото по-скоро, толкова по-добре.

Не бива да се мисли, че тогава съм бил тъй спокоен, както сега, когато си спомням това. Няколко пъти улавях в себе си някои доста дивички мисли от рода на ония, с които се занимава углавната полиция. Но достатъчно беше да си спомня Катя и думите ѝ: „Болен или здрав, жив или мъртъв, повече не искам да го виждам“, и всичко заставаше на мястото си, и аз сам се чудех на спокойствието, с което говорех и действах през тоя главоболен ден.

От сутринта си набелязах план — много прост; но, ако щете, от тоя план се вижда, че ми беше вече омръзнало да разговарям с деловодители и секретари.

1. Да отида в редакцията на в. „Правда“. Все едно, и без това трябваше да ида в „Правда“, защото трябваше да предам преди заминаването си обещаната статия.

2. Да ида при Ч.

Мисълта да ида при Ч., при знаменития Ч., който беше някога герой на Ленинградската школа, а след това стана Герой на Съветския съюз, когото цялата страна познава и обича — ми беше хрумнала още през нощта, но тогава тя ми се беше сторила прекалено смела. Удобно ли е да му телефонирам? Дали ме помни той? Та ние се разделихме, когато бях още ученик летец!

Но сега се реших — че какво пък, той не ще откаже да ме приеме, дори и да не ме помни!

Не зная кой се обади по телефона, навярно жена му.

— Тук е летецът Григориев.

— Да.

— Ето каква е работата. Много ми е нужно да се видя с другаря Ч. Пристигнал съм от Заполярие и ето... много ми е нужно.

— Че наминете.

— Кога?

— По-добре днес, в десет часа той ще си дойде от летището...

Отидох в редакцията на „Правда“ и тоя път чаках два часа своя журналист. Най-сетне той дойде.

— А, летецът Г.? — каза той доста радушно. — Който позори?

— Той, същият.

— Как така?

— Позволете да ви обясня — казах спокойно.

Това беше много сериозен разговор в кабинета на отговорния редактор, разговор, през време на който на масата бяха сложени поред:

а) последното писмо на капитана (копие);

б) писмото на щурмана, което почваше с думите: „Бързам да ви съобщя, че Иван Лвович е жив и здрав“ (копие);

в) дневниците на щурмана;

г) завереният от доктора протокол за разказа на ловеца Иван Вилка;

д) завереният от Корабълов разказ на Вишимирски;

е) фотография на канджата с надпис „Шхуна «Св. Мария».“

Изглежда, че разговорът е бил сполучлив, защото един сериозен човек ми стисна силно ръката, а другият каза, че в един от най-близките броеве на „Правда“ ще бъде напечатана статията ми за дрейфа на „Св. Мария“...

От редакцията на „Правда“ до квартирата на Ч. има най-малко четири километра, но едва на половината път си спомням, че можеше да се възползувам от трамвая. Тичам като луд и си мисля какво ще му разкажа ей сега за тоя разговор в „Правда“.

И ето, аз се качвам по стълбите, по чистите стълби на една нова къща, спирам се пред вратата и изтривам лицето си — много ми е топло — и се старая да мисля бавно за нещо — сигурно средство да престанеш да се вълнуваш.

Вратата се отваря. Казвам името си и чувам от съседната стая неговия нисък глас:

— При мене ли идваш?

И ето, човекът, когото ние бяхме обикнали на младини и всяка година, без да сме му видели очите, само като слушахме за гениалните му полети, го обиквахме все повече и повече, излиза и ми протяга силната си ръка.

— Другарю Ч. — казвам аз и го наричам по име и презиме, — вие едва ли ме помните. Говори Григориев. Тоест не говори, а просто Григориев. Ние сме се срещали в Ленинград, когато се учех да летя.

Той мълчи. След това казва с удоволствие:

— Как не, помня! Орел беше!

И отиваме в кабинета му и започвам разказа си, развълнуван още повече, защото излезе, че той ме помнел...

Това беше оная среща с Ч., когато той ми подари портрета си с надпис: „Ако ще бъдеш, бъди най-добър“. Той каза, че съм бил от оная порода, „която има билет за далечно пътуване“. Изслуша ме и каза, че още утре ще позвъни на началника на Главния северен морски път по тая „извънредно интересна работа“.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

РОМАШКА

Минаваше единадесет часът вечерта, когато се разделих с Ч. и се върнах в хотела. Късен час за гости. Но ме чакаше гост, наистина неканен, но все пак гост.

Вратарят каза:

— Чакат ви.

И насреща ми се изправи Ромашка.

Трябва да се предполага, че той се беше приготвил за тая визита не само душевно, но и телесно, защото още не бях го виждал така разкошно облечен. Той беше в някакво широко палто със стоманен цвят и с мека шапка, която не седеше, а стоеше на голямата му неправилна глава. Лъхаше на одеколон.

— А, Ромашка — казах весело аз. — Здравей, бухале.

Изглежда, че той беше потресен от такъв поздрав.

— Ах, да. Бухал — каза той усмихнато. — Съвсем бях забравил, че така ме наричаха в училището. Но чудно, как ти помниш тия ученически прякори!

Той също се мъчеше да приказва непринудено.

— Аз, братле, помня всичко. Ти при мене ли идваш?

— Ако не си зает?

— Съвсем не — казах аз. — Абсолютно свободен съм.

През всичкото време в асансьора ме гледаше внимателно, види се, съобразяваше не съм ли пиян и ако съм пиян, каква полза може да се извлече от това. Но аз не бях пиян — бях изпил само чаша вино за здравето на великия летец и мой по-стар другар...

— Значи тук живееш — каза той, когато му предложих учтиво кресло, — хубава стая.

— Бива си я.

Очаквах, че ей сега ще попита колко плащам за стаята. Но той не попита.

— Изобщо това е добър хотел — каза той, — не по-лош от „Метропол“.

— Може би.

Той се надяваше, че аз пръв ще почна разговора. Но аз седях, сложил крак върху крак, пуших и с дълбоко внимание изучавах „Правилника за пътниците“, който лежеше под стъклото, покриващо писалището. Тогава той въздъхна доста откровено и почна.

— Саня, ние трябва да поговорим по твърде много работи — каза той сериозно. — И струва ми се, че сме достатъчно културни хора, за да обсъдим и решим всичко това по мирен начин. Нали така?

Очевидно той още не беше забравил как веднъж бях решил „всичко това“ по не съвсем мирен начин. Но с всяка дума гласът му ставаше все по-твърд.

— Не зная какви непосредствени причини са подтикнали Катя да напусне внезапно дома си, но имам право да попитам: не са ли свързани тия причини с твоето появяване?

— Че да беше попитал за това Катя — отговорих спокойно аз.

Той млъкна. Ушите му пламнаха и в очите му изведнъж блесна ярост, челото му се опъна. Аз го гледах любопитно...

— Обаче мене ми е известно — започна той отново с малко задавен глас, — че тя е излязла от къщи с тебе.

— Съвършено вярно. Дори й помагах да си нареди вещите.

— Тъй — каза той дрезгаво. Едното му око сега беше почти затворено, а другото гледаше накриво, с една дума, доста страшна картина. За пръв път го виждах такъв.

— Тъй — повтори той.

— Да, тъй.

— Да.

Помълчахме малко.

— Слушай — почна отново той. — Ние с тебе не завършихме разговора си тогава, на юбилея на Корабълов. Трябва да ти кажа, че в общи линии аз зная тая история с експедицията на „Света Мария“. Аз също съм се интересувал от нея, както и ти, но ако щеш, от малко по-друго гледище.

Не отговорих нищо. Мене това гледище ми беше известно.

— Между другото ти искаше, чини ми се, да узнаеш каква роля е играл Николай Антонич в тая експедиция. Поне така разбрах от разговора ни.

Той можеше да съди за това не само по разговора ни. Но аз не му възразявах. Още не разбирах накъде бие.

— Мисля, че мога да ти окажа сериозна услуга в тая работа.

— Наистина ли?

— Да.

Той изведнъж се спусна върху ми и аз инстинктивно скочих и се изправих зад креслото.

— Слушай, слушай — измърмори той, — аз знам за него такива работи! Аз знам такава една работа! Аз имам доказателства, от които ще му стане ясно, ако само човек се залови умело за тая работа. Ти знаеш ли кой е той? Ти знаеш ли кой е той? Ти знаеш ли кой е той?

Той повтори три пъти тая фраза, като се беше почти допрял до мене така, че трябваше да го хвана за раменете и да го тласна полекачка. Но той дори не забеляза това.

— Такива работи, за които сам той е забравил — продължи Ромашка. — В документи.

Разбира се, той говореше за документите, които беше взел от Вишимирски.

— Аз знам защо сте се скарали с него. Ти си казал, че той ограбил експедицията, и той те изгонил. Но това е истина. Ти излезе прав.

За втори път чувах това признание, но сега то ми достави малко удоволствие. Казах само с престолено учудване:

— Що думаш?

— Той е! — с някакво подло упоение повтори Ромашка. — Аз ще ти помогна. Ще ти дам всичко, всички доказателства. Ще го накараме да полети надолу с главата.

Трябваше да си мълча, но не се сдържах и попитах:

— За колко?

Той се опомни.

— Ти можеш да посрещнеш това, както обичаш — каза той. — Но аз те моля само за едно: да се махнеш оттук.

— Сам ли?

— Да.

— Без Катя?

— Да.

— Интересно. Тоест, с други думи, ти искаш аз да се откажа от нея?

— Аз я обичам — каза той почти надменно.

— Аха, ти я обичаш. Това е интересно. И да не си пишем, нали?
Той мълчеше.

— Почакай минута, аз ей сегичка ще се върна — казах аз и излязох.

Жената, която отговаряше за етажa, седеше зад една масичка във вестибюла, аз поисках позволение да позвъня по телефона и докато разговаряхме, все поглеждах по коридора, да не би Ромашка да си отиде. Но той не си отиде — едва ли можеше да му дойде на ум кому телефонирам.

— Николай Антонич ли е? Говори Григориев. — Той попита още веднъж. Навярно беше решил, че не е чул добре. — Николай Антонич — казах аз учтиво. — Извинете, че ви безпокоя така късно. Но работата е там, че ми е нужно да ви видя.

Той мълчеше.

— В такъв случай елате у дома — каза най-сетне той.

— Николай Антонич! Както се казва, да не държим сметка кой кому дължи визита. Повярвайте, много е важно, и не само за мене, но и за вас.

Той мълчеше и аз чувах дишането му.

— Кога? Днес не мога.

— Не, именно днес. Ей сега. Николай Антонич — казах аз високо, — повярвайте ми поне веднъж в живота си. Вие ще дойдете. Слагам слушалката.

Той не попита в кой номер живея и това беше, между другото, последно потвърждение, че вестника със статията „В защита на един учен“ е изпратил той. Но сега не ми беше до такива дреболии. Върнах се при Ромашка.

Не си спомням да съм лъгал и усуквал, както в тия двадесет минути до идването на Николай Антонич. Преструвах се, че съвсем не ме интересува какъв е бил по-рано Николай Антонич, разпитвах какви са тия документи и го уверявах с гъгнец от хитрост глас, че не мога да замина без Катя. Но ето че се потропа на вратата, аз викнах:

— Влезте!

И влезе Николай Антонич и без да поздрави, се спря на прага.

— Здравейте, Николай Антонич — казах.

Аз не гледах Ромашка, след туй го погледнах: той седеше на крайчеца на стола, свил глава между раменете си, и се заслушваше с

безпокойство — същински бухал, само че по-страшен.

— Ето, Николай Антонич — продължих аз много спокойно, — вие сигурно познавате този гражданин. Това е някой си Ромашов, ваш любим ученик и асистент и далечна роднина, ако не се лъжа. Аз ви поканих, за да ви предам в общи черти съдържанието на разговора ни.

Николай Антонич продължаваше да стои до вратата, чудно изправен, в палто и с шапка в ръка. След това той изтърва шапката си.

— Тоя Ромашов — продължих аз — дойде при мене преди час и половина и ми предложи следното: предложи ми да се възползувам от доказателствата, от които следва: първо, че вие сте ограбили експедицията на капитан Татаринов и, второ, още разни работи, отнасящи се до вашето минало, за което вие не споменавате в анкетните си листове.

Именно тук той изтърва шапката си.

— У мене се създаде впечатление — продължих аз, — че тая стока той продава вече не за пръв път. Не зная, може би имам грешка.

— Николай Антонич! — викна изведнъж Ромашка. — Всичко това е лъжа. Не му вярвайте. Той лъже.

Аз почаках, докато престане да вика.

— Разбира се, това сега всъщност ми е безразлично — продължих аз, — това сега е въпрос само на вашите отношения. Но вие съзнателно...

Аз отдавна чувствах, че на бузата ми играе някаква жилчица и това не ми харесваше, защото си бях дал дума да разговарям с тях съвсем спокойно.

— Но вие съзнателно сте се съгласили този човек да стане Катин мъж. Вие сте я увещавали — от подлост, разбира се, — защото вие сте се изплашили от него. А сега същият той идва при мене и вика: „Ние ще го накараме да полети надолу с главата“.

Сякаш дошъл на себе си, Николай Антонич направи стъпка напред и втренчи погледа си в Ромашка. Той го гледа дълго, така дълго, че дори и на мене ми беше трудно да издържа тая напрегната тишина.

— Николай Антонич — промълви отново с жален глас Ромашка.

Николай Антонич продължаваше да го гледа. Но ето че той заговори и аз останах поразен: гласът му беше покрусен, старчески.

— Защо ме поканихте тук? — попита той. — Аз съм болен, трудно ми е да приказвам. Вие искахте да ме уверите, че той е

негодник. Това не е нещо ново за мене. Вие искахте отново да ме унищожите, но вие не сте в състояние да направите повече от онова, което вече направихте — и непоправимо. — Той въздъхна дълбоко. Аз видях, че действително му е трудно да приказва.

— На нейния съд — продължи той пак тихо, но вече с друг, ожесточен израз — предоставям постъпката, която Катя извърши, като си отиде, без да ми каже ни дума. Повярвала на подлата клевета, която ме преследва цял живот.

Аз мълчах. С трепереща ръка Ромашка наля чаша вода и му я поднесе.

— Николай Антонич — промълви той, — вие не бива да се вълнувате.

Но Николай Антонич отблъсна силно ръката му и водата се разля на килима.

— Не приемам — каза той и изведнъж смъкна очилата си и почна да ги мачка в пръстите си. — Не приемам нито укори, нито съжаление: нейна работа. Нейна лична съдба. А аз едно й желях: щастие. Но паметта на братовчед си никому не ще отстъпя — каза дрезгаво той и лицето му стана навъсено, подпухнало, с дебели устни. — Може би аз на драго сърце бих приел и това страдание — па ако ще и до смърт, — защото отдавна вече животът не ми е нужен. Но не е имало такова нещо и аз отхвърлям тия страшни, позорни обвинения. И ако щете не един, а хиляди лъжесвидетели доведете — все едно, никой не ще повярва, че аз съм убил тоя човек с неговите велики мисли, с неговата велика душа.

Исках да напомня на Николай Антонич, че невината е имал такова високо мнение за своя братовчед, но той не ме остави да продумам.

— Само един свидетел признавам аз — продължи той, — самия него, Иван. Само той може да ме обвини и ако да бях виновен, само той би имал право за това.

Николай Антонич заплака. Беше си порязал пръстите от очилата и дълго вади носната си кърпа. Ромашка се затече услужливо да му помага, но Николай Антонич пак отстрани ръцете му.

— Ако тук е мъртвият, струва ми се, би заговорил — каза той и болезнено задъхан, протегна ръка към шапката си.

— Николай Антонич — казах много спокойно аз, — недейте мисли, че имам намерение да дам целия си живот, за да убедя човечеството, че вие сте виновен. За мене това отдавна е ясно, а сега не само за мене. Поканих ви не за разговор. Просто считах за свой дълг да разкрия пред вас лицето на тоя пройдоха. Мен не ми трябва онова, което той ми съобщи за вас — нещо повече, аз отдавна зная всичко това. Искате ли вие да му кажете нещо?

Николай Антонич мълчеше.

— Хайде, тогава махай се оттук! — казах на Ромашка.

Той се спусна към Николай Антонич и почна да му шепне нещо. Но Николай Антонич стоеше като безчувствен, вгледан право пред себе си. Едва сега забелязах колко беше остарял през тия дни, колко беше съспан и жалък. Но не го съжалявах — само това липсваше.

— Вън! — казах отново на Ромашка.

Той не си отиваше, все шепнеше. След това хвана Николай Антонич под ръка и го поведе към вратата. Това беше неочаквано, толкоз повече, че аз пъдех именно него, Ромашка, а не Николай Антонич, когото сам бях поканил. Искаше ми се да го попитам още кой е написал статията „В защита на един учен“ — тоя И. Крилов не е ли потомък на баснописеца? Но бях закъснял — те вече си отиваха.

Изглежда, че все пак не съм успял да ги скарам. Те вървяха бавно под ръка по дългия коридор и само за минута Николай Антонич се спря. Почна да скубе косите си. Той нямаше коса, но в пръстите му оставаше детски пух, който той гледаше с мъчително учудване. Ромашка хвана ръцете му, почисти палтото му и те тръгнаха сериозно и важно по-нататък, докато се скриха зад завоя.

Вечерта преди заминаването Ч. ми позвъни по телефона и ми каза, че е приказвал с началника на Главното управление на Северния морски път и сам му прочел докладната ми записка. Отговорът бил положителен. Тая година било вече късно да се праща експедиция, но идната година било напълно вероятно. Проектът бил разработен убедително, но маршрутната част се нуждаела от уточняване. Историческата част била доста интересна. Щял съм да бъда повикан, известие съм щял да получа допълнително.

Целия тоя ден прекарах в магазина: искаше ми се да подаря нещо на Катя, нали пак се разделяхме. Това не беше лесна работа. Сервиз за чай? Но тя нямаше чайник. Рокля. Но аз никога не съм могъл да направя разлика между крепсатен и фай-дешин. Фотоапарат „лайка“? Би й бил много нужен, но пък за него не ми стигаха парите.

Несъмнено така щях да си остана само с намерението, без да купя нещо, ако не бях срещнал Валя на улица „Арбат“. Той стоеше пред витринката на една книжарница и мислеше — по-рано бих могъл да определя безпогрешно: за зверовете. Но сега той имаше още един предмет за мислене.

— Валя — казах аз. — Виж какво, имаш ли пари?

— Имам.

— Колко?

— Петстотин рубли — отговори Валя.

— Дай ми всичките.

Той се засмя.

— Какво, да не би пак да се каниш да заминаваш за Енск подир Катя?

Отидохме във фотомагазина и купихме апарата...

За всички други аз заминавах в един часа през нощта, но с Катя почнахме да се сбогуваме още от сутринта — току се отбивах при нея, ту у дома ѝ, ту в учреждението. Разделяхме се не за дълго: през август тя трябваше да дойде при мене в Заполярие, а аз очаквах, че ще ме извикат още по-рано — може би още през юли. Но все пак беше ми малко страшно — да не би пак да се разделим за дълго...

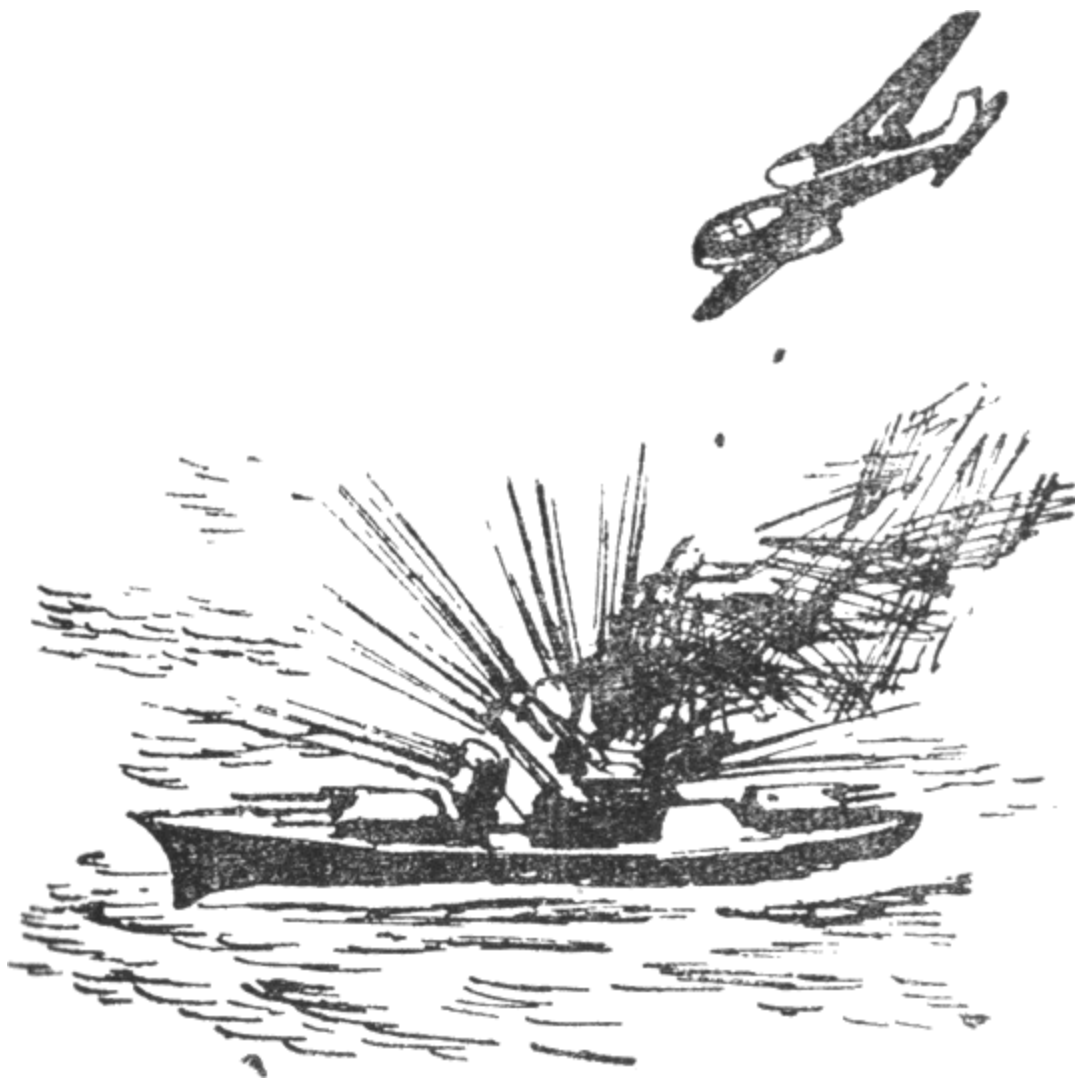
Валя донесе на гарата „Правда“ с моята статия. Всичко беше напечатано съвсем тъй, както го бях написал, само на едно място беше поправен стилът и цялата статия беше съкратена почти наполовина. Но цитатите от дневника бяха напечатани изцяло: „Никога няма да забравя тая раздяла, това бледно вдъхновено лице с далечен поглед. Нищо общо с предишния румен, пълен с живот човек, майстор на анекдоти и смешни истории, кумир на командата, залавящ се с шеги и за най-трудната работа. Никой не си отиде след неговата реч. Той стоеше със затворени очи, сякаш събираше силите си, за да каже прощалното слово. Но вместо думи от гърдите му се изтръгна едва чута въздишка и в ъгъла на очите му блеснаха сълзи...“

Ние с Катя четяхме това в коридора на вагона и аз чувствавах как косите ѝ се докосват до лицето ми, чувствавах, че тя едва сдържа сълзите си.

TOM 2

ШЕСТА ЧАСТ
РАЗКАЗАНА ОТ КАТЯ ТАТАРИНОВА
МЛАДОСТТА ПРОДЪЛЖАВА

ПЪРВА ГЛАВА
„ТИ НЕ ГО ПОЗНАВАШ“

Иван Павлович от деликатност излезе от вагона, а Валя продължаваше да предава поздравии за някой си Павел Петрович от животновъдната ферма: „Брей, дявол го взел! И на доктора! Насмалко щях да забравя“, докато най-сетне Кира се върна и го отведе за ръка. Ние останахме сами. Ох, как не ми се искаше Саня да заминава!

Ето какъв беше той в тая минута — искаше ми се да го запомня целия, а не само очите му, на които се бях нагледала: стоеше без фуражка, изглеждаше много млад и аз му казах, че за него е още рано да се жени. В униформа ми се струваше по-висок, но все пак си беше нисък на ръст и навярно затова понякога се повдигаше на пръсти — както ей сега, когато се обърнах. Беше спретнат, стегнат, а на темето му стърчеше кичур, който чудно му приличаше, особено когато се усмихваше. В минутата, когато се прегърнахме и аз за последен път се обърнах, той се усмихваше и приличаше на оня смел, мургав, мил Саня, в когото някога се бях влюбила.

Всички бяха някъде наоколо, но аз не виждах никого и насмалко щях да падна, когато слизах от платформата. Ох, как не ми се искаше да заминава!

Той размаха фуражка, когато влакът тръгна, а аз вървях редом с влака и все казвах: „Да, да“.

— Ще пишеш ли?

— Да, да!

— Всеки ден?

— Да!

— Ще дойдеш ли?

— Да, да.

— Обичаш ли ме?

Последното той попита шепнешком, но аз се досетих по движението на устните му.

— Да, да!

От гарата ние тръгнахме да изпратим Иван Павлович и по пътя той приказваше все за Саня.

— Главно, не бива да го разбираш прекалено сложно — каза той.

— А ти си самолюбива и на първо време все ще се карате. Ти, Катя, изобщо не го познаваш.

— Хубава работа!

— Знаеш ли каква е неговата главна черта? Той ще си остане винаги юноша, защото това е пламенна душа, която си има свои идеали.

Той ме погледна строго и повтори:

— Душа, която си има свои идеали... А ти си горда — и може да не забележиш това.

Аз се засмях.

— Тук няма нищо за смях. Разбира се, горда си, а пък като момиче беше съвсем друга. А той е избухлив. Ти, Катя, изобщо помисли си за него.

Аз казах, че и без туй мисля за него прекалено много и че той съвсем не е чак толкоз хубав, та само за него да мисли човек.

Но вечерта аз тъй и сторих: седнах и почнах да мисля за Саня. Всички бяха излезли. Валя и Кира бяха отишли на кино, а Александра Дмитриевна — в някакъв клуб да декламира литературен монтаж по Горкиевия разказ „Страсти-мордасти“, който тя сама бе съставила и с който много се гордееше. Аз седях дълго над своята карта, а сетне я зарязах и почнах да мисля.

Да, Иван Павлович е прав — аз не го познавам. Все още неволно си представям онова момче с куртка, което някога ме чакаше в градинката на „Триумфалния площад“ и току ходеше насам-нататък, докато се запалиха лампите и докато аз изведнъж се осмелих и тръгнах през площада срещу него. Онова момче, което прегърнах, въпреки това че три училища — нашето, 143-то и 28-то — можеха да видят как се целуваме! Но това момче съществуваше вече само във въображението ми, а новият Саня не приличаше на него, така както нашата първа целувка не приличаше на онова, което съществуваше сега между нас.

Но аз съвсем не го разбирах прекалено сложно! Аз просто виждах, че зад оня свят от мисли и чувства, които знаех преди, в него се е появил още един цял свят, за който нямах никакво понятие. Това беше светът на неговата професия — мирът на еднообразните и опасни рейсове до Крайния Север, неочаквани срещи с познати летци в Дома на авиаторите, детски възторзи пред нова машина, светът, без който той не би могъл да преживее дори седмица. Но в тоя свят аз още нямах място. Веднъж той разказваше за някакъв опасен полет и се улових в едно твърде странно чувство — аз го слушах тъй, като че ли той ми разказваше за някакъв си другар. Не можех да си представя, че именно

той е бил оня, който, застигнат от снежната буря, само по чудо не е загинал при кацването, а след туй три денонощия е седял в самолета, като се е старал да не заспива, и бавно е замръзвал. Глупаво беше това, но аз казах:

— А ти не можеш ли да наредиш така, че това да не се случва повече?

Той се смути и каза насмешливо:

— Добре, повече няма да се случва.

... Разбира се, Саня можеше сам да ми предаде разговора си с Вишимирски. Но той бе помолил Иван Павлович да стори това. Саня бе почувствувал, че работата съвсем не се състоеше в туй, че той лично беше прав. Тук имаше не лична правота, а съвсем друга и аз трябваше да я изслушам именно от Иван Павлович, който любеше мама и до днес бе останал самотен и нещастен. Аз знаех, че в оная вечер Саня ме чакаше на улицата и никак не се зачудих, когато го видях на ъгъла на „Воротниковска“ и „Садовая“, пред входа на градинката. Но не се доближи, макар да знаех, че той вървя зад мене до къщи. Той разбираше, че на мен ми е нужно да бъда сама и че колкото да му бях близка в оная минута, аз му бях все пак и страшно далечна, защото той се оказа прав; аз не бях права и бях оскърбена от това, което узнах от Корабълков.

През всичкото време, докато Саня беше в Москва, ние прекарахме само една вечер заедно. Той дойде твърде уморен и Александра Дмитриевна тутакси излезе, макар да ѝ се искаше да ни разкаже колко ѝ е трудно, когато излиза пред публиката, и как непременно трябва да се вълнува, че иначе нищо не би излязло. Слънцето захождаше и нашата тясна уличка „Сивцев Вражек“ беше така изпълнена с него, като че ли то бе махнало ръка на целия свят и бе решило да остане завинаги в тази крива уличка. Аз налях на Саня чай — той обичаше силен чай — и все гледах как яде и пие, и най-после той ме застави и аз да седна и заедно да ядем и пием чай.

След това той изведнъж си спомни как ние ходехме на пързалката и измисли, че веднъж там ме целунал по бузата и че „това било нещо си страшно твърдо, мъхнато и студено“. А аз си спомних как той съдеше Евгений Онегин и как през всичкото време гледеше мрачно, а след това в заключение нарече Гришка Фабер „солиден“.

— А помниш ли „Григориев е ярка индивидуалност, а не е чел Дикенс“.

— То се знае! А оттогава прочете ли го?

— Не — тъжно каза Саня, — все нямах време. Волтер прочетох — „Орлеанската дева“. У нас, в Заполярие, в библиотеката, не знам защо, имаше много Волтерови книги.

Неговите очи изглеждаха много черни в мрака и изведнъж ми се стори, че виждам само тия очи, а всичко наоколо потъмнява и изчезва. Искях да кажа, че е смешно това, дето в Заполярие има толкова много Волтерови книги, но ние изведнъж много пъти се целунахме. В тая минута позвъня телефонът, аз излязох и половин час разговарях със своята стара професорка, която ме наричаше „детенцето ми“ и която искаше да знае непременно всичко — и къде обядвам сега, и купила ли съм си оня хубавичък абажур от „Мюр“... А когато се върнах, Саня спеше. Аз го извиках, но изведнъж го съжалих, приседнах до него със свити крака и почнах да го разглеждам отблизо.

Тази вечер Саня ми предаде дневниците на щурмана и всички книжа и снимки. Дневниците бяха поставени в особена папка с ключенце. Когато Саня си отиде, дълго разглеждах тия изпокъсани по краищата страници, покрити с криви, гъсти редове, които изведнъж ставаха безпомощни, широки, като че ли ръката, разбързала се, още пишеше, а мислите вече бродеха кой знае къде. Каква упоритост, каква сила на волята трябва да има човек, за да прочете тия дневници!

Канджата с надпис „Света Мария“ беше останала в Заполярие, но Саня донесе снимката и навярно нито една канджа на света не е била фотографирана така хубаво!

Всичко това беше като отломки на една голяма история, разпиляна по целия свят, и Саня беше ги събрал и написал тази история и още ще напише. А аз? Аз нищо не бях направила и ако не беше Саня, даже не бих узнала нищо за моя баща освен това, което знаех, че баща ми в оня прощален ден на Енската гара ме е взел на ръце и за последен път ме е подхвърлил високо и ме е уловил със своите добри големи ръце.

Аз обещах на Саня да му пиша всеки ден, но нямаше за какво да му се пише всеки ден: както и по-рано, живеях у Кирини, четях и работех много, макар че това не беше много удобно, защото сандъците

с колекциите така си и стояха в антрето, а картата трябваше да чертая на рояла.

През това лято за пръв път не излязох от града — трябваше да обработя материалите от 934-та и 935-та година, и Башкирското отделение, в което служех, ми разреши да остана през лятото в Москва.

Баба идваше при мен почти всеки ден и изобщо всичко беше прекрасно — между впрочем и за това, че Валя и Кира изведнъж станаха някак мълчаливи, сериозни и през всичкото време седяха и тихо разговаряха в кухнята. Нямаше къде другаде да се диянат, защото цялата квартира се състоеше от една старинна голяма кухня, която беше разделена на две — „същинска кухня“ и „нещо като кухня“. Валя и Кира седяха зад преградката, т.е. в „същинската кухня“, така че Александра Дмитриевна трябваше сега да готви вечерята там, където беше „нещо като кухня“.

Валя вече не подаряваше цветя — очевидно той нямаше пари, — но затова веднъж донесе бяла мишка и много се огорчи, когато Кира почна да крещи и скочи на масата. Той дълго ѝ обяснява, че това е прекрасен екземпляр — мишка албинос, рядкост! Но Кира все крещеше и не искаше да слезе от масата, тъй че той трябваше да завърже мишката албинос в носната си кърпа и да я остави на масичката в антрето. Но там я намери Александра Дмитриевна, която се бе върнала от своя концерт, и тогава се чу такъв писък, че Валя трябваше да си иде със своя подарък.

Но през нощите, когато ние с Кира, нашептели се на провала, една след друга си казвахме: „Хайде да спим!“ и тя изведнъж заспиваше, а в съня лицето ѝ получаваше смешно щастлив израз. В тия минути, когато оставах сама, тъгата ми най-последно проникваше до сърцето. Аз почвах да си мисля, че тяхната любов е чудна, най-хубавото време в живота им, и че тя не прилича на нашата! Те са заедно и се виждат всеки ден, а ние сме така далеч един от друг!

И като от прозорец на влак аз виждах поля и гори и отново поля, след туй безкрайни, непроходими Сибирски гори и студените ленти на северните реки, и безкрайни равнини, покрити със сняг, безкрайните пространства, които бяха между нас.

„Разбира се, ние ще се видим — уверявах себе си. — Ще замина при него и всичко ще бъде прекрасно. Две години не съм вземала

отпуск, а сега ще си взема и ще замина или пък той ще дойде, може би даже още през юни.“

Но тъгата не ми минаваше и изведнъж, ужасена, почвах да мисля, че той може да загине...

Картата бе трудна, защото предишните карти бяха много забъркани и сега трябваше да се прави всичко отново. Но колкото по-трудно беше, толкова с по-голямо усърдие работех в тия дни след заминаването на Саня. Въпреки моите „нощни страхове“ живеех с чувството като че ли всичко тежко, неприятно и неясно оставаше назад, а напред — само интересното и новото, от което сърцето замира и ти става весело, леко и малко страшно.

ВТОРА ГЛАВА НА ПЛОЩАД „СОБАЧИ“

Навсякъде, където Саня бе ходил последния ден, той беше оставил номера на моя телефон — и в „Главсевморпут“^[1], и в „Правда“. Аз малко се изплаших, когато той ми каза това.

— А коя съм аз? Та кого ще търсят?

— Катерина Ивановна Татарина — Григориева — сериозно отговори Саня.

Помислих, че той се шегува. Но не минаха и три дни след заминаването му, когато ми позвъни някой по телефона и попита за Катерина Ивановна Татарина — Григориева.

— Да, аз съм, какво обичате?

— Обаждаме ви се от редакцията на вестник „Правда“.

И един журналист, името на когото често срещам във в. „Правда“, ми каза, че статията на Саня предизвикала многобройни отзиви и че за автора са запитали даже от Арктическият институт.

— Поздравете вашия мъж с успеха.

Аз исках да кажа, че той още не ми е мъж, но, не знам защо, си замълчах.

— Доколкото ми е известно, аз имам удоволствието да разговарям с дъщерята на капитан Татаринев?

— Да.

— Нямате ли още някакви материали, отнасящи се за живота и дейността на вашия баща?

Аз казах, че имам, но без разрешението на Александър Иванович — за пръв път в живота нарекох Саня на собствено и бащино име, за съжаление не мога да се разпореждам с тях.

— Е добре, ние ще му пишем...

От гражданската авиация също позвъниха и питаха къде да изпратят броя със статията на Саня за „Закрепването на самолета през време на снежна буря“ — а аз даже не знаех, че той е написал тази статия. Помолих за два броя — един за мене. След това ми звъниха от „Литературная газета“ и ме попитаха кой е този Григориев — не е ли писателят?

Но най-важен беше разговорът ми с Ч. Не знам какво му е разказвал Саня за мене, но той ми позвъни и изведнъж почна да говори с мене като със стара позната.

— Получавате ли пенсия?

Аз не го разбрах.

— За баща ви.

— Не.

— Трябва да направите постъпки.

След това той се засмя и каза, че в Главсевморпут са се уплашили, че баща ми е откривател на Северната Земя, защото у тях било записано името на някой друг.

— Изобщо не ми е до това... не ми се харесват тия разговори.

— Мислех си, че експедицията е разрешена.

— Разрешена бе, а сега изведнъж се оказа, че не е разрешена. Главно, казвам им — вие го изпратете с „Пахтусов“. А те казват, там вече има пилот. Какво от това. Та нали вашият си има определена мисъл!

Той така и каза „вашият“ със своя дебел глас.

— Е добре, ще видя все пак. А вие наминете към нас.

Аз казах, че ще бъда много щастлива, и ние си взехме довиждане...

Всеки ден получавах по писмо, а понякога и по две от Ромашов. „Втора група на Башкирско геоложко управление“ беше написано на плика, като че ли писмото се пращаше в учреждение. Действително през тия години аз бях нещо като учреждение — как иначе можеше да се смята моята работа в Москва. Но тоя адрес беше шега и тъй жалка изглеждаше тая шега, която той повтаряше всеки ден!

Отначало четях писмата, после почнах да ги връщам неразпечатани, а след това престанах и да ги връщам. Но не знам защо, беше ми страшно да изгарям тези писма; те се търкаляха навсякъде, аз неволно се натъквах на тях и си дръпвах ръката.

Също така се натъквах и на автора на тези писма. По-рано той биваше всякога твърде зает и просто не можех да разбера как сега намира време да виси всякога на улицата, всякога, когато излизах от къщи. Аз го срещах в магазините, на театър и това беше твърде неприятно, защото той ми се покланяше, а аз не му отговарях. Той тръгваше към мене, а аз се обръщах.

Той идваше при Валя, плачеше и страшно се разсърди, когато веднъж на шега Валя му даде един подобен пример на отхвърлена любов сред маймуните шимпанзе.

С една дума, той заемаше много място в моя живот, тъй че в края на краищата се разболях от някаква болест: трябваше само да си затворя очите и той мигом се появяваше пред мене в новото си сиво палто и с меката си шапка, която почна да носи заради мене — веднъж той сам ми каза това.

Разбира се, беше твърде странна мисълта да ида при Ромашов и да взема ония книжа, които му бе предал Вишимирски. Това беше жестока мисъл — да идеш при него след всичките негови писма и цветя, които връщах обратно. Но колкото повече мислех, толкова повече ми харесваше тая мисъл. Представях си как ще вляза и как той ще забрави ума и дума и дълго ще ме гледа, без да продума, как след туй ще побледнее, ще изтича по коридора и ще разтвори вратата на своята стая, а аз ще кажа хладнокръвно:

— Миша, дойдох при вас по работа.

Интересно, че това стана точно така, както си го представях.

Беше в дебела синя пижама, като че ли току-що излязъл от банята и не успял още да се вчеше — мокрите жълти коси висяха над челото му. Той побледня и докато си свалях жакетчето, мълчеше. После се спусна към мене:

— Катя!

— Миша, дойдох при вас по работа — казах хладнокръвно. — Вие се облечете, срещете се. Къде да почакам?

— Да, разбира се, заповядайте...

Той изтича по коридора и разтвори вратата на стаята си.

— Ето тук. Извинете...

— Напротив, вие ме извинете...

Миналата година му бяхме на гости трима: Николай Антонич, баба и аз, и баба между впрочем през цялата вечер намекуваше, че той взел от нея четиридесет рубли назаем и не й ги върнал.

Мене и тогава ми хареса неговата стая, но сега, когато влязох, тя беше особено хубава, много приятно боядисана: стените бяха светлосиви, а вратите и стенният шкаф — малко по-светли. Мебелите бяха меки, удобни и изобщо всичко беше наредено удобно и красиво. От прозорците се виждаше площад „Собачи“, моето любимо място в

Москва. Не знам защо, още от детинство обичах този площад — и тоя малък паметник на загиналите кучета, и всички малки улички, които водеха към него...

— Миша — казах, когато той се върна вчесан, напарфюмиран и в нов син костюм, който още не бях виждала, — дойдох, за да отговоря на всички ваши писма. Що за глупости ми пишете, че ще се разкайвам, ако не се омъжа за вас! Изобщо всичко това са хлапешки работи — да ми пишете всеки ден, когато вие знаете, че даже не чета вашите писма. Вие прекрасно знаете, че никога не съм имала намерение да се омъжа за вас, и няма защо да ми пишете, че съм ви излъгала.

Беше малко страшно да гледаш как се мени лицето му. Той влезе с нетърпелив радостен израз на лицето и сякаш се надяваше и не вярваше — а сега от всяка моя дума надеждата изчезваше и лицето му мъртвееше, мъртвееше. Той се обърна и заби поглед в пода.

— Дълго е да обяснявам защо по-рано позволявах да се говори за това. Имаше много причини. Та нали вие сте уж умен човек! Вие никога не сте се лъгали в туй, че не съм ви любила.

— А с него ти ще бъдеш нещастна!

— Защо ми говорите на „ти“? — попитах студено. — Аз сега ще си ида.

— А с него ти ще бъдеш нещастна — повтори Ромашов.

Коленете му трепереха, на няколко пъти някак странно си затвори очите и аз си спомних как Саня ми разказваше, че той спял с отворени очи.

— Аз ще убия и себе си, и вас — прошепна накрая той.

— Ако се самоубиете, това ще бъде просто прекрасно — му казах твърде спокойно. — Аз не искам да се карам с вас, но щом е тръгнало натам, какво право имате да говорите подобни неща? Вие замислихте тая интрига, като че ли в наше време се женят за момичета с помощта на някакви си идиотски интриги! Вие сте човек без всякакво достойнство, защото иначе няма да ходите по петите ми всеки ден като куче. Изобщо вие трябва да ме слушате и да мълчите, защото всичко, което ще кажете, аз го знам отлично. А сега ето какво: що за книжа са ония, които вие взехте от Вишимирски?

— Какви книжа?

— Миша, не се преструвайте, вие отлично знаете за какво говоря. Същите ония книжа, с които вие плашихте Николай Антонич,

че в миналото той е бил борсов агент, а след това предлагаше на Саня да се откаже от мене и да замине. Дайте ми ги още сега. Чувате ли! Веднага!

Няколко пъти той си затвори очите и въздъхна. После искаше да падне на колене. Но аз извиках твърде високо:

— Миша, да не сте посмял, чувате ли?

И той се сдържа, само стисна зъби и направи някаква отчаяна физиономия, че на мен сърцето неволно се сви.

Не че ми беше жално за него! Но почувствувах, като че все пак съм виновна, дето той така се мъчи и не може даже с усилия да каже нито дума. Би ми било по-леко, ако той почнеше да ме ругае. Но той мълчеше.

— Миша — казах аз отново развълнувано, — разберете, че на вас сега съвсем не ви са нужни тия книжа. Все едно, нищо не може да се измени, а при това се срамувам, че почти нищо не знам за моя баща, когато за него пишат във всички вестници. Те ми са нужни, лично на мен и никому другиму.

Не знам какво му стана, когато му казах, че „лично на мен са нужни“, но очите му станаха като на бесен, той отхвърли глава и мина по стаята. Той помисли за Саня.

— Нищо няма да дам — отвърна грубо.

— Не, ще дадете! Ако вие не ги дадете, ще мисля отново, че това, което вие ми пишехте, е лъжа.

Неочаквано той излезе и аз останах сама. Беше съвсем тихо, само от улицата долитаха детски гласове и на два пъти се чува слаби автомобилни сигнали. Беше неприятно, дето излезе и така дълго не се връщаше. Ами ако наистина посегне на себе си! Сърцето ми се смрази, излязох в коридора и почнах да се ослушвам. Нищо, само някъде си шурти ли, шурти вода.

— Миша!

Вратата на банята беше притворена, погледнах и видях, че той стои наведен над ваната. Не можах изведнъж да разбера какво става с него, в банята беше полутъмно, той не бе запалил лампа.

— Сега ще дойда — ясно каза той, без да се обръща.

Той стоеше превит на две, сложил главата си под крана; водата течеше по лицето и по раменете му и новият му костюм беше съвсем мокър.

— Какво правите? Полудяхте ли?

— Върви, сега ще дойда — сърдито повтори той.

След няколко минути действително дойде — без яка, със зачервени очи и донесе четири обикновени сини тетрадки.

— Ето ги — каза той, — повече никакви книжа нямам. Вземете.

По всяка вероятност той пак не казваше истината, защото наслуки отворих една от тетрадките и там намерих нещо печатно, също като откъсната страница от книга — но сега повече не биваше да се говори с него и аз само поблагодарих твърде вежливо:

— Благодаря, Миша.

Върнах се у дома, минаха още няколко часа и цялата дълга вечер мина в четене на сините тетрадки, а все още не можех да забравя лицето му и как той се върна с мокър костюм, отслабнал, с вид на ранена птица.

[1] Главно управление на северния морски път. Б.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

ЩАСТЛИВО ПЛАВАНЕ И УСПЕХ

Пред мене бяха четирите дебели, сини тетрадки — стари, т.е. дореволюционни, затова на кориците навсякъде се четеше фирмата „Фридрих Кан“. На първата страница в първата тетрадка беше написано с великолепни букви със сенки: „На какво бях свидетел в живота си“ и дата — 1916 г. Мемоари! Но по-нататък просто следваха изрезки от стари вестници, при това от такива, за които по-рано никога не бях слушала: „Биржевые ведомости“, „Земщина“, „Газета копейка“. Изрезките бяха залепени надлъж по цялата дължина на колонките, но тук-там и напреко, например: „Експедицията на Татаринов. Купувайте открити картички!

1. Молебен преди тръгването.
2. Параходът «Света Мария» в залива“.

Бърже прелистих тетрадката до края, след това втората, третата тетрадка. Тук нямаше никакви „книжа“ в същинския смисъл на тази дума, както от разговора с Иван Павлович бях разбрала, а имаше само статии и забележки за експедицията от Петербург до Владивосток, надолу към бреговете на Сибир.

Какви бяха тия статии? Почнах да ги чета и не можех да се откъсна от тях. Целият живот на миналите години се разкриваше пред мен и аз четях с горчивото чувство на безвъзвратност и обида. Безвъзвратност, защото шхуната „Света Мария“ бе обречена на загиване, преди да напусне пристанището, ето в какво бях се убедила след прочитането на тия статии. И обида — затова че едва сега узнах как дръзко бил излъган баща ми и колко са му попречили доверчивостта и искреността на неговата душа.

Ето как описваше някакъв си „очевидец“ отплуването на „Света Мария“:

„... Бедно са украсени със знамена мачтите на тръгващата на далечен път шхуна. Наближава часът на тръгването. Последна молитва за «плаващите и пътешествуващите», последни напътствени думи... И ето «Света Мария» бавно се отделя, брегът остава все по-далеч, къщите и хората се сливат вече в една пъстра ивица. Тържествен

момент! Скъсва се последната връзка със Земята, с близките. Но тъжно и срамно ни става от това бедно изпращане, от равнодушните лица, на които бе изписано само любопитство... Настъпи вечер. «Света Мария» се спря при устието на Двина. Изпращачите изпиха по чаша шампанско за успеха на експедицията. Още едно силно ръкостискане, още една прегръдка — и трябва да се прехвърлим на «Лебедин», за да се върнем в града. И ето жените стоят на борда на малкия параход и махат, махат... изтриват сълзите си и отново махат. Още се носи неравният лай на кучетата от отдалечаващата се шхуна. Тя става все по-малка и ето я най-после като малка точка на тъмнеещия се вечерен хоризонт... Какво ли ви чака занапред, смели хора?“

И ето шхуната поела своя далечен път, архангелският маяк изпратил след нея прощалния сигнал: „Щастливо плаване и успех“, и какво се почнало на брега, боже мой! Какви мръсни кавги между търговците, които снабдявали шхуната, какви съдебни процеси и разпродажби — част от снаряжението и продоволствието се наложило да остане на брега и всичко това било продадено на търг. И обвинения — в какво ли не обвиняват моя баща! Не минава и седмица след отплаването на шхуната, когато започват обвиненията, че не бил застраховал нито себе си, нито хората; че отплавал три седмици по-късно, отколкото са изисквали условията на полярното плаване; че не дочакал радиотелеграфиста. Обвиняват го в лекомислие, в неумело подбиране на командата, между която „нямало нито едно лице, което да умее да се справя с платната“. Присмиват му се и твърдят, че в тая глупава авантюра като в капка вода се отразил нашият съвременен, надут, неразумен живот.

Няколко дни след заминаването на „Света Мария“ в Карско море почнала силна буря и веднага се разпространили слухове за загиването на експедицията при бреговете на Нова Земя. „Кой е виновен?“, „Къде да се търси Татаринов?“ — спомних си първото страшно впечатление от моето детство при прочитането на тия статии: изведнъж мама се втурна в моята малка стаичка в Енск с вестник в ръка, със своята прекрасна черна, шумяща рокля и не ме вижда, макар че аз ѝ говоря нещо, и скочила от креватчето си, тичам боса, по ризка към нея. Подът е студен, но тя не ми казва да се върна на креватчето и не ме взима на ръце, а все стои до прозореца с вестника в ръка. Аз се опитвам да се приближа до прозореца, но виждам само нашата градинка, цялата

застлана с мокрите есенни листа на клена, и мокрите пътечки и локвички, по които шумно падат едри капки дъжд. „Мамо, защо само гледаш?“ Тя мълчи, аз отново я питам и ми се иска да ме вземе на ръце, защото ми става страшно, дето тя все мълчи. „Мамо!“ Почвам да плача и тогава тя се обръща и се навежда, за да ме вземе, но нещо става с нея и тя сяда на пода, а след това ляга и тихичко лежи, проснала се на пода в своята чудна черна шумяща рокля. Изведнъж ме обхваща безумен, несъзнателен страх и аз крещя и само чувам ужасния си крясък, и блъскам по нещо с крака и ръце, и слушам изплашения мамин глас, и отново крещя и не мога да спра. След това спя и слушам през сън как баба разговаря с мама, как мама казва:

— Тя се изплаши от мене.

Но аз мълча и се преструвам, че спя и не мога да разбера какво се е случило, та мама говори и плаче...

Само сега, като чета тия статии, разбирам какво е било тогава.

Но слуховете се оказват лъжливи и чрез телеграфната експедиция на Югорския Шар капитан Татаринов изпраща „сърдечен привет и най-добри пожелания на всички, които правят жертви и съчувствуват на делото на експедицията“.

Това писмо беше напечатано във форма на факсимиле и над него беше татковият непознат портрет — в морска униформа, в кител с бели пагони: изящен офицер със старомодно завити нагоре мустаци.

Ненапразно той изпращаше „благопожелания на всички, които правят жертви“: той се надяваше, че сборът на пожертвованията ще даде възможност на „Комитета по изследването на руските полярни страни“ да поддържа семействата на екипажа. Затова той писал в своя доклад, изпратен чрез Югорската експедиция и напечатан на 16 юни във в. „Ново време“:

„Аз съм убеден, че комитетът няма да остави на произвола на съдбата семействата на ония, които посвещават живота си за общото национално дело.“

Напразна надежда! В същия тоя вестник от 27 юни прочетох отчета на заседанието на комитета: „Според думите на секретаря на Комитета Николай А. Татаринов, новата подписка дала съвсем нищожни резултати. Не дали очакваните печалби и много други начинания, като устройването на увеселения и др. Затова комитетът бе

лишен от възможността да окаже предполагаемата помощ на семействата от 1000 рубли, събрани чрез доброволни дарения.“

Странно и отвратително ми беше да чета за тия „доброволни дарения“... Може би и ние с мама живеехме като просяци от тая милостиня, събирана „чрез доброволни дарения“?

Но всичко това само мина през ума ми и нямаше защо да се спирам върху обидите, които бяха почти на толкова години, на колкото бях самата аз. Друго в старите вестници ме порази и накара да се спра: те твърдяха в един глас, че шхуната „Света Мария“ я чака неизбежна гибел. Някои изчисляваха с молив в ръка, че тя едва ще стигне до Нова Земя. Други предполагаха, че тя ще бъде разбита от първите ледове и ще загине малко по-късно, продължавайки надолу към Земята на Франц-Йосиф, като „пленница на полярното море“.

В това, че тя няма да мине Северния морски път — в една, две или три навигации^[1], безразлично в колко, — никой не се съмняваше.

Само някакъв си поет бе напечатал в архангелския вестник стихове: „На Иван Л. Татаринов“, по които можеше да се съди, че той бил на друго мнение:

*Той е здрав! Пази го съдбата!
Неговата енергия и риск
разсякоха полярния диск,
якия лед отстъпи в борбата...*

Аз знаех доста и по-рано. В писмото, което Саня намери в Енск, баща ми пишеше, че „голяма част от шестдесетте кучета трябвало да бъдат застреляни още на Нова Земя“. В записката, която Саня бе съставил по думите на Вишимирски, се говореше за калпавите дрехи, за бракувания шоколад. Във в. „Архангелск“ аз прочетох писмото на търговеца Е. В. Демидов, който изтъкваше, че „осоляването на месо и приготвянето на дрехи не било негова специалност и че в дадения случай той бил само комисионер и при голямата своя търговска работа, която имал, не можел, разбира се, да следи за всяко парче месо и риба, сложени в качето.“ През всичкото време се получавали такива телеграми от Татаринов: „Спрете приготвянето на храни — няма пари“. Или „продайте приготвеното — няма пари“. И тъй нататък. А

защо е било нужно да се екипира експедицията, когато не е имало пари?... Ако нещо не е било в ред при такава бърза работа, то виновните за това би трябвало да се търсят не между местните търговци, а някъде по-горе...

Но аз не знаех — и Саня не знаеше, и аз не разбирах защо мама никога не говореше за това, че „три дни преди отплаването на «Света Мария» в трюма ѝ, от двете страни, под втората палуба, доста по-долу от ватерлинията^[2], били открити на борда и шпанхоутите^[3] почти до външната обшивка, опасни за плаването цепнатини със следи от брадва и трион. Тия цепнатини, измерени и фотографирани, се оказват: най-голямата широка 12 дюйма^[4] и дълга 2 фута^[5] и 4 дюйма, а другите са били по-малки. Съмнителният произход на тези дупки обаче ни кара да си спомним, че в случай на беда с парахода новият му собственик би получил съответната застраховка“.

Разбира се, излишни бяха всякакви нови доказателства, че баща ми ще загине и никога няма да се върне. Той не можеше да не загине. Беше изпратен на безусловна, сигурна смърт и загина.

[1] Период, в който по климатични условия е възможно корабоплаването в море или река. Б.пр. ↑

[2] Ватерлиния — черта по борда, до която параходът е потопен във вода. ↑

[3] Шпанхоути — ребра на параход, към които се прикрепя външната му обшивка и така образува корабния корпус. ↑

[4] Дюйм — мярка за дължина около 2 1/2 см. Б.пр. ↑

[5] Фут — 3 дециметра. Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

НИЕ ПИЕМ НАЗДРАВИЦА ЗА САНЯ

Споменах вече, че през това лято имах извънредно много работа, впрочем и за туй, че моята помощница, студентка от трети курс, се оказа доста невъзприемчива и трябваше не само да върша всичко вместо нея, но отгоре на това и да я утешавам, защото тя се огорчаваше. Самата аз също много работи не можех да разбера и на всеки два-три дни тичах при моята старичка професорка, която ме наричаше „детенцето ми“ и все се тревожеше, че съм отслабнала. И действително бях много отслабнала и пребледняла, защото никога досега, струва ми се, не бях се така тревожила и толкова много мислила. Вълнувах се, когато четях статиите; вълнувах се, когато закъснявах писмата от Саня; вълнувах се, че баба ми се сърдеше и даже по едно време престана да идва при мене. Освен това вълнувах се за Валя и Кира.

Всичко при тях беше благополучно — те, както и по-рано, седяха в своята кухня и си шепнеха, а след това пиеха чай със сериозни, глупаво щастливи лица; но веднъж шепотът неочаквано се прекрати и след известно мълчание почнаха да си крещят един на друг. Аз се изплаших и също почнах да викам, но в това време Валя излезе, целият почервенял, и отвори стенния шкаф, очевидно бе помислил, че това е входната врата. Аз му подадох шапката и смутено го попитах какво се е случило, но той ми отговори:

— Попитайте вашата другарка какво се е случило.

Не помня кога за последен път бях видяла Кира да плаче. Струва ми се, това беше в първи клас за двойката по чертане. Сега тя отново плачеше и като мъничка си изтриваше очите с ръце.

— Кира, какво се е случило?

— Нищо не се е случило. Ние решихме да се оженим, а той не иска да дойде да живее у нас, това е всичко.

— Зарад мене? Защото тук е тясно?

— Съвсем не зарад теб. Той каза, че трябва сама да се сетя. А аз, честна дума, не мога. Искат аз да ида в неговата квартира. А аз не искам. Там ще трябва да готвя и върша всичко останало, а кога да

намеря време за готвене? Изобщо тук има всичко — и съдове, и чаршафи, и бельо — всичко.

— И мама.

— Е да, и мама.

Ние си говорихме цяла вечер, а през нощта Кира дойде и ми каза, че тя се е сетила — просто той не я обичал вече. До седем часа сутринта ѝ доказвах, че Валя я обича и че така не се вълнуват хората, когато не обичат. Не знам убедих ли Кира, но тя изведнъж каза, „че тя прекрасно знае колко добър е той и колко тя е лоша и че тя ще му пише писмо, че не го заслужава и че той не я обича, защото я смята за глупачка“.

— Само преди да пуснеш писмото, покажи ми го, бива ли? — казах аз със сънен глас и последното, което видях, заспивайки — това беше Кира, която седеше до масата по нощница и пишеше ли, пишеше...

Сутринта скъсахме с нея глупостите, които беше съчинила, и аз се запътих към Валя. Той работеше в Зоологическата градина и аз си спомних как бяхме веднъж при него със Саня и как той ни показваше своите гризачи. Сега вече я нямаше тази постройка, а там се виждаше един красив бял павилион с колони и не беше нужно Валя да уверява пазачът, че е сътрудник на лабораторията по експериментална биология. Но в тоя красив бял павилион също тъй миришеше на мишки и Валя си беше същият — само че в бяла престилка и необръснат. Мене ме досмеша, защото през нощта Кира беше казала, че сега той ще престане да се бръсне.

Покани ме да седна и самият той унило седна.

— Валя, първо имай предвид, че дойдох по своя инициатива — почнах аз сърдито. — И ти не мисли, моля ти се, че Кира ме е пратила.

Той каза с треперещ глас: „Така ли?“, и мене ми дожаля за него. Но аз продължих строго:

— Ако ти имаш сериозни причини и затова искаш да се настаниш в твоята квартира, макар че на „Сивцев“ на вас ще ви бъде хиляди пъти по-добре, ти трябва да ѝ кажеш, и свършено. А съвсем не е нужно да искаш от нея тя сама да се сети защо.

Той помълча.

— Разбираш ли в какво се състои работата... аз не мога да се пренеса на улица „Сивцев-Вражек“, макар, разбира се, да не отричам,

че това би било просто прекрасно. Там може да се направи нещо като кабинет и спалня, особено ако преградката се премести, а дето е сега килерчето — да се нареди малка лаборатория. Но това е невъзможно.

— Защо?

— Защото... Слушай, а тя не ти ли е дотягала с приказките? — попита изведнъж отчаяно той.

— Коя тя?

— Кириката майка.

Аз просто щях да падна от смях.

— Да, смешно ти е на тебе — казваше Валя, — разбира се, смешно ти е. А аз не мога. Аз почвам да усещам, че ми се повръща и че почва да ми прилязва. Веднъж ме пита: „Защо си така бледен?“ Насмалко щях да й кажа... И все за някаква си Варвара Рабинович, проклета да бъде... Не, няма да се пренеса.

— Ето какво, Валя — казах сериозно, — не знам вече кой кому там дотяга с приказките, но ти във всеки случай се държиш по отношение на Кира твърде глупаво. Тя не спа и плака цяла нощ и изобщо ти трябва веднага да идеш при нея и да й кажеш в какво се състои работата.

Той се натъжи и няколко пъти развълнувано премина по стаята.

— Няма да отида!

— Валя!

Той упорито мълчеше. „Охо, ето какъв си бил!“ — помислих си с уважение.

— Тогава и не ми досаждайте повече, по дяволите, правете, каквото искате! — казах аз сърдито и исках да си ида, но той не ме пусна и още два часа ние говорихме какво да се направи, та Кириката майка да не говори тъй много...

Това не беше така удобно, но все пак разказах на Кира в какво се състои работата. Тя се много учуди, а след това каза, че майка й пък всеки ден се оплаквала, че Валя й дотягал с приказките си и веднъж даже, като легнала, след като той си отишъл, сложила си мокра кърпа на челото и разправяла, че повече не може да слуша за хибридите на тъмнокафявите лисици.

Тя отиде веднага при Валя — макар да й казах, че на нейно място никога първа не бих отишла, и вечерта те вече отново седяха в

„същинската“ кухня и си шепнеха. Все пак те решиха да опитат и се наредят на „Сивцев-Вражек“.

Това беше една прекрасна вечер — една от най-хубавите, които бях прекарала без Саня. Надвечер получих от Саня писмо — голямо и много хубаво, в което той пишеше, между другото, че много чете и че е почнал да учи английски език. Спомних си как той се зачуди, като узна, че чета по английски доста свободно, и как почервения, когато пред него заговориха веднъж за композитора Шостакович и се оказа, че по-рано той не бе чувал никога името му. Изобщо това беше едно прекрасно писмо, от което ми стана весело и спокойно на душата. Скришом от „младите“ ние с Александра Дмитриевна приготвихме великолепна вечеря с вино и макар любимата салата на Валя от морски раци да бяхме посолили и двете — първо аз, а после Александра Дмитриевна, — все пак тя беше изядена мигновено, защото се оказа, че Валя не само не бил се бръснал от предишния ден, но и не бил ял нищо.

Ние пихме за здравето на Саня, после за успеха му във всички негови работи.

— За неговите големи дела — каза Валя, — защото съм уверен, че в живота му предстоят големи дела.

След това ни разказа как в двадесет и пета година той работил в бюро на Младите натуралисти при Московския комитет на Комсомола и как веднъж склонил Саня да направят екскурзия до „Сребърни бор“, и как Саня се мъчил дълго да разбере какво интересно има там, а след това почнал изведнъж да цитира нещо и всички се зачудили на неговата необикновена памет. Той процитирал:

Бори се, бори, дорде в теб има надежда.

Има ли нещо по-прекрасно в живота от това? —

и казал, че да лови полски мишки — туй не е неговата стихия.

На Александра Дмитриевна ѝ се искаше също да разкаже нещо и ние с Кира се уплашихме, че тя пак ще заговори за Варвара Рабинович. Но размина се — само ни издекламира няколко стихотворения и каза, че тя също много бърже и лесно запомня стиховете.

Така ние седяхме и пиехме, и беше вече дванадесет часът, когато някой позвъни, и Александра Дмитриевна, която в тая минута ни показваше изкуството да умееш да „владееш“ гласа си, каза, че това е портиерът, дошъл за боклука. Изтичах в кухнята и така — с кофата в ръка — отворих вратата. Но не беше портиерът. Беше Ромашов, който бърже отстъпи мълчаливо, когато отворих вратата, и си свали шапката.

— Имам нещо важно да ви кажа и то се отнася до вас, затова се и реших да дойда така късно.

Той каза това доста сериозно и аз изведнъж повярвах, че работата е бърза и че тя се отнася до мене. Повярвах, защото той беше съвсем спокоен.

— Моля, заповядайте.

Ние така и стояхме един срещу друг — той с шапка в ръка, а аз с кофа боклук. След това се сетих и мушнах кофата зад вратата.

— Боя се, че не е съвсем удобно — вежливо каза той: — вие като че ли имате гости?

— Не.

— А може ли тук, на стълбата? Или да слезем долу, на булеварда. Мене ми е нужно да ви съобщя...

— За една минутка — казах бързо.

Александра Дмитриевна ме викаше. Притворих вратата и отидох при нея.

— Кой е там?

— Александра Дмитриевна, сега ще се върна — й казах бързо. — Или ето какво... Нека Валя след четвърт час слезе да ме вземе. Ще бъда на булеварда.

Тя ми каза още нещо, но аз вече изтичах и затворих вратата.

Вечерта беше прохладна, а аз — само по рокля и Ромашов на стълбата каза: „Вие ще се простудите“. Като че ли му се искаше да ми предложи своето палто — и той го свали даже и го метна на ръката си, а след това, когато ние седяхме, сложи го на скамейката, — но не се реши да ми го предложи. Впрочем на мене не ми беше студено. Лицето ми гореше от виното, бях развълнувана. Чувствувах, че това негово идване не е току-тъй.

Булевардът беше тих и пуст, по скамейките имаше само старци, подпрели се на бастуни — по старец на скамейка, от паметника на

Гогол до самата ограда, зад която строяха станцията „Дворец на съветите“.

— Катя, ето какво исках да ви кажа — предпазливо почна Ромашов. — Аз знам колко е важно за вас да се състои експедицията. И за...

Той се запъна, след това продължи леко:

— И за Саня. Аз не мисля, че това е фактически важно, т.е. че това може да промени нещо в живота например на вашия чичо, който се плаши от това. Но работата се отнася до вас и затова на мене не може да ми бъде безразлично.

Той каза това съвсем просто.

— Аз дойдох, за да ви предупредя.

— За какво?

— За това, че експедицията няма да се състои.

— Това не е вярно! Ч. ми съобщи по телефона.

— Току-що решиха, че няма смисъл да се изпраща такава — спокойно възрази Ромашов.

— Кой реши? И откъде знаете вие?

Той се обърна, после ме погледна и се засмя.

— Не зная как да ви кажа. Отново съм подлец, както вие ме нарекохте.

— Както обичате.

Боях се, че той ще стане и ще си иде — дотолкова беше спокоен и уверен в себе си и не приличаше на предишния Ромашов. Но не си отиде.

— Николай Антонович ми каза, че заместник-началникът на Главсевморпут доложил за проекта на експедицията, а и сам се изказал против. Той смята, че не е работа на Главсевморпут да се занимава с търсенето на капитани, изчезнали преди повече от двадесет години. Но според мене... — Ромашов се запъна; може би му стана горещо, защото той си свали шапката и я сложи на коленете си — това не е негово мнение.

— А чие е това мнение?

— На Николай Антонович — бърже каза Ромашов. — Той е близък с тоя заместник, който го смята за голям познавач на историята на Арктика. Впрочем с кого друг да се посъветва за издирването на капитан Татаринов, ако не с Николай Антонович? Та нали той е

екипирал експедицията и след това е писал за нея. Той е член на Географското дружество — почетен.

Бях така развълнувана, че не помислих в тая минута нито за това как действа Николай Антонович, та издирването да се провали, нито за това какво именно е заставило Ромашов да го издаде отново. Аз бях оскърбена — не толкова заради баща ми, колкото заради Саня.

— Как се казва?

— Кой?

— Тоя човек, който говори, че няма смисъл да се търсят изчезнали капитани.

Ромашов каза името му.

— С Николай Антонович, разбира се, няма да седна да се обяснявам — продължих аз, чувствайки, че моите ноздри се разширяват в старанието ми да се успокоя, защото усещах, че силите ме напускат. Ние с него се обяснихме веднъж завинаги! Но в Главсевморпут аз ще разправа туй-онуй за него. Саня нямаше време да си разчисти сметките с него или той го съжали, не знам... Но стига вече, а това, дето каза, истина ли е — попитах изведнъж аз, като погледнах Ромашов и веднага съобразих, та нали това е той — този, който ме обича и следователно мечтае само как по-сигурно да погуби Саня!

— Защо ще взема да ти говоря неверни работи? — равнодушно възрази Ромашов. — Та вие ще узнаете. На вас също ще ви кажат... Разбира се, трябва да се иде там и да се обясни всичко. Но вие... не казвайте от кого сте узнали това. Или впрочем кажете, мене ми е все едно — надменно добави той, — само че това може да стане известно на Николай Антонович и тогава няма да ми се удаде повече да го мамя, както днес.

Николай Антонович бил измамен заради мене — ето какво искаше да каже с тази фраза. Той ме гледаше и чакаше.

— Не съм ви молила да лъжете никого, макар, според мене, няма какво да се срамувате, че сте се решили (аз едвам не казах: „за пръв път в живота“) да постъпите честно и да ми помогнете. Не знам как се отнасяте сега към Николай Антонович.

— С презрение.

— Добре, това е ваша работа. — Изправих се, защото ми стана много противно. — Във всеки случай благодаря, Миша. И

довиждане...

При „Сивцев-Вражек“ срещнах и тримата: Александра Дмитриевна, Кира и Валя. Те тичаха уплашени и Александра Дмитриевна говореше нещо си: „Господи, та откъде да знам? Само ми каза, че ако след десет минути не се върна...“

Трамваят се спря точно между нас и когато мина, и тримата се втурнаха към булеварда с войнствен вид.

— Стоп!

— Ето я! Александра Дмитриевна! Тя е тук! Катя, какво ти се случи?

— Вие допихте ли виното? — попитах твърде сериозно. — Ако сте го допили, трябва още да се купи... Искате ли се още веднъж да пия за Саня.

ПЕТА ГЛАВА

ТУК Е НАПИСАНО: „ШХУНА «СВЕТА МАРИЯ»“

Началник на Главния северен морски път в ония години беше известният полярен деец, името на когото не беше мъчно да се намери на всяка карта на руска Арктика. По всяка вероятност не беше лесно да се попадне при него. Но Ч. му бе съобщил по телефона и бях приета в същия ден. Наистина трябваше да почакам, но това беше даже интересно, тъй като в приемната седяха моряци и летци, току-що завърнали се от Заполярие. Единият от тях много приличаше на Саня, погледнах го неволно няколко пъти и се заслушах в неговия разказ. Но той като че ли не ме разбра добре, защото се поизпъчи и глупаво се усмихна. След това те си отидоха и аз още дълго стоях и се сърдех на себе си за тъгата, която току-виж и проникнала в сърцето ми...

Помня много добре своя разговор с началника на Главсевморпут, защото в писмото, което изпратих на Саня още същата вечер, повторих дума по дума всичко.

Отначало се вълнувах и чувствавах, че съм бледна, но само като ме попита с нисък, вежлив глас: „С какво мога да ви услужа?“, и цялото мое вълнение като че изчезна. След това то се върна, но бе вече друго, хазартно вълнение, от което се забравяш и ти става студено и приятно.

— Летецът Григориев ви е представил проекта си за една експедиция — почнах аз — и най-напред било решено, че тя ще се състои. Но вчера...

Той ме слушаше внимателно. Той така много приличаше на своя портрет, който хиляди пъти беше даван по вестници и списания, та имах странното чувство, като че разговарям не с него лично, а с портрета му.

— Не — възрази той, когато го попитах дали и той мисли, че няма смисъл да се занимаваме с търсенето на загинали капитани, — но ние внимателно претеглихме всичките тия „за“ и „против“ и решихме, че подобни търсения са предварително обречени на неуспех. Всъщност: първо, местата, посочени в проекта, са изучени повече или по-малко през последните години, но досега не са открити никакви

следи от експедицията „Света Мария“: второ, от Северна Земя до устието на Пяпина има повече от хиляда километра и да се организира търсене на такова разстояние — това е твърде сложна задача. Най-после — и това е най-главното — аз не съм уверен, че експедицията на вашия баща трябва да се търси именно в този район.

— Няма никакво съмнение, че именно в този район — възразих енергично.

— Защо?

— Защото... — Изведнъж забравих всички доказателства, макар още в приемната да си ги бях повторила пак и даже преброила на пръсти. — Защото...

Той ме гледаше и чакаше. Очите му бяха съвсем светли, а брадата черна и той хладнокръвно ме гледаше и чакаше. Това беше страшна минута.

— Първо, това се вижда от дневника на щурмана — казах с малко треперещ глас. — Помните ли, той цитира думите на баща ми: „Ако безнадеждни обстоятелства ме заставят да напусна парахода, аз ще тръгна към земята, която открихме“. Второ... — Измъкнах от портфейла снимките, които ми остави Саня. — Ето, погледнете... Тук е написано: шхуна „Света Мария“. Това е канджата, намерена на Таймир.

— Да предположим, че е така. Но защо да не се допусне, че тя е принадлежала на групата на щурмана, която е оставила два месеца по-рано шхуната.

— Защото щурманът... Къде ви е картата? — попитах аз, макар че огромната карта на Арктика висеше над бюрото му и през всичкото време я гледах, но навярно от вълнение не я виждах. — Той се е движил по дрейфувания лед^[1] и съвсем в друга посока. Може ли? — Аз взех показалеца и се качих на стола, защото иначе не достигах до нос Флор. — Ето как се е движил той. Той се върнал в Архангелск с експедицията на лейтенант Седов. Но да идем по-нататък — продължавах аз, като чувствах, че ми става студено и че отново бледнея, но сега вече от въодушевление. — Вие казвате, че от Северна Земя до устието на Пяпина местата са изучени и чудно е, че досега никой не се е натъкнал на следите на експедицията, па макар и случайно. А Русанов? Колко години минаха, докато се намериха останки от неговата експедиция? И къде? В ония места, където

минаваха параходи и където хиляди пъти са ходили хора. Ами оня матрос на Амундсен, когото намериха на Диксон на три километра от станцията?

Тогавя не знаех, че гробът на тоя матрос (той се казвал Тисен) се намира до пристанищната трапезария и че всеки, който следобед се упътва към полярната станция, преминава тоя път, който трябвало да се измине от Тисен, т.е. пътя от живота до смъртта.

— Не, работата не е в туй, че това са изследвани места, а в това, че никога не са търсили моя баща. Ето неговия път: от 79 градуса 35 минути ширина между 86-я и 87-я меридиани към Руските острови, за архипелага Норденшелд. След това, вероятно подир дълги лутания, от нос Стерлегов към устието на Пясина. Тук старият ненец намерил лодката, поставена на шейна. След това към Енисей, защото Енисей — това е било единствената надежда, че ще срещнат там хора и помощ.

Аз скочих от стола си. Той си гладеше брадата и ме гледаше — струва ми се с любопитство.

— Вие сте така много уверена?

— Да, не може да бъде иначе. А какво предлага Григориев? Ледоразбивачът „Пахтусов“ се отправя към Северна Земя за научна работа. Това е хидрографска експедиция, нали?

— Да.

— Отлично. По пътя той урежда на няколко места бази за две-три групи търсачи. Григориев смята, че са нужни само две групи, по трима души във всяка. Мене ми се струва, че са нужни три или моторен кораб вместо третата. Те ще се движат край прибрежните острови, а „Пахтусов“ в това време ще работи някъде наблизо, тъй че те може да не се откъсват от него.

Спрях, защото началникът на Главсевморпут се засмя и стана. Той заобиколи масата и седна до мене.

— Да, вие сте истинска дъщеря на капитан Татаринов — весело каза той. — Географка ли сте?

— Геоложка.

— Кой курс?

Аз отговорих, че отдавна съм завършила университета и две години откак работя вече в Башкирското геолошко управление.

— Имате ли сестри, братя?

— Не, аз съм сама.

— А майка?

— Тя умря.

Той деликатно помълча известно време, после се върна към проекта на Саня.

— Разбира се, всичко това съвсем не е така просто — замислено каза той. — Но не е невъзможно... Моторен кораб, разбира се, тук няма да бъде необходим. Но Григориев, вижда се, ще трябва да бъде извикан. Къде е той?

— В Заполярие.

Сърцето ми почна да бие силно и не знам защо казах още веднъж:

— В Заполярие.

Той лукаво ме погледна.

— И тъй, ще го извикаме — с детско удоволствие повтори той и разбрах, че Ч. му е разказал за мене и Саня. — Как предполагате, ще ни бъде ли нужен за разрешаването на тоя въпрос?

— Струва ми се, да — казах смело.

— Е добре. Беше ми много приятно — каза сериозно той, — че се запознах с вас. Ще се състои ли експедицията или не, това не зная, но чудесно беше, че вие дойдохте при мене и говорихте така разпалено и енергично.

[1] Лед в движение. Б.пр. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

ПРИ БАБА

Писах вече, че баба идваше при мене всяка вечер. Тя идваше надута, важна и гордо разговаряше с Кириката майка. На нея не ѝ харесваше, че живея при „чужди хора“, когато у дома има „чудна стая“ и тя се боеше от някаква си Дора Абрамова, която вече на два пъти „наминавала и душела“.

— Остарях вече — ми каза тя веднъж със сълзи на очи, — а в такава самота досега не бях живяла.

Но ето че веднъж баба не дойде, а сутринта ми телефонира, че е зле със сърцето. Тя се разсърди, когато попитах у дома ли си е Николай Антонович.

— Глупав въпрос — каза тя строго. — А къде да бъде? Като тебе ли искаш, да ходи по чуждите къщи?

След това тя каза, че той излязъл и аз бърже се приготвих и тръгнах към баба.

Тя лежеше на дивана, покрита със своето вехтичко зелено кожухче. На масичката до дивана беше сложено шишенцето с валерианови капки — единственото лекарство, което признаваше, и тя само махна с ръка, когато попитах за здравето ѝ.

— Току прави метани — каза тя сърдито. — Веднага ще познаеш, че е била калугерка. Религиозна. Попитах я: „Тогава защо служиш?“ И я изпъдих.

Тя си бе изпъдила домашната помощница и това беше твърде лошо, защото домашната ѝ помощница беше, макар религиозна, но добра, и преди на баба ѝ харесваше даже, че тя била някога калугерка...

— Бабо, какво си направила? — казах. — Останала си съвсем сама и при това болна! Сега ще те взема при мене.

— Няма да дойда. Ама че го измисли!

Тя категорично отказа да се съблече и да легне на кревата и ми каза, че неразположението ѝ не е от сърцето, а просто не сготвила вчера, та яла репички със зехтин и сега ѝ е лошо от репичките.

— Ако не си легнеш, ще си ида веднага.

— О, много ме уплаши.

Обаче тя се съблече и като пъшкаташе, легна на кревата и изведнъж заспа...

В мамината стая всякога, не знам защо, когато отваряхме прозорците, ставаше течение и аз, за да проветря, отворих вратата на коридора. След това отидох в моята стаичка и колко неуютна и пуста ми се видя стаята, в която бях прекарала толкова години! А след моето излизане тя даже беше по-добре наредена. Креватът беше покрит с бабината плетена покривка, завеските бяха бели-пребели и даже се бяха издули от колосването, всичко беше чисто и прибрано, и томът от енциклопедията, който бях чела за нещо преди излизането ми, беше си останал отворен на същата страница. Тук ме чакаха.

На прозореца между старите ми училищни учебници намерих тетрадката с извадки от любимите ми книги: „Странно нещо е човешкото сърце изобщо, а особено женското“ — Лермонтов.

Това бяха интересни, смешни извадки и аз ги прочетох от първата до последната страница. Като насън — сякаш бях на гости у някое познато момиче, което имаше такива прекрасни мисли, което смяташе, че целият свят е така великолепен.

„Светът е театър, а хората актьори“ — Шекспир.

Мене ми се стори, че някой се мярна в коридора, когато излязох от стаята с тая тетрадка в ръка.

Разбира се, и през ума не ми мина, че моята болна баба прекосява коридора в своето зелено кадифено кожухче, но някой изтича — и именно в зелено кожухче. И все пак баба трябва да е била, защото, макар и да я заварих в леглото, когато се върнах, личеше си, че тя се бе току-що бухнала и даже не бе успяла да се покрие.

Беше много смешно — така майсторски се преструваше баба, бе даже затворила очи, за да покаже, че през всичкото време е спала и съвсем не е мислила да тича по коридора. Разбира се, че ме е следила — да не би изведнъж да си тръгна.

— Бабо, а доктор идвал ли е? — попитах аз, когато тя най-после си отвори очите и фалшиво високо се прозина.

Не е идвал. Тя не иска доктор. Тя знае, че това е от репичките.

— А по телефона ми каза, че ти е от сърцето.

— И сърцето е от репичките.

— Какви са тия глупости, сега ще извикам доктор.

Но баба пламна и каза, че ако повикам доктор, тя веднага ще се облече и ще отиде при Мария Никитишна — така се казваше съседката.

И по-рано се правеха скандали, когато се викаше доктор за баба, затова не настоях, толкова повече, че на баба ѝ ставаше от минута на минута по-добре, защото изведнъж усети някаква миризма и като извика ужасена: „Загоря!“, метна своето старинно наметало и изтича в кухнята.

Беше загоряла малко баницата с месо, която се печеше на керосинката^[1] в специалната чудо-печка^[2]. От баницата се носеше хубава миризма и баба заяви, че отново ще ѝ стане лошо, ако не опитам баницата.

Това беше съвсем в бабин стил — всичките тия хитрости и специално любимата ми баница с месо, за която тя не беше пожалила масло. Баницата трябваше окончателно да ме убеди в предимството на моя дом пред чуждия. Но аз изядох две парчета, след това целунах баба и казах само, че баницата е много вкусна.

Дотогава не бяхме продумали нищо за Николай Антонович. Но ето, бабиното лице прие равнодушен израз и разбрах, че сега ще се почне, каквото ще се почва. Обаче баба започна отдалече.

— Имам писмо от Оля и Лара — каза тя строго. — Пишат ми „зарежи тия домакински работи вече“, защото за мене сега това било трудно.

Оля и Лара — това бяха моите стари лели Бубенчикови, които живееха в Енск.

— А как се зарязват, направиш ѝ забележка, а тя мълчи. Нещо друго направиш — мълчи. Излизаш вълн от себе си — мълчи. Тя живее по предписанието на попа — малко възбудено каза баба: — за своите нищо, а всичко за поповете. Истеричка е. Попът ѝ пише: „Мълчи, търпи и плачи“. И тя е довольна. В гардероба е зачукала гвоздеи, накарчила е икони и все тихо някак казва: „Слушам“. Мразя ги такива!

— Та нали я изгони вече, бабо, тъй че няма защо да се говори по това.

Баба помълча.

— Целият дом се разсипа — каза тя отново с въздишка. — Ти се отдели, и той, но какво? Сега и на него му е все едно има ли нещо или няма. Кога яде, кога не.

„Той“ — това беше Николай Антонович.

— И пише ли, пише — продължаваше баба, — ден и нощ. Щом пие чай сутрин, и веднага се завива с моя шал и сядна на масата. И казва: „Нина Капитоновна, това е труд за целия мой живот. Виновен ли съм или не, нека сега за това отсъдят приятелите и враговете“. А самият той е отслабнал. Почна да забравя — шепнешком каза баба, — тия дни седна на масата с шапка. Навярно ще се побърка.

В тая минута входната врата леко се хлопна, някой влезе в антрето и се спря. Погледнах баба, тя уплашено си вдигна очите, и разбрах, че това е Николай Антонович.

— Е, бабо, време е вече да си вървя.

— Не, много бързаш. И баницата не си дояде.

Той влезе с тихо почукване и без да изчака отговор.

Обърнах се, кимнах — и мене ми стана даже весело, че така равнодушно, смело кимнах с глава.

— Как вървят работите, Катюша?

— Благодаря, добре.

Наистина твърде странно, но за мене той беше сега просто някакъв бледен стар човек, с къси ръце с дебели пръсти, които той движеше неприятно нервно и все ги мушкаше някъде: ту в яката или в джебовете на жилетката, като че ги криеше. Той беше заприличал на стар актьор. Някога ми беше близък — навярно преди хиляда години. А сега ми беше все едно, че е така бледен и че шията му е такава жалка, отслабнала, и че му затрепериха ръцете, когато ги протегна, за да помести креслото.

Първата неловка минута мина, той шеговито ме попита нещо за моята карта, не съм ли объркала Зилмердагската жила с Ашинската жила — беше ми се случило веднъж в университета — и аз отново се сбогувах.

— Довиждане, бабо.

— Аз мога да си ида — тихо каза Николай Антонович.

Той седеше в креслото сгушен и внимателно ме гледаше с прост, добродушен израз. Такъв беше той веднъж, когато разговаряхме надълго след мамината смърт. Но сега за мене това беше само далечен спомен.

— Ако бързаш много, ние можем да поговорим друг път.

— Бабо, честна дума, мене ме чакат — казах на баба, която ме държеше здраво за ръкава.

— Не, не те чакат. Кой те чака? Той ти е чичо.

— Стига, Нина Капитоновна — добродушно каза Николай Антонович, — не е ли все едно чичо ли съм или не. Вижда се, ти не искаш да ме изслушаш, Катюша?

— Не.

— Фанатичка — с ненавист каза баба.

Аз се засмях.

— Аз не мога да ти кажа нито колко ми беше тежко, когато ти си отиде, без да се простиш дори с мене — бързешком, но със същия прост, добродушен глас продължи Николай Антонович, — нито за това, че вие двамата бяхте заблудени и повярвахте на нещастния болен старец, който беше излязъл наскоро от психиатрията.

Той ме погледна над очилата си. От психиатрията! Това беше нова лъжа. Или не беше лъжа — сега ми беше безразлично. Само една мисъл ме бодна — че това ще засегне Саня или ще му бъде неприятно.

— Боже мой, какво ли не си е въобразила тая бедна, забъркана глава! И че аз съм го разорил с някакви полици, и че съм екипирал нарочно така лошо експедицията — защо, как мислиш ти? Защо съм искал да погубя Иван!

Николай Антонович се разсмя от сърце.

— От ревност! Боже мой! Обичал съм майка ти и от ревност съм желал да погубя Иван.

Той отново се засмя, но изведнъж свали очилата си и почна да изтрива сълзите си.

— Да, аз я обичах — плачейки, промърмори той, — и бог вижда, всичко би могло да бъде по-иначе. Дори да бях виновен, кой, ако не тя, ме наказва? И така ме наказва, както никога не съм и помислял.

Слушах го като насън, когато почва да ти се струва, че всичко това е било някога... и почервенялата плешива глава с няколко косъма, и същите тия думи и изрази, и неприятното чувство, с което гледаш стария хленчещ мъж.

— Е? — заплашително попита баба.

— Бабо, баницата е прекрасна, отрежи ми още едно парченце — казах весело. — Слушам ви, Николай Антонович.

— Катя, Катя!

— Другари, знаете ли какво — казах, чувствувайки, че ми става даже някак весело от злоба. — В края на краищата аз вече не съм малка — аз съм на двадесет и четири години — и мога, струва ми се да върша всичко, което ми харесва. Не искам повече да живея тук, разбирате ли? Ще се омъжа. По всяка вероятност ще живея на Крайния север с мъжа си, който тук няма какво да прави, защото е полярен летец. Що се отнася до Николай Антонич, то много пъти съм го виждала как плаче и това ми омръзна. Мога само да кажа, ако той не беше виновен, едва ли би се разправял цял живот с тая история. Едва ли например той би действувал в Главния северен морски път, за да провали експедицията на Саня.

Очевидно в тая минута не ми е било вече така весело, както по-рано, защото баба ме погледна изплашено и, струва ми се, тихичко почна да се кръсти. Бузата на Николай Антонович затрептя. Той мълчеше.

— И оставете ме на мира веднъж завинаги! — казах аз с гняв.

[1] Котлонче, което гори с газ. Б.пр. ↑

[2] Ламаринена форма с калпак. Б.пр. ↑

СЕДМА ГЛАВА

ЗИМА

През ноември получих стая в едно от предградията, на брега на Москва-река, и веднага се пренесох, макар че Валя и Кира ми заявиха в един глас, че без мен щял да се разстрои техният семеен живот, а Александра Дмитриевна добави, като ме отведе настрана, че сега и тя ще си иде, защото „все пак съм била нещо като гръмоотвод за тъмнокафявите лисици“ и без мене Валя до смърт ще я отегчава със своите дрънканици.

Стаята ми беше в ново здание и не можеше да се каже, че тая пететажна сграда, стърчаща самотно на пустия бряг, имаше особено привлекателен вид. Работниците си бяха вече свършили работата, но още не бяха си отишли всички и някои се въртяха насам-нататък из двора, като почистваха строителния боклук. Ваните — на цвят като холандско сирене, още бяха по стълбите, тук-там висяха забравени кофи с боя.

Сега до предградието В. може да се добереш за десет минути с метрото, а тогава трябваше да се влачиш цял час с трамвая. Сега В. си е в Москва, а тогава беше неинтересно място и нашата тромава самотна сграда, която се отличаваше от другите, изглеждаше особена наред с овехтелите дачи, украсени с колонки, парапетчета и петлета от резба. Но не само от нашата сграда, но и от стаята не можех да се похваля. Тя имаше само едно достойнство — прекрасен изглед към Москва-река, която и зиме беше хубава, особено надвечер, когато в дрезгавината проникваше някъде отдалеч разсеяна светлина и зад преспите падаха чисти обли сенки. И аз си представях малкия пристанищен град зад Полярния кръг, където по дървените улици ходят впрегнати елени. „Но наред с елените — пишеше Саня — летят и се надпреварват лесовози и автомобили, коне и впрегатни кучета и по такъв начин пред очите минава цялата история на човечеството, като се почне от родовия строй и се стигне до социалистическата култура. Сега строим новия град — навсякъде се виждат само трупи, улиците са засипани с трески — и управлението на аерогарата се пренесе в ново триетажно великолепно здание с «хол» — вечер ние

седим в този «хол» и четем Волтер. Интересно е, че този «съвременен» автор стана при нас така популярен, че цитати от неговите произведения украсяват вече стенните вестници. Мисля за тебе така много, че ми е даже странно откъде намирам време за всичко останало! Това е затуи, че всичко останало, не знам по какъв начин, е пак приплетено с тебе, особено при полет, когато си мислиш за нещо или пееш и отново мислиш — и всичко само за тебе...“

През тази зима бях много затруднена парично, защото ми изпращаха пари от град Уфа, където се намираше Башкирското геоложко управление, и често се бавеха. От време на време трябваше да пращам телеграми и да ги ругая. Освен това нямаше къде да обядвам, а ме мързеше да си готвя сама. С една дума, съвсем подивях и веднъж, когато премерих копринената си рокля, седнах и почнах да плача от яд.

За пръв път през тази зима се наках да ида във Вахтанговия театър — на премиерата на „Човешката комедия“ — и се оказа, че роклята ми е старомодна, с някакви си опашки, които вече от сто години не се носят. След това с Кира поправихме роклята, скъсихме я, подгнахме я. Но тази вечер настроението ми бе лошо.

Тази зима във В. бях самотна — така самотна, че едва ли не най-честият ми гост беше Ромашов. Сега ми беше трудно да си представя, че това е оня Ромашов, който казваше, че ще убие и мене, и себе си. Той идваше вежлив, спокоен, всякога прекрасно облечен, даже като франт, и говореше с мене с равен глас, навярно със същия оня глас, с който той четеше лекциите си в института...

Веднъж дойде твърде уморен и гладен. Казах му:

— Миша, искате ли чай?

Той сухо поблагодари и ми отказа. Очевидно искаше да ми подчертае, че не се стреми към никакви други отношения между нас освен към делови, а деловите — това беше експедицията и всичко, което се отнасяше до нея.

Защо се занимаваше той с нея? Разбира се, защото работата се отнасяше до мене и следователно „не можеше да му бъде безразлично“. Но тук имаше и гордост — искаше сякаш да покаже, че никак не съм го обидила със своя отказ. Безсъмнено имаше и план — вероятно все той същия: да се ожени за мене с помощта на някакви си тъпи и сложни интриги. В самия него имаше нещо тъпо и

същевременно сложно — в тази важност на застиналото му лице, с щръкнали детски уши. Но понякога се забелязваше и нещо страшно. Не току-тъй Иван Павлович каза веднъж, че той е твърде сложен човек, във всеки случай способен на силно раздвижване на душата.

Но аз не се интересувах от неговата душа.

Изведнъж излезе, че в Главсевморпут съвсем не били уверени, че издирването трябвало да се възложи именно на Саня. Той бил млад и макар да имал голям стаж, на Север бил работил сравнително малко. Известен бил като добър, изпълнителен летец, но щял ли да се справи той с такава сложна работа, изискваща организационни дарби? Въобще какъв човек е той — спомнят си, че в някакво си списание са го ругали за клевета. Той клеветил някого, като че ли Н. А. Татаринов, известния полярен деец и братовчед на капитана.

И аз исках редакцията на списанието да напише опровержение, доказвах, че организирането на група търсачи, състояща се от шест души, не представлява кой знае колко сложна работа. Аз исках издирването на Татаринов да бъде възложено на оня, който от детски години се е въодушевявал от тази мисъл, и никому другиму.

Ромашов знаеше за тези ходатайства. За какво мислеше той и на какво се надяваше, аз не питах за това и той не отваряше дума. Но един ден стана така, че можах да разбера доста работи.

Съвсем не се съмнявах в туй, че ако се състои експедицията, ще замина за Северна Земя заедно със Саня. Писах за това до началника на Главсевморпут и си предложих услугите като геолог. Скоро получих отговор от кадровия сектор и за съжаление съвсем не такъв, какъвто очаквах: предлагаха ми работа на една от полярните станции, по мой избор, и ме канеха да се явя в Главсевморпут за преговори.

Тоя ден се върнах късно вкъщи, както винаги, когато попадах в „града“ — и на стълбата си спомних с досада, че съм забравила да заключа вратата. При това като че някой се разхождаше в стаята ми — помислих си, крадци навярно. Но това не бяха крадци. Беше Ромашов, който се спря, когато влязох, и веднага забелязах, че е много разстроен.

— Прочетох това писмо — каза той, без да ме поздрави. — Вие искате да заминете с експедицията, ето каква била работата!

Погледнах го и неволно си спомних, че в училище го дразнеха с прякора „кукумявка“. Очите му бяха съвсем кръгли и в тая минута той приличаше извънредно много на кукумявка. Но това беше доста

голяма кукумявка, която извика: „Ето каква била работата!“ — И тежко въздъхна.

— А защо четете чужди писма? — попитах съвсем миролюбиво. — Това не е позволено, Миша.

— Вие криете от мен! А зад гърба ми ходатайствувате, за да заминете!

— Миша, с ума ли сте си? Само това липсваше, и да ви питам!

Той изведнъж изхлипа някак странно — не приличаше ни на смях, ни на плач.

— Аз лично — каза той с висок глас — ще направя това, ако желаете. Добре, вие ще заминете!

Премълчах. Не знам защо, не ми се искаше да го обиждам.

— Защо мълчите?

— Защото нямам намерение да отговарям на вашите празни приказки.

— Катя, Катя!

— Послушайте — казах спокойно, — знаете ли какво ви е нужно. Да си починете. Вие сте уморен. Отгдето накъде трябва да остана в Москва?

— Да, вие ще останете.

Исках да се засмея, но той пристъпи към мен и лицето му беше такова, сякаш искаше да ме удари.

— Но ето какво, драги мой — казах все още спокойно, ала вече не така, както ми се искаше, — къде ви е палтото и шапката?

— Катя — отново промърмори той с отчаяние.

— На̀ ви една „Катя“! Зная на какво разчитате, дори да бях останала. Вие навярно съвсем сте се побъркали, но това малко ме интересува. Е?

Той мълчаливо облече палтото си, сложи шапката и си отиде.

През есента на 1935 година експедицията беше най-последно разрешена. Известният изследовател на полярните страни професор В. излезе със статия, в която изказваше своето убеждение, че ако се съди по дневниците на помощник-капитан Климов, ако бяха на разположение „научните материали за експедицията на Татаринов, те биха могли да имат значение и за съвременното изучаване на Арктика“. На мене тази мисъл ми се видя даже твърде смела. Но неочаквано тя се потвърди и именно това обстоятелство изигра най-

голямата роля да се признае проектът на Саня. Работата се състоеше в туй, че професор В., като изучил картата за дрейфа^[1] на „Света Мария“ от октомври 1912 година до април 1914 година, изказа предположението, че на ширина 78°02' и на дължина 64° се намира неизвестна още земя. И ето тая предполагаема земя, която В. откри, като седеше в кабинета си, беше открита по време на навигацията през 1935 година. Наистина това не беше кой знае каква земя, а само парченце арктическа суша, загубена между пълзящите ледове, която представляваше съвсем печална картина, но каквато и да беше, още едно „бяло петно“ от картата на Северна Арктика бе изтрито и това беше направено с помощта на картата за дрейфа на „Света Мария“.

Не знам нужни ли бяха нови доводи в полза на проекта на Саня, но така или иначе, „разузнавателната експедиционна група в Далечния север по изучаването на Северна Земя“ беше включена в плана на навигацията за идущата година. Саня трябваше да пристигне в Ленинград през пролетта и ние се уговорихме да се срещнем в Ленинград, където още не бях ходила.

[1] Дрейф — отклонение на движещ се параход от курса под влиянието на вятъра или на течението. Б.пр. ↑

ОСМА ГЛАВА

ЛЕНИНГРАД

За какво ли не премислих, какво ли само не си въобразих в онова утро на 10 май 1936 година, като наближавах Ленинград, където на другия ден трябваше да се срещнем със Саня! Вагонът дрънчеше и скърцаше, навярно беше стар, но аз прекрасно и спокойно спях цялата нощ, а като се събудих, потънах в мечти. А колко хубаво ми беше да си мечтая, като слушах цели хиляда километра еднообразния шум на железните колела и сънното дишане на съседите! Как прекрасно уреждах в живота си и това, което можеше да стане, и онова, което не можеше! Мене ми се струваше, че всичко е възможно — даже и туй, че моят баща е жив и ние ще го намерим и ще се върнем заедно. Това беше невъзможно, но в душата ми беше просторно и тихо, че аз допусках и това. Като че ли си бях дала дума да го намеря — и ето той стои, побелял, прав и трябва да заспи, за да не полудее иначе от вълнение и щастие.

Вагонът се клатеше и скрибуцаше и това беше като равномерна, мощна музика, която непрекъснато се повтаряше. А все чаках — какво ли ще бъде по-нататък? — и тя почваше отново. Какво да си измисля, какво още най-прекрасно, най-чудесно в живота мога да си пожелаая. И аз си представих как ние се връщаме, как ни посрещат, както посрещнаха героите летци, които спасиха челюскинци през 1933 година, когато тия хора, които всички обичаха и за които всички говореха, пристигнаха в автомобили, обсипани с цветя, и цяла Москва беше бяла от хвърчащи листчета, цветя и бели рокли, с каквито жените посрещнаха героите. Но това го исках не за себе си, а за Саня и за баща ми, ако можеше да се допусне най-невъзможното, което не можеше да се допусне иначе, освен както сега, в полусънно състояние във вагона, под тая равномерна музика на колелата, която почваше все отново...

Тогава „стрела“ пристигаше в Ленинград в 10 часа и 20 минути и съседите отдавна вече пушеха в коридора, навярно чакаха да се облека и изляза, но аз все лежах. Боях се, сякаш че като стана, вече няма да се върне това чудно детско състояние на душата ми.

Бяхме се уговорили, че сестрата на Саня (която за разлика от моя Саня в писмата винаги наричах Саша) ще ме посрещне на гарата „или Петя — пишеше тя, — ако не ми бъде «добре».“ Тя неведнъж между другото споменаваше, че не е съвсем добре, но писмата ѝ бяха така весели, с рисунки, че не придавах никакво значение на тези нейни думи. Впрочем досещах се каква е работата. В едно от писмата ѝ Петя беше нарисувана с книга в едната ръка и с младенец в другата, при което, колкото и да беше странно, те си приличаха един на друг.

Всички стояха с шапки и палта. Спътниците ми помогнаха да си сваля куфара — доста тежък, защото бях си взела всичко, което имах, и даже отломъци от няколко вида интересни планински камъни, сякаш предчувствувах, че дълго няма да се върна в Москва. Вълнувах се — Ленинград! Изведнъж между главите се мярна перонът и аз затърсих Сковородникови, но перонът изчезна, никого не видях и аз си спомних с досада, че не им телеграфирах номера на вагона.

Носачът измъкна моя куфар и ние с него изчакахме да минат всички, но Сковородникови ги нямаше.

— Може би са при входа на гарата? — каза носачът.

Ние отидохме при входа — постоях там още половин час и най-после казах, че това е безобразие. Да те канят на гости, а след туй дори да не те посрещнат! И знаят, че идвам за пръв път в Ленинград!

Поколебах се за минута дали да ида в хотел, но ме обзе някакво безпокойство, защото това все пак не беше естествено, и затуй тръгнах към Сковородникови.

Всъщност, право да си кажа, аз почти не ги познавах. Със Саша се запознахме в Енск преди много години и оттогава бяхме се виждали не повече от три-четири пъти. Но ние си пишехме редовно и най-много през тия години, когато бях така самотна в Москва, след мамината смърт. Тя винаги ми предаваше съдържанието на писмата, които Саня ѝ пращаше, и всякога ме уверяваше, че той ме обича, даже когато в Балашов, а след това в Заполярие той ме беше забравил.

Тя беше моя приятелка и съвсем не се съмнявах, че сега, когато се видим — наистина ще ми бъде приятелка, още повече че беше сестра на Саня.

С Петя също така твърде малко се бяхме виждали. В Енск той беше дълъг, чорлав млад човек, който винаги правеше нещо неочаквано — неочаквано идваше на гости, когато никой не му се

надяваше, и също така неочаквано ставаше и си отиваше. На няколко пъти той идва в Москва с един от ленинградските театри и всякога ме посещаваше — също такъв стремителен, чорлав и „неочакван“, само че по-възмъжал.

В едно от писмата си Саша подробно ми разказваше и даже ми чертаеше как се отива от гарата до тях, до площада „Карл Либкнехт“, където живееха. Но аз всичко забърках и излизайки на „Невски“, попитах един вежлив господин с пенсне:

— Кажете, моля ви се, откъде се отива на Невски проспект?

Това беше позор, за който аз никому не казах.

След това в трамвая ме притиснаха и единственото, което успях да забележа, бе, че в сравнение с московските улици тукашните бяха празни. Празна беше и тая, по която, слизайки от трамвая, се потътрих с моя куфар. А ето и №79. „Фотограф-художник Бернщайн“.

Тук е.

Стоях на площадката на третия етаж и разтривах пръстите на ръката си, изтръпнали от проклетия куфар, когато долу вратата се хлопна и един дълъг човек в шлифер, с каскет в ръка се промъкна край мене, изкачвайки се през стъпало.

— Петя, вие ли сте?

Навярно в това време той беше съвсем далеч от каквато и да било мисъл за мене, защото се спря, погледна ме и като не намери нищо интересно у мене, направи движение, за да продължи изкачването си нагоре. Но някакъв смътен спомен го спря все пак.

— Не ме ли познавате?

— Но разбира се, че ви познах! Катя, аз тичам от болницата — с отчаяние каза той, — тази нощ откараха Саша в болницата.

— Какво има?

— Да, взеха я. Да идем горе. Затова не можахме да ви посрещнем.

— А какво се е случило с нея?

— Нима не ви е писала?

— Не.

— Е, хайде да се качим, всичко ще ви разкажа...

Очевидно семейството на фотографа-художник Бернщайн взимаше дейно участие в работите на Саша и Петя, защото една малка,

изящно облечена жена посрещна Петя в антрето и развълнувано го попита:

— Е, какво?

Той отговори, че нищо не знае и че не са го пуснали, но в тая минута дотърча още една такава малка, изящна жена и също попита с вълнение:

— Е, какво?

И на нея Петя трябваше подробно да разкаже, че той нищо не знае и че не са го пуснали.

Саша чакаше дъщеря или син — ето защо са я закарали в болницата.

— Петя, а защо толкова се вълнувате? Уверена съм, че всичко ще бъде прекрасно.

Ние бяхме сами в неговата стая и той седеше срещу мене в креслото, отпуснал глава, с дигнати слаби рамене. Той имаше съвсем тъжен, разстроен вид, и болезнено беше стиснал зъби, когато му казах, че всичко ще бъде прекрасно.

— Вие не знаете... Тя е твърде болна, тя има грип и кашля. Тя също казваше, че всичко ще бъде прекрасно.

Той скочи.

— Трябва да ида при Габричевски. Телефонирах му, но той каза, че му е неудобно, защото Саша не е при него, а в друга болница. Саша е при Шрьодер.

Разбрах, че Габричевски — това е лекарят, който лекувал Саша.

— Не, да идем най-напред при нея. Голяма работа, грип! Уверена съм, че всичко ще мине.

Той ме погледна смутено.

— Какво става с тебе, Петя, опомни се! — казах аз с досада.

Карах му се по целия път, а той постепенно се свързе и неочаквано се засмя даже когато му нарисувах тържествената картина на Сашиното възвръщане вкъщи с дъщеря или син.

— Вие разбира се, искате син?

— Ох, даже жаба да е, само да се свърши по-скоро!

Не знам каква е тая клиника. Петя каза, че е много добра, но мене ми се видя действително чудно, че в нея нямаше чакалня, а всички стояха долу при входа, отделен от стълбата с дървена преграда. Няколко също такива като Петя разстроени млади бащи седяха по

скамейките или тъжно се разхождаха, като се блъскаха един в друг. Петя също щеше да седне, но аз го замъкнах горе и една симпатична сестра ни каза, че професорът трябва да се улови в коридора, когато свърши обиколката и тръгне за другото отделение.

Най-после ние го срещнахме и той само замижа и се засмя, когато Петя се нахвърли срещу му, подскачайки от вълнение.

Заведе ни в кабинета си, но за мой голям срам, докато разговаряхме, аз просто се влюбих в тоя човек. Той имаше добри сини очи и здраво стискаше ръката на Петя, като му обясняваше от какво трябва и от какво не трябва да се боим. Удивително предразполагаше хората към себе си. Не можеше да се каже, че говори съвсем успокоителни работи, но ние, не знаем как, се успокоихме. Изобщо професорът беше уверен, че всичко ще се свърши благополучно, „макар грипът в такова положение е, разбира се, съвсем излишен“. За Саша каза, че тя е такъв юнак, какъвто рядко се среща.

Вкъщи се върнахме с прекрасно настроение и тогава Петя си спомни, че идвам от път, а той не ми е дал даже чай да пия. Вратите се захлопаха и аз чух как някой каза в коридора:

— Стига, Петя, нашият чайник е още горещ.

Но той се върна без чайник, взе от чекмеджето на масата пари и отново излезе, макар да се кълнях, че всичката ми храна от пътя е останала и че няма нужда от нищо.

В тази стая са живели художници — ето какво се хвърляше в очи от пръв поглед. Виждаше се даже, че тук са живели двама художници и че им е било тясно. Най-сетне можеше да се отгатне къде е работил единият и къде минаваше зоната, в която те са си пречили един на друг.

Ето тази бяла, красива маса до прозореца, направена от чертежна — без съмнение е Сашина. А ето тази, мръсната, на която стои макет и се търкалят разхвърляни моливи, четки и свити на тръба рисувателни листа — няма никакво съмнение — е на Петя.

Животът тук е бил съвсем друг; той съвсем не приличаше на моя. Това се виждаше от всичко и изведнъж почувствувах, че съм живяла в Москва, особено напоследък, еднообразно и скучно. Но това бяха хора на изкуството, на таланта, а аз нямах никакъв талант и, разбира се, напразно се разстройвах и напразно мислех по това до връщането на Петя.

Той се извини, че не е разтребено — така внезапно взеха Саша, и мене ми стана срамно, че вместо да подреда стаята, седях до прозореца като глупачка...

— Ох, колко съм гладен! Оказа се, че съм страшно гладен!

И ние седнахме да пием чай и да говорим за Саша.

Съвсем забравих да кажа, че на излизане от клиниката ние се уговорихме с една сестра да ни уведомява по телефона всеки час как се чувства Саша. При това Петя и даде всичките си пари, които имаше — и навярно те са били доста много, защото тя се изплаши и почна да му ги мушка обратно. Сега тя се обади по телефона — беше два часа следобед — и каза, че всичко върви нормално.

— Нормално? — викаше Петя.

— Нормално.

— А как се чувства?

— Нормално.

След час тя пак позвъни и каза отново, че е нормално.

— Попъшква мъничко — добави тя, като помисли.

И аз чух как същият глас, който преди малко предлагаше горещия чайник на Петя, каза възмутено:

— Петя, събирайте си ума. Какво значи попъшква? А вие какво си мислите, не бихте ли пъшкали?

Така продължи целия ден. Надвечер аз свенливо казах, че би било добре да се поразходим и да разгледаме Ленинград, но лицето му прие такъв разстроен и изплашен вид, че се отказах.

— Аз ще ви развличам, бива ли?

И той почна да ми показва своята последна работа — проект за паметник на Пушкин по случай сто годишния му юбилей. Пушкин беше изобразен, както се разхожда по крайбрежието на Нева, срещу вятъра, с развяващ се шинел, с упорито, вдъхновено лице. Този Пушкин беше млад, романтичен, приличен на негър, вгълбен в себе си с някаква скрита радост.

— Харесва ли ви?

— Твърде много. Аз не знаех, че вие се занимавате със скулптура.

Той почна да ми обяснява защо се е захванал със скулптура, след това изведнъж почна да говори за шахматния турнир в Москва с участието на Ласкер и Капабланка, след това — за международното

положение. При това през всичкото време се ослушваше звъни ли телефонът и за каквото и да говореше, даже когато разправяше за итало-абисинската война — умът му беше само при Саша и при никой друг...

В осем часа сестрата, кой знае защо, не позвъни и ние отново изтичахме до клиниката и тоя път говорихме с онази мила сестра, която ни посъветва да пресрещнем професора след обиколката му. Изобщо всичко било добре, а сестрата не позвънила, защото ѝ било някак съвестно така често да ни безпокои.

Ние се върнахме и Петя почна да ме запознава със семейството на фотографа-художник, с неговата мъничка, изящна побеляла съпруга и със също мъничката, изящна сестра на съпругата му. А самият хазаин, кой знае защо, живеел в Москва, но беше ми показан неговият портрет и той ми направи впечатление на представителен мъж с красива прическа и в кадифена куртка — истински фотограф-художник и даже най-сетне повече художник, отколкото фотограф.

Към два часа аз си легнах на Сашиния креват, а Петя каза, че не му се иска да спи и седна с книга в ръка до телефона. Сестрата се обаждаше по телефона сега акуратно и всеки път се извиняваше за безпокойството. Заспах след един от тия разговори, но ми се стори, че съм спала само минута, когато някой бърже-бърже изчука на стената и аз скочих, без да разбирам къде съм и какво става с мене. В коридора светеше и оттам се чуваха гласове, като че ли говореха няколко души изведнъж, прекъсвайки се взаимно. В същия момент, още сънena, Петя ми се стори като някакво дълго чудовище, което се втурва в стаята и почва да танцува, да танцува...

След това се пресегна през масата и почна да сменя нещо от стената.

— Петя, какво правите, какво се е случило?

— Момченце — развика се той. — Момченце!

Всичко падаше на пода, защото той сваляше от стената някакъв голям портрет в тежка рамка и първо застава на колене, а сега ходеше по масата и се стараеше да се мушне между стената и портрета.

— А Саша? Как е Саша? Вие се побъркахте! Защо сваляте тази картина?

— Аз обещах да я подаря на Розалия Наумовна, ако всичко мине благополучно.

Той слезе от масата, целуна ме и заплака.

ДЕВЕТА ГЛАВА

СРЕЩА

Всичко мина хиляди пъти по-добре, отколкото се очакваше, и на сутринта ние изпратихме вече на Саша писмо, бонбони и кошница с цветя — най-голямата, която се намери в магазина. Когато ние предавахме всичко това, служещият каза: „Ах!“ — и дежурната сестра също каза: „Ах!“

Всичко мина благополучно, но професорът, в когото се бях влюбила, изглежда беше недоволен от нещо. Впрочем може да ми се е сторило само така. Неизвестно защо Саша задържаха на прегледа доста дълго, но най-после я пренесоха, докато бяхме още там. Ние ѝ изпратихме сестра, онази същата, която ни звънеше по телефона, и тя ни донесе бележчица:

„Петенка, твърде много прилича на тебе, с голям нос като твоя. Нима не ти казах, че всичко ще бъде прекрасно? Скъпа Катя, целувам те. Благодаря за чудните цветя. Не беше нужно да пращате толкова много. Поздравете Бернщайнови. Ваша Саша“.

Доплака ми се даже, когато прочетох тази бележка. Може би бях се просълзила малко, но в това време някой в чакалнята попита колко е часът и се оказа, че е десет без четвърт.

Казах довиждане на Петя, комуто никак не се искаше да остави този дом, и тръгнах към гарата, защото влакът от Мурманск пристигаше в 10 часа и 40 минути.

Забелязах, че по-преди, когато виждах Саня след дълга раздяла, обхващаше ме някакво особено чувство на разочарование. Като че ли най-хубавото все пак си оставаше онова, което изпитвах преди срещата, за която си мечтаех и си я представях хиляди пъти! Така се почувствувах в Москва, когато Саня пристигна от Север и ние се срещнахме пред Большой театър. Тогава ми се струваше, че трябва да се случи нещо необикновено, някаква промяна във всичко — и на земята, и на небето. Но нищо не се случи освен това, че ние и двамата по-късно съжалявахме за тази среща.

И ето сега, когато дойдох на гарата — изведнъж се изплаших от онова чувство: другите хора бяха дошли също като мене, за да

посрещнат някого, носачите тичаха към влака, грозният кондуктор с побелели мустаци грубо ругаеше за нещо служащия във вагона.

Но аз разбрах, че онова чувство ще се изпари, защото ние сега имаме съвсем друга среща...

Влакът се показва — и вълнението в миг се предаде по цялата дължина на перона. Посрещачите бяха малко, но все пак аз застанах по-далеч от всички, настрана, та да може изведнъж да ме забележи. Струваше ми се, че бях спокойна. Само че сякаш всичко ставаше много бавно — влакът бавно се приближаваше към перона и първите пътници бавно слизаха по стъпалата и неизказано бавно идваха срещу мен — идваха, минаваха, а Саня все го нямаше, и отново идваха, и сърцето ми сякаш потъна някъде, защото го нямаше. Той не пристигна...

— Катя!

Обръщам се. Той стои пред първия вагон, аз тичам към него, тичам и чувствавам как цяла треперя от вълнение и щастие.

Ние също твърде бавно минахме по перона, защото през всичкото време се спирахме, за да се погледаме. Не помня за какво говорехме в първите минути. Саня ме питаше нещо набързо, а аз отговарях, без да слушам. След това му разказах за Саша и ние се спряхме отново — тоя път на неудобно място, защото почнаха изведнъж да ни блъскат — и дълго говорихме за Саша.

— А как е Петя? Той навярно е дигнал на крак целия Ленинград. Та той е побъркан. Ах, как отдавна не съм го виждал.

Ние тръгнахме за хотел „Астория“, защото Саня каза, че му е удобно да се настави в хотел, и оттам почнахме да звъним по телефона на Петя, първо вкъщи, а после в клиниката. В клиниката вече го познавах и казах, че отишъл да търси кифли с мак.

— Какво?

— Кифли с маково семе.

— Отишъл за кифли с мак — с недоумение казах аз и закачих слушалката.

Саня се превиваше от смях.

— Петя си е спомнил, че Саша обича кифли с мак — обясняваше ми той. — Тя всякога обичаше кифли с мак. Ох! Милият! А казва ли още „дяволски-глупак“? Той казваше „дяволски-глупак“ и „смешно“. Защо ме гледаш?

Гледах го, защото тъй много ми харесваше, просто ужасно много. Ние отново не бяхме се виждали цяла година, но странно, чувствах, че сме хиляди пъти по-близки, отколкото след пораншните раздели. Не знам защо ми се стори, че е станал по-висок за тази година и с по-широки гърди и плещи. Чертите на лицето му бяха станали по-определени, по-смели, по-силни, особено линията под брадата и устата. Той вече не приличаше на момче и сега, разбира се, не можеше да се каже за него, че му е още рано да се жени. Само че на темето му стърчеше предишният непокорен перчем, макар че беше причесан и също вече някак по-солиден.

— Аз забравих, че ти си така красива — каза той. — Твърде странно, но там това някак не беше важно за мене.

— А тук?

Той ме целуна и ние отново затърсихме Петя по телефона.

Тоя път той си беше вкъщи и като луд се развика по телефона, когато му казах, че Саня стои до мен и измъква слушалката от ръцете ми. Те дълго безразборно крещяха: „Е, как си, старче?“ И си викаха един на друг „дяволски-глупак“. После Саня го попита намерил ли е кифли с мак и като се задъхваше от смях, почна да ми обяснява със знаци, че не е намерил. В края на краищата те се уговориха: Саня ще иде в клиниката и заедно ще опитат да влязат при Саша.

— А аз?

Той отново ме прегърна.

— Закъде съм сега без тебе? — каза той. — Сега, брат, е свършено. Край, край!

И той ме попита шепнешком, както тогава във влака, когато го изпращах:

— Обичаш ли ме?

— Да, да.

Разбира се, при Саша не ни пуснаха, но ние отново и предадохме бележка и получихме отговор, тоя път с молба да успокоим Петя, който е „омръзнал на всички“. Тя ни пишеше още, че ѝ се иска да се поразходи с нас и в заключение ни питаше обядвали ли сме или още не, та да заберем и мъжа ѝ, защото той „може по две денонощия да не яде, ако няма кой да му напомни“.

От обедата нищо не излезе. Саня трябваше да иде в Арктическият институт и аз тръгнах да го изпратя — не само защото ми се искаше,

но защото все пак трябваше да се поговори по нашата работа, за която ние си уредихме срещата в Ленинград. Той не беше получил последните ми писма и не знаеше новините за „Пахтусов“, за който беше току-що решено да тръгне през Маточкин Шар, а след това, като обиколи Северна Земя, да се отправи към Ляховските острови.

— Е, какво, ние ще имаме доста време, това е всичко — каза Саня. — Мен ме безпокои най-вече времето.

Ние заговорихме за състава на експедицията и той каза, че е предложил един радист от Диксон, след това доктор Иван Иванович и своя механик Лура, за когото той често ми пишеше от Заполярие.

— Радистът е превъзходен. Знаеш ли кой е?

— Не.

— Корзинкин — тържествено каза Саня. — Оня същият.

Признах, че за пръв път чувам това име и Саня ми обясни, че Корзинкин е един от двамата руснаци, които са били с Амундсен на Южния полюс, и че Амундсен даже споменава за него в своята книга.

— Добре е, нали? Петият съм аз. А шестата си ти. Теб предложих като „дъщеря“.

— Така ли? А струва ми се, че имам право на участие в тая експедиция не само като дъщеря на капитан Татарinov. Ама ти наистина ли вписа професия дъщеря?

Саня се смути.

— Какво от това? — промърмори той. — Нищо особено няма. Глупаво ли е?

— Много?!

— А иначе ще излезе, че ходатайствувам за жена си. Неудобно е.

— Саня, аз изобщо не съм те молила да ходатайствуваш — казах спокойно. — Дъщеря, жена! Също съм и племенница и внучка. Аз съм стар геолог, Саня, и помолих началника на Главсевморпут да ме включи в състава на експедицията като геолог, а не като твоя жена. Тук му е мястото да кажа, че не съм още твоя жена и ако ти се държиш така глупаво, мога и за друг да се омъжа. Струва ми се, ние още не сме регистрирали нашия брак?

Мене даже ми дожаля за него, той почна да мига и неловко се засмя и като свали фуражката си, изтри с длан челото си.

— Катя, прости, честна дума! — промърмори той. Целунах го бърже, макар че стояхме вече в двора на Арктическият институт, и

казах:

— Е хайде, все едно че нищо не е било.

Той обеща да ми се обади по телефона към 6 часа или сам да дойде при Петя.

ДЕСЕТА ГЛАВА

НОЩ

Той не се върна в 6 часа, а към 11 часа, и не при Петя, а в „Астория“, и ни помоли веднага да идем при него за вечеря, защото не успял да обядва и бил гладен като вълк, а му било скучно да яде сам.

Но Петя беше уморен след тревожния ден; освен това той беше пил ракия за кураж и сега лежеше на дивана и сънно блещеше очи като клоун със своя чудноват нос и несъразмерни ръце и крака.

Помня датите на всички наши срещи със Саня, и не само на срещите, но и на писмата. В градинката на „Триумфалния“ площад ние се срещнахме на 2 април, а пред Большой театър на 13 юни. Тая паметна за цял живот вечер, когато ми съобщи по телефона, че се е прибрал от Арктическият институт, и когато аз отидох при него, бе 21 май.

Ние се познавахме от детски години и мене ми се струваше, че го познавам така, както сам той не се познава. Но такъв като тази вечер по-рано не бях го виждала и даже му казах това.

Проектът беше напълно приет и в института бяха му направили много комплименти — очевидно не без основание. Той беше се виждал с професор В., именно оня, който бе открил острова въз основа на дрейфа на „Св. Мария“, и В. се бе отнесъл към него превъзходно. Саня бе в Ленинград, в прекрасния огромен град, който обичаше още когато беше в авиаторската школа — в Ленинград след тишината на Заполярие! Всичко вървеше добре, успешно.

И това щастие, този успех се виждаше от лицето му, от всичките му движения, от начина, по който ядеше дори. Очите му блестяха, държеше се гордо и едновременно свободно. Ако не бях го любила цял живот, то тая вечер бих се влюбила непременно.

Ние като че ядохме безкрайно дълго, след това отидохме да се поразходим, защото му казах, че не съм успяла още да разгледам Ленинград, и Саня се въодушеви и каза, че иска „сам да ми покаже какъв град е този“.

Минаваше два часът, най-тъмният час на нощта, но когато излязохме от „Астория“, беше така светло, че аз нарочно се спрях на

улица „Гогол“ и почнах да чета вестник.

Бяла нощ! Но Саня каза, че не се чуди на белите нощи и че в Ленинград те са хубави само затова, защото не продължават по половин година.

Минахме под арката на Главния щаб и великолепият пуст площад се откри пред нас — не така голям, но просторен и някак си строг, не приличащ на откритите московски площади. Беше ми неприятно, ала аз не знаех какъв е този площад и Саня трябваше да ми даде един кратък урок по руска история, споменавайки датата 7 ноември 1917 година.

След това тръгнахме по улица „Халтурин“ — на електрическата светлина прочетох названието на голямото здание — и ние дълго стояхме под исполините, които крепяха на плещите си високия вход на Ермитажа. Не знам как ги гледаше Саня, но аз ги гледах с нежно чувство, сякаш бяха живи — беше им така тежко и все пак бяха прекрасни.

След това излязохме на крайбрежната улица — ето къде беше тая бяла нощ — ни ден, ни нощ, ни утро, ни вечер! Над сградите на Военномедицинската академия небето беше тъмносиньо, светлосиньо, жълто, оранжево — сякаш бяха събрани всички цветове, каквито имаше на света! Там някъде беше слънцето. А над Петропавловската крепост всичко беше по-иначе — мъгливо-сиво, до такава степен друго, та просто да не повярваш, че това е едно и също небе. И ние дълго гледахме първо крепостта и небето ѝ, а после се обърнахме изведнъж към Военномедицинската академия и нейното небе, и това беше като мигновено преминаване от една страна в друга — от неподвижната и сивата в прекрасната и живата с бързо променящи се цветове.

Стана студено, бях леко облечена. Завихме се в мушамата на Саня и дълго седяхме прегърнати и умълчани.

Ние седяхме на полукръгла гранитна скамейка, при самия наклон към Нева, и някъде долу се чуваше как се разбиват вълните о каменния бряг.

Не мога да ви предам колко щастлива бях и колко леко ми беше на душата през тази нощ! Най-после бяхме заедно и сега няма да се разделим никога. И нямаше какво повече да си доказваме и нямаше за

какво да се сърдим, както се сърдохме цял живот. Аз взех ръката му, коравата, широка, мила ръка, и я целунах, а той целуна моята.

Не помня къде още бродихме през тази нощ, само помня, че никак не ми се искаше да се разделя с Нева. През всичкото време някъде пред нас беше джамията със своя сив купол и двете минарета — едно по-високо и друго по-ниско, и ние все вървахме към нея, а тя бягаше от нас, като видение.

Портиерите подмитаха вече улиците и големият жълт диск на слънцето беше се издигнал високо над Виборгската местност и колкото и мъчно да ни беше да се разделим с тази нощ, тя си отиваше — когато Саня изведнъж реши, че трябва веднага да позвъни по телефона на Петя...

— Ние ще го попитаме — каза той, като се смееше — как е мислил да прекара тази вечер.

Но аз го склоних да не се обаждаме, защото телефонът се намираще във вестибюла, и ние бихме събудили цялото семейство на фотографа-художник Бернщайн.

— Семейството е много мило и безобразие ще бъде да го будим по никое време!

Пред джамията — ние все пак стигнахме до нея — Саня извика такси и изведнъж ни се стори така удобно в таксито, че Саня почна да ме уговаря да идем и на острова, а след това при Петя. Но му предстоеше труден ден, аз исках да се прибере и поспи, макар и за малко...

Върнахме се в „Астория“ и почнахме да си варим кафе. Саня винаги си носеше кафениче и спиртник — на Север той беше се пристрастил към кафето.

— А страшно е нали, че е така хубаво? — каза той и ме прегърна. — Сърцето ти бие така силно! И моето — чуй!

Той взе ръката ми и я сложи на сърцето си.

— Ние много се вълнуваме, това е смешно, наистина?

Той говореше нещо, без да внимава какво, и гласът му изведнъж стана съвсем друг от вълнение...

У Сковородникови ние отидохме едва към един часа. Малката изящна стара дама ни отвори и каза, че Петя не е вкъщи.

— Той отиде в клиниката.

— Така рано?

— Да.

Тя беше разстроена.

— Какво се е случило?

— Нищо, нищо. Той попита по телефона там и му отговори, че на Александра Ивановна станало малко по-лошо.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА СЕСТРА

И ето, почнаха се ония дни, за които и сега още си спомням с горчиво чувство на безсилие и обида. По три пъти на ден ние ходехме в клиниката на Шрьодер и дълго чакахме пред малката витрина, в която висеше температурният лист: „Сковородникова — 37; 37.3; 38.2; 39.9“. Но това не беше обикновено възпаление на белия дроб, щом на деветия ден настъпва криза, а след туй температурата спада, както беше с мен в училището. Това беше проклетото „пълзящо“ възпаление, както се изрази професорът. Имаше дни, когато температурата ѝ биваше почти нормална, и тогава ние се връщахме много весели и почвахме изведнъж да очакваме Сашиното връщане вкъщи. Розалия Наумовна, така се казваше съпругата на фотографа-художник — разказваше, че тя също е боледувала от възпаление на дробовете и че тази болест е дребна работа в сравнение с гнойния плеврит, от който е боледувала сестра ѝ Берта. Петя почна да говори за своята скулптура и веднъж успях даже да го убедя да идем заедно в Ермитажа. Но на сутринта ние стояхме отново мълчаливо пред витрината и гледахме, гледахме, гледахме... Забелязах, че Петя веднъж затвори очите си и отново ги отвори бърже, като в детските години, когато мислиш, че ще отвориш очи и ще видиш съвсем друго нещо. Но той видя същото, което видях и аз, което ние се надявахме да не видим повече: Сковородникова — 38.1; Сковородникова — 39.3; Сковородникова — 40.

Три дни наред температурата се задържа до 40, след това рязко спадна — за няколко часа — и отново се вдигна, тоя път до 40.5. Аз бях уверена, че това не е възпаление на дробовете, и скришом от Саня отидох в квартирата на професора. Но той потвърди диагнозата — огнището се прослушва съвсем ясно — не едно, а няколко и в двете белодробни половини. Той каза, че това не е по неговата специалност и че Саша вече я гледа терапевт.

— И какво?

— Грип, който се усложнява във възпаление на белите дробове.

Аз бях уверена, че той ходи при Саша по сто пъти на ден, че изобщо в клиниката се отнасят много добре към нея, но все пак попитах не мисли ли той, че трябва да се извика още някой терапевт.

— Може би Габричевски?

— Разбира се, моля. Аз сам ще му съобщя по телефона.

Но температурата не спадна от това, че я прегледа Габричевски.

Просто не виждах Саня през тези дни; той само ми се обаждаше по телефона, понякога нощем, и веднъж отидох при него в института, в малката стаичка, определена за екипирането на експедицията. Той седеше до масата, затрупана с оръжие, фотоапарати, ръкавици и кожени чорапи. Мустакат, сериозен човек в кожено палто сглобяваше една двучевна пушка и се сърдеше, че цевите не прилягат към дървеното ложе на пушката.

— Но как е тя? Ти видя ли я? Какво казват лекарите?

Телефонът звънеше всяка минута и той най-после взе слушалката и с досада я хвърли на масата.

— Все същото положение.

— А температурата?

— Тази сутрин беше 40.2.

— Дявол да го вземе! Нима няма никакво средство?

Той бе много отслабнал през тия дни, имаше тревожен, изморен вид, не приличаше изобщо на себе си, особено от първия ден на пристигането си.

— Колко си отслабнала — не спиш ли? — попита той. — Не разбирам все пак какво е положението?

— Непосредствена опасност няма.

— Какво?

— Габричевски каза, че непосредствена опасност няма.

— Хайде, остави ги, дявол да ги вземе! — злобно каза Саня. — Не могат да излекуват човека! Та тя беше здрава. Та аз знам, тя не е боледувала никога от нищо.

Казах му, че сега навярно няма да го видя няколко дни, защото са ми разрешили да дежуря при Саша и от тази вечер отивам в болницата. Той взе ръката ми и с благодарност ме погледна. После ме изпрати до вратата и се разделихме.

Тя лежеше, забила поглед в тавана, като рядко си облизваше пресъхналите устни, и не можа изведнъж да ме познае, може би

защото аз бях с шапчица и бяла престилка. На първо време мене все ми се струваше, че тя ме взима за някой друг.

Виждаше се, че отдавна не бе спала и че не можеше още да разбере кога е утро, кога е вечер — и като че ли времето не я интересуваше вече.

Нещо татарско се забелязваше в лицето ѝ, пребледняло, широковато, с дълбоко хлътнали очи. Тя гледаше винаги малко изкосо и по-преди това даже ѝ приличаше, придаваше ѝ неволно мило кокетство. Но сега — не знам защо, това ставаше нощем — нейният тежък, крив поглед изпод вежди ме плашеше. Тя сядаше на леглото, изправена, възмургаво-бледна, с плитки, прехвърлени отпред на гърдите, и мълчеше, с никакви молби не можех да я накарам да си легне. Веднъж това се случи пред Саня и той не можа дълго да дойде на себе си — тя много му напомняше майка му.

Не беше ми се случвало по-рано да гледам болни, особено така тежко болни като Саша, но аз се научих. Това беше трудно, защото Саша почти не спеше, а щом заспеше, изведнъж се събуждаше и необходимо беше през всичкото време да се следи за дишането ѝ.

Имаше дни, когато животът се възвръщаше към нея, при това с необикновена сила. Помня един такъв ден, четвъртия от оставането ми в болницата. Тя спа добре през нощта и на утрото, като се събуди, каза, че иска да яде. Тя пи чай с мляко и изяде едно яйце и когато почнахме да я завиваме, за да проветрим стаята, изведнъж каза:

— Катенка, та ти през всичкото ли време си при мен? И тук спиш?

Навярно лицето ми трепна малко, защото тя ме погледна с учудване.

— Какво казваш? Много ли болна бях? А?

— Сашенка, ние сега ще отворим прозореца, а ти лежи тихо и мълчи, добре ли е тъй? Ти беше болна, а сега се поправяш и всичко ще бъде прекрасно.

Тя замълча послушно и само за малко задържа ръката ми в своята, когато ѝ разтривах с ароматичен оцет лицето и ръцете. След това донесоха мъничкия и ние почнахме да го разглеждаме, докато той бозаеше, широко отворил очи, със сериозно безсмислен израз.

— Твърде много прилича, нали? — попита Саша под маската.

Беше й приятно, че прилича на Петя и всъщност наистина имаше нещо дълго в профила му — макар че беше само на десет дни, той си имаше вече профил. Но мене ми се струваше, че прилича на Саня — не на майка си, а именно на моя Саня: малкият така отчаяно смело бозаеше.

— А как е Петя? Той много се безпокои, нали? Днес сънувах, че е дошъл тук, в тая стая, и го крият от мене. Аз го виждам, а Мария Петровна казва, че го няма.

Мария Петровна се наричаше сестрата.

— А той седи ето тук, където си ти, и мълчи. Той не трябваше да говори, защото го криеха от мен. Господи, аз пак забравих, та ти почти не го познаваш.

— Струва ми се, че аз се познавам с него от сто години.

— А Саня как е? Кога заминавате вие?

— Може би след две седмици. Нашият „Пахтусов“ се ремонтира още. Едва в края на юни ще излезне от дока.

— А какво е док?

— Не знам.

Саша се засмя.

— Вие сте щастливи, мили!

Ние разговаряхме навярно цял час, между впрочем и за „Пушкин“ на Петя и Саша каза, че и на нея й се струва хубав.

— Той много се разпилява — каза тя с огорчение. — Отначало бях против това да почне скулптура. Но той е такъв и в рисунката.

Тя си спомни как се запознахме в Енск, как им бях на гости и как леля Даша каза за мене: „Нищо, харесва ми. Такава красива, тъжна, здрава“.

— А къде е леля Даша? — попитах аз. — Защо тя не дойде? Първи внук, такова събитие.

— Та нима не знаеш? Тя е много болна, сърцето й не е добре, та лекарите наскоро казваха, че трябва да лежи може би половин година. Ние с Петя често пътуваме до Енск, почти всяко лято.

Тя говореше още трудно и често се спираше, за да си поеме дъх. Но все пак не можеше да се прави сравнение с миналия ден! Беше й много по-добре.

— Ами съдията как е?

— Какъв съдия?

— Та нашият съдия!

И тя ми разказа, че съдията Сковородников — бащата на Петя, е награден с ордена „Знак за почит“.

— Там е хубаво, нали? — каза тя, като помълча. — В Енск. Вие ще дойдете ли?

— Разбира се!

Професорът терапевт, с когото говорих през тоя ден, отмени лекарствата за сърцето и каза, че ние изобщо „много тъпчем Саша с лекарства“. Като излизаше, той каза, че тия дни чел за забележителното ново средство против белодробното възпаление — сулфидин, което е открито наскоро в чужбина.

Надвечер на Саша ѝ стана малко по-зле, но не се разстроих много, защото вечер ѝ ставаше винаги по-лошо. Четях, като държех книгата под самата лампичка, която бе поставена на нощното долапче, и покрих абажура с касинката^[1], за да не пречи светлината на болната. Вечерта Саня ми изпрати книги и аз четях, помня като сега, „Гостоприемна Арктика“ от Стифансон. Моето участие в експедицията беше окончателно решено, и то като геолог. След няколко дни трябваше да се явя при професор В., който беше назначен за ръководител по научната част. Разбира се, нямах намерение да скриям, че засега знаех все още твърде малко за Севера. Книгите, които ми бе изпратил Саня, трябваше непременно да прочета, защото това бяха основни книги.

Навярно беше три часът, когато станах, за да видя как е Саша. Тя лежеше с отворени очи.

— Какво ти е, Сашенка?

Тя помълча.

— Катя, аз умирам — каза тя тихо.

— Ти се поправяш, днес ти е много по-добре.

— Не би ми било страшно толкова, но за малкия ми е страшно.

Очите ѝ бяха пълни със сълзи и тя се стараеше да си обърне главата, за да ги изтрие о възглавницата.

— Навярно ще го вземат в института?

— Стига, Саша, в какъв институт?

Избърсах очите ѝ и я целунах. Челото ѝ беше много горещо.

— Ще го вземат в института и после няма да го позная. А защо го няма Петя? Защо не го пускат? Какво право имат да не го пускат? Те

мислят, че аз не го виждам. Та ето го, ето!

Тя искаше да се вдигне, но не ѝ дадох. Сестрата дойде и я изпратих за кислород...

Какво да разкажа за ужаса, който почна от тая нощ?

Всеки час ѝ слагаха камфор и все по-малко ставаха часовете, когато тя можеше да диша без кислород. Температурата спадаше и вече нито камфор, нито дигален можеха да действуват на сърцето ѝ. Тя лежеше с посинели пръсти, лицето ѝ вече ставаше восъчно, но все правеха нещо с това бедно, измъчено, избодено от инжекции тяло.

Не знам колко продължи всичко това, трябва да беше дълго, защото настъпи отново нощ, когато един от лекарите, някакъв нов, когото по-рано не бях виждала, тихо излезе от стаята и дойде в коридора, където бяхме: Саня, Петя и аз. Не знам защо нас ни бяха изпъдили от стаята. Той се спря на вратата, после бавно тръгна към нас.

[1] Забрадка, триъгълна кърпа на милосърдна сестра. Б.пр. ↑

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПОСЛЕДНО ПРОЩАВАНЕ

Колко много узнаваш за човека, когато умре! Слушах речите на гражданската панихида в Художествената академия и си мислех, че едва ли на Саша са ѝ казвали приживе и половината от това, което говориха за нея след смъртта ѝ.

Ковчегът бе поставен на възвишение и имаше много цветя, тъй че бледното ѝ лице едва се виждаше между цветята. Всички се обръщаха към нея, не знам защо на „ти“ и казваха, че тя била „прекрасен художник“, „прекрасен съветски човек“ и че „внезапната смърт безсмислено я грабнала“, и т.н. И тъй далеч бяха тия речи от мъртвото тържествено-строго лице!

Чувствувах се зле и едва изтряях до края на панихидата. Нямаше какво повече да се прави — след такава всекичасна, всекиминутна работа, работа от душа, с която с всички сили се стремиш да спасиш близкия човек. Сега бях свободна. Стоях пред ковчег в някакво вцепенение. Саня беше до мене, но не знам защо, аз го виждах ту ясно, ту като в мъгла. Той не откъсваше поглед от сестра си и лицето му беше уморено, зло, като че ли той се сърдеше, че тя е умряла.

Той всичко свърши сам — поръча ковчег и кола, разпореждаше се, ходи в общината и на гробищата, изпрати ме в „Астория“, а сам цяла нощ прекара с Петя. Сега той стоеше до мене и непрекъснато гледаше сестра си, като че искаше да ѝ се нагледа за цял живот. Попитах как е Петя, а той мълчаливо ми го показва в тълпата, застанал пред ковчег.

Петя изглеждаше спокоен, но странно ми се видя неговото бледно, равнодушно лице; той като че ли търпеливо чакаше да се свърши най-после тази дълга церемония и Саша отново да си бъде с нас и всичко отново да бъде прекрасно. Старецът Сковородников, който бе пристигнал миналата вечер за погребението, стоеше зад него и сълзите една по една се търкаляха по бузите му и падаха на големите му побелели мустаци. После пак ми притъмня пред очите и не помня как свърши панихидата.

Трябва да бе на втория или на третия ден след погребението на Саша. Сковородников си заминаваше за Енск и дойде в „Астория“, за да си вземе сбогом. При Саня имаше някой, мисля, че агентът, който отправяше материалите за Архангелск, и ние минахме в спалнята. Навсякъде се търкаляха ватени костюми, топли ръкавици, раници... Експедицията вече беше се прехвърлила от Арктическия институт в стаята на Саня.

Поканих стареца да седне на кревата и му направих кафе.

— Заминавате ли? — попита той.

— Да, сега, скоро.

Ние помълчахме.

— Извинявайте, аз не ви познавам още добре — каза той, — но много съм слушал и от душа се радвам, че Саня, когото считам за син, си свързва живота именно с вас. Разбира се, тъжно е, че така се случи... Бихме отпразнували заедно... Но в живота нищо не става по поръчка...

Той въздъхна и повтори още веднъж:

— В живота нищо не става по поръчка... Петя ми каза, че вие сте се грижили за Сашка и аз от душа ви благодаря.

Попитах го как е със здравето си Даря Гавраиловна.

— Там е работата, че не е добре. Не й позволяват да става. Страшно се задъхва. Ако тя беше здрава, ние веднага щяхме да вземем детенцето. И Петя би поживял при нас, макар за известно време. А сега не само че не мога да го взема, а не мога и да си представя как ще се върна. Та тя ще умре, като узнае за Сашенка. Най-голямата й радост в живота — това са Сашенка и Петя.

Знаех за какво мисли, като въртеше в ръката си старата медна запалка, направена от патрон — навярно спомен от гражданската война. Аз сама помислих за това, като се върнах на „Петроградска“ след погребението.

... Празна беше бялата небоядисана маса и не бяха нужни никому малките четки и незавършените медальони-миниатюри в старинен стил, над които Саша работеше през последно време.

„Не би ми било страшно толкова, но за малкия ми е страшно.“ Тя като че ли остави малкия си син в моите ръце. Тя би ме помолила за него, ако умираше в съзнание.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

МАЛКИЯТ ПЕТЯ

Аз можах да прекарам с момченцето само две седмици — нашето заминаване беше определено за средата на юни. Но две седмици не са съвсем малко за едно бебе, което само нямаше повече от две недели. Сега ми е смешно да си спомням как се боях не само да го взема на ръце, но даже и да го пипна, когато ние с Петя отидохме в клиниката, за да го вземем у дома. Аз изохках, когато, разказвайки ми как трябва да се отглежда бебето, сестрата го повдигна високо. Тя го вдигна с една ръка. То зарева, а тя каза хладнокръвно:

— Развива си белите дробове...

Биберонът трябваше да се преварява, да се храни на всеки три часа, да се къпе през ден. Свят ми се зави от нейните наставления! Най-последно, колкото и да беше страшно това, все пак завих детето и го взех на ръце. Навярно съм направила това доста страхливо, защото сестрата ми каза:

— По-смело, по-смело.

И денем, и нощем бях заета: ту трябваше да го преповивам, ту да го храня, ту да го къпя, сутрин и вечер ходех в клиниката за майчино мляко — с една дума, шетнята беше голяма. Но странно, от ден на ден ми ставаше все по-трудно да си представя, че ще престанат скоро тия вечерни къпания, при които момченцето лежеше като мъничък крал в коритото, че няма да има вече ония безконечни спорове с Розалия Наумовна за фалшивия биберон — трябва ли да му се дава или не.

Разбира се, нищо не се промени. Башкирското геоложко управление ме командирова за една година в Арктическият институт; професор В. ме извика да обсъдим подробно геоложката задача на експедицията за Далечния север, при което аз „дадох простор на фантазията си“, защото от геологията на Крайния север не разбирах тогава още нищо.

„Гостоприемната Арктика“ преодолях, макар и трудно, защото я четох нощем, ту заспивайки, ту пробуждайки се, и спомням си, така и не разбрах защо тя е гостоприемна: мене ми се стори не така гостоприемна.

И всеки ден, когато се залавях за книгата, момченцето почваше своето „ля-ля“, сякаш разбираше, че аз заминавам.

Време беше да се помисли как да наредим неговото отглеждане през време на моето отсъствие и неведнъж се опитах да поприказвам за това с Петя. Но мълчалив, смазан, уморен, той ме слушаше с отпусната глава и не казваше нито дума.

— Защо ни е бавачка? — попита веднъж той и аз разбрах, че ще му бъде тежко да види в тая стая чужд човек.

Той не ядеше нищо въпреки моите увещания. Някъде си загуби каскета, навярно на улицата, и все го търсеше у дома. Нито веднъж не погледна детето — ето какво ми правеше поразително впечатление. Но когато на разсъмване бях задрямала веднъж над книгата, внезапно ме разбуди някакъв шум и бърборене: „Бедно, мило“...

Петя стоеше над креватчето по бельо, съвсем слаб, разгърден. Вглеждаше се в спящото дете. Широко отворил очи, с някакво болезнено недоумение.

Той се уплаши, когато го попитах:

— Какво има, Петя?

Отдалечи се бърже от креватчето. Очите му бяха пълни със сълзи, устните му трепереха...

Саня идваше почти всеки ден и винаги от пръв поглед узнавах кога е доволен и кога недоволен от хода на работите. Ние разговаряхме, а след това той излизаше да попуши в коридора и аз отивах при него, за да не му бъде скучно.

— Каква си... — каза той един път, когато малкият заплака и аз го взех от креватчето и почнах да се разхождам из стаята, като го люлеех и тананиках.

— Какво?

— Нищо особено. Същинска майка.

Сама не знам защо, но почувствувах, че се зачервявам. Той се засмя, прегърна ме заедно с малкия и почна да ме целува...

— Не знам как ще я караме — каза ми той друг път с уморено и загрижено лице, — въпреки моите ходатайства отпуснаха малко пари. А с малко пари и времето е малко.

— Какво общо има това с времето?

— За всяка дреболия трябва с часове да мислиш — да я купиш или не. И все това счетоводство, проклето да бъде!

Беше се появила у него привичката да си прехапва долната устна, когато биваше разстроен, и ето той седеше и я хапеше, а очите му бяха черни, сърдити.

— Не би ли могла да ми помогнеш? — нерешително продължи той. — Знам, че си заета. Но разбираш ли, поне да се ориентираш в сметките. Честна дума, боя се, че още преди заминаването ще ме пратят в затвора.

На другия ден, след като дадох на Розалия Наумовна хиляди наставления и записах в какви часове трябва да храни детето, кога да иде за мляко и т.н., отидох при Саня в „Астория“ и останах да нощувам, на другия ден също, защото той наистина не можеше да се справи без мене, а не биваше да излиза даже от стаята си — всяка минута го викаха по телефона.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

НОЩЕН ГОСТ

В един разговор с мене Ч. употреби израза „боледуване от Север“ и само сега, когато помагах на Саня за екипирането на експедицията, напълно разбрах тоя негов израз. Не минаваше ден да не дойде при Саня такъв човек, който да не страда от тая неизлечима болест. Такъв беше П., стар художник, другар и спътник на Седов, който на времето горещо се отзова за статията на Саня, напечатана във в. „Правда“, и който впоследствие напечата своите спомени за „Св. Фок“, връщането му на Голямата Земя и прибирането на щурмана Климов от нос Флор.

Идваха момчета, които молеха Саня да ги вземе на „Пахтусов“ за огняри, готвачи и какво ли не още.

Идваха честолюбци, които търсеха леки пътища към почит и слава, идваха безкористни мечтатели, които си представяха Арктика като страна на чудесата, като приказна страна.

Между тия хора един път ми се мярна човек, за когото не мога да не си спомня сега, когато всичко се измени, и предишните вълнения и грижи изглеждат незначителни и даже смешни. Като сънно, нощно видение той се мярна и изчезна и дълго време не знаех даже как се казва и къде се е запознал Саня с него. Но това беше минута, когато бъдещето, и може би близкото бъдеще, ми се представи изведнъж. Като че ли надзърнах през няколко години напред и сърцето ми се сви и изстина...

Без да дочакам Саня, аз заспах свита в креслото и като се събудих сред нощ, видях в стаята непознат човек. Беше военен моряк, не помня вече какъв чин. Саня беше приседнал на края на масата и рисуваше някакви мутри, а той се разхождаше из стаята — подвижен, бърз, с казашки чибук и с тъмни насмешливи очи.

Те говореха за нещо сериозно и аз затворих очи и се престорих, че спя. Беше ми приятно да слушам и дремя или да се преструвам, че дремя — можеше без запознаване, без вчесване и преобличане.

— Какво по-просто от това да докажеш, че търсенето на капитан Татаринов няма нищо общо с основните задачи на Главсевморпут.

Това, разбира се, е празна работа, трябва само да си спомним търсенето на Франклин. Изобщо хората трябва да се търсят — това изменя географската карта. Но аз говоря за друго.

Това „друго“ беше войната, войната в Арктика, на бреговете на Баренцово и Карско море. Заслушах се — това беше ново!

С молив в ръка, той почна да изчислява онова количество от полезни минерали, които могат да се изкопаят от Колския полуостров — това вече беше по моята част. Но нощният гост смяташе всичките тия мирни океанити и апатити за „стратегически сурови материали“, необходими за бъдещата война, и моментално почнах мислено да му възразявам, защото бях убедена, че няма да има война.

— ... Уверявам ви — говореше оживено морякът, — капитан Татаринов прекрасно е разбирал, че в основата на всяка полярна експедиция трябва да лежи военна мисъл.

„Ясно, разбирал е — веднага си казах в тая смешна дремка, когато може да се мисли и говори, а то е същото, когато нито се говори, нито се мисли. — А война няма да има!“

— ... Отдавна е време да се построят военните бази по целия наш кервански път... На Нова земя например с удоволствие бих видял добра дългобойна батарея...

„Ама че се престара! — възразих веднага аз. — Та с кого ще се воюва? С белите мечки ли?“

Но той говореше безспирно и изведнъж от тая стая на хотела, където бях полузаспала, подвила крака в креслото, където Саня току-що прикри лампата с едно крайче от покривката на масата, за да не пада светлина върху очите ми, аз се пренесох в някакъв странен полуизгорял град. И тук беше тихо, но тишината беше страшна, напрегната. Всички очакваха нещо, говореха шепнешком и трябваше да се иде долу, в мазето, опипвайки в тъмнината влажните стени. Не слизам. Стоя на вратата в празната тъмна дървена къща, а ясното, тайнствено небе се открива над мен. Къде е той сега? В страшната звездна пустота се носи самолет, моторът се задъхва и с всеки миг оледенелите криле натежават. Това е — нищо не може да се измени. Все по-глухо бръмчи моторът, машината потрепва, от далечните станции вече не се чуват сигналите...

— Вярно, стара история — внезапно високо каза морякът и аз се събудих и радостно въздъхнах, защото всичко това беше празна работа:

тия дни ние заедно заминаваме на Север и ето той стои пред мен, моят Саня, уморен, умен и мил, когото обичам и с когото вече никога няма да се разделя.

— Но в Главсевморпут не се интересуват от история. Да бяха прочели, дяволите, поне статията в Голямата съветска енциклопедия! Именно там се дава интересен цитат от Менделеев. Ето послушайте го, аз съм си го преписал. Забележителен цитат!

И като не произнасяше добре буквата „р“, той прочете известните думи на Менделеев, които бях срещала за пръв път някъде в книгата на баща ми: „Ако само десета част от изгубеното при Цусима беше употребено за достигане на полюса, нашата ескадра вероятно би отишла във Владивосток, минавайки и Немско море, и Цусима...“

Саня веднъж ми каза, че леля Даша обичала да го пита:

„Е, Санечка, как е твоето пътешествие в живота?“

Като седях в креслото със свити крака и като се преструвах на заспала, аз лениво разглеждах, през свити очи, нашия неочакван нощен гост, с неговата разпаленост, особеното произношение на „р“ и неговия смешен казашки чибук; можех ли да си представя, че моето „пътешествие в живота“ след няколко години ще заведе Саня в дома на тоя човек?

Но няма да се взираме в бъдещето. Скучно би било да се живее, ако бихме знаели предварително своето „Пътешествие в живота“.

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА МЛАДОСТТА ПРОДЪЛЖАВА

Най-после намерихме бавачка за детето — твърде добра, с препоръка, пълна, чиста, с четиридесетгодишен стаж — „не бавачка, а професор“, както с възторг ми казаха Бернщайнови. Тя дойде и след нея портиерът вмъкна един голям старинен сандък, от който бавачката веднага измъкна бяла престилка, боне и старинна снимка, на която едва личаха родителите ѝ и тя самата, като седемгодишно момиченце, със замръзнал израз на лицето.

Тя си сложи престилката и бонето, а снимката окачи на мястото, откъдето Петя беше свалил портрета, който подари на Розалия Наумовна по случай раждането на сина. От тая минута на всички беше ясно кой ще бъде главният човек в къщата. Тя ми каза, че съгласно науката детето трябва да има отделни съдове, отделни мебели, по възможност бяло боядисани, и постоянен лекар.

Но че тя слава богу, е отглеждала деца и без бели мебели, лекар и отделни съдове. Бернщайнови я слушаха с благоговение и, струва ми се, малко се бояха, а аз не. Всъщност това беше добра, проста бабичка, дълбоко убедена в това, че нейната професия е най-важната от всички в света.

Решено беше, че ние ще се върнем през есента и ще вземем малкия Петя заедно с Даря Тимофеевна, така се казваше бавачката, в Москва. С големия Петя беше по-сложно. Но Саня го заведе веднъж в стаята си, а мене ме изпъдиха, и като се затвориха, прекараха заедно цяла вечер. Не знам за какво са си приказвали, но когато се върнах в два часа през нощта, и на двамата очите им бяха червени — вероятно от тютюневия дим, в стаята беше страшно задимено, а не знам защо, прозорецът бе затворен.

— Нали трябва да се живее, старче — тихо каза Саня, когато влизах. — Ето, имаш син. Огледай се наоколо и помисли спокойно.

Петя въздъхна.

— Ще се постарая — каза той. — Няма какво, ще мине. Вие не се безпокойте, деца. Ти си прав — не може да се върне миналото...

... Основната експедиция закъсня с приготовленията си, а ние бяхме готови, дори багажът ни беше изпратен в Архангелск, и аз изведнъж видях, че имам няколко свободни дни. Само аз, защото Саня от сутрин до вечер киснеше в Арктическият институт. И в тия няколко свободни дни реших поне малко да се запозная с Ленинград.

Като гледах как момченцата се катерят по пиедестала на „Медния конник“ и яхат коня, мислех си, че ако бях се родила в Ленинград, бих имала съвсем друго детство — морско, балтийско. Именно тук едно време трябваше да прочета „Столетните открития“.

Аз ходих в музея на Пушкин, в холандския малък дом на Петър I, в Лятната градина.

По Нева имаше кораби и веднъж видях как на брега пред Сената слязоха матроси. Сигналистът, застанал на парапета, предаваше нещо с флагчетата; отгласът, от кораба, също му отговаряше по този начин през обляния от слънцето въздух над Нева и всичко това беше така празнично, такъв простор се беше ширнал, че чак се просълзих.

Впрочем на мен често ми се плачеше в Ленинград — скръбта и радостта някак се бяха преплели в сърцето ми и бродех из този просторен, чуден град смутена, очарована, като се стараех да не мисля за близкия край на тия щастливи и печални ленинградски дни.

Разбира се, Саня виждаше, че нещо става с мене. Но той като че даже харесваше, дето се бях така побъркала и дето веднъж дори проявих ревност към момичето, което му донесе обед в стаята.

Идваха ми в главата неочаквани страшни мисли и случваше се още не излязла на улицата, да бързам да се върна и качвайки се по стълбите в „Астория“, да гадая у дома ли е Саня или не е, макар да можех да узная това просто долу, от портиера, без всякакво гадаене.

Всичко това беше глупаво, разбира се, но не можех да се справя със себе си. Като че не стигаше само моето страстно желание, а бяха нужни и някакви свръхестествени сили, за да бъде всичко най-после добре.

... Цял живот ще помня онай нощ — последната пред заминаването. Вечерта отидох на улица „Петроградска“. Петенцето беше току-що изкъпано, спеше, бавачката с бонето и с великолепната си бяла престилка седеше на сандъка и плетеше.

— Графове отглеждахме — гордо каза тя в отговор на моите последни молби и наставления.

Стана ми страшно изведнъж, че такава учена бавачка може да извърши сума глупости, но погледнах малкия и се успокоих. Той си лежеше чистичък, беличък и всичко наоколо блестеше от чистота.

Големият Петя и Бернщайнови се канеха да дойдат на гарата.

Саня спеше, когато се върнах; някакви пари се търкаляха на килима, прибрах ги и почнах да чета дългия поменик от разни работи, които Саня беше оставил за утре.

Беше вече нощ, но в стаята бе светло: Саня не беше пуснал щорите. Аз си свалих роклята, умих се и си сложих пенъорчето. Не знам защо, ми горяха бузите и съвсем не ми се щеше да спя, даже наопаки, искаше ми се и Саня да се събуди.

Телефонът позвъни, аз взех слушалката.

— Той спи.

— Отдавна ли е заспал?

— Току-що.

— Е добре, не го будете тогава.

Разбира се, че няма да го будя! Беше В., познах го по гласа, и работата навярно беше важна — иначе той не би звънил нощем. Все едно, добре че не събудих Саня. Той спеше дълбоко, облечен, на дивана и като че ли се вълнуваше в съня си. Някаква сянка мина по лицето му, устните му се свиваха.

Ох, как ми се искаше да се събуди! Аз се разхождах из стаята, пипах горещите си бузи. Тази стая беше чужда и утре ще дойдат в нея други. Тя приличаше на хиляди други също такива стаи: с диван в небесносин калъф, с транспаранти с ресни, с мъничко писалище отгоре със стъкло — все едно: това беше нашият пръв дом и аз исках да го запомня завинаги.

В съседната стая свиреха на цигулка, но аз почнах едва сега да слушам. Свиреше малко, червенокосо момче, знаменит цигулар — бяха ми го показали. Знаех, че живее до нас.

Той не свиреше за това, за което мислех: не за това странно, щастливо чувство, че Саня е мой мъж, а аз негова жена, той свиреше за нашите минали, младежки срещи, като че ли ни бе виждал на бала на Четвърто училище, когато Саня ме целуна за пръв път...

„Младостта продължава — свиреше това червенокосо момче, което ми се видя така грозно. — След скръбта идва радост, след раздялата — среща. Помниш ли, ти искаше в душата си да го намерят

и ето той стои побелял пред тебе и може да се побърка от вълнение и щастие. Утре сме на път — и всичко ще бъде така, както ти искаше. Всичко ще бъде прекрасно, защото приказките, в които ние вярваме, се сбъдват.“

Легнах на пода върху килима и слушах, като притисках слепите си очи и плачех, и се сърдех на себе си за тия глупави сълзи. Но така отдавна не бях плакала и всякога така старателно се бях сдържала, че сега не можех, не умеех даже да плача.

Събудих Саня в седем часа, както той искаше, и казах, че през нощта звъня В.

— Сърдиш ли се?

— За какво?

Той седеше на дивана сънлив и ме гледаше ту с дясното, ту с лявото си око.

— Дето не те събудих.

— Сърдя се — каза той и се засмя. — Ти си се подмладила. Вчера В. попита на колко си години и аз казах на осемнадесет.

Той ме целуна, после изтича в банята по гащета и почна своята гимнастика. Караше ме и аз да правя гимнастика, но аз все почвах и зарязвах, а той най-редовно, два пъти на ден — сутрин и вечер, си правеше гимнастика.

Още мокър, изтривайки гърдите си с пешкира, той се доближи до телефона и взе слушалката, макар че му казах да не звъни толкова рано на В. Аз правех нещо, струва ми се, палех спиртничето за кафе. Саня се обърна към В. по име и презиме. След това с някакъв странен глас той запита: „Какво?“ Обърнах се и видях, че пешкирът се плъзна по рамото му и падна, той не се наведе да го вдигне, а се изправи и всичката му кръв се изцеди от лицето му.

— Добре, ще подам бърза телеграма — каза той и окачи слушалката.

— Какво се е случило?

— Нищо особено, някакви си дивотии — каза бавно Саня, като вдигна пешкира. — В. получил тази нощ телеграма, че експедицията се отменя и че трябва да замина за Москва, където ще получа ново назначение от управлението на Гражданската морска флота.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

„АЗ ТЕ ВИЖДАМ С МАЛКИЯ НА РЪЦЕ“

Саня ми казваше един път, че през целия му живот е било така: уж всичко е добре — и изведнъж самолетът му трябва да направи остър завой и се започват всевъзможни криволици нагоре, надолу... Но този път, може да се каже, машината полетя стремглаво надолу.

Естествено, сега, когато нови, хиляди пъти по-силни чувства заслониха всичко, с което бяхме живели, радвали и огорчавали преди войната — някак странно изглежда необикновеното впечатление от оня неуспех на Саня. То беше впечатление, което отчасти даже измени възгледите му за живота.

— Свършено е, Катя — каза той яростно, като се върна от В., — Север, експедиция, „Света Мария“ — не искам повече да слушам за това! Всичко това са детски приказки, които отдавна трябваше да се забравят!

Дадох му дума, че ние заедно ще забравим тия „детски приказки“, макар да бях уверена, че той никога няма да ги забрави.

Имах още една слаба надежда, че Саня ще успее в Москва да отмени заповедта. Но телеграмата, която получих от него, вече не от Москва, а отнякъде — по пътя за Саратов, ме убеди в обратното. Самото назначение, което бе получил, подчертаваше пълното проваляне на експедицията. Той бе прехвърлен в селскостопанската авиация — така наречената авиация за спецприложения, и трябваше, повече или по-малко — да сее пшеница и да засипва блатата. „Отлично, аз ще бъда такъв, за какъвто ме смятат — пишеше той в първото си писмо от някакъв колхоз, в който вече втора седмица седеше, «съгласувайки и свързвайки» въпросите на своята работа с местните власти, — по дяволите илюзиите — та не е ли вярно, че това бяха илюзии? Но Ч. все пак беше прав, като казваше, «щом искаш да бъдеш нещо, то бъди най-добър». Не мисли, че съм капитулирал. Що са дни, занаят са.“

„Да благодарим на тая стара история — пишеше той в друго писмо, — макар само за това, че тя ни помогна да се срещнем и

обикнем. Но аз вярвам, че много скоро тия лични стари сметки ще се окажат важни не само за нас.“

Той ми пишеше с известна ирония, че постепенно привиква към полезната роля на „сеяч на житни растения“ и „неукротим борец срещу скакалците“. Но както се вижда, той се бе увлякъл в тази работа, защото скоро получих съвсем друго писмо.

„Мила ми бабичко — пишеше той, — представи си, съществува така наречената парижка зеленина, която трябва да се разпръсква над езерата по единадесет килограма на километър. За това, представи си, трябва да бъдеш опитен, макар само за туй, че тия езера са малки, намират се в гората и си приличат като братя. Доближаваш се към такова езеро с пълна скорост, изведнъж рязко се спущаш и право нагоре. Интересно е, нали? Колкото и да е странно, но съвсем други, не селскостопански мисли ме обхващат, когато се спущам над тия езера или сея пшеница от ниско. Сто двадесет и пет пъти на ден кацам на земята — това ще ми потрябва, когато парижката зеленина на моя самолет ще бъде заменена с друг, по-значителен товар. Всичко върви към по-добро, аз не съжалявам за нищо. Прегръщам те. Виждам те с малкия в ръце, разхождаш се по стаята и пееш, а плитките ти са лошо забодени и са се разплели, и ти се доближаваш до мене, прилякваш, за да ти забода плитките...“

Ненапразно Саня си ме представяше с малкия Петя на ръце — посвещавах му всичкото си свободно време. Той се изменяше всеки ден и така интересно беше да се наблюдава как той постепенно почваше да разпознава мене, Розалия Наумовна и бавачката; как в безсмислените още очички блясва изведнъж почуда, внимание. Това може да ви се види невероятно, но той нямаше още месец, а се усмихваше вече. Гледаше лампичката и плачеше, когато я угасвахме. Отначало се плашеше от ръчичките си, а после ги гледаше продължително и не се плашеше. Други деца на неговата възраст се мръщят, сърдят, а той беше весел, сякаш се радваше, че е дошъл на света. Мене ми се струваше, че прилича повече на Саня, отколкото когато го видях за първи път в клиниката. Роди се с черни косички, но само на темето, а сега цялата му главичка бе обрасла и той стана много миличък, спретнатичък...

Всичко излезе не така, както си мислехме и както си мечтаехме. Аз дойдох в Ленинград за две-три седмици, за да се срещна със Саня и

да остана завинаги с него, където и да бъде той, и ето, той отново беше далеч от мен. Неочаквано малкият Петя, големият Петя и бавачката станаха мое семейство, за което трябваше да се грижа и мисля, при това никой не се съмняваше, че да се грижа и мисля трябваше именно аз.

Не знам защо аз продължавах да се занимавам с геологията на Севера, макар да бях обещала на Саня, че ще го изхвърля завинаги от главата си. Не бях добре с парите и взех една не особено приятна работа в Геоложкия институт.

Вероятно по-преди бих се терзала, сърдила на себе си и изобщо бих мислила за себе си хиляди пъти повече, отколкото би трябвало. Но беше ме обхванало неочаквано едно странно спокойствие. Именно заедно с „детските приказки“ приписвах своето самолюбие, гордост, своята обида на това, че всичко излезе не така, както страстно желяех. „Какво да се прави, мили мой — отговорих на Саня, когато той в едно писмо се укоряваше, че ме домъкнал в Ленинград и ме зарязал и при това с цяло семейство. — Както казва старият съдия, не може по поръчка да се наредиш живота.“

Пиших му често дълги писма за „учената“ бавачка, това как бърже расте малкият Петя и за това как големият жадно се нахвърли изведнъж на работата и проектопаметникът на Пушкин става чудесен, превъзходен...

Но не му писах нито дума за това как веднъж, като купувах нещо в Гастронома, на проспект „25 октомври“, видях от витрината познатата фигура в сиво палто и с мека шапка, тая именно, която беше купена специално за мене и която стоеше неловко на квадратната голяма глава...

Стъмняваше се, можеше и да се излъжа, но не, това беше Ромашов. Сдържан, бледен, леко приведен напред, той мина бавно покрай витрината и се загуби в тълпата.

СЕДМА ЧАСТ РАЗЛЪКА

ПЪРВА ГЛАВА ПЕТ ГОДИНИ

Не помня къде съм чела стихотворение, в което годините се сравняват с фенерчета, висящи „на тънката нишка на времето, изпъната в ума“.

Едни от фенерчетата горят с ярка, великолепна светлина, а други пушат и димно избухват в тъмнината.

Ние живеем в Крим и на Далечния изток. Жена съм на летец и имам много познати — жени на летци в Крим и в Далечния изток... Също като тях и аз се вълнувам, когато в отряда идват нови машини. Също като тях и аз звъня по телефона неспирно в щаба на отряда и омръзвам на дежурния, когато Саня отлетява и не се връща в определеното време. Също като тях и аз съм уверена, че никога няма да привикна към професията на мъжа и също тъй като тях в края на краищата привиквам. Почти ми бе невъзможно, но не оставях своята геология, макар че старичката ми професорка, която и досега ме нарича „детенцето ми“, твърди, че „ако не бях се омъжила, и при това за летец, много отдавна бих се кандидатирала“. Тя си взе думите обратно, когато по-късно, през есента 1936 година, се върнах в Москва от Далечния изток с нова работа, която извърших заедно със Саня. Аеромагнитно изследване! Търсене на железни руди със самолет.

Сега Иван Павлович не би могъл да ми каже: „Ти не го познаваш“. Както в изоставен, напуснат дом гори през нощите загадъчна светлина и дълги тънки ивици се процеждат през закованите капаци, така и в най-съкровениите мисли и чувства на Саня виждам светлината на арктическите звезди, озарили неговите детски години. Затворени са, заковани са капациите на прозорците. Но светлите ивици проникват, осветяват пътя, по който ние вървим, като ту се губим, ту се намираме отново.

— Саня, аз сега те познавам добре.

Ние сме в едно купе на международния вагон Владивосток — Москва. Невероятно, но факт. Десет дни сме под един покрив и не се разделяме ни денем, ни нощем. Ние закусваме, обядваме и вечеряме на една маса. Ние се виждаме през деня — казват, че има жени, за които това не представлява нещо особено.

— Какъв си ти?

— Да, ти си пътешественик.

— Да, Владивосток — Иркутск, излитане от Приморския аеродром, седем и четиридесет и четири.

— Това нищо не значи. Тебе не те пускат. Но все едно — ти си пътешественик по призвание, по страст. Само пътешественикът може да попита на колко години е рибата, която изядохме на обед.

Той се смее.

— Само пътешествениците така много се боят от канцеларските книжа. Само пътешествениците така се стесняват, когато поднасят цветя. Само пътешествениците така си подсвиркват и си мислят за своите работи и сутрин мъчат своите жени с гимнастика от двадесет и четири упражнения.

— Като не се смята фрикцията със студена вода.

— Да, само пътешествениците така не стареят.

— А аз старея.

— Знаеш ли, винаги ми се е струвало, че всеки човек има собствена характерна възраст. Някой се ражда четиридесетгодишен, а друг си остава цял живот младеж на деветнадесет години. Ч. е такъв, също и ти. Изобщо много от летците. Особено тия, които обичат да прелитат океана.

— Ти мислиш, че аз съм от тия, които обичат да прелитат океана?

— Ти няма ли да ме оставиш, когато решиш да прелетиш океана?

— Не. Но мене ще ме върнат от половината път.

Аз мълча. „Ще ме върнат“ — това вече е съвсем друг разговор. Това е разговорът как животът на моя баща, който Саня събра от отломки, разпилели се от Енск до Таймир, попадна в чужди ръце. Портретът на капитан Татарinov виси в Географското дружество, в Арктическият институт. Поетите му посвещават стихове, от които повечето не струват. В Голямата съветска енциклопедия е поместена

обширна статия за него, подписана със скромни инициали Н. Т. Неговото пътешествие влезе в историята на завоюването на Арктика от русите редом с пътешествията на Седов, Русанов, Тол...

И колкото повече се прославя неговото име, толкова по-често се произнася наред с него и името на неговия братовчед, почитения учен полярник, който е пожертвувал цялото си състояние, за да организира експедицията „Св. Мария“, и който е посветил целия си живот на биографията на великия човек.

Заслугите на Николай Антонич са оценени по достойнство, книгата „В ледените простори“ се издава всяка година за деца и възрастни. Във вестниците пишат за някакви „Научни съвети“ под негово председателство. На „Научните съвети“ той произнася речи и в тия речи аз намирам следи от стария спор, който се свърши в оня ден и час, когато изнесоха жената с извънредно бялото лице на студения каменен двор и завинаги я откараха от къщи. Но не, още не се е свършил тоя спор! Ненапразно почитеният учен неуморно повтаря в своите книги, че за загиването на капитан Татаринов са виновни „индустриалците“ и по-специално някой си фон Вишимирски. Ненапразно почитеният учен привежда доказателства, с които някога се бе опитал да изобличи в лъжа ученика, открил неговата тайна.

Тоя ученик сега мълчи. Но що са дни, занаяпред са.

Той мълчи и работи неуморно, ден и нощ. Засипва по Волга блатата. Пренася пощата Иркутск — Владивосток и е щастлив, когато успява за две денонощия да достави във Владивосток московските вестници. Получава звание пилот втори клас и не той, а аз съм оскърбена вместо него, когато моли — колко пъти вече! — да го изпратят на Север и когато вместо отговор отново го превръщат във „въздушен кочияш“, тоя път между Симферопол и Москва. Каква скрита сянка препречва винаги неговия път? Не знам. Не знае и той.

Той работи и му казват, че работи превъзходно. Но само аз разбирам колко е уморен от тия еднообразни рейсове, които си приличат като хиляди братя...

— Тия дни намерих стария дневник. Знаеш ли какво е написано на първата страница?

Стоя с бяла рокля редом с него на бялата красива палуба на парахода. Саня е в отпуск и аз съм така щастлива, че той е в отпуск и

че изведнъж решихме да заминем за Севастопол, а оттам — сами не знаем къде.

— „Напред“ се нарича неговият кораб. „Напред“ казва той и действително се стреми напред. „Нансен за Амундсен“. Това беше моят девиз, когато бях на четиринадесет години. Чудесно, нали? А сега напред и назад — Москва — Симферопол.

... Ту пламне, ту гасне фенерчето, ту скръб, ту радост подхранва неговата колеблива светлина. Времето лети, без да се оглежда, и се спира само за една вечер, когато Саня разказва — не на мене — целия свой живот. Този голям разговор се води в клубната градина на летците в татарско селце. Градината е разположена на склон, пътеките се губят в ниското, а дърветата се издигат сред храсталаците на цъфналите диви рожкови и стигат чак морето. Чакълът скрипти под предпазливите стъпки на летците. Изведнъж се изви вятър и понесе вишневите и ябълкови цветчета от градините на Ай-Васил. Имаше открито партийно събрание, открито в пълния смисъл на думата — на площадката пред естрадата, под южното тъмнеещо небе.

Саня разказва свързано, спокойно, но само аз знам какво се крие зад тия внезапни паузи, след които започва да говори извънредно бързо. Той се вълнува. А как да не се вълнуваш!

Аз слушам Саня — и нашата полузабравена младост застава пред мен като на кино, когато някакъв глас си говори нещо, а на екрана се виждат облаци и долу в широката равнина се простира неясната лента на реката. Утро е. И младостта, забулена в мъгла, ми се вижда щастлива.

Слабичък, черен комсомолец с перчем съди Евгений Онегин в Четвърто училище. На пързалката първо на мен казва, че ще се запише в Авиаторското училище. Аз го виждам в Енск, в Катедралната градина, потресен от прочетеното в старите писма. В Москва, на Север, отново в Москва — пред целия свят той е готов да защитава правотата си.

Но стига съм се ровила в спомени! Да послушаме какво казват за него.

Възпита го училището. Обществото го създаде като човек — ето какво казват за него. Той се отличава със своята култура и начетеност. Като летец още през 1934 година получава похвала от Ненецкия национален окръг за смелите полети в тежките полярни условия и

оттогава отива далеч напред, като усвоява например техниката на нощните полети. Разбира се, има и недостатъци. Избухлив е, обижда се лесно, нетърпелив е. Но на въпроса: „Достоен ли е другарят Григориев за партиен член“? — ние трябва да отговорим: „Да, достоен е“.

През зимата на 1937 година преместват Саня в Ленинград. Ние живеем у Бернщайнови и всичко, струва ми се, би било хубаво, ако, събуждайки се нощем, не виждах Саня да лежи с отворени очи. Всяка неделя на Невски проспект в „Кинохроника“ ние гледахме испанската война. Юноши в пепитени ризи се крият сред развалините на Университетското градче край Мадрид с пушки в ръце — и ето, дигат се, отиват на атака. Пети полк получава оръжие. Откарват децата от обсадения Мадрид и майките плачат, тичат след автобусите, а децата махат, махат с ръце — та всичко това истина ли е? Истина беше. Нека никога и никъде не се повтори тая горчива истина! Откъде се взеха тия сълзи, които ме задушаваша, това горчиво предчувствие, тоя вихър от възмущения, който се понесе в малката, душна зала?

А после две недели ние стоим със Саня в тясното антре на Бернщайнови, сред някакви стари шуби и палта, стоим и мълчим. Последен четвърт час пред новата раздяла! Той тръгва в цивилно облекло, той има особен, чужд вид в това модно палто с широки рамене и с мека шапка.

— Саня, ти ли си това? Може би не си ти?

Той се смее.

— Хайде да кажем, че не съм аз. Ти плачеш?

— Не. Пази се, скъпи мой, мили мой.

Той казва „аз ще се върна“ и още някакви нежни забъркани думи. А аз не помня какво говорех, само помня, че го молах да не пренебрегва парашута. Той не взимаше винаги парашут.

Къде отива? — Не знам. Той казва, че в Далечния изток. А защо в цивилни дрехи. И защо, когато почнах да го питам за тая командировка, той не ми отговаряше изведнъж на въпроса, а първо се замисляше и после отговаряше? Защо, когато късно през нощта му се обаждаша по телефона от Москва, той отговаряше само с „да“ или „не“, а след това дълго ходеше из стаята и пушеше, развълнуван, весел и като че ли доволен от нещо. От какво бе доволен? Не знам, не ми се

полагаше да зная. Защо не биваше да го изпращам на гарата — та нали отиваше в Далечния изток!

— Това не е много удобно — отговаряше Саня, — не заминавам сам. А може и да не тръгна. Веднага щом стане удобно, ще ти се обадя по телефона.

Той ми телефонира от гарата — влакът тръгва след десет минути. Не бива да се безпокоиш, всичко ще бъде прекрасно. Той казваше, че ще ми пише през ден. И разбира се, че няма защо да пренебрегва парашута...

От време на време получавах писма с московски печат. Ако се съдеше по писмата му, той редовно получаваше моите. Чужди хора ми се обаждяха по телефона и ме питаха за здравето ми. Някъде на хиляди километри, в планината Гуадарама, се водеха боеве, набодена с флагчета карта висеше над моето нощно шкафче, Испания, далечна Испания, тайнствената Испания на Хосе Диас и Долорес Ибарури, ми стана близка, като улицата, на която мина моето детство.

В дъждовния мартенски ден републиканската авиация, „всичко, което има криле“, полетява срещу метежниците с цел да отреже Валенсия от Мадрид. Това е победата при Гуадалахара. Къде е моят Саня?

През юли армията на Модесто отблъсква метежниците на Брунет. Къде е моят Саня? Баскония е отрязана, на стари граждански самолети, в мъгла, над планини трябва да се лети към Билбао. Къде е моят Саня?...

„Командировката продължава — пише той, — знам ли какво може да се случи с мен. Във всеки случай помни, че ти си свободна, никакви задължения не те обвързват“.

От продавача на стари книги на Волорадски проспект си купих руско-испански речник от 1836 година. Беше разпокъсан, с пожълтели страници. Дадох да го подвържат. Нощем заучавам дълги испански фрази: „Да, свободна съм от всякакви задължения пред тебе. Но просто ще умра, ако ти не се върнеш, защо ми пишеш такива писма, от които ми се плаче?“

Аз бърбря тия испански изречения и навярно те звучат диво, странно в тъмнината, защото „учената бавачка“, като мисли, че бълнувам, става и тихо ме кръсти...

И изведнъж се случва това, което ми се струваше невъзможно и невероятно. Случва се нещо просто, от което всичко става хиляди пъти по-хубаво — и времето, и здравето, и работите.

Той си идва — късно през нощта някой от Москва се обажда по телефона, изплашената Розалия Наумовна ме буди и аз тичам към телефона... А само след няколко дни още, отслабнал, загорял и действително като испанец, той застава пред мене. Със собствените си ръце забождам ордена Червено знаме на неговата рубашка.

... През есента ние ще идем в Енск. Петя със сина си и „учената бавачка“ прекарват в Енск всяко лято, с всяко писмо леля Даша ни вика в Енск, и ето ние ще тръгнем най-после — сутринта решаваме, а вечерта стоя във вагона и се сърдя на Саня, защото до тръгването остават не повече от пет минути, а него го няма още — отишъл за торта. Той скача в движение — задъхан, весел.

— Много си интересна наистина, че там няма такива торти!

— Колкото си щещ, ги има!

— Ами бонбоните?

— Извинявай, но такива бонбони няма в Енск: дори кутията не се разбира как се отваря, а на малкия червен медальон е написано със златни букви: „Бъдете здрави и щастливи“.

Ние дълго седим в полутъмното купе и не запалваме лампата.

Кога беше това? Завръщяхме се от Енск като възрастни и старите нихилистки с големите смешни маншони на шнурове ни изпращаха. Дребен, небръснат мъж искаше, да отгатне какви сме: брат и сестра? Не си приличат. Мъж и жена? Рано е! А какви хубави ябълки имахме — червени, здрави, зимни! Защо става така, че такива ябълки се ядат само в детски години?

— Това беше денят, когато аз се влюбих в тебе.

— Не, ти се влюби, когато се връщяхме веднъж от пързалката и ти ме почерпи с ледени шушулки, а аз отказах да ги взема и ти ги даде на едно момиче.

— Тогава ти се влюби в мене.

— Не, знам, че ти. Иначе не би почерпил другото момиче.

Той се замисли сериозно.

— А ти кога?

— Не знам. Всякога.

Ние стоим в коридора и като тогава изпращаме с поглед изчезващите и появяващите се стълбове. Всичко е същото и не същото, но е щастие — както преди. Пълният, мустакат служещ във вагона все ни поглежда — или пък само мене гледа? — и като въздъхва, казва, че и той има такава красива дъщеря...

Енск. Ранно утро. Трамваите още не са тръгнали и трябва да се мине пешком през целия град. Вежлив дрипльо носи вещите ни и бъбри, много, безспир — ние го уверяваме напразно, че сме родом от Енск. Той познава всички: покойните Бубенчикови, леля Даша, съдията, особено съдията, с когото му се е случвало много пъти да се среща.

— Но къде?

— В съдебната палата на Ленинския район.

На площада, където спират колите, с които колхозниците докарват ябълки и зеле, с голяма зелка в ръка, остаряла, замислена — да купи или не? — стои леля Даша.

Саня я извиква, по старчески строго тя го поглежда изпод очилата и изведнъж безпомощно изтървава зелката на земята.

— Санечка, милички мои, та как така? На пазар ли дойдохте?

— Не, лельо Дашо, просто оттук минахме. Лельо Дашо — моята жена.

Той ме представи на леля Даша и на енския пазар спря търговията — даже конете, и те извадиха муцуните си от торбите и загледаха с интерес как се целуваме с леля Даша...

Къщата на Маркузе се намира на улица „Гоголевска“ с лъвски глави от двете страни на входа. Закуската по вкуса на леля Даша беше такава, че след нея ти става страшно да помислиш за обяд и вечеря. Разговаряхме по телефона със съдията, който беше в командировка из района, и ако се съди по слабия му далечен глас — като че ли ни се обади от другия край на земното кълбо. Малкият Петя е вече на три години, а сякаш не беше отдавна, когато се обсъждаше генералният въпрос трябва ли да му се дава или не фалшив биберон; в ръцете ли да се приспива с люлеене или в креватчето?

Големия Петя намираме в градината при Катедралата, на същото онова място, където някога двамата със Саня са лежали и са се мъчили и през деня да видят луната и звездите. Тук те са чели писмовника, тук са си дали „кървавата клетва за дружба“.

Кръстосал по турски крака, Петя седи, като държи на коленете си голям платнен албум. Той рисува Решетките — онова място, където Песчинка се слива с Тиха, и Покровският манастир, бял, строг, е врязан в простора на слънчевия въздух, а зад нея, на другия бряг, поля и само поля...

— Извинете, гражданино, не видяхте ли тук бояджията?

Той се обръща и учудено ни гледа.

— Тук мина един бояджия — продължи Саня, — такъв, в сетренце, сипаничав.

И Петя скоква — непохватен, дълъг, слаб.

— Значи пристигнахте? И Катя? Е, браво! Колко се радвам! Разказвайте тогава! Саня, та ти идваш оттам, а?

— Оттам идвам.

Два часа седяхме при кулата на стареца Мартин, после се спуснахме надолу към крайбрежната улица и градините и обиколихме целия град. Колко е красив есенно време! Колко са червени кленовете в Ботаническата градина! Колко е хубаво да вървиш по изоставената, забравена алея към урвата, под която в стройни редици стоят ниските ябълкови дръвчета, намазани с нещо бяло!

— Едно време ние се катерихме тук за ябълки. И ти лъжеше, че пушката на пазача е напълнена със сол.

— А знаеш ли, че това не беше лъжа. Интересно, какви бяхме като момченца? Ти например представяш ли се като момче? Аз — не.

— Аз ли, не.

— Ти беше доста интересно момче. Помниш ли, веднъж измисли, че мишките си имат царица майка. А Туркестан? Това беше мечта. Ти още тогава беше художник, във всеки случай — човек на изкуството.

— А на мене ми се струваше, че именно ти ще бъдеш художник. Та ти много хубаво моделираше. Защо изостави това?

Аз погледнах към Саня — да издам или не, но той ми направи знак с очи и аз не казах ни дума. През свободното си време той и сега моделира, разбира се, за себе си само.

Съдията пристигна доста късно, когато ние вече не го очаквахме. Внезапно някъде зад ъгъла почна да бумти и пръхти някакъв автомобил и старецът се появи на пътеката в бял изпрашен каскет, с две чанти в ръцете.

— Е, кои са тук гостите? Ей сега ще се умия и ще дойда да се целуваме.

И ние слушаме как той дълго и с наслада пъшка в кухнята, а леля Даша се кара, че той пак залял целия под: Той все пъшка и пръхти, и говори: „Ох, колко е хубаво!“ — и най-после се появява вчесан, с пантофи на бос крак, с чиста рубашка. Замъква ни поред до вратата — разглежда ни, първо мене, после Саня. Ордена разглежда отделно.

— Добре — говори той със задоволство. — Две нашивки ли имаш?

— Две нашивки.

— Значи капитан?

— Капитан.

И той стиска силно ръката на Саня.

Така мина тази прекрасна вечер в Енск — ние тъй рядко се събираме заедно цялото семейство — а всъщност така много се обичаме, че сега, когато най-после се срещаме, на всички ни се струва странно, дето живеем в различни градове.

До късно през нощта седим около масата и бърборим безспир. Ние си спомняме за Саша и говорим за нея просто, свободно, като че ли тя е между нас. Тя е сред нас — с всеки изминат месец малкият Петя заприличва все повече и повече на нея: същите монголски очи, същите тия рошави, меки, тъмни коси над слепите очи. Като навежда главата си, също така високо повдига веждите си...

Саня разказва за Испания и странно, отдавна забравено чувство ме обхваща: слушам го, а той сякаш разправя за някой друг. Нали той именно бе летял веднъж на разузнаване и като съглежда пет юнкерса, без колебание се насочва към тях, нали той, летейки сред юнкерсите, стреля почти наслуки, защото било изключено да не улучи? Нали той, закрил лице с ръкавицата си, с полуизгорели дрехи, кацва с разбития си самолет и след час се вдига във въздуха на друг самолет?

Съдията го слуша и очите му изпод косматите побелели вежди сияят с детско удоволствие. Той става с чаша в ръка и произнася реч — още във влака Саня ми беше казал, че съдията непременно ще държи реч:

— Няма да говоря големи думи, макар че това, което си сторил, Саня, заслужава да се кажат големи думи за тебе. Едно време ми каза, че искаш да станеш летец и аз те попитах: „Военен ли?“ Ти ми

отговори: „Полярен“. А изглежда, че военен ще бъдеш. И ето — военен, боен летец си пред мене, и аз с гордост напомням, че мога законно да те смятам за роден син. Но и други мисли ми идват в главата, когато те виждам пред себе си. Искам да кажа и за твоята благородна мечта да намериш експедицията на капитан Татаринов, мечта, която сгръ твоите млади години. Ти като че ли си постави за задача да се намесиш в тая история и да я поправиш посвоему. Това е правилно. Затова сме и болшевики-революционери. И като те знам от детски години, уверен съм, че рано или късно ти ще решиш тая голяма задача.

Ние се чукаме и Саня казва по испански:

— Salud!... Ще считаме, че „пътешествието в живота“ току-що почва — казва той. — Параходът вчера напусна пристанището и още се вижда в далечината фарът, който му изпраща прощален привет: „Щастливо плаване и успех“. Някога, малки, но храбри, ние ходехме по тъмните и тихи улици на тоя град. Ние бяхме въоръжени само с един фински нож за двамата, именно с тоя нож, за който Петя уши калъф от един стар ботуш. Но ние бяхме въоръжени по-добре, отколкото на пръв поглед се виждаше. Ние вървахме, понеже се бяхме заклели: „Бори се и търси и не падай духом“. Ние вървахме — и пътят още не бе се свършил.

И дигайки високо чашата, Саня пие до дъно и със звън разбива чашата о стената...

През 1939 година ние живеехме в Москва и често ходехме у Валя и Кира на „Сивцев-Вражек“. Тясно стана в квартирата на „Сивцев-Вражек“.

В стаята, която беше и „нещо като кухня“, спи мъничко, беличко момиченце с плитчици и с такъв голям нос като на мама Кира. В килера, който някога Валя бе превърнал във фотолаборатория, висят пеленки. В „същинската кухня“ Саня насмалко щеше да седне на един пакет, от който гледаше едно сериозно личице с черно кичурче на челото — липсваха му само очилата в рогови рамки, за да чуеш лекцията за хибридите на тъмнокафявите лисици.

Момиченцето вече чете стихове „с чувство“ и вие разбирате, че това е солидната школа на Кирина майка, принципите на която са

съвсем противоположни на школата на самозабравилата се Варвара Рабинович.

А за какво мислим ние, скитниците и пътешествениците, със Саня, като седим сред тия мили приятели от „детски години“ на „Сивцев-Вражек“?

Разбира се, за това, че ние цял живот живеем под чужд покрив, за това, че ние си нямаме свой дом, па макар и такъв мъничък и тесен като на Валя и Кира.

И ние решаваме, че сега и ние ще си имаме такъв дом — в Ленинград...

Ту пламва, ту загасва фенерчето, ту скръб, ту радост подхранва неговата колеблива светлина.

В един ясен, зимен ден стоим до Кремльовската стена пред бялата мраморна плочка, на която е издълбано простото име на човека, когото ние обичахме. Саня си спомня как се запътил веднъж към него, като се стараел да мисли бавно, за да не се вълнува, и когато дошъл, обърнал се към него като по телефон:

— Другарят Ч. ли е? С вас говори Григориев.

Измина вече година, откак един голям град носи името на тоя човек, също и стотици прекрасни улици, театри, паркове, градини, а на нас със Саня все ни се струва странно, че вече никога няма да чуем неговия нисък, гърлен глас...

През 1941 година се пренасяме в Ленинград — завинаги, ако това ни се удаде. Ние наехме една дача с три стаи, с кладенец и със стар красив хазяин, който приличаше на древноруски стрелец, когото Петя веднага почна да рисува. На дачата сме цялото семейство — двамата Петьовци с „учената“ бавачка тая година не заминаха в Енск, — къпем се в езерото, пием чай от истински издут меден самовар и мене ми се вижда странно, че другите жени не забелязват тая прекрасна тишина, това прекрасно щастие.

В съботните дни посрещаме Саня. Цялото семейство поемаше към гарата, и, разбира се, мъничкият Петя чакаше повече от всички вуйчо си Саня — с тайната надежда, че тоя път може би ще получи броненосец. Надеждите се оправдават — с голям великолепен кораб, Саня скача от стъпалото на миналия край нас вагон, маха ни, но не разбирам защо върви редом с вагона. Влакът спира, той протяга ръка. Малка, сухичка бабичка слиза по стъпалата със запазено, ала угрижено

лице. В едната си ръка държи чадър, а в другата — платнена пътна чанта. Не мога да повярвам на очите си. Та това е баба — пременена в костюм от соаекрю, с предизвикателна сламена шапка, баба, която Саня води под ръка с почит, пазейки я от шумната тълпа, която изведнъж запълни малкия перон.

ВТОРА ГЛАВА

КАКВО НИ РАЗКАЗА БАБА

Трябва да кажа, че някои черти от бабиния характер ми се виждаха напоследък загадъчни. Тя се отнасяше винаги с ирония към гледането на карти, а сега изведнъж се беше увлякла и бе почнала да си носи тесте карти. Тя гледаше с поп купа, с когото очевидно имаше сложни отношения.

— Та ето какво си измислил ти, гълъбче — говореше тя сърдито, — хубава къща. А държавните къщи не ти ли са по вкуса?

След разговора тя скачаше внезапно и бързаше за вкъщи — „за домашните си работи“, макар преди малко да се беше оплаквала, че у дома ѝ е скучно и няма какво да прави там.

— Не, трябва да си ида — изплашено говореше тя. — Как така! Непременно трябва!

Тя много обичаше да ходи на кино, а сега се изплаши дори, когато я поканих.

— Да се ходи на кино — каза тя важно, — може, но изключително в зависимост от качеството на филма.

„Изключително в зависимост от качеството“ — моята баба не говореше по-рано така важно.

Разбира се, досещах се кой е попът купа, комуто в дълбочината на душата си баба предсказваше държавната къща, и защо тя изведнъж се разбързваше за вкъщи, и откъде са тия дълги обработени фрази. Николай Антонич — ето кой занимаваше всичките мисли на моята бедна баба.

Това беше неговата власт, неговото удивително влияние.

Неведнъж я увещавах да поживее с мене през ония малко дни, които ние със Саня прекарвахме в Москва — но тя за нищо на света не искаше да чуе за това.

— Ако си ида, пак ще ме намери — каза тя загадъчно. — Не, вижда се, съдбата ми била такава.

— Как така ще те намери! Много си му дотрябвала! Той няма и да те потърси.

Баба мълчеше.

— Не, ще ме потърси! За него е важно това.

— Защо?

— Защото това ще бъде според неговото разбиране. Нали живея в неговия дом. Не може да е по вашето. Нали ми чете всяка вечер.

Всяка вечер Николай Антонович четеше на баба своята книга...

Много ми се искаше тя да се пресели при нас, ако се установим в Ленинград. Но с всяка нова среща се убеждавах, че е невъзможно. Все по-малко се сърдеше баба на Николай Антонич и все повече говореше за него с някакъв суеверен страх. Тя се разсърди, когато веднъж я попитах — Николай Антонич с какво си чисти рогата — с прах за зъби или с пемза. Очевидно в дъното на душата си тя беше убедена в неговата свръхестествена сила.

„Само да си помисля нещо и той вече го знае — каза тя веднъж. — Бях решила пирог да направя, а той казва: Само недей със саго^[1], че е тежко за стомаха.“

Какво всъщност се беше случило, та като се намери ненадейно на гара Л., моята баба бодро закричи към нас с чадър в едната ръка и с пътническа платнена чанта в другата?

По пътя тя попита необходимо ли е изваждането на адресен билет за дачата ни.

— Може и така, без адресен билет — отговорих. — А защо те тревожи това?

— А не! Да ме запишат — каза баба, като махна с ръка, — сега ми е все едно.

Бях ѝ писала и разказвала хиляди пъти за големия и малкия Петя и за покойната Саша. Петя даже идваше у нас, когато като момиче живеел на улица „2-ра Тверская-Ямская“, тъй че баба го познаваше. Но тя така церемонно се поздрави с тях, като че ли ги виждаше за пръв път. Целуна малкия разсеяно, а за „учената бавачка“ студено забеляза, че лицето ѝ има зверско изражение.

Нямаше никакво съмнение — баба е потресена от нещо. Но от какво? Това беше загадка!

Наели бяхме две стаички и малка пристройка, която беше като че нарочно направена за баба: също такава мъничка и суха като нея. Щом влязохме в малката къщичка, тя най-напред провери куките на прозорците и заключва ли се вратата.

— Е, бабо, стига, омръзна ми всичко това — казах рязко. — Ето, ще затворя вратата и никой нищо няма да чуе. И още сега искам да ми кажеш какво се е случило.

Баба помълча.

— Ще ти разкажа! Ех, че те изплаших!

... Тя поспя, уми се и дойде на масата подмладена, докарана, с рокля с буфани и с кремави обувки с дълги носове.

— Икономка си взе — почна тя без предговор. — И казва: „Не е икономка, а секретарка. Тя ще ми помага“. А нейна милост слага мръсните си пантофи на печката. Ето ти помощта!

Някаква си Алефтина Сергеевна бе поставила мръсните си пантофи на печката. Това беше много интересно. Ние седяхме в градината, баба гордо разказваше и все още мъчно можеше да се разбере каква е работата. Аз виждах, че на Петя страшно му се искаше да я нарисува, а тя му се заканваше с пръст, което значеше — да не си посмял!

Аз пък се заканвах на Саня, който едва сдържаше смеха си. Сериозно слушаше само малкият Петя.

— Ако е секретарка, защо си мушка пантофите, където готвя? Аз никога няма да позволя това. Може би съм възнамерявала да запаля печката?

— Е?

— И я запалих.

— Е?

— И изгоряха — гордо каза баба. — Да не ги поставя, кой й е крив.

Ние се превивахме от смях.

С една дума, икономката остана без пантофи и това заставило Николай Антонович да повика баба, за да си поговорят сериозно.

— „Аз съм такъв, аз съм онакъв!“ — И баба се наду и представи как Николай Антонич говори за себе си. — А ти помълчи, щом си подобър от другите. Остави другите да говорят за тебе. Показа ми квартирата: „Нина Капитоновна, избирайте!“

Николай Антонич получил квартира в нова къща на улица „Горки“ и на бедната ми баба беше предложено да си избере, която стая иска в тая великолепна квартира. Цял месец той обикалял Москва — мебели си търсел. Квартирата на улица „2-ра Тверская-Ямская“

щяла, според думите на Николай Антонич, да бъде превърната в „Музей капитан Татаринов“. Очевидно него малко го смущаваше обстоятелството, че капитан Татаринов никога не е прекрачвал прага на тая квартира.

— А аз се поклоних и му казвам: „Покорно ви благодаря. Още не съм живяла по чужди къщи“.

Именно след този разговор на баба й хрумнало да избяга от Николай Антонич и да дойде при нас. Но че се е бояла от него, това се вижда от факта, дето вместо да си събере просто вещите и да замине — най-напред се е помирила с него и се е постарала даже да се помири с икономката. Тя си е изработила най-сложен психологически план, основан на заминаването на Николай Антонич за Болшево, в почивния Дом на учените. За пръв път през цели двадесет години тя мръдва от къщи и тайно изчезва от Москва, с чадър в едната ръка и платнена пътна чанта в другата...

... Саня винаги ставаше в седем часа и ние отивахме преди закуска да се къпем. Така беше и в това утро, което с нищо не се отличавахе от другите неделни утрини.

Разбира се, че с нищо не се отличавахе! Но защо така добре съм го запомнила? Защо виждам, като че бе вчера, как ние със Саня, ръка за ръка, тичаме по надолнището и той, пазейки равновесие, се плъзга по трепетликата, прехвърлена през ручея, а аз свалям пантофите си и минавам по плиткото и краката ми усещат грапавото пясъчно дъно? Защо мога да повторя всяка дума от нашия разговор? Защо ми се струва, че и досега чувствавам сънната, тайнствена прелест на езерото, над което падаха коси слънчеви лъчи? Защо с нежност, от която почва да ми се свива сърцето, аз си спомням всяка незначителна подробност на това утро — капчиците вода по гърдите, плещите и по мургаво-руменото лице на Саня и неговото мокро кичурче на тила, когато излиза от водата и сяда до мене, обхванал с ръце коленете си? Момченцето със запретнати панталонки, със собственоръчно направена въдица, на което Саня обясняваше как да лови раци — на голям огън и с гнило месо.

Защото не минаха никакви си три-четири часа, и всичко това — нашето чудесно къпане, и сънното езеро с неподвижно отразените в него брегове, и момченцето с въдичката, и още хиляди други мисли, чувства, впечатления, — всичко това изведнъж потъна някъде зад

девет царства в десето и като в свит докрай бинокъл ми се видя
мъничко, незначително и неизказано далеч...

[1] Брашно от сърцевината на същото дърво. Б.пр. [↑](#)

ТРЕТА ГЛАВА

„ПОМНИ, ТИ ВЯРВАШ“

Ако можеше да се спре времето, бих направила това в тази минута, когато, след като отидох в града и не намерих Саня, бях слезла за нещо от трамвая на „Невски“ и бях се спряла пред попадналото ми съобщение на главното командване, закачено на огромната витрина на гастронома. Застанала пред самото стъкло, аз прочетох съобщението, след това се обърнах, видях сериозните развълнувани лица и изведнъж се почувствувах обзета от странното чувство, че това четене става вече в някакъв нов, непознат живот. Непознат, загадъчен изглеждаше животът тая вечер, първата топла вечер през това лято, и тия движещи се по тротоара бледни сенки, и това, че слънцето не беше се още скрило, а над Адмиралтейството вече беше се показала луната. Първите думи на този живот бяха написани с тлъсти букви по цялата витрина, все нови и нови хора прииждаха и ги четяха, и нищо не можеше да се измени, колкото и страстно да ни се искаше това.

Розалия Наумовна ми предаде бележницата на Саня и аз я изваждах често от чантата си и все я четях.

„Мили Пира Полейкин — беше набързо написано на синкаво листче от тефтерчето му, — прегръщам те. Помни, ти вярваш.“

Когато бяхме в Крим, имахме куче Пират, което винаги ходеше по мене, когато поливах лехите, а Саня се смееше и двама ни наричаше с едно име „Пира Полейкин“... „Помни, ти вярваш“ — това бяха мои думи. Бях му казала веднъж, че вярвам в неговия живот. Настроението му било чудесно, ето главното! Ние не се сбогувахме, той заминал в единадесет и не го заварих в града, но за това той и не споменавахе в своята бележка, това не беше важно.

Аз се върнах за нещо на дачата, прекарах там нощта, струва ми се, че не можах да дремна нито минутка и все пак трябва да съм спала, защото се събудих изведнъж разстроена, а сърцето ми силно биеше: „Война. Нищо не може да се измени.“

Станах и събудих бавачката.

— Трябва да си стягаме багажа. Утре заминаваме.

— Вятърничави работи! — сърдито, като се прозяваше, каза тя.

Седеше на кревата сънлива, в дълга бяла риза и мърмореше, а аз се разхождах от единия ъгъл на стаята до другия и не я слушах, а след това отворих прозореца и там, в младата горичка, беше така тихо, цареше такъв щастлив покой!

Баба чу нашия разговор и ме извика:

— Е, Катя, какво ти е? — запита тя строго.

— Бабо, ние даже не се простихме. Как стана така, че не се простихме!

Тя ме гледаше и ме целуваше, след туй крадешком ме прекръсти. „Добре че не сте си взели сбогом — това е на добро: значи скоро ще се върне“ — казваше тя, а аз плачех и чувствавах, че не мога повече, не мога и не мога, и сама не знаех какво...

Петя пристигна с вечерния влак, загрижен, уморен, но непоколебим, нещо неприсъщо нему.

От него за пръв път чух, че ще изведат децата от Ленинград, и така страшно ми се видя, че трябва да напуснем дачата, където беше така хубаво, където ние с бавачката бяхме посадили цветя — шибой и тютюнчета — и първите нежни филизи бяха се вече показали. Да возиш малкия Петя в препълнен, мръсен вагон, в горещината — целият юни беше прохладен, а тия дни почна и горещина, задуха — и не само до Ленинград, а още по-далеч, в друг, чужд град!

Петя каза, че Съюзът на художниците изпраща децата в Ярославска област. Той успял вече да запише Петенка и Нина Капитоновна. Относно бавачката работата била по-сложна — трябвало да се ходатайствува.

Той събра багажа твърде бърже, изтича някъде за каруца и се качи горе при баба, която заяви, че не иска да замине за Ярославска област.

Не знам за какво говориха и защо именно по отношение на Ярославска област баба имаше някакво отвращение, но след половин час те слязоха долу доста доволни един от друг и баба се зае веднага да пришива към торбите дръжки и язвително критикуваше научните действия на бавачката.

Всички освен мене вършеха по нещо, даже малкият Петя, който умело нареждаше в дървеното детско куфарче своите играчки и се мъчеше да извие главата на палячото, задето не се побираше в куфарчето.

Уморена, разстроена, седях сред цялото това безредие и хаос преди тръгването и в края на краищата стигнах дотам, че Петя дойде при мене и ми каза ласкаво:

— Катя, гълъбче, съвземи се!

Няма да разказвам как се върнахме в Ленинград, как Петя ме помъкна в Съюза на художниците и каза някому, че мога всичко, и как веднага ми дадох да правя безконечни списъци.

Беше заповядано децата да се изпращат без майки и бавачки и главната борба беше около майките и бавачките, които биваха задрасквани и след това по някакъв начин се оказваха отново в списъците.

Изглежда, че не съм се справяла така добре с тая работа, защото една малка свирепа художничка грабна изведнъж списъците от мене и трябва да се предполага, че именно тя не прояви ни най-малко снизхождение към нито една майка или бавачка. Нашата бавачка беше задраскана на първо място.

А за Ярославска област трябваше да се борим, да се тича и да се действа пред градския съвет; също така и за обикновени, а не товарни вагони, също тъй и за стотици други работи, които беше невъзможно да си представи човек, защото всичко, което ставаше през тия дни, не беше ставало никога преди.

Ходихме в градския съвет и при ректора на Художествената академия, за да телефонира той в градския съвет; приемахме вещи и продукти за пътя; шиехме ръкавици с номера и така се получи, че аз също станах една от тия жени, които всичко знаеха и към които другите се обръщаха.

Заминаването беше определено за пети юли, после за шести — сега ми се вижда чудно, че тия вълнения и събирания, тая скръб от предстоящата раздяла с децата, която с всеки час се приближаваше все повече и повече и която най-после обхвана целия огромен, четиримилионен град, че всичко това продължи само няколко дни.

Тръгването на влака закъсна и децата дълго стояха в чакалнята на гарата срещу редиците на възрастните — това беше направено, за да не пречат родителите при качването на децата. Но редиците отдавна бяха се разбъркали и майките, уморени, погрознели — отдавна вече стояха до своите деца. Беше горещо, децата искаха вода, трябваше да

ги уговаряме да потърпят и този прах и задух на юлския ден като че ли също взимаха участие в общата скръб на раздялата.

Най-после се придвижихме — най-напред по-големите ученици, после по-малките, след това най-малките — шестгодишните и седемгодишните деца. Те вървяха бодро, хванати за ръка, но беше невъзможно, невъзможно беше да ги гледаш без сълзи на очи как вървят, такива едни мънички и с раници вече на гърба! Заминават занаякъде — а къде? Още вкъщи аз се разстройвах, щом ми попаднеше само раницата на Петя. Всеки вървеше зад своето дете, и аз вървях след Петенка, който вървеше за ръка с кръгличко, спретнато момиченце. Като всички, спрях се в навалицата при входната врата — по-нататък не пущаха родителите. Като всички, и аз го изпращах с поглед, захапвайки устни, за да не заплача, а след това изтичах на гишето за багаж, защото докараха дрехите, и нужно беше да се следи, за да не бъде забъркан детският багаж с тоя на възрастните.

Влакът трябваше да тръгне в четири часа и той тръгна съвсем точно. Петя дойде в последната минута — след това узнах, че той заминал с ректора в Смолни. Подали му сина от прозореца, той го взел на ръце, подържал го малко, притиснал лицето си до черната главичка. Баба почнала да нервничи и тогава той целунал бързо малкия и веднага го дал обратно...

И досега се вълнувам, като си спомня как заминаваха децата, между впрочем още и за туй, че не е по силите ми да разкажа за всичко това в цялата му пълнота. Наистина толкова много трябваше да се преживее през годините на войната, такива странни, необикновено силни впечатления поразяваха душата и оставаха в нея завинаги, а все пак тия дни стоят пред мен отделно, като че настрана...

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

„НЕПРЕМЕННО ЩЕ СЕ ВИДИМ, НО НЕ ТАКА СКОРО“

От баба нямаше дълго телеграма, макар да казваха в Худфонд, че влакът пристигнал благополучно и че в Ярославъл децата били посрещнати с цветя. Но от Ярославъл те трябваше да идат в някакво си село Гнили яр и не знам защо, струваше ми се, че на децата не може да им бъде добре в село с такова отвратително название. От Кира аз получих отчаяно писмо, тя също се евакуираше някъде с всичките си деца и майка си, Валя оставаше в Москва — това им беше първата раздяла — и за мое учудване тя се боеше не от фашистките бомби, които, разбира се, можеха да полетят и на улица „Сивцев-Вражек“, а от някаква си Женя Колпачка, която кокетничела с Валя. Писмото беше зацапано, бедната Кира бе плакала над него и аз от сърце ѝ съчувствувах, макар да бе съвсем ясно, че от войната тя бе поизглупяла.

Саня — това беше най-голямата ми тревога, с мъчителни сънища, в които му се сърдех — и защо? — той слушаше навъсен, бледен и ужасно уморен.

В кантората на бившето кино „Елит“ Розалия Наумовна уреди санитарен пост и защитната тройка на районния съвет ми предложи да работя като сестра, защото Розалия Наумовна каза, че имам „голям опит като болногледачка“.

— Имайте предвид, другарко Татарина-Григориева — каза ми под секрет побелелият добродушен доктор, член от защитната тройка, — че ако вие се откажете, ние незабавно ще ви изпратим да работите на укрепленията...

Да работиш на укрепленията или на „окопите“, както казваха в Ленинград, беше, разбира се, по-тежко, отколкото да бъдеш сестра. Но аз поблагодарих и отказах.

Тръгнахме надвечер и цяла нощ копахме противотанкови ровове зад Средна Рогатка. Почвата беше глинеста, твърда и трябваше най-напред да се разтрошава с търнокоп, а след това да се пусне в ход лопатата. Аз попаднах в бригадата на едно от ленинградските издателства, показало вече голямо умение „по изкопаването гроба на

Хитлер“, както се шегуваха наоколо. Тук работеха изключително жени: машинописки, коректорки, редакторки, и аз се зачудих, че много от тях бяха, не знам защо, прекрасно облечени. Попитах една хубавичка редакторка защо е дошла да копае окопи с такава хубава рокля, а тя се засмя и каза, че „просто няма нищо друго“. Интересувах се винаги от тоя кръг хора от съвсем друг свят — от света на театъра, литературата, изкуството. Но очевидно не им беше до изкуство на тия красиви, интелигентни момичета, които разтрошаваха с търнокопи твърдата като камък тъмnochервена глина, и даже когато се започнеше разговор за нещо от тоя род — за последната театрална премиера или за това, че художникът Р. не трябвало да се залавя за декорациите на „Силвия“, — зад всичко това мъчително неизбежно стоеше войната, която не можеше да се забрави.

Работех до една черничка редакторка и тя ми каза, че вчера отишли на фронта мъжът ѝ и двамата ѝ братя. За по-младия тя се тревожеше много — той бил слаб, още съвсем дете, и мъжът ѝ го разубеждавал, но нямало какво да се прави. Разказах ѝ за Саня и известно време ние работехме мълчаливо — в дълбочината на окопа поставяха носилки на земята, други момичета нахвърляха на носилките глината, ние я мъкнехме горе и я стоварвахме на отвесната страна на окопа. Не ѝ казах, че от първия ден на войната нямам писмо от Саня. Надвечер говорих по телефона с майката на един летец от неговия отряд и тя ми каза, че е получила писмо от Рибинск. Може би и Саня е в Рибинск? Трябва така да е, там се формира една част от летците. Но на същото основание можех да спомена и друг град в Съветския съюз. Не трябваше повече да знам къде е той и какво става с него. Ако той умре, няма да знам кога и как се е случило това. Може би в тоя час ще бъда на театър или ще спя, без да чувствавам нещо, или ще разговарям с някого и ще се смея, както в момента, когато бригадирът ни посъветва да работим машинално, т.е. да мислим за нещо друго, и ние с малката редакторка се погледнахме и се разсмяхме. Това беше превъзходен съвет — имаше за какво да мислим.

Нощта мина незабелязано; в сивата, неопределено разсеяна светлина, неподвижно застанала между небето и земята, изведнъж се промъкна нещо утринно, свежо, също като ветреца, който пробягна по полето и се докосна до храстите, с които бяха замаскирани зенитните оръдия, беше съвсем друга, утринна светлина. В далечината над града

се дигнаха и скриха в лъчите на невидимото още слънце сребристите, подобни на огромни добродушни риби, аеростатите на противовъздушната отбрана.

Всички бяхме пребледнели към зори, на едно момиче стана лошо, но все пак нашата бригада завърши „урока си“ по-рано от другите. Зажадняла бях и моята нова приятелка ме замъкна на опашката за квас. Бяха направени палатки до старата, изоставена черква, застанахме на опашка и редакторката тутакси ми предложи да се качим на камбанарията.

Това беше глупаво. Болеше ме гърбът и изобщо се чувствавах много уморена, но аз също така неочаквано се съгласих.

По забитата в земята носилка, на която имаше стенен вестник, намерих нашия участък, към него прииждаха нови хора. Нима сме направили толкова малко? Но той се преливаше в друг, другият в трети и тъй в далечината, докдето поглед стига, жени разбиваха глината в дълбоки, триметрови, от едната страна отвесни, от другата наклонени ровове, изхвърляха пръст с лопати, извозваха с колички... Между тях нямаше нито една, която не би се разсмяла от душа, ако преди месец биха ѝ казали, че като остави своя дом, своята работа, тя ще тръгне нощем вън от града в пустото поле и ще се рови в земята, и ще копае ровове, бастиони, траншеи... Но те тръгнаха и ето почти завършват вече тия гигантски пояси, които обхващат града и прекъсват само при пътищата, на които се виждат кръстосани релси.

Не знам как да обясня това чувство, с което аз гледах на бедното поле, разрязано от огромни полуокръжности и осветено от бледната бавна светлина на ленинградското слънце.

Мене ми стана страшно като пред буря, която не можеш да избегнеш, от която няма къде да се денеш. Но и някаква смелост, някаква си млада, весела смелост, изведнъж се пробуди в душата ми.

Към пладне се върнах у дома и при входа срещнах развълнуваната Розалия Наумовна, която ми заяви, че току-що видяла как на „Невски“ задържали някакъв шпионин.

— Такъв дебел, с мустаци — типична немска мутра! Фу! — И тя плюна с отвращение. — И какво щастие, че не беше с мене Берта! Тя би се побъркала!

Берта беше много страхлива.

На площадката на втория етаж се спряхме, защото Розалия Наумовна почна да представя как се е случило това. В същото време някакъв си военен, който се спускаше по стълбите и шумно тропаше с чизмите си, преди да стигне до нас, наведе се през перилото, погледна надолу и познах Лури.

Лури беше щурман, приятел на Саня. Те работеха заедно на Север, след това се разделиха и където и да служеше Саня, той винаги казваше, че му липсва Лури. „Шурка да е тук!“ — пишеше ми той от Испания. От време на време Лури се явяваше у нас — винаги весел и все за нещо се хвалеше; с брада, като чужденец.

— Катерина Ивановна! — той ми козирува живо. — Чуках, звънях, изгубих надежда и пуснах писмото в кутията.

— От Саня?

Лури козирува също така живо и на Розалия Наумовна.

Той каза, че има на разположение за съжаление само петнадесет минути и аз не прочетох пред него писмото на Саня, само го прегледах и една фраза накрая спря погледа ми: „Непременно ще се видим, но няма да бъде скоро“.

— Откъде идвате? В армията ли сте? В Ленинград? А къде е Саня?

Лури беше в армията в Ленинград. На тия два въпроса не му беше трудно да отговори. Но аз още веднъж настойчиво попитах:

— Къде е Саня?

И като помисли малко, той отговори неопределено:

— В полка.

— Вие не искате да ми кажете, нали? Но той здрав ли е?

— Като щик — каза Лури и се засмя.

Розалия Наумовна изтича да направи кафе, макар че Лури повтори и даже се „закле в честта“, че разполага точно с петнадесет минути; ние останахме сами и можах да измъкна от него, че някъде си — неизвестно къде — се организира полк за особени задачи, че от основния авиаторски състав на Гражданската въздушна флота се правят по хиляда и петстотин, до две хиляди нападения, и че сега всички се учат на новите машини.

Нещо съвсем студено влезе бавно в сърцето ми, когато чух тия думи: „полк за особени задачи“, но нямаше защо да разпитвам какво е това, все едно — Лури не би ми отговорил. Само попитах дълго ли

Саня ще се учи на новите машини, а Лури, като помисли, отговори, че няма да е дълго. На всичко той отговаряше, като помълчаваше, помисляше, а зад неговия безгрижен тон се долавяше тревога.

Написах няколко думи на Саня и Лури си отиде, като се сблъска на прага с Розалия Наумовна, и обеща да дойде още веднъж, „ако това бъде възможно“. Ние постояхме още няколко минути пред отворената врата и като се сбогувахме, изведнъж се прегърнахме и целунахме...

Писмото беше тъжно и само аз можех да разбера защо то беше тъжно.

Саня питаше за Петъовците, големия и малкия, и ме съветваше веднага да изпратя малкия вън от Ленинград.

„Добре би било в Енск, при старите!“ Но тутакси той изказваше безпокойство за съдията и леля Даша и можеше да се разбере от една предпазлива фраза, че Енск бил бомбардиран, макар да беше още доста далеч от фронтовата линия. С една дума, Саня нещо знаеше, нещо лошо, ето откъде и думите „непременно ще се видим, но няма да бъде скоро“.

Да, няма да бъде скоро. Настъпват трудни дни. Разхождах се из стаята, като се стараех да стъпвам само на тъмните квадратчета на паркета, и когато отивах към прозореца, биваха тъмни едните, а когато се връщах назад — другите.

Полк за особени задачи — „е, какво пък, и няма защо да изстиваш“ — това беше казано на сърцето, на което сякаш отново му стана нещо, когато на глас повторих тия думи. „Той беше в Испания и се върна. Трябва само по-често да му се пише, че вярвам.“

Ето кога усетих, че съм уморена до смърт. Легнах, затворих очите си и изведнъж всичко се завъртя: момичетата, които дигаха носилките с тежката твърда глина, количките, които бавно се плъзгаха по дъските, слънцето, което проблясваше през прозореца на тъмnochервени ивици.

След това отнякъде се появи светлина, слаба, бавна след бялата нощ, всичко почна да бледнее, да изчезва, и почувствувах, че заспивам. Всичко беше хубаво, много хубаво, само ми се искаше да не чувам тоя унил дълъг стон или песен, която някой беше почнал зад гърба ми...

— Катя, тревога!

Розалия Наумовна разтърсваше рамото ми.

— Ставайте, тревога!

... В края на юли срещнах на „Невски“ Варя Трофимовна, жената на един летец, герой на Съветския съюз, с когото Саня служеше в „авиацията за специални задачи“. Веднъж ние с Варя пътувахме заедно за Саратов при мъжете си и аз още тогава се чудех, че тя е зъболекарка.

Тя беше висока, румена жена, силна, със смела походка. С нещо ми напомняше Кира, особено когато се смееше високо и показваше дългите си красиви зъби.

— А моя Гриша — въздъхна тя — бомбардира Берлин. Четохте ли?

Поговорихме и тя ми предложи да работя в стоматологическата клиника на Военномедицинската академия.

Замислих се и Варя изведнъж ми каза, че „най-напред трябва да се види каква е работата“, защото препоръчала една дамичка, а тя „поработила два дни и си отишла, тъй като, представи си, не ѝ харесвала миризмата“.

Варя ненавиждаше „дамичките“ — това бях запомнила още оттогава, когато пътувахме заедно.

Трябва да се каже, че миризмата беше наистина непоносима, това почувствувах още като влязох в коридора, където от двете страни имаше стаи. Миризмата беше такава, че на мен изведнъж ми се заповдига и през всичкото време ми се повръщаше, докато Варя Трофимовна ме запознаваше с другите сестри, с рентгенолозите, с жената на главния лекар и с още някои други.

Тук лежаха хора, ранени в лицето, и още като дойдох, докараха един юноша с лице разкъсано от мина...

Грижейки се за тия хора, аз разбрах — още на втория или третия ден, — че през всичкото време трябва да ги уверявам, че това е нищо, че не е голяма беда, ако остане белег; че трябва само да се потърпи и после почти нищо няма да личи. След това ми се случи да работя в клиниката по полева хирургия и тая тайна там я нямаше, но във всяка дума прозираше боязън от грозота; тоя ужас, с който човек хвърляше пръв поглед към отражението на своето обезобразено лице в огледалото, това безкрайно стоене пред него в навечерието на изписването, тези безкрайни опити да се поукраси, да се поразхубави...

Впрочем трябва да кажем, че не си кривяхме душата изобщо никога, когато уверявахме, „че нищо не се забелязва“. По-рано никога не мислех, че може например да се направи нов нос или да се присади на лицето парче кожа. Колко пъти е бивало страшно да се погледне раненият при първите превръзки, а след два-три месеца той се връщаше в своята част с едва забележими следи от рани, за които бяхме мислили, че ще обезобразят лицето завинаги.

Беше ми трудно в стоматологичната клиника, особено на първо време, и аз бях доволна, че ми е трудно и че трябва така внимателно да следя за всяка своя дума и да се държа уверено, даже когато ми биваше много тежко на душата.

Частта на Петя се намиреше на Университетската крайбрежна улица. След заминаването на децата той се записа веднага в народното опълчение. През свободното време се отбивах при него; ние сядахме на гредите, разтоварени пред парапета, или се разхождахме от Филологическия институт до Сфинксовете. Другите паметници бяха вече свалени или затрупани с чували, напълнени с пясък, а Сфинксовете, не знам защо, лежаха, както и по-преди в далечните мирни времена, до 22 юни 1941 година. Те лежаха на брега на Нева с широко отворени очи, с високомерни лапи и безстрастно наблюдаваха цялата тая скучна човешка бъркотия. Лицето на Петя ставаше добро, хитро, когато гледаше Сфинксовете.

— Да направиш такава лапа и да умреш — каза ми той веднъж и почна надълго и нашироко да ми разправя защо тая лапа е гениална.

С Розалия му закърпихме бельото, но той не взе нищо, макар че бельото, което получи в батальона, беше много лошо. Изобщо той се стараяше много по-скоро да стане истински войник.

ПЕТА ГЛАВА

БРАТ

Бях при него вечерта и той не ми каза нищо — очевидно заповедта бе дошла през нощта. Аз дежурях. Розалия Наумовна ми се обади и ми каза, че Петя звънил по телефона у дома и молел да ида при него; ако може веднага, но във всеки случай до обед. Моето дежурство свършваше в 12 часа, но помолих Варя Трофимовна да ме замести и нямаше 10 часа, когато бях пред Филологическия институт. Един познат войник от батальона на Петя ми се мярна на прозореца и аз го извиках.

— Сковородников ли? Сега ще видя...

Петя излезе бързо, поздравихме се и тръгнахме по крайбрежната улица към Сфинксовете.

— Катя, ние днес заминаваме — каза той. — Аз съм доволен.

Замълча. Беше развълнуван.

— Никой не очакваше. Ние трябваше тия дни да идем на учебен поход. Но очевидно положението се е изменило.

Аз кимнах. В последно време докарваха ранени от Луга — не беше мъчно да се досети човек, че положението се е изменило.

— Написах писма — продължаваше той и почна да рови в чантата. — Искях да ви помоля... Ето това не трябва да се изпраца.

Той извади един плик, незалепен, ненадписан и ми го подаде.

— Това е за Петя. Вие ще му го дадете, ако ме...

Той искаше да каже, ако ме „убият“, даже устните си пригответи, но се засмя изведнъж по детски.

— Разбира се, няма да му го дадете сега, но след десетина години.

— Саня никога не би седнал да пише такива писма.

— Той няма син.

Навярно лицето ми е трепнало, защото той се изплаши — помисли, че ме обижда... Ние се спряхме и той ме хвана здраво за ръката.

— А как е Саня? Къде е той?

— Аз му писах до ППС^[1], но не получих отговор. Все едно — той е жив и с него нищо няма да се случи.

— Защо?

Той помълча.

— Аз вярвам, че няма да се случи. Помните ли, той казваше: „Небето няма да се измени. Но за земята не гарантирам.“

И наистина Саня така говореше. Но това беше отдавна, а сега, през войната, тия думи прозвучаха някак несериозно.

— А това за баща ми. — Петя извади от чантата второ писмо. — Ако той е жив. Виждате ли, все такива писма, дето не бива да се пращат по пощата — добави той с горчивина. — Моите работи ще ги вземат в Руския музей. Аз вече се уговорих.

Плеснах ръце дори.

— Но не, това е просто така — бързешком каза Петя, — аз не за това, че могат да ме убият, а изобщо. И Косточкин направи същото, и Лифшиц, и Назаров.

Това бяха художници.

— Отде да знаем какво може да се случи... Та не само с мене, господи — добави той вече нетърпеливо. — Или вие мислите, че Москва бомбардират, а Ленинград така и ще го оставят?

Не мислех това. Но той така се бе разпоредил за всичко, като че в дълбочината на душата си не се надяваше на връщане.

— На нас още ни се струва, че ние сме едно, а войната — друго — замислено каза той. — Но всъщност...

В края на краищата той почна да ми мушка часовника си, но тук аз вече се възмутих и почнах тъй да му се карам, че той се засмя и си взе обратно часовника.

— Чудачка, та аз получих нов часовник, с компас — каза той. — Нали знаете, Катя, какъв съм. Аз съм младши лейтенант — моля, не се шегувайте!

Не знам кога успя да стане младши лейтенант — всичко на всичко беше в армията само месец. Но той каза, че още в академията минал един курс и се числял като запасен командир.

Ние стигнахме до Сфинксовете и както винаги, спряхме на това място, където, не знам защо, беше свален парапетът и парченце от счупените перила се клатеше. Като въздъхна, Петя се втрени в Сфинксовете — дали се прощаваше? Дълъг, с вдигната глава, той

приличаше на орел със своя тънък профил и гордо присвити разсеяни очи. „Плюел на смъртта“, както ми разказваше по-късно, след много дни, командирът на неговия батальон. Колкото и да е странно, но именно в тоя ден, прощавайки се с Петя при Сфинксовете, аз почувствувах тая гордост, това презрение.

Той знаеше, че всякога смятах Петенка за свой син. Но навярно трябва да му кажа още веднъж това с думи. Като се разделят, хората непременно трябва да си казват всичко с думи — за другите не знам, но аз отдавна трябваше да разбера това. Не знам защо, обаче не му казах и като се върнах у дома, съжалявах за това.

Той отново ме хвана за ръцете, целуна ги и ние силно се прегърнахме и едва чуто той каза:

— Сестро...

Изпратих го до института и пешком си тръгнах за Петроградска, макар че се чувствувах уморена след безсънната нощ.

Беше горещо, пресният асфалт при Ростралните колони беше се размекнал и го утъпквах с краката си. Лека миризма на смола се носеше от малките лодки, които се намираха зад Борсовия мост, и Нева, великолепна, просторна, не течеше, а шестуваше, разпростряла се в две еднакво великолепни, просторни Неви, именно там, където беше така прекрасно. И беше странно и диво да се помисли за туй, че на някакви си стотина километра оттук немски войници се обливат в пот и със зверска енергия се стремят към тия здания, към това празнично, лятно сияние на Нева, към тая нова, свежа градинка между Борсовия и Дворцовия мост.

Но засега беше още тихо, спокойно наоколо, в градинката играеха деца и старият пазач с металически прът в ръка ходеше по пътеките, спираше се от време на време, за да набоде на пръта търкалящата се хартийка.

[1] Полева поща. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

СЕГА НИЕ СМЕ РАВНИ

Както по-рано помнех датите на всичките ми срещи със Саня, така и сега запомнях и, струва ми се, завинаги, ония дни, когато получавах от него писма. Второто писмо, ако не смятам бележчицата, в която ме наричаше „Пира Полейкин“, получих на 7 август — ден, който по-късно дълго ми се присънваше и сякаш взимаше участие в ония мъчителни сънища, за които аз даже се сърдех на себе си, като че ли човек можеше да се сърди на сънищата.

Бях нощувала вкъщи, а не в болницата, и рано сутринта бях тръгнала да търся Розалия Наумовна, за да ѝ кажа, че няма да остана у дома. Намерих я в двора: три момченца стояха пред нея и тя ги учеше да разтварят боя.

— Много гъста не е хубаво, а също и много рядка не струва — казваше тя. — Къде е дъската? Воробъов, не се чеши. Опитай на дъската. Полека.

По инерция тя заговори и на мене с делови тон:

— Едно от противопожарните мероприятия е боядисването на чардаците и другите дървени горни части на постройките. Съставът е огнеупорен. Уча децата да боядисват.

— Розалия Наумовна — попитах аз със стеснение, — няма ли скоро да се приберете вкъщи? Ще ме дирят по телефона.

Чаках да ми се обалят по телефона от Руския музей. Работите на Петя бяха отдавна опаковани, но за тях, не знам защо, никого не изпращаха.

— Подир час. Ще ида с децата на чардака и като задам на всяко дете урока, съм свободна. Но, Катя, чакайте, забравих — каза тя живо и плесна ръце. — Има писмо за вас! Ръцете ми са изцапани от боята, измъкнете го!

Бръкнах в нейния джеб и измъкнах писмото от Саня...

Както винаги, първом хвърлих бегъл поглед на писмото, колкото да разбера, че нищо не се е случило със Саня, а после почнах да го чета бавно, дума по дума.

„Помниш ли Гриша Трофимов? — пишеше той накрая, при поздравите. — Едно време ние заедно с него сипехме над езерата парижка зеленина. Вчера го погребяхме.“

Не си спомнях добре Гриша Трофимов, защото той излетя нанякъде тогава, когато бях пристигнала в Саратов, а сега съвсем не знаех, че той служи в един и същ полк със Саня. Но Варя, нещастната Варя, си представих веднага — изпуснах писмото и листата се разхвърчаха.

... Време беше да ида в болницата, но не знам защо, се запътих вкъщи, като съвсем забравих, че бях дала ключа от квартирата на Розалия Наумовна. На стълбите ме срещна „учената бавачка“ и почна да се оплаква, че не може да се настани никъде — никой не я взема, защото „не стигала храната“, и че една домашна работничка постъпила в Тръста на градските градини, но за нея това не е по силите ѝ и т.н., и т.н. Аз я слушах и си мислех: „Варя, бедната Варя“. Вях дошла вече в болницата, а не отидох в „стоматологията“, където Варя можеше да ме види. Отново прочетох писмото и изведнъж си спомних, че Саня по-рано никога не ми е писал такива писма. Спомних си как веднъж в Крим той се върна бледен, уморен и каза, че от лошата миризма през целия ден е усещал болки в тила. А на другата сутрин жената на щурмана ми обясни, че самолетът се запалил във въздуха и те успели да кацнат с бомбения си товар невредими с горящия си самолет. Изтичах при Саня и той ми каза със смях:

— Присънило ти се е.

Саня, който се предпазваше, който съзнателно не искаше да споделя с мене всичките опасности на своята професия, изведнъж ми пише, и то така подробно — за загиването на другар. Той даже ми описваше гроба на Трофимов. Саня ми описва гроба!

„В средата ние поставихме неексплодирани снаряди, след това големи стабилизатори, като цветя, после по-малки и се получи нещо като леха с железни цветя.“

Не знам, може би това беше доста сложно — неслучайно Иван Павлович едно време ми казваше, че разбирам Саня доста сложно — „но сега ние сме равни“ — ето как аз разбрах неговото писмо, макар че за това не беше казано нито дума. „Ти трябва да бъдеш готова за всичко — аз повече нищо не крия от тебе.“

Шкафът с престилките се намираше в „стоматологията“, аз бърже сложих престилката си и излязох на площадката: за болницата се минаваше през една площадка — и малко преди да стигна до моята стая, чух гласа на Варя.

— Трябва сама да го направите, ако болният още не може — сърдито каза тя.

Тя мъмреше сестрата, че не беше промила устата на един болен с кислородна вода и гласът ѝ беше все същият обикновен и смел, както вчера и оня ден, и със същите оня енергични, малко мъжки маниери, тя излиза от стаята и продължава да дава някакви разпореждания. Погледнах я: това е същата Варя! Тя нищо не знаеше. За нея още нищо не беше се случило!

Трябва ли да ѝ кажа за загиването на нейния мъж? Или нищо не бива да ѝ се казва, а в нещастния ден просто ще дойде „смъртният акт“ — „загина в боевете за родината“, — както идва за стотици и хиляди руски жени, и най-напред не разбира, отказва се душата, а след туй почва да се блъска като затворена птица — която никъде не може да иде, никъде не може да се скрие. Приеми я — мъката е твоя!

Минавах покрай кабинета на Варя с поглед в земята, като че бях с нещо виновна пред нея, а с какво — и сама не знаех.

Денят беше безкрайно дълъг, ранените все прииждаха, докато най-после в стаите не останаха места, и старшата сестра ме изпрати при главния лекар да попитам може ли да се поставят няколко легла в коридора.

Почуках в кабинета, отначало тихо, а после по-силно. Никой не отговаряше. Открехнах вратата и видях Варя.

Главният лекар не беше дошъл, навярно тя го чакаше, застанала до прозореца, малко наведена, и силно, монотонно чукаше с пръстите си по стъклото.

Тя не се обърна, не чуваше, че аз влизам, не виждаше, че стоя на прага. Тя направи предпазливо една стъпка от страна на прозореца и няколко пъти силно си блъсна главата о стената.

За пръв път виждах да си блъскат главата о стената. Тя я блъскаше не с челото, а някак от страна, навярно за да бъде по-силно, и не плачеше, изражението на лицето ѝ беше неподвижно, сякаш вършеше някаква работа. Косите ѝ се разчорлиха — и изведнъж тя си притисна лицето към стената, разпери ръце...

Тя знаеше. През целия тоя труден, уморителен ден, когато се наложи даже да се отложат не особено бързите операции, защото не стигаха ръце за приемане болните, когато нямаше къде да се сложат болните и всички нервничеха, вълнуваха се, само тя работеше така, като че ли нищо не беше се случило. В първата стая тя учеше да говори един нещастен младеж, който лежеше с изваден език — и знаеше. Тя дълго, монотонно се караше на готвача, че картофеното пюре беше зле претрито и задръстваше тръбичките — и знаеше. Ту в едната, ту в другата стая се чуваше нейният сърдит, уверен глас — и никой, нито един човек на света не би се сетил, че тя знае!

СЕДМА ГЛАВА

„ЕКАТЕРИНА ИВАНОВНА ТАТАРИНОВА-ГРИГОРИЕВА“

Все по-често оставах да спя в болницата, после почнах да оставам по две-три денонощия и най-после почнах да ходя у дома само тогава, когато Розалия Наумовна ме молеше за това.

— Нещо ми е скучно без вас, Катя — казваше тя.

„Скучно“ — това означаваше, че тя отново не знае какво да прави с Берта, която ставаше все по-страхлива и мълчалива и вече не ходеше по опашките за продукти, а по цели дни лежеше на дивана и главно почти престана да яде.

Лоша беше работата ѝ, затова посъветвах Розалия Наумовна веднага да я изведе от Ленинград. Но Розалия Наумовна се боеше да я пусне сама, а да замине и тя с нея за това не даваше да ѝ се спомене.

... Беше тихо и пусто в квартирата, тънки ивици светлина падаха върху мебелите и на пода. Слънцето се промъкваше през процепите на затворените капаци на прозорците. Поседнах до Берта, замислих се, после се стреснах като от сън от тревожните уморителни мисли, които сякаш ме изведоха от тази стая, където мебелите бяха облечени в калъфи и слабичката бабичка в чиста нощна риза седеше и с детско внимание изрязваше книжни салфетки — през последно време това и беше любимото занятие.

— Ето как, без да усетиш, можеш да се побъркаш...

Навярно съм произнесла високо тия думи, защото Берта за един миг остави салфетките и разсеяно ме погледна.

— Там ви чакат, Катя — каза тя, като помълча.

— Кой ме чака?

— Не знам.

Отидох веднага в моята стая. Съвсем непознат стар човек спеше в стаята ми със скръстени на корема ръце.

— Той каза ли, че ме познава? — попитах, след като излязох на пръсти и се върнах при Берта.

— Роза говорй с него. А защо?

— Нищо, просто тоя човек виждам за пръв път в живота.

— Какво приказвате? — ужасена попита Берта. — Той каза, че е познат.

Успокоих я. Но никога не съм имала такъв почтен познат — дълъг, брадат, с рязка от пенсне на носа. Стана ми смешно. Каква е тази работа. Той беше моряк — кителът му и противогазовата маска висяха на стола.

Най-после той се събуди. Прозина се дълго, седна и като всички късогледни хора попипа наоколо — навярно търсеше очилата си. Закашлях се. Той скокна.

— Екатерина Ивановна, вие ли сте?

— Да.

— Изобщо, Катя — добродушно каза той. — А ето че аз дойдох и заспах, колкото и да е странно това.

Гледах го с широко отворени очи.

— Разбира се, трудно ви е да ме познаете. Но затова пък с вашия Саня ние се познаваме... чакай, откога ли?

Той броеше на ум.

— От двадесет и пет години. Боже мой! Двадесет и пет години, ни повече, ни по-малко.

— Иван Иванич, вие ли сте?

— Той същият.

Това беше доктор Иван Иванич, за когото хиляди пъти бях слушала от Саня. Той беше научил Саня да говори и помнех дори тия първи смешни думи: „Абрам, кура, ящик“. Той беше летял със Саня за Ванокан и без неговата удивителна енергия би се случило нещо лошо, когато Саня три денонощия беше се „борил със снежната виелица“, без каквато и да било надежда за помощ! Всякога ми се струваше, че даже в тоя възторг, с който Саня говореше за него, имаше нещо детско, приказно. И действително той приличаше на доктор Айболит^[1] със своето румено набръчкано лице, с дебел нос, на който пенснето стоеше предизвикателно, с големи ръце, които смешно размахваше, когато говореше, също като че ли ви хвърляше нещо в лицето.

— А аз си блъсках главата кой е тоя познат! Докторе, но откъде идвате? Вие сте били навярно някъде далеч?

— Не, наблизо бях. На шестдесет и деветия паралел.

— Вие моряк ли сте?

— Аз съм моряк и при това така красив — каза докторът. — Всичко ще ви разкажа. Дайте ми само чаша чай!

Той, не знам защо, ме целуна, като долепи брадичката си, и аз изтичах в кухнята да сложа чай. После се върнах и му казах, че Саня и досега носи със себе си стетоскопа, който докторът някога беше забравил в затрупаната със сняг къщурка в глухото далечно селце близо до Енск.

Той се засмя и след няколко минути седяхме и разговаряхме, като че бяхме познати от хиляда години. Така беше всъщност — макар и не от хиляда, но от много отдавна, оттогава, когато за пръв път чух за него.

Докторът служеше във флотата съвсем отскоро, от началото на войната. Той поискал сам това, макар че Ненецкият национален окръг протестираше и някой си Ледков говорил с него цяла нощ — все го убеждавал да се откаже. Но докторът настоял. Неговият син Володя бил в армията на Ленинградския фронт и докторът смяташе, че трябва да се воюва, а не да се живее в джендема. Той беше назначен в градчето Полярно в базата на подводната флота. Полярно — това не е Заполярие. Това е военно градче на Колския залив, на две хиляди километра от Заполярие. Морските летци в Полярно му казали, че Саня е в АДД^[2], че лети над Кьонигсберг и че един от полковете на АДД, според слуховете, скоро ще долети на Север.

— Как над Кьонигсберг? Аз нищо не знам.

— Здравсти! — сърдито каза докторът. — А кой трябва да знае, гълъбче, ако не вие?

— Кой ще ми каже? Та Саня няма да ми пише за това.

— Да предположим — съгласи се докторът. — Все едно, трябва да се знае, трябва да се знае.

Аз донесох чая, той наведнъж гаврътна чашата с чай и каза: „Бива си го!“

— Сега на фронта е тежко — каза той. — Видях Володя и той също каза, че е тежко. Именно тук, около Ленинград, но аз ви нося писмо!

— От кого?

— От един стар приятел — загадъчно каза докторът и почна да си търси противогазовата маска, която висеше под носа му; писмото беше очевидно в маската. — Служи с Володя в една част. Именно той

ми каза, че вие сте в Ленинград. Когато тръгвах, той ме помоли да ви предам това писмо.

„За Екатерина Ивановна Татаринова-Григориева“ беше написано на плика — и адресът беше твърде подробен. И втори адрес до болницата, в случай че докторът не ме намери у дома. Почеркът беше ясен, остър и непознат. О, не, познат. С изумление гледах плика. Писмото беше от Ромашов.

— Е, какво? — тържествено каза докторът. — Познахте ли от кого е?

— Познах. — И хвърлих писмото на масата. — Вие познавате ли се с него?

— Запознах се при Володя. Превъзходен човек. Завежда интендантския отдел и Володя казва, че той без него е като без ръце. Твърде, мил изглежда. За съжаление замина.

Нещо промърморих.

— Да, твърде мил — продължи докторът. — Пие наистина, но кой не пие?

— Интересно, откъде знае той, че аз съм в Ленинград?

— Да, точно това! Нима той не е идвал у вас?

Аз помълчах.

— Да-а — поглеждайки изпод пенснето, каза докторът. — Аз предполагам, че именно приятел ви пише. Той например ми разказа целия ваш живот, особено през последните години, за който аз знаех твърде малко.

— Докторе, това е страшен човек.

— Хайде де!

— И изобщо да го вземат дяволите. Искате ли още чай?

Докторът изпи втора чаша, също на един дъх, после почна да ме черпи с концентрат — шоколад с какао.

— Твърде интересно — замислено каза той. — И какво, няма ли да прочетете писмото?

— Не, ще го прочета.

Скъсах плика. „Катя, незабавно излезте от Ленинград — беше написано с едри букви, набързо. — Моля ви. Не бива да губите нито минута. Знам повече, отколкото мога да ви пиша. Да ви пази моята любов, скъпа Катя! Ето, виждате ли какви думи. Нима бих посмял да ги напиша, ако не полудявам от мисълта, че вие ще останете сама в

Ленинград? До Тихвина може да се иде с автомобил. Но по-добре е с влак, ако вървят още. Боже мой, не знам! Не знам ще ви видя ли, моя скъпа, мое щастие и живот...”

[1] Д-р Айболит — герой от детската приказка на Корней Чуковски. Б.пр. ↑

[2] Авиация за далечно действие. Б.пр. ↑

ОСМА ГЛАВА

ТОВА НАПРАВИ ДОКТОРЪТ

Всяка вечер ние се събирахме на улица „Петроградска“. Поканих веднъж Варя Трофимовна и за пръв път тя заговори за мъжа си с доктора. Той нещо попита съвсем просто, тя отговори и изведнъж стана ясно колко е важно за нея да говори за мъжа си и колко ѝ е трудно да крие своята скръб. На другия ден тя донесе неговите писма и снимки и ние си спомнихме пътуването за Саратов, даже си поплакахме — това беше така отдавна и ние бяхме тогава такива момиченца! Когато я изпратих, очите ѝ бяха спокойни, печални. Като че ли ѝ стана по-леко.

Това направи докторът.

През седмицата, която той прекара у нас, положението на Ленинградския фронт се влоши, немците нападаха със свежи сили, тревогите почваха отрано сутрин. Аз спях лошо, вълнувах се за Саня. Веднъж, когато току-що бях легнала, без да се съблека, докторът почука, влезе в тъмнината и ми мушна едно малко мече в ръката.

— Изработено е от Панков — каза той, — отличен ненецки майстор. За спомен. От името на доктор Иван Иванович това бяло мече ще ви говори, че Саня ще се върне.

Разбира се, това беше глупост, но сега, когато тъгата проникваше в сърцето, измъквах из чантата си мечето, гледах го и честна дума, ставаше ми по-весело.

Сутрин докторът пееше или мърмореше някакви комични стихотворения, негови собствени произведения навярно, след това дълго се миеше в банята и ме уверяваше, че между неговото миене и немските нападения съществува тайнствена връзка: само да влезе в банята, и засвирват веднага тревога. Така се случи няколко пъти. На масата той идваше с мокра, симпатична брадичка и най-напред ми подхвърляше стола, който трябваше да хвана за краката и да го метна обратно. Той си имаше известни весели особености. Обичаше да удивлява.

Да, прекрасна беше седмицата, в която докторът ми погостува! Представете си — буря и гръм, и изведнъж се чува спокоен човешки

глас.

Но ето, дойде денят, когато той метна раницата и си завърза книгите, които накупи от Ленинград.

Аз отидох да го изпратя...

Струва ми се, че на Невски не е имало никога толкова много хора. Като се озъртаха неспокойно за уморените, изпрашени деца, жените возеха на ръчни колички денкове, сандъци, корита... Неградски, загорели старци крачеха прегърбени по тротоарите срещу движението, това бяха колпинци, детскоселски... Предградията влизаха в града.

Цели два часа вървахме до гарата за Москва. Не позволих на доктора да мъкне през площада своята раница, помъкнах я сама и се спрях на ъгъла на „Старо-Невски“, за да я наглася по-добре. Иван Иванич мина напред. Широкият площад при входа беше съвсем пуст — това ми се видя странно.

„Навярно сега се качват от Лиговка“ — помислих си.

Чудно как съм запомнила тази минута: площад „Въстание“, залян от слънцето, дългия доктор в морска униформа, изкачващ се по стъпалата, сянката, пречупена по стъпалата, изкачваща се след него, тревожната пустота при главния вход...

Вратата беше затворена. Докторът почука. Показа се пълна жена с железничарска фуражка и му рече нещо, една-две думи. Той постоя, после бавно се върна при мен. Лицето му беше строго.

— Е, Катя, дай тука раницата — каза той — и хайде у дома. Последният път е прерязан. Влаковете вече не се движат...

Докторът отлетя след няколко дена.

ДЕВЕТА ГЛАВА ОТСТЪПЛЕНИЕ

Шофьорът за пръв път караше по този участък на фронта и няколко пъти се спирахме там, дето пътят се разклоняваше, за да се справим с картата. Пътувахме вече повече от час и аз се учудвах, че немците все пак са далеч от Ленинград. Но тук беше най-отдалеченият участък — зад Ораниенбаум през Гостилица, в посока към Копор. Моряците държаха тия места пред огъня на дългобойните батареи на своите параходи.

Ние отивахме към дивизията на народното опълчение и по пътя почнах да се надявам, че ще видя Петя, защото той служеше именно в тая дивизия, и знаех дори името на комисаря на полка.

Тракторите влачеха вече срещу ни повредени оръдия. По двама, по трима, леко ранените кретаха по открития сред полето пращен път. Някъде пред нас обстрелваха пътя, това ми каза нисичката, здрава, с детски бузи санитарка Паня. Плитките ѝ бяха завити около главата и всеки път, когато санитарният автобус затъваше в ямите по пътя и ни подхвърляше нагоре, тя не можеше да се удържи от смях.

Префучахме с пълна пара през мястото, което се обстрелваше, макар че на два пъти нещо избухна след нас, и като откряхнах задната вратичка, видях да се спуща над пътя едно прашно облаче. Влетяхме в селото, шофьорът удари спирачките и докато той се ядосваше, като разглеждаше повредения капак, ние с Паня отидохме да търсим командира на медицинската санитарна батарея.

Селото беше най-обикновено и всичко наоколо бе също съвсем обикновено: плетища от млади върбови пръчки, някои от които се бяха прихванали и пуснали издънки, кирпичени фурни в дворовете, хамбари с откъртени, повиснали на една панта врати, зад които се усещаше прохладен мрак и миришеше на прясно сено. Тук се намираше щабот на дивизията, а предната линия беше на два-три километра оттук, „ето там, където е горичката“, каза ми санитарката на дружината, с панталони и голям наган на каиш, като посочи към оная страна, където ливадите преминаваха в рядка млада горичка, а зад нея, сияеща под слънцето, се виждаше брезова горичка.

Заповядано беше ранените да се превозват, когато започне да мръква, когато се стъмни, и щом намерех свободна минута, веднага почвах да търся Петя. Аз разпитвах ранените, сандружинниците, заместник-командира по свързочната част, за когото ми казаха, че познава всички командири. Комисарят на полка на Петя, този същият, когото познавах, бе убит надвечер — това ми съобщиха в политотдела.

— Скорняков също е убит — каза ми един огромен, набит човек с две нашивки, инструктор на политотдела.

Навярно съм побледняла, защото той престана да сърба чорбата си — заварих го да обядва — и като се огледа, със строг ръмжащ глас попита командира, който лежеше на скамейката, покрит с шинел:

— Рубен, Скорняков убит ли е?

Командирът под шинела каза, че е убит.

— Сковородников — поправих го аз с един съвсем чужд глас. —
Защо Скорняков? Младши лейтенант Сковородников!

— Сковородников ли? Не познавам такъв. Обядвахте ли?

— Да, благодаря.

Краката ми трепереха още когато излязох от политотдела...

Един самолет се въртеше над селото, дружинните санитарни ходеха из задните дворове и се чуваше как крещяха: „Маруся, въздух!“
Снарядите все по-често падаха по улицата и сега ставаше ясно, че немците бият не по батареите, а самото село. Нашите отстъпваха — мигновено селото се изпълни с хора в мръсни, червени от глина шинели и също така бързо опустя. Слабичък, гърбонос юноша със свити устни, с дръпнати нагоре вежди дотича до медицинската санитарна батарея и помоли да пийне. Паня му подаде — и с такава силна, чиста нежност, каквато не бях изпитвала към никого на света, аз гледах как той пие, как се движи нагоре-надолу адамовата му ябълка, как злобно хвърля поглед към пътя, по който още отстъпваха нашите.

Ние напуснахме селото в 9 часа и цялата медицинска санитарна батарея се вдигна заедно с нас. Брезовата горичка, която доскоро беше нежна, сияеща, спокойна, сега гореше и вятърът обръщаше към нас тъмните, неустойчиви стълбове дим. Това беше добре дошло за нас: ние без труд преминахме оная част от пътя при изхода от селото, която беше обстрелвана. Сега не се тръскаше така силно — санитарният автобус беше пълен, но всеки път, когато той затъваше в някой ров,

разнасяха се стонове и ние с Паня следяхме да не би някой от ранените да си тръсне главата в страничните рамки и капвахме от умора.

Беше 8 септември — денят, когато, готвейки се към решителен щурм, немците за пръв път почнаха сериозно да бомбардират Ленинград. Мрачният отблясък от пожара летеше срещу санитарната кола. Ние излязохме пред град Международни, а се оказа, че той целият бе обхванат от огън. Чу се говор между ранените и в червените отблясъци, които падаха косо върху автобуса, аз видях как един от тях, плещест моряк с бинтована глава, къса моряшката си фланелка и плаче.

ДЕСЕТА ГЛАВА

А ЖИВОТЪТ СИ ТЕЧЕ

Дървените прикрития пред витрините на магазините бяха вече овехтели, попукани и олющени; рововете и окопите в градините и парковете бяха отдавна обрасли с трева; квартирите и сутрин си оставаха в полумрак, защото по много пъти на ден се даваше тревога и нямаше смисъл да се отварят и затварят капациите на прозорците. „Окопите“, на които работих през юли, отдавна бяха превърнати в силни укрепления с картечни гнезда, стоманените снаряди на които се отливаха в заводите.

Струваше ми се, че никога през живота си не бях работила толкова много, както през тази есен в Ленинград. Следвах курсовете на РОКК^[1], ходех на фронта и даже получих похвала, защото бях измъкнала ранени от линията на фронта.

А писма все нямаше — все по-често трябваше да изваждам от чантата си бялото мече. Писма нямаше — напразно търсех името на Саня сред летците, наградени за полети над Берлин, Кьонигсберг, Плоещ.

Но аз работех „под пълна пара“, като на лудо препускащ влак, който летеше напред, като не забелязваше сигналните огньове — само вятърът свиреше и бучеше в есенната нощ!

И ето, дойде денят, когато влакът префуча край мене, а аз останах да лежа сама под насипа, изоставена, разбита, умираща от скръб.

Още от детски години, не знам защо, се срамувах да разказвам сънищата си. Струваше ми се, че когато човек сънува, поверява на себе си съкровена тайна, а да разкажеш съня, би значило сама да разкриеш онова, което само ти единствена на света си знаеш. Но тоя сън все пак трябва да го разкажа.

Бях дремнала за десетина минути в болницата след дежурство и сънувах, че седя до прозореца и уча испански. Точно така беше, когато живеехме в Крим. Саня се сърдеше, че бях изоставила езиците, и аз се заех отново с испански. Но нима Крим беше отвъд прозореца? Също като в дивен рай се свеждаше тежък сливов клон с матовосини

плодове; прозрачни жълти праскови блестяха, зрееха на слънце и навсякъде — цветя, цветя: тютюнчета, шибои, рози. Беше тихо. Изведнъж се чу оглушителен писък на птица, размахване на криле, тревога! Аз хвърлих книгата и скочих през прозореца в градината. И какво да видя? Ястреб или врана, не знам — голяма птица с извита човка, кацнала на чинара с разперени остри криле. И тази птица държи в човката си друга, мъничка птичка като соколче. Тя държи соколчето за краката и то вече не пици, само ме гледа с човешки очи. Сърцето ми примираше, аз крещях, търсех нещо като прът, а ястребът се издигна бавно и хвъркна, като изви настрана главата си. Той летеше, прострял, разперил неподвижно криле.

— Лукерия Илинишна, моля ви се изтълкувайте ми съня — казах на нашата писарка — възрастна, старомодна жена, която с нещо винаги ми напомняше ле ля Даша.

— Мъжът ви ще долети.

— Как така, та нали ястребът отлетя и отмъкна птичката?

Тя се замисли.

— Все едно, ще долети.

През целия ден бях под впечатлението на тоя страшен, глупав сън, а вечерта накарах Варя да дойде да спи при мене.

Тревогите се почваха обикновено в седем и половина. При първата ние останахме горе, макар че Розалия Наумовна ни се обади по телефона от името на защитната група и ни заповядваше да слезем. При втората също не мръднахме. В скривалището винаги ме обхващаше тъга, бях отдавна решила, че ако „ми е писано“ — както казват англичаните, — то по-добре това да се случи на чист въздух, под ленинградското небе. Освен туй ние печяхме кафе — една много важна работа за нас; това не беше само кафе — от него ставаха и бисквити, като към утайката се прибавеше малко брашно.

Но почна третата тревога, изглежда, че паднаха бомби някъде наблизо и къщата сякаш се помести, като направи стъпка напред и стъпка назад; в кухнята тенджерите от полиците изпадаха и Варя ме хвана за ръка и помъкна долу, без да слуша моите възражения. Жените стояха при тъмния вход и говореха бързо и тревожно. Узнах по гласа познатата ми вратарка, татарката Гюл Ижбердеева, която, не знам защо, всички в дома ни наричаха Маша.

— Деветката е разрушена, доста е разрушена — каза тя на развален руски език. — Комендантът заповяда да вземем лопатите и да вървим; трябва да изровим хората.

„Деветката“ — това беше оня дом, в който се помещаваше гастронომ номер девет.

— Вземете лопатите, тръгвайте! Всички! Който няма лопата, там ще му дадат. Вземи, бабичко, вземи! Ако ти пострадаш, и теб ще те изровят!

Тя тракаше в тъмнината с лопатите, една мушна и в моите ръце, друга даде на Варя. Обхвана ме ужас, как не ми се искаше да ида! Бях ходила вече да „изравям“, когато бомбардираха клиниката по неврохирургия при Военномедицинската академия. Но жените на входа помърмориха и тръгнаха — и ние тръгнахме след тях.

Нощта беше великолепна, ясна — нощ „само за нападение“, както казваха в Ленинград. Луната приличаше на жълт балон, който висеше над града: крехки ледени корици се образуваха по локвичките и въздухът беше лек, здрав. Хубаво би било в такава нощ да седиш с любимия си под една и съща мушама край брега на Нева и да слушаш как там някъде долу вълните тихичко се удрят о каменния бряг!

Ние вървахме, уморени, мълчаливи, зли, с лопати на рамо, за да разкопаваме изпод развалините живи или мъртви.

„Деветката“ беше разцепена на две — бомбата беше преминала през петте етажа и в черния неправилен отвор се видя тесен ленинградски двор с фантастично пречупени сенки. Беше паднала фасадата на зданието, развалините преграждаха улицата, и в тая каша от изпочупени тухли, мебели, арматури стърчаха черните краища на един роял. На третия етаж висеше на една страна бюфет, на стената се виждаха ясно палто и дамска шапка.

Както и тогава, при разрушаването на клиниката, наоколо беше тихо, хората, без да бързат, със странно спокойствие се приближаваха до зданието и говореха бавно, внимателно. Една жена почна да крещи и се хвърли на земята, отнесоха я настрана и отново стана тихо. Мъртъв старец в бяло палто лежеше на тротоара, засипан с вар и чакъл; около него се блъскаха, поглеждаха го в лицето, бавно заобикаляха и се отдалечаваха.

Зимникът беше се напълнил с вода. Първо трябваше да се направи нещо с водата и слабикият, подвижен милиционер — младши

лейтенант, който се разпореждаше при спасителната работа, постави мен и Варя при помпите, за да изтеглим водата.

Отново се разтърси земята, спря се под нозете ни и точно над нас, догонвайки се едни други, се устремиха към небето куршуми като жълти дъги. Прожекторите, които чудесно скъсяваха и удължаваха своите светлини, се кръстосаха и мен ми се стори, че в една от точките на кръстосването се мярна малък самолет.

Зенитните оръдия почнаха да стрелят — и не някъде далеч, а тук, близко, около нас, и сякаш някакъв великан крачеше над квартала, като всяка минута стреляше отгоре с хиляди револвери. Без да се откъсвам от работата, погледнах към небето и останах поразена: така странен беше контрастът между безумието на прожекторите, които търсеха врага, и спокойствието на чистата нощ с равнодушна жълта луна, така страшна и пищна беше картината на войната с краткия трясък на картечните, стремителния полет на разноцветните ракети в ясното високо небе.

Санитарните коли се спряха пред въжето, с което милицията беше оградила разрушената къща. Работата вървеше под пълна пара. Шум и високи гласове се носеха от зимника и хората излизаха бледни, мокри до пояс. Изглежда нямаше много жертви.

Зачервилата се красива Варя извличаше от купищата строшени мебели, дюшеци, одеяла, възглавници, нареждаше ранените, правеше на някои изкуствено дишане, крещеше на санитарите и двамата лекари, които пристигнаха със санитарната кола, тичаха като момченца и слушаха всяка нейна дума.

Тя запретна полата си и се спусна в зимника. На излизане мъкнеше на раменете мокър човек. Слабичкият младши лейтенант изтича да ѝ помогне, санитарите примъкнаха носилките.

— Сложете го — повелително каза тя.

Беше червенокос червеноармеец или командир, без фуражка, в почернял от водата шинел. Сложиха го. Главата му се отпусна на гърдите. Варя го хвана под брадата и главата му леко, като на кукла, се отмести назад. Нещо познато зърнах в това бледно лице с тъмножълти, залепнали по челото коси и няколко минути работех и напругах мисълта си, за да си спомня къде бях виждала този човек.

— Ето така, сега ще се съвземе — с нисък, сърдит глас каза Варя.

Тя разтвори устата му и си пхна пръстите в нея. Той заклати глава, затрепери в ръцете ѝ и като хъркаше, откъслечно поемаше въздух.

— Аха, хапеш, миличък! — каза отново Варя.

Дръжката на помпата ту се повдигаше, ту се пускаше и от това ту виждах, ту не виждах какво прави Варя с него. Сега той седеше и тежко дишаше със затворени очи и при лунната светлина лицето му беше бяло, неизказано бяло, със сплескан нос и квадратна долна челюст, също като че ли бе очертана с тебешир. Това беше лице, което бях виждала хиляди пъти, а сега не вярвах на очите си, не можех да го позная...

И досега не разбирам защо не позволих да закарат Ромашов — това беше Ромашов — в болницата. Може да ви се стори невероятно, но аз се зарадвах, когато, седейки на земята с разкопчан шинел, той си дигна очите и през помътнения, още страшен и неопределен поглед той ме видя и каза едва чуто: „Катя“. Той не се учуди, като се убеди в това, че именно аз стоя пред него с някакво си шишенце в ръка, което Варя му каза да помирише. Но когато го хванах за ръката да му проверя пулса, той като стисна зъби, треперейки, каза още веднъж, по-високо: „Катя, Катя“.

На сутринта ние се върнахме у дома. Ходехме и залитахме с Варя не по-малко от Ромашов, макар че никаква бомба не беше пробила над нас пет етажа и не бяхме плавали и се давили в заления с вода зимник. Ние вървахме, а Маша с някаква жена влачеше зад нас Ромашов. Той все се тревожеше не е ли пропаднала раницата му и Маша най-после сърдито му пхна раницата под носа и каза:

— Няма защо да мислиш за раницата си. Мисли за бога. Ти спаси живота си, глупчо. Трябва да се молиш, корана да четеш!

Кафето именно сега беше добре дошло, когато едва се домъкнахме и като оставихме Ромашов на Розалия Наумовна, отпуснахме се на кревата в кухнята, мръсни и разчорлени като дяволи.

— Изобщо аз така и не разбрах какъв е тоя чичо — каза Варя.

— Най-лошият човек на света — отговорих уморено.

— Глупачка, а за какво го доведе?

— Стар приятел. Какво да се прави!

Стана ми топло от кафето и аз почнах да си свалям роклята и се унесох, последното, което още се мярна пред очите ми, беше голямото

бяло лице, което безпомощно пропъждах в съня си.

[1] Дружество на руския червен кръст. Б.пр. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ВЕЧЕРЯ. НЕ СТАВА ДУМА ЗА МЕНЕ

Той спеше още, когато ние излязохме. Розалия Наумовна му беше постлала в столовата. Одејалото му бе се свлякло, той спеше в чисто долно бельо и Варя, минавайки, с привично движение подмушна одејалото. Той дишаше със стиснати зъби, през полуотворените му клепачи се виждаха очите — такъв, какъвто беше Ромашов, човек не можеше да го обърка с никакъв друг Ромашов на света!

— И така — най-лошият? — шепнешком попита Варя.

— Да.

— А, според мене, не изглежда такъв.

— Ти си луда!

— Честна дума, нищо подобно. Ти навярно се чудиш защо спи така. Къси му са клепачите.

Защо си въобразявах, че привечер Ромашов трябва да изчезне като видението на изчезналата вече нощ? Той не изчезна. Аз позвъних по телефона и не Розалия Наумовна, а той се обади.

— Катя, трябва да поговоря с вас — учтиво и с твърд глас каза той. — Кога ще се върнете? Или пък позволете да дойда при вас.

— Можете да дойдете.

— Но аз се боя, че в болницата ще бъде неудобно.

— Добре, но у дома ще се прибера само след няколко дни.

Той помълча.

— Разбирам, че вие нямате ни най-малко желание да ме видите. Но това беше така отдавна... причината, поради която вие не искахте да се срещате с мене...

— Хайде де, съвсем не е така отдавна...

— Вие навярно говорите за онова писмо, което ви изпратих по доктор Павлов? — попита той оживено. — Получихте ли го?

Аз не отговорих.

— Простете ми.

Мълчах.

— Не е случайна нашата среща. Аз идвах у вас. Аз се затичах към зимника, защото някой извика, че там имало деца. Но това сега не

е важно. Ние трябва да се срещнем, защото работата се отнася до вас.

— Каква работа?

— Твърде важна. Всичко ще ви разкажа.

Сърцето ми трепна, макар че знаех с кого говоря.

— Слушам, кажете.

Сега той замълча и така дълго, че щях насмалко да закача слушалката.

— Добре, тогава няма нужда. Отивам си и вие никога няма да ме видите. Но кълна се...

Той прошепна още нещо: представих си как стои със стиснати зъби, с полуотворени очи и тежко диша в слушалката и това мълчание, това отчаяние ме убеди. Казах, че ще дойда, и закачих слушалката.

На масата имаше сирене и масло — ето какво видях, когато отворих входната врата със своя ключ и се спрях на прага за столовата. Това беше невероятно — истинско сирене, холандско, червено, и маслото също беше истинско, може би даже първокачествено, в голямо емайлирано канче. Хляб, не нашенски, не ленинградски, беше нарязан на големи филии. Ромашов отваряше някакви консерви с кухненски нож, когато влизах. От раницата, която беше на масата, стърчеше шише...

Разчорлена, щастлива, Розалия Наумовна излезе от спалнята.

— Катя, как мислите, какво да правя с Берта — шепнешком казатя, — мога ли да я поканя?

— Не знам.

— Боже мой, вие се сърдите? Но аз исках само да узная...

— Миша — казах аз високо. — Розалия Наумовна ме пита да й кажа може ли тя да покани на масата сестра си Берта.

— Искат ли питане! Къде е тя? Аз сам ще я поканя.

— Може би тя ще се уплаши от вас.

Той неловко каза:

— Заповядайте! Заповядайте!

Това беше една твърде весела вечеря. Бедната Розалия Наумовна с треперещи ръце правеше сандвичи и ги ядеше с религиозно изражение. Берта шепнеше сякаш нещо над всяко късче — мъничка, побеляла, с остричко носле, с разсеян поглед. Ромашов бърбеше неспирно — бърбеше и пиеше.

Ето кога го разгледах както трябва!

Не бяхме се виждали няколко години. Тогава той беше доста пълен. В лицето му, в тялото му, малко отметнато назад, се чувствуваше солидността на пълнеещия човек. Като всички грозни хора, той се стараяше да се облича най-внимателно, даже контешки.

Сега той беше мършав и костелив, стегнат с нови, скърцащи каиши, с рубашка с две нашивки на илиците — нима е майор? Виждаха се костите на черепа му. В широко отворените немигащи очи се бе появило нещо ново — може би умора?

— Изменил ли съм се? — попита той, като забеляза, че го гледам.
— Войната ме промени. Всичко стана друго — и душата, и тялото.

Ако се бе изменило, той не би ми доложил за това.

— Миша, откъде сте намерил толкова много работи, откраднахте ли ги?

Изглежда, че той не чу последната дума.

— Яжте, яжте, аз всичко ще ви намеря. Тук всичко може да се намери. Вие просто не знаете.

— Наистина?

— Да, да. Има хора.

Не знам какво искаше да каже с тия думи, но аз неволно оставих своя сандвич на чинийката.

— Вие отдавна ли сте в Ленинград.

— От три дни. Прехвърлиха ме от Москва на разпореждането на началника на военторга. Бях на Южния фронт. Там ни окръжиха и като по чудо се измъкнах.

Това беше истината, страшната за мен истина, а го слушах небрежно, с отдавна забравеното чувство на власт, което упражнявах върху него.

— Ние отстъпвахме към Киев. Не знаехме, че Киев е отрязан — каза той. — Мислехме, че немците са дявол знае къде, а те ни посрещнаха край Христиновка, на двеста километра от фронта. Същински ад — добави той, като се смееше, — но за това после. А сега искам да ви кажа, че видях в Москва Николай Антонович. Може би е много странно, но той си е останал там.

— Наистина ли? — казах аз равнодушно.

Ние помълчахме.

— Струва ми се, вие Миша, имахте намерение да поговорите за нещо с мене? Тогава да минем в моята стая.

Той стана и се изправи. Въздъхна и поправи каиша си.

— Да, да идем. Ще ми позволите ли да си взема вино.

— Моля, моля.

— Какво?

— Аз няма да пия — каквото обичате.

Той взе от масата шишето, чаши и като поблагодари на Розалия Наумовна, тръгна след мен. Ние седнахме, аз на дивана, а той пред масата, която беше някога Сашина и на която така си бяха останали непипнати четките в една висока чаша.

— Това е дълъг разказ.

Той се вълнуваше, а аз бях спокойна.

— Твърде дълъг и... Пушите ли?

— Не.

— Много жени през войната почнаха да пушат.

— Да, много. Мене ме чакат в болницата. Давам точно двадесет минути.

— Добре — замислено, на срички произнесе Ромашов. — Вие знаете, че през август напуснах Ленинградския фронт. Не исках да замина, разчитах на това, че ще се срещна с вас. Но заповедта си е заповед.

Саня често повтаряше тая фраза и мене ми стана неприятно да я слушам от Ромашов.

— Няма да разказвам как попаднах на юг. Ние се бихме при Киев и бяхме разбити.

Той каза: „ние“.

— В Христиновка се присъединих към санитарния ешелон, който обиколи Киев и се отправи към Уман. Това бяха обикновени товарни вагони с печки, в които лежаха ранени. Имаше много тежко ранени. Пътувахме три, четири или пет дни в горещина, в задух, в прах...

Берта се молеше в съседната стая.

Той стана и нервно затвори вратата.

— Бях ранен два дни преди присъединяването ми към ешелона. Наистина леко — само от време на време ме пробощда лявата страна. Тя става тъмночервена — добави Ромашов, като се усмихна напрегнато. — И сега продължава.

Варя, която в оная нощ съблече и облече Ромашов, казваше, че лявата му страна е изгорена; навярно това беше, за което той се изрази, че „почервява“.

— И ето, наложи се да се заема с интендантската част на нашия ешелон. Най-напред трябваше да се уреди прехраната и с гордост мога да кажа, че ние пътувахме две седмици, но от глад нито един човек не умря. Но не за мене е думата.

— А за кого?

— Две момичета, студентки от педагогическия институт в Станислав, пътуваха с нас. Те носеха на ранените храна, сменяваха превръзките, вършеха всичко, което можеха. И ето веднъж една от тях ме извика при един летец, който беше ранен и лежеше в един от вагоните.

Ромашов си наля вино.

— Попитах момичетата какво се е случило. — „Поговорете с него.“ — „За какво?“ — „Не иска да живее, казва, че ще се застреля, плаче.“ Ние отидохме при него — не знам как се бе случило, но в тоя вагон не бях влизал нито веднъж. Той лежеше по лице, краката му бяха забинтовани, но някак небрежно, неумело. Момичетата приседнаха до него и го извикаха...

Ромашов замълча.

— Защо не пиете, Катя? — попита той с малко пресипнал глас. — Само аз пия. Ще се напия и какво ще правите после.

— Ще ви прогоня. Довършвайте вашата история.

Той изпи наведнъж виното в чашата, поразходи се из стаята и седна. Аз също сръбнах малко вино. Та малко ли летци има на света!

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА ВЯРВАМ

Ето как разказа тази история Ромашов.

Саня бил ранен в лицето и краката и разкъсаната рана на лицето вече заздравявала. Не каза при какви обстоятелства бил ранен, но това Ромашов узнал съвсем случайно от многотиражния в. „Червени соколи“, където било поместено съобщение за Саня. Той ми носел тоя брой от вестника и би ми го дал, ако не била тая глупава история, когато насмалко щял да потъне в зимника, спасявайки децата. Но това не било важно — той помнел бележката наизуст.

„Връщайки се от боева задача, самолетът, управляван от Григориев, бил настигнат от четири изстребители на противника. В неравната схватка Григориев свалил един изстребител, останалите си отишли, като не приели боя. Машината била повредена, но Григориев продължил полета си. Близко до фронтовата линия той бил отново атакуван, тоя път от два юнкерса. С обхванат от пламъци самолет Григориев направил успешен таран на юнкерса. Летците от Енската част ще запазят спомена за соколите комунисти: капитан Григориев, щурмана Лури, стрелеца радист Карпенко и въздушния стрелец Ершов, които до последната минута на своя живот се бориха за отечеството си.“

Може би текстът бе неточен, в по-друг ред, но за съдържанието на бележката Ромашов се обзалагаше с главата си. Той държал тоя брой в планшета заедно с други, твърде важни книжа, планшетът паднал във водата, вестникът се превърнал в мокра топка и когато го изсушил, точно това парченце, на което била написана бележката, липсвало. Но и това нямало значение.

И тъй, считаха Саня за загинал, но той не бе загинал, той бил само ранен в лицето и краката. В лицето леко, но в краката, както изглежда, сериозно — във всеки случай не можел сам да се движи.

„А как бе попаднал в ешелона?“ — „Не знам — каза Ромашов, — ние не говорихме за това.“ — „Защо?“ — „Защото един час след нашата среща на двадесет километра от Христиновка ешелонът беше обстрелян от немски танкове.“ Той така и каза „обстрелян“.

Съвсем неочаквано било това натъкване на немски танкове в нашия тил. Ешелонът се спрял — още с първия изстрел бил ударен локомотивът. Ранените почнали да скачат долу, разбягали се и немците почнали да ги обстрелват с шрапнели през ешелона.

Преди всичко Ромашов се спуснал към Саня. Не било леко да го измъкне под огъня от вагона, но Ромашов го измъкнал и те се скрили зад колелата. Тежко ранените викали от вагоните: „Братя, помогнете“, а немците все стреляли и били вече близко, в съседните вагони. Повече не можело да се лежи до колелата и Саня казал: „Бягай, аз имам револвер и няма да им се дам.“ Но Ромашов не го оставил, помъкнал го настрана до канавката, до колене в кал, макар че Саня го удрял по ръката и се сърдел. След това един лейтенант с опърлено лице помогнал на Ромашов да го прехвърлят през блатото и те двамата се намерили в малката, мокра трепетликова горичка.

Това било страшно, защото големият немски десант обхванал най-близката гара, наоколо се водели боеве и немците всяка минута можели да се появят в тази горичка, която на това открито място представлявала единствено удобство за отбрана. Необходимо било незабавно да се върви напред. Раната върху лицето на Саня се отворила, температурата му се повишила, той все казвал на Ромашов: „Остави ме, ще загинеш и ти!“ А веднъж казал: „Аз мислех, че в моето положение би трябвало да се боя от теб.“ Когато си отпуснал краката, усещал мъчителни болки — кръвта преливала към раните. Ромашов му направил патерица: разцепил един клон, отгоре препречил каската и станало нещо като патерица. Но Саня все пак не можел да върви и тогава Ромашов тръгнал сам, но не напред, а назад, към ешелона — той се надявал да намери предишните момичета от Станислав. Той не стигнал до ешелона — зад блатото открили огън срещу него. Той се върнал.

— Аз се върнах след час или малко повече — казваше Ромашов — и не го намерих. Горичката беше малка и аз я преминах нашир и надлъж. Боях се да викам, но все пак викнах няколко пъти, но никой не отговори. Търсих го цяла нощ, най-после паднах, заспах, а на утрото намерих онова място, където се бяхме разделили: мъхът беше изпокъсан, смачкан, а направената от мен патерица беше останала под трепетликата...

След това Ромашов бил обкръжен, но се промъкнал към своите с отряд моряци от Днепропетровската флота. Той нищо не бе чул за Саня...

Хиляди пъти си представях момента, когато ще узная за това. Ето идва писмо, обикновено писмо, само че без марка, отварям го — и за мене не съществува вече нищо, падам, без да продумам. Ето идва Варя, която утешавах толкова пъти, и почва да ми говори за него — отначало предпазливо, издалеч, след това казва: „Ами ако той е загинал, какво ще направиш?“ Отговарям: „Не бих могла да го понеса“. Ето във Военния комисариат стоя заедно с другите жени, гледаме се и всички мислим едно и също нещо: „За кого ще кажат днес, че е убит?“ Всичко бях премислила — само едно не ми бе минало през ума: че за това ще ми разкаже Ромашов.

Разбира се, всичко това беше измислица, която той беше съчинил или прочел в някакво списание. По за вярване беше, че я бе съчинил, защото характерните за него съображения проличаваха от всяка дума. Но колко несправедливо, колко тежко ми беше, че бе се струпала на главата ми тази неясна, тъпа игра! Та това ли бях заслужила — да дойде тоя човек в Ленинград, където и без него беше така тежко, и така подло да ме лъже!

— Миша, казах му съвсем спокойно, — вие ми пишете: „Щастие мое, живот мой“. Това истина ли е?

Той ме гледаше мълчаливо. Беше бледен, а ушите му — червени, и сега, когато аз попитах: „Истина ли е това?“, те станаха още по-червени.

— Тогава защо измислихте така да ме мъчите? Трябва да призная, че понякога малко ви жалех. Невъзможно е една жена, макар веднъж в живота си, да не изпита жалост към този, който я обича толкова дълго. Но как така не разбирате, тъпи човече, че ако, не дай боже, Саня загине, аз ще ви намразя? Вие трябва да признаете, че всичко това е лъжа, Миша. И трябва да ми искате прошка, защото иначе аз действително ще ви прогоня като негодник. Кога беше всичко това, което разказвате?

— През септември.

— Ето виждате ли — през септември. А аз получих писмо от десети октомври, в което Саня пише, че е жив и здрав и може би ще

прелети за един ден до Ленинград, ако му позволи началството. Ха сега, как ще отговорите на това, Миша?

Не знам откъде намерих тия сили да излъжа в тая минута! Не бях получила никакво писмо от десети октомври. Три месеца как нямах вече нито дума от Саня.

Ромашов се засмя.

— Много добре, че не ми повярвахте — каза той. — Боях се от обратното. Дано всичко потръгне към хубаво.

— Значи всичко това е лъжа?

— Да — каза Ромашов, — това е лъжа.

Той трябваше да ме убеждава, да доказва, да се сърди, той трябваше — както тогава на площад „Собачи“ — да стои пред мене с треперещи устни. Но той каза равнодушно:

— Да, това е лъжа.

Сърцето ми почна да бие, трепна и опуся.

Изглежда, че той разбра това. Приблужи се до мене и хвана ръката ми — смело, свободно. Издърпах ръката си.

— Ако аз исках да ви излъжа, просто щях да ви покажа вестника, в който черно на бяло е напечатано, че Саня е загинал. А аз ви разказах това, което никой на света не знае. Смешно е да се мисли, че всичко това съм сторил от недостойни лични подбуждения. Или пък да съм мислил, че подобно известие може да ви разположи към мене? Но това е истината, която аз не посмях да скрия от вас.

Седях, както по-рано, неподвижна, спокойна, но постепенно всичко наоколо ми почна бавно да изчезва: Сашината маса с четчиците във високата чаша и тоя червенокос човек пред масата, чието име забравих. Мълчах и нищо не ми трябваше, но тоя военен, не знам защо, бърже излезе и се върна с малката побеляла, изящна жена, която се хвана за главата, като ме погледна, и каза:

— Катя, боже мой! Дайте вода, вода! Какво ви стана, Катя?

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА НАДЕЖДА

— Варенка, какво става с мене! Болна ли съм?

— Съвсем не си болна — здрава си.

Тя махна с ръка и предпазливо, като скръцна с ботушите си, някой влезе и каза тихо:

— Опомни ли се?

— Кой е?

— Все тоя същият — твоят червенокос — с досада каза Варя.

Аз замълчах.

— Варенка, ти знаеш ли?

— Боже мой, та още нищо страшно няма. Е, ранен е, толкова ли е страшно! Гълъбче мое — притисна се до мене и ме прегърна. — Та бива ли така? Ами аз какво да правя — да умра ли? Как може да се излъже човек по външността! Никога не бих допуснала това за тебе. От по-рано ли си беше така много измъчена или той непредпазливо го е казал?

— Не, предпазливо. Ще мине.

— Е, разбира се, ще мине. Вече мина. Искаш ли кафе?

Аз отново помълчах.

— Варенка!

— Какво, гълъбче?

— Аз се надявам.

— Но, разбира се! Трябва да се надяваш! Запомни добре какво ти казвам — няма да се загуби, ще се върне твоят Саня!

Вестник „Красные соколи“, в който беше поместено съобщението за Саня, мъчно можеше да се намери в Ленинград. Най-напред се помъчих да намеря тоя брой, даже узнах от един военен кореспондент в коя част излиза вестникът. Но след това престанах да го търся, защото Петя ми писа, че той чел това съобщение със собствените си очи: „Аз мисля, постоянно мисля за вас, драга Катя. Саня загина мъжествено, великолепно! За мене той беше най-близкият човек на света, от детски години ми беше мил и любим брат. Всякога нещо звънеше в душата му и животът ми ставаше по-лек, когато се

вслушвах в тоя млад звън. Това беше нашето детство, нашата мечта, нашата клетва, която той не забравяше никога. Как ми се иска да ви видя и споделя вашата скръб.“

В отговор на това подробно му изложих разказаното от Ромашов и добавих, че не съм загубила надежда...

Все по-рядко се връщах у дома. Аз завърших курс при Дружеството на руския Червен кръст и почнах да работя в болницата не вече като „общественица“, а като професионална сестра. И гладът не ми пречеше, можех да гладувам по-продължително от Варя например, която изглеждаше много по-здрава от мене. По-леко беше, че скръбта ми се стовари в такива тежки дни за Ленинград, където можеше да бъдеш смазан от артилерийски снаряд, просто както си лежиш в кревата, където улиците бяха засипани от първия сняг, а прозорците отворени, защото много от ленинградците, още когато беше топло, живееха в палатки, а после не бяха се връщали в квартирите си.

По-леко беше, защото, като устоявах на всичко, което ни носеше блокадата, неволно устоявах и на собствената си скръб. И Ромашов, колкото и да изглеждаше странно, ме разбираше. Не без основание той съвсем престана да ме уговаря да напусна Ленинград...

Той повтори своя разказ и узнах много нови подробности, за които първия път не беше споменал нито дума. Когато Ромашов с лейтенанта помъкнал Саня през блатото, те били направили столче с ръцете си, а той бил обвинил ръце около вратовете им. Едното от момичетата се казвало Катя и Саня много се зарадвал, та след това само й викал: „Катя, Катя!“ Когато Саня казал: „А мислех, че ще трябва да се боя от тебе“, Ромашов на това само се засмял, защото действително било смешно — всяка минута немците можели да се появят в горичката.

Това беше истината, защо трябваше да ме лъже? Та нали, ако той искаше да ме излъже, можеше просто да ми покаже вестника, в който черно на бяло беше напечатано, че Саня е загинал. Така каза той — и това също беше истина. „Но това е Ромашов — така си казвах. — Ромашов с неговите очи, които не мигаха. Ромашов беше кукумявка, както го наричаше Саня.“

„Войната изменя хората — така си отговарях. — Той е видял смъртта, станало му е противно в тоя свят на лицемерие и лъжи, който

по-преди му беше присъщ. Той е направил за Саня всичко, което е могъл, и го е направил именно защото е било невъзможно да се предположи, че е способен на това.“

Случайно някак му казах, че бих се радвала много да видя Петя.

— Готово — съобщи ми той след няколко дни, — утре ще дойде.

Може би това беше просто съвпадение, макар че Ромашов ме уверяваше, че е наредил извикването му чрез ректора на Художествената академия. Минаха няколко дни и Петя пристигна.

Не бях го виждала три и половина месеци. Изпратих го със страх заради неговата разсеяност, поетичност, затвореност в себе си, черти, които щяха да му пречат на фронта. А в стаята влезе силен, загорял човек, не прегърбен, както по-преди, а изправен, с открит, уверен поглед.

Ние се прегърнахме.

— Катя, сега и аз вярвам, че Саня ще се върне — каза той изведнъж. — Той възкръсна, когато го смятаха за умрял. Свършено е вече. Ще живее. Това е наша фронтова поличба. И в частта вече знаят, че той е жив. Иначе биха ти изпратили съобщение, та това е съвсем ясно!

Това не беше така ясно, но го слушах и нямах сили да не вярвам...

Петя дойде при мене твърде рано, в шест часа сутринта. Ние чакахме Ромашов до обед. Петя разказваше и аз го слушах с такова чувство, като че това не беше Петя, а негов по-млад брат — по-груб, румен, в полушубка, която силно миришеше на кожа, с жълти пръсти, с които той ловко завиваше огромни „кози крачета“^[1]. Това, което той ми разказа, обясняваше характера му. Художникът е човек на изкуството, той в първите дни не виждал войната на фронта, а като че ли панорамата на войната. Струвало му се, че той е едно, а войната съвсем друго нещо. А ето че минали няколко седмици. Той убил първия немец.

— Как се случи това, че аз, художникът Сковородников, можах да убия човек? Но аз убих човека, който нямаше право да се нарича такъв. Убивайки го, аз защитих това право.

Така той станал „атом на войната“. Той повече не е наблюдавал като художник. Той станал сега войник и правел всичко, което било по силите му, за да бъде истински войник.

— Какво да правя в тоя стар свят? — каза той, като незабелязано оглеждаше всичко наоколо.

Ние не дочакахме Ромашов и аз си отидох първа, защото видях, че Петя иска да остане сам в тоя „стар свят“. На прага се обърнах и видях как той взе едно от завитите на тръба платна и почна предпазливо да го развива с разтреперани загрубели пръсти.

На Ромашов се обадох по телефона от болницата.

— Значи пристигна? — каза весело той. — Ето виждате ли. А вие все се съмнявахте!

— Да, дойде. Елате довечера, той иска да ви види.

— Довечера за съжаление не мога — имам неотложна работа.

— Не, ще дойдете.

— Съвсем не мога.

— Чувате ли, Миша, ще дойдете. — И аз ударих слушалката върху вилката.

Той дойде. Ние седяхме в столовата, когато той се появи и още от вратата протегна ръка и се запъти към Петя.

— Така се радвам, така се радвам — каза той, — много се радвам. Да си призная, аз не мислех, че ще излезе нещо, честна дума. Но вие изглежда сте прославен човек, ако не бяхте прославен човек, нищо нямаше да излезе от тая работа.

— Благодаря ви много, другарю майор — отвърна Петя.

— Стига, какъв майор съм аз. Интендант от втори ранг и само толкова! Все не се наканвам да си сложа знака, та още минавам за майор!

Петя го погледна, после погледна някъде настрана, в ъгъла. Очевидно той предполагаше, че няма нищо по-лесно от прикачването на отличителния знак, та занапред никой да не взима за майор интенданта от втори ранг.

— Е, как е на фронта, какво се чува? Току-що ми казаха, че Лигово е взето.

— Доколкото ми е известно, не е взето — каза Петя.

— Ето, виждате ли! А аз вече мислех: е, свършено, тия дни ще ударим към Москва в международен вагон. Ще трябва да се почака, нали?

С такива думи — „ще ударим“ — така не се говореше в Ленинград. Мене ми стана неловко. Но Петя сякаш нищо не забеляза.

Ние помълчахме.

— И тъй — каза Ромашов — първият и единствен въпрос е Саня.

Защо той се държеше така неопределено, така странно? Защо се усмихваше ту някак смутено, ту с горд, надменен израз? Защо разправи една дълга история за някакви пожарникари, които в маскировъчни престилки са копали картофи под артилерийски огън? Не знам, мене ми беше все едно. Аз си мислех само за Саня...

— Има само един път — с някакво скрито самодоволство каза най-после Ромашов. — Ето как стои работата — тия места около Киев се намират сега в ръцете на партизанските отреди. Няма никакво съмнение, че партизаните имат връзки с командването на фронта. Трябва да намерим връзки по тая линия — т.е. да възложим някому да събере всички сведения за Саня.

Прехвърлил крак връз крак, като подпираше с юмрук брадата си, Петя непрекъснато го гледаше.

— Тук има две трудности — продължаваше Ромашов. — Първата: ние сме в Ленинград. Втората: тая заповед за намирането на Саня или събирането на сведения за него може да даде само една твърде висока инстанция, а да се добереш до такава, е извънредно трудно. Но няма нищо невъзможно. Аз имам тук познати в Ленинградския щаб на партизанските отреди. Ще направя това — прибави той, като пребледня. — Разбира се, ако не ми попречат никакви изключителни обстоятелства.

„Изключителни обстоятелства“ имаше колкото щеш — самият живот се състоеше само от едни „изключителни обстоятелства“. Всичко, което се намираше оттатък Ладожкото езеро, отдавна вече се наричаше „Голямата земя“ и да се поддържа с нея даже проста телеграфна връзка, ставаше от ден на ден все по-трудно.

— Петя, защо мълчите?

— Слушам — сякаш опомняйки се, каза Петя. — Но какво, всичко е добре. Трудно ми е да кажа доколко е възможно да се разчита на такава връзка, особено сега. Но все пак трябва да се почне незабавно. В това отношение другарят Ромашов е прав. А на ваше място, Катя, аз бих писал в частта.

— Гълъбче, мила моя — каза той, когато Ромашов си отиде, — какво да ви кажа? Той съвсем, съвсем не ми хареса, но какво от това, нали? Това няма никакво значение. У него има нещо неприятно,

студено, скрито и едновременно с това как открито показва чувствата си във всяко движение, с всяка дума! Мене даже ми се дощя да го нарисувам! Тоя квадратен череп! Но всичко това е празна работа, празна работа! Главното, според мен, това е, че той е делови човек.

— О, да!

— И привързан към вас.

— В това няма никакво съмнение.

— А вие не можете ли да идете заедно с него в щаба ма партизанските отреди?

— Разбира се, мога.

— Вижте тогава, идете. И непременно трябва да се пише, да се запита, това е много важно. Така ще ви бъде по-леко. Колко сте отслабнала, колко сте измъчена! — ми каза той и ме хвана за ръката. — Бедна, скъпа моя! Вие навярно съвсем не спите?

— Не, спя.

— Саня ще се върне, ще се върне — казваше той и аз слушах, затворила очи, и се мъчех да не заплача. — Всичко ще бъде отново прекрасно, защото вашата любов е толкова силна, че пред нея ще отстъпи даже най-страшната скръб: ще се срещнете, ще погледне в очите и ще отстъпи. Струва ми се, че никой повече не умее така да обича, както вие и Саня. Така силно, така упорито, цял живот! Може ли да умреш, когато така силно те обичат? Не може, никой не би се съгласил и аз съм първият! А Саня? Да, нима вие ще му позволите да умре?

Той говореше, аз го слушах и на душата ми ставаше по-леко. Смътен, далечен спомен ми се мярна изведнъж: Саня спи облечен и уморен, нощ е, но в стаята е светло. Слабичкото момче свири отгатык зад стената, а аз лежа долу на килима и слушам, притискайки слепите си очи. „След скръбта идва радост, след раздялата — среща. Всичко ще бъде прекрасно, защото приказките, в които ние вярваме, се сбъдват...“

До фронта можеше да се иде с трамвай. Дивизията на Петя се намираше сега в Славянск. Той помоли да не го изпрацам — това беше рисковано, в Рибакко можеха да ме задържат, тъй като няхах пропуск. Но аз тръгнах.

— И да ме задържат, голяма работа! Комендантът вече ме познава.

В трамвая беше претъпкано, шумно, но можах още веднъж да прегледам бабините писма. Петя тия дни беше получил с една поща четири затворени писма и дванадесет отворени картички. И наистина така биваше в ония дни в Ленинград — по две-три недели никой не получаваше нито дума от „Голямата земя“ и изведнъж пристигаха по цяла връзка писма. У дома бях успяла да прочета само отворените картички. В една от тях малкият Петя беше написал с огромни квадратни букви: „Татко, ние имаме зайче“, и аз така живо си представих как той пише, като навежда главичката си и повдига веждите си — с тази мила привичка, която толкова обичах, и по която той приличаше на майка си. Той беше здрав, нахранен и на безопасно място, баба също. Какво повече можеше да се желае в такова тежко време?

— Петя, нали тъй?

— Разбира се — тъжно отговори той. — Но да знаете само как ми е скучно без него!

Трамваят вървеше вече надолу по „Рибацко“, някой каза, че на последната спирка ще пущат един по един и ще проверяват документите. Петя се безпокоеше за мене и аз реших да се върна.

— Бъди здрав, драги мой.

— Добре, добре, ще бъда здрав — отговори той весело. Така отговаряше понякога малкият Петя.

Над главите на чужди, загрижени, заети със своите работи хора ние си подадохме ръцете и може би затова, аз си помислих с разкаяние, че почти нищо не узнах за него. „Но нали не се виждаме за последен път — казах си на ума. — Когато искам, мога да се помоля в болницата да ме пуснат и ще ида при него, неговата част е наблизо.“

Ох, ако знаех колко много мъчителни и тревожни дни ще минат, преди да се видим отново!

[1] Кози крачета — дебели цигари. Б.пр. ↑

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ГУБЯ НАДЕЖДА

Берта почина в средата на декември, в един от най-страшните дни на чести тревоги, когато бомбардировките почваха от сутрин или по-вярно не прекъсваха от нощта. Тя не умря от глад — бедната Розалия Наумовна десет пъти повтори, че това няма нищо общо с глада.

Тя непременно искаше да погребее сестра си в тоя ден, в който се полагаше според обряда. Но беше невъзможно. Тогава тя нае един дълъг, тъжен евреин и той цяла нощ чете молитви над покойницата, която беше положена на пода в саван от два непоръбени чаршафа — също според обряда. Бомби избухваха твърде наблизко, не остана нито едно цяло стъкло тая нощ на булеварда „Максим Горки“. По улиците беше светло и страшно от пожарите, от розовочервения сняг, но тоя тъжен човек седеше и мърмореше молитви, а след това преспокойно заспа; когато влязох призори в стаята, намерих го спокойно заспал до покойницата с молитвеник под главата.

Ромашов намери ковчег — тогава, през декември, това беше все още възможно, и когато слабата бабичка легна в тоя огромен, грубо изкован сандък, мене ми се стори, че и в ковчегата тя се сви от страх в ъгъла.

Трябваше сами да копаем гроб — гробарите искали много висока цена, според Ромашов „нечувана“ цена. Той нае онези момченца, които Розалия Наумовна учеше как да боядисват.

Твърде оживен, той слезе десетина пъти долу в двора, шушукаше нещо на коменданта, потупваше Розалия Наумовна по рамото и в края на краищата ѝ се разсърди, защото тя настояваше Берта да бъде погребана с новите чаршафи.

— Чаршафите могат да се сменят — викаше той. — Те няма да ѝ бъдат нужни. В най-добрия случай след два дни ще свалят от нея тия чаршафи.

Аз го изпъдих и казах на Розалия Наумовна, че всичко ще бъде тъй, както тя иска.

Беше ранно утро. Ситен, твърд снежец се въртеше във въздуха и мигом падаше на земята. В това време Ромашов и момчетата, като се блъскаха о стените на стълбището и неумело завиваха по площадките, сваляха ковчега на двора и го поставиха на шейната. Искях да дам на момчетата пари, но Ромашов каза, че се е уговорил за хляб.

— По сто грама в аванс, нали е добре, деца — весело каза той.

Без да го погледнат, момчетата се съгласиха.

— Катя, ще се качите ли горе — продължи той. — Бъдете добра, донесете ми, моля ви се, хляба; той е в шинела ми.

Не разбирам защо той беше сложил хляба в шинела си — навярно за да го скрие от Розалия Наумовна или от вчерашния евреин. Шинелът му бе закачен в антрето; той отдавна ходеше с полушубка.

Качих се и помислих, че трябва да се облека с по-дебели дрехи. Още от вечерта ме тресеше малко и по-добре беше може би да не ходя на гробищата, до които имаше цели седем километра. Но се боях, че Розалия Наумовна без мене ще падне из пътя.

Парче хляб, завито в хартия, беше скрито в джеба на шинела му. Почнах да го изваждам. Заедно с хляба се измъкна и някаква мека торбичка. Торбичката падна и аз отворих вратата на стълбата, за да я дигна — в антрето беше тъмно. Тя беше жълта кожена кесия за тютюн; ние пращаме на фронта между другите подаръци и такива. Помислих малко и развързах кесията. В нея имаше прегъната на две картичка и някакви пръстени. „Взел ги е срещу нещо някъде“ — си рекох с отвращение. Картичката беше някаква фотография, твърде стара, издула се, с надпис на гърба, който трудно можеше да се прочете, защото буквите се бяха съвсем разлели и зацапали. Бях се накарала вече да пхна снимката обратно в кесията, но странно чувство ме задържа. Стори ми се, че някога съм държала в ръката си тази снимка.

Излязох — на стълбата беше по-светло, и почнах буква по буква да разчитам надписа: „Ако искаш да бъдеш...“ — прочетох аз. Бяла остра светлина падна пред очите ми и ме удари направо в сърцето. На снимката беше написано: „Ако искаш да бъдеш нещо, то бъди най-добрият“.

Не знам какво ми стана. Почнах да викам, после видях, че съм седнала на площадката и че търся снимката. Притъмня ми пред очите, но прочетох надписа и познах Ч., който с шлема си приличаше на жена, Ч. със своето голямо орлово лице, с добрите и мрачни изпод

ниско спуснатите вежди очи. Това беше портретът на Ч., с който Саня никога не се разделяше. Той носеше картичката в тефтерчето заедно с документите си, макар че хиляди пъти бях му казала, че в джеба ще се похаби и че трябва да се сложи в рамка и да се постави на масата.

Спуснах се яростно обратно в антрето, дръпнах шинела от закачалката, хвърлих го на площадката и обърнах джобовете. Значи Саня е умрял, Саня е убит. Не знам какво търсех. Ромашов го е убил. В другия джоб имаше някакви банкноти, смачках ги и ги хвърлих по стълбището. Той го е убил и е взел тази снимка. Не плачех. Откраднах е документите, снимката, всичките книжа, може би и медальона, та никой да не узнае, че този мъртвец в гората, тоя труп в гората, е Саня. „Другите книжа, по-важните, бяха в планшета“, мислено чух аз и сякаш думите на Ромашов светнаха.

Тази снимка беше в тютюневата кесия. Другите книжа и вестник „Красные соколы“ са били също в кесията, но те се намокрили, пропаднали — нали сам Ромашов каза: „Вестникът беше се превърнал в мокра топка“. А снимката се е запазила може би затова, че Саня я носеше винаги завита в пергаментна хартия.

Долу се чуваха гласове. Розалия Наумовна ме викаше. Скрих снимката в пазвата си и сложих кесията в джеба на шинела. Закачих шинела на същото място и като слязох в двора, дадох хляба на Ромашов.

Той ме попита:

— Какво ви е? Болна ли сте?

Отговорих:

— Нищо не ми е. Добре съм.

Нищо нямаше. Нямаше ги пустинните безшумни улици, по които, бавно влачейки крака, като в страшен бавен сън, мълчаливо ходеха хората. Нямаше ги изоставените сред улиците заледени трамваи, от които висяха дебели корнизи сняг, както от покривите на селските къщи. Не се виждаха в далечината тесните следи на шейничката, на която лежеше малкото, повито като дете тяло. Едва сега се сетих, че Ромашов се разпореди да оставят ковчега, който не се побираше на малката шейничка.

— Нищо, ще го продадем — казваше той.

И Розалия Наумовна сякаш беше се побъркала, защото казваше, че, според обряда, така и трябва — без ковчег. Спомнях си за това и

забравях изведнъж. Момиченце с дребно старо лице стъпи в снега, за да ни пропусне — двама не можеха да се разминат по тясната пътечка, която продължаваше надолу по „Пушкарска“. Странно въртейки се в широкото си палто, мина още някой — мъж с чанта, която висеше на връвчица през рамото му. Видях — и също забравих изведнъж това. Видях всичко: безшумните, затрупани със сняг улици, повития труп на шейничката и още един труп, който някаква жена взеше от другата страна, но все се спираше и най-после изостана. И като сенки, които безшумно, безследно се плъзгат по стъклото, така минаваше пред мен белият, потънал в сняг, замръзващ град.

Друго виждах аз, друго ми терзаеше сърцето: протегнал крака в мръсни, жълти от кръв бинтове, Саня лежи, притиснал бузата си до земята, и убиецът стои над него — те са сам-сами в малката, мокра брезова горичка!

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

НЕКА МОЯТА ЛЮБОВ ТЕ СПАСИ

Много далече беше до еврейското гробище, трудно щяхме да стигнем и Розалия Наумовна реши да погребее сестра си на Смоленското. За шестстотин грама хляб тъжният евреин, който четеше молитви за Берта, се съгласи да дойде на православно гробище, за да съпроводи своята „клиентка“, както беше се изразил, съгласно обряда.

Не помня добре това изпращане, то продължи цял ден — от рано сутринта до мръкване, което през декември настъпва рано. Сякаш стара, няма кинолента минаваше пред мен и сънното ми съзнание ту я следеше, ту се спъваше в снега, който беше затрупал Василиевския остров.

Ето, вървим и нищо не чувствуваме освен студ, умора и ненавист към вкочанясалия труп. Момчетата мъкнат Берта, като се редуват, а нагоре по височината — заедно, но по нанадолнището тя бързо слиза сама, сякаш бърза да ни освободи по-скоро от тия скучни грижи, които неволно ни е причинила.

Блести на слънцето привързаната към трупа лопата и като гледам тоя блясък, не знам защо си спомням Крим и морето. Колко хубаво беше в Крим! Саня ставаше в пет часа, приготвих му лека закуска, когато знаех, че ще лети високо. Купихме си душ „стандарт“ и всичко бях така нагласила, наредила, че след душа Саня сядаше на масата в своята жълта пижама на черти. Веднъж ние отидохме в Севастопол, морето беше неспокойно, времето се мръщеше — летците винаги получаваха отпуск в най-неподходящото време. Огорчих се и Саня каза: „Не се ядосвай, аз ще ти организирам хубаво време“. И вярно, тъкмо потегли параходът, и времето стана изведнъж хубаво.

Как весело, как леко ми беше да стоя заедно с него на бялата разкошна палуба в бяла рокля, да говоря и се смея и да се старая да бъда красива, защото знаех, че той обича да се харесвам на другите! Как ослепително светеше слънцето навсякъде, където и да погледнеш — и по месинговите перила на капитанското мостче, по гребените на плискащите се вълни, по мокрото крило на гмурналата се чайка!

... Прегърбена, посиняла, държейки под ръка Розалия Наумовна, която едва се движеше — така много беше се наоблякла, — тътрех се след шейничката, която ту се отдалечаваше от нас доста, ту се приближаваше, когато момченцата се спираха, за да попушат. Ние бяхме две еднакви, жалки бабички, аз бях също такава, каквато беше и тя. Навярно това сходство мина през ума и на Ромашов, защото той ни догони и заговори раздразнено:

— Защо тръгнахте? Ще се простудите, ще легнете. Върнете се у дома, Катя.

Гледам го: жив и здрав. С бяла, здрава полушубка, с кръстосани каиши, а на кръста му — кобур. Жив! Отварям устата си, за да си поема въздух. И здрав! Навеждам се и слагам малко сняг в устата си. Привързаната към трупа лопата все проблясва, гледам и само гледам тоя хипнотичен блясък.

На гробищата сме. Дълго чакаме в тясна, мръсна дъсчена кантора, по гредите на която се точат надлъж бели ивици заскрежени кълчища. Подпухнала писарка седи до печката, сложила до огъня дебели, омотани в парцали крака. Ромашов ѝ крещи за нещо. След това ни викат — гробът е готов. Момчетата, опрени на лопатите, стоят над купчината пръст и сняг. Бедната Берта, така плитко щяха да я заровят! Ромашов ги изпраща за покойницата и ето, вече я докараха. Дългият тъжен евреин върви след шейничката и от време на време казва да поспрат — прочита късичка молитва. Ромашов отпусна въжето на снега, ловко повдигна покойницата и блъсна с крак шейничката. Сега тя беше сложена на въжетата. Розалия Наумовна целуна сестра си за последен път. Евреинът пее и говори ту високо, с неочаквани ударения, ту ниско, като стара печална птица...

Ние се връщаме в кантората, за да се постолим. Ние — това сме аз и Ромашов. Той ми прави тайнствен знак, като удря с ръка джеба си, и когато всички се отправят към вратата, ние влизаме в кантората — да се постолим.

— Искаш ли да ти належа?

Ох, как пламнах, как се разигра сърцето ми, какви горещи вълни пробягнаха по ръцете и краката ми! Мене ми стана горещо. Аз разкопчах палтото си, свалих вълненото шалче от главата си и с леки, весели стъпки почнах да ходя из кантората.

— Искаш ли още?

Подпухналата жена жадно ни гледаше. Заповядах на Ромашов да ѝ налее. И той ѝ наля, като каза: „Е, хайде, от мене да мине“; беше весел, бледен, с червени уши, със зимна топла шапка, килната на тила. Мене също ми е весело, шегувам се: вземам от масата една от черно боядисаните надгробни дъсчици и я подавам на Ромашов:

— За вас.

Той се смее.

— Ето сега сте предишната Катя.

— А все пак не съм ваша!

Той се доближи до мене и ми хвана ръцете. Устата му почна да трепери. Детските му дребни зъби се виждаха — странно, по-преди никога не бях забелязала, че той има такива малки остри зъби.

— Не, моя си — казва той хрипкаво.

Издърпвам дясната си ръка. На прозореца виждам един чук — навярно с него зачукват дъсчиците на надгробните кръстове. Съвсем бавно, взимам от прозореца тоя чук — малък, но тежък, с желязна дръжка...

Ако ударът попадне в сляпото око, струва ми се, бих убила Ромашов. Но той се помести, чукут се плъзна и само му разсече скулата. Жената скокна, закрещя и хукна към преддверието. Ромашов я догони, тласна я назад и затвори вратата. След това дойде до мене.

— Оставете ме! — казах отчаяно и с отвращение. — Вие сте убиец. Вие убихте Саня.

Той млъкна. От разсечената му скула течеше кръв. Той я изтри с дланта си и я изгърси на пода, но тя течеше и по рамото, и по гърдите му, и цялата му полушубка беше вече в мокри розови петна.

— Трябва да се завърже — промърмори той, без да ме гледа. — Нямате ли чиста носна кърпа, Катя?

— Добре, така да е — убил съм го! Тогава защо пък ще пазя тая снимка? Ние искахме да заровим документите, Саня ги държеше в ръцете си и навярно е изпуснал снимката. Аз не ви казах, че съм я намерил — боях се, че вие няма да ми повярвате. Боже мой, вие съвсем не знаете какво нещо е войната! Не е ли безумие да убия свой — пък който и да е даже той, каквито и да са отношенията ми към него! Да убиеш ранен, Катя! Да, това са глупости, на които никой не ще повярва.

Не за пръв път Ромашов повтаряше тия думи: „Никой не ще повярва“. Той се боеше, че ще пиша за своите подозрения до Военния трибунал или до прокурора. Той остави на писарката при гробищата всичките си пари и хляб и чух как ѝ каза: „Никому нито думица“. Той не отиде в болницата. Розалия Наумовна спря кръвта и залепи мушамичка на голямата резка на скулата му.

— Да, не го обичам, това е истина, която нямам намерение да крия — продължаваше той, — но когато го намерих в мръсния вагон с ранени крака, с револвер до слепите очи, помислих не за него, а за вас. Ненапразно той се зарадва, като ме видя: разбра, че съм негово спасение. И не съм виновен, че е пропаднал някъде, докато отидох да търся хората, за да го вдигнат на носилка.

Той се разхождаше из малката кухня, разхождаше се и говореше, говореше... Той си хващаше главата с ръце и тогава на сянката, която се движеше след него по стената, безшумно израстваха две смешни мутри с големи носове. През ума ми мина смътен детски спомен. „А ето ти и крава с рога“ — това казваше мама; аз лежах в креватчето, а мама седеше до мене, държеше си ръката пред стената и се смееше, че гледах не сянката, а ръката ѝ. „А ето ти и брадат козел“... Очите ми бяха мокри, но аз не ги избърсах — беше ми много студено да си извадя ръцете изпод всичките тия одеяла, палто и старата лисича кожа.

— Проклетата съдба, защо ми трябваше да се срещам с него в ешелона! Можех да го убия. Всеки ден измъкваха от вагоните по няколко трупа; никой не би се зачудил, ако намереха някое утро с пробита глава оня летец, който беше паднал и искаше да се застреля. Но аз не можех да го убия — закреця Ромашов, — защото не той, а вие бихте лежали на утрото с пробит череп. Разбрах това, когато той попита едно от момичетата как се казва, а тя отговори: „Катя“, и лицето му светна. Разбрах, че съм нищожен, дребен пред него с всичките си мисли за неговата смърт, която би трябвало да ми донесе щастие. И реших да направя всичко, за да го спася за вас. А сега вие си позволявате да твърдите, че съм убил Саня! Не — тържествено каза Ромашов, — кълна се в името на майка ми, която ме е родила само за нещастие и скръб! Кълна се в моята светиня — любовта ми към вас! Ако той е загинал, най-малко аз с моите думи и дела съм виновен за тая смърт.

Той почна да си закопчава полушубката и все не можеше да налучка илика — ръцете му трепереха.

Можех ли, смеех ли отново да му повярвам! Гледах равнодушно това гърчаво лице с неестествено вдлъбнати очи, с жълти коси, виснали на челото, с безобразната мушамичка, която прекосяваше опнатата буза.

— Вървете си.

— Вие се чувствувате зле, позволете ми да остана.

— Вървете си.

Не знам дали някога е плакал, но лицето му бе цяло в сълзи, когато, падайки на колене, той си удари главата в леглото и замря, като потреперваше и преглъщаше нервно. „Саня е жив значи — изведнъж помислих аз и сърцето ми почна да тупти и замира от щастие. Или ако пък е иначе, тогава не човек, а някакъв демон стои пред мен на колене. Не, не, невъзможно е, немислимо е така много да се преструва човек.“

— Вървете си.

Не знам къде го пъдех. Вече цял месец как живееше той у нас. Розалия Наумовна, не знам защо, даже беше му извадила адресен билет. Беше нощ и дадоха тревога, но той излезе и аз останах сама.

„Тик-так“, чукаше метрономът. Някой ми беше казал, че само в Ленинград предават чукането на метронома през време на тревога. Стъклата трепереха и заедно с тях и жълтото пламъче на газената лампичка, поставена на масата. А какво ли е било там, в малката трепетликова горичка?

Под шубите, под одеялата, под старата лисича кожа не чух, че бе даден отбой. Бяха дали — и отново почваше тревога. „Тик-так — зачука метрономът. — Да — не“.

Сърцето ми биеше и се молеше в тая зимна нощ, в гладния град, в студената къща, в малката кухня, едвам осветена от жълтото пламъче на газеничето, което ту слабо припламваше, ту гаснеше, като се бореше с тъмните сенки, които нахлуваха от ъглите. Нека моята любов те спаси! Нека те закриля моята надежда. Да бди над тебе, да те гледа в очите, да вдъхне живот в помъртвелите ти устни! Да притисне лицето си до кървавите бинтове на твоите крака. Да каже: аз съм, твоята Катя, дойдох при тебе и където и да идеш, каквото и да ти се случи, ще бъда с теб. Макар че друга ти помага, подкрепя те, храни те — но това съм аз, твоята Катя. И ако смъртта сложи главата си на твоето възглавие и

нямаш повече сили, за да се бориш с нея, и ако само съвсем мъничка последна сила ти остане в сърцето — това ще бъде аз и ще те спася.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА ПРОЩАВАЙ, ЛЕНИНГРАД!

През януари 1942 година напуснах Ленинград. Бях много слаба и лекарите казаха, че не бива да пътувам с ешелон и Варя успя да нареди да замина със самолет.

Един ден преди заминаването ми позвъниха от разпределителната болница и ми казаха, че лейтенант Сковородников е ранен и моли да ме поздравят.

— Вие сестра ли сте му?

— Да — отговорих аз с треперещ глас. — Тежко ли е ранен?

— Не, леко. Надява се, че ще се видите.

Исках да отида, но Варя не ме пусна. Навярно тя беше права — щях да умра по пътя. Едва се крепях, нямах никакви сили, а така безкрайно далече беше тази болница на Василиевския остров — на края на света! Варя се надяваше, че ще успее да прехвърли Петя във Военномедицинската академия, разбира се, не в „стоматологията“ — той беше ранен в гърдите и в лявата ръка, — а в отдела на полевата хирургия. Но този отдел беше много близко до „стоматологията“. Тя ми обеща, че ще ходи всеки ден при него и изобщо ще се грижи за неговото здраве. Нямаше никакво съмнение, че и през ум не ѝ минаваше колко важно както за самата нея, така и за Петя щеше да бъде удържането на думата.

Като в лек, отлитащ сън аз смътно помня високите дървени постройки — навярно хангара? — в който седях дълго на пода между такива, също като мене завити, мълчаливи люде. После ни поведоха по някаква тясна пътечка през чисто снежно поле, покрай дълбоките дупки, в които се търкаляха остатъци от разбити аероплани, покрай полузасипаните със сняг розови хълмове — аз не можах да се сетя, че това е говеждо месо, което бяха докарали със самолети за Ленинград. После по една разклатена желязна стълбичка ние се качихме в самолета, пуст и студен, с големи скамейки от страни, с картеница, поставена на подпорка под един изпъкнал прозрачен калпак.

Това е всичко. Мъничък сърдит летец с кожени ботуши отиде в кабината. Моторът зарева, раздвижи се и почна да се мярка надясно и

наляво равнодушното сияещо поле. В тази минута се опомних. Прощавай, Ленинград!

Летя над Ладожкото езеро, по което след няколко дни щяха да минат първите автомобили с ленинградци за „Голямата земя“, и с хляб и брашно за Ленинград. Тук-там се виждат пътеводните стълбове и показват „пътя на живота“, а хората работят до гърди в сняг.

Летя над картата на великата война и вече не малкият сърдит летец с кожени ботуши, а самото време е на кормилото на моя самолет.

То гледа напред и все напред и странни величествени картини се откриват пред неговите очи. По безкрайни линии вървят на изток разглобени на части цехове на гигантски заводи. Засипани със сняг, вървят ли, вървят станове и струва ти се, че за да ги пуснеш, са нужни години, години. Но снегът не се е още стопил, още скъпернически грее зимното слънце, а вече в глухите недостъпни степи, където по-рано само каручки лениво се мъкнеха от колиба до колиба, където бродеха стада и където старият казак пастир свиреше на саморъчно направена тамбура, се повдигат и от ден на ден, все по-високи и по-високи стават корпусите на многоетажните здания. Отърси се, стегна се, затаи дихание, пригответи се за подем страната...

А мен — ни жива, ни умряла — ме карат към Ярославъл в „ленинградските болнични палатки“, където лежат твърде тихи хора, старейки се да не мислят за яденето. Лекарите забраняват да се мисли за храната, а недоверчивите ги водят в складовете с припаси. Те виждат, че складовете са пълни!

Баба ме намира уж в болницата — а всъщност не може да ме намери: тя стои в недоумение на прага, като ме търси с поглед в стаята. Тя ме гледа и не може да ме познае, най-после ми стана смешно, но не ѝ се обаждах, а се смеех и плачех...

Напред и все напред! Ден и нощ. И отново ден. Но отдавна се бяха объркали денят и нощта и сякаш самото слънце не знае кога, в кой час да се издигне над потресената земя.

Немският войник лежи в снега, а над прясната стърчат вкочанелите му крака. Той стиска конвулсивно в пръстите си чуждата земя и устата му е натъпкана с чужда земя — сякаш искал е да я погълне и се е задушил.

Руският войник, устремен напред, хвърля гранатата и в тоя миг фатален куршум го пронизва в сърцето. Подпрял се до борчето, така е

и замръзнал той при четиридесетградусовия студ. Като ледена статуя стои той с гордо отметната глава в порива на незапомнено боево вдъхновение.

Това е през зимата на четиридесет и първа година.

Но ето минава тази паметна за целия свят зима. Дихание на нови сили се надига над цялото необхватно пространство на Съветския съюз, като вихър се понася и стига чак до „ленинградските“ болнични палатки. И отново сърцето пламва. Животът чука и зове и душата се вълнува вече от собственото бездействие и слабост.

През март излязох от болницата. Ние с баба се запътихме към гарата. Виеше ми се свят от ручейчетата разтопена вода, които бягаха надолу по пътя и блестяха на слънцето, от въздуха, от мяркащите се хора и автомобили. Ние заминавахме за Гнили Яр.

Напразно си мислех, че на децата не може да им бъде добре в село с такова грозно название! Но в това село на децата им беше добре. Петя беше пораснал, заякнал и станал като селско момченце, с нос олющен от слънцето, със златисти влакънца на загорелите краченца.

То вече се стесняваше, когато го целувах пред другите деца, събираше марки и мразеше Витка Котелков, който плачел и „клеветял“ пред майка си. Той кореспондираше с татко си и се чудеше, че от време на време татко му изпращал поздрав от някаква си леличка Варя.

— Тя стара ли е?

— Не, млада е.

— А защо ми праща поздрав? Навярно иска да се запознаем.

— Навярно...

Селското гробище беше разположено на високи хълмове и в ясен ден отдалеч се виждаха неговите кръстове и петолъчни звезди. Ние се разхождахме в долчинката между гробището и пътя, зад който се простираха безкрайни, тъмнозелени, светлозелени поля... Ние сме в сянката между къпинови храсти.

— А мама нали също беше млада, когато умря?

— Съвсем млада.

За какво ли мисли Петя, като къса тревичката, по която пълзи и изведнъж литва майският бръмбар?

— А вуйчо Саня прилича ли на мама?

— Прилича!

Той свенливо ме гледа, гали ме по ръцете, целува. Аз плача и сълзите ми капят на неговото загоряло, олющено носле. Прегърнати, ние мълчаливо седим под храстите на къпините, а по-настрана от нас седи, гледа ни накриво, равнодушна, противна, смъртта на моя Саня.

Напред, върви напред! Не се оглеждай, не си спомняй!

Лято 1942 година. Лагерът на Худфонд е прехвърлен в Новосибирската област. Връщам се в Москва — суровата затъмнена Москва с покриви, на които са поставени зенитни оръдия, с площади, на които са нарисувани покриви.

Метрото е също такова, каквото си беше — чисто и ново, съвсем непроменено за цяла година война! По Гоголевския булевард пак има деца и бавачки. Улица „Сивцев-Вражек“, крива, тесничка, мила — все си е същата, като не се смятат двете нови здания, които отвисоко поглеждаха на олющените овехтели свои съседни; същата позната, мръсна стълба. Медна плочка на вратата: „Професор Валентин Николаевич Жуков“. Охо, професор! Това е ново за мен! Аз звъня, чукам! Вратата се отваря. Брадат военен с очила застава на прага.

Разбира се, изведнъж го познах. Кой друг може да ме погледне с такава неопределена вежливост? Кой друг може така смешно да си извие настрана главата и да мигне, когато попитах:

— Тук ли живее професор Валентин Николаевич Жуков?

Кой друг може така оглушително да почне да вика и да се хвърли върху мен и неловко да ме целуне някъде по ухото? При това тъй да ме настъпи, че и аз самата да почна да викам.

— Катя, мила, колко се радвам! Това е чудесно, че ти ме завари!

Той пое моя куфар и ние влязохме — и къде мислите — пак там, където беше „нещо като кухня“, там, където едновременно беше и кабинет, и столова, и детска. Но боже мой, в какво се беше обърнала тая старинна, уютна кухня! На масата се търкаляха някакви си мънички панерчета със засъхнал варен булгур; подът не беше изметен, изпокъсани сини хартии висяха по прозорците...

Валя взе ръката ми.

— Знам всичко. — Лицето му трепна и той силно замижа под очилата. — Скъпи друже, скъпи Саня... Но нали има надежда. Иван

Павлович ми прочете твоето писмо, ние се посъветвахме с един полковник и той също каза, че много, твърде много се връщат.

Казах: „да, много“ и той отново ме прегърна.

— Няма да те пусна никъде — енергично заяви той. — Квартирата е съвсем празна и на теб ще ти бъде тук удобно. Бях почнал вече да разтребвам, когато Иван Павлович ми каза, че ти ще дойдеш. Изглежда, че тук трябва да се измие, нали? — нерешително попита той.

Засмях се. Той седна на кревата и също почна да се смее.

— Честна дума, нямам време. Та почти не живея тук — през всичкото време съм на фронта. А през зимата тук беше доста добре подредено. През зимата бях взел при себе си и животните, защото в института беше дяволски студ.

Разбира се, той си взел не всичките животни, а само най-ценните екземпляри, и това било превъзходна мисъл, па макар и затуй че някаква си рядка морска мишка, която дотогава решително отказвала да има деца, родила в квартирата на Валя — тъй й подействувала семейната обстановка. Валя изгорил мебелите и това било само за по-хубаво, защото Кира без съмнение би се много огорчила да види в какво са ги били превърнали „ценните екземпляри“.

— Но от необходимите мебели изгорих само кухненската маса — загрижено каза Валя, — тъй че главното все пак е останало. Ето столовете, нощното шкафче, което Кира много харесваше, завесата на вратата и т.н.

През пролетта животните били върнати в института, а Валя получил звание капитан и почнал да работи във Военно-санитарното управление. Попитах го кому е нужен на фронта със своите гризачи, а той каза твърде сериозно:

— А, това е вече военна тайна.

Изобщо всичко беше превъзходно. Едно беше лошо, че през зимата той бе използвал електрически ток над нормата и му бяха отрязали жиците. Но в края на краищата денят сега е дълъг, а нощно време Валя работи със спиртна лампичка, великолепно нещо е!

— А може ли да се стопли вода на такава спиртна лампичка?

Валя ме погледна със смущение.

— Боже мой, какъв съм глупак! — почна да вика той. — Ти идваш от път, а даже чай не съм ти предложил.

— Не, нужна ми е много вода — казах, — извънредно много вода. Кофа имаш ли?

Той само ахна и жално зави, когато почнах да мия боса, с подвита пола, с мокра кърпа в ръка.

Като чоплеше носа си, той зачудено гледаше как измъквам изпод кревата картофените люспи, как късам мръсните хартии от прозорците, как порасна на пода купчината плесенясал хляб.

Ето така боса, с подвита пола се бях качила на масата и намотавах на метлата влажния парцал, за да смъкна от стените паяжините, когато някой почука и Валя изтича в антрето, като изнесе кофата с мръсна вода.

Чух как той прошепна някому: „Нищо, добре се държи! Герой е, прекрасно!“ И повече нищо не се чу.

Мярна се една дълга фигура през отворената врата. Някой си свали шапката, остави си бастуна, извади си гребенчето и вчеса пред огледалото побелелите си мустаци. Някой влезе, спря и ме погледна с удивление.

— Иван Павлович, драги.

Той знаеше, че ще пристигна; ние си кореспондирахме и не беше изненада за него, че ме намира при Валя, а за мене всичко беше като насън, когато се хвърлихме един други в обятията. Аз не можех да се съдържа, заплаках и той също изхлипа и бръкна в джеба за носната си кърпа.

— Защо не дойде при мен? — сърдито попита той, като си изтриваше очите и мустаците.

— Иван Павлович, щях да дойда днес.

Обличах се зад отворената вратичка на долапа и ние говорехме, говорехме без край, за това как летях, как бях болна, за Ленинградската блокада, за нашето настъпление около Москва... Сега вече се виждаше, че Иван Павлович е остарял, бръчки имаше по високото му чело и на бузите му се бе появила неравна, старческа червенина. Но той все още беше строен, изящен.

За последен път бяхме се виждали през 1940 година. Но колко отдавна беше това! Помня, бяхме се затъжили за стареца, грабнахме една торта и френско вино и хайде на „Садово-Триумфална“ в неговата самотна, ергенска квартира. Колко доволен беше, как опитваше виното, как се кикотеха със Саня, като си спомнях за Гриша Фабер и

трагедията „Настана час“, в която Гриша игра главната роля — осиновения евреин. До късна нощ седяхме пред камината. Това беше друг свят, друго време!

— Остарял съм, нали? — попита той, като забеляза, че все го гледам.

— Ние всички остаряхме, мили Иван Павлич. Ами аз!

Той помълча, след това каза тъжно:

— А ти, Катя, сега приличаш на майка си...

Беше вече вечер. Валя запали своята лампичка, но ние веднага я изгасихме, приятно беше да се седи без затъмнение при отворен прозорец, при меката вечерна светлина, която идеше от уличката. Там, в уличката, тъмнината беше лека, прозрачна, а у Валя — съвсем друга, стайна тъмнина. Незабелязано мръкваше и вече не виждах Иван Павлович, а само неговите бели мустаци, и не Валя виждах, а само неговите очила, които проблясват при всяко случайно обръщане. Това бяха мигновения на тишината, когато с удивителна сила аз се почувствувах между истински, верни другари за цял живот. „Може би най-тежкото вече остава назад — казах си, — щом така се случи, че тия хора, които ме обичат, ще мислят сега заедно с мене, за да стане всичко в света по-леко и по-хубаво. Щом тишината е такава и почти не се виждат в тъмнината тия добри бели мустаци.“

ОСМА ЧАСТ
РАЗКАЗАНА ОТ САНЯ ГРИГОРИЕВ
БОРИ СЕ И ТЪРСИ

ПЪРВА ГЛАВА
УТРО

Катя седеше на балкончето при Нина Капитоновна; в просъница долавях, че си приказват тихичко, за да не ме събудят. Представям си живо първата вечер.

Поради пристигането на Нина Капитоновна решихме да обядваме за пръв път вън и изнесохме масата в градинката; дълго я чакахме и най-после тя се яви, тържествена, строга, с нова рокля с буфани по модата от 1908 година и с обувки с копчета и предълги носове.

Как интересно разказваше тя тогава за икономката на Николай Антонич, която си бе поставила мръсните пантофи на печката! Как представяше отиването със собствена кола в новата квартира — Николай Антонич бе получил нова квартира на улица „Горки“ с четири стаи, със светилен газ и парно отопление. Тя имитираше гласа на Николай Антонич: „Изберете си, която искате, Нина Капитоновна“ — и отговори вече със своя си глас, гордо: „Благодаря ви, Николай Антонич, време е вече да помисля за оня свят, а чуждо от чужд човек не ми трябва“.

И аз си представих как в Москва, в превъзходна нова квартира, ползувайки се от осветление, въздух, светилен газ и парно отопление, седи стар човек и пише всичко наопаки — т.е. бялото нарича черно, а черното бяло.

Беше време за ставане — шест и четвърт, но така приятно бе да се лежи по гръб със затворени очи и да се слуша как Катя ходи из старата малка дача с предпазливи стъпки и как сухите дъски на пода скърцат под краката ѝ. Ето тя спира пред вратата ми — навярно иска

да разбере спя ли още, и си помисля, че е жалко да ме буди. Ето отива в кухнята и казва на „учената бавачка“, че днес няма смисъл да се ходи на пазара, защото, все едно, заминавам с влака в десет часа.

Моята жена! Ние така често се разделяхме и аз така бях свикнал да си я представям във въображението, че и сега си я представях, макар да бяхме заедно: в копринено пеньоарче на черти и вчесана или по-вярно невчесана, както ми хареса в онова утро, когато аз я видях за пръв път с небрежно забодена плитка от бързане. Ние така често се разделяхме, та се получавахе, като че ли за пръв път се събираме заедно.

Часът е шест и половина. Тя влиза на пръсти и ме целува.

— Ти вече спиш цяла вечност. Ще идем ли да се изкъпем?

— А хубаво ли е?

Въпросът ми се отнасяше за времето.

— Много.

— Тогава да вървим.

— На рекичката ли?

Рекичката беше съвсем наблизо, долу под склона. Но ние обичахме да се къпем в езерото и тръгнахме към него, макар да имахме малко време.

Можеше да се каже, че през туй лято не бе имало такова прекрасно утро! Слънцето като че ли бързаше и искаше всичко да сияе и да бъде великолепно. Там, на езерото, наистина беше великолепно и сега царствено огряло, то ни обливаше с лъчите си, и бялата нощна пара бързо, изплашено чезнеше в горичката между малките ели. Само една трепетлика беше останала от мостчето на Кравешкия ручей, което бяхме направили с Петя миналата неделя; минах по трепетликата, а Катя — през плиткото и, боже мой, как съм я запомнил тази минута! Тя вървеше, прихванала пеньоарчето, и предпазливо опипваше пясъчното дъно с крак; пешкирът ѝ се плъзна от рамото и тя ловко го подхвана над самата вода.

Ние се изкачихме нагоре към старото шведско гробище, заобиколихме го и се намерихме пред езерото. Долу, в ниския сенчест върбалак на брега, голо, посиняло от студ момче хвърляше мрежа — ловеше раци, чудно момче! Кой лови раци в осем часа?!

Катя почна да се смее, когато го измъкнах заедно с мрежата и му прочетох малка лекция по ловене на раци, особено на сини, които се

хващат с гнило месо. Тук раците бяха дребни — но в Енск, ех, какви бяха!

Лека пара се издигаше над пясъка в ония места, където слънцето бе успяло да го затопли през клоните на върбите. Тук, под върбите, беше сянка, а там — в езерото, няколко метра по-навътре, беше слънчево и както винаги, ние с Катя заплувахме към слънцето и почнахме да „загаряме“ над водата, с ръце, сложени под главите...

Защо пак почвам своя разказ именно от това утро, което сякаш с нищо не се различаваше от всяко друго неделно утро?

Защото такъв беше моят предишен живот, когато си отиде, и почна другият, който по свой начин се разпореди и с мене, и с Катя, и с всички наши мисли, чувства и впечатления...

Тоя друг живот беше войната и може би не бих се заел да пиша за нея — по простата причина че това беше съвсем друг живот, — ако случилото ми се през войната не се преплиташе по най-чуден начин с историята на капитан Татарinov и „Света Мария“.

ВТОРА ГЛАВА ТОЙ

Чувствувам, че е невъзможно да предам онова, което виждам, вглеждайки се в откъслечните картини от първите дни и седмици на войната.

Виждам голяма, тъмна стая в селска къща, с маса и закрити с платнище прозорци, които почти не личат при мъждивата светлина на свещта. Вратата се отваря, влиза един човек с разкопчан кител и пипнешком търси нещо за ядене над печката. Той е страшно изгладнял. Това е Гриша Трофимов. От леглото става друг и сядва до него на масата. Това е Лури. Слушам тихия им разговор, от който сърцето ми почва бавно и силно да бие.

— На Ладога ли беше?

Гриша яде и мълчаливо кима с глава.

— Е, и какво стана?

— Същото.

— А на Званка?

Яде. Мълчи.

— Бях и на Званка.

Ленинградците се гледат в очи. Това е първата нощ на Ленинградската блокада.

Виждам как знамението с бележката полита край борда на самолета ми — така спасявахме хората, които бяха уверени, че са окръжени, а всъщност се мамеха.

Виждам първия гроб, който украсихме с железни цветя от стабилизатори и снаряди и над който винаги летяхме съвсем ниско, когато се връщахме от бойни полети.

И отново езерото е пред мен — същото онова езеро, в сънна утринна рамка, в която виждам предишния живот като последно видение. Сега то е в полумрак, навъсено. Мъждиво блести водата, която прелива от бреговете, сивосинкав дим пълзи по неговата замъглена огледална повърхност. Гори запалената от немците горичка.

Вечер ние излизаме от подземния блиндаж на хълмистия склон. Катерите се намираха под върбите, с тях бързо се понасяме по тъмната

вода; тя ни пръскаше, плискаше се и се пенеше. Като някакви огромни морски птици, излизащи от гората, плаваха самолети срещу нас. Това бе езерото Л., нашата трета и четвърта база.

Виждам още много неща. Но всичко, което виждам, струва ми се, че минава пред мен като на карта, която всеки ден се разгъва под крилете на моя самолет — карта с линията на фронта, която се чупи, а все по-широко се разлива черната вълна на германското настъпление.

Всеки ден в частта ни идваха нови летци, от които повечето бяха от Гражданската въздушна флота — с някои от тях бях работил на Север, с други — на Далечния изток. Това бяха опитни пилоти; много от тях бяха първокласни и второкласни, а трима даже бяха „милионери“, т.е. такива, които бяха преминавали повече от милион километри, и забавно беше да се наблюдава чрез какви смешни грешки тия хора от обикновени летци ставаха военни. За това ние говорехме често, доста често и в стола, и в квартирата, и в землянката, където живеехме трима; аз, Лури и техникът. Може би ние приказвахме за това така често, защото мълчаливо се бяхме наговорили да не говорим за „друго“. За другото говореха вестниците вместо нас.

През август бях прехвърлен с екипажа ми на разположението на Въздушните военни сили на Южния фронт.

Нощта беше тъмна, „горска“, както я наричаше Лури. Ръмеше дъжд, съвсем ситен, който преминаваше в черно-белезникава мъгла, надвиснала неподвижно над водата. Тъмнина — очите си да извадиш! Аз не бих намерил моторната лодка, ако техникът не беше ни светнал с фенерчето, досещайки се, че съм се заблудил.

Полковникът ме извика и ние постояхме мълчаливо — в тъмнината почти не се виждаше неговото енергично, още съвсем младо лице, с малък вирнат нос. Всъщност нямаше за какво да се говори. Но все пак той ме попита дали съм взел светеци бомби. Отговорих, че съм взел. За светещите бомби попита от вежливост, защото на последното разискване относно полетите доказах, че светещите бомби доста много увеличават точността на нощното бомбардиране.

... Изглежда, че Лури беше нещо неразположен, иначе не би уловил тая унила румънска станция. Спомням си как се пробуди и не

ме позна, когато го разбудих пред отлитането. Лицето му беше уморено и като седна на леглото си, той не каза своя любим цитат от „Ваши криле“. „Ако сте преуморени, по-добре не летете, докато не си починете...“

Още от самото крайбрежие прожекторите почнаха да ни осветяват и гонят; техните мъгливи струи ту се появяваха, ту се сливаха с млечната бездна над нас. Това все още беше половин беда. Ние се движехме в снежна завеса, снегът биеше в щита.

Сега Лури лови Костанца и дявол знае какви глупости предава тая Костанца! Подсвиркаш и си мислиш, а наоколо израстват и се издигат тъмни планини. Мислиш си и си подсвиркаш, а планините трябва да се заобиколят, но под долния край на облаците не се минава — там е снежна завеса, машината замръзва. Подсвиркаш и мислиш: „Виждаш ли, а ти се сърдиш, че нищо не ти пиша за полетите“.

Облаците изчезнаха именно тогава, когато се наложи. Те всъщност не изчезнаха, а сякаш се разтвориха и отпред се откри широк коридор, изпълнен с великолепна утринна, седефена светлина. На долния пласт облаци се виждаше нашата сянка, на горния пласт — също. Това беше някак странно, макар и само за това, че нито един предмет в природата не може, както е известно, да хвърля едновременно две сенки. Може би се зачудих, а може би и не, защото разбрах, че втората сянка не е от нашия самолет, а от месер, който летеше доста високо над нас. Добре би било да беше един. Но зад него, като риби на слънце, блеснаха втори и трети.

Според всички правила, ние трябваше да избягаме от тях по възможност по-скоро. И ние бихме избягали, ако облаците не бяха останали някъде далеч зад нас във форма на неподвижно мрачно синьо здание. Нямаше накъде да се бяга, а вече — трр, трр — нещо като камъчета се посипа по плоскостта и се разпръсна по кабината.

Това беше най-обикновен бой, без нещо за отбелязване, няма да ви разказвам за него, тъй като и бързо свърши. Веднага успяхме да свалим един месер, както беше в завой, така и падна. Двата други се насочиха право нагоре и като си пречеха един на друг, опитваха се да се доберат до опашката на нашия самолет. Това, разбира се, беше умно, но не чак толкова, защото ние не бяхме такива хора, които можеха да позволят това. Те се опитаха веднъж — но нищо не излезе. Опитаха се още веднъж — и насмалко щяха да попаднат под нашия обстрел.

Накъсо казано, ние се защитавахме, както можехме, накрая те се умориха и аз поведох самолета направо, линията на фронта беше наблизно.

Лесно е да се каже — отлетях направо. Четвърт от лявата плоскост беше отнесена, резервоарите пробити. Бях ранен в крака и лицето, кръв обливаше очите ми.

... Странна слабост ме обхващаше. Струва ми се, че именно в този момент си спомних детските страшни сънища, в които ме убиваха, давеха — и чувството на щастие при пробуждането, че си жив.

Но сега — мислех спокойно, — сега вече няма да се събудя.

Навярно съм загубил съзнание, но за малко, защото се стреснах от звука на собствения си глас, като че бях почнал да говоря още преди възвръщането на съзнанието ми. Заповядвах на екипажа да скача с парашути. Радистът и въздушният стрелец скокнаха, а Лури каза сърдито: „Добре, добре!“, като че ставаше дума за някаква скучна разходка, на която той би се съгласил само от уважение към мене.

... Най-трудното беше да се бориш с тия мъгли, от които се затваряха очите, отслабваха и се отпускаха ръцете. Струваше ми се, че за пръв път в хиляда години ми се случва да се справям с тях, и тогава разбирах, макар и не всичко, но затуй най-важното, именно това, че беше необходимо да се справя веднага. Хиляда години — и аз с труд поведох машината, трябваше да я влача само с левия си крак. Още хиляда — и аз видях юнкерси, два юнкерса, които бяха много по-долу от мене и като тежки, големи бикове, без да бързат, пълзяха срещу ни. Това беше, разбира се, краят, но те дори не бързаха да свършат с нас — това разбрах от пръв поглед.

Лури скочи, те почнаха да стрелят по него. Дали го убиха? След това се върнаха, застанаха от двете ми страни и тръгнаха наред с мене.

... Какво беше лицето на тоя немец — красиво или безобразно, старо или младо? Мене ми е все едно: не войник, а злодей ме гонеше, отбиваше се настрана, отново се приближаваше и гледаше, без да бърза, наслаждаваше се на своето тържество.

Не знам как да си обясня това, но мене ми се стори, че виждам и него, и себе си в тая минута: себе си — с лице обляно в кръв, хванал се с немощни ръце за кормилото на разпадащия се самолет. И него — повдигнал очилата си, как гледа със студено любопитство и пълно

тържество над мен. Може би съм казал нещо на Лури, забравил вече, че е скочил и че може да е убит. Немецът почна да минава под мене. Видях отляво плоскостта с жълтия кръст. Натиснах ръчката, дадох газ с крака и се хвърлих срещу тая плоскост.

Не знам къде попадна ударът, навярно по кабината, защото немецът даже не разтвори парашута си. Аз го убих. Какво голямо щастие!

И ето едно огромно, великолепно чувство ме обхвана. Искам да живея! Аз победих тоя убиец, който хладнокръвно чакаше моята смърт с обърната глава и повдигнати очила. Искам да живея! Беше ми безразличен животът, докато не бе паднал врагът. Аз бях ранен и знаех, че ще ме доубият. Но не! Ще живея! Видях земята, ето я, съвсем близко, ниви и побелял от прах път.

Нещо гореше върху ми — регланът и ботушите навярно, но не чувствувах горещината. Това, което изглеждаше невъзможно, стана възможно, защото след едно усилие, ето че ми се удаде да сляза на земята. Успях да отпусна ремъците и това беше последното, което можах да направя през тоя ден, през тази седмица, през този месец, през тия четири месеца... Но нека не избързваме много напред.

ТРЕТА ГЛАВА

ВСИЧКО, КОЕТО МОЖАХМЕ, НАПРАВИХМЕ

Много ми се пиеше и по целия път, докато ме мъкнеха към селото, молах да ми дадат да пия и питах за Лури. В селото ми дадоха пълна кофа с вода и без да разбере защо, жените заплакаха с глас, когато мушнах главата си в кофата и почнах да пия, като нищо не виждах и не чувах. Лицето ми беше обгорено, косите слепнати, кракът пречупен, а на гърба имах две широки рани. Бях страшен.

... Но едно блажено чувство обхващаше все по-дълбоко и по-здраво цялото ми същество. Лежах в един селски двор върху сеното на плевнята и ми се струваше, че това чувство у мене се събуждаше от тревичките, които ме бодяха, от аромата на сеното, от земята, на която няма да ме убият. Докараха ме със стар, бял кон. Той беше завързан за стобора, малко по-настрана от мен и когато го погледнах, очите ми се наляха със сълзи от това чувство на блаженство, на щастие. Струваше ми се, че ние направихме всичко, което можеше да се направи. За радиста и въздушния стрелец не се боях, само казах да не ме дигат оттук, докато не дойдат и те. „Лури навярно е жив — си мислех с възторг, — иначе не може и да бъде, — щом ние така прекрасно отблъснахме врага. Той е жив и сега ще го видя“.

Видях го. Конят зацвили, скочи напред, когато го донесоха, и една сурова стара жена — единствената, която, кой знае защо, съм запомнил — се доближи и мълчаливо тласна коня с юмрук по главата.

Той беше със спокойно лице, съвсем запазено, само една драскулка се виждаше на лицето му — сигурно парашутът го бе повлякъл, когато е паднал на земята. Очите му бяха отворени... Отначало не разбирах защо всички си свалиха шапките, когато го сложиха на земята. А бабичката приседна до него и почна да му сгъва ръцете...

След това някаква кола ме друсаше по пътя за санитарния батальон; една друга жена, не беше селянка, ме държеше за ръцете, опитваше пулса ми и все повтаряше:

— По-внимателно, по-внимателно.

Чудех се и мислех: „А защо по-внимателно? Нима умирам?“
Навярно съм произнесъл това гласно, защото тя се засмя и отговори:

— Ще останете жив.

И отново колата се друсаше и подскачаше, главата ми лежеше на някакви колене, аз видях Лури, проснат на входа с ръце, кръстосани като на мъртвец, горях от желание да се довлека до него, но не ме пуснаха.

Земята се виждаше ту под лявото, ту под дясното крило. Някакви хора се тълпяха пред мене, аз търсех между тях моята Катя. Виках я. Но не Катя, която ставаше някак строга, когато я прегръщах, не Катя, която беше мое щастие, излезе от безредната мрачна тълпа и застана пред мене. Обърнал глава като птица, повдигнал очилата, излезе той и се взря в мене със своя студен поглед.

— Е, какво — казах аз на немеца, — чия глава падна? Аз съм жив, аз се нося над гората, над морето, над полето; над цялата земя ще полетя! А ти си мъртъв, убиецо! Аз те победих!

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

КУКУМЯВКО, ТИ ЛИ СИ?

Пренесоха ни в специални затоплени товарни вагони, само предните два вагона бяха вагони с купета, и навярно работата ми не беше добра, щом малкият доктор с умно измъчено лице след първия преглед каза да ме прехвърлят в купетата. Аз бях целият бинтован — главата, гърдите, единият ми крак — и лежах неподвижно като дебела какавида. Санитарите на станцията преговаряха нещо под нашите прозорци: „Да го вземем при тежките“. Значи бях тежко ранен. Но нещо чукаше, не знам къде — в главата или в сърцето — и мене ми се струваше, че животът чука, блъска се, и доизгражда нещо със слабите си, но яки ръце.

Запознах се със съседите си. Един от тях също беше летец, млад, много по-млад от мене. Не ми се искаше да разказвам как съм бил ранен, а нему се искаше, и на няколко пъти заспивах под неговия млад, малко глух глас:

— Току-що излязох от атаката, виждам — цистерните с бензин. „Всичко е наред“ — мисля. Прицелвам се, натискам, бия. „Стига — мисля си, — виж, че съм се врязал най-сетне.“ Обръщам се — и тук нещо ме удари. Махнах се от това място, натискам педала, а не чувствавам краката си. „Ех — мисля си, — откъснаха ми краката.“ А в кабината даже и не поглеждам, страх ме беше...

Той хвърчал на чайка и бил ранен в района на Борушан много по-тежко от мене — така ми се струваше. После разбрах, той мислел, че аз съм по-тежко раненият.

... Това бяха кратички, тихи пробуждания, когато, слушайки Симакон — така наричаха моя съсед, — виждах: бавно минаващото под прозорците есенно, широко, равно поле, измазаните с бяла глина къщички, тежките, приличащи на големи чинии слънчогледи из градинките на железопътните кантони. На пръв поглед всичко беше наред: санитарите носеха и шумно слагаха на пода баките със супа, леглата се люлееха, следователно ние се движехме напред, макар и бавно, защото такава беше работата, трябваше да даваме път на отиващите на фронта състави с въоръжение.

Но имаше и други пробуждания, съвсем други! Нашият влак бил не само военно-санитарен — ето какво разбрах през едно от тия отегчителни пробуждания. Платформи с разни машини имало прикачени към нашите вагони, кухнята била повредена и чакахме да стигнем до някоя гара, за да купим мляко и домати. Малкият доктор крещеше до пресипване и заплашваше някого с револвер. На площадките, на стъпалата седяха със своите бохчи жени от Уман, Виница, и както казваше един санитар, как, когато ти се „къса сърцето“, да сваляш тия жени, потресени, загубили всичко, безчувствени от скръб.

Загубен някъде в огромната преплитаща се мрежа на линиите, нашият ВСП^[1] вече не се движеше по назначението, а отстъпваше заедно с народа.

... Големи, сини, корави като камък мухи влизаха през прозорците и никой не можеше да ги изгони от загниващите, несменени вече три денонощия превръзки — ето какво видях, като се събудих отново от горещина, от тъга. Беше към пладне. Бяхме спрели на полето. Босоного момиче с кошничка домати излезе от изпотъпканата, засята с пшеница квадратна нива, която се виждаше от моя прозорец; няколко леко ранени се спуснаха към него, то се спря и бързо избяга назад, а доматиите й изпопадаха.

Минаха само няколко дни, как от борда на моя самолет гледах това, което, струваше ми се, не бях виждал още тук на земята, а именно нито един участник във войната. Но също като в алгебрически формули се разкриваше пред мене картината на нашето отстъпление. Сега тия формули се превърнаха в нещо живо, в реални факти.

Сега аз видях нашето отстъпление не от шест хиляди метра височина! И самият аз отстъпвах, измъчен от раните и жаждата, от горещината и най-вече от невеселите мисли, от които също тъй не можех да се отърва, както и от тия сини твърди мухи, които кацаха по бинтовете с отвратително високо бръмчене.

Беше надвечер и ние навярно не стояхме на едно място, защото моята „люлка“ ритмично се люшкаше в такт с движението на вагона. Залязващото слънце гледаше косо в прозореца и в неговите червеникави лъчи се виждаше ясно пращият, тежък, пропит с миризма на йод въздух. Някой стенеше тихо, но отвратително — даже не стенеше, а свистеше през стиснати зъби, еднотонно като зумер^[2]. Аз

извиках на съседа. Не, не беше той. Но къде съм чувал тоя унил глас? И защо така се мъча да си спомня къде съм го слушал.

И изведнъж чиновете в училище се наредиха пред мен и като наяве видях много живи, детски засмени лица. Урокът беше интересен — за нравите и обичаите на чукчите^[3]. Но нима ти е до урока, ако си се хванал на бас, ако червенокосото момче с очи, разположени някак съвсем далеч едно от друго, ти държи пръста и хладнокръвно го реже с чекийка?

— Ромашка! — извиках аз силно.

Той замлъкна — навярно от учудване.

— Ти ли си това, Кукумявко?

Той дълго се промъква под походните легла и между ранените, които лежаха на пода, и най-после изскочи някъде между стърчащите бинтовани крака.

— Какво има? — попита той внимателно, като гледаше право в мене и не можеше да ме познае.

Стори ми се, че той беше малко повече заприличал на човек, макар че все още, както казваше леля Даша, „не страдаше от красота“. Във всеки случай от предишната му мнима внушителност не бе останало нищо. Той беше слаб и бледен, ушите му стърчаха като на някакъв палячо, а с лявото око гледаше малко накриво.

— Не можеш ли да ме познаеш?

— Не.

— Е, помисли.

Той никога не умееше да прикрива напълно своите чувства и сега те почнаха да минават пред мене поред или по-точно, съвсем без ред. На лицето му се изписа недоумение и уплаха, после — ужас, от който затрепериха устните му. И отново изпадна в недоумение, след което дойде разочарованието.

— Я, но ти нали си убит! — измърмори той.

[1] ВСП — военно-санитарен влак. Б.пр. ↑

[2] Зумер — електрически прекъсвач, издаващ бръмчащ звук ↑

[3] Чукчи — сибирско племе. Б.пр. ↑

ПЕТА ГЛАВА

СТАРИ СМЕТКИ

В старите руски песни се пее за съдбата и макар че съвсем не съм фаталист, тая дума неволно ми дойде на ум, когато във вестник „Червени соколи“ прочетох съобщението за собствената си смърт. Аз го помня наизуст:

„Връщайки се след изпълнението на възложената бойна задача, самолетът, воден от капитан Григориев, бил настигнат от четири вражески изстребители. В неравния бой Григориев свалил един изстребител, останалите си отишли, без да приемат боя. Машината била повредена, но Григориев продължил своя полет. Близко до фронтовата линия той бива отново атакуван, този път от два юнкерса. Макар и с обхваната от пламъци машина, Григориев успешно ударил и свалил юнкерса. Летците от Енската част винаги ще запазят спомена за соколите комунисти капитан Григориев, щурмана Лури, стрелец-радист Карпенко и въздушния стрелец Ершов, които до последната минута на своя живот се бориха за отечеството.“

Един военен кореспондент — това узнах едва през 1943 година — се явява в село П... точно след моето откарване. Той разпитал колхозниците, които бяха видели въздушния бой, и фотографирал остатъците на изгорялата машина. За мене му казали, че съм безнадежден.

Дали защото аз наистина по чудо се спасих от смърт или защото ми се случи за пръв път в живота да си прочета собствения некролог, но се почувствувах оскърбен от тази бележка. Изведнъж мислите ми почнаха бързо да текат. Представих си Катя. Но не Катя, която — знаех това, — събудила се, ще стане от леглото и ще почне да ходи из стаята, мислейки за мене. Не, друга Катя си представях, мрачна, остаряла Катя, която ще прочете тази бележка и ще сложи на масата вестника, и ще направи още нещо, като че ли нищо не се е случило, може би ще си заплете плитките и ще ги пусне с неподвижно лице и изведнъж ще падне на пода като кукла...

— Тъй — казах аз. — Случва се.

Смачках вестника и го запратих през прозореца. Ромашов ахна. През всичкото време на нашия разговор той поглеждаше през прозореца — влакът стоеше. Той прибра вестничето — изглежда му правеше удоволствие, макар и само да чете, че съм умрял, щом като със собствените си очи се бе убедил в обратното.

— И тъй, ти си жив. Аз не вярвам на очите си! Драги...

Каза го: „драги“.

— Дявол да го вземе, колко се радвам! Какво съвпадение? Едноименник значи? Впрочем не е ли все едно. Ти си жив, това е главното.

Той почна да ме разпитва къде и как съм ранен, засегната ли е костта и т.н. И отново го разочаровах, като му казах, че леко съм ранен и че един познат лекар ме е наредил в купетата.

— Представям си как ще се разстрои Катя! — каза той. — Та това съобщение би могло да стигне и до нея.

Казах: „Да, би могло“, и почнах да го разпитвам за Москва. Ромашов набързо ми каза, че няма месец как е излязъл от Москва. Вероятно трябваше да постъпя по-иначе с него. Трябваше да му дам да разбере още от първата дума, че не само не желая да приказвам и при това така приятелски с него, но че и всичко в отношенията ни си е както преди, че нищо не се е изменило! Но човекът е странно същество, това е стара новост. Аз гледах неговото напрегнато, неестествено бледно лице и нищо освен привичното презрение, смесено с някакъв интерес, не се събуди у мене. Разбира се, какъвто подлец си беше, такъв си и остана в моите очи. Но в тая минута той ми се видя като някакъв отдавна познат, така да се каже, „свой“ подлец!

И той разбра, всичко разбра! Той заговори за Кораблов — знам ли, че въпреки своите шестдесет и три години старецът се е записал в народното опълчение и че във в. „Вечерна Москва“ по този повод била поместена бележка? Той разказа — с известна ирония — за Николай Антонич, който получил не само нова квартира, но и научно звание. И какво? Доктор по географските науки — и без защита на дисертация, което, според мнението на Ромашов, било почти невъзможно.

— И знаеш ли кой му направи кариерата — със злоба, с блясък в очите каза Ромашов. — Ти.

— Аз ли?

— Да, той е Татаринов, а ти направи знаменита тая фамилия.

Той искаше да каже, че моята работа по изучаването на експедицията „Света Мария“ за пръв път привлече общото внимание към личността на капитан Татаринов и Николай Антонич се възползувал от това, че носи същото име. И трябва да се признае тая заслуга на Ромашов — той изрази тази мисъл по най-кратък и ясен начин.

Прочее съвсем нямах желанието да разговарям с него на тази тема. Той разбра това и заговори за друго.

— Знаеш ли кого срещнах на Ленинградския фронт? — каза той.
— Лейтенант Павлов.

— А кой е този лейтенант Павлов?

— Виж ти, а той твърдеше, че те познава от дете. Такъв един огромен, плещест човек.

Но съвсем не можех да се сетя, че тоя огромен, плещест човек беше същият оня Володя с детските сини очи, който пишеше стихове и ме возеше в кола, впрегната с кучетата Буск и Тог.

— При него идва баща му, един стар доктор.

— Иван Иванич!

Даже от Ромашов ми беше приятно да узная, че доктор Иван Иванич е жив и здрав и служи дори във флотата. Юначага!

Ромашов спомена на няколко пъти, че е бил на Ленинградския фронт. Катя остана в Ленинград, безпокоях се за нея. Но само това липсваше, разбира се, да разпитвам Ромашов за Катя!

Изобщо сега, когато той посвикна с мисълта, че съм жив, гореше от желанието да разказва за себе си. Така ми се стори дори, че се гордее, дето ме е, срещнал във ВСП, и че той е също така ранен, както и аз, и т.н.

Войната го заварила в Ленинград заместник-директор по стопанската част в един от институтите на Академията на науките. Той не подлежал на мобилизация, но доброволно се отказал от правото да остане, толкова повече, че целият институт до последния човек се записал в народното опълчение. Той бил ранен около Ленинград и останал в строя. По-предишното началство, което сега станало голямо военно началство, го извикало в Москва. Получил ново назначение и преди да стигне до Виница, почнали да бомбардират влака. Взривна вълна го блъснала в един телефонен стълб и сега цялата лява страна на

тялото му от време на време започвала някак „непоносимо да го върти“.

— Стенанията, които си чул, са били в съня ми — обясни той. — И лекарите не знаят какво да правят с мене, съвсем не знаят.

— А сега признавай — казах аз строго: — кое е лъжа и кое е истина?

— Абсолютно всичко е истина!

— Вярно ли казваш?

— Ей богу! Изобщо мина това време, когато ние можехме да се надхитряме един други.

Той каза „ние“.

— Сега, братко, е свършено вече. Аз имам един живот, а ти — друг. Какво има да делим сега? Ти няма да повярваш, но честна дума, понякога се учудвам, като си спомням оная история, която стана причина да се разсърдим. В сравнение с това, което става пред очите ни, тя е празна работа.

— Не ще и дума!

— Стига по това.

Той ме погледна въпросително. Очевидно не беше уверен — съгласен ли съм или не с „това“ стига.

Но аз бях съгласен. Не беше до старите ми сметки през тия дни! Мъчеше ме тъга. Ту мислех, че съм жалък, безпомощен със своя пречупен крак, пред лицето на гигантската сянка, която се беше издигнала над нашата страна, и ето сега върви след нас, догонва заблудилия се наш влак. Ту пък болницата си представях: денят се проточил безконечно, еднообразно, сестрата с меки домашни пантофи идва и поставя на масичката цветя и, боже мой, как с цялата си душа, с всичките си сили не исках този покой, тия цветя на масичката, тия тихи болнични стъпки!

Най-страшната мисъл, по-страшна от която не можех да измисля, минаваше през ума ми. Тая мисъл беше: „Аз няма да мога да летя“. Тутакси ми ставаше горещо, почвах да дишам с отворена уста, за да не се задуша, и сърцето ми пропадеше някъде, откъдето навярно нямаше връщане.

ШЕСТА ГЛАВА

МОМИЧЕТАТА ОТ СТАНИСЛАВ

По-нагоре разказах как се спуснаха ранените да си избират домати. Това беше едно от най-горчивите и мъчителни мои пробуждания. И тогава видях за пръв път двете момичета — облечени в нещо униформено, те изведнъж се появиха в тълпата. Те даже нищо не направиха, а само казаха нещо на единия и другия бързо — напевно, по украински — и ранените мълчаливо се разотидоха по вагоните.

Бяха студентки от педагогическия техникум в Станислав — и двете едри, черни, с ниски вежди, с ниски гласове и необикновено близки, „свои“ въпреки тяхната смела, силна външност. Щом се присъединиха към нас, те ни снабдиха с вода и най-внимателно я разпределиха по канче на всеки. Донесоха отнякъде нещо друго, кошничка с глогинки, но как приятно беше да се смуче нагарчащото зрънце, колко освежаваше то!

Защо между хилядите хора, които съм срещал през тия няколко дни, погледът ми се спря на тези момичета, за които даже нищо не знаех, освен че едното от тях се казваше Катя!

Защото... Но аз отново избързвам.

Лежах до прозореца, обратно на движението на влака. Пред мен се откриваше местността, която оставаше назад, и затова видях ония три танка, когато ние минахме покрай тях. Нищо особено нямаше в тях — три обикновени, средни танка! Като дигнаха капаците, танкистите ни гледаха. Те бяха без шлемове и ние помислихме, че са наши. След това капаците се спуснаха и това беше последната минута, в която човек все още не можеше да предположи, че по санитарния ешелон, в който се намираха вероятно не по-малко от хиляда ранени — други, здрави хора могат да стрелят от оръдия.

Но именно това и стана.

Със скърцане и звънтене вагоните се сблъскаха, нещо сякаш ме подхвърли нагоре и аз неволно застанах, като притиснах ранения си крак. Някакъв момък, тропайки с патериците си, с рев се спусна напред, блъсна го и той се намери в ъгъла до мен. Видях през

прозореца как първите ранени, които наскочаха от вагоните, бягаха и падаха, защото танковете стреляха с шрапнели по тях.

Моят съсед Симаков беше до мене и заедно гледахме през прозореца. Когато едновременно се обърнахме един срещу друг и се погледнахме, видях, че лицето му беше побеляло.

— Трябва да излезем!

— Добре — казах аз. — Но за това е необходима една дреболия: крака! — Но все пак криво-ляво ние се смъкнахме от нашите походни легла и тълпата ранени ни изнесе на платформата.

Никога няма да забравя чувството, което ме обхвана с необикновена сила, когато, преодолявайки мъчителната болка, се спуснах по стъпалата и легнах под вагона. Това, което изпитвах, може би за пръв път в живота беше презрение и даже ненавист към себе си. Странно разперили ръце, хората лежаха около мене. Това бяха трупове. Другите бягаха и падаха с викове, а аз седях под вагона безпомощен, измъчван от гняв и болка.

Извадих револвера си — не за да се застрелям, макар че между хилядите сменяващи се една след друга мисли се мярна и тази. Някой здраво ме хвана за китката...

Беше едно от предишните момичета, именно онова, помургавото, което се казваше Катя. Посочих ѝ Симаков, който лежеше малко по-настрана с притисната буза към земята. Тя го погледна бегло и заклати глава. Симаков беше убит.

— По дяволите, няма да ида никъде! — казах на второто момиче, което изведнъж се появи отнякъде, удивително спокойно сред грохота и суматохата на обстрелването. — Оставете ме! Аз имам револвер и жив няма да им се дам.

Но момичетата ме понесоха и ние и тримата се смъкнахме под насипа. Пълзящ, жълт като китаец, Ромашов се мярна някъде пред мене в тая минута. Той пълзеше в същия ров, в който и ние; мокрият глинест ров продължаваше покрай насипа на железопътната линия, а веднага след насипа почваше блато.

На момичетата им тежеше, аз помолих няколко пъти да ме оставят. Струва ми се, че Катя извика на Ромашов да почака, за да помогне, но той само се огледа и отново, без да се допира до земята, запълзя на четири — с ръце и крака, като маймуна.

Тъй стана това, но хиляди пъти по-бавно, отколкото трае моят разказ.

Криво-ляво се прехвърлихме зад блатото и залегнахме в малката трепетликова горичка. Ние, т.е. момичетата, аз и Ромашов, и двама бойци, които се присъединиха към нас по пътя. Те бяха леко ранени, единият в дясната, а другият в лявата ръка.

СЕДМА ГЛАВА

В ТРЕПЕТЛИКОВАТА ГОРИЧКА

Изпратих двамата бойци на разузнаване и като се върнаха, те доложиха, че около четиридесет машини стоят в различни посоки, при което, кой знае откъде, са се взели вече и походни кухни. Беше очевидно, че танковете, които обстрелваха нашия ешелон, принадлежаха на голям десант.

— Да се махнем оттук, разбира се, може. Но щом капитанът не е в състояние да се движи самостоятелно, по-добре е да се възползуваме от дрезината.

Те бяха видели под насипа, където се разминават влаковете, една дрезина.

Спомням си, точно тогава, когато почнахме да обсъждаме можем ли да повдигнем дрезината и да я сложим на релсите, Ромашов легна по гръб и почна да стене и да се оплаква от силни болки. Може би наистина почваше у него някакъв припадък, защото когато момичетата му разкопчаха блузата, видяха, че цялата лява половина на тялото му беше съвсем червена. По-рано не бях чувал за такива наранявания. Така или иначе, но той в такова състояние, разбира се, не можеше да иде с бойците на разузнаване. Момичетата тръгнаха — те бяха все така спокойни, смели, като разговаряха бавно по украински с ниските си красиви гласове.

Ние с Ромашов останахме сами в малката, мокра трепетликова горичка.

Преструваше ли се той или наистина му беше лошо? Навярно не се преструваше. На няколко пъти той трепна като човек, който припада, после засвистя и стихна. Викнах:

— Ромашов!

Той лежеше мълчаливо по гръб с високо издигнати гърди и носът му беше мъртвешки бял. Отново му извиках и той ми отговори с такъв слаб глас, като че ли беше ходил на оня свят, и сега, без всякакво удоволствие се връщаше в тая горичка, намираща се в района на немския десант.

— Здраво ме хвана! — като се мъчеше да се усмихне, промърмори той.

Отвори очи и с труд се приповдигна, машинално сваляйки от лицето си залепилите се по него трепетликови листа.

Трудно ми е да разкажа как мина тоя ден, вероятно защото въпреки цялата сложност на положението той беше доста скучен, особено като се сравни с онова, което се беше случило сутринта. Ние чакахме, чакахме безкрайно. Лежах под една гниеща цепеница върху купчина миналогодишна шума. Ромашов бе кръстосал крака като турчин и кой знае за какво мислеше със своите полузатворени птичи очи, сложил ръце на слабите си колене.

Горичката беше влажна, дъжд беше валил наскоро и навсякъде — по клончетата, по паяжината, трепереща от тежестта, блестяха и глухо падаха едри капки. Тъй че ние не страдахме от жажда.

На два пъти блесна и слънце. Най-напред то беше от дясната ни страна, а после, като описа полукръг, появи се отляво — навярно бяха минали вече три часа, откакто бойците и момичетата бяха отишли да нагласят дрезината.

Когато тръгваха, онова от момичетата, което се казваше Катя, мушна под главата ми своята раница. Навярно в раницата имаше сухари — нещо хрущеше, когато с юмрука си бутнах раницата понагоре. Ромашов почна да хленчи, че умира от глад, но аз му креснах и той замълча.

— Те няма да се върнат — каза той нервно подир минута. — Те ни изоставиха.

Той се окопоти от своето замайване и почна вече да се разхожда насам-натам с риск да ни видят, защото горичката беше рядка, а до железопътния насип се откриваше пустинна местност.

— Ти си виновен за това — отново каза той, като се върна и приклекна до мене. — Ти каза да идат всичките. Трябваше да остане едната.

— За залог ли?

— Да, за залог. А сега иди ги търси! Да не вярваш, че ще се върнат. Това е ръчна дрезина, тя може да събере само четири души.

Вероятно настроението ми е било лошо, защото измъкнах револвера и казах на Ромашов, че ако продължава да хленчи, ще го

убия. Той замълча. Мутрата му се изкриви и струва ми се, че едва се сдържа да не заплаче.

С една дума, работата ни беше лоша! Първият здрач крадливо се промъкваше в горичката, а момичетата не се връщаха. Разбира се, мене и през ум не ми минаваше, че те можеха да тръгнат с дрезината без нас, както подло предполагаше Ромашов. Беше по-добре да не се мисли, че няма да се върнат.

Лежах на гръб, гледах небето, което ставаше по-тъмно и чезнеше зад трепкащите редки трепетлики. Аз не мислех за Катя, но нещо нежно и сдържано премина в душата ми и почувствувах, че това е „Катя“. Това беше вече сън и ако не беше Катя, бих го прогонил, защото не биваше да се спи, аз разбирах това, но още не знаех защо. Представих си Испания — нещо много младо, заплетено, не бой, а мънички овощни градини край Валенсия, в които бабичките, като научеха, че ние сме руснаци, не знаеха къде да ни сложат и какво да правят с нас. „Тъй че все пак знай — тъй пишех аз на Катя, макар да чувствувах, че тя е до мен: — ти си свободна, с нищо не си обвързана.“

Страхувах се да се разделя с тоя сън, макар че ставаше студено на мокрите ми крака, макар че шинелът ми беше се измачкал и смъкнал от раменете ми. Държех Катя за ръка, не пусках тоя сън, но нещо страшно стана и трябваше да се пробудя.

Отворих очи. Осветена от първите лъчи на слънцето, мъглата лениво бродеше между дръвчетата. Лицето ми беше мокро, ръцете също. Ромашов седеше по-настрана в предишната сънно-равнодушна поза. Всичко изглеждаше както по-преди, но всичко беше вече съвсем друго.

Той не ме гледаше. После ме погледна изпод вежди, съвсем бързо, и изведнъж разбрах защо ми е тъй неудобно да лежа. Той измъкнал раницата със сухарите, която беше под главата ми. Освен това той измъкнал манерката с ракията и револвера ми.

Кръв нахлу в лицето ми. Той ми измъкнал револвера.

— Върни ми веднага оръжието, глупчо! — казах аз спокойно.

Той мълчеше.

— Хайде!

— Ти, все едно, ще умреш — каза той бързо. — Не ти трябва никакво оръжие.

— Ще умра или не — това е моя работа. Но ти ще ми върнеш револвера, ако не искаш да попаднеш под военен съд. Разбра ли?

Той задиша бързо и често.

— Какъв военен съд! Ние сме сами и никой нищо няма да узнае. Всъщност ти отдавна не съществуваш. Това, че ти си още жив, никой не знае.

Сега той ме фиксираше отблизо и очите му бяха странни — някак ликуващи, широко отворени. Може би се беше побъркал.

— Знаеш ли що, глътни си от манерката — казах му спокойно — и се съвземи. А след това ще решим жив ли съм или умрял.

Но Ромашов не ме слушаше.

— Аз останах, за да ти кажа само, че ти ми пречеше винаги и навсякъде. Всеки ден, всеки час! Ти си ми омръзнал до смърт, безумно! Ти си ми омръзнал за хиляда години!

Няма никакво съмнение, че той не беше с всичкия си в тая минута. Последната фраза — „ти си ми омръзнал за хиляда години“ — ме убеди в това.

— Но сега всичко е свършено завинаги! — в някаква самозабрава продължи Ромашов. — Все едно, ще умреш, ти имаш гангрена. Сега ти ще умреш по-скоро, ей сега, това е то.

— Да допуснем! — Между нас имаше не повече от три крачки и ако можех сполучливо да хвърля патерицата, може би щях да го накарам да млъкне. Но аз говорех още спокойно. — Защо ми взе планшета? Там ми са документите.

— Защо ли? За да те намерят просто тъй. Кой? Неизвестно кой. (Той пропускаше думи). Търкаля се там някакъв си труп. Ти ще бъдеш труп — каза той надменно — и никой няма да научи, че аз съм те убил.

Сега си представям тази сцена като фантастична. Но аз не съм изменил, нито пък съм прибавил някаква дума.

ОСМА ГЛАВА

НИКОЙ НЯМА ДА НАУЧИ

Като малко дете бях доста избухлив и прекрасно помня онова опасно чувство на наслада, което изпитвах, когато давах пълна воля на своята избухливост. Именно с такова чувство, от което вече почваше да ми се завива свят, слушах Ромашов. Трябваше да си заповядам да стана съвсем спокоен и си заповядах, а след това незабелязано си преместих ръката зад гърба и я сложих на патерицата.

— Имай предвид, че успях да се обадя в частта — казах аз с равен глас, което ми се удаде изведнъж. — Тъй че напразно ще разчиташ на това.

— А ешелонът не пострада ли?

С тъпо тържество ме погледна. Той искаше да каже, че след обстрелването на ВСП няма нищо по-лесно за обясняването на моето изчезване. В тая минута разбрах, че много отдавна, може би от училищните години още, той желаше моята смърт.

— Нека допуснем. Но колкото и да е странно, ти нищо няма да спечелиш от това — му казах аз и още нещо подобно на това, не знам какво точно, само за да спечеля време.

Цепеницата ми пречеше да замахна. Трябваше да се преместя от нея и да хвърля отстрана, за да попадна по-точно в слепите очи.

— Ще спечеля или не, това няма никакво значение! Ти, все едно, вече си загубил. Сега ще те застрелям! Ето!

И той извади моя револвер.

Ако бях повярвал, че действително ще ме застреля, може би щеше да се реши. В такова раздражение не бях го виждал нито веднъж досега. Но аз просто му плюх в лицето и казах:

— Стреляй!

Боже мой, пак почна да вие, как се завъртя, почна да скърца и даже да трака със зъби! Той би бил страшен, ако аз не знаех, че зад всичко това няма нищо друго освен страх и нахалство. Той се бореше със себе си — да стреля или да не стреля? — ето какво означаваше тоя дивашки танец. Револверът му пареше ръката, той все го насочваше

срещу мене с размах и трепереше, тъй че аз почнах в края на краищата да се боя да не би случайно да натисне спусъка на револвера.

— Мерзавец! — почна да крещи той. — Ти винаги си ме мъчил! Ако знаеш само на кого дължиш живота си, нищожество, подлец! Само ако можеш, боже мой! И защо трябва да живееш? Все едно, ще ти отрежат крака. Ти няма повече да летиш.

Може да е смешно, но от всичките тия идиотски ругатни най-обидни ми се видяха думите, че няма да мога повече да летя.

— Може да се помисли, че аз най-много ти пречих във въздуха — казах аз, чувствавайки, че гласът ми е страшен, и все още стараейки се да говоря хладнокръвно. — А на земята ние бяхме Орест и Пилад^[1].

Сега той беше застанал от едната ми страна и беше покрил с длан лицето си, като че ли в отчаяние, че не може да ме склони да умра. Минутата беше удобна и аз хвърлих патерицата. Трябваше да я метна като копие, т.е. силно да се отдръпна, а след това да устремя цялото си тяло напред, изхвърляйки ръката напред. Направих всичко, което трябваше, и улучих, но за съжаление не в слепите очи, а в рамото, и, струва ми се, не особено силно. Ромашов се вцепени. Като кенгуру той направи огромен, неловък скок. После се обърна към мене и, честна дума, лицето му изразяваше обида, като че ли от моя страна е било просто неучтиво да хвърлям патерицата срещу такъв симпатичен човек.

— Ах, така ли — каза той и изпсува. — Много добре!

Без да бърза, той прибра раниците, свърза ги, за да му бъде удобно да ги носи, и навлече едната на дясната, а другата на лявата ръка. Без да бърза, той обиколи около мен, наведе се, за да повдигне уж някакво клонче. И махайки с него, тръгна в посока на блатото и след пет минути прегърбената му фигура се мяркаше вече между далечните брези. А аз седях, опрял се с ръце о земята, с пресъхнала уста, като се стараех да не викна: „Ромашов, върни се!“, защото това беше, разбира се, невъзможно.

[1] Старогръцки митологични герои — известни със своето приятелство. Б.пр. ↑

ДЕВЕТА ГЛАВА

САМ

Да ме остави сам, гладен и без оръжие, тежко ранен, в гората, на две крачки от мястото на немския десант, е било без съмнение най-добре обмислено още вчера. Всичко останало Ромашов вършеше и говореше в припадък на вдъхновение, очевидно надявайки се, че ще му се удаде да ме изплаши и унизи. Нищо не излезе от тия опити и той си отиде, което беше почти равносилно, а може би и по-лошо от убийство, на което той не се реши.

Не мога да кажа, че ми стана по-леко след този трезвен анализ. Трябваше или да се движа, или да се съглася с Ромашов и завинаги да остана в малката трепетликова горичка.

Станах. Патериците бяха различни по височина. Направих една стъпка. Не почувствувах оная болка, която безпогрешно блъска някъде в тила и от която човек губи съзнание. Но сякаш хиляди дяволи късаха на части крака ми и стържеха с железни стъргалки едва почващите да зарастват рани на гърба. Направих втора и трета стъпка.

— Какво, хванахте ли ме? — казах на дяволите.

И направих четвърта.

Слънцето се беше изкачило вече доста високо, когато стигнах до края на горичката, зад която се откриваше одеешното блато, пресечено с единствената ивица смачкана, мокра трева. Красиви зелени ботруни се виждаха тук и там и си спомних как вчера те се преобръщаха под краката на момичетата.

Някакви хора ходеха по насипа — свои ли бяха или немци? Нашият влак още гореше; бледен при слънчевата светлина, огънят пламтеше по черните дъски на вагоните.

Може би трябваше да се върна към вагона? А защо? Тътнежът на оръдията стигаше до мен глух, далечен и като че ли от изток. Най-близката станция, до която ни оставаха още двадесет километра, беше Щеля-Новая. Там се биеха, следователно бяха наши. Отправих се нататък, ако може да се нарече така тази мъка на всяка моя стъпка.

Горичката се свърши и почваха храсти със сивкавочерни зърна, названието на които бях забравил, приличаха на боровинки, но по-

едри. Това беше добре дошло за мене — повече от денонощие не бях ял нищо. Нещо неподвижно черно лежеше в полето зад храстите, навярно мъртъв; всеки път, когато се облягах на патериците и посягах да си откъсна от боровинките, не знам защо мъртвецът ме тревожеше. След това забравих за него и когато отново си спомних, така неприятно беше това чувство, че усетих даже как тръпки ми лазят по гърба. Няколко боровинки паднаха на тревата. Почнах внимателно да се навеждам, за да ги намеря, и сякаш игла ме бодна направо в сърцето: това беше жена. Сега тръгнах към нея колкото можех по-бързо. Тя лежеше на гръб с прострени ръце. Това не беше Катя, а другото момиче. Куршумите бяха попаднали в лицето ѝ, красивите черни вежди бяха повдигнати със страдалчески израз.

Изглежда, че именно в това време съм забелязал, че говоря сам на себе си, и при това доста странни неща. Спомних си как се казва тоя сиво-черен плод, подобен на боровинка — хонобобел, или блатна боровинка, — и страшно се зарадвах, макар че това не беше кой знае какво голямо откритие. Почнах гласно да изказвам своите предположения как е било убито това момиче: най-вероятното е тя да се е връщала за мене и немците от насипа са я обсипали с куршуми. Казах ѝ нещо ласкаво, желяейки да я обнадежда, сякаш тя не беше мъртва, безнадеждно мъртва, с ниски, страдалчески повдигнати вежди.

След това забравих за нея. Ходех неизвестно къде и бърбях, и мене съвсем не ми се харесваше, че страшно бърбях. Това беше бълнуване, обхванало ме съвсем незабелязано, с което аз вече не се борех, защото трябваше да се боря само с едно непреодолимо желание — да захвърля надалеч патериците, които бяха ми протрили подмишниците и направили мехури, и да се отпусна на земята, която би ми дала покой и щастие.

... Навярно нищо не съм виждал около себе си, преди да загубя съзнание, иначе откъде би се взела тая бледозелена разкошна зелка до главата ми? Лежах в зеленчукова градина и с възторг гледах зелката. Изобщо всичко би било превъзходно, ако плашилото с черна разкъсана шапка не описваше бавни кръгове над мене. Кацналата на неговото рамо врана се въртеше заедно с него и помислих, че ако не беше тая госпожа с плоско мигащо око, всичко на света би било превъзходно. Почнах да ѝ крещя, но с такъв немощен и пресипнал глас, че тя ме

погледна само и равнодушно си помахаш крилето, сякаш просто повдигна раменете си.

Да, всичко би било превъзходно, ако можех да спра тоя бавно въртящ се свят. Може би тогава щях да успея да видя дървената небоядисана къщичка зад градината, вратичката и високия прът на кладенеца в двора. Ту тъмнееше, ту светваше единият от прозорците и кой знае, може би щях да видя този, който ходеше из къщичката и тревожно гледаше през прозореца.

Станах. До прага имаше около четиридесет крачки — нищо в сравнение с това разстояние, което бях преминал предния ден. Но скъпо ми струваха тези четиридесет крачки! Паднах омаломощен пред входа, като изтропах с патериците.

Вратата се откряна. Едно момченце на около дванадесет години стоеше на коляно върху столче без облегало. Лежейки до вратата, не можех изведнъж да го различа в полумрака на стаята с нисък таван и с големи двуетажни нарове, отделени с басмени пердета. То се целеше точно срещу мене, даже беше свило едното си око и здраво бе опряло бузата си към приклада.

— Виж какво, трябва да ми помогнеш — казах, като се мъчех да спра тая стая, която беше почнала своето проклето, бавно въртене около мен. — Аз съм ранен летец от ешелона.

— Кирил, остави! — каза момченцето с оръжието. — Той е наш.

Стори ми се, че то се раздвои в тая минута, защото още едно също такова момченце внимателно погледна зад пердето. В ръцете си то държеше фински нож. То още пхтеше и мигаше от вълнение.

ДЕСЕТА ГЛАВА

МОМЧЕТАТА

Не помня добре какво се случи след това и дните, прекарани при момчетата, си представям като в някакви кълба пара. Парата беше най-реална, защото голям чайник от сутрин до вечер кипеше на пиростията в руската печка. Но имаше още някаква друга фантастична пара, от която бърже и хрипкаво дишах и се обливах в пот. Понякога тя се разреждаше и тогава се виждах на леглото, с крак, под който беше подложена планина от разноцветни възглавници. Това бяха направили момченцата, за да не приижда кръвта към раната. Аз вече знаех, че се именуват Кира и Вова, че те са синове на стрелочника Йон Петрович Лесков, че баща им в навечерието отишъл на станцията и им заповядал да се затворят и да не пускат никого. Те бяха близнаци — и аз добре знаех това, но все пак се боях, като ги виждах заедно; те бяха съвсем еднакви и това отново приличаше на бълнуване.

... Също като че ли двама души се бореха в душата ми — единият весел, лек, който се стараеше да си припомни и живо да си представи всичко най-хубаво в живота, и другият — мрачен и отмъстителен, който не забравя обидата, страдащ от невъзможността да си отплати за унижението.

Виждах как някакъв висок брадат човек, целият замръзнал, който не е в състояние даже да затвори вратата след себе си, влиза в къщичката, където живеем със сестра ми. Но това не беше доктор Иван Иванич. Това бях аз. Падам омаломощен пред вратата, вратата се открехва, момчетата се прицелват в мене, а след това казват: „това е наш“.

И все ми се струваше, че те се отнесоха към мене така сърдечно, защото някога, преди много години, ние със сестра ми помогнахме на доктора — самотни, изоставени деца в глухото, затрупано от сняг село.

Виждах се скърцащ от злоба, с револвер в ръка, под вагона. Странно проснали ръце, хората лежаха около мене. Какво направих аз, в какво се бях провинил, че бях пропуснал най-важното, най-необходимото в живота? Как така се случи, че тия хора бяха дошли при нас и се бяха осмелили подло да стрелят срещу ранените, като че ли на

света нямаше нито справедливост, нито чест, нито това, на което ни учеха в училище, нито това, в което свято вярвах и което от детски години бях привикнал да уважавам и любя?

Стараех се да си отговоря на този въпрос и не можех, защото дъхът ми спираше, а момчетата ме гледаха с безпокойство и постоянно говореха, че ако дойде баща им, би направил нещо и изведнъж би ми станало по-леко.

И бащата дойде. Без съмнение това беше той, също така несръчен като момчетата, с мрачно лице и сияещи сини очи. Те засияваха в минутата, когато той застава до леглото ми с отпуснати ръце и леко прегърбен.

— Десантът е разбит — каза той, — ние ги обкръжихме при Щеля-Новая и ги унищожихме до един.

След това той замълча, като ме гледаше изпод вежди, и аз помислих, че моята работа е лоша, щом ме гледат с такива добри очи, щом ме питат как ми е името и презимето и какъв е моят чин и с въздишка окачват листчето на стената, за да не се загуби. Но това все още не е беда, нека го окачват, все едно, няма да обръщам внимание на това листче. И като хванах стрелочника за ръка, почнах горещо да разказвам как са ме посрещнали неговите синове. Може би съм разказвал извънредно дълго и съм се забърквал и преповтарял, защото той ми сложи на главата нещо студено и ме молеше непременно да заспя.

— Заспете, заспете!

Знам, че той ще бъде доволен, ако успея да заспя, закривам очи и се преструвам, че спя. Но картината, която нарисувах пред него, си оставаше някъде в безкрайната перспектива между разтворените стени.

Представях си хиляди мънички къщички. Хиляди момченца стояха на колене пред столчета, на които бяха сложени хиляди оръдия. Хиляди други се криеха зад басмени пердета с ножове в ръце. От хоризонт до хоризонт по великата руска равнина, във всяка къща, в дъното на полутъмните стаи момченца чакаха врага. Чакаха да го убият, когато влезе.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА ЗА ЛЮБОВТА

Ако сравним, както правят поетите, живота с път, то може да се каже, че на най-острите завои на тоя път винаги съм срещал пътеводители, които са ми посочвали вярната посока. Тоя ми завои се отличаваха от другите по това, че ми помогна стрелочник, т.е. професионален пътеводител.

Две денонощия лежах в тая къщичка, ту идвах на себе си, ту отново губех съзнание, и като отварях очите си, винаги виждах тоя мрачен човек, който стоеше до леглото ми и не се отделяше от него, сякаш не ме пуцаше да мина от оная страна на пътя, където свършваше с пропаст. Понякога той се превръщаше в момченце със също такива чудно светли очи, и момчето също твърдо стоеше на своето място и ме държеше тук, в тая стая с мънички прозорци и нисък таван, и за нищо на света не ме пуцаше там, където (ако се вярва на в. „Червени соколи“) веднъж съм успял да ида.

Интересно е, че нито веднъж — ни наяве, ни в бълнуванията ми — аз не бях си спомнил за Ромашов. Дали това не беше инстинкт за самосъхранение? Вероятно, да — този спомен не би помогнал за оздравяването ми.

Но когато движението беше възстановено, когато семейството ме докара в Заозерие с дрезина — без съмнение оная същата, до която не стигнаха момичетата от Станислав — и като сияеше с трите чифта сини очи, свенливо се сбогува с мене, когато отново се намерих във ВСП и тоя път в истинския — с баня, радио и с вагон-читалня, когато, измит, пребинтован, сит, с крак, издигнат към тавана, по всички правила на медицинската наука, спях през цялата Средна Русия и вече някъде след Киров, в другия, в тиловия свят видях незатъмнени прозорци, нещо, което ме учуди — ето кога си спомних и си приповторих в ума всичко, което се беше случило между мене и Ромашов.

Спомних си нашия разговор в навечерието на оня ден, когато немските танкове обстрелваха нашия ешелон.

— Признай, че през живота си вършил подлости — казах аз, — т.е. подлости от твое гледище.

— Нека допуснем това — хладнокръвно отговори той. — Но какво значи подлост? Гледам на живота като на игра. Ето сега например. Нима самата съдба не ни дава в ръцете картите?

Не съдбата, а войната ни дава картите. Не войната, а отстъплението, защото, ако не беше отстъплението, той не би се решил никога да ми открадне револвера и книжата и да ме изостави сам в гората.

Точно като пред съд разглеждах неговата постъпка от различни гледища, а в това число и от военно-юридическо гледище, макар че малко отбихах от тая наука.

Спомних си цялата история на нашите отношения, твърде сложна, особено ако си представим (сега това беше почти невъзможно), че по едно време той се беше сериозно накарал да се жени за Катя.

Беше ли се помирил с мисълта, че завинаги я загубва? Не знам.

Навярно той не беше на себе си, когато ми крещеше с револвер в ръка: „Ако знаеш само на кого дължиш живота си!“

Но все пак — на кого?

Да, не беше трудно да се намери в дисциплинарния устав член, съгласно който военният съд има право да разстреля интенданта от втори ранг Ромашов.

Но може би има в света още един съд, присъдата на който по чиста съвест не може да се предсказва предварително. Където обвиняемият ще каже:

— Да, исках да го убия.

И след това:

— Но не съм го убил, защото обичам тая, на която не би било по силите да понесе тази смърт.

Няма такъв съд! Не от любов към Катя, а от страх той не ме уби! Да, и що за любов е тази, боже мой! Нима това е оная любов, която прави живота възвишен и чист? Която го превръща в нещо ново, великолепно? Която, без да иска, прави човека хиляди пъти по-интересен и по-добър от по-преди?

Не, това не беше любов, а кой знае какво сложно, забъркано чувство, с което оскърбеното честолюбие се заплиташе със страстта и

може би имаше и сметка, от която (уверен съм в това) никога не беше се освобождавала тая отвратителна душа на подлеца.

Но все пак си представих тоя фантастичен съд.

Реших, че Иван Павлич — кой друг, ако не нашият стар, строг учител ще съди Ромашов? И видях като насън самотната стая с камината и самия Иван Павлич в дебелото мъхнато палто. Сурово потрепват побелелите мустаци и очите гледат печално и сурово. Той седи до масата, а Ромашов стои пред него с равнодушно-сънно присвити очи. Той мисли, че отдавна съм умрял. Не е ли все едно какво ще му каже нашият стар учител!

Но още някой ходи из стаята, спира се пред камината и протяга ръце към огъня. Свидетелката стои пред камината и си топли ръцете, като мисли за нещо близко...

Далеч беше моята свидетелка! Кой знае жива ли е тя? Ето вече два месеца как нищо не зная за нея. И какви ти два месеца — от есента на 1941 година.

Тя живее в града, окръжен от юг и север, от запад и изток, в града, където ние бяхме решили да си наредим свой дом, ако това стане някога възможно. Бомбардират и обстрелват тоя град и правят всичко, което е по силите им, за да умрат от гладна смърт жителите му, които не искат да се предадат. Отливат тежки оръдия и ги влачат на хиляди километри. От самата Германия докарват бетон и заливат с него стените на траншеите и бункерите. Всяка нощ осветяват с ракети небето над Нева, за да не премине по тъмните води някоя ладия с брашно и хляб. Ожесточено, свирепо се трудят — всичко това, за да умре моята Катя.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА В БОЛНИЦАТА

Не знам защо, представях си болницата така: ваза с рози на нощното шкафче, ослепително светли стаи, безшумни сестри, които просто се носят между леглата като феи, и т.н. Изглежда, че от някакъв разказ бях запазил тия впечатления. Действителността се оказа много по-проста.

Болницата беше едно огромно здание, препълнено до такава степен, че походни легла бяха наслагани навсякъде, даже в трапезарията, която се намираше също в някакво преходно помещение. По-рано тук се помещавал медицинският институт — още висяха по стените някакви антропологични карти с мъртвешки, страшни лица, наполовина с одрана кожа, за да се види как са разположени нервите. Във витрините още бяха запазени разписанията на лекциите и строгите заповеди на деканите.

Главната зала, в която лежах, напълно отговаряше на своето предназначение. Но за болнична стая тя беше доста голяма — струваше ми се, че краят ѝ даже се губеше от погледа като в мъгла. Всъщност, когато широките наклонени лъчи на зимното слънце пресичаха залата, те малко трептяха като в истинска мъгла. Тук лежаха около сто души, почти всички обикновени редници. Нямах документи и докато не изпратиха от частта справка, че на света има такъв капитан, лежах с редниците. Впрочем разликата беше само в това, че на нас ни даваха махорка, а в командирските стаи — по-хубав тютюн.

В нашата огромна зала бяхме се събрали хора от всички фронтове; имаше много от Ленинградския и, трябва да се каже, че много малко беше утешителното, което можеха да разкажат хората от Ленинградския фронт през тази зима.

На Катя писах още по пътя, а от болницата почти всеки ден. Писах и до улица „Петроградска“ до Бернщайнови и на Петя до военната поща, и във Военномедицинската академия, където Катя работеше с Варя Трофимовна, както тя ми писа още през юли. Железопътна връзка с Ленинград нямаше, но все пак писмата се пренасяха със самолети и не можех да разбера защо аз не получавах.

Между впрочем така си и остана тази загадка. Писах на баба в Ярославълската област, като не знаех, че детският лагер Худфонд бил вторично евакуиран някъде около град Новосибирск. Успокоявах се само с това, че ако с Катя се е случило нещо, все някой непременно ще ми отговори.

... Добре бях запомнил този нещастен ден — 21 февруари 1942 година. Една от общественичките — така наричаха в болницата жените, които доброволно и безплатно се грижеха за нас — разказваше как посрещала на гарата Ленинградския ешелон със занаятчийи и учащи се от специалните училища. Това беше сурова жена, която със спокойствие, което ме поразя, веднъж каза, че мъжът ѝ и синът ѝ са загинали на фронта. Но тя заплака, като разказа как са изнасяли на ръце момчетата от товарните вагони.

Не можех да обядвам през този ден. Кракът ми, който повече от месец беше в гипс, изведнъж почна да ме боли така, че просто не можех да си намеря място. Лекарят ми назначи рентгенова снимка и ето тук вече се „поддадох на бедата“, както обичаше да се изразява леля Даша.

Първо, рентгенът показва, че кракът е зараснал неправилно и трябва да се махне гипсът и да се чупят някакви кости, с една дума, да се почне лечението отново. Второ, в кабинета беше дяволски студено, а мене ме държаха час и половина и навярно бях се простудил, защото още вечерта забелязах, че дрънкам глупости — това за мене беше първият признак за повишена температура.

С една дума казано, разболях се от белодробно възпаление. Това забави втората операция и лекарите почнаха сериозно да се опасяват, че ще остана куц.

Но струва ми се, че пиша твърде подробно за своите болести — скучна материя, като помислиш само, че бях ранен на третия месец от войната, без да извърша почти нищо.

Почти нищо — в това време, когато вече се бе извършило „чудо около Москва“, както пишеха чуждите вестници, когато на триста километра западно от Москва от всички преспи стърчаха вкочанели крака в глупави ерзац валенки^[1]. Почти нищо — в това време, когато вървеше без мене под пълна пара работата по създаването на най-нова морска авиация за далечно действие, като че ли петнадесет години не бях кръстосвал небето над морето по всички посоки! Почти нищо — и

аз даже чувствавах, че от ден на ден ме напуска онова, което може да се нарече „чувство на война“, и все повече затъвам в безсмисления болничен живот.

По-горе споменавам, че от полка получих справка, а след нея получих и писмо от Миша Голомба, стар другар, с когото едно време летяхме с „ковчези“ (стари самолети като погребални ковчези) в авиаторската школа на Осоавиахим^[2]. Не можех да повярвам на очите си, когато погледнах подписа. Но това беше Миша, той сега служеше в нашия полк — пристигнал два дни след появяването във вестника на некролога за моята смърт.

„Саня, най-после ти ме учуди — пишеше той, — при това, забележи, не тогава, когато получихме твоето писмо и се убедих, че ти си жив, но когато ми казаха, че си изгорял. Работата е там, че това не можеше да бъде вярно за тебе. Представи си, сега никой, даже и ти не можеш да имаш нищо против тази грешка. Хората почнаха да пишат по бомбите «За Григориев», тъй че и след смъртта си ти продължаваше да воюваш. Полковникът държа реч, в която спомена, че ти си представен за орден «Червено знаме». Тъй че поздравявам те и ти пожелавам щастие, много щастие.“

Рано през пролетта почнах по малко да излизам или по-вярно да пълзя в болничната градинка. За пръв път видях града, в който бях прекарал почти половин година и макар че само една улица — алея, засадена с липи, се откри пред мен, но по нея, струва ми се, можеше да се съди и за целия град М-ов. По-после, когато почнаха да ме пускат в града — отначало с патерици, после с бастун, — убедих се в това, че не съм се излъгал. Градът беше просторен, спокоен. Всички по-хубави улици сякаш се стремяха да полетят към високия бряг на Кама и този устрем ми напомняше родния ми Енск с неговите хълмове на брега на Песчинка и Тиха. По-преди не беше ми се случвало да живея в М-ов, само бях летял два-три пъти над него.

Ходих на театър. Ленинградският театър, операта и балетът бяха евакуирани в М-ов — и странно ми се видя това чувство на възвръщане на старото време, което изпитах, когато се раздвижи завесата и великолепно облечени мъже и жени плавно, без да бързат, минаваха по сцената, като че ли нямаше никаква война.

Разбира се, няма смисъл да споменавам в тая книга, че съм ходил на театър. Но също като колелца на часовник се залавят едно за друго

нещата в живота. На балета „Лебедово езеро“ срещнах Аня Илина, жена на мой другар, с когото бях служил в Далечния изток. На мене и Катя ни харесваха Илини. Те бяха спокойни, вежливи, весели хора, които обичаха театъра и спорта, и особено тениса. Така бях запомнил Аня, с ракета в ръка, с бяла рокля. И може би именно защото те бяха такива вежливи, с всички еднакво спокойни и напomniaщи прекрасна двойка от някакъв роман, към тях се отнасяха с недоверие и изобщо доста лошо. А ние с Катя винаги сме смятали, че те напълно са заслужили своето положение и щастие. Говореха, че на Илин му върви. И наистина всичко у него ставаше чудно навременно и както трябва. Тия успехи продължаваха за него и през време на войната, защото, почнал като подполковник, през пролетта на 1942 година той беше вече генерал-майор.

Ние с Аня много се зарадвахме, когато се видяхме на спектакъла, и се уговорихме да се срещнем отново на другия ден у тях, вкъщи. Тя беше тукашна. В началото на войната нейният мъж я изпратил с дъщеря им при родителите ѝ в М-ов.

... Това беше един дом незасегнат от войната. За пръв път след фронта и болницата влизах в такъв дом. Ние седяхме в трапезарията. Без съмнение същите салфетки бяха поставени на стъклената полица в бюфета, същите украшения стояха на ръчно гравирани полици, закачени по стените, и коприненият ковчог над канапето навярно също така е бил окачен и преди войната. Аз гледах изящната приветливо-спокойна жена, която седеше в тая красива стая, и ми беше мъчително жално за моята Катя.

— Ако можех да ида поне за два-три дни в Ленинград! Аз щях да я намеря! Не се съмнявах, че тя е в Ленинград. Но няма да ме пуснат... А Дмитрий в Москва ли е?

— Да.

И Аня разбра изведнъж защо попитах за нейния мъж.

— Той непременно ще ви помогне! Веднага ще му пиша. Какво трябва да се направи?

— Да ме извикат в Москва — казах аз, — защото иначе комисията ще ме изпрати в тила.

— А кога ще има комисия?

— През май.

— Чудесно. Ще успее да получи отговор от Митя. Той нали знае с кого трябва да преговаря?

— С отдел кадри на Въздушните военни сили в Наркомисариат на флотата.

Аня записва в тефтерчето си: „С отдел кадри“...

— Неприятно е, че вие не можете да полетите направо от М-ов за Ленинград. Тук идва „Дуглас“. Наистина той отдавна не е идвал, но казват, че скоро ще дойде. Само като засъхнат аеродрумите. Бих могла да наредя нещо.

Поблагодарих ѝ, като казах, че това, разбира се, би било превъзходно, но че на света има такава книга — „Дисциплинарен устав“, прочитането на която не предразполага към подобни полети.

Съвсем не можех да предполагам, че ще минат само няколко дни и аз ще мога да летя, където си искам, без да отворя тая сурова книга.

[1] Ботушки от кече. Б.пр. ↑

[2] Дружество за съдействие на отбраната и на авиационното и химическо строителство в СССР. Б.пр. ↑

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПРИСЪДА

Медицинската комисия за мене беше винаги нещо като съд, при което на този съд трябваше всякога да се признавам за виновен, че природата не ме е създала висок, широкоплещест човек с квадратни челюсти и мускули, способни да дигнат четири пуда^[1]. Именно с това неприятно чувство, съвсем гол, стоях пред комисията в М-ов. Кляках, затварях очи, протягах напред ръце, стараейки се да не треперят, ритях с крака и великолепно виждах на голямо разстояние и най-малките букви. След това една възрастна побеляла жена лекар ми прислуша сърцето и почна да чука с пръсти по гърба и гърдите ми. Очевидно нещо не ѝ хареса в гърдите, защото тя се спря, намръщи се и отново почна, също като че ли свиреше гамата. После каза:

— Дишайте.

Съвсем не ме безпокояха дробовете, когато отидох на комисията. Като нервничех, не знам защо, почнах да понакуцвам с ранения крак — ето кое беше неприятно, особено когато мислех за това как ще си служа с крака в обстановката на боен полет. Дробовете ми винаги са били превъзходно, макар в детството си да бях боледувал от испанската, после от тежък плеврит. Но на старата, сърдита лекарка майор именно моите дробове ѝ направиха някакво лошо впечатление. Тя ме въртя и ме чука, и отново ме чука и ме караше да лежа, като че ли беше решила непременно да докаже, че аз съм болен и толкова... Болен и повече няма да летя.

Мина около половин година, откак скрих дълбоко в душата си тая страшна мисъл — скрих я и затрупах, с каквото ми попадна. Но тя не умря и никъде не отиде, а само се притаи някъде наред с другата тревога — тревогата за Катя.

И ето, когато стоях гол пред комисията, със следи от рани на гърба и на крака, стана вече невъзможно да крия тая мисъл нито от себе си, нито от другите. Навярно лекарката я прочете в моите очи, защото, като взе в ръката си перото, без да може да се реши обаче да напише заключението, ме предаде на председателя на комисията — нисичък, дебел лекар с рогови очила — и той веднага се зае енергично

да ме очуква по ребрата, по лопатките, но не с пръсти, а с малко чукче. Чукчето звучеше ту звънко, ту глухо, като че ли питаше:

„Нима ти си болен, болен, болен? Болен и няма да летиш вече?“

— Не бива да се вълнувате, капитане — каза докторът, като ме погледна бегло в лицето и сложи слушалката на големите си влакнести уши. — Ще се полекувате и всичко ще бъде благополучно.

Той ме прислуша и отбеляза нещо в болничния ми лист. Повтори с ласкав израз на лицето:

— Всичко ще бъде благополучно.

Но ми даде полугодишен отпуск, а аз знаех при какви случаи медицинската комисия даваше подобни заключения на строевите командири в 1942 година.

Изглежда, че видът ми не е бил много добър, когато се върнах в болницата, защото моят съсед — армеец, без нозе, но такъв един пълен и румен, че винаги това ни се виждаше странно, когато го донасяха на носилка от банята, вдигна глава от книгата, погледна ме и нищо не попита. После все пак не се стърпя:

— Е, как е?

И не знам защо му казах, че ме изкараха инвалид, макар че в заключението нямаше такава дума. Донесоха обеду, излядох го машинално и излязох, макар че много ми се искаше да легна и да си мушна главата под възглавницата. Да, в заключението нямаше такава дума и не биваше да се повтаря това безкрайно и да чувствуващ, като че се хвърляш всеки път с главата надолу в тинеста блатна вода.

Може би трябваше да ги убеждавам — тази стара вещица с нейните кокалчета, дето изсвири на моите ребра нещо като погребален марш? И тоя дебеланко, който ѝ премълча и не каза, че няма вече да летя? Може би трябваше да поискам да ме изпратят в гарнизонната комисия?

Ходех по улицата алея, която се спускаше стръмно към Кама, и си подсвирках тихичко, за да не обръщам вниманието на минувачите. На едно от най-хубавите здания в града — авиационната школа, имаше мраморна плоча с надпис, който прочетох за хиляден път: „Тук се е учил Попов, изобретателят на радиото, гениалният руски учен“.

Понакуцвайки, се изкачих на високия бряг и мътната, още есенна, с жълто-сиви багри Кама се откри пред мене с нейните пристанища и параходи, влачещи огромни шлепове, с подсвиркванията

и гласовете на хората, които ехтяха далеч над широката, просторна вода...

„Жалко, че вие не можете да летите направо от М-ов за Ленинград. Бих могла да наредя отлитането ви.“

Е, какво, сега всичко е наред. Седни и лети! И никакви разрешения не са ти нужни. От кабината на летеца ти преминаваш сега в помещението за пасажери. Креслото е удобно, остава ти да се отпуснеш, и лежи, почивай!

Навярно съм произнесъл това гласно, защото стоящите на брега „ремесленници“^[2] в големи, не за ръста им куртки и фуражки се засмяха и се поотдалечиха от мене. И аз си спомних как след Испания ние с Катя заминахме за Енск и как момчетата в Енск ходеха след мен и правеха всичко, каквото правех аз. Спрях се да купя в будката папириси и те се спряха и купиха също такива папириси. Искях да се изкъпя. Катя остана в Катедралната градина, а аз се спуснах към Тиха, съблякох се и се хвърлих във водата. И те се съблякоха малко по-далеч от мене и се хвърлиха във водата също като мене. Не беше шега: летец, който се беше бил в Испания и се бе върнал с орден Червено знаме на гърдите! А сега?

Пръстите на ръцете ми трепереха малко, но все пак си свих папироса, запуших и стоях известно време неподвижно на брега, като гледах целия тоя непознат, разнообразен живот на голямата река. Мина един сив пътнически параход. Прочетох надписа му: „Ляпидевски“, и си помислих: „А ето, че ти не стана Ляпидевски“. После мина още един такъв малък параход. Прочетох названието му „Каманин“ и помислих: „И Каманин, братко, също!“ Далеч в пристанището стоеше „Мазурук“ и неволно се усмихнах, като си помислих, че ще трябва до късно през нощта да се укорявам, ако се окаже, че по Кама плават параходи все с названия на знаменити летци, при това все мои добри познати.

Така или иначе сега никой не ми пречеше да летя за Ленинград, за да намеря жена си или да се убедя в това, че съм я загубил завинаги.

Три седмици чаках самолет. Привикнах ли към болестта си или надеждата тайничко се промъкна в сърцето ми и почна да ми нашепва — да ме уверява, че всичко ще мине благополучно, но малко по малко

се окопитвах от неочаквания удар и приведох в ред всички свои мисли и чувства.

Не мислех сега за себе си, а за Катя. За нея мислех, когато слушах по радиото „Романса на Нина“, който тя обичаше. За нея мислех, когато гледах представлението, което дадоха ранените. Колко рядко ходехме ние на театър! За нея мислех, когато всички спяха в огромната зала и само тук или там се чуваше стенание или бързо, хрипкаво бърборене.

Най-сетне Аня Илина се обади по телефона в болницата и каза, че самолетът е пристигнал. Тя ме запозна с летеца — един огромен, добродушен майор, който летеше от М-ов по заповед на щаба на Ленфронта и който охотно се съгласи да ме вземе до Ленинград.

[1] Един пуд 16 кг. Б.пр. ↑

[2] Ученици от занаятчийско училище. Б.пр. ↑

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ТЪРСЯ КАТЯ

Шест месеца прекарах на земята! Как да предам чувството, с което най-после я оставях? Нищо не се измени, напротив — още по-тежко стана на душата ми, когато си помислих, че за пръв път в живота си летя като пътник. Но през годините на работата привикнах по-добре да се чувствам във въздуха, отколкото на земята. С наслаждение гледах от прозореца и като че ли проверявах не се ли е случило нещо лошо с цялото това просторно стопанство на пролетните черни поля, светлите лъкатушни реки и тъмнозелено кадифе на горите. С наслаждение минах в кабината, като почувствувах с цялото си тяло нейната привична за мен теснота. С наслаждение очаквах да видя как пилотът ще почне да заобикаля бурята — ние я срещнахме над Череповец — беше великолепна, с облаци, приличащи на дворци, стените на които се разчупваха от мълнията. Неволно си спомних впечатленията от първите полети, когато небето не беше за мене едно просто трасе.

... С една случайна лека кола, пристигнала в Бернгардовка да вземе форми за отливане на печатарски букви за „Правда“, аз стигнах до „Литейни проспект“. Оттук можеше да се върви пешком или да се чака трамвай; единственият трамвай, който отиваше до улица „Петроградска“, беше тройката. Но ленинградци, които чакаха на спирката като у дома си, казваха, че ще трябва да се чака може би около час. Майорът, който също трябваше да иде до „Петроградска“, ме спираше, толкова повече че аз бях с тежка раница — носех продукти за Катя. Но нима можех да чакам, когато сърцето ми лудо биеше при мисълта само, че ние с Катя най-после сме в един и същ град, че може би тя в тая минута... ме чака, болна, умираща.

Като луд полетях надолу по алеята към Лятната градина, всичко виждах, всичко разбирах: и зеленчуковите градини на Марсово поле, между които стояха замаскирани зенитни батареи; и това, че никога още не е имало такава разкошна зеленина в Ленинград; и това, че градът беше така прекрасно почистен — преди да тръгна, аз четох във вестниците за това как през пролетта на 1942 година триста хиляди

ленинградци са излезли на улиците и почистили своя град. Но всичко, което виждах, се въртеше и спираше пред едно: къде е Катя, ще намеря ли Катя? Струваше ми се, че няма да я намеря — щом почти във всички къщи стъклата на прозорците бяха изпочупени и къщите изглеждаха мълчаливи, като с печално наведени очи. Не, няма да я намеря, щом на всяка стена имаше дупки и разрушения от артилерийски снаряди. Ще я намеря — щом като дори на площада пред паметника на Суворов бяха засети моркови и цвекло и младите стъбълца бяха покарали така добре, и сякаш немислими бяха други подобри природни условия за тях. Излязох към Нева. Неволно съзрях стрелата на Адмиралтейството и не знам как да предам онова, което изпитах — сякаш имаше нещо близко, Катино, в потъмнялата като на стара гравюра стрела на Адмиралтейската кула. Ние не се простихме, когато почна войната, но другата раздяла, когато тръгвах за Испания, си представих така живо, че почти физически видях Катя в тъмното антре у Бернщайнови между старите шуби и палта. Какво да се направи, та всичко да бъде, както по-преди? Да мога отново да я прегърна и тя да ме попита:

„Саня, ти ли си наистина? А може би не си ти?“ Отдалеч зърнах къщата, в която живееха Бернщайнови. Къщата си беше на мястото и колкото и да беше странно, видя ми се още по-красива, отколкото преди! Сякаш прозорците бяха цели и по фасадата играеха отблясъци, като че прясната боя още блестеше на слънцето. Но колкото по се приближавах, толкова повече ме безпокоеше тази загадъчна изящна неподвижност. Още десетина, петнадесет или двадесет крачки — и като че някой силно стисна сърцето ми, после ме остави и то почна да бие, бие... Къщата не съществуваше. Фасадата беше нарисувана на големи листа шперплат.

През целия дълъг летен ден в ушите ми шумеше далечна артилерийска стрелба, която ставаше ту близка, ту далечна и сякаш разнасяше някакво ехо на глух бумтеж от камъни.

Цял ден търсих Катя.

Една жена с триъгълно зеленикаво лице, която срещнах до разрушената къща, ме препрати към доктор Ованесян, член на районния съвет. Старият арменец, черен и побелял, небръснат и

добродушен, седеше в кантората на бившето кино „Елит“ — сега тук се помещаваше щабът на районната противовъздушна и химическа защита. Попитах го дали познава Екатерина Ивановна Татарина — Григориева. Той отговори „разбира се, че я познава и даже в началото на войната ѝ предлагал да работи при него като милосърдна сестра“.

— Е, и какво?

— Тя се отказа и отиде на окопите — каза докторът. — И повече за съжаление не съм я виждал.

— Може би вие познавате и Розалия Наумовна, докторе?

Той ме погледна със старите си добри очи, като прехапа устни.

— А какъв сте вие на Розалия Наумовна?

— Никакъв не съм. Просто познат.

— Аха.

Той помълча.

— Това беше една отлична, превъзходна жена — каза той, като въздъхна. — Ние я пратихме в болница, но беше вече късно и тя умря...

Върнах се в двора на разрушената къща. Фасадата беше рухнала, но тази страна, която водеше в двора, беше се запазила. Сам не зная защо се изкачих по засипаната с чакъл стълба до първата площадка. По-нататък имаше някакви железни прътове и греди, които стърчаха в празното стълбище, и едвам към третия етаж отново почваха стъпала.

Някога в тая къща живееше сестра ми, която обичах. Тук ние отпразнувахме нейната сватба. Всеки неделен ден идвах тук като ученик-летец с работен син костюм, мечтаейки за щастие от велики открития. Тук се спирахме с Катя винаги, когато идвахме в Ленинград, и всякога, когато и да дойдехме, нас ни приемаха в тоя дом като най-близки и най-скъпи другари. В тоя дом Катя прекара повече от година, когато се бих в Испания. В тоя дом тя живя и сега през време на блокадата, страдаща от глад и студ, и като работеше и помагаше на другите, тя им предаваше светлината на своята чистота и душевна сила. Къде е тя? Обхвана ме ужас. Стиснах зъби, за да удържа нервните тръпки, които ме разтърсваха.

В тая минута чух детски глас и в отвора на стената точно над моята глава се показва едно дванадесетгодишно момченце, мургаво, с широки скули.

— Кого търсите, другарю командир?

— Тук ли живееш?
— Да.
— Сам?
— Защо сам? С майка ми.
— А майка ти сега у дома ли си е?
— Да, у дома е.

То ми показва как да мина — на едно място по тясна дъска над отвора и — след няколко минути аз беседвах с майка му, уморена жена с уплашени очи — татарка, както ми се стори още от първата дума. Тя беше портиерката на дом № 79 и тя, разбира се, много добре познаваше Розалия Наумовна и Катя.

— Когато дом номер девет беше разрушен, тя отиде да откопава затрупани — каза тя за Катя и момченцето, което говореше чисто по руски, ми обясни, че дом № 9 е онова здание, в което се намираше гастрономическият магазин № 9. — Тя изрови един познат. Някакъв си червенокос. След това той живееше в нейната квартира.

— Откопала е познат червенокос — бърже преведе момчето — и след това той останал да живее в нейната квартира.

— Втората бабичка умряла, а Хаким отишъл на погребението.

— Втората бабичка — сестрата на Розалия Наумовна — обясни момченцето. — Аз съм Хаким. Когато почина, отидохме да я погребем. На Смоленското гробище. И оня, червенокосият беше там. Той ни нае. Той също бе военен — майор.

Сега трябваше да попитам за Катя. Боях се, но попитах. Като си клатеше сърдито главата, портиерката каза, че тя лежала три месеца в болница, търсила молла^[1], но в Ленинград нямало нито един молла, всички измрели. А когато тя се върнала в квартирата на Розалия Наумовна, вече нямало никого.

— Трябва да се попита Жакт — каза тя, като помисли, — а Жакт също го няма, умря. Може би е заминала? Тя откопа червенокосия, той имаше хляб. Голяма раница, сам я носеше, не ми я даваше. Аз му казах: „Колко си лаком, глупако. Ние ти спасихме живота. Никакъв хляб за тебе, ти трябва да се молиш, корана трябва да четеш.“

Катя вече не живеела у Розалия Наумовна, когато паднала бомба върху къщата, това беше всичко, което можах да узная. Говорих още с няколко жени, които плачеха, като разказваха как им помагала Катя. Хаким доведе своите другари и те ми се оплакаха от червенокосия

майор, който им обещал по триста грама хляб за „заравянето“, а после ги „завлякъл“ и им дал само по двесте.

Бог знае кой е бил тоя червенокос майор? Може би Петя? Но Петя съвсем не беше майор, пък и не можех да си представя, че Петя е способен да открадне сто грама от гладните момчета. Все едно! Какъвто и да е бил тоя човек, той бе помогнал на Розалия Наумовна да погребее сестра си. Кой знае, а може би в трудните дни той е помагал на Катя? На погребението тя била заедно с него, очевидно не е била така изтощена, щом е могла да отиде до Смоленските гробища от улица „Петроградска“. Но оттогава никой повече не я е виждал ни жива, ни умряла.

Бяха минали вече шест часа, когато измъчен, с главоболие, се отправих към Военномедицинската академия. Академията беше евакуирана, но клиниката, която от първия ден на войната беше превърната в болница, беше останала. Беше останала и стоматологическата клиника, в която работеше Катя. Изпратиха ме в канцеларията и старата машинописка, която по нещо си ми напомняше леля Даша, каза, че Катя се чувствувала твърде зле и доктор Трофимова ѝ помогнала да се евакуира от Ленинград.

— Къде?

— Но това не мога да ви кажа, не знам.

— А самата доктор Трофимова в Ленинград ли е?

— Щом отправи вашата съпруга, и веднага отиде на фронта — отговори машинописката, — и оттогава ни от едната, ни от другата има някаква вест.

[1] Турско духовно лице. Б.пр. ↑

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА СРЕЩА С ХИДРОГРАФА Р.

Сега разбрах колко наивно бе от моя страна: да пиша половин година на Катя, да не получавам отговор от нея и все пак да се надявам, че щом дойда в Ленинград, само да протегна ръка, и тя ще ме посрещне на прага. Сякаш не съществуваше страшната зима на четиридесет и първа година, ешелоните с умиращи младежи, специалните болници за ленинградци в много от градовете на Съюза. Сякаш не съществуваха ония лица със странно помътнени погледи. Сякаш не се носеше ту от запад, ту от изток трясъкът на артилерийската стрелба.

Мислех за това, когато седях в канцеларията на стоматологическата клиника, и слушах разказа на машинописката как един младичък червеноармеец, който приличал на нейния загинал син, както две капки вода, изведнъж дошъл, дал й триста грама хляб, когато тя нямала вече сила да стане от леглото.

— А Катерина Ивановна ще се намери — каза тя. — Тя беше сънувала, че долита някакъв орел. Аз ѝ казах — това е мъжът ти. Тя не повярва. И ето, както виждате, сбъдна се моето. И сега ви казвам — ще я намерите!

Да, може би. „Може би тя е умирала в това време, когато аз всъщност прекрасно живеях в М-ов“ — мислех си, като гледах тъпо старата жена, която продължаваше да ме уверява, че ще се намери Катя, че тя ще се върне. „За мене се грижеха, лекуваха ме, а тя е нямала сто грама хляб, за да заплати на момчетата, които са погребвали БERTA.“ И като бесен, с отчаяние си мислех, че трябваше още през януари да полетя за Ленинград, трябваше да настоявам, да искам да ме изпишат от болницата и кой знае, може би щях да изляза по-здрав, отколкото сега, и бих намерил и спасил моята Катя.

Но късно беше да съжаляваш за това, което никога не можеш да върнеш. „Аз съм, както всички други“ — пишеше ми Катя от Ленинград. Едва сега разбрах какво е искала да ми каже с тия прости думи.

Старата жена, която бе преживяла много повече от мен, ме утешаваше. Помолих я за гореща вода и я нагостих със сланина и лук, който беше още рядкост за Ленинград.

От тая минута като че ли някакъв студ проникна в душата ми. Каквото и да направех, каквото и да помислех, винаги се запитвах: „А Катя?“

... Още в М-ов си припомних почти всички телефони на моите ленинградски познати. Но навсякъде, където позвъних от клиниката, отговор не последва, сякаш тия звънци потъваха някъде в тайнствената пустота на Ленинград. Най-послед потърсих последния номер — единствения, в който не бях уверен, и дълго държах слушалката, като слушах някакви далечни шумове и след тях още по-далечни нетърпеливи гласове.

— Ало, слушам — неочаквано каза един нисък мъжки глас.

— Мога ли да помоля за...

И аз казах името.

— Аз съм.

— С вас говори летецът Григориев.

Последва мълчание.

— Не може да бъде. Александър Иванович ли?

— Да.

— Иди и не вярвай в съдбата! Трети ден вече само това мисля, как да ви намеря, драги Александър Иванич.

Преди шест години, когато експедицията по издирването на капитан Татаринов бе разрешена и аз се занимавах с нейното организиране в Ленинград, професор В. ме запозна с един моряк учен-хидрограф, преподавател в училище „Фрунзе“.

Ние прекарахме заедно само една вечер, но често след това си спомнях за този човек, който неизказано ясно ми нарисова картината на бъдещата световна война.

Той дойде късно. Катя вече спеше, като се беше свила в креслото. Искях да я събудя, но той не ми позволи и ние почнахме да пием нещо с мезе маслини — Катя имаше винаги в запас маслини.

Той сериозно се интересувахе от Север. Беше уверен, че Север с неговите неизчерпаеми стратегически суровини ще изиграе огромна

роля в бъдещата война. Той гледаше на Северния морски път като на военен път и твърдеше, че неуспехът на руско-японската кампания е резултат от неразбирането на тая мисъл, изказана още от Менделеев. Той намираше, че военните бази трябва да бъдат построени навсякъде по всички маршрути, по които вървят кервани.

Спомням си, че това гледище ме поразя тогава. Отново го оцених на 14 юни 1942 година, няколко дни преди полета за Ленинград, когато седях на брега на река Кама и чух далечния глас на говорителя, който тържествено четеше договора между Англия и Съветския съюз. Не беше трудно да се разбере за какви пътища се говореше в този договор и срещата с „нощния гост“, както след това Катя наричаше този хидрограф, веднага изплава в паметта ми.

В 1936–40 година се срещах често с него, четях статиите му и прочетох книгата му „Морето на Съветска Арктика“, която стана много известна и беше преведена на всички европейски езици. С голяма симпатия следях за неговата съдба, също така както той следеше за моята. Знаех, че той е излязъл от училище „Фрунзе“, че е командувал хидрографски параход, че е работил в Хидрографското управление при Наркома на Военноморската флота. Преди войната той защити докторската си дисертация — съобщението за нея прочетох във „Вечерная Москва“.

Ще го наричам Р.

... Този случай бил един от най-редките — „веднъж в хилядо години“, както се изрази Р., — че съм го заварил вкъщи. Квартирата била запечатана и той я разпечатал и дошъл вкъщи само преди две минути, и то само за това, че му предстояло да замине задълго от Ленинград.

— Къде?

— Далеч. Ще дойдете и ще ви разкажа. Къде сте се спрели.

— Засега никъде.

— Много добре. Чакам ви.

Той живееше при Литейния мост, в ново здание, в просторна квартира, разбира се, изоставена през годините на войната, но в която се чувствуваше нещо поетично като в квартира на артист. Може би художествено ушитите кукли, поставени на пианото под стъклени калпаци, ми внушиха тази мисъл или многото книги на пода и на полиците, или самият домакин, който ме посрещна простишко, с

рубашка, под разкопчаната яка на която се виждаше пълна космата гръд. Някъде бях виждал такъв портрет на Шевченко. Но Р. не беше поет, а контраадмирал, в което не беше трудно да се убеди човек, като погледнеше неговия кител върху гърба на креслото.

Където и да се срещнехме, още от първата дума той почваше да ми разказва, че най-главното за него сега без съмнение е това, че нашият интерес един към друг винаги се е основавал на „най-главното“ и малко се е отнасял към личните или служебните работи.

Но тоя път той ме попита най-напред къде съм бил и що съм правил през време на войната.

— Да, не ви е провървяло — каза ми той, когато му разказах за своите неуспехи. — Но вие ще си наваксате. Та защо така, ту на Балтийската, ту на Черноморската флота? А изменихте ли на Севера? Аз пък смятах, че вие сте северен човек, и то навеки!

Беше доста сложно да му разкажа как съм „изменил“ на Север, и възразих, че съм напуснал гражданската авиация само когато съм загубил надеждата да се върна на Север.

Р. замълча. Не знам за какво мислеше той, като замижа с черните си живи очи и отметна своя побелял и оредял перчем. Ние седяхме в креслата до един прозорец, разбира се, счупен, каквито бяха всички в квартирата. Виждаше се Литейният мост, а зад него параходите, боядисани необичайно, тъй че бе мъчно да се разбере къде свършва къщата на крайбрежната улица и къде почва параходът. Пусто бе по улиците — „като в пет часа сутринта“ — си помислих аз и си спомних — Катя веднъж ми каза, че било грешка от нейна страна, дето не се е родила в Ленинград.

Замислих се и трепнах, когато Р. ми продума.

— Знаете ли какво, легнете да си поспите — каза той. — Вие сте уморен. А утре ще поговорим.

Без да слуша моите възражения, той ми донесе възглавница, свали от дивана възглавниците му и ме накара да легна. Заспах мигновено и като че някой бе дошъл на пръсти до мене и без да мисли много, бе хвърлил върху всичко прекарано през деня една тъмна, плътна покривка.

Беше още много рано, може би 4 часа, когато си отворих очите. Но Р. вече не спеше. Покриваше със стари вестници полиците с книги и, кой знае защо, сърцето ми се сви, като си помислих, че днес той

заминава. Той поседна до мене, не ми позволи да стана и заговори: нямаше никакво съмнение, това беше „най-важното“, за което той би ми говорил вчера, ако не бях така измъчен.

... В наше време всеки ученик, па макар и в най-общи черти, си имаше представа за това, което ставаше по големия морски път от Англия и Америка за Съветския съюз през лятото на 1942 година. Но именно за лятото на 1942 година това, което разказваше Р., беше дори за мене новост, макар че не преставах да се интересувам за Север и ловях в страниците на пресата всяка бележка за действията на Въздушните военни сили на Северната флота.

Той разтвори картите, приложени към една от книгите му, и не намери изведнъж тази, на която можеше да се покажат границите на бойната линия, такъв бил, според думите му, тоя огромен фронт, върху който действували нашите морски и въздушни сили. Твърде кратко, обаче доста по-изчерпателно, отколкото ми се случи да чета после даже в специални статии, той нарисува пред мен картината на голямата война, водена в Баренцово море. Жадно слушах за смелия поход на подводната лодка-малютка в бухта Петсамо, т.е. в главната морска база на врага, за Сафонов, който свалил над морето двадесет и пет самолета, за работата на летците, които атакуваха транспорта под прикритието на снежен заряд — още не бях забравил какво е снежен заряд. Слушах го и за пръв път в живота ми съзнанието за неуспеха забиваше отровни стрели в сърцето ми. Това, за което говореше Р., беше моят Север.

От него за пръв път узнах какво е „конвой“. Той ми посочи възможните „точки на randevuto“, т.е. тайно уговорените пунктове, където се срещат английските и американските кораби, и ми обясни как става предаването им под охраната на нашия флаг.

— Ето къде отиват — каза той и ми посочи, разбира се, в общи черти пътя, за който в 1942 година не бе прието да се разпространява. — Колона от сто-двеста парахода. Вие се досещате, нали, къде ще им бъде особено трудно? — И не дотам точно ми показва това място. — Но да оставим западния път, толкова повече че тук (той показва къде) се намират извънредно способни хора. Да поговорим за нещо друго, не по-малко важно. Вратата, която немците се стараят да затворят — живо каза той и закри с длан изхода от Баренцово за Карско море, — защото те прекрасно разбират поне значението на енските рудници за

авиомоторстроителството. Но, разбира се, и транзитното значение на Северния морски път ужасно не им харесва, толкова повече че през пролетта на тази година те вече бяха почнали да се надяват...

Той не се доизказа, но аз го разбрах. Случайно ми беше известно, че през пролетта немците бяха успели сериозно да повредят пристанището, което имаше голямо значение за западния път.

— А представете си докъде би стигнала войната — продължи Р., — щом не така отдавна при Нова земя немска подводна лодка е обстрелвала наши самолети. Но и това е малко. Днес ще отлеля за Москва със самолета, който ми е изпратен от военния съвет на Северната флота. Летецът, майор Карякин, ми разказа, че той две недели е дебнел немския рейдер — къде, как мислите? В района...

И той назова този твърде отдалечен район.

— Накъсо казано, войната вече се води в такива места, където по-рано водеха своя чергарски живот само хидрографи и бели мечки. Тъй че трябваше да си спомнят и за мен — каза Р. и се засмя. И не само си спомниха, но и... — лицето му стана добро, весело — възложиха ми една преинтересна и преважна работа. Разбира се, нищо не мога да ви разкажа за нея, защото това именно е и военната тайна. Ще кажа само, че преди всичко помислих за вас. Това, че вие позвънихте, е просто чудо. Александър Иванич — сериозно и даже тържествено каза той, — аз ви предлагам да полетите с мен на Север.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

РЕШЕНИЕ

Той замина, а аз останах сам в празната изоставена квартира. И трите широки стаи бяха на мое разположение и можех да се разхождам и да мисля, колкото си ща. В петнадесет часа Р. щеше да се върне и трябваше да му кажа краткия си отговор:

— Съгласен.

Или другия, малко по-дълъг:

— Не съм съгласен.

И такъв далечен, труден път се простираше между тия два израза, че вървах и вървах по него, почивах си и отново вървах, а все пак не се виждаше ни началото, ни краят!

Немците обстрелваха района. Първият шрапнел отдавна беше избухнал, а димящото облаче бавно се разпиляваше и все още висеше над Литейния мост. Избухванията, по-преди далечни, изведнъж почнаха да се приближават — отдясно наляво, като крачеха грубо между кварталите направо към тоя дом, към тия опустели стаи, в които се разхождах между „да“ и „не“, които се намираха така безкрайно далеч едно от друго.

... Навярно това беше детска стая. Черен едноок мечо седеше с тъжно отпусната глава върху един шкаф, ролер^[1] се валяше в ъгъла; на ниска кръгла маса имаше някакви колекции игри и си представих мъничкия Р., също такъв енергичен, със сдържана разпаленост, със смешен казашки перчем, с кръгло лице. В тая стая си почивах от моите „да“ и „не“. Тук можех да си помисля и за своя дом, който ние с Катя искахме да си имаме в Ленинград. А щом има дом, ще има и деца.

Все по-близо и по-близо падаха снарядите. Ето един падна току до вратата, тя се разтвори, някъде с весел звън се посипаха стъкла. В настъпилата тишина долетяха от улицата нечий шумни стъпки и като погледнах през прозореца, видях две момченца с ужасни, както ми се стори, лица, хукнали към къщата. Ето те се изравниха, първото удари по гърба второто и със смях се върна обратно. Те играеха на криеница.

... Р. ще се върне в петнадесет часа и ще му кажа:

— Да.

Как ме потискаше изтеклата половин година в безделие. Такова безделие бе мъчително и срамно за всеки съветски човек през време на войната! Аз ще замина на Север. Колкото по-далечен биваше той за мене през тия години на войната, толкова по-скъп и по-привлекателен ми ставаше. Нима не се борих, колкото можех, на Запад и на Юг? Но там, на Север, трябва да бъда аз, да защитавам края, който познавам и обичам!

И изведнъж се спирах и си казвах:

— А Катя?

Да замина и да я оставя? Да замина надалеч задълго. Да не се опитам да намеря Петя, на когото — кой знае? — може би просто се е променил номерът на военната поща. Да не предприема други търсения тук, в Ленинград и на Ленинградския фронт? Където и да беше евакуирана Катя, при всички обстоятелства тя би се стремил да се добере до Нина Капитоновна и малкия Петя. Бива ли да загубя тази единствена, съвсем слаба следа, която вероятно водеше там, където живееше и се измъчваше Катя, защото не можеше да не дойде до нея онова проклето съобщение.

— Решено! Ще остана в Ленинград още за няколко дни. Ще намеря Катя и тогава ще замина на Север.

Р. се върна в петнадесет часа. Съобщих му своето решение. Той ме изслуша и каза, че на мое място би постъпил също така.

— Но трябва да пристигнем в Москва заедно. Ще ви оформя в управлението, а след това Слепушкин ще ви освободи за две недели, за да си уредите семейните работи. Шега ли е — това е жена! При това още каква жена! Аз помня Екатерина Ивановна. Тя е умница, добра и изобщо рядка прелест!

Няма да ви разказвам как на другия ден се върнах отново на улица „Петроградска“ и отново обиколих много от живущите в дом № 79; за това как в Художествената академия се опитах да узная къде се намира Петя и можах да науча само, че той бил ранен и е лежал в сортировъчната болница на Василиевския остров. Навестявал го скулпторът Косточкин. Но тоя скулптор умрял от глад, а Петя, според слуховете, се върнал на фронта. Как си обясних защо не са били получавани в детския лагер Худфонд моите писма — той бил отново евакуиран около Новосибирск; как д-р Ованесян ходи заедно с мен в

райсъвета и се скара на някакъв си равнодушен дебелак, който отказа да направи справка за Катя.

През януари ешелоните се запътили към Ярославъл, където били построени специални болници за ленинградци. Това беше единственият безспорен факт, който успях да установя и, според мнението на всички ленинградци, с които успях да говоря, трябваше да търся Катя в Ярославъл.

Две обстоятелства ме убедиха в това, че така трябва да бъде. Първо, лагерът Худфонд до втората евакуация се намирал в Ярославълска област, в селото Гнили Яр. Второ, Лукерия Илинишна, така се казваше машинописката в стоматологичната клиника, изведнъж ми заяви, че тя си спомня как доктор Трофимова отправила Катя именно в Ярославъл.

— Господи, боже мой! — каза тя с досада. — Та може ли да се лъже за такова нещо? Аз забравих, защото паметта ми е отслабнала, и това е по простата причина, че не употребявам никаква захар. Но макар и да не ям, ето че си спомних! Казвам ви — ще я намерите в Ярославъл.

Самолетът на Р. тръгваше в полунощ. Телефонирах му и пристигнах десет минути преди заминаването му.

[1] Детска играчка като велосипедче, бута се с един крак. Б.пр. ↑

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

ДРУГАРИТЕ, КОИТО НЕ БЯХА У ДОМА СИ

Ако вземем един план на Москва и на него начертаем пътя, който изминах в ония няколко часа, с които разполагах между самолета и влака, може да се помисли, че нарочно съм направил почти всичко, за да не се срещна с ония, които отдавна и страстно желяех да видя. Казах „страстно“ и това беше именно така, макар че някои искаха да видя по едни причини, а други — по свършено други. И едните, и другите бяха в Москва. Може би ако отново се погледне на плана, ще се види, че техният път е бил през тоя ден наред с моя. Или съм го пресякъл с две минути по-късно, или съм завил на някой ъгъл, за да мина на отсрещния тротоар на някоя съседна улица. Така или иначе не ми провървя и само по едно изключение аз не срещнах нито едните, нито другите.

Направо от аеродрума се запътих към площада „Садово-Триумфални“, за да ида на Воротниковската уличка при Корабълъов, носех само мъничко куфарче — това ми беше всичкият багаж.

Съвсем се беше изкривила старата дървена постройка, която се губеше сред високите надстроени къщи, и приличаше на дача със своите дървени капчици и веранда. Вече не само Иван Павлич заемаше, както по-преди, половината от долния етаж и макар на пръв поглед Москва да ми се видя съвсем пуста, обаче в тая малка къща почти на всеки прозорец стърчеше глава. Жените плетяха на вратите и щом се появих, изведнъж не по-малко от две десетки очи ме посрещнаха с любопитство, също като че ли това беше в Енск, в нашия двор.

— Кого търсите?

— Корабълъов.

— А, Иван Павлич? По коридора втората врата вляво.

— Това знам — като се изкачвах, казах аз. — А той у дома ли си е?

— Почукайте, като че ли е у дома.

За последен път бях виждал Иван Павлич преди войната. Без да предупредим старика, ние с Катя изведнъж се изтърсихме при него с

торта и френско вино. Той се бръсна дълго и разговаряше с нас от съседната стая, а ние разглеждахме старите училищни снимки.

Най-после Иван Павлич излезе с нов костюм, с колосана яка, със завити по младежки мустаци. И сега в тъмния коридор аз го виждах именно такъв, както в онази прекрасна паметна вечер. Сега той ще излезе и изведнъж ще ме познае.

„Саня, ти ли си?“

Но два-три пъти почуках на познатата тапицирана с кече врата. Пълна тишина. Иван Павлич не беше у дома си.

„Скъпи Иван Павлич! — аз му пишех, като се отстраних малко, защото жените ме гледаха, а мене не ми се щеше да забележат как се вълнувам. — Не знам ще мога ли отново да намина към вас. Днес заминавам за Ярославъл, където още през януари била евакуирана Катя. Може би оттам ще замина и по-далеч — ще пътувам дотогава, докато я намеря. Не мога в тази бележка да ви обясня какво се случи с мене и как се загубихме с нея. Ако вие или Валя, когото впрочем надявам се да видя днес, сте чули нещо за нея, моля ви, пишете ми веднага на адрес: Северна флота, Полярно, политуправлението, до контраадмирал Р., за мен. Скъпи Иван Павлич, може би известието за моята смърт е стигнало и до вас, но сега ви пиша именно аз, вашият Саня.“

Десет ръце се протегнаха едновременно, за да вземат това писмо...

Отидох до двореца на Съветите с метрото, което, струва ми се, беше станало още по-красиво и солидно. На Гоголевския булевард старци, подпирани се на своите старчески дебели бастуни, седяха така спокойно, като че ли войната се беше отдавна свършила. Децата играеха и в тази минута аз, заетият със своите грижи и вълнения, за пръв път почувствувах, че това е именно Москва, Москва!

Медна плочка висеше на вратата на Валя: „Професор Валентин Николаевич Жуков“. Я гледай, я! Професор! Позвъних, почуках, след това блъснах с крак вратата...

Нямаше нищо чудно в туй, че през лятото на 1942 година, когато почти всички московци живеяха там, дето работеха, пък и при това денем в работно време, не заварих професор Жуков вкъщи. Но това, че Валка, моят Валка, се шляеше някъде тогава, когато ми беше дяволски потребен, ме ядоса. Аз отново блъснах вратата с крак и тя изведнъж,

като жива, отстъпи, отключи се. Тя изхриптя някак жално. Пипнах дръжката и тя се отвори.

Разбира се, квартирата беше празна и слабата надежда, че Валка спи може би, пропадна в тоя миг. Минах през оная същата стая — „нещо като кухня“, която някога беше едновременно и трапезария, и детска стая. Колкото и странно да беше, но там бе прибрано! На масата имаше покривка, рафтовете бяха постлани с бяла хартия, изрязана като дантела на долните краища. Можеше да се помисли, че женска ръка е минала по тези чисто избърсани стени, по прозорците, на които имаше момини сълзи и виолетки. Валка да купува цветя! — трябва да бъдеш велик художник, за да можеш да си представиш такава картина.

Минах в „същинската кухня“. Тесен железен креват беше поставен до стената, при краката беше най-акуратно сгъната една женска рокля. Катя имаше някога също такава синя рокля с бели точки. Каква ли жена живееше в „овдовялата“ квартира на Валя? Кира беше заминала в началото на войната с децата, знаех това още от първите писма на Катя. „Кой ли е успял така да те завърти, мили мой“? И си спомних Катиното писмо, в което тя се присмиваше на Кира, дето бе почнала да ревнува мъжа си, затънал в изучаване мелезите на тъмнокафявите лисици, от някаква си разногледа „Женичка Колпакчи“. Не си е губила напразно времето тази разногледа Женичка Колпакчи!

Така или иначе, но аз не заварих и Валя.

„Скъпи мой, Валичка — писах му аз, — тръгвам за Ярославъл, където се надявам да намеря Катя или пък да науча нещо за нея; дойдох при теб и за голямо съжаление не те намерих вкъщи. Мина вече половин година, откак не знам нищо за Катя. Тя пишеше на Кира, когато беше в Ленинград, може би Кира или ти знаете нещо за нея? Бях ранен, лежах в М-ов, писах ти, но не получих отговор. Много неща се преживяха, но колко по-леко би било, ако ние с Катя можехме не да се срещнем, но поне да научим един за друг, че сме живи и здрави! Пиши ми на адрес: Северна флота, Полярно, политуправлението, до контраадмирал Р., за мен. Това е само вероятен адрес, друг засега нямам. Бъди здрав, скъпи приятелю. Вратата се отвори сама. Сега трябва да я разбиваш — това във всеки случай е по-добре, отколкото да оставяш квартирата отворена. Може би ще успея, преди да тръгна, да се отбия още веднъж.“

Аз сложих това писъмце на масата в същата онази стая, която беше „нещо като кухня“. После нагласих така резето, че като затръшнах вратата, тя прекрасно се затвори сама.

Имах още една важна работа в този район. Близко до Валя живееше човекът, когото непременно трябваше да навестя, без да искам да зная ще се зарадва ли той на госта си.

Отдавна се канех да го посетя!

В болницата, през безсънните нощи, унесен в бълнуване, мислех за тази среща. Той така ми трябваше, че не биваше да се умира, преди да го видя!

Неведнъж си представях тази среща. Ту ми се искаше да се явя пред него, когато е в добро разположение, някъде на театър, когато и през ум не му минава за мене, ту си представях как някъде в някакъв хотел заключвам вратата и го гледам, усмихвайки се. Беше време, когато на разсъмване аз го виждах на съседното легло: седи със свити крака и странен, равнодушен е погледът на плоските му полузатворени очи.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

СТАРИ ПОЗНАЙНИЦИ. КАТИНИЯТ ПОРТРЕТ

Веднъж, когато минавахме с Катя по площад „Собачи“, Катя ми каза:

— Тук живее Ромашов.

Тя ми посочи сиво-зеленикавата къща, която по нищо не се различаваше от съседните здания вляво и дясно. Но и тогава, и сега нещо неопределено, но подло ми се мярна в тия олющени стени.

При входната врата нямаше, както преди, списък на живущите в тая къща и трябваше да ида в домоуправата, за да узная номера на квартирата.

И ето какво се случи там: служащата, сърдита старомодна дама с пенсне, трепна и си ококори очите, когато я попитах за Ромашов. В малката дъсчена стаичка имаше насядали и прави хора с престилки, очевидно портиери, и между тях настъпи раздвижване.

— А вие можете да му позвъните — посъветва служащата. — Тъкмо вчера му поправиха телефона.

— О не, по-добре така — възразих, усмихвайки се. — Това ще бъде изненада. Там е работата, че съм негов стар другар, когото той счита за загинал.

Като че ли нямаше нищо особено в тоя разговор, но служащата се усмихна някак неестествено, а от съседната, също дъсчена стаичка излезе твърде спокоен млад човек, с бавни движения, с хубав каскет и внимателно ме изглежда.

Трябваше да се върна на улицата, за да се отправя към входа и при входа малко се позабавих. Нямах оръжие и може би имаше смисъл да се кажат няколко думи на милиционера, който стоеше на ъгъла. Но поразмислих и си рекох: „Къде ли ще иде!“

Никак не се съмнявах, че е тук, в Москва, може би не е в армията, а дори и да е в армията, все пак живее в квартирата си. Или пък е на дача, сутрин се разхожда по пижама. Представих се Ромашка по пижама, след баня, с щръкнали жълти мокри коси. Това беше такова видение, от което ми се зави свят. Трябваше да се успокоя, т.е. да

помисля за друго. И си спомних, че в седемнадесет часа Р. ще ме чака в Хидрографското управление.

— Кой е?

— Търся другаря Ромашов.

— Елате след един час.

— Може би ще ми позволите да почакам Михаил Василиевич?
— казах твърде вежливо. — За съжаление втори път не ще мога да дойда. Боя се, че той ще се огорчи, ако пропадне нашата среща.

Дрънна синджирчето. Но той не го свали, напротив — закачи го, като поотвори вратата да ме види. То дрънна отново — но сега го свали. И някакви резета се раздвижиха още, желязото скърцаше, дрънкаха ключове. Един стар човек с широки панталони на презрамки, с разкопчана риза ме пусна в антрето и като се прегърби, недоверчиво ме погледна. Нещо аристократично и надменно и заедно с това жалко се долавяше в това сухо гърбоносо лице. Жълтосив кичур коси стърчеше над плешивото теме. Дълги набръчкани гънки кожа висяха под адамовата му ябълка като сталактити.

— Фон Вишимирски? — попитах аз в недоумение. Той трепна.
— Т.е. не „фон“, но все едно, Вишимирски, Николай Иванич, нали?

— Какво?

— Вие не ме помните, уважаеми Николай Иванич? — продължих аз весело. — Та аз съм идвал у вас.

Той пъхтеше.

— При мен са идвали много, хиляди — навъсено каза той. — Нарездаха се до четиридесет души.

— Вие работехте в Московския драматичен театър и носехте една такава куртка с лъскави копчета. Моят приятел Фабер игра червенокосия доктор и Иван Павлич Корабълков ни запозна в неговата гримьорна.

Защо ми стана така весело? Аз седях като господар в квартирата на Ромашов. Подир час той ще дойде. Малко се задушавах. Какво ще правя с него.

— Не знам, не знам... Как се казвате?

— Капитан Григориев е на вашите услуги. А вие какво, тука ли живеете? У Ромашов?

Вишимирски ме погледна подозрително.

— Аз живея там, където си имам адресен билет — каза той, — а не тук. И управителят на този дом знае, че живея там, а не тук.

— Ясно.

Извадих табакерата си, чукнах весело по капачето и му предложих папираса. Той си взе. Вратата на съседната стая бе отворена и всичко там беше чисто, светлосиво и тъмносиво — стените и мебелите: диван и пред него кръгла маса. И даже някакъв голям портрет над дивана беше в гладка светлосива рамка. „Всичко в тон“, си помислих пак весело.

— Кой Иван Павлич? Учителят ли? — изведнъж попита Вишимирски.

— Учителят.

— А, да, Кораблов. Той беше отличен, превъзходен човек. Валичка беше негов ученик. А Нюта не беше, тя завърши девическата гимназия на Бржовска. А Валичка при него учеше. Как да не го знам! Той помагаше, помагаше... — И на старото мустакато лице се мярна някакво чувство, но добро.

Като даваше вид, че си спомня всичко това, старецът ме покани в стаята — ние още стояхме в антрето — и даже ме попита не идвам ли от път.

— Ако сте от път — каза той, — то във военната столова командированите могат да получат много хубав обед и хляб почти безплатно.

Той дрънкаше още нещо, но вече не го слушах. Спрях се на прага поразен. Над дивана в светлата рамка висеше Катин портрет — това беше великолепен портрет, който виждах за пръв път. Тя беше фотографирана в целия си ръст, с шубка от кожа на катерица, която много ѝ приличаше и която тя си уши преди войната. И даже търсеше да я заведат при известната шивачка Мане, като при това ми се сърдеше, дето не разбирам, че шапката ѝ също трябва да бъде кожена и да има също такъв маншон. Какво значи всичко това, боже мой?

Най-малко десет различни мисли минаха през ума ми, между тях и една дотолкова нелепа, че сега даже ме е срам да си я спомня. За какво ли не си помислих, но не и за истината, която се оказа по-нелепа от тая моя нелепа мисъл!

— Да си призная, съвсем не очаквах да ви видя тук, Николай Иванич — казах, когато старикът ми съобщи, че след театъра той

постъпил в психиатричната болница, също при гардероба, и са го уволнили, защото „лудите заявили на домакина, че краде супа и я изяжда нощем“. — Та вие при Ромашов ли работите? Или просто поддържате познанството?

— Да, поддържам, той ми предложи да му помагам в работата и аз се съгласих. Бях секретар на митрополит Исидор, не крия това, а напротив, пиша го в анкетите. Това беше огромна работа, огромен труд. Само писма по хиляда, хиляда и петстотин на ден получавахме. Тук е същото. Но тук работя от любезност. Аз получавам работническа продоволствена карта, защото Михаил Василиевич ме взе в своето учреждение. И в учреждението знаят, че работя тук.

— А нима Михаил Василиевич сега не е в армията? Когато се разделихме, той носеше военна униформа.

— Да, сега не е в армията. Като особено нужен ли, не знам точно. Той е освободен до края на войната.

— Какви са тези писма, които получавате?

— Това са работи твърде важни — каза Вишимирски, — крайно важни, щом ни се възлагат задачи. Сега ни е възложено да намерим една жена, една дама. Но аз подозирам, че това не е задача, а лична работа. Така да се каже, любов.

— А каква е тази жена?

— Дъщерята на едно историческо лице, което аз прекрасно знаех — с гордост каза Вишимирски. — Може би вие сте слушали за някакъв Татаринов? Ние търсим неговата дъщеря. И отдавна да бяхме я намерили, отдавна. Но има едно объркано обстоятелство. Тя е омъжена и има двойно презиме.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

„ТИ НЯМА ДА МЕ УБИЕШ“

Подобно на тичащ, който внезапно спира, усетих как животът ми спря и без да мисля за инерцията при движението, здравата си блъснах челото о въображаемата стена, с такова чувство гледах на стария, изобщо нормален човек, който стоеше пред мене в светлата също нормална стая и ми съобщаваше, че Ромашов търси Катя, т.е. върши същото, което и аз.

Но нашият разговор продължи, като че ли що не беше се случило. След като говори за Катя, Вишимирски почна да разправя за някакъв си член на местния комитет, който нямал право да го нарича „бивш“, защото той имал петдесетгодишен „трудов стаж“, а после се впусна в спомени и разказа, че някога през 1908 година, когато той излизал от театъра, лакеят викал: „Каретата на Вишимирски!“, и каретата се доближавала. Той носел цилиндър и наметало, сега не се носят такива неща, и „твърде жалко, защото това било красиво.“

— Кога умря? — попита той изведнъж и сталактитите му силно увиснаха надолу.

— Кой?

— Корабълов.

— А защо да е умрял? Той е жив и здрав, Николай Иванич — казах аз шеговито, а в същото време цял треперех и мислех: „Ей сега ще узнаеш всичко, но бъди внимателен“. — Та вие казвате, че това е лична работа за дамата, така ли?

— Да, лична работа е. Но твърде сериозна, твърде сериозна работа. Капитан Татаринов е историческа личност. Михаил Василиевич беше в Ленинград. Той прекарал там обсадата и така гладувал, че се хранил с лепило за тапети. Смъквал стари тапети, варил ги и ял лепилото. След това той заминал в командировка за месо и когато се върнал, вече я нямало. Заминала.

— Къде?

— Та там е работата — тържествено каза Вишимирски. — Вие знаете какво ставаше при евакуацията. Иди и търси, ако си нямаш работа! И главното, ако тя беше напуснала града с ешелон, лесно —

трябваше да се разбере само — с кой? Например, ако е тръгнала с Хладкомбината, можеше да се узнае къде е отпътувала. За Сибир ли? Значи тя е в Сибир. Но нея са я отпратили със самолет.

— Как със самолет?

— Да, именно със самолет. Очевидно като привилегирована. И ето — изчезна. Иди я търси сега. Известно е само, че самолетът е минал над Хвойна, т.е. над онази станция, отдето Михаил Василиевич взимаше месо.

Сякаш инстинктивно чувствах кога се налагаше да мълча и кога можеше да кажа една-две думи. Всичко беше както трябва. Някакъв военен, навярно скоро излязъл от болницата, сух и черен, се е отбил у приятеля си, с когото се е разделил на фронта, и ето разпитва как живее той и какво прави. „Сега ще узнаеш всичко, но бъди внимателен“.

— Е, и какво стана? Намерихте ли я?

— Още не, но ще я намерим — каза Вишимирски — според моя проект. Писах до Бугуруслан, до Централното бюро за справка, излезе празна работа, защото ни пратиха сведения за десет Татаринови и сто Григоријеви, а ние не знаехме на кое име да се спрем като първо. След това лично се обърнах до всички губернски градове към председателите на изпълнителните комитети. Това беше голям труд, голяма работа. Но капитан Татарinov беше мой приятел и за неговата дъщеря три месеца писах стандартни запитвания — моля за вашето разпореждане, евакуационен пункт, историческа личност, чакаме отговор. И получавахме такъв.

Разнесе се рязък звън. Вишимирски каза:

— Това е той.

Лицето му получи изплашен израз, острият бял кичур коси на главата му се затресе, мустаците му виснаха. Той излезе в антрето, а аз застанах бавно до стената край вратата, за да не бъда веднага забелязан от Ромашов при влизането му.

Той можеше да излезе на стълбището, защото Вишимирски в антрето му каза:

— Вас ви чакат.

Той бърже попита:

— Кой?

И старецът отговори:

— Някой си Григориев.

Но той не излезе, макар че можеше да стори това — аз не бързах. Той стоеше в тъмния ъгъл между гардероба и стената и извика, като ме видя, а след това по детски си вдигна юмруците и ги притисна към лицето си. На външната врата стърчеше ключ, завъртях го, извадих го и го сложих в джеба си. Вишимирски стоеше някъде между нас, спънах се в него и го преместих като кукла. След това го бутнах някак и той механически падна в креслото.

— Е, хайде, върви да поговорим — казах на Ромашов.

Той мълчеше. Каскетът му беше в ръцете, той го пхна в устата си, ухапа го, стисна зъби. Отново казах:

— Хайде!

И той тръсна яростно глава.

— Няма ли да вървиш?

Кресна:

— Не!

Но това беше последната минута на отчаянието, което го обзе, щом ме видя... Аз го дръпнах за ръкава, той се изправи и когато ние влязохме в стаята, гледаше ме малко под око, а лицето му беше станало вече съвсем друго, спокойно, с неподвижен израз.

— Както виждаш, жив съм — казах не така високо.

— Да, виждам.

Сега можех да го разгледам. Беше в лек сив костюм, на ревера с жълта лентичка — знак на тежко ранен, когато всъщност беше контузен съвсем леко, под лентичката имаше копче, светец в тъмнината. Беше напълнял и ако не бяха щръкналите му червени уши, които, струва ми се, не по-лошо от копчето можеха да светят в тъмнината, никога не би изглеждал толкова представителен господин.

— Дай револвера ми.

Мислех, ще почне да лъже, че е върнал револвера, когато се е демобилизирал. Но револверът беше на мое име, получих го от командира на полка за бомбардирането на моста на Нарова. Ако върнеше револвера, Ромашов би се издал. Ето защо той мълчаливо издърпа чекмеджето на писалището си и извади револвера. Револверът беше празен.

— Дай ми документите.

Той мълчеше.

— Хайде!

— Те се намокриха и се разкъсаха — бързешком отговори той. — В Ленинград скривалището беше залято с вода. Бях в безсъзнание. Само снимката на Ч. се запази, аз я предадох на Катя. Спасих я.

— Вярно ли е това?

— Да, спасих я. Затова не се боя. Все пак ти няма да ме убиеш.

— Ще видим. Разказвай всичко, говедо — казах му аз, като го хванах за гушата и изведнъж го пуснах, защото тя ми се стори съвсем мека.

— Аз й дадох всичко, когато тя умираше. Ах, ти не ми вярваш — с отчаян глас закрещя той и някак си се доближи до мен отстрани, за да ме погледне в очите. — Но ти ще ми повярваш, защото ще ти разкажа всичко. Ти нищо не знаеш. Аз не те обичам.

— Нима?

— Но за какво ли да те обичам? Ти ми отне всичко хубаво в живота. Много нещо мога, мога твърде много — каза той надменно. — Мене винаги ми вървеше, защото всички наоколо биваха глупци. Бих направил кариера. Но плюх на кариерата!

„Плюх на кариерата“ — това беше казано твърде силно. Доколкото ми бе известно, Ромашов не само не плюеше на кариерата, а, напротив, стремеше се да направи такава, да забогатее и т.н. И това напълно му се удаваше, особено ако ви напомня, че той винаги, още в училище, беше ужасен тъпак.

— Но слушай — каза Ромашов, като побледня още повече, макар че това беше, струва ми се, невъзможно. — Ти ще ми повярваш, защото ще ти кажа всичко. Направих нужното, за да пропадне експедицията за издирването на капитан Татаринков. Най-напред помагах на Катя, защото бях уверен, че ти ще заминеш сам. Но тя реши да тръгне с тебе и тогава провалих експедицията. Написах заявлението с голям риск — бих полетял стремително надолу, ако не бях успял да го потвърдя. Но аз успях.

От сива кожена папка със златни инициали „М.Р.“ се подаваха куп листове. Дръпнах един лист и Ромашов замря, ококори очи и се загледа някъде над главата ми. Стори ми се, че той бе устремил погледа си напред в своето бъдеще, за да отгатне с какво го заплашва

това просто движение, с което изтеглих от папката му лист хартия и я сложих пред себе си.

— Да, запиши — каза той, — тоя човек, който спря експедицията, бил впоследствие интерниран и починал. Но все едно, запиши, ако за тебе това все още има значение.

— Ни най-малко — отговорих хладнокръвно.

— Написах, че ти си маниак със своята идея да намериш капитан Татаринов, който е загинал преди двадесет години, че ти винаги си бил маниак, че те познавам от училищната скамейка. И зад всичко това стои нещо друго, съвсем друго. Че ти си оженен за дъщерята на капитан Татаринов, а тоя шум около неговото име ти е нужен за кариерата ти. И не само аз писах.

— То се знае!

— Спомняш ли си статията „За защита на учения“? Николай Антонич я напечата, ние се базирахме на нея в заявлението.

— Тоест в доноса?

Аз вече записвах и при това с най-голяма бързина.

— Да, донос. И ние потвърдихме, потвърдихме всичко! Мушнах един лист на Нина Капитоновна и тя подписа, и как трудно беше да се нареди да не я викат после, боже мой, как трудно! Ти дори не предполагаш как ти навреди всичко това. И в Гражданската въздушна флота, и после, когато беше вече в армията, уверен съм в туй.

Как да предам чувството, с което изслушах това признание? Не разбирах защо казва истината — впрочем твърде скоро ми стана ясно какви сметки си прави той. Но като че с нова светлина се озари за мене всичко онова, за което щя не щя си мечтаех, където и да бивах, каквото и да ми се случеше.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

СЯНКА

— Това се почна отдавна, още в училището — продължаваше Ромашов. — Трябваше да уча цяла нощ, за да науча урока си и да отговоря така свободно, както ти отговаряше. Искаше ми се да не мисля за пари, защото виждах, че ти никак не се интересуваш от тях. Мечтаех да стана такъв, какъвто си ти, да стана като тебе и се мъчех, защото всякога и във всичко ти биваше по-горе и по-силен от мен.

С треперещи пръсти той извади от стъклената кутийка, която беше на масата, папираса и почна да търси кибрит. Щракнах запалката, той запуши, засмука и я хвърли.

— Случваше се, срещях те на улицата — като се криех при входовете, вървах след тебе като сянка. Седях в театъра зад гърба ти и си мислех, боже мой, с какво се отличавам от тебе? Но знаех, че виждам на сцената друго, защото на всичко гледах с други очи, не като твоите. Да, не само Катя беше нашият спор. Всичко, което чувствувах всякога и всякъде, се бореше с това, което чувствуваше ти. Ето защо знам всичко за тебе: ти работи в селскостопанската авиация на Волга, след това на Далечния изток. Ти отново се опита сякаш да те пратят на Север — отказаха ти. Тогава замина за Испания, боже мой, всичко онова, за което се бях трудил и мъчил дълги години, стана сякаш от само себе си. Но ти се върна — с отвращение закрепця Ромашов — и оттогава ти тръгна все на хубаво. Замина с Катя за Енск — виждаш ли, аз знам всичко, даже и това, което ти отдавна си забравил, защото беше щастлив, а аз — не, защото съм нещастен.

Той конвулсивно въздъхна и си затвори очите. После ги отвори и нещо съвсем трезво, остро, безкрайно далечно от тези страстни признания се мярна в неговия бърз поглед. Слушах го мълчаливо.

— Да, исках да ви разделя, защото тази любов през целия ти живот беше твоето чудно щастие. Умирах от завист, като мислех, че ти любиш просто за това, че любиш, а още и за това, че исках да ти отнема любовта. Може би е смешно, дето говоря с тебе за любов! Но вече се свърши нашият спор, загубих, и какво значение има за мене

това унижение в сравнение с туй, че ти си жив и здрав и че съдбата отново ме излъга!

Звънеше телефонът в антрето. Вишимирски каза:

— Да, дойде си. Откъде го търсите?

Но не знам защо не повика Ромашов.

— И ето, войната почна. Отидох по собствено желание. Можех да остана, но се отказах. Ще ме убият — прекрасно! Но тайничко се надявах, че ще загинеш ти! Край Винаца лежах в една плевня, когато влезе някакъв летец и се спря при вратата, четейки вестник. „Ех, момчета — каза той, — жалко, че са изгорели“. — „Кои?“ — „Капитан Григориев с екипажа си.“ Прочетох съобщението хиляди пъти, научих го наизуст. След няколко дни те срещнах в ешелона.

Беше твърде странно това, дето той търсеше сякаш съчувствие от моя страна, дето въпреки неговите надежди аз съм жив. Но той беше така увлечен, че не забелязваше нелепостта на своето положение.

— Ти знаеш какво се случи след това. Бълнуване, за което ми е съвестно да си спомням! Още във влака ме порази това, че ти сякаш не мислеше за Катя. Видях, че тая мръсотия и безредие те мъчат, но всичко това беше твое и ти би дал живота си, за да няма отстъпление. А за мене това значеше само, че ти отново щеше да се издигнеш и да станеш по-силен от мен.

Той замълча. Сякаш никога не бе съществувала трепетликова горичка, купчината мокри листа и цепеницата, която ми попречи да замахна с ръка, сякаш не бях лежал, опрян с ръце на земята, и не бях се съдържал да не му викна: „Върни се, Ромашов!“ Та той стоеше пред мен като представителен господин в лек сив костюм: Почнаха дори ръцете да ме сърбят — така ми се искаше да го ударя с револвера.

— Да, това е дълбока мисъл — казах, — впрочем подпиши, моля ти се, този лист.

Докато той се разкайваше, аз пишех „показанието“, т.е. кратката история за пропадането на експедицията по търсенето на капитан Татарinov. Това беше цяла мъка за мене, не умея да пиша канцеларски книжа. Но „показанието на М. В. Ромашов“ струва ми се успях да напиша, може би защото така и написах „подло излъгах ръководството на Главния северен морски път“ и т.н.

Ромашов бърже прочете написаното.

— Добре — промърмори той, — но най-напред трябва да ти обясня...

— Ти най-напред подпиши, а после ще ми обясниш.

— Но ти не знаеш...

— Подписвай, подлецо! — казах с такъв глас, че той се поотмести с ужас и някак бавно, сякаш без желание, затрака със зъби.

— Моля.

Той подписа и хвърли злобно перодръжката.

— Ти трябва да ми благодариш, а не да използваш моята откровеност. Добре тогава!

— Да, искам да те използвам.

Той ме погледна и в тоя момент сякаш от цялата си душа съжаляваше, че не е свършил с мене още в трепетликовата горичка!

— Върнах се в Москва — продължаваше той — и изведнъж почнах да действам, за да ме прехвърлят в Ленинград. Пътувах през Ладожкото езеро. Немците потапяха нашите параходи, но аз се добрах, и при това навреме. Слава богу — добави той нервно, — още един ден или не повече от два и може би щях да я погребя.

Може би това беше истина. Още когато Вишимирски каза, че Ромашов бил в Ленинград, аз си спомних за червенокосия майор, за когото разказваха портиерката и децата. „Тя откопа червенокосия, той имаше хляб. Голяма раница, сам я носеше, не ми я даваше.“ Но друго ме вълнуваше. Ромашов можеше да увери Катя, че съм загинал — разбира се, в боя, а не в трепетликовата горичка.

— И ето ме в Ленинград. Ти не можеш да си представиш какво беше. Получавах триста грама и половината носех на Катя. В края на декември успях да намеря малко гликоза, изпохапах си пръстите, докато я занеса на Катя. Строполих се пред леглото ѝ, тя каза: „Миша!“ Но нямах сили да се вдигна. Спасих я — мрачно повтори той и сякаш страшната мисъл, че мога да не повярвам, отново го порази — и ако сам не загинах, то беше само от съзнанието, че съм нужен на нея и на теб.

— И на мен?

— Да, и на теб. Сковородников беше ѝ писал, че ти си убит, тя беше жива умряла от скръб, когато пристигнах. И само да беше видял какво стана с нея, когато казах, че съм те срещнал! Разбрах в оная минута, че съм жалък — каза Ромашов така високо, че в антрето даже

се чу някакво изтропване, сякаш Вишимирски беше паднал от стола, жалък пред тази любов. — И горчиво и мъчително се разкайвах в тази минута, че исках да те убия. Това беше лъжлива стъпка. Твоята смърт не би ми донесла щастие.

— Всичко ли каза?

— Да, всичко. През януари ме командироваха в Хвойна, аз се отлъчих за две седмици, докарах месо, но квартирата беше вече празна. Варя Трофимовна, навярно я познаваш, бе отпратила Катя със самолет.

— Къде?

— За Вологда, узнах това точно. А след това за Ярославъл.

— Кого си питал в Ярославъл?

— Евакуационния пункт, там началникът ми е познат.

— И получи ли отговор?

— Да, но там е написано само, че тя е минала през евакуационния пункт и е изпратена в болница за ленинградци.

— Я ми покажи.

Той намери в масата писмото и го подаде. „Станция Всполие — прочетох аз. — В отговор на вашето запитване...”

— А защо Всполие?

— Там се намира евакуационният пункт, това е на два километра от Ярославъл.

— Сега всичко ли каза?

— Всичко.

— Тъй че слушай ме — стараяйки се да не се вълнувам, казах на Ромашов. — Не мога да ти прощавам или да не ти прощавам, каквото и да си направил за Катя. Това вече не е наш личен спор след това, което ти направи с мене. Не с мене спореше ти, когато искаше да доубиеш тежко ранения, когато го обра и го изостави в гората сам. Това е военно престъпление и преди всичко теб ще те съдят като подлец, който е нарушил клетвата.

Погледнах го право в очите и останах поразен. Той не ме слушаше. Някой се качваше по стълбите, двама или трима, отекнаха ясно стъпки на площадката. Ромашов безпокойно се огледа. Почукаха, след това позвъниха.

— Да отворя ли? — попита зад стената Вишимирски.

— Не! — викна Ромашов. — Попитайте кой е — сякаш опомняйки се, добави той не така високо и премина по стаята с леки, танцуващи стъпки.

— Кой е там?

— Отворете, от домоуправата.

Ромашов въздъхна през стиснати зъби.

— Кажете, че ме няма вкъщи.

— Не знаех. Звъниха и казах, че сте вкъщи.

— Разбира се, у дома е — казах високо.

Ромашов се хвърли към мене, хвана ме за ръцете.

Аз го отблъснах. Той изръмжа, след това тръгна след мен към антрето и застана, както по-преди, между стената и гардероба.

— Една минута — казах, — сега ще ви отворя.

Влязоха двама — единият възрастен мъж, очевидно председателят, ако се съди по навъсения, хазайски израз на лицето му, и оня младият, с бавните движения, с хубавичкия каскет, когото видях в домоуправата. Най-напред младият ме погледна, после, без да бърза, погледна Ромашов.

— Гражданинът Ромашов?

— Аз.

Вишимирски скръцна със зъби така силно, че всички се обърнаха.

— Оръжие имате ли?

— Нямам — отговори Ромашов почти хладнокръвно. Само някакъв нерв биеше на неговото неподвижно лице.

— Е, какво, приберете си вещите: една смяна долни дрехи стига. Домоуправителю, вървете с арестувания! Другарю капитан, моля ви да си покажете документите...

— Николай Иванович, това е празна работа, нелепост — високо каза Ромашов някъде от втората стая, където си събираше вещите и ги поставяше в раницата си, — ще се върна след няколко дни. Все същата оная история с карантията. Помните ли, аз ви разказвах — за карантията от Хвойна.

Вишимирски отново скръцна със зъби. От всичко се виждаше, че той никога не е чувал за никаква карантия.

— Саня, аз се надявам, че ти ще я намериш в Ярославъл — още по-високо каза Ромашов, — предай й...

Видях от антрето как той изпусна раницата и се спря малко със затворени очи.

— Добре, нищо — избъбри той.

— Извинявайте, може ли да ми дадете чаша вода? — каза на Вишимирски човекът с хубавичкия каскет.

Вишимирски му даде. Сега всички стояха в антрето — Ромашов с раница на гърба, домоуправителят, който тъй и не каза нито дума, разстроеният Вишимирски с празна чаша в ръката. Една минута всички мълчаха. След това агентът блъсна вратата.

— Довиждане, извинете за безпокойството.

И вежливо помоли Ромашов да мине напред.

Навярно ако имах време, бих се постарал да намеря дълбокия смисъл на това, че съдбата, която се яви в квартирата на Ромашов в лицето на представителя на московската милиция, така решително попречи да си завършим нашия разговор. Но влакът за Ярославъл тръгваше в 20 часа и 20 минути, а аз трябваше:

а) да се явя при Слепушкин и не само да се явя, но и да се оформя, което щеше да ми отнеме час и половина;

б) да намина в отдела за наградите — още в М-ов получих известие, че моят втори орден Червено знаме е утвърден и мога да получа документ в нар. комисариат;

в) да си приготвя нещо за път: почти всичко, което бях донесъл от М-ов, го оставих на един балтийски летец, с когото бяхме в един и същ полк в Ленинград;

г) да си купя билет, което впрочем по-малко ме безпокоеше, защото можех да замина и без билет.

Освен това трябваше да пиша за Ромашов до военния прокурор.

Всичко това ми се струваше съвсем наложително, т.е. моето време през останалите четири или пет часа, до тръгването на влака, беше напълно разпределено. А всъщност може би трябваше да се върна единствено при Валя Жуков, от когото се намирах само на пет минути, и тогава — кой знае? — може би щях да намеря време, дори щях да мога и да помисля върху тази смесица от лъжи и истини, с които се мъчеше да се оправдае пред мен Ромашов.

Аз даже постоях на Арбатския площад: „Няма ли да е добре да намина за малко при Валя?“ Но вместо да ида при Валя, аз влязох в бръснарницата — трябваше да се обръсна и да си сменя якичката, преди да се явя в Хидрографското управление, където един контраадмирал трябваше да ме представи на друг.

Точно в 17 часа пристигнах при Слепушкин, а в 18 часа бях вече зачислен в кадрите на ГУ^[1] като командирован в Крайния север, на разпореждането на Р. Преди две-три години тия така прости канцеларски думи биха открили пред мен дивата линия на сопките, осветена от слабото слънце на първия полярен ден, а сега, изпълнен с грижи и вълнения, машинално пъгнах удостоверението в джеба и като мислех за това, че напразно не помолих Р. да се свържа с Ярославъл по военния телеграф, излязох от управлението.

Няма да разказвам за това как загубих час и половина в отдела за наградите и т.н. Но за тази последна, паметна среща в Москва трябва да разкажа.

Твърде уморен, с раница в една ръка, с куфар в друга, на станция „Охотний ряд“ се спуснах в метрото. Служебният ден се свърши и макар през лятото 1942 година в метрото да беше още просторно, пред ескалатора стоеше цяла тълпа. Движещата се лента се издигаше срещу мен и аз се вглеждах в лицата на московците, като изведнъж си помислих, че за целия тоя изпълнен с тичане и умора ден така и не успях да видя Москва. Отдалеч забелязах един тромав човек с каскет от дебел плат и палто върху широки квадратни плещи, който сякаш не се изкачваше, а плуваше — израстваше, снизходително изчаквайки кога ще го изкачи горе тая шумна машина.

Това беше Николай Антонович.

Позна ли ме той? Едва ли. Но даже и да ме беше познал — какво общо имаше той с малкия капитан с вехта куртка, с некрасива раница, от която стърчеше крайшникът на хляба?

Разсеяният му поглед се плъзна равнодушно по лицето ми.

[1] Гражданско управление. Б.пр. ↑

ДЕВЕТА ЧАСТ ТЪРСИ И НЕ ПАДАЙ ДУХОМ

ПЪРВА ГЛАВА ЖЕНА МИ

Също като от сияние на осветителна бомба беше озарена през нощта непознатата гара на Всполие, изпълнена с грижите, труда и вълненията на войната. Колко много неща се хвърляха на очи при тая ярка, неестествена светлина! Старшият събира командата, като се кара, и хората се строят недоспали, навъсени — война е това! В будката на перона дават храна за командированите по бележки и най-внимателно войнишките ръце поемат хляба — война е това! Петгодишно момиченце се беше загубило, изостанало назад от ешелона, и ето че по радиото викат майка му — викат я и не могат да я извикат — война е това! Моряк с раница в една ръка и с куфар в друга слиза от московския влак, пита къде е евакуационният пункт и застава на опашката, за да влезе при началника, а чакалнята е малка, мръсна стая, натъпкана с народ — едни стоят, други седят, а трети спят — война е това!

Всичко виждам и всичко запомням. Но бавно между светлината и сянката намира път съзнанието, над което е пламнала и увиснала гигантската светеца бомба на войната!

Виждам се да крача из града надолу към тъмните, тихи като през лятото поля. Прожекторите шарят по тихото небе, обсипано с кротко трепкащи звезди. Ето, минавам през града — на всяка улица ме спират и комендантският патрул ми проверява документите. Ето я и болницата за ленинградци — дежурната сестра най-подробно ми обяснява, че са минали вече три месеци, откакто в болницата няма нито един ленинградец.

— Канцеларията се отваря в девет часа — казва тя, — а сега е три и половина през нощта.

Лягам на мушамения нисък диван. Уж заспивам, но хваща ли ме сън? Къде ли е моята Катя?

На сутринта главният лекар ме въвежда в своя кабинет — бяла маса, матови стъкла, ниска бяла кушетка, покрита с чист чаршаф. Обхваща ме далечен спомен — седемнадесетгодишно момче, седя в чакалнята, а там, зад полуотворената врата, на ниска бяла кушетка лежи Мария Василиевна, с бяло, сякаш изрязано от кост лице.

— Име, бащино име, презиме, възраст? — пита главният лекар.

Казвам името, бащиното име, презимето, възрастта и докато завързва престилката си, влиза сестрата, на която той възлага да намери Катиния болничен лист.

Ние пушим и разговаряме, разговаряме и пушим. Хиляди английски самолети са атакували Бремен отново. Вярно ли е, че в Москва са повишили хлебната дажба? Сега, когато между нас, САЩ и Англия е подписано съглашение — пита той, — не мисля ли аз, че скоро ще се открие вторият фронт.

А в съседната стая сестрата рови болничните листове...

— Умрял... жив — прехвърля тя...

Телефонът звъни и главният лекар дълго се кара на домакина. Аз мълча. Все пак по-леко е мълчаливо да се чака какво ще ми съобщи сестрата — жива или умряла е Катя!

Сестрата се връща най-после. И като продължава да ругае домакина, главният лекар взима болничния лист в малките си, почти детски ръце.

— Е, какво, всичко е наред — казва той. — Състоянието ѝ не е било лошо. Изписала се е през март 1942 година.

Навярно съм пребледнял малко повече, отколкото се полага при подобни случаи, защото той стана, заобиколи масата и като си сложи ръката на моето рамо, повтори:

— Състоянието ѝ е било добро. Изписала се е през март 1942 година.

И от сърце се смее, когато изпадам в отчаяние, узнавайки, че през февруари Катя е имала хемоглобин всичко четиридесет и два процента.

Заминала с лагера за Новосибирск, сега това е съвсем ясно. Добре би било да е в самия град — но едва ли! Лагерът се е разположил в някакъв си колхоз на двесте километра от Новосибирск.

В Ярославския областен изпълнителен комитет записвам точния адрес: станция Верхна-Ядомска, село Болшие Лубни, Щукински район, Щукински селски съвет и тъй нататък — телеграма от двадесет и пет думи, а Катиният адрес заема само седемнадесет. Прибавям към него своя — и за да изразя всичко, което чувствавам и мисля, остават ми всичко четири думи.

Освен тази телеграма изпращам още три от Ярославъл: в Енск до леля Даша със съобщение, че Катя е жива и се надявам да я видя скоро. В Москва до Валя Жуков, че не съм намерил Катя и че тя очевидно е отпътувала с лагера за Новосибирск. В Москва до Слепушкин с молба да ми разреши по-нататъшното търсене на моята жена, както бяхме се уговорили в личния ни разговор.

За съжаление не успях да си взема отделна стая, а така ми се искаше да бъда сам, да си почина и да си помисля! Впрочем моят съсед, възрастен пехотен майор, несъмнено също се нуждаеше от отдих не по-малко от мене, защото в осем часа вечерта той вече легна и нищо не можеше да го събуди — ни скърцането на леглото, на което цяла нощ се въртах ту на една, ту на друга страна, ни това, че дежурната по коридора на два пъти идва да проверява затъмнението.

През нощта той се събуди, за да запуши, и дълго седя мълчаливо, със свити крака, като турчин. Също запуших. Нищо не знаех за него и той не знаеше за мене — но ние мълчахме и мислехме за едно и също нещо, като гледахме червените огънчета на нашите папириси в тъмнината. Нас, двамата непознати мъже, ни свързваше войната в тая стая и това, за което ние мислехме, беше войната, тоест общото дело на стотици и хиляди мъже. Предния ден, след двесте и петдесет дни защита, нашите оставиха Севастопол.

Съседът си доизпуши цигарата и заспа, аз също. Но навярно не задълго, защото някой в коридора каза:

— Часът е един и половина.

Представях си Севастопол — но не такъв суров, нажежено пращен, сякаш поел към своята велика скръб, какъвто го видях през септември хилядо деветстотин четиридесет и първа година, а предишния, пълен със смях и млади гласове. В неделни дни ние с Катя идвахме в Севастопол, катерите стояха тъй далеч в пристанището на

Историческия булевард, че едвам се забелязваха с око, моряците се разхождаха с момичета в бели рокли и шарфове от воал. Ние обичахме смешната игра, която Катя измисли: уж че тя е моето момиче, и уж че ние току-що сме се запознали, и ние като тези момчета сега трябваше да си определяме срещи, да си пишем писма и да си говорим на „ви“. Колко прекрасно беше всичко това! Аз ставах в пет часа, а Катя вече приготвяше закуската — лека, когато отивах на висок полет. След туй, спомням си, един горещ интересен ден, който беше интересен не само с полетите, а с това, че ни чака „нашият ден“, когато ще идем да се къпем в тъмната като небето вода и когато фарът на Харакс бавно ще припламва и гасне.

Навярно не ѝ беше лесно да бъде моя жена. Но Катя казваше, че ѝ било трудно само когато не знаела къде съм и какво става с мене.

И необикновено ясно си спомних нашата единствена за цял живот сръдня. Беше в Ленинград в 1936 година, когато беше решен въпросът за експедицията и всеки ден ние очаквахме да заминем на Север. Нямаше още месец от смъртта на моята сестра Саша и ние се тревожихме и не знаехме как да оставим детето, и въпросът се разреши най-сетне, когато покойната Розалия Наумовна намери „учената бавачка“. Като решихме въпроса, ние се застояхме — и изведнъж Петя се разболя.

... Бледна, разстроена, Катя седеше до кошчето, в което лежеше разповито болното дете, и горчиво заплака, щом влязох. Аз я прегърнах.

— Но какво става с тебе, стига — казах и я галех по мократа буза. — И ти ще заминеш. Ти ще ни догониш в Архангелск и свършено.

Какво можех да ѝ кажа? В Архангелск експедицията трябваше да преседи не повече от едно денонощие.

— О, как не ми се иска отново да се разделяме!

— Всичко ще се нареди.

— Нищо няма да се нареди. Цяла зима тичах, за да се състои експедицията. Направих всичко, за да заминеш, и ето сега ти ще заминеш, а аз дори няма да знам къде си и какво става с тебе.

— Катя, Катя!

— Нищо не ми трябва. Не ми трябва и тая експедиция и, все едно, ти нищо няма да намериш. Господи, нима не съм достойна за

това щастие, за което другите жени никога не мислят! Та знам ли какво може да ти се случи!

Тя виждаше, че започвах да се сърдя. И тя беше отчаяна, сърцето ѝ се свиваше, тя ставаше и почваше да ходи, като силно притискаше ръцете си към гърдите.

— Аз знам, ти не искаш да дойда с тебе! Кажи, моля ти се, че това не е така.

— Е, стига!

— Добре — каза тя с онова спокойно отчаяние, от което, струва ми се, сама се изплаши, — нека свършим тоя спор. Ще замина. А ти не искаш, знам, защото не ме обичаш...

Ние говорихме до сутринта. На другия ден на Петка му стана по-добре, а след още един ден той беше съвсем здрав.

Този беше първият и последен разговор за това, което цял живот я беше мъчило и вълнувало. Тежко ѝ биваше, когато мислеше, че никога няма да проникне в оня мир, зарад който така често забравях за нея, изоставях я! И още по-тежко ѝ биваше, когато тя се стараеше да не мисли за това. А какво ли трябваше да потисне в душата си, когато ме изпрати в Испания? Когато в Сарабуза за пръв път поведох в нощен полет своята ескадрила, от жената на своя щурман случайно узнах, че Катя не е спала цяла нощ и ме е чакала.

Къде си, Катя? Ние имаме един и същ живот, една любов — ела при мен, Катя! Предстоят ни още много трудности и грижи, войната току-що е почнала. Не ме оставяй, Катя! Знам, не ти беше лесно с мене, ти се страхуваше много за мене, цял живот се срещаме с тебе под чужди стрехи, а нима не разбирам колко е необходимо, колко е важно за жената да има свой дом! Може би малко съм те обичал, малко съм мислил за тебе... Прости ми, Катя!

... Не знам наяве или насън, молах я да не ме оставя, даже и насън да не вярва, че няма да се върна!

ВТОРА ГЛАВА

НИЩО НЕ СЕ Е СВЪРШИЛО ОЩЕ

Не знам, може би беше четири часът през нощта, когато, отваряйки очи, видях над главата си бледното, сънно лице на дежурната по коридора.

— Вие ли сте Григориев?

— Да.

— Има телеграма. Трябва да се разпишете. Влезте, другарю — каза тя и тропайки предпазливо с чизмите си, червеноармеецът влезе и се спря на прага. — От военния телеграф.

Разписах се и отворих телеграмата. „Незабавно тръгнете за Архангелск, за пристигането си съобщете. Лопатин.“

Разбира се, телеграмата беше от ГУ. Но защо не ми отговаря Слепушкин, с когото се бяхме уговорили за по-нататъшното търсене на Катя, ако не я намеря в Ярославъл, а някакъв си Лопатин? Защо незабавно? Защо в Архангелск? Вярно, за всички хидроложки работи по Северния морски път като основна база си остава Архангелск. Но нима Р. не каза, че ние ще се срещнем в Полярно, където неговите планове трябва да се утвърдят от командувачия Северната флота?

Всичко се изясни — и то твърде скоро. Но тогава, в Ярославл, в малката мръсна стаичка на хотела, като повдигнах синия книжен транспарант, четях и препрочитах телеграмата, и досадното чувство от забъркаността, неяснотата, които с нещо заплашваха Катя и ми отнемаха надеждата да я видя скоро — това чувство все повече ме вълнуваше.

И като не можах нищо да измисля, отново се упътих към пощата и към село Болшие-Лубни, Щукински район, щукински селски съвет и т.н. полетях още една, тоя път бърза телеграма. Вчера изпратих обикновена, защото имах само седемстотин рубли, а ми предстоеше далечен път.

Сега ми предстоеше не така далечен път — само хиляда километра на север от Катя...

От тая минута, когато в М-ов заех място в пасажерската кабина, бяха минали всичко осем дни. Но толкова много видях за тия осем дни, че душата ми като че се отказа да приеме всички впечатления и се съгласи само с ония, които бяха свързани с моята съдба. Повече от половин година виждах едно и също: стените на болничните зали — и зад тях чуждия уралски град на брега на Кама. Но ето той остана кой знае къде, пропадна, потъна в сивия дим, сякаш не е съществувал, а срещу мен полетяха моменталните снимки на Ленинград, Москва, Ярославъл. Казах моменталните. Но това бяха сякаш запечатани навеки моментални снимки. И сякаш вечен беше суровият, възискателен Ленинград с неговите заковани с дъски прозорци очи, под които се таеше небивала воля, и гарата на Всполие през нощта с нейната безсъница, умора и мръсотия на войната...

Ето какво узнах, като се явих направо от влака в щаба на Беломорската военна флота: Лопатин, когото ругах по пътя, бил началник на отдела на кадрите на ГУ — едва сега си припомних, че в народния комисариат слушах това презиме. Нямаше нищо забъркано в неговата телеграма. От момента на моето заминаване от Москва за Крайния север станали събития, които са заставили контраадмирал Р. да полети незабавно към местоназначението си. В Полярно нито той, нито аз имахме какво да правим, защото командувачият флотата, инспектирайки базата, сам заминал за Архангелск. Свиждането му с Р. станало на третия ден. Очевидно бил е утвърден планът на нещо „твърде интересно“, защото след това Р. незабавно полетял за остров Диксон. Тук няма никакво съмнение, че той е бързал много или пък е можел да мине и без моята помощ, иначе щеше да има за мен в щаба на флотилията известни нареждания...

— Вие, капитане, закъсняхте — каза ми началникът на кадровия отдел, добродушен побелял човек, с големи, широки мустаци, каквито са си оставяли старите матроси от времето на първата севастополска отбрана. — Никак не ми идва на ум какво да правя сега с вас. Да ви пратя да ги догоните, не мога.

И той ми заповяда да се явя след няколко дни...

Не успях да си взема стая в хотела и си наех една в къщичката на някакъв книговодител на улица „Кузнечиха“. Вместо аванс хазаите веднага получиха част от моя сух пай и старият книговодител от благодарност няколко дни поред ми разказва историята на

книгководителския си живот, в който вложил своята страст и своята съдба и който се състоял главно в това всичко да свършва навреме, в определен срок, и да поразява със своята точност директора на тръста.

Но колко се бе изменил Архангелск, така изоставен, той страшно не приличаше на себе си!

По улиците бродеха американски матроси с шапчици с помпони, с панталони клош, с вълнени блузи, стегнати в талията или свободно извадени над панталоните. Англичани с начални букви ХМС (негово величество кораба) на матроските си шапки се държеха малко по-строго, но и те имаха безгрижен вид, който съвсем ги отличаваше от нашите моряци и който ми се струваше странен. Негри се срещаха на всяка стъпка, черни и маслиненочерни, навярно мулати. Китайци си перяха ризите в Северна Двина, на самия кей, и като ги простираха на слънце по големите камъни, високо бърбеха на своя гърлено-глух език.

А Двина беше такава широка руска река, и струваше ми се, че няма на света друга река като нея така пълноводна и така свободно да се разлива. Катерите се движеха все на другата страна, в посока към търговското пристанище, и като с нож отсичаха блестящите вълни.

През тези дни съвсем не ми беше до чужденците, на които гледах с голямо, но повърхностно любопитство. Това беше градът на Седов, на Брусилов. На гробищата в Соломбала стоях дълго пред гроба на „корпуса на щурманите на поручика и кавалера Пьотър Кузмич Пахтусов, който загина на тридесет и шест годишна възраст от понесените трудности и огорчения в походите“. Оттук капитан Татаринов бе повел на далечен път своята бяла шхуна. Тук умря в градската болница щурманът Климов, единственият участник в експедицията, който успя да се добере до Голяма земя. В местния музей беше посветен цял отдел на експедицията на „Света Мария“ и между познатите експонати аз намерих интересни, нови за мен спомени за художника П., другаря на Седов, за това как щурманът Климов бил намерен на нос Флор.

Сутринта, когато написах писмото, което трябваше да изпратя в село Болшие Лубни, и като нямаше какво да правя, спуснах се по улица „Кузнечиха“. Силна борова миризма се носеше над реката. Мостът беше развален, мъничко параходче, като заобикаляше безкрайните салове, превозваше народа от прохода до пристанището. Навсякъде, където и да погледнеш, виждаше се само едно — дървен

материал, дървен паваж, тесни дървени мостчета по дължината на ниските николаевски здания, където сега се намираха болниците и училищата. А на бреговете бяха издигнати цели фантастични здания от току-що рендосани дъски, наредени в правилни фигури. Това беше Соломбала, и намерих оня дом, в който е живял капитан Татаринов през лятото на 1913 година, когато се е екипирала „Света Мария“.

Той се е спущал от вратичката на тоя мъничък дървен дом и е минавал през градинката — широкоплещест, висок, с бяла куртка, с мустаци, завити нагоре по старата мода. С упорито наведена глава, той е слушал някакъв си търговец Демидов, който му е искал пари за сланина или за доставката на готови дрехи. А там, на търговското пристанище, между тежките товарни параходи със странични колела, едва се е забелязвала една тъничка, стройна шхуна — съвсем тънка и стройна, за да пропътува от Архангелск до Владивосток надолу по бреговете на Сибир.

Едно незначително, но важно за мене събитие по един странен начин оживи тия мъгляви картини.

На мръкване дойде конвой и аз тръгнах от Б. да погледам как разтоварват параходите от чужбина.

Охо, как е пораснало, какво просторно-здро-солидно беше станало това старинно пристанище! Може би изминах два километра надолу по пристанището, а все още не се виждаше края на криковете за вдигане на тежести, които нареждаха въз високи правоъгълници строителните военни и невоенни материали. И още дострояваха, удължаваха пристанището. Стигнах до края и се спрях, та с един поглед да обгърна плавно завиващата, сякаш оттеглила се назад линия — панорамата на пристанището. И ето, именно в тоя момент едно мъничко параходче, пъхтейки енергично, надмина голям американски параход с „хърикейн“ на носа и се насочи към брега. Погледнах неговото име: „Лебедин“, и, спомням си, помислих, че това красиво име е станало очевидно традиционно в северните води. Така се е наричал параходът, на който приятелите и роднините на Татаринов са дошли до неговата шхуна, за да го прегърнат за последен път и да му пожелаят „щастливо плаване и постигане на целта“. Възможно ли е това да е същият оня „Лебедин“, който в една статия беше наречен „първият руски ледоразбивач“? Разбира се, не!

Един матрос търкаляше варел с бензин по дъската с наковани летви, която обикновено служи като стълба между парахода и брега; помолих го да извика капитана и след една минута румен, млад човек на около двадесет и пет години, в проста, синя работна дреха излезе на палубата, изтривайки с парцал черните си омаслени ръце.

— Другарю капитан, искам да ви задам един исторически въпрос — казах. — Не знаете ли случайно дали вашият влекач преди революцията е носил същото название „Лебедин“?

— Да.

— Кога е пуснат той?

— В 1907 година.

— И винаги ли е носил това название?

— Винаги.

Обясних му защо се интересувам и той със спокойна гордост огледа своя параход, сякаш никога не бе се съмнявал, че той ще заеме своето място в историята на руската флота.

Може би ще ви се види малко смешно, но срещата с „Лебедин“ неизказано много ме зарадва и оживи. Мислено прекарах през ума целия живот на капитан Татаринов, но последната страница на живота му си оставаше затворена.

„Още нищо не се е свършило — сякаш ми каза тоя стар влекач с румения, млад капитан. — Кой знае, може би ще дойде време, когато ще ти се удаде да разтвориш и прочетеш тази страница.“

Като се явих за трети път вече при началника на кадровия отдел, помолих го да ме изпратят в полка или ако това е невъзможно, да ме изпратят на разпореждането на командването на Въздушните военни сили на Северната флота.

Нямаше никакво съмнение, че той беше вече в течение на моите лични и служебни работи, защото, след като помълча малко, попита с добродушно-одобрителен израз на лицето:

— А как сте със здравето?

Отговорих, че със здравето съм напълно добре. Това беше истината или почти истина — на север се чувствавах всякога по-добре, отколкото на юг, запад и изток.

— Добре, вместо в такова време да се лутате без работа, нека ви използват — неопределено, но напълно разумно каза началникът на Кадровия отдел.

Разбира се, той имаше предвид да ме използват на земята. „По дяволите, ще летя“ — веднага си помислих, като гледах неговата стара, но здрава ръка, с която той записа и подчерта два пъти в своя бележник моето име.

ТРЕТА ГЛАВА

СВОБОДЕН „ЛОВ“

Всичко беше чудесно — капитанът се яви в полка, командирът на полка го представи на другарите, на екипажа. Тоя замислен, равнодушен щурман латиш^[1], с лула, с широки гащи, ще може ли да замени скъпия ми загинал Лури?

Между летците капитанът намира свои бивши ученици още от Балашовската школа. Той живее в нов дървен дом, стените на който още миришат на смола, в широка стая заедно със своя екипаж, и изгледът от прозореца му напомня младостта в мъничкия град зад Полярния кръг.

С учудване той се убеждава в това, че много от летците го познават и даже смятат за несправедливо, разбира се, без каквото и да бил основание, че той има само два ордена, а не четири. И тъй, всичко е прекрасно. Но всъщност не всичко е така прекрасно, както ни се струва на пръв поглед. Всъщност капитанът не спи по цели нощи, като чете и препрочита писмото от село Болшие Лубни, в което някакъв си директор Перишкин му съобщава, че Катерина Ивановна Григориевна — Татаринова, доколкото му е известно, е напуснала лагера още през месец май, т.е. „преди преместването на същия в Новосибирската област“, при което за бабичката и мъничкия Петя директорът Перишкин, кой знае защо, не споменава нито дума.

Всъщност полкът, в който командуваният Военновъздушните сили изпращаше капитана, беше торпедно-бомбардировачен, следователно капитанът трябваше да изучава нова специалност.

Всъщност той беше дълбоко потресен, защото още при първия полет се убеди, че е отвикнал от Севера, така беше отвикнал, че беше забравил даже „чувството на земята“, което тук винаги биваше малко по-друго.

Но всичко туй още не беше беда. Всичко иска своето време. Всичко може да се поправи освен непоправимото, което идва, без да пита, и от което няма отървяване.

Не мисля особено много да разказвам за въздушната война на Север, макар това да е твърде интересно, защото никъде не са се

проявили така бляскаво качествата на руския летец, както на Север, където при всички трудности и опасности на полетите и боя често се прибавя лошото време и полярната нощ, траеща половин година... Един британски офицер пред мен каза: „Тук могат да летят само руси“. Разбира се, това беше ласкателство, но ние напълно го бяхме заслужили.

Самата бойна обстановка на Север също беше много по-сложна от другите въздушни театри на войната. Немските транспорти обикновено се движеха почти до самите високи брегове — толкова близко, колкото им позволяваше дълбочината на водата. Беше трудно — не само за това, че изобщо е много трудно да се потопява транспорт, а защото да излетиш над транспорта край висок бряг, е невъзможно или почти невъзможно. Ние не можехме да използваме даже половината от всички румбове (180°). А опитайте без тази половина да атакувате кораб, над който трябва да се мине колкото се може пониско, та торпедото, хвърлено във водата, да попадне по-точно в целта! При това корабът не чака, разбира се, да го потопят, а заедно с конвоя открива огън от всичките си зенитни оръдия, картечници и оръдия от главен калибър. Стиснал зъби, неузнаваем в разгара на боя, ти навлизаш в тоя шумен разноцветен ад!

Навярно, ако бихме разказвали час след час, ден след ден как сме живели на Н., би се получила еднообразна картина. Само полети и критика на полетите. Учение, т.е. същите тия полети. Обедите в дългата дъсчена барака и на масата — разговори за полетите. Вечерите минаваха в офицерския клуб, който се откри по мое време и привличаше най-вече младежите, които със завидна лекота минаваха от смъртната опасност на торпедната атака към танците и бъбренето с момичетата. На момичетата младши лейтенанти се разрешаваше да се явяват на тия вечери в цивилни дрехи.

А може би не нещо друго, а тъкмо тия преходи отразяваха не простотата и привидното еднообразие, а напротив, необичайното, почти фантастичното, което наистина изпълняше нашия живот. Да летиш в тъмнината при снежна вихрушка, да летиш над морето с надупчен като решето самолет след боя, който още отеква в изстиващото тяло, и след два часа да се явиш в светлите, разкошни стаи на офицерския клуб, да пиеш вино и да дрънкаш глупости — как би трябвало да се отнасяш към смъртта, за да не забелязваш този

контраст или поне да не мислиш за него? Впрочем и аз мислех за него само в първите дни.

По-горе споменах, че клубът привличаше най-вече младежта. Но почти целият полк се състоеше от млади хора — само трима или четирима „старци“ като мене бяха над тридесет. Полка командуваше Героят на Съветския съюз, когото всички наричаха просто Петя, защото иначе не можеше да наричаш този умен младеж с гърбав нос и със смело ококорени очи. Той току-що бе навършил двадесет и четири години.

Това също беше един въпрос, върху който трябваше да се помисли — един от многото въпроси, които неочаквано ме разтревожиха, когато пристигнах на Север. Новото поколение летци беше издигнато от войната, то беше поколение, от което имаше какво да се научим. Разбира се, между нас нямаше никаква пропаст — не знам защо, трябва да се предполага, че между „бащите и децата“ непременно трябва да има пропаст. Но нещо ставаше — и в Н. неслучайно аз мислех по-малко за себе си, отколкото обикновено, и по-леко изпълнявах разните рисковани задачи.

Кой знае, може би именно за това, че се бях „подмладил“, съдбата, която сурово се подигра с мене в началото на войната, тук, в Н., съвсем иначе се отнесе към мене.

През юли още хвърлях бомби над Киркинес — доста сполучливо, както се виждаше от снимките. В началото на август склоних командира на полка да ме пусне на „свободен лов“ — така се нарича полетът без разузнавателни данни, но, разбира се, в такива места, където е най-вероятна срещата с немски конвой. И ето, заедно с един лейтенант ние потопихме един транспорт от четири хиляди тона. Потопи го, собствено казано, лейтенантът, защото моето торпедо, което беше хвърлено доста наблизо, отиде наляво. Но всичко беше проверено в този бой, и раненият крак, който се държеше превъзходно. Бях доволен, макар че при критиката на полетите командирът на ескадрата (едно време в Балашов за малко щях да го отчисля от школата, защото не умееше да лети) с неопровержима яснота доказа, че именно така „не бива да се потопяват транспортите“. След два-три дни той трябваше да повтори своите доказателства, защото минах над транспорта още по-ниско — тъй ниско, че си донесох парче антена, закачила се за самолета. При това транспортът — моят пръв — беше

потопен, тъй че доказателствата, без да губят своята стойност, получиха само теоретическо значение.

Накратко казано, в средата на август аз потопих втори кораб — от шест хиляди тона, охраняван от специален караул и миноносец. Тоя път бях заедно с командира на ескадрата и за свое удоволствие забелязах, че той атакуваше още по-ниско от мене. Разбира се, той не направи на себе си бележка.

Така течеше животът ми — изобщо не беше лошо. В края на октомври командувачият Въздушните военни сили ме поздрави с ордена на Александър Невски.

Имах вече и другари в Н. — неподвижният, мълчалив щурман, с лула и широки гащи, беше умен и начетен човек. Наистина той малко говореше, а при полетите изобщо не говореше, но затова на въпроса „Къде сме?“ винаги отговаряше с точност, която ме поразяваше. Мене ми харесваше неговият маниер да попада на целта. Ние бяхме различни хора, но невъзможно е да не обикнеш оня, който всеки ден наред с тебе дели тежкия, рискован труд на полета и торпедната атака. Ако ни очакваше смърт, то тя щеше да бъде обща, в един ден и час. А тези, които имат обща смърт, имат и общ живот.

Не само с моя щурман се сближих в Н. Но тази дружба не беше това, по което тъгувах. И ненапразно от онова време съм запазил куп неизпратени писма — аз се надявах, че ние с Катя ще ги прочетем след войната.

При това другарят, и то най-искреният, беше така близко, че трябваше само да се кача на един катер — и след двадесет минути да го прегърна и да му разкажа всичко това, което разказвах на Катя в неизпратените писма.

[1] Латиш — жител на Латвия. Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ДОКТОРЪТ Е НА СЛУЖБА В ПОЛЯРНО

... Цяла нощ сънувах, че съм отново ранен, че доктор Иван Иванович се навежда над мене, че аз искам да му кажа „Абрам, вьюга, пьют“ — и не мога, онемявам. Този сън неведнъж ме е мъчил, но за пръв път сънувах с такова реално, отдавна забравено чувство на немота.

И ето, събуждайки се преди излитането, в унес, когато сякаш всичко чувствуваш и разбираш, но се мъчиш нищо да не чувствуваш и нищо да не разбираш, почнах да мисля за доктора и си спомних разказа на Ромашов как докторът бил на фронта при сина си. Не знаех как да си обясня това, но стори ми се, че в тоя спомен има нещо, което отдавна ме тревожеше. Почнах да си припомням една по една думите му и разбрах каква е работата: Ромашов беше казал, че докторът е на служба в Полярно.

Тогава, в ешелона, помислих, че той лъже. Не можех да си представя, че докторът се е разделил с града, в който даже елените се обръщаха, когато той минаваше; с къщата на улицата, която носеше неговото име! С ненците, които го наричаха „гонител на червеите“ и идваха да се съветват с него за значението на примуса в домакинството! Ромашов грешеше навярно — не в Полярно, а в Заполярие.

Но в това утро в Н., сам не знам защо, изведнъж помислих: „Ами ако не грешеше?“

Всъщност щеше ли да може докторът да дойде от Заполярие, което се намиреше през девет земи в десета, в Ленинград през лятото на 1941 година? Ами ако той действително служи в Полярно и ако вече три месеца живеем един до друг с моя мил, стар, скъп другар?...

Дежурният влезе и каза тихо:

— Дигаме се, другари.

Замига, като видя, че с една ръка бързо навлякох панталоните, а с другата свалих куртката от гърба на стола.

Чудесно беше, че докторът си беше спомнил за мене в тоя именно ден и час — той ме уверяваше в това най-сериозно. Вечерта

бил прочел заповедта за моето награждаване и най-напред и през ум не му минало, че това съм аз, защото „малко ли Григориевци има на света“. Но на другия ден сутринта, още в леглото, си казал, че това навярно съм аз, и също тъй, както и аз, се спуснал към телефона.

— Иван Иванич, скъпи — казах, когато един хрипкав, съвсем неприличащ на гласа на Иван Иванич стигна до мене, сякаш с труд пробиващ воя на есенния вятър, бушуващ в това утро на Колския залив. — Говори Саня Григориев. Познахте ли ме — Саня!

Не можах да разбера позна ли ме докторът или не, защото хрипкавият глас премина в съвсем мелодично свистене. Аз закрецях бясно и телефонистката, като оцени моите усилия, съобщи ми, че „докладва военният лекар втори ранг Павлов“.

— Какво докладва? Кажете му, че говори Саня!

— Сега — каза телефонистката. — Той пита ще летите ли днес.

Аз се зачудих.

— Какъв полет? Кажете му, че е Саня.

— Казах му, че е Саня — сърдито възрази телефонистката. — Ще бъдете ли тази вечер в Н. и къде може да ви намери?

— Ще бъда! — закрецях аз. — Нека ме потърси в офицерския клуб. Разбрано ли е?

Телефонистката нищо не каза, после като че стана нещо в слушалката и вече сякаш не тя, а някой друг измърмори:

— Ще дойде.

Исках да помоля доктора да се отбие и в политуправлението, да разбере няма ли за мене писма — бяха минали десетина дни как нямах писма, а бях оставил на Корабльов и Валя адреса до политуправлението в Полярно. Но повече нищо не се чуваше.

Разбира се, беше дяволски приятно да узнаеш, че докторът е в Полярно и че днес ще го видя, ако не се разиграе силна буря в морето. Но все пак за мене си остана загадка защо, като дойдох в клуба, пих най-напред бяло вино, после червено, и след туй отново бяло и т.н. Разбира се, всичко беше наред, толкова повече че командувачият Въздушните военни сили вечеряше в съседната стая с някакъв военен кореспондент. Но познати момичета от време на време, между фокстрота, сядаха на моята масичка и се смееха много, когато им обяснявах, че ако умеех да танцувам, щях да имам свършено друг,

блестящ живот и че всички мои неуспехи са произлезли от неумението ми да танцувам.

Всъщност в това нямаше нищо смешно и моят щурман например, който замислено седеше срещу мене и смучеше лулата си, каза, че аз съм съвършено прав. Но момичетата, не знам защо, се смееха.

Ето в какво прекрасно, макар и малко тъжно настроение седях в офицерския клуб, когато на входа се появи и зашари с поглед между масите един висок, възрастен моряк със сребърни нашивки — според мен, това беше доктор Иван Иванич.

Възможно е да съм си помислил за това колко се е прегърбил и колко е остарял и как е побеляла брадата му! Но всичко туй, разбира се, беше само мираж, а всъщност предишният загадъчен доктор на моето детство идеше насреща ми, вдигнал очилата на челото, и сякаш се канеше да ми хване езика или да погледне в ухото.

— Докторе, искам да ви покания при един болен — казах сериозно. — Много интересен случай! Тоя човек може да произнася само шест думи — кура, седло, ящик, вьюга, пьют и Абрам.

— Саня!

Ние се прегърнахме, погледнахме се и отново се прегърнахме.

— Скъпи ми, Иван Иванич, аз съм наистина малко пиян — казах, като забелязах, че сянка на огорчение премина по неговото добро, смешно лице. — Ние дяволски замръзнахме на аеродрума, а ето... Запознайте се, майор Озолин.

— Отдавна ли си тук, Саня? — каза докторът, когато щурманът избъбри нещо и си отиде, за да не пречи на срещата ни. — Защо така дълго ние не можахме да се срещнем, Саня?

— Три месеца. Разбира се, виновен съм...

— Нима ти не знаеше, че съм в Полярно? Та нали оставих адреса си на Катерина Ивановна!

— Кому?

Навярно лицето ми е трепнало, защото той си поправи очилата и се взря в мене с тревога.

— На твоята жена, Саня — внимателно каза той. — Надявам се, че тя е здрава? Бях при нея в Ленинград.

— Кога?

— Миналата година, през август месец. Къде е тя, къде е? — питаше той, като приближи съвсем близко до мене стола си и като мигаше тревожно.

— Не знам. Да ви наля ли?

И взех бутилката, без да дочакам отговора.

— Стига, Саня — меко каза докторът и остави настрана най-напред своята чаша, след това моята. — Разкажи ми всичко. Ти помниш ли Володя? Той е убит — изведнъж каза той, сякаш за да докаже, че сега мога да му разкажа за всичко. И очите му под очилата заблестяха от сълзи.

С отпуснати глави седяхме в светлия, шумен офицерски клуб. Оркестърът свиреше фокстроти и валсове и медните инструменти твърде гръмливо отекваха в малките дървени зали.

Младите летци се смееха и високо разговаряха в коридора, който отделяше клуба от ресторанта. Може би ето този, който е на двадесет години, с такива широки плещи, с такива силни, сключени вежди, още тази нощ в мъглата над студеното безкрайно море ще види смъртта, която като стопанка ще влезе в кабината на неговия самолет... Сякаш нещо огромно, каменно, неудобно беше внесено в дома, където ние живеехме прекрасно, и сега, за да разговаряме, да танцуваме и да се смеем, без да мислим за това каменно и неудобно, трябваше да умрем, както бе умрял Володя.

Някога той пишеше стихове и четири куплета за това как „евенчето Чолкар си идва у дома от училище“ и досега ги знаех наизуст. Той се гордееше с туй, че в Заполярие бе дошъл МХАТ, и посрещна артистите с цветя. Беше щастие за доктора, че има такъв син, и ето старецът седи пред мен с наведена глава и се стареа да сдържа сълзите.

— Но къде е Катя, какво става с нея?

Разказах му как сме се загубили.

— Господи, та всъщност ти си се загубил, а не тя! — каза докторът учудено. — Ти воюва на три морета, беше ранен, лежа в болница, а не тя. Тя е жива и здрава! — тържествено заяви той. — И те търси ден и нощ. И ще те намери — знам какво е жената, когато люби. Сега вече налей. Ще пием за нейно здраве...

Вече беше казано най-главното, вече беше минала горчивата минута на съзнанието, че животът продължава, макар че не бях

намерил жена си и не знаех жива ли е, а докторът бе загубил сина си, но ние все не можехме да се откопчим от тази минута. Доста много беше преживяно през последните години — така много, че предишните мостчета между нас сега ни се видяха нестабилни и далечни. Но ние имахме един общ, могъщ интерес и щом отстъпи видението на скръбта, той се втурна в нашата беседа.

Разбира се, това беше Север. Като два стари опитни лекари при леглото на болен ние почнахме да говорим за това как да защитим Севера, как да го запазим, как да постъпим, за да стане той най-доброто, най-веселото и гостоприемно място на света. Разказах на доктора за другарите от моя полк, за младежта, която превъзходно се бие и при това съвсем малко мисли за бъдещето на Север и още по-малко за неговото минало.

— Да, нямат време и не мислят — каза докторът. — Може пък и да е правилно това, че не мислят — добави той, като помълча.

Но вместо да докаже, че това е правилно, той почна да разказва „за тия, които мислят“, т.е. за кореняците северяни.

Той разказа за братята на Ана Степановна, които служеха на транспортните параходи, а сега на морските ловци се сражават така, като че ли цял живот са били военни моряци.

— Не, нищо не пропада напразно — заключи той. — А какво е Северът — ако не нашата фасада, както пише Менделеев; за мен никога не е било така очевидно това, както сега, през време на войната!

Трябваше вече да тръгваме. Бяхме останали сами в ресторанта. Докторът нямаше място за спане, следователно, за да му се осигури легло, трябваше по-рано да се върнем в полка.

Изобщо краят на тази вечер настъпи, в това нямаше никакво съмнение. Но, боже мой, как не ми се искаше да се помирят с туй, че тая вечер се свърши, тъй като не бяхме си казали и десета част от онова, което искахме непременно да си кажем! Нямаше какво да се прави! Слязохме долу, облякохме шинелите си и топлият, светлият, малко пияният свят остана зад гърба ни, а пред нас се откриваше черният като вакса Н., по който се разхождаше злият, невнимателен, невесел северен вятър.

ПЕТА ГЛАВА

ЗА ОНИЯ, КОИТО СА В МОРЕТО

Хората от подводниците бяха най-главните хора в тия места — и не само за това, че през време на войната те свършиха голяма работа, едва ли не най-голяма от всички други в Северната флота, а защото характерните черти на техния бит, на техните отношения, тяхната напрегната бойна работа слагаха своя отпечатък върху живота на цялото градче. Никъде не може да съществува такова равенство пред лицето на смъртта, както между екипажа на подводницата, на която всички или загиват, или побеждават. Всеки военен труд е тежък, но трудът на подводните матроси, особено на „малютките“, е такъв, че по-скоро бих се съгласил да направя десет най-опасни полета, отколкото един поход с „малютка“^[1]. Впрочем още като дете си мислех, че хората, които се спускат така дълбоко под водата, непременно са обвързани с някакъв таен договор, нещо като клетва, каквато ние с Петя някога си бяхме дали един на друг.

Аз успях заедно с един капитан да потопя третия транспорт в края на август 1942 година. „Малютката“ на знаменития Ф. потопи с моя помощ четвъртия. За това може би няма и смисъл да се говори, защото се връщах празен и можех само да съобщя в щаба координатите на германския параход, но Ф. ме покани на „прасенце“ и от това „прасенце“ се почнаха събитията, за които си струва да се разкаже.

Кой не знае знаменитата флотска традиция — да се празнува всяко потопяване на параход с тържествен обед, на който командването гощава победителите с печено прасенце? Миналия ден бяха пратени на дъното транспорт, охрана и ескадрен миноносец, и загрижените готвачи в бели шапки внесоха не едно, а цели три прасета в широката офицерска столова, където във форма на буква „П“ бяха разположени масите и където на подвижна масичка зад тази буква седеше адмиралът — командувачият Северната флота.

Апетитни, нежнорозови, с бледи, скръбни муцуни, прасетата бяха сложени на блюда и трима командири стояха над тях с големи ножове в ръцете. И това беше традиция — победителите трябваше със

своите ръце да разделят прасетата на части. Ех, и какви части! Един огромен къс, натъпкан с каша и посипан със ситно настърган хрян, плува към мен през масата! И трябва да се справя с него, за да не обидя домакините.

Адмиралът става с чаша в ръка. Първият тост е за командирите победители, за техния екипаж. Гледам го — той е идвал в нашия полк, и бях запомнил живото, младежко движение, с което, като отметна глава, той се спря, слушайки рапорта на командира на полка. Той е млад, само четири години е по-стар от мене. Впрочем помня го още от Испания.

Вторият тост е за ония, които са в морето! Чашите се чукат. Моряците пият прави за братята, които са тръгнали на подвиг в пустинята на арктическата нощ. За сполуката на войната и за спокойствието на сърцата в опасния, решителен час!

Сега адмиралът ме гледа през масата — и аз стоя надясно от него, между гостите журналисти, на които Ф. с помощта на вилницата и ножа нагледно показва как бил потопен ескадреният миноносец. Като не сваляше поглед от мене, адмиралът нещо говореше на съседа си и съседът, командирът на дивизията, произнася трета наздравица. За капитан Григориев, който „умело насочи към германския керван подводната лодка“. И адмиралът показва с жест, че пие за мене...

Много се изпи тая вечер и аз няма да изброявам всички наздравици, толкова повече, че журналистите, за които споменах, разказаха за това „тройно прасенце“ в периодичната преса. Ще кажа само, че адмиралът изчезна най-неочаквано — изведнъж стана и излезе. Като мина покрай моя стол, той се наведе и без да ми даде да стана, каза ниско:

— Капитане, моля ви да дойдете днес при мене.

[1] Малютка — малка подводница. Б.пр. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

ГОЛЕМИ РАЗСТОЯНИЯ

Самолетът се откъсна от земята и след няколко минути тази каша от дъжд и мъгла, на която на земята не обръщахме внимание, стана важна част на полета ни, който, като всеки полет, се състоеше от: а) задачи и б) всичко, което пречи на задачите.

Ние се понесохме като неуки, т.е. с малък наклон на една страна, направихме завой и взехме нашия курс.

И тъй задачата или „специалната задача“, както се изрази адмиралът, бе: немският рейдер (очевидно спомагателен крайцер), който бе минал в Карско море и бе обстрелял пристанището на Т., сега се разхождаше някъде далеч на изток. Трябваше да го намеря и потопя — и колкото по-скоро, толкова по-добре, защото наш керван с военен товар се движеше по Северния морски път и се намираще сравнително близко до тоя порт. Пък и изобщо не беше трудно да си представи човек какво може да направи в мирните води един голям военен кораб!

Колкото и да не ми се щеше да протакам, все пак ми се наложи да се позабавя до пет и половина. Но и тук нямаше нищо друго освен същата оная унила облачна каша, която навярно дядо господ беше гъсто разбъркал с великанска лъжица.

И тъй, да намеря и да потопя! В никакъв случай не можеше да се направи сравнение колко по-трудно беше първото от второто! Но адмиралът остана поразен, когато поправих на картата му почти всички острови от източната част на архипелага Норденшелд!

— Били ли сте там!

— Не!

Той не знаеше, че аз, макар и да не бях ходил там, всъщност струваше ми се, че съм ходил. Картата на архипелага Норденшелд беше поправена от експедицията на „Норд“ малко преди войната. Аз не бях ходил там. Но някога по тия места беше минал капитан Татарinov и аз бях минавал хиляди пъти мислено по неговия път.

Да, прав беше доктор Иван Иванич, като казваше: Нищо не отива напразно! Животът криволичи насам-натам. Загубва се, пробива си път като подземна река в тъмнината, в тишината на вечната нощ и излиза

изведнъж на простор, към слънцето, към светлината, както се измъкна сега моят самолет от облачната каша — тъй излиза, и се оказа, че нищо не отива напразно!

Това беше обикновената ми мисъл — как хубаво би протичал моят живот на Север, ако намерех Катя и живеехме заедно в Н.

Тя щеше да се събужда, когато в четири часа през нощта преди отлитане се отбивах вкъщи. Щеше да бъде румена, топла, сънна. Може би, влизайки, бих я целунал не така, както винаги, и тя би разбрала изведнъж колко важно и особено е за мене това, което ми е възложил адмиралът.

Това е било хиляди пъти, но ще бъде ли някога отново?

Ето, ние седим и пием кафе като в Сарабуза, Ленинград, Владивосток, когато я будех нощем. В пеньоарче, с плитки пуснати за през нощта, тя мълчаливо ме гледа и изтичва изведнъж някъде, спомня си, че има нещо вкусно за мене — бонбони с ром или с вишнички или пък маслини, които ние и двамата обичахме много. И след туй, при полета, целият екипаж хвали моята жена и яде маслините и вишневите бонбони.

Да, това беше моята Катя, с нейната свобода и гордост, и любов, от която вечно, може би до гроб, ще бъда омаян. Катя, за която нищо не знам, освен че я няма с мене. Даже само заради това трябва непременно да намеря и потопя тоя рейдер.

— Щурмане, дай курс!

Разликата между пилотския и щурманския курс беше три градуса, които превъзходно се изравниха, когато от джебовете бяха изхвърлени табакерите, фенерчетата, запалките...

За какво мислех? За Катя. За туй, че летя над ония места, където трябваше едно време да идем с нея и където така дълго не ме пускаха. Нима не знаех, че ще дойде време и аз ще долетя в тези места? Нима не чертаех с точност до половин градус маршрута, по който като в детски ослепителен сън са минали хората с шхуна „Света Мария“ — минали са, като са дишали тежко, със затворени очи, за да не ослепеят. Минали са и най-напред е вървял големият човек, великанът с кожени чизми...

Но това беше само бълнуване. Аз го прогоних. Нова земя беше близко.

Ако почнех подробно да ви разказвам как търсехме рейдера, би ви омръзнало. Еднообразна е пустинята на арктическите морета; трудно е да се намери замаскираната, едва забележима ивица на военния кораб в тая безпределна пустиня. Цели две недели ние летяхме от база на база. Един от полетите продължи седем часа — и добре би било, ако беше по-кратък, защото, като минахме в две посоки над Карско море и като се върнахме към Нова земя, ние не я намерихме. Сякаш тия огромни острови просто погрешно бяха означени на географската карта. Докато имахме още бензин, се движехме над нея в черна мъгла и ако за наше щастие вятърът не беше разкъсал мъглата и не бе открил един светъл отвор, струва ми се, едва ли щях да допиша тази книга. Ние се хвърлихме към това петно, престанахме да даваме газ и благополучно кацнахме.

Друг път ние с лодка доближихме един птичи пазар. Милиони черно-бели чайки бяха накацали на скалите — така много, че целият бряг на две мили изглеждаше като гъсто посипан със сол. Те крещяха, удряха криле, свистяха и разбутваха съседите си, отново кацаха на отвесните скали и в общия оглушителен шум се чуваха отделни възгласи, също като на истински пазар, където, свадливи жени, насядали в каруци, се карат. Вонеше страшно и, разбира се, погледнеше ли човек на това любопитно явление, моментално трябваше да си отвърне главата. Но стрелецът радист, който беше чел някъде за полярните чайки, за наша беда намери една двойка от тия огромни птици, които седяха отделно над общото гнездо, сякаш важно следяха за реда в шумния пазар. Той се прицели и уби едната. Ах, как си изпатихме от този злочест изстрел! Всичко пропадна — и земята, и небето! Черно-бяла буря от криле се надигна от брега и врхлетя върху лодката с крясъци, със свистене, като цепеше въздуха. Шум от гигантски водопад се изсипа върху ни — и добре би било да беше само шум! Едно денонощие след тоя случай ние се михме, трихме и лодката, след което аз намерих изпразнения дори в страничния си закопчан джоб на куртката.

Изобщо това бяха две тежки седмици на Нова земя. Всеки път ние излитахме с надежда да срещнем рейдера, макар да ми беше съвсем ясно, че трябва да го търсим много по на изток, и летяхме над

морето, докато не се свършваше бензинът и докато щурманът не ми казваше хладнокръвно:

— Ще се връщаме ли у дома?

А нашият „дом“, който се откриваше пред погледа ни, това бяха фантастично изрязани диви планини, сини ледници, като че ли разцепени надлъж и готови да се подхлъзнат в бездънните снежни клисури.

Но ето дойде минутата, когато се свърши нашият „новоземски живот“ — превъзходната минута, за която си струва да се разкаже малко по-подробно.

Бях се изправил до склада, на който покривът беше засипан с труповете на убитите птици, а тюленови кожи бяха изопнати на стените. Две деца, приличащи на пингвини в своите кожени дрехи със задънени ръкави, играеха на брега, а аз разговарях с техните родители ненци — мъничка като момиченце майка и също такъв татко с кафява глава, която се показваше от дрехата. Спомням си, говореше се по международните въпроси и макар анализа за безнадеждното положение на Германия да бях взел от много стар брой на „Правда“, ненецът се канеше днес да го разкаже на приятеля си, който живееше сравнително не така далеч от него — всичко на всичко двесте километра. Малката жена едва ли имаше понятие от политика, но кимаше със своята блестяща, черна, остригана във форма на скоба главичка и все говореше:

— Холосо, холосо.

— Искаш ли да идеш на фронта? — попитах ненеца.

— Хоцу, хоцу.

— Не се ли боиш?

— Зацем боятсья, зацем?

Това беше минутата, когато видях щурмана, който тичаше към мене — не вървеше, а именно тичаше по брега от носа, зад който се намираше самолетът.

— Прехвърляме се на друго място!

— Къде?

— В Заполярие!

Той каза „в Заполярие“ и макар че нямаше нищо невъзможно в това, че ни прехвърляха в Заполярие, т.е. именно в ония места, където

и, според мене, трябваше да се търси рейдерът, бях поразен! Та това беше моето Заполярие!

— Не може да бъде!

Щурманът вече прие предишния си хладнокръвен, бавен, латишки вид.

— Ще заповядате ли да проверя?

— Не е нужно.

— Кога отлитаме?

— След двадесет минути.

СЕДМА ГЛАВА

ОТНОВО В ЗАПОЛЯРИЕ

От аеродрума към града водеше не път, а кедрова алея и като гледах тия шумни, разкошно разлистени кедри, неволно си помислих, че все пак много отдавна не съм бивал в този град на моята младост и на моите най-смели надежди в живота ми.

Не можах да намеря изведнъж улицата на д-р Павлов по простата причина, че на мое време в тая улица имаше само една къща, принадлежаща на самия доктор, а всички останали съществуваха само на плана, който висеше в окръжния изпълнителен комитет. Сега между съседните къщи се губеше малката къща, в която някога четях вечер дневниците на щурмана Климов. Какви хубави, младежки вечери бяха! В съседната стая предпазливо скърцаха подовите дъски под леките, стъпки на Володя. Докторът внезапно изпъшкваше, потриваше силно ръце и четеше на глас харесалото му се място от книгата, а след това почваше да крещи на таралежа, който, не знам защо, обичаше да гложди неговите домашни пантофи. Ана Степановна влизаше при мен — голяма, смела, справедлива, на която можеше всичко да се каже, всичко да се довери — и мълчаливо оставяше пред мен чиния с огромен къс баница.

... Тя и сега не се е превила, не се е поддала на тъгата си, само беше побеляла и две големи дълбоки бръчки бяха увиснали над отпусналата се уста. Нещо мъжко имаше в нейната фигура и в израза на лицето, както това се случва с много едрите стареещи жени.

— Как да ви наричам сега? — каза тя с недоумение, когато ние се срещнахме в градинката пред къщата и влязохме в трапезарията, която с нищо не беше се променила, пак беше с жълт чист под и със селски подови дъски.

— Вие бяхте момче тогава. Колко години минаха? Петнадесет или двадесет?

— Само девет, Ана Степановна. Наричайте ме Саня. За вас аз винаги ще си остана Саня.

Още от пръв поглед тя разбра, че знам за Володя, но дълго не говори за него от този душевен такт, който — това почувствувах — не ѝ

позволи тъй изведнъж, в първата минута на срещата, да ме застави да споделя с нея скръбта. Сам почнах нещо, но тя ме прекъсна и бързо каза: „После“!

— Какво ви води при нас? За дълго ли? Колко се радвам, че сте жив и здрав.

— За малко, Ана Степановна. Днес отлитаме.

— Морски летец, с ордени — каза тя и сякаш заедно с мене се гордееше, че съм морски летец и имам ордени. — Откъде идвате сега? От кой фронт?

— Сега идвам от Нова земя, а преди туй бях в Полярно... Направо от Иван Иванович.

— Наистина ли?

— Честна дума.

Ана Степановна замълча.

— Значи видяхте го, нали?

— Какво ви виждане! Ние се срещаме твърде често. Нима не ви е писал за това?

— Писа ми — каза Ана Степановна и разбрах, че тя знае за Катя.

Но не намерих за нужно да я спра, както тя ме спря, когато заговорих за Володя. Та кой по-дълбоко и по-силно от нея можеше да почувствува моята тъга и вълнение — всичко, за което с никого не можех да говоря? Тя не ме утешаваше, не сравняваше своята скръб с моята — само ме прегърна и целуна по главата, а аз ѝ целунах ръцете.

— Е, а как е моят старец? Здрав ли е?

— Напълно здрав.

— На старост почна да служи — замислено каза Ана Степановна. — Тук му е леко с местното население, на свобода. А това не е шега — на шестдесет и една година да заемеш военна служба. Може ли да съобщя на другарите, че сте прилетели? С какво време разполагате?

Казах, че имам време до нощта и като остави пред мене хляб, риба и канче домашно вино, което приготвиха много вкусно в Заполярие, тя си сложи кърпата на главата, извини се и излезе.

Да, лекомислено постъпих, като позволих на Ана Степановна да съобщи на другарите, че съм прилетял. Не мина половин час, когато един автомобил се спря пред градинката и аз с почуда видях в него целия си екипаж. Стрелецът и радистът, не знам защо, високо се

смееха, а щурманът, със своите знаменити за цялата Северна флота широки парадни гащи, седеше до шофьора и равнодушно пускаше във въздуха големи кръгове дим.

— Саня, другарят Ледков е пратил да ни викат — каза той, когато излязох. — Сядай и тръгваме незабавно. Ще закусим при него, а после...

— Кой е този другар Ледков?

— Не знам. Една висока дама с кърпа пристигна на аеродрума и каза, че ни вика другарят Ледков. Тя излезе от окръжния изпълнителен комитет.

— Ледков ли? Чакайте... ах, спомням си!

— Е, разбира се, той е Ледков!

Той беше оня член на окръжния изпълнителен комитет, за когото ние с Иван Иванович едно време летяхме до селището Ванокан, където Ледков лежеше тежко ранен в крака. В ненецкия Север той беше не помалко известен от знаменития Иля Вилка в Нова земя. Трябва да кажа, че съвсем неотдавна в Полярно докторът ми разказа за Ледков, колко енергичен, смел работник е станал той и как е съумял в първите седмици още да подчини на военните задачи целия живот на огромния окръг с разпръснатото чергарско население.

— Между другото — казваше докторът — той се интересува намерил ли си капитан Татаринов. Помниш ли, когато те чакахме с експедицията — именно той отиде до някакви си поселища да разпитва ненците. Според неговите сведения, в един от родовете навярно е запазено предание за „Света Мария“.

Не е трудно да си представиш, че Ледков (аз смътно си го спомнях и се зачудих, когато един не особено възрастен човек, със здраво, сякаш направено от павета лице, с остри китайски мустаци, ни среща, като излезе на вратата на окръжния изпълнителен комитет) радостно ни прие в Заполярие. След обета, на който произнесох дълга реч, посветена на доктор Иван Иванович и неговата бойна дейност в Северната флота, ние отидохме към лесозавода, после в новата поликлиника и т.н. Навсякъде ядохме и пихме по нещо и навсякъде разказвах за Иван Иванович, тъй че в края на краищата и на мене почна да ми се струва, че без участието на Иван Иванович защитата на нашите северни морски пътища би могла наистина да претърпи неуспех.

С голям интерес разглеждах Заполярие. Когато на времето напуснах града, той почваше шестата си година. Сега той е минал петнадесет и от пръв поглед може да се заключи, че не си е губил времето напразно, особено ако си спомним, че три най-скъпи години бяха дадени на войната.

И тук, на повече от две хиляди километра от фронта, тя се чувствуваше в много неща, ако се вгледа човек. Както по-преди, на пристанището се готвеха за Карско море, но вече не стояха на пристанището огромни чуждестранни параходи, не сновяха из града весели, зачудени негри. Както по-преди, на борсата за дървен материал от горните течения на Енисей, Ангара, Нижняя-Тунгуска пристигаха салове и къщички върху саловите с димящи комини, с простряно на въженца бельо, които по-рано създаваха мирно впечатление на плаващо село на Протока. Но опитното око можеше добре да долови, че съвсем не е мирновременното предназначението на дървения материал, от който се състоеше това село.

Обаче съвсем друго нещо ме порази, когато надвечер тръгнахме за Медвежи Лог, където някога стоеше единствената шатра на моя приятел евен Удагир, а сега там бяха построени два великолепно, обширни квартала с двуетажни къщи. В тия места сякаш бе прехвърлен мост — между „до войната“ и „след войната“. След като отблъсна нападението и победи, животът с предишната сурова упоритост се утвърждаваше във велико северно строителство.

Преди отлитането трябваше да се свърши някоя и друга работа и аз изпратих щурмана и стрелците на аеродрума, а сам останах с Ледков в кабинета му в окръжния изпълнителен комитет.

Ана Степановна си отиде. Но се уговорихме, че ще се отбия непременно при нея, за да си взема сбогом пред отлитането.

— Е, кажете откровено — каза Ледков, — как е там нашият старец? Та ние тук сме като без ръце. А това съвсем лесно може да се уреди.

— Какво именно?

— Да се извика и демобилизира. Той е в напреднала възраст.

— Не, няма да се съгласи — казах, като си спомних как се сърдеше Иван Иванич, когато командирът на дивизията не му разреши да иде на един рискован поход с подводница. — Може би ще му се даде отпуск? А така, завинаги, няма да иска. Особено сега.

Това „сега“ беше казано в смисъл близкото свършване на войната, но Ледков ме разбра иначе: „Сега, когато е убит Володя“.

— Да, жалко е за Володя — каза той. — Какъв скромнен, благороден младеж! И прекрасни стихове пишеше. Вие знаете ли, докторът скришом ги изпращаше на Горки и след туй между тях се завърза кореспонденция. Една фраза от писмата на Горки до Володя ние взехме за един училищен плакат...

И той ми показва този плакат: „Едва ли има някъде на земята деца, които живеят в такива сурови условия като вас, но с бъдещата си работа вие ще направите всичките деца на земята също такива горди смелчаги“. Над тази действително великолепна фраза беше нарисован Горки, приличащ малко на ненец.

Ние седяхме пред широкия прозорец, от който се откриваше панорамата на новите улици, започващи от крайбрежието и стигащи до безкрайните гори. Лесозаводът димеше, електрическите колички се движеха между стифите на борсата, а в далечината се виждаха само девствените сивосинкави безкрайни гори...

Мълчахме около минута, без да си кажем нито дума, но там, зад прозореца, се водеше властен, ням разговор — разговор, който бе почнал в онази минута, когато съветският човек стъпи за пръв път на забравените брегове на Енисей.

Погледнах крадешком Ледков. Той стана и понакуцвайки — имаше протеза, — се доближи до прозореца. Неговото сурово войнишко лице с умни очи под подпухналите монголски клепачи се развълнува. Разбрах, че и той оцени тази минута.

— Вие направихте много — казах му.

— Не, едва почваме, това е първата стъпка — отговори той. — Преди войната ние мислехме, че сме направили много. А сега виждам, че из хилядите гатанки ние сме решили две или три.

На раздяла го попитах за неговото отдавнашно посещение на ненецкото селище, където уж се пазели някакви предания за хората от шхуната „Света Мария“. Вярно ли е, че той е бил там и е разпитвал ненците?

— Разбира се, ходих. Това селище е на рода Яптунгай.

— Е, и какво?

— Намерих.

Като че ли бях седемнадесетгодишен — тъй трепна сърцето ми.

— Тоест? — попитах хладнокръвно.

— Намерих и записах. Сега, извинявай, не мога да си спомня къде е тази бележка — каза той, като хвърли поглед на въртящата се етажерка с множество папки и завити на рула книжа. — Доколкото помня, беше приблизително така: Отдавна, когато е живял „бащата на бащата“, в рода на Яптунгай дошъл човек, който казал, че е матрос от зверобойна шхуна, загинала в ледовете на Карско море. Този матрос казал, че се спасили десет души и презимували на някакъв остров на север от Таймир. После тръгнали по земята, но по пътя „твърде бърже почнали да умират“. А той не искал „да умре на същото място“ и тръгнал. И се добрал до селището Яптунгай.

— А неговото име не се ли е запазило?

— Не, той скоро умрял. Аз си записах: „Дошъл, казал: искам да живея. А като спрял да говори, умрял.“

Картата на ненецкия окръг с част от Карско море висеше в кабинета на Ледков, намерих привичния маршрут — към Руските острови, към нос Стерлегов, към устието на Пясина...

— А в кой район живее родът на Яптунгай?

Ледков го посочи. Но още преди да го посочи, аз го открих и точно отбелязах северната граница на района.

— Този матрос навярно е бил от „Света Мария“.

— Така ли мислите?

— Е хайде да пресметнем. Според неговите думи, десет души от шхуната са се спасили.

— Да, десет.

— С щурмана Климов тръгнали тринадесет. На шхуната останали дванадесет. От тях двама — механикът Тис и матросът Скачков — загинали в първата година при дрейфа. Остават десет. Но работата даже не е в това. По-рано можех с точност до половин градус да посоча пътя, по който те са минали. Но не ми беше ясно успели ли са да стигнат до Пясина.

— А сега?

— Сега ми е ясно.

И посочих точката — оная точка, където се намираха останките на експедицията на капитан Татаринов, ако те изобщо се намират някъде на земята...

— Драга Ана Степановна, страшно неприлично е, че така се заседях с Ледков — казах, като влизах при Ана Степановна вечерта и видях, че тя ме очаква до сложената за вечеря маса. — Но трябва да се върви. Само ще ви целуна и хайде.

Ние се прегърнахме.

— Кога ще се върнете?

— Кой знае? Може би утре. А може би никога.

— „Никога“ — това е страшна дума, знам я — каза тя, като въздъхна и ме прекръсти. — И вие не я произнасяйте. Ще се върнете и ще бъдете щастлив, и ние старците даже ще се погреем край вашето щастие.

... Беше късно през нощта — че беше късна нощ, можехме само да се досетим, щом погледнахме часовника — ние излетяхме от Заполярие. Червеникавото слънце беше се дигнало високо в небето. Пухкавите облаци бягаха и нарастваха бързо като дима на огромен локомотив.

Можех ли да предполагам, че настъпва денят, който очаквах през целия си живот? Не! Екипажът беше проверил моторите без мене и аз се безпокоях дали проверката е била направена основно.

ОСМА ГЛАВА

ПОБЕДА

Ние отлетяхме в два часа през нощта, а в четири и половина потопихме рейдера... Наистина не видяхме как потъна той. Но след нашето торпедо той почна да „се къпе“, както казват моряците, т.е. загубва равновесие и се скрива под облак от пара.

Изобщо това стана приблизително така: той вървеше с такъв вид, че между мен и щурмана се завърза кратък спор (който по-добре е да не давам в тази книга) по въпроса не принадлежи ли този кораб към състава на Северната флота. Като се убедихме, че това не е така, ние се оттеглихме, нещо, което моят щурман обичаше да прави. После рязко се завъртяхме и взехме курс към целта.

Жалко, че не мога да нарисувам оная доста сложна фигура, която трябваше да направя, за да хвърля торпедото по възможност най-точно. Това беше осморка, почти пълна, при което аз направих две атаки — първата не беше успешна. След туй ние почнахме да се отдалечаваме пълзешком, именно пълзешком, защото, както скоро стана ясно, и немците не си губеха времето напразно.

Още при първото завъртане стрелецът закрещя:

— Кабината е пълна с дим!

Чуха се три силни удари, когато се завъртах втори път, но нямаше кога да мисля за това, защото аз се издигах вече над рейдера със стиснати зъби. Затова сега имах достатъчно време, за да се убедя, че машината е разбита. Горивото течеше, маслото течеше и ако щурманът не беше своевременно поставил в ход едно ново средство, ние отдавна бихме изгорели. Десният мотор още над целта премина от малки към големи обороти, а след туй към твърде големи — може да се каже, към гигантски.

Разбира се, ние имахме лодки и можеше да се заповяда на екипажа да скача с парашутите. Но тия лодки бяхме ги изпитали около Архангелск, при тихо, глухо езеро, пък и тогава, излизайки от водата, треперехме като кучета. А тук под нас не беше хубаво; студеното море бе покрито с дребно начупен лед.

Няма да изброявам ония кратки доклади за състоянието на машината, които правеше моят екипаж. Те бяха много — много повече, отколкото би ми се искало. След един от тях твърде печално щурманът попита:

— Ще се държим ли, Саня?

Може ли иначе! Ние навлязохме в едно облаче и в двойния кръг на дъгата видях долу ясната сянка на нашия самолет. За съжаление той се снишаваше. Без какъвто и да било повод от моя страна, той рязко се наведе изведнъж с едното крило и ако трябваше да видим смъртта, ние несъмнено бихме я видели, падайки отвесно върху морската плоскост.

... И сам не знам как, но аз изведох машината. За да я облекча, заповядах на стрелците да хвърлят дисковете на картечниците. Още десет минути — и самите картечници, клатушкайки се, полетяха към морето.

— Ще се държим ли, Саня?

— Разбира се, ще се държим! — Попитах щурмана още много ли има до брега и той отговори, че не е много далеч, около двадесет и шест минути. Разбира се, излъга, за да ме ободри — до брега имаше не по-малко от тридесет минути.

Не за пръв път в живота ми трябваше да броя такива минути. Случваше се, понякога преодоляваш страха, а ги броиш с отчаяние, със злоба. Случваше се, че те лежаха на сърцето като тежки кръгли камъни, и с тъга чакаш — кога най-сетне ще полети във вековете още един мъчителен камък минута!

Сега не чаках. С ярост, с някаква възбуда, която изпълваше душата ми със страшна веселост, бързах и ги тласках надолу.

— Ще стигнем ли, Саня?

— Разбира се, ще стигнем!

И ние стигнахме. На половин километър от брега, който не сварихме дори да видим, ние плъоснахме във водата и не стигнахме до дъното, колкото и странно да ни се виждаше това, а попаднахме на плитко място. Към всички неприятности сега се прибавиха и ледените вълни, които тутакси ни обляха от глава до пети. Но какво значеха тези вълни и това, че машината се влачи цял час, докато стигнахме до брега, и хилядите нови трудности и грижи в сравнение с кратката фраза в следния брой на Информбюро: „Един от нашите самолети не се завърна в базата“?

Не знам защо помислих, че това е заливът Мидендорф и че ние сме кацнали далеч от населени места. Не знам. Щурманът нямаше време да изчислява и докато ние се движехме над морето, той се интересувахе от единствения курс — брега. Сега също не му беше до изчисление, защото заповядах да закрепят машината и ние работихме дотогава, докато не се натъркаляхме кой къде свърне на сухия бряг, между камъните, напечени от слънцето. Лежахме тихо, гледахме небето — чистото, просторно, безоблачно небе — и всеки си мислеше за своите работи. Но това свое у всеки се определяше с общото чувство: „Победа“.

Ние лежахме свършено омаломощени, трудно ни беше да изтърсим даже полепналия по лицата си пясък, та той така и засъхваше на слънцето и се ронеше на късчета. Победа! Угасналата лула лежеше върху гърдите на щурмана, той изведнъж изхърка силно и лулата се търкулна. Победа! Нищо не е нужно, само да гледаш това изпълнено със синевина, със сияние, с могъщество небе и да чувствуваш под дланите си топлите камъни. Победа!

Всичко беше победа, даже и това, че страшно ми се ядеше и не можех да се мръдна, за да взема от самолета сандвичите, които Ана Степановна ми пяхна за из път...

Няма смисъл да разказвам за това как разглеждахме машината. Очевидно причината за дима, за който стрелецът доложи, беше снарядът, избухнал в кабината. Ако не се брояха стоте или двестате пробиви, самолетът изглеждаше напълно приличен — в сравнение с оня куп желязо, на който понякога ми се случваше да се спущам. Но самолетът имаше един недостатък — той не можеше повече да лети и с нашите средства не бяхме в състояние да приведем в ред моторите.

За обед имахме чудна храна: за първо — супа от кондензирано мляко, шоколад и прясно масло, а за второ същото кондензирано мляко, само че неразредено; беше решено:

а) да закрепим самолета там, където стоеше, дълбоко врязан в пясъка, защото, все едно, ние не можехме да го повдигнем на високия бряг;

б) да оставим при самолета стрелеца;

в) да идем да търсим хора и помощ.

Забравих да спомена, че когато още се мъчехме да стигнем до брега, някой, струва ми се, радистът, забеляза на брега нещо подобно на къщичка или колибка. Тя се загуби след нашето стъпване на брега — скри се, когато ние направихме завой. Може би това беше навигационен знак — т.е. крайбрежно съоръжение, което твърде рядко се посещава от параходи. Тогава нямаше да имаме голяма полза от него. Ами ако не е навигационен знак, а нещо друго?

Впрочем можеше и никъде да не се ходи, а следобед отново да се легне между камъните, като се избере завет, и да се почива, като се съзерцават плаващите синкави ледени парчета, от които водата бягаше с шум и блясък. Но радиото за съжаление беше повредено и колкото и да го въртя упоритият радист, то беше няма като камък.

С една дума, все пак трябваше да се върви. Къде? Очевидно към оня навигационен знак, който можеше да бъде и електромаяк или някаква станция от тоя род.

— Но преди всичко — казах на щурмана — трябва да знаем къде сме?

След не повече от четвърт час той ми отговори на въпроса. Наистина той спомена не тези координати, които споменах, когато Ледков попита къде, според мене, се намират останките на експедицията на капитан Татаринов.

Но координатите на щурмана бяха така близки до оная точка — точката, която посочих с пръст на картата на Ледков, — че неволно се огледах наоколо и помислих — няма ли да видя сега на две стъпки от мен, ето, зад тези камъни, самия капитан...

ДЕСЕТА ЧАСТ

ПОСЛЕДНА СТРАНИЦА

ПЪРВА ГЛАВА

РАЗВРЪЗКА

Може би трябва да се напише още една книга, за да се разкаже подробно как беше намерена експедицията на капитан Татаринов. Всъщност аз имах много данни — много повече, отколкото например у известния Дюмон-Дюрвил, който още като младеж с поразителна точност посочи къде ще намери експедицията на Лаперуза. Беше ми даже по-лесно, отколкото на него, защото животът на капитан Татаринов тясно се преплете с моя и изводите от тези данни в края на краищата засягаха и него, и мене.

Ето пътя, по който се предполага, че е минал, ако се смята за безспорно, че той се е върнал към Северна земя, която нарекъл „Земята на Мария“: от 79°35' ширина, между осемдесет и шестия и осемдесет и седмия меридиан, към руските острови и към архипелага Норденшелд. След туй — вероятно след много лутаници — от нос Стерлегов към устието на Пясина, където старият ненец видял лодката върху сибирска шейна. След туй към Енисей, защото Енисей — това било единствената надежда да се срещнат там хора и помощ. Той се движил откъм морето, край прибрежните острови по възможност направо...

Ние намерихме експедицията, т.е. това, което бе останало от нея, в района, над който десетки пъти бяха летели нашите самолети, пренасяйки пощата и хората на остров Диксон, машините и стоките на Нордвик, прехвърляйки групи геолози за търсене на въглища, нефт, руда. Ако капитан Татаринов сега би стигнал до устието на Енисей, той би срещнал десетки огромни морски параходи. На островите, край които е минавал, той би видял днес електрически маяци и радиомаяци,

той би слушал наутофоните, които силно свиреха през време на мъгла и които показваха пътя на параходите. Още триста-четиристотин километра нагоре по Енисей и той би видял Заполярната железопътна линия, която съединява Дудинка с Норилск. Той би видял новите градове, които изникнаха около нефтените залежи, около шахтите и лесоза заводите.

По-горе споменах, че още в първите си дни на север писах на Катя. Куп неизпратени писма останаха в Н. и се надявах, че ще ги прочетем заедно след войната. Тези писма бяха нещо като мой дневник, който водех не за себе си, а за Катя. Ще ви приведа от него само ония места, в които се говори как открихме мястото.

1. „... Бях поразен, като узнах, че тъй близко до това място, което ми се струваше така неизказано далеч, почва да кипи живот. То се намира на две крачки от големия морски път и ти беше съвършено права, когато ми казваше, че «не са намерили баща ти, защото никога не са го търсили». Между фара и радиостанцията е прокарана телефонна линия, и не временна, а постоянна, на стълбове. Изследването на планинската руда става на десетки километра на юг, тъй че ако ние не бяхме открили мястото, след известно време миньорите биха се натъкнали на него.

... Щурманът пръв дигна от земята късче корабно платно. Нищо чудно! Какво ли не се намира на морския бряг! Но това беше платнен ремък, в каквито се впрягат, за да теглят сибирските шейни. След това стрелецът намери едно алуминиево капаче от тенджерка, смачкана тенекия, в която се намираха кълбета канап, и тогава ние разделихме падината от хълмовете до скалистата верига на няколко квадрата и почнахме да ходим всеки из своя квадрат.

Някъде бях чел как само по един надпис, издълбан върху камък, учените открили живота на цяла страна, изчезнала още преди нашата ера. И така постепенно почна да възкръсва пред нас този лагер. Пръв зърнах брезентовата лодка, т.е. по-вярно, разбрах, че тези сплескани като мекица останки, които стърчаха с единия си край над размитата земя — са лодка, при това поставена върху сибирска шейна. В нея имаше две пушки, някаква кожа, един секстант и бинокъл — всичко ръждиво, покрито с плесен и мъх. При скалистата верига, която защитаваше този лагер от морето, намерихме разни дрехи, между другото — разкъсан спален чувал от еленова кожа. Очевидно тук е

имало палатка, която е била съборена, защото гредите, изхвърлени от водата, бяха останали под ъгъл, като образуваха със скалата затворен четириъгълник. В тази «палатка» ние намерихме кошничка за провизии, завързана с парче корабно платно вместо с катинарче, няколко вълнени чорапи и парчета от шарено одеяло — бяло със синьо. Ние намерихме също брадва и «въдица» — т.е. канап, на края на който беше прикачена кукичка от извита карфица. Част от вещите се търкаляха около «палатката» — спиртна лампичка, лъжица, дървен сандък, в който имаше разни неща и между другото няколко дебели, също саморъчно направени губерки. На някои от вещите още можеше да се различи кръглият печат «Зверобойна шхуна „Св. Мария“» или надписът «Св. Мария». Но този лагер беше свършено пуст, тук нямаше ни живи, ни мъртви.“

2. „... Това беше саморъчно направена походна кухня — ламаринена форма, в която беше сложена кофа с капак. Обикновено под такива кофи се поставя дълбок железен съд, в който гори мечешко или тюленово сало. Но не такъв железен съд, а обикновен примус имаше в ламаринената форма; разклатих го и се оказа, че в него имаше още газ. Опитах да го напопам, бликна изведнъж тънка струйка газ. Там намерихме консервена кутия с надпис: «Малоросийски борш. Фабрика Вихорев, Санкт Петербург, 1912». Ако желяхем, можехем да отворим тази кутия с борш и да я стоплим на примуса, който беше лежал на земята двадесет и девет години.“

3. „... Ние се върнахме в нашия лагер след напразни търсения в посока към Галчиха. Тоя път се доближихме до него откъм югоизток и хълмовете, които ни се струваха еднообразно вълнисти, сега ни се представиха в друг, неочакван вид. Това беше голямо нанадолнище, което преминаваше в камениста тундра, насечена от дълбоки вдлъбнатини, сякаш изкопани от човешка ръка. Ние се движехме по една от тия вдлъбнатини и отначало никой не обърна внимание на изхвърлените от морето полуизгнили дървета, натрупани между два огромни камъка. Тези греди не бяха много, шест парчета, но между тях имаше една дялана. Дялана — това ни поразих! Досега ние смятахме, че лагерът е бил разположен между скалистата верига и хълмовете. Но той е можел да бъде преместен и твърде скоро ние се убедихме в това.

Трудно бе даже приблизително да се преброят нещата, които бяха намерени в тази долчинка. Ние намерихме един часовник, ловджийски

нож, няколко щеки, две едноцевни пушки, система «Ремингтон», кожена жилетка, кутийка с някаква мас. Намерихме полуизгнила торба с фотоленти. И най-после в най-дълбоката вдлъбнатина намерихме палатка, а краищата на тази палатка бяха притиснати от греди и изхвърлени от морето китови кости, които са я крепели, за да не бъде съборена от бурята; именно под тази палатка, леда на която трябваше да изсечем с брадви, ние намерихме оня, когото търсехме...

Можехме да си представим в какво положение е умрял — отхвърлил настрана дясната си ръка, изтегнал се и сякаш прислушвайки се към нещо. Той лежеше с лицето надолу и раницата, в която ние намерихме неговите прощални писма, беше под гърдите му. Няма съмнение, той се е надявал, че писмата по-добре ще се запазят, защитени от тялото му.“

4. „... Разбира се, не можеше да се надяваме, че ще го видим. Но докато не видях с очите си смъртта му, в душата ми все блещукаше някаква детска надежда. Сега тя угасна — но ярко заблестя друга: ненапразно, неслучайно го търсих — той не е умрял и няма да умре никога.

Преди час един параход се доближи до електромаяка и моряците със свалени шапки пренесоха на борда ковчега, покрит с останките от изгнилата палатка. Беше даден салют и параходът в знак на траур отпусна знамето. Само аз още бродя по опустелия лагер на «Св. Мария» и ето пиша ти, дружке моя, скъпа моя Катя. Как бих се радвал да сме сега заедно! Скоро ще станат тридесет години от завършването на тази мъжествена борба за живот, но зная, че за теб той умря едва днес. Сякаш от фронта ти пиша — за другаря и бащата, загинал на бойното поле. Изпитвам скръб и гордост за него и при мисълта за безсмъртието му душата ми замира...”

ВТОРА ГЛАВА

НАЙ-НЕВЕРОЯТНОТО

„Как ми се иска да бъдем заедно сега“ — четях и препрочитах тия думи и те ми се сториха толкова студени и празни, сякаш в празна и студена стая говорех с двойник. Катя ми трябваше, а не този дневник — живата, умна, мила Катя, която вярваше в мене и ме обичаше. Някога, потресен от това, че тя се отвърна от мене на погребението на Мария Василиевна, мечтаех, че ще ида при нея като Стършелата и ще хвърля в краката ѝ доказателства за своята правота. След туй направих така, че целият свят узна за нейния баща и той стана национален герой. Но за Катя той си остана само баща — кой друг, ако не тя самата, трябваше първа да узнае, че го намерих? Не беше ли тя, която ми казваше, че всичко ще бъде прекрасно, ако приказките, в които ние вярваме, се сбъдват на земята? Сред грижите, работата и тревогите на войната го намерих. Не като момче, потресено от мъглявото видение на Арктика, което е озарило неговия ням, полусъзнателен свят, не като юноша, който с младежка упоритост се стреми и настоява на своето — не, а като зрял, врял и кипял човек стоях пред откритието, което трябваше да влезе в историята на руската наука. Бях горд и щастлив. Но какво можех да сторя с моето сърце, което се свиваше от горчивата мъка, че всичко можеше да бъде по-иначе!

Едва в края на януари се върнах в полка. На следния ден ме извика командувачият Северната флота.

... Никога няма да забравя това утро — и съвсем не за това, че със своите бледни и същевременно смели багри то ми се видя като първо утро на земята. За Крайния север това е характерно чувство. Но също като пред очакване на някакво чудо се свиваше сърцето ми, когато, след като попуших и побъбрих малко с командира на катера, се качих и застанах на палубата сред тежката разкъсана мъгла. Тя ту изпълняше цялата палуба, ту се дигаше и между нейните чудновати кълба се показваше пълноликата луна със снопове вертикални лъчи нагоре и надолу. След туй луната се проясни, сякаш беше победила всичко наоколо, но изглеждаше някак побледняла, обезсилена на фона на събуждащото се утринно, розово небе... След няколко минути тя се

мярна за последен път сред разсейващата се изтъняла мъгла и синьото, розово, снежно утро засия над Колския залив.

Навлязохме в залива и също такава като това утро бяло, розово, снежно градче се откри пред мене.

То се виждаше цяло, сякаш нарочно поставено на сив висок склон от красиво проблясващ гранит. Белите къщички с вратички и стълбички сякаш бяха разположени една над друга, а долу, при залива, стояха големите каменни къщи, построени във форма на полукръг. След това узнах, че те така се и наричаха — пергелните, сякаш един голям пергел беше начертал този голям полукръг над Екатеринския залив.

Изкачих се на високата стълба под арката, която беше направена между тия къщи, и видях залива от единия до другия край, и непонятно вълнение, което през цялото утро ту ме обхващаше, ту стихваше, отново ме завладя с неизразима сила. Заливът беше тъмнозелен, непроницаем, само побляскващ някак от светлината на небето. Нещо твърде далечно, южно, напомнящо планинските, кавказките езера, имаше в тая затворена картина между бреговете, но на отвъдната страна се издигаха сопките, целите в сняг, и на техния ослепителен фон се откриваха тук-там тънки черни контури на някакви ниски дръвчета.

Не вярвам в предчувствия, но тази дума ми мина през ума, когато, поразен от красотата на Полярно и Екатерининския залив, стоях пред едно от разположените в полукръг здания. Ето това беше моята родина, която досега бях виждал само насън и бях търсил напразно дълги години — такъв се яви пред мен този град. И радостно възбуден, почнах да си мисля, че тук трябва да ми се случи непременно нещо твърде хубаво и даже може би най-хубавото през живота ми.

В щаба нямаше още никой. Бях дошъл преди почване на занятията. Нощният дежурен ми каза, че доколкото му е известно, трябвало да се явя към десет часа, а сега беше седем и половина.

Не знам защо, но с облекчение, доволен, че е още седем и половина, излязох и отново почнах да гледам залива от арката на разположеното в полукръг здание.

Всичко се бе изменило, докато бях в щаба: заливът беше станал сега сив, строг между сивите брегове и в дълбочината на перспективата бавно се движеше към залива на Полярно някакво

мъничко параходче. Доця ми се да погледам как то ще се доближи и минах на друга стълба, която завиваше под ъгъл и извеждаше на една широка площадка.

Това беше един от двата пътнишки параходи, които се движеха между Мурманск и Полярно. Хората от патрула, които проверяваха документите, се наредиха при мостчето. Между моряците, слезли на брега, имаше няколко души в цивилно облекло и даже три или четири жени с кошници и вързопи.

Няма никакво съмнение, че тази моя привичка беше от ония печални времена, когато, щом бягах от Смешника Кулий, аз дълго се заседях на пристанището, там, дето се сливаха Песчинка и Тиха. Параходът приближава, възето полетява от борда, матросът ловко го навива около забития кол и изведнъж се появяват много хора на пристана, тъй че даже се вижда как той се залива с вода — и никой от тези шумни, добре облечени хора нямаше нищо общо с мене. И винаги после, когато гледах радостната суматоха на пристанището, ме обхващаше пак чувството на изоставеност и самота.

Но тоя път вероятно защото това беше друго пристигане, зимно, и защото на брега слизаха съвсем други хора, загрижени военни хора, не изпитах подобно чувство.

Чудно наистина, но както всичко в Полярно, мене ми беше приятен и този старичък параход, и нетърпеливата редица, която изпълняше мостчето, и отделните фигури, които се движеха край брега на път към къщичката, където трябваше да заверят своите командировки. Всичко туй сякаш беше свързано с моето най-хубаво очакване в живота ми, но как и защо — това не можех да си обясня.

Беше още рано да се върна в щаба и тръгнах да търся доктора, но не в болницата, а в градската му квартира.

Разбира се, той живееше в една от белите къщички, разположени на линии, една над друга. От морето те ми се видяха много по-изящни и по-стройни. Ето я първата линия, а на мене ми трябва петата линия, номер седми.

Вървах и мислех като ненците за всичко, което виждах. Англичани в смешни зимни шапки, подобни на нашите файтонджийски, и с наметала от защитен цвят бяха ме изпреварили и помислих за това, че по тия наметала се вижда колко зле си представят те нашата зима. Момченце в бяла пухкава шуба, сериозно и пълничко,

вървеше с лопата през рамо, мустакат моряк го вдигна, поноси го малко и помислих, че тук, в Полярно, навярно има малко деца.

По нищо не се отличаваеше тая къща на петата линия, номер седми, от всяка друга от лявата и дясната страна, само че по стълбичката ѝ беше се образувала истинска пързалка, та стъпалата почти не се виждаха. Засилих се и се изкачих бързо горе. Някакви моряци излязоха в тая минута, сблъсках се с тях и единият, като се хлъзгаше предпазливо по пързалката, каза, че „неспособността да се ориентираш в обстановката на полярните нощи показва, че организмът страда от липса на витамини“. Това бяха лекари. Нямаше съмнение, че Иван Иванич живееше в тая къща.

Като влязох в антрето, блъснах една врата, след това друга. И двете стаи бяха празни, миришеше на тютюн, леглата не бяха постлани и вещите бяха разхвърляни по мъжки, но и в двете имаше нещо гостоприемно, сякаш хазаите бяха оставили нарочно вратите незаключени.

— Има ли някой тук?

Излишно беше да се пита. Излязох на улицата.

Една жена с приповдигната пола, която стоеше на другата страна на улицата, си търкаше босите крака със сняг — попитах я тук ли е номер седми.

— А вие кого търсите?

— Доктор Павлов.

— Навярно още спи — каза жената. — Вие обиколете, ето там е неговият прозорец. И почукайте по-силно.

По-лесно беше да се почука на вратата на доктора, но, не знам защо, послушах жената и се приближих до прозореца. Къщата беше разположена на надолнище и този прозорец от задната страна се намираше доста ниско. Беше заскрежен, но когато почуках и почнах да надничам с ръка на челото си, забелязах някаква женска фигура. Стори ми се, че жената беше се надвесила над кошница или куфар; тя се изправи, когато почуках, а после дойде до прозореца. Също както мен, и тя си сложи ръката на челото и през заскреженото мътно стъкло видях лице, сякаш също заскрежено.

Жената нищо не направи, само си мръдна устните. Тя почти не се виждаше зад снежното, матово, мътно стъкло. Но аз я познах. Катя.

ТРЕТА ГЛАВА

БЕШЕ КАТЯ

Как да разкажа за първите минути на нашата среща, за безумието, с което се вглеждах в нейното лице, с което я целувах и отново се вглеждах, почвах да я питам и веднага прекъсвах, защото всичко, за което питах, беше старо, беше от преди хиляда години, и колкото и да беше страшно, че тя се бе мъчила и умираше от глад в Ленинград и бе престанала да се надява, че ще ме види, всичко това беше минало, ето тя стоеше пред мене, можех да я прегърна — господи, не мога да повярвам на това!

Беше бледна и доста отслабнала, нещо ново имаше в лицето ѝ, което беше загубило предишната строгост.

— Катя, та ти си отрязала плитките си!

— Отдавна, още в Ярославъл, когато боледувах.

Тя не само беше отрязала плитките си, тя беше станала друга, но сега не исках да мисля за това — всичко летеше и отлиташе някъде — и ние, и тази стая, също такава, както и двете съседни, с разхвърляни вещи, с отворения Катин куфар, от който тя нещо вадеше, когато почуках, с доктора, който, както изглежда, през всичкото време беше тук, застанал в ъгъла, като си изтриваше с кърпичка брадата, а после тръгна на пръсти да си излиза, но не го пуснах. Но главното, най-главното — през всичкото време го забравях! Катя и Полярно! Как стана, че Катя дойде в Полярно.

— Господи, та аз ти пишех всеки ден. Ние сме се разминали в Москва само за един час. Когато ти си ходил при Валя Жуков, аз съм била в Арбат на опашка за хляб.

— Не може да бъде!

— Ти му бе оставил писмо, и изведнъж тръгнах да те търся — но къде? Кой можеше да помисли, че ще идеш у Ромашов!

— Отде знаеш, че съм бил у Ромашов?

— Всичко знам, мили мой, скъпи!

Тя ме целуваше.

— Всичко ще ти разкажа.

И тя ми разказа как Вишимирски, смъртно уплашен, съобщил на Иван Павлович, че съм арестувал Ромашов.

— Но кой е този контраадмирал Р.? Писах му за тебе, след това лично — никакъв отговор не получих! Ти не знаеше ли, че пътуваш за насам? Защо трябваше да пиша до него за теб?

— Защото няхах свой адрес... От Москва тръгнах да те търся.

— Къде?

— В Ярославъл. Бях в Ярославъл. И се канех да тръгна за Новосибирск, когато получих назначение.

— Защо не писа на Кораблов, когато пристигна тук?

— Не знам, боже мой, нима това си ти? Ти ли си, Катя?

Ние ходехме прегърнати, спъвайки се о вещите. И отново се питахме — защо, та защо, и тези въпроси „защо“ бяха толкова много, колкото много бяха причините, които ни разделиха при Ленинград, които ни накараха да минем по съседни улици в Москва, а сега ни сблъскаха в Полярно, където току-що пристигнах за пръв път и където само преди половин час не можех да си представя, че тук ще видя моята Катя!

За намирането на експедицията тя узнала от телеграмата на ТАСС, която била напечатана в ежедневниците. Тя влязла във връзка с доктора и той ѝ помогнал да получи разрешение за Полярно. Но те не знаели къде да ми пишат — но дори да им било известно, едва ли биха стигнали до лагера на експедицията на капитан Татаринов техните писма и телеграми!

Докторът някъде изчезна, после се върна с горещ чайник и не само не спря оная скорост, с която всичко летеше някъде напред, но дори ни накара да седнем един до друг на дивана и почна да ни гощава с някакви твърди като камък сухари. После домъкна бидон концентрирано мляко и го сложи на масата, като поиска извинение, че го поднася в такъв вид.

След туй си отиде. Повече не го задържах и ние останахме сами в тая студена къща, с кухня, която беше затрупана с консервени кутии и мръсни съдове, с антре, в което снегът не се топеше. Защо от тая къща, от прозорците на която се виждаха белите сопки, се виждаше и как тежката вода важно се движи между стръмните снежни брегове? Но това беше още едно „защо“, на което не се стараех да намеря отговора.

На излизане докторът ми пхна в ръцете някакъв електрически прибор, но аз веднага забравих за него и си спомних това, когато се засмях за нещо и забелязах, че от устата ми като у конете в мразовит ден излиза гъста, бавно разтопяваща се пара. Този прибор беше електрическа печка, очевидно местно производство, но твърде добро, ако се съди по това как бодро и хрипкаво шумеше до сутринта. Стаята бърже се затопли. Катя искаше да я разтреби, но не й позволих. Гледах я. Здравно я държах за ръцете, сякаш се боях, че може да изчезне така внезапно, както се появи...

Още когато идвах при доктора, забелязах, че времето почна да се променя, а сега, когато излязох от къщи, защото беше вече десет без четвърт, предишният студен, свирещ вятър беше стихнал, въздухът беше станал непрозрачен и всичко беше затрупано от голям, дебел сняг — верни признаци, че ще почне виелица.

За мое учудване в щаба вече знаеха за пристигането на Катя. Знаеше и командувачият — иначе защо би ме посрещнал тъй усмихнат? Твърде накратко му докладвах как беше потопен рейдерът, но той не започна да ме разпитва, само каза, че довечера ми предстои да разкажа за това пред военния съвет. Експедицията „Света Мария“ — ето какво го интересуваше!

Почнах сдържано, неловко — и макар да изглеждаше странно, че експедицията е открита при изпълнение на бойна задача, всеки, който знаеше моя живот, не би се зачудил. Как можеше с две думи да се предаде това на командувачия флотата? Но той слушаше с такова внимание, с такъв искрен, голям интерес, че в края на краищата махнах ръка на тези „две думи“ — почнах простичко да разказвам — и неочаквано се получи точно тъй, както беше станало в действителност.

Ние се разделихме най-сетне, и то само затуй защото адмиралът си спомни за Катя...

Не знам колко седях при него, може би час или повече, но когато излязох, не можех да намеря Полярно, скрило се във вихрушката на снега, която свистеше и ослепяваше очите.

Добре че бях с бурки^[1] и пак трябваше да дигна краищата им над коленете. Какви ти линии — и помен нямаше от тях! Само фантастичното въображение можеше да си представи, че някъде зад

тези черни облаци от сняг има къщички и в една от тях, на петата линия, номер седми, Катя слага на печката по мой съвет железните (докторовите) сухари, за да ги стопли. Разбира се, добрах се до тоя дом. Най-трудното беше да го позная — за половин час той бе заприличал на приказна къщичка, изкривила се на една страна, затрупана до прозорците със сняг. Като бог на виелицата се втурнах в антрето и Катя трябваше да ме мете с метла, като почна от гърба ми, на който бяха пораснали и замръзнали високи ледени буци.

... Като че ли всичко беше вече казано, та на два пъти ние се натъкнахме на прощалните писма на капитана — аз ги донесох в Полярно, исках да ги покажа на доктора, а другите материали на експедицията останаха в полка. Но ние ги отложихме за по-после, както и всичко, което беше свързано с тях, сякаш чувствахме, че в щастието на нашата среща за това още не бива да се говори.

Катя беше ми разказала вече какво е станало Петенцето — мургаво и малко кривогледо като покойната ми сестра. Бяхме се посъветвали вече какво да правим с баба, която беше се скарала с директора Перишкин и си беше наела в колхоза „отделна квартира“. Узнал бях вече, че големият Петя бил отново ранен и награден и че се е върнал от фронта — в Москва. Катя случайно се бе запознала с командира на неговия батальон, герой на Съветския съюз, и той казал, че Петя „пет пари не дава за смъртта“ — думи, които поразили Катя. И за Варя Трофимова узнах, че „ако всичко стане, както мисли Катя, за тях двамата ще бъде голямо щастие“. Беше се изменило нещо в стаята — всичко беше по-иначе, по-удобно разместено; вещите сякаш бяха благодарни на Катя за това, че в мъжката, ергенската стая на доктора бе станало по-топло. Бяха изминали пет или шест часа от оня момент, когато беше станала тази чудна, неизказано важна за мен промяна — целият свят на нашия семеен живот, който ни липсваше така дълго, една и половина страшни години, се бе върнал най-после — а аз още не можех да привикна с мисълта, че Катя е при мене.

— Знаеш ли за какво мислех най-често? Че малко съм те обичал и че съм забравял за това колко ти е трудно с мене.

— Пък аз си мислех, на тебе колко ли е било трудно с мене. Когато ти заминаваше и аз се вълнувах за тебе, с всички тревоги и грижи, със страха, всичко това все пак беше щастие.

Ние разговаряхме, а тя все подреждаше нещо, както винаги в хотелите, даже във влака, навсякъде, където бивахме заедно. Това беше привичката на жените, които постоянно се местеха от място на място с мъжете си — и каква жалост, нежност и разкаяние почувствувах към Катя с тая нейна печална привичка!

След туй дойде съседът, същият оня моряк, който каза, че не съм в състояние да се ориентирам в обстановката на полярната нощ — дебел, нисък, червендалест човек и с великолепен апетит — в това се убедихме малко по-късно.

Той бе дошъл да се запознае и първата му дума беше, че е колега на Иван Иванич, дошъл в Полярно, за да изпита някакви спасителни прибори на подводниците. Привечер се канел да тръгне за Мурманск, но проклетата виелица му забъркала сметките.

— Не разрешават да се напуска пристанището — каза той с въздишка, — тъй че нищо друго не ми остава, освен да хапна хубаво и да се напия.

У Иван Иванич имаше вино и консерви, но той каза, че неговите са по-хубави, и донесе свое вино и консерви. Отвори консервите и почна да ги подгръва на камината, кой знае защо, засукал ръкави. Целия ден с Катя все ядяхме по нещо, затова той не се огорчи много от нашия отказ, а бързо и апетитно изяде и изпи всичко. Той знаеше вече от доктора, че ние се бяхме загубили и намерили отново и ни поздрави, а след туй каза, че знае хиляди такива подобни истории.

— И много добре е, че нито вие, нито госпожата скърбите за ергенския живот — поучително каза той. — Да-а, и това го има.

Не помня още за какво бърбихме, само помня, че освен нас имаше и чужд човек и че от това по-силно чувствувахме щастието си.

След туй той си отиде и цяла вечер звъни по телефона в пристанището — не дават ли разрешение да замине? Но какво ти разрешение, когато виелицата току-що беше почнала да бушува над Баренцово море! Даже вкъщи прозорците почваха внезапно да треперят, сякаш някой ги разклащаше отвън, като почукваше ту плахо, ту по-смело.

Ние бяхме сами. Аз не можех да се нагледам на Катя. Боже мой, колко се бях затъжил за нея! Всичко бях забравил! Бях забравил например как тя си заплита косите за през нощта. Сега косите ѝ бяха

съвсем къси и плитките станаха малки, смешни. Но все пак тя ги заплете и си откри малките красиви уши, които също бях забравил.

Отново почнахме да говорим, сега шепнешком, и за другото — след като дълго бяхме мълчали. Това друго беше Ромашов.

Не помня къде бях чел за палимпсестите, т.е. за старинните пергаменти, от които по-късните писачи изтривали текста и пишели сметки и разписки, но след много години учените откривали първоначалния текст, понякога принадлежащ на перото на гениални поети.

Приличаше на палимпсест, когато Катя ми разказваше какво е станало, според думите на Ромашов, в трепетликовата горичка, а след туй аз като с гумичка изтрих тази лъжа и под нея се показва истината. Разбрах и ѝ обясних оня сложен подъл ход в неговата подла лъжа, която той извърши на два пъти — най-напред за да докаже на Катя, че той ме е спасил, а след туй за да ми докаже, че той е спасил Катя.

Дума по дума ѝ предадох нашия последен разговор в квартирата му и Катя беше поразена от признанието на Ромашов, признание, което обясняваше моите неуспехи и което разкриваше необяснимите работи, които винаги я потискаха.

— И ти записа ли всичко това?

— Да. Изложих го като в протокол и го заставих да подпише.

Повторих неговия разказ как цял живот ме е следил, като се е измъчвал от завист, която още от ученическите години е терзала неговата празна, безпокойна душа. Но за великолепия Катин портрет над дивана му не казах. Не ѝ казах, защото тази любов беше оскърбление за нея.

Тя ме слушаше с мрачно лице, а очите ѝ така горяха... Тя взе ръката ми и силно я притисна до гърците си. Беше бледна от вълнение. Ненавиждаше Ромашов двойно и тройно повече от мене, може би заради онова, за което аз не желяех да говоря. А за мене той беше далечен и нищожен и ми беше весело да мисля, че го победих...

Дебелият доктор все още питаше ще му дадат ли разрешение и както по-рано, не му даваха такова, защото виелицата не стихваше, а вилнееше и се сипеше като снежни патрони. Тя се беше разбушувала и при нас, на рибарския залив, и при немците, като преследваше техните параходи, които се криеха в норвежките фиорди. Не даваха разрешение, затворено бе пристанището, щормът беше деветбалов.

Моята жена спи, сложила ръка под бузата си, красива и умна, която, не знам защо, ме обикна завинаги. Тя спи и може дълго да я гледам и да мисля, че сме сами и макар че скоро ще се свърши тази кратка, щастлива нощ, ние все пак я отнехме от тая дива виелица, която вилнее над света.

Трябваше да стана в шест часа, помолих Катя да ми позволи да не я будя и ние даже се простихме от вечерта, но когато си отворих очите, тя вече миеше съдовете, в своето пенъоарче, и нареждаше мокрите чинии край камината. Тя знаеше къде служи, но ние не говорихме по това. Само когато станах и се разбързах, недоизпил чашата чай, тя ме попита, както някога, вземам ли си парашут. Отговорих ѝ, че го вземам.

Излязохме заедно с дебелия доктор. Виелицата беше стихнала и целият град се беше превърнал в дълги, рязко отсечени дюни, които се простираха далеч по пътя.

[1] Бурки — вид плъстени ботуши. Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ПРОЩАЛНИТЕ ПИСМА

Когато излязох, дадох на Катя прощалните писма на капитана. Някога в Енск, в градинката на Катедралната черква, също така бях я оставил сама да чете писмата, които ние с леля Даша бяхме намерили в чантата на удадения пощенски раздавач. Тогава стоях под кулата на подвижника Мартин и ми ставаше студено, когато мислено заедно с Катя четях писмата ред по ред.

Сега щях да я видя само след няколко дни. Но все едно, ние отново четяхме заедно, знаех, че Катя чувствава моето дихание зад гърба си.

Ето ги тия писма.

1

Санкт Петербург. До главното Хидрографско управление. За капитан първи ранг П. С. Соколов.

Драги ми Петя Сергеевич!

Надявам се, че това писмо ще стигне до вас. Пиша го в минутата, когато нашето пътешествие е вече към своя край, и за съжаление завършвам го съвсем сам. Не мисля, че някой на света би могъл да се справи с това, което трябваше да преживеем ние. Всичките ми другари загинаха един след друг, а групата за разузнаване, която изпратих в Галчих, не се върна.

Оставям Маша и вашата кръщелница в тежко положение. Ако знаех, че те са осигурени, не бих се терзал така, когато напускам света, защото чувствавам, че няма да се срамува родината от нас. Ние имяхме големи трудности, но ги преодоляхме, като се върнахме към откритата от нас земя и я изучихме, доколкото ни позволиха силите.

Моите последни мисли са за жена ми и детето. Много бих желал дъщеря ми да има успех в живота. Помагайте им, както и на мен помагаште. Като умирам, мисля с голяма благодарност за вас и за моите най-хубави години на младостта ми, когато работех под ваше ръководство.

До негово превъзходителство началника на Главното хидрографско управление

От началника на експедицията на шхуна „Св. Мария“ — И. Л. Татаринов

РАПОРТ

С настоящото имам чест да доведа до сведение на Главното хидрографско управление следното:

В 1915 година, на 16 март, на ширина $79^{\circ}08'30''$ и на дължина от Гринуич $89^{\circ}55'00''$, от борда на останалия в дрейф параход „Св. Мария“ при добра видимост и ясно небе беше забелязана на изток от парахода неизвестна обширна земя с високи планини и ледници. За съществуването на земя в този район и по-преди имаше някои други признаци: тъй например още през август 1912 година ние видяхме големи орляци от гъски, които летяха от север в посока към североизток и от юг — към югозапад. В началото на април 1913 година ние видяхме на североизточния хоризонт рязка сребриста ивица и над нея твърде особени по форма облаци, прилични на мъгла, която забулваше далечни планини.

Откриването на земя, която се простира в меридиално направление, ни вдъхна надежда и накара да напуснем парахода при пръв благоприятен случай, та когато излезем на суша, да се движим по нейните брегове в посока към Таймирския полуостров и по-нататък до първите сибирски селища при устието на река Хатанга или Енисей, според обстоятелствата. В това време ние не се съмнявахме в посоката на нашето отклонение. Параходът се движеше заедно с леда по генералния курс на 7° от север към запад. Даже в случай на изменение на този курс още по на запад, т.е. паралелно на движението на Нансеновия „Фрам“, ние не можехме да излезем от ледовете по-рано от есента на 1916 година, а провизии имяхме само до лятото 1915 година.

След многобройни затруднения, които нямат никакво отношение към същността на този рапорт, ние успяхме на 23 май 1915 година да

излезем на брега на новооткритата земя на $81^{\circ}09'$ ширина и $58^{\circ}36'$ дължина. Това беше остров, покрит с лед, означен на приложената към този рапорт карта с буква А. Само след пет дни ни се удаде да стигнем до втория огромен остров, един от трите или четирите, които съставляваха новооткритата земя. Определеният от мен астрономически пункт на изпъкващия нос на този остров е обозначен с Г, даде координати $80^{\circ}26'30''$ и $92^{\circ}08'00''$.

Като се движехме на юг, покрай бреговете на тази неизвестна земя, изследвах нейните брегове между 81-я и 79-я северни паралели. В северната част брегът представлява доста ниска земя, покрита отчасти с обширен ледник. По-нататък, към юг, той става по-висок и се освобождава от леда. Тук намерихме изхвърлени от водата дървета. На ширина 80° открихме широк пролив или залив, който върви от пункта под буква С в посока на ОСО.

Като се почне от пункта под буква Ф, брегът стръмно завива в посока на юг и югозапад. Имах намерение да изследвам южния бряг на новооткритата земя, но в това време беше вече решено да вървим надолу по брега на Харитон Лаптев в посока към Енисей.

Като довеждам до знание на Управлението за направените от мен открития, смятам за необходимо да отбележа, че определянето на дължините не е напълно точно, тъй като хронометрите на парахода въпреки най-големите грижи за тях не можеха да бъдат сверявани в продължение на повече от две години.

Иван Татаринов

Приложение: 1. Заверено копие на караулния дневник на шхуна „Св. Мария“.

2. Копие на хронометричния дневник.

3. Платнена тетрадка с изчисления и данни на снимките.

4. Карта на фотографираната местност.

18 юни 1915 година. Лагер на 4-ти остров в Руския архипелаг.

Скъпа Маша,

Боя се, че с нас е вече свършено, и нямам даже надежда, че ти някога ще прочетеш тия редове. Ние не можем повече да вървим, замръзваме, както ходим, както почиваме, даже когато ядем, съвсем не

можем да се стоплим. Краката ми съвсем не ги бива, особено десният, и даже не знам кога и как ми е замръзнал. По привычка пиша още „ние“, макар че вече три дни как е умрял бедният Колпаков. И не мога даже да го заровя — страшна виелица! Четири дни виелица — вижда се, това е много за нас!

Скоро иде моят ред, но аз не се боя от смъртта, изглежда направих повече от онова, което беше по силите ми, за да остана жив.

Много съм виновен пред теб и тази мисъл е най-тежката, макар че и от другите не ми е по-леко.

Колко безпокойства, колко скръб понесе през тия години — и ето ти още една — най-голямата. Но не се смятай свързана за цял живот и ако срещнеш човек, с когото можеш да бъдеш щастлива, помни, че желая това. Така кажи и на Нина Капитоновна. Прегръщам я и я моля да ти помогне, доколкото това ѝ е по силите, особено относно Катя.

Пътешествието ни беше много тежко, но ние се държахме добре и вероятно бихме се справили с нашата задача, ако не ни объркаха работата припасите и ако тия припаси не бяха толкова лоши.

Скъпа моя Машенка, как ще живеете без мене! И Катя, Катя! Аз знам кой може да ви помогне, но в тия последни часове на моя живот не искам да споменавам името му. Но съдбата ми попречи да му кажа в очите всичко, което се бе насъбрало в душата ми през тия години. В него се бе въплътила оная сила, която винаги ми свързваше ръцете и краката, и тежко ми е да мисля за всички работи, които бих могъл да свърша, ако поне не ми пречеха, щом не можеха да ми помогнат. Какво да се прави? Остава ми само утешението, че с моите усилия са открити и присъединени към Русия нови обширни земи. Трудно ми е да се откъсна от това писмо, от последния разговор с тебе, скъпа Маша. Пази дъщерята и гледай да не бъде ленива. Това е моя черта — винаги бивах ленив и много доверчив.

Катя, дъще моя! Ще разбереш ли някога колко много съм мислил за тебе и колко ми се искаше поне още веднъж пред смъртта да те погледна!

Но стига. Ръцете ми замръзват, а ми се ще още да пиша, да пиша. Прегръщам ви. Ваш навеки.

ПЕТА ГЛАВА

ПОСЛЕДНА СТРАНИЦА

Не ми се щеше Катя да остава в стаята на доктора, толкова повече че тази стая не беше даже на доктора, а на един загинал командир. Вещите и мебелите принадлежаха нему. Прекъснатият ненадейно живот проличаваше във всичко — от плахите, незавършени акварели, изобразяващи изгледи от Полярно и симетрично висящи на стените, от акуратно наредените специални книги, от фотографиите, които бяха тук твърде много — все на девойка с дълги коси, в украински костюм, и същата, по-възрастна, с голичък пълничък младенец на ръце.

Разни, съвсем излишни мисли от само себе си се раждат в подобни стаи и жената, на която мъжът служи в авиацията, невинаги лесно може да прогони подобни мисли. Но Катя реши да остане.

— Какво от това! — каза тя. — Това е най-обикновено нещо.

Не настоявах, тъй като можех да идвам в Полярно сравнително рядко, и мене ми беше приятно да знам, че Катя живее у доктор Иван Иванич и го вижда всеки ден. Тя веднага почна да работи — най-напред в болницата като милосърдна сестра, а след това в Старо Полярно, където докторът имаше амбулатория. Когато след две седмици отново пристигнах, тя вече беше изпълнена с интересите на своя нов живот. Удивително бърже влезе тя в своя нов живот.

От тия места излизаха параходи, които на далечни и близки морски пътища посрещаха съюзните и потопяваха германските конвои, и всичко, което ставаше в градчето, така или иначе, беше свързано с тая борба. Любимите командири се знаеха по имена. Впрочем много от тях вече отдавна се знаеха от целия Съветски съюз.

Необикновената, почти домашна близост на тила и фронта, която ме порази в Н., тук още повече се забелязваше, защото самият живот в Полярно беше много по-сложен и по-богат. Животът не се „случваше“, а вървеше — по всичко личеше, че хората, от командувания до обикновения червенофлотец, се бяха здраво разположили сред тия диви скали и ще воюват до крайната победа. Именно за туй, че това

напрежение беше еднакво, то проникваше така дълбоко във всяка дреболия на ежедневието.

Като си спомням зимата 1942–1943 година в Полярно, аз виждам, че това беше едва ли не най-щастливата семейна зима в нашия живот. Това може да изглежда странно, ако си представите, че почти през ден летях да бомбардирам германските параходи. Но едно беше да летиш, без да знаеш какво става с Катя, и съвсем друго бе да знаеш, че тя е в Полярно, жива и здрава и че тия дни ще я видиш на масата как налива чай. Зеленият копринен абажур с апликирани дяволчета, изкусно изрязани от Иван Иванович от плътна хартия, висеше над тая маса и всичко, което радваше мене и Катя в тая паметна зима, си представям в светлия кръг, очертан в границите на зеления абажур, а всичко, което ни причиняваше грижи и което ни огорчаваше, се криеше в отдалечените тъмни ъгли на стаята.

Помня нашите вечери, когато след дълги, напразни опити да се свържа с доктора се качвах на първия попаднал ми катер и се изтърсвах в Полярно, а другарите, колкото и да беше късно, се събираха около тоя светъл кръг. Какво от това, че и денем е нощ!

Дебелият доктор, който обичаше добре да си похапва, се измъкваше от стаята си в огромната си дълга шуба и заемаше на масата, ако не най-видно място, то във всеки случай най-шумното. Самият негов вид на нетърпеливо очакване на нещо хубаво или пък на нещо весело сякаш произвеждаше шум. Даже когато той мълчеше, чуваше се как пухти, дъвче или просто как диша високо.

След него поред по шума бях аз. Всъщност никога досега не бях толкова много приказвал, пил и се смял! Сякаш чувството, което ме обхвана, когато видях Катя, така си и остана в душата ми — все летеше, летеше нанякъде... Накъде? Кой знае! Аз вярвах, че към щастието. Колкото до доктор Иван Иванович, който се чувствуваше много болен след загиването на сина, то и той се оживяваше на нашите вечери и все по-често цитираше — главно във връзка с международните проблеми — от своя любим Козма Прутков.

Най-последно място — ако се смята по шума, трябва да се постави моят щурман, който изобщо не казваше дума, а само замислено дигаше вежди, изваждаше лулата от устата си и пущаше кръгове дим. Обичах го — струва ми се, вече споменах това, защото

той беше превъзходен щурман и ме обичаше — черта, която всякога харесвах у хората.

А Катя домакинствуваше. Как се нареждаше така, не знам, но тъй някак се получаваше, като че ние бяхме домакините в този дом; ние приемахме гостите и от душа се стараехме те да бъдат сити и доволни.

Разбира се, не би имало такива вечери, такова щастие от срещите ми с Катя и такива сутрини, когато тя ме изпращаше, а младото слънце плахо се показваше подобно на детски въздушен балон, това слънце, което озаряваше полярния ден, което сякаш нарочно за нас се издигаше над билата на сопките... не би бил и този душевен подем или той би бил свършено друг, ако радиото всяка нощ не известяваше за нашите победи. Това беше общ подем, който с еднакво нарастваща сила се чувствуваше не само тук, на Север, където се намираше най-крайният десен фланг на войната, където на самотната, ронеща се във водата скала стоеше последният войник на сухопътния фронт, но този подем се чувствуваше на всеки участък на този фронт!

Бяха заглъхнали вече последните изстрели в Сталинград, бяха излезли от водопроводните шахти окадените бойци и примижавайки от светлината, от снега, гледаха изпепеления отново превзет град, когато сред гранитните била на Полярно се разнесе ехото на великата победа. Струва ми се, ние направихме всичко възможно, за да се понесе тя и по-далеч — надолу по бреговете на Норвегия, там, където предпазливо се промъквах от една чужда страна към друга немските кервани, там, където те разтоварвах чуждо оръжие и взимаха от пристанището чужда руда и я откарвах в настръхналата, изпълнена със странен шум нощ на Баренцово море...

Всичкото си свободно време ние — докторът, Катя и аз — употребявахме за изучаване и подреждане на материалите от експедицията „Света Мария“.

Не знам кое беше по-сложно — проявяването на фотолентата или четенето на документите на експедицията. Както е известно, снимките избледняват от годините или се покриват с една мрежа — неслучайно на кутиите по-рано всякога написвах срока, след който фабриката не може да гарантира за яснотата на изображението. Този срок за лентите на „Света Мария“ беше свършил през февруари 1914 година. Освен

това металическите кутии бяха пълни с вода, лентите бяха съвсем мокри и очевидно с години бяха в това състояние. Най-добрите фотографии на Северната флота обявиха, че това е „загубена работа“ и че даже, ако те (фотографите) имат божествен произход, то и в тоя случай не би им се удало да проявят тази фотолента. Аз им доказах, че може. И в резултат — от сто и дванадесет снимки, изсушени извънредно внимателно, около петдесет бяха признати като достойни за по-нататъшна работа. След многократни копираня успяхме да получим двадесет и две свършено ясни снимки.

На времето прочетох дневниците на щурмана Климов, изписани с дребен, съвсем нечетлив почерк, залепи с тюленово масло. Но все пак това бяха отделни странички в две подвързани тетрадки. А документите на Татаринов освен прощалните писма, които се бяха запазили по-добре от другите книжа, бяха намерени във вид на плътно залепена книжна маса и да я превърна в хронометричен или караулен дневник, в карти и данни на снимките само със собствените си сили, разбира се, не можех. Това също беше направено в специални лаборатории под ръководството на опитен човек. В тази книга е невъзможно подробно да се разкаже какво беше прочетено в платнената тетрадка, за която капитан Татаринов споменаваше, като изброяваше приложението. Ще кажа само, че той е успял да направи заключения от своите наблюдения и че формулите, предложени от него, позволяваха да се изчислят скоростта и посоката на движението на ледовете в който и да било район на Северния Ледовити океан. Това изглежда почти невероятно, ако си спомним, че сравнително краткото отклонение на „Света Мария“ минава по места, които, както изглежда, не дават данни за такива обширни резултати. Но за гениалното прозрение понякога съвсем не са нужни много факти.

„Ти прочете живота на капитан Татаринов — казвах си аз, — но последната му страница си остава затворена.“

„Още нищо не се е свършило — така отговарях. — Кой знае, може би ще дойде време, когато ще ми се удаде да разгъна и прочета тази страница.“

Дойде това време. Прочетох я — и тя излезе безсмъртна.

ШЕСТА ГЛАВА

ВРЪЩАНЕТО

През лятото на 1944 година получих отпуск и с Катя решихме да прекараме три недели в Москва, а четвъртата в Енск — да навестим старите.

Пристигнахме на 17 юли — паметна дата! На тоя ден през Москва минаха пленени немци.

Куфарите ни бяха леки, ние решихме да идем до центъра с метрото — и излизайки от аеродрума, цели два часа не можахме да пресечем пътя. Най-напред постояхме прави, след това, като се уморихме, седнахме на куфарите, а после отново станахме. Те все още минаваха. Ония, добре избъръснатите от тях, с жалките надменни лица, с високите фуражки, изпъчени по генералски, между които имаше няколко известни мъчители и убийци, бяха стигнали навярно вече до Кримския мост, а войниците още се точеха, куцаха — едни парцаливи и боси, а други с разкопчани шинели.

Гледах ги с интерес и отвращение. Както много други летци бомбардировачи, и аз през цялата война изобщо нито веднъж не бях срещал врага; винаги устремен към целта, ти си на позиция, от която едва ли можеш да видиш много. Сега ми „провървя“ — изведнъж петдесет и седем хиляди и шестстотин души врагове, по двадесет в редица, минаха пред мене, едни удивявайки се от Москва, която беше особено хубава през тоя сияен ден, други навели очи, гледайки в краката си равнодушно-печално.

Тези различни хора бяха с различна съдба. Но еднообразно-чуждо, безкрайно далеч от нас беше всяко тяхно движение, всеки поглед и даже самият въздух, който дишаха те, беше сякаш особен, немски.

Погледнах Катя. Тя стоеше развълнувана, притиснала до гърдите си чантата. След това изведнъж силно ме целуна. Попитах я:

— Поблагодари ли?

И тя отговори твърде сериозно:

— Да.

Ние имяхме пари и си взехме едни от най-хубавите апартаменти в хотел „Москва“ — разкошен, с огледала, картини и роял.

Най-напред ни беше някак страшно. Но оказа се, че съвсем не било трудно да се привикне към огледалата, килимите и таваните, на които бяха нарисувани цветя и амури. В този апартамент ни беше много хубаво, широко и дяволски уютно.

Разбира се, Корабълков се яви в деня на пристигането ни — издокаран — с акуратно завити мустаци, с бяла рубашка с украинска бродерия, която много му приличаше, и в нея той ни напомняше някой от великите руски художници — но кой именно, ние с Катя не можахме да си спомним.

Той бил в Москва, когато през лятото на 1942 година съм чукал на орфаната му, тапицирана с кече врата. Той бил в Москва и просто щял да се пръсне от яд, когато се върнал у дома и намерил писмото ми, с което му съобщавах, че заминавам за Ярославъл да търся Катя.

— Какво ще кажете за това! Тръгнал да търси Катя, с която вечерта бяхме ходили заедно до милицията, защото не искаха да й дадат адресен билет, за да остане да живее на улица „Сивцев-Вражек“.

— Не е голяма бедата, драги Иван Павлич — казах, — хубаво е, което свършва добре. Онова лято не бях много щастлив и мене даже ми се харесва, че ние сега се срещаме, когато действително всичко свърши благополучно. Бях черен, слаб и подивял, а сега, вие виждате, пред вас стои нормален, весел човек. Но кажете нещо за себе си! Как сте, как живеете?

Иван Павлич никога не умееше да разказва за себе си. Затова пък ние узнахме много интересни работи за училището на „Садово-Триумфална“, където едно време бяха станали такива важни събития в моя и Катиния живот. Ние завършихме училището, всяка година то се отдалечаваше от нас и вече ни се виждаше чудно, че ние сме ония буйни деца, които си представяха живота неизказано сложен. А за Иван Павлич училището продължаваше. Всеки ден той бавно решеше пред огледалото своите мустаци, вземаше си бастуна и отиваше на урок и новите деца като под лъч на прожектор минаваха под неговия строг, любещ, внимателен поглед. О, този поглед! Спомних си Гришка Фабер, който твърдеше, че „погледът е всичко“ и че с такъв поглед той би направил на всяка цена „кариера в театъра“.

— Иван Павлич, къде е той?

— Гриша е в провинцията — каза Иван Павлич, — в Саратов. Отдавна не съм го виждал. Струва ми се, той стана добър актьор.

Да, той беше такъв. Мене винаги ми харесваше неговата игра. Малко крещеше, но това не беше беда! Затуй пък всяка дума се разбираше.

Ние прехвърлихме целия клас — тъжно и весело беше да си спомняш старите другари, които животът бе пръснал по цялата страна. Таня Величко строи къщи във Волгоград. Шура Кочнев е полковник в артилерията и неотдавна беше споменато името му в заповедите. Но за мнозина Иван Павлич нищо не знаеше — времето сякаш беше минало край тях и те бяха останали в паметта момчета и момичета на седемнадесет години.

Докато седяхме така и разговаряхме, на три пъти ни позвъни професор Валентин Николаевич Жуков, когото нахокахме здравата, макар да беше професор, че заради някакво си предстоящо откритие, засягащо змиите или хибридите на тъмнокафявите лисици, още не благоволяваше да дойде.

Най-после той дойде и застана като вцепенен на прага, представете си, той мислеше, че е попаднал в чужд апартамент!

— Е, професоре, ела де, ела — му казах аз.

И той изтича към мене, като се смееше с глас, а след него на вратата се появи висока, пълна руса дама, която, ако се не лъжа, някога се наричаше Кирен.

Разбира се, най-напред бях подхвърлен на разпит, кръстосан, защото отляво ме питаше Валя, а отдясно — Кирен. Защо, по какъв начин и на какво основание, след като съм влязъл в чужда квартира, след като съм обиколил стаите, откривайки, че Катя живее у професор В. Н. Жуков, не съм измислил нищо по-хубаво, освен да оставя една бележка, съвсем безсмислена, защото в нея не се казвало нито къде да ме търсят, нито пък дълго ли ще бъда в Москва.

Глупак, та това беше нейното легло — каза Валя, — а при краката беше нейната рокля! Боже мой, нима ти не можа да се сетиш, че само женска ръка можеше така да подреди у дома?

— Да, аз ни най-малко не се усъмних, че женска ръка е разтребвала.

Кира почна да се смее високо, добродушно, а Валя облещи очи. Очевидно сянката на непознатата разноголеда Женка Колпакчи още

бродеше в дома на това семейство.

Жените минаха в съседната стая. Кира кърмеше своето четвърто дете, тъй че имаше за какво да си побъбрят.

А ние почнахме да говорим за войната. По много признаци личеше нейният край и Валя с Иван Павлич ме слушаха с такъв израз на лицето, сякаш лично мен предстоеше в най-близко бъдеще да дам на командувания последния рапорт за това, че нашите войски са заели град Берлин. Валя попита защо не форсираме Висла и от цялата си душа се огорчи, когато му отговорих, че не знам. Що се отнася до Север, ако се съди по неговите въпроси — аз командувах не една ескадрила, а целия фронт.

След това Иван Павлич заговори за капитан Татаринов и като понижих малко гласа си, за да не слуша Катя, аз разказах за някои подробности, за които не се споменавахе в пресата. Наблизо до палатката на капитана, в тясна пукнатина на скалата, бяха намерени гробовете на матросите — трупове бяха сложени направо на земята и затрупани с големи камъни. Мечките и белите лисици бяха разнесли и разхвърлили костите — един череп беше намерен на три километра от лагера, в една близка вдлъбнатина. Очевидно последните си дни капитанът беше прекарал в един и същ спален чувал с готвача Колпаков, който бе умрял преди него. На писмото до Мария Василиевна бе написано най-напред: „За моята жена“, а след туй поправено: „За моята вдовица“. Под дясната му ръка бе намерен венчалният му пръстен с инициали М. Т. от вътрешната страна на халката.

Извадих от куфара и показах златния медальон във формата на сърчице. От едната страна беше миниатюрният портрет на Мария Василиевна, а на другата кичур черна коса и, като се доближи до прозореца, Иван Павлич сложи очилата си и дълго разглежда медальона. Така дълго разглежда той, изтрива с кърпичка мустаците си и отново разглежда, че най-после ние с Валя се доближихме до него и като го прегърнахме от двете страни, поведохме го към креслото, за да го настаним.

— Но Катя как ѝ прилича! — каза той, като въздъхна. — През декември ще станат седемнадесет години. Просто не ми се вярва.

Той ме помоли да извикам Катя и ѝ разказа, че през пролетта бил на гробищата, посадил цветя и уговорил с пазача да боядиса оградата.

Нашите приятели седяха при нас до късно през нощта. През това време Кира бе успяла да отскочи до улица „Сивцев-Вражек“ да накърми малкото и да се върне с по-голямото — същото онова, което обещавахе да стане в бъдеще знаменита артистка. Във всеки случай, според мнението на Кирина майка, покойната Варвара Рабинович с цялата си знаменита школа „не можеше да се хване на кутрето му“ — още като бозайниче то умеело да „владее гласа си“ великолепно, а сега четяло Пушкин не по-лошо от знаменития Степанян.

Валя разказваше много и не съвсем отегчително за своите животни. Между другото — за борбата с гризачите в траншеите. Аз го попитах удало ли му се е в края на краищата да докаже, че кръвта на змиите се изменя от възрастта, или така си е останало неизвестно за науката. Той се засмя и каза, че му се е удало.

Това беше един прекрасен ден в Москва, който се почна с туй, че ние чакахме повече от два часа да се извървят покрай нас пленените немци — по-хубаво не можеше и да почне! Това беше денят, когато в душата блесна изведнъж и остана навеки ослепителното съзнание за победата! Тя още не беше напечатана с черни букви във вестниците, още много хора трябваше да си дадат живота за нея, но тя вече ясно проличаваше в онова неуловимо „чувство на връщането“, което се разливахе сякаш навсякъде. Животът се връщаше по старите си места, войната ги бе направила съвсем други и със странно, ново усещане на сблъсък между новото и старото беше изпълнена Москва през лятото на 1944 година.

А вечерта имаше салюти. Призивните сигнали „за едно много важно съобщение“ прокънтяха в единадесет без четвърт и Валя каза, че трябва веднага да се качим на дванадесетия етаж. Асансьорът беше пълен и ние тръгнахме пешком — съвсем напразно, защото по пътя разбрахме, че на дванадесетия етаж не може да се иде освен с асансьор. Но ние успяхме някак да се доберем и пред мен се откри великолепието на Москва тази вечер, а сърцето ми се сви от едно горещо и силно вълнение. Ние с Катя се погледнахме усмихнати. Хванати за ръка, стояхме до някаква стена. Спокойното небе се озаряваше бавно от разноцветни огньове, а след туй точно над нас полетяха нагоре и бавно надолу пъстри, цветни ракети.

СЕДМА ГЛАВА

ДВА РАЗГОВОРА

Имах да свърша две работи в Москва. Първата — доклад в Географското дружество за намирането на експедицията „Света Мария“, и втора — разговор със следователя за Ромашов. Колкото и странно да е, тези работи бяха свързани помежду си, защото още от Н. изпратих до прокуратурата копие от моето обяснение с Ромашов в неговата квартира.

Ще почна с втората ми работа.

През лятото на 1943 година Ромашов бил осъден на десет години — това узнах от един сътрудник на специалния отдел в Н., който ме разпита, когато в Москва се разглеждаше делото. Сега то, не знам защо, беше прехвърлено в гражданската инстанция и се разглеждаше втори път — също не знам защо. Малко преди моето отпътуване от Н. ми съобщиха, че в Москва следствието ще поиска от мен някакви допълнителни данни.

Всичко това беше неприятно и скучно и още по пътя, като си спомних, че ще трябва отново да влизам в уморителната и сложна атмосфера на това дело, се разстройвах — отпуската ми би била така хубава без него!

На втория ден след пристигането си доложих за явяването ми и веднага бях повикан при следователя на Върховния съд...

Приемната беше обща — полутъмна зала, преградена с дървени парапети. Широки старинни скамейки бяха наредени надлъж по стената и най-различни хора — старци, момичета, някакви военни без пагони — седяха на тях, очаквайки да ги разпитат.

Намерих кабинета на моя следовател — на вратата прочетох неговото старинно презиме: Весели — и понеже беше още раничко, заех се да премествам флагчетата на картата, която висеше в приемната. Картата не беше лоша, но флагчетата бяха изостанали от линията на фронта.

Познат глас ме откъсна от работата — такъв познат, обработен, солиден, че за един миг се почувствувах като лошо облечено дете, мръсно, с голяма кръпка на панталоните си.

Гласът попита:

— Може ли?

Изглежда, че още беше рано, защото като пооткрехна вратата на следователя, Николай Антонич я затвори и седна на скамейката с малко оскърбен вид. Бях го срещнал за последен път в метрото през лятото 1942 година — и сега беше същият: величествен и снизходително важен.

Като си подсвирквах, размествах флагчетата на Втори Прибалтийски фронт. Минаха седемнадесет години оттогава, когато му бях казал: „Аз ще намеря експедицията и тогава ще видим кой от нас е прав“. Знае ли той, че съм намерил експедицията? Навярно. Но той не знае — в пресата за това не се каза нито дума, — че между книгата на капитан Татаринев са намерени безспорни, неопровержими доказателства за моята правота.

Той седеше, отпуснал глава, подпирайки се с ръце на бастуна. После ме погледна и неволно бързо движение премина по бледото му голямо лице. „Позна ме“ — си помислих весело. Той ме позна — и премести погледа си.

... Това беше минутата, когато той обмисляше как да се държи с мене. Сложна задача! Очевидно той беше я решил успешно, защото изведнъж стана и смело се доближи до мене, като докосна с ръка шапката си.

— Ако се не лъжа, другаря Григориев.

— Да.

Струва ми се, че за пръв път в живота си с такъв труд произнесох тази кратка дума. Но и аз в минутата, с която разполагах, реших как трябва да се държа с него.

— Виждам, че не сте си губили напразно времето — продължи той, като гледаше лентичките на моите ордени. — Откъде идвате сега? На кой фронт защитавате нас, скромните работници на тила?

— На Крайния север.

— За дълго ли сте в Москва?

— В отпуск за три седмици.

— И сте принуден да губите драгоценните часове в тази приемна? Впрочем това е наш граждански дълг — прибави той с израз на уважение. — Предполагам, че вие, както и аз, сме извикани за делото на Ромашов?

— Да.

Той помълча. Ох, колко познато ми беше, как мразех още в детството си това фалшиво, многозначително мълчание!

— Това не е човек, а възплъщение на злото — каза най-после той. — Смятам, че обществото трябва да се освободи от него — и то колкото се може по-скоро.

Ако бях художник, бих се възхитил от това зрелище на епическо лицемерие. Но бях обикновен човек и мене ми се дощя да му кажа, че ако обществото навреме бе се освободило от Николай Антонич Татаринов, на него (на обществото) не би му предстояло сега да се занимава с Ромашов.

Аз премълчах.

Още не бе казана нито дума за експедицията на „Света Мария“, но познавах Николай Антонич: той се доближи, защото се боеше от мене.

— Чух — каза той предпазливо, — че вие сте успели да изпълните докрай своето начинание и искам да ви поблагодаря от душа, че вие положихте за него толкова много труд. Впрочем разчитам да направя това публично.

Това значеше, че той ще дойде на моя доклад и ще се държи така, като че ли цял живот сме били приятели. Той ми предлагаше мир. Много добре! Трябваше да дам вид, че го приемам.

— Да, струва ми се, имам известни успехи.

Повече нищо не казах. Но той тъй се оживи, че даже пълните му бледни бузи леко се зарумениха. Всичко е минало и е забравено, той сега е влиятелен човек, та защо да не си подобря отношенията с него? По всяка вероятност станал съм друг — всъщност нима животът не променя хората? Аз съм станал като него — получил съм ордени, имам успехи в живота и той може по себе си и по своите успехи да съди и за мен.

— ... Това е събитие, за което в друго време би заговорил цял свят — продължи той — и прахът на националния герой, за какъвто е признат моят братовчед, би бил най-тържествено донесен в столицата и погребан при масово стичане на народа.

Отговорих, че прахът на капитан Татаринов почива на брега на Енисейския залив и че той сам навярно не би искал гробът му да бъде на друго място.

— Няма никакво съмнение в това. Но говоря за друго — за изключителната негова съдба. За това, че той щеше да бъде покрит със забрава, ако не бяхме ние — той каза „ние“, — едва ли някой на земята знаеше кой е той и какво е направил за родината и науката.

Това вече беше прекалено много и аз насмалко щях да му кажа някоя дързост. Но в тая минута вратата се отвори и някакво момиче, което излизаше от следователя, ме извика.

През всичкото време ми се струваше, че ако следователят или следователката (защото това беше жена) не бе така млада и красива, тя не би ме разпитвала така подчертано сухо. Но след това моята история я заинтересува и тя съвсем забрави своя официален тон.

— Известно ли ви е, другарю Григориев — така почна тя, когато ѝ казах своята възраст, професия, бил ли съм под съд и т.н., — по какво дело сте извикан?

Отговорих, че ми е известно.

— На времето сте дали показания. — Очевидно тя имаше предвид въпросите в Н. — В тях има неясноти, за които ми е необходимо да поговоря с вас.

Казах:

— На услугите ви съм.

— Ето например.

Тя прочете няколко места, в които буквално предавах нашия разговор с Ромашов в неговата квартира.

— Излиза, че когато Ромашов е писал срещу вас заявление, той като че ли е бил оръдие в ръцете на друго лице.

— Името на другото лице е казано — отговорих. — Това е Николай Антонич Татаринов, който чака в приемната. Кой от тях е оръдие, а кой ръце — това аз не мога да кажа. Струва ми се, че решението на подобен въпрос е не моя, а ваша задача.

Разсърдих се, може би за това, че доноса на Ромашов тя почтително нарече заявление.

— И тъй, остава неясно каква цел е преследвал професор Татаринов с опитите си да провали експедицията? Та и самият той е учен-полярник и би трябвало издирването на загиналия братовчед да намери в неговото лице най-горещо съчувствие.

Отговорих, че професор Татаринев е преследвал няколко цели. Преди всичко той се е боял, че успешните издирвания на експедицията „Света Мария“ ще потвърдят моите обвинения. Друго, той не е учен-полярник, а представлява тип на лъжеучен, който е изградил своята кариера върху книгите, посветени на експедицията „Света Мария“. Ето защо всяка конкуренция засяга неговите жизнени интереси.

— А вие имате сериозни основания да се надявате, че намирането на експедицията ще потвърди вашите обвинения?

Отговорих, че имах. Но този въпрос сега не подлежи на обсъждане, защото намерих останките на експедицията и между тях и истинските доказателства, които възнамерявам да съобща публично.

Именно след този отговор моята следователка почна изведнъж да променя своя официален тон.

— Как ги намерихте? — попита тя с искрено учудване. — Нали това е било отдавна. Преди двадесет години или повече?

— Преди двадесет и девет.

— Но какво може да се запази от двадесет и девет години?

— Твърде много — отговорих.

— Намерихте ли и самия капитан?

— Да.

— И той е жив?

— Хубава работа, какво приказвате, разбира се, не! Може точно да се каже само кога е загинал — между осемнадесети и двадесет и втори юни хилядо деветстотин и петнадесета година.

— Е, разкажете.

Разбира се, не можех да ѝ разкажа всичко. Но дълго трябваше да чака професор Татаринев, докато го приемат, и навярно през това време е успял много нещо да прехвърли в паметта си и да се посъветва сам със себе си, преди да заеме моето място пред масата на тази красива, любознателна жена.

Разказах ѝ за това, което подлежи на съд, и за онова, което не подлежи поради давност. Стара история! Но старите истории дълго живеят, много по-дълго, отколкото ни се струва на пръв поглед.

Тя ме слушаше и макар да беше пак същият следовател, сега ме слушаше като човек, който заедно с мене бе преглеждал писмата, донесени някога от наводнението в двора, заедно с мене правеше цитати от полярните пътешественици и заедно с мене преместваше

учители, лекари, партийни работници в глухите ненецки райони. Дневниците на щурмана Климов бяха вече прочетени, намерена беше старата пиринчена канджа — последният щрих, така поне ми се струваше, в стройната картина на доказателствата. Но ето, стигнах до войната и замълчах, защото безграничната панорама на всичко онова, което ние преживяхме, се откри пред мене и в нейната дълбочина едва просветваше мисълта, която цял живот ме вълнуваше. Това трудно можеше да се обясни на чужд човек.

— Капитан Татаринов е разбирал напълно значението на Северния морски път за Русия — казах — и няма нищо случайно в това, че немците са се опитали да прережат този път. Бях човек на войната, когато летях над мястото, където е загинала експедицията „Света Мария“, и я намерих затова, защото бях човек на войната.

ОСМА ГЛАВА

ДОКЛАД

Тоя път не се стараех да бъда удостоен с честта да изляза с доклад в Географското дружество и не получих любезна покана да представя своя доклад в писмен вид. На два пъти се отказах от поканите. Но мина само месец от публикуването на прекрасната статия на професор М. за научното наследство на „Света Мария“ и когато той лично ми позвъни, аз се съгласих.

... Всички дойдоха на този доклад, даже Кириката майка. За съжаление не помня онази малка приветствена реч с цитати от класиците, с която ме посрещна тя. Речта продължи малко повече, отколкото трябваше, и мене ми стана смешно, когато видях с какво покорно отчаяние слушаше Валя.

Наредих Кораблов на първия ред, точно срещу катедрата — та нали бях привикнал да го гледам, когато излизам на урок.

— Е, Саня — каза той весело, — помниш ли уговорката? Ще сложа ръката си така, надолу с дланта, а ти говори и поглеждай към нея! Почна ли да почуквам, значи се вълнуваш. Не правя ли това — значи добре върви.

— Иван Павлич, скъпи мой!

Разбира се, съвсем не се вълнувах, макар всъщност да беше доста страшно. Безпокоях се само ще дойде ли на моя доклад Николай Антонич.

Той дойде. Когато окачих картите, обърнах се и го видях на първия ред, близко до Кораблов. Той седеше, прехвърлил крак върху крак, и гледаше право пред себе си с неподвижен израз на лицето. Мене ми се стори, че той се е изменил през последните няколко дни: в лицето му се бе появило нещо кучешко, бузите му бяха виснали. Високо над яката му се виждаше набръчканата му отслабнала шия. Разбира се, беше доста приятно, когато председателят, старият знаменит географ, преди да ми даде думата, сам каза няколко думи за мене. Дори съжалявах, че гласът му бе толкова слаб. Той каза, че съм „един от хората, тясно свързани с историята на покоряването на Арктика от болшевиките.“ След това той каза, че именно на моята

„талантлива упоритост“ съветската арктическа наука дължи една от своите най-интересни страници — и също не възразявах, толкова повече че в залата ръкопляскаха, и най-силно от всички Кирилата майка.

Разбира се, не беше необходимо да се излиза с много дълъг доклад за историята на Северния морски път, макар че това беше интересна история.

Доста лошо разказах за всичко това — често се спирах, забравях най-простите думи и изобщо се „запъвах“, както след туй се бе изразила Кира.

Но ето преминах към нашето време, обрисовах в общи черти военното значение на северния проблем.

В тая минута някъде далеч, в тъмния край, при входа, ми се мярна и се скри моята Катя. Тя беше малко болна — беше се простудила и бе ми обещала да си остане у дома. Но колко хубаво беше, че тя е дошла, това беше просто прекрасно! Изведнъж ми стана по-весело на душата и почнах да говоря по-уверено и по-твърдо.

— Може би ще ви се види странно — казах аз, — че в дните на войната съм се заел да ви докладвам за отдавнашна експедиция, експедиция, станала преди около тридесет години. Тя е вече история. Но ние не забравяме нашата история и може би нашата главна сила се състои именно в това, че войната не отхвърли и не спря нито една от великите мисли, които преобразиха нашата страна. Завоюването на Север от съветските народи принадлежи към числото на тия мисли.

Поспях се малко, защото ми се искаше да разкажа как ние с Ледков оглеждахме Заполярие, но с това щях да се отклоня от темата на доклада и после по-трудно щях да премина към биографията на капитана.

С недостижимо чувство разказах за него! Сякаш не той, а аз бях онова момче, което се бе родило в бедно рибарско семейство, на брега на Азовското море. Сякаш не той, а аз като юноша съм бил матрос на цистерни за нефт между Батум и Новоросийск. Сякаш не той, а аз бях издържал изпит за „морски кандидат-офицер“ и след туй бях служил при Хидрографското управление, като бях понесъл с гордо равнодушие високомерното ми непризнаване от офицерството. Сякаш не той, а аз бях правил бележки по белите полета на Нансеновите книги и като че ли гениалната мисъл: „Ледът сам ще разреши задачата“, бе написана от

моята ръка! Като че ли неговата история бе се завършила не с поражение и неизвестна смърт, а с победа и щастие. И приятелите, и враговете, и любовта отново се повтаряха, но животът бе станал друг и победиха не враговете, а приятелите и любовта.

Говорех и особено силно изпитвах онова чувство, което не можеше да се нарече иначе освен вдъхновение. Сякаш на някакъв далечен екран, под открито небе, виждах безжизнената, засипана със сняг шхуна. Безжизнена ли бе тя? Не, там чукат, запушват с дъски светлинните отвори, обшиват с тол^[1] и кече таваните — готвят се за зимуване...

Моряците, които бяха застанали при входа, направиха път на Катя, когато тя тръгна към своето място, и мене ми се стори, че е съвсем справедливо, дето те с такова уважение сторват път на дъщерята на капитан Татаринов. Тя беше при това и най-хубавата измежду всички — особено в тоя непретенциозен английски костюм. Тя беше най-хубавата — и също тъй по някакъв необясним начин участвуваше в тоя възторг, в това вдъхновение, с което аз говорех за плаването на „Света Мария“.

Но време беше да се премине към научната история на дрейфа и почнах с твърдението, че фактите, които бяха установени от капитан Татаринов, не са загубили своето значение и досега. Така например въз основа на проучванията на дрейфа известният полярник професор М. предвидил съществуването на неизвестен остров между 78-я и 80-я паралел и тоя остров беше открит в 1935 година — тъкмо там, където М. определил неговото място. Постоянният дрейф, установен от Нансен, бил потвърден от пътешествието на капитан Татаринов, а формулите от сравнителното движение на леда и вятъра представляват огромен принос към руската наука.

Когато почнах да разказвам как бяха проявени фотолентите, които бяха престояли в земята около тридесет години, в залата се забеляза голямо оживление.

Електрическите лампи бяха изгасени и на екрана се появи висок човек с кожен калпак, с кожени ботуши, стегнати под коленете с ремъци. Той беше прав, подпрян на пушката си, с упорито наведена глава, а мъртвата мечка, която бе сложила лапите си като коте, лежеше в краката му. Той сякаш влезе в тази зала — влезе със своята силна, безстрашна душа, на която й беше нужно толкова малко!

Всички станаха, когато той се появи на екрана, и такова мълчание, такава тържествена тишина зацари в залата, че никой не смееше да въздъхне даже, а камо ли да продума.

И в тая тържествена тишина прочетох рапорта и прощалното писмо на капитана:

— „... тежко ми е да мисля за всички работи, които бих могъл да свърша, ако поне не ми пречеха, щом не можеха да ми помогнат. Какво да се прави? Остава ми само утешението, че с моите усилия са открити и присъединени към Русия нови обширни земи...“

— Но в това писмо — продължих, когато всички седнаха — има още едно място, на което аз трябва да обърна вашето внимание. Ето го: „Знам кой може да ви помогне, но в тия последни часове на моя живот не искам да споменавам името му. Съдбата ми попречи да му кажа в очите всичко, което се бе насъбрало в душата ми през тия години. В него се бе въплътила оная сила, която винаги ми свързваше ръцете и краката...“ А кой е тоя човек, чието име капитанът не е искал да спомене пред смъртта си? Именно за него той пише в друго писмо: „Може смело да се каже, че всички наши неуспехи ние дължим само нему“. За него той пише: „Ние тръгнахме на риск, ние знаехме, че отиваме на риск, но не очаквахме такъв удар“. За него той пише: „Главният неуспех е грешката, за която трябва да се разплащаме всеки ден, всяка минута — тази, че екипирането на експедицията възложих на Николай...“

На Николай! Но малко ли Николаевци има на света!

Разбира се, на света има много Николаевци и даже в тази аудитория те не са малко. Но само един от тях изведнъж се изправи, огледа се, когато аз високо произнесох това име, и бастунът, на който той се подпираше, падна и се търкулна. Подадох му бастуна.

— Не затова искам днес да назова цялото това име, за да разрешим стария спор между мене и тоя човек. Нашият спор е отдавна разрешен — от самия живот. Но в своите статии той продължава да твърди, че всякога бил благодетел на капитан Татарinov и че даже самата мисъл „да минеш по стъпките на Норденшелд“, както пише той, принадлежи нему. Той така е уверен в себе си, че има смелостта да дойде на моя доклад и сега се намира в тая зала.

Премина шепот по редовете, след туй стана тихо. Председателят позвъни.

— Странна съдба! Досега той действително нито веднъж не бе наречен с цялото си име — собствено, бащино и презиме. Но между прощалните писма на капитана ние намерихме и делови книжа. С един от тия документи очевидно капитанът никога не се е разделял. Това е копие на задълженията, съгласно което: 1. След завръщането на Голямата земя всички придобивки принадлежат на Николай Антонович Татарinov — собствено, бащино и презиме. 2. Капитанът предварително се отказва от всяко възнаграждение. 3. В случай, че параходът пропадне, капитанът отговаря с целия си имот пред Николай Антонович Татарinov — име, бащино, презиме. 4. Самият параход и застрахователната премия принадлежат на Николай Антонович Татарinov — име, бащино, презиме. Някога в разговор с мене той човек каза, че той признава само един свидетел: самия капитан. Нека сега той пред всички ни се откаже от тия думи, защото сега самият капитан назова пълното му име — собствено, бащино и презиме.

Едва свърших речта си и в залата се вдигна страшен шум — в първите редове настанаха, от задните почнаха да протестират, че не се вижда, а той стоеше, вдигнал бастуна си, и крещеше:

— Искам думата, искам думата!

Той получи думата, но не го оставиха да говори. През целия си живот не бях чувал такъв адски шум, който се дигаше, когато той говореше. Но все пак каза нещо, което никой не можа да чуе, и като чукаше тежко с бастуна си, слезе от катедрата и се отправи към изхода през цялата зала. Той вървеше в пълна пустота — и там, където минаваше, за дълго беше пусто, сякаш никой не искаше да мине оттам, където той беше минал, почуквайки със своя бастун.

[1] Вид насмолен картон. ↑

ДЕВЕТА ГЛАВА И ПОСЛЕДНА

Вагонът беше за Енск, значи всички тия хора, които се бяха разположили кой където свърне — на пода и по скамейките, в натъпкания, полутъмен вагон, пътуваха за Енск. Някога това би било достатъчно да се увеличи населението едва ли не двойно...

Ние се запознахме със съседите или по-вярно със съседките (защото това бяха студентки от московските вузове) и те ни казаха, че отиват на работа в Енск.

— А на каква работа?

— Още не знаем. В мините.

Ако не се смяташе подкопът в Катедралната градина, за който Петя някога казваше, че той минава под реката и че в него — „на всяка стъпка има скелети“, в Енск никога не е имало нещо подобно на мини. Но момичетата твърдяха, че отиват на работа в мините.

Както винаги, след три-четири часа всяко купе почваше вече своя живот, който не приличаше на съседния, сякаш тънките дъсчени стени разделяха не купетата, а чувствата и мислите. В някои от купетата стана шумно и весело, а в други скучно. При нас бе весело, защото момичетата, след като малко потъгуваха, че не са останали на лятна работа в Москва, и след като се посърдиха на някаква си Маша, която успяла да се нареди, почнаха да пеят и цяла вечер ние с Катя слушахме съвременните военни романси, между които имаше някои доста интересни. Изобщо момичетата пяха чак до Енск, даже и през нощта, защото бяха решили да не спят. Така измина целият не особено дълъг път — тридесет и четири часа — в дрямка и песни, при това младежки — ту весели, ту тъжни.

По-рано влакът пристигаше на разсъмване, а сега — надвечер, тъй че когато слязохме, малката гара ми се видя в мрачината симпатична и старомодно уютна. Но предишният Енск свършваше там, където се свършваше широкият булевард с липи, а когато излязохме на булеварда, ние видяхме в далечината някакви тъмни здания, над които се носеха червеникаво-димни облаци, осветени отдолу. Това беше такъв странен за Енск пейзаж, та даже казах на момичетата, че навярно

някъде в задречната част от града има пожар, и те повярваха, защото до пътя се хвалех, че съм родом от Енск и че познавам всеки камък. Но излезе, че това не е пожар, а оръжеен завод, построен в Енск през годините на войната.

Видял бях как необикновено се бяха изменили нашите градове през време на войната, например М-ов, но аз не ги знаех от детски години. Сега, когато ние с Катя вървахме по Застенна, Гоголевска, които бърже тъмнееха, мене ми се стори, че тия улици, преди лениво проснали се надолу към крепостния вал, сега бързо тичат нагоре, за да вземат участие в това непрекъснато огненодимно движение на облаците над заводските здания. Това беше първото, но вярно впечатление — пред нас стоеше добре въоръженият град. Разбира се, за мене той си беше предишният, родният Енск, но сега се срещнах с него като със стар приятел — когато, взрял се в познатите, но поизменили се черти, неволно се смееш от нежност и вълнение и не знаеш как да почнеш разговора.

Още от Полярно писахме на Петя, че ще идем да навестим старите и той смяташе да си вземе по същото време отдавна обещаната му отпуска.

Никой не ни посрещна на гарата, макар че бях телеграфирал от Москва, помислихме, че Петя не е успял да дойде. Но първият, когото срещнахме при входа между сърдитите лъвски муцуни на къщата на Маркузе, беше именно Петя, когото изведнъж познах, макар че той от разсеяна, замислена личност с въпросителен израз на лицето се беше превърнал в здрав, загорял офицер.

— Охо, ето къде са! — каза той, като че ли дълго ни е търсил и най-последно ни е намерил.

Прегърнахме се, а след туй той пристъпи към Катя и взе ръцете ѝ в своите. Те си имаха свои спомени — Ленинград, и когато стояха, стискайки си ръцете, бяха тъй далече от мен, въпреки че по-близък човек от мене те нямаха може би на света.

Леля Даша спеше, когато ние нахълтахме в стаята, и вероятно бе помислила, че така ѝ се е присънило, защото, като се приповдигна на лактите си, тя дълго ни разглеждаше замислена. Ние почнахме да се смеем и тя дойде на себе си.

— Та това е Санечка! — каза тя. — И Катя! Пък той пак замина!

„Той“ — това беше съдията, а „пак замина“ — това значеше, че когато ние с Катя преди пет години бяхме дошли в Енск, съдията работеше някъде из района. Трябва ли да разказвам как се вълнуваше леля Даша в желанието си да ни нагости най-хубаво, как се огорчаваше тя, че пирогът трябва да се измеси от черно брашно и с „някакво си не руско масло“. Свърши се с това, че ние насила я накарахме да седне, Катя се залови с домакинството, а ние с Петя се заехме да ѝ помагаме. Леля Даша само викаше и се ужасяваше, когато Петя „за вкус“, както заявяваше, сложи в тестото някакви си концентрати, а вместо сол аз щях да сложа прах за пране. Но колкото и чудно да е, тестото прекрасно втаса и макар леля Даша, след като сложи в устата си едно късче, да каза, че не е достатъчно „блажно“, точеното, като за военно време, стана доста хубаво.

На обед леля Даша пожела да ѝ се разкаже всичко, като се почне от оня ден и час, когато ние преди пет години се разделихме с нея на Енската гара. Но я убедих, че този подробен отчет трябва да се отложи до връщането на съдията; затуй пък ние накарахме Петя да ни разкаже за себе си.

Слушах го с вълнение. С вълнение, защото го познавах повече от двадесет и пет години и сега той съвсем не изглеждаше по-друг от този, който ми рисуваше Катя. Но оня непонятен за мене „мироглед на художника“, с който в моите очи Петя винаги се отличаваха от другите хора, сега бе станал по-определен и по-точен.

Той ни показва албума си — през последната година Петя не беше вече в строя, а работеше като художник при фронтовия театър. Това бяха рисунки от бойния живот, често пъти бегли, набързо нахвърлени. Но оная нравствена сила, която познава всеки, който е прекарал в нашата армия, па макар и няколко дни, беше отразена в тях с изумителна дълбочина.

Често се спирах пред забравимите картини на войната, съжалявайки инстинктивно, че всяка, която изчезваше безследно, се сменяше с друга. Сега ги виждах в едва набелязано, но дълбоко, може би гениално преображение.

— Е, да — каза Петя, като се усмихваше добродушно, когато го поздравих, — но съдията каза, че е лошо. Не е показан достатъчно героизъм. И синът рисува — добави той, издавайки напред долната си

устна, както винаги, когато биваше доволен. — Бива го, изглежда способен.

Катя извади от куфара си писмата на Нина Капитоновна, която още живееше с Петенка около Новосибирск, и леля Даша, която винаги се интересуваше от баба, пожела няколко от тях да се прочетат на глас.

Баба си живееше все така сама и не в лагера, макар че директорът Перишкин лично бе я посетил и като се извинил, помолил я да се върне в лагера. Но баба „поблагодарила и се отказала, защото още от млади години не била свикнала да се кланя“, както пишеше в писмото. Отказала се и поразила целия район, като постъпила в културно-масовия сектор на местния дом на културата.

„Уча ги да шият и да кроят — кратко пишеше тя, — а тебе и Саня поздравявам. Аз отдавна го познавам, още когато беше малък, и за да порасте, хранех го с елда. Той е славен... А ти не го мъчи. Твоят характер не е много добър.“

Това беше отговорът на писмото, с което ѝ съобщавахме, че сме се намерили.

„Не спях цяла нощ — пишеше тя, — когато получих известието, че са намерени останките на експедицията: все си мислех за бедната Маша. И си мислех, че е по-добре, дето тя не узна страшната съдба на твоя баща.“

Петенка бил здрав, пораснал много, ако се съди по снимката, и още повече почнал да прилича на майка си. Ние си спомнихме за Саша — и дълго мълчахме, сякаш отново спрели се с тъга пред тази безсмислена смърт.

Още от пролетта Катя беше почнала да тича, за да нареди прибирането на баба и Петенка в Москва и се надяваше, като се върнем, да ги видим.

Старата моя или Катина мисъл — като едно семейство да се преселим след войната в Ленинград — неведнъж беше повторена тази вечер. Едно семейство — с баба и двамата Петьовци, малкия и големия. Но големият малко се смути, когато в бъдещата квартира, която беше вече получена във въображението, и не където и да е, а на Кировския проспект, ние му определихме кабинет, та никой да не му пречи. И като че ли той нямаше нищо против, ако една жена, за която

Катя се изказа с възторг, му пречеше понякога. Но, разбира се, тая вечер никой не спомена за нея.

Целият дом още спеше, когато се върна съдията. Той така запротестира и почна да се сърди, когато леля Даша искаше да ни дигне, та трябваше да се преструваме, че спим, и полежахме още половин час. Също както преди пет години, той пръхтеше и пъшкеше в кухнята — миеше се. И се чу как мина по коридора и от него шумно падаха капки.

Катя заспа отново, а аз тихо се облякох и отидох в кухнята, където той седеше и пиеше чай, бос, с чиста риза, с коса и мустаци мокри още от миенето.

— Все пак ви събудих! — каза той и пристъпи да ме прегърне.

Винаги когато ме връщах в родния си град, в родния дом, суровото: „Е, разказвай“, ме чакаше неизменно. Старецът искаше да знае какво съм правил и правилно ли съм живял през годините на раздялата. Гледайки ме строго изпод гъстите си вежди, той ме разпитваше като истински съдия и аз знаех, че никъде на света няма да намеря по-справедлива присъда... Но този път — за пръв път в живота — съдията не ми поиска сметка.

— Всичко е ясно — каза той с доволен вид, като прокара ръката си под носа и спря погледа си на моите ордени. — Четири ли са?

— Да.

— А петият за капитан Татаринов — сериозно каза съдията. — Трудно е да се формулира, но ще го получиш.

Наистина трудно беше да се формулира това, но очевидно старецът се бе сериозно заел с това, защото вечерта, когато ние отново се видяхме на масата, държа реч и с нея се опита да направи точна равностметка на това, което бях извършил.

— Животът тече — каза той. — Зрели, оформени хора се върнахте вие в родния град и ето, казвате, че не можете да го познаете, така се е изменил. Той не само се е изменил — той се е разхубавил, както сте се разхубавили вие, като намерихте в себе си сили за борба и победа. Но и други мисли минават през главата ми, когато те гледам, скъпи Саня. Ти намери експедицията на капитан Татаринов — мечтите се сбъдват и често се оказва реалност онова, което във въображението изглежда като наивна приказка. Именно към теб се обръща той в своите прощални писма — към оня, който ще продължи неговото

велико дело. Към теб — и законно те виждам наред с него, защото такива капитани, като него и като тебе, тласкат напред човечеството и науката.

И той дигна чашата и пи до дъно за мое здраве.

До късно през нощта седяхме около масата. След това леля Даша каза, че е време за спане, но ние не се съгласихме и излязохме да се поразходим по улица Песчинка.

И сега както някога над завода бягаха в надпревара огненотъмни облаци. Ние се спуснахме към реката и стигнахме до Прелома, под който слабичко черно момченце в широки панталони някога ловеше сини раци с месо. Сякаш времето бе се спряло и търпеливо ме чакаше на тоя бряг, между старинните кули, там, където се сливат Песчинка и Тиха — и ето аз се върнах и ние се гледаме един друг в лицето. Какво ме чака занапред? Какви нови изпитания, нов труд, нови мечти, щастие или нещастие? Кой знае... Но аз не свеждам очи под тоя неподкупен поглед.

Беше време за връщане. На Катя ѝ стана хладно и като тръгнахме по крайбрежието, затрупано от дървен материал, ние завихме към къщи.

В града беше тихо и някак тайнствено. Ние дълго вървахме прегърнати, мълчаливи. Спомних си нашето бягство от Енск. Градът беше също такъв тъмен и тих, а ние — малки, нещастни и храбри. Пред нас стоеше страшен и неизвестен живот...

Очите ми бяха влажни и аз не изтривах тия радостни сълзи и не се стеснявах, че плача.

ЕПИЛОГ

Чудна картина се открива от тази висока скала, в подножието на която, провирайки се между камъните, растат диви полярни макове. Край брега се вижда кристалната незамръзнала вода, а там, по-далеч — ледове и лилави ледени полета, които чезнат в тайнствената дълбочина. Тук полярният въздух сякаш е необикновено прозрачен. Тишина и простор. Само ястреб понякога прелита над самотния гроб.

Ледовете се влачат покрай него, като се блъскат и се въртят — едни бавно, а други бързо.

Ето преплува глава на великан със сребърен блестящ шлем: ясно се виждат и зелената му космата брада, която се губи в морето, и сплесканият му нос, и втрепените му очи под надвиснали бели вежди...

Ето приближава и ледена къща, от която със звън се стичат водни струи, а наоколо сякаш са наредени големи празнични маси, покрити с чисти покривки.

Вървят, вървят ледове безкрай!

Параходите, които се отбиват в Енисейския залив, още отдалеч виждат гроба. Те минават покрай него със спуснати знамена, проехтява траурен салют и дълго кънти и се разнася нестихващо ехо...

Паметникът е от бял камък и той блести ослепително под лъчите на незалязващото полярно слънце.

На височината на човешки ръст са написани следните думи:

„Тук почива капитан И. Л. Татаринов, който извърши едно от най-смелите пътешествия и загина на връщане, след като откри Северната земя през юни 1915 година.

Бори се и търси, върви и не падай духом!“

КАВЕРИН ЗА СЕБЕ СИ И ЗА КНИГАТА

„ДВАМАТА КАПИТАНИ“^[1]

Роден съм през 1902 година в град Псков в семейството на музиканти. През 1912 година постъпих в Псковската гимназия. Ю. А. Тинянов, приятел на моя брат и по-късно известен писател, беше мой пръв литературен учител, който ми внуши гореща любов към руската литература.

Като шестнадесетгодишен юноша, аз пристигнах в Москва, където през 1919 година завърших средно училище.

По онова време пишех стихове, но тъй като срещях сурова оценка на своите опити от страна на известни литератори, реших да нарежа литературните опити и да се посветя на научна работа.

През 1920 година се прехвърлих от Московския университет в Петроградския, като постъпих едновременно в Института за източни езици.

Обаче един конкурс за начинаещи писатели ме накара отново да опитам силите си в литературата. Ето как стана това:

... Когато се готвех за изпита по логика, аз прочетох за първи път кратко изложение на неевклидовата геометрия на Лобачевски и бях поразен от смелостта на този ум, който си представяше, че успоредните линии се пресичат в пространството и въз основа на тази странна мисъл беше построил ново учение, също така точно, както учението на Евклид.

Професор Л. ме изпитва 40 минути. Аз се връщах вкъщи уморен, но весел и на улица Басейна видях афиш, който беше отгатнал моите най-съкровени мисли.

Домът на литераторите предлагаше на всички желаещи да вземат участие в конкурса за начинаещи писатели.

От дома на литераторите до гръцкия булевард, където живеях, не беше далеч — 10 минути пеша. И може би няма да преувелича, ако кажа, че тези 10 минути определиха главните линии в моя живот.

Когато стигнах вкъщи, бях вече решил да оставя завинаги стиховете, които пишех всеки ден от няколко години, да премина към проза и да взема участие в конкурса.

Най-сетне — това беше най-важното — аз успях да обмисля своя пръв разказ „Единадесетата аксиома“.

Написах този разказ за три дни и го изпратих за конкурса с многозначителния девиз: „Изкуството трябва да се гради върху формулите на точните науки!“

След три-четири месеца ми дадоха награда — наистина, не първа, не втора, не и трета „а“. Но за деветнадесетгодишния студент и трета „б“ беше потресаващо събитие. Пръв разказ — и награда! Аз го написах за три дни. Какво ли ще стане, ако над следващия разказ работя три седмици?

Като избързвам напред, трябва да кажа, че нищо не излезе от това. След „Единадесетата аксиома“ аз написах девет разказа без никакъв успех.

Така започнах да пиша. Това още не беше избор на професия. И по онова време, и значително по-късно продължавах да мисля за научна работа. Но това беше допир със света на литературните страсти, на вълненията, на честолюбивите мечти.

Мисълта, че това е свят на труд, ми внуши за първи път Горки.

Спомням си пролетния ден през 1921 година, когато Горки покани „Серапионовите братя“^[2], за първи път при себе си.

Щом видях Горки, чувството на пълна неизвестност — как да се държа? — ме скова веднага. Поразиха ме етажерките за книги, които бяха поставени не до стените, а като че образуваха два реда малки уютни стаи. На леглото, което се намираше в кабинета на Алексей Максимович, до стената беше опряна малка възглавница, чието предназначение не разбрах веднага: удобно беше да си облегнеш главата върху възглавницата, когато седиш на леглото. Запомних не само тези дреболии, а и десетки други. Между вещите, които нямаха право да изглеждат обикновени, стоеше и ходеше човек с огромен ръст, малко прегърбен, но все още с юнашки, широки рамене, който говореше на „о“, като криеше мека и хитра усмивка под мустаците си.

В известната книга на Карол „Алиса в страната на чудесата“ героинята преживява разни метаморфози почти на всяка страница. Ту става малка, ту голяма. Подобно нещо започна да става и с мене, когато

се озовах у Горки. Ту ми се струваше, че мога и даже трябва да се намеся в разговора между Горки и по-възрастните другари — да се намеся и да поразя решително всички с дълбочината на мисълта си. Ту се свивах и тогава ми се струваше, че някакъв Палечко седи на ниския неудобен диван.

„Какво е това — писателският труд“ — попита Горки и аз за първи път чух толкова странни неща. Оказва се, че трудът на писателя е именно труд, т.е. всекидневие, може би всекичасно писане — на хартия или на ум. Планини от чернови, десетки отхвърлени варианти. Търпение, защото талантът обрече писателя на особен живот и в този живот същественото е търпението. Борба със самия себе си — мъчителна борба, защото всички сили на душата са насочени именно да останеш такъв, какъвто си. Това е животът на Зола, приковал се към креслото, на Гончаров, който писал „Обрыв“ около двадесет години, на Джек Лондон, който умрял от умора, както и да са я наричали лекарите. Това е тежък живот, изпълнен със саможертва, с изпитания и разочарования „Не вярвайте на онези — каза Горки, — които твърдят, че този хляб се пече лесно.“

Аз изумено слушах. На младини всичко изглежда лесно, особено когато получаваш награда за разказа, написан за няколко дни. Но в думите на Алексей Максимович почувствувах цялото му трудолюбие, цялата светост на неговото отношение към литературата. И как ми се прииска да отдам всичките сили на ума и сърцето си на този труд!

... Ние вече се канехме да си ходим, когато Горки започна да говори за нашите парични работи. Не ще и дума, това беше тъкмо навреме. Писателите, които се бяхме събрали у Горки този ден, нямахме нито грош. Бяхме облечени така, че самотните минувачи, срещайки ни вечер, бързо преминаваха на другия тротоар — тъй се беше случило например с Тихонов. Федин, който носеше мека шапка, имаше вид на конте. Мнозина бяха с шинели. Горки обрисова нашите материални перспективи и сред високите литературни понятия за първи път прозвуча думата „хонорар“, като че ли за да подчертае цялата професионалност на разговора.

Време беше да се сбогуваме и въпреки че не се разделяхме за дълго — бяхме уговорили нова среща, — на прощаване Горки казваше на всекиго от нас по няколко ласкави, ободряващи думи.

Аз стоях встрани, изморен от вълненията и разстроен, вероятно защото не можах да докажа на Алексей Максимович, че пиша най-хубаво и че изобщо съм най-умният човек. Изведнъж го чух да хвали един млад писател за моя разказ „Единадесетата аксиома“. За моя разказ — това беше нечувано!

— Вие сте немирнен човек — каза той с удоволствие. — И фантазията ви е немирна, изобретателна. Но добре е! Добре!

— Алексей Максимович, разказът не е мой, а на Каверин.

Алексей Максимович се обърна към мен с добродушна усмивка. Настъпи минутата, когато трябваше да му разкажа за своите надежди, съмнения, да попитам за онова, на което единствен той можеше да отговори. Но аз бързо се изтъпанчих напред, съвсем близо до Алексей Максимович, и казах неестествено високо:

— Да, разказът е мой!

И досега със срам си спомням настъпилата в онзи миг неловка пауза. Алексей Максимович се намръщи. Той искаше да каже още нещо, но размисли и като се отвърна от мен, заговори с друг. С глупава усмивка аз се отдръпнах и седнах на дивана, което беше напълно безсмислено, защото всички се бяха сбогували с Алексей Максимович и се обличаха в антрето.

... Аз се опомних — в буквалния смисъл на думата, — когато чух гласа на Горки, отправен към мен. Разбра ли той какво ставаше в душата ми или просто искаше да покаже, че не придава никакво значение на моята стеснителност? Не зная. Но той така ласкаво ми заговори, с такова внимание — как живея, къде уча, — че аз моментално се окопитих и намерих достатъчно сили в себе си да отговоря спокойно на неговите въпроси.

Излязохме на Кронверкския булевард — седем младежи, безкрайно далечни един на друг по биография и характери, наклонности и вкусове. Но както седемте братя от приказката на Пушкин, ние обичахме една и съща царкиня — руската литература, и в името на тази любов тръгнахме на далечен и труден път.

Вървахме по Кронверкския булевард, след това по Троицкия мост. Времето беше онова мокро, морско, арктическо време, по което ленинградчани безпогрешно определят настъпването на пролетта. По леда на Нева вече се чернееха размразени места, ниско над мътната вода летяха чайки.

Историята на познанството ми с Горки не се изчерпва с тази среща. В продължение на дълги години работа винаги срещам внимание и съчувствие от негова страна. Той изказваше доброто си мнение за мен и в лични писма, и в печата.

През 1923 година завърших института за източни езици, а след година и Ленинградския университет, където бях аспирант. В продължение на шест години се занимавах с научна работа и през 1929 година защитих дисертация със заглавие „Барон Брамбеус“. История на Осип Сенковски, редактор на „Библиотека за четене“ (Издателство на ленинградските писатели, 1929 г.). Обаче в края на 20-те години бях вече професионален писател, окончателно решил да се посвети на художествената литература.

През 1930 година заминах за Салските степи, за да видя знаменития совхоз „Гигант“. Нямах нищо особено в това пътуване, още повече че в „Гигант“ тогава ходеха мнозина — даже работниците от совхоза се оплакваха, че делегациите пречат на работата. Но за мен, макар и още млад, но кабинетен, затънал сред книги човек, това пътуване беше двойно откритие — откриване на нови хора сред нови, още невиджани обстоятелства и откриване на собствената си възможност да пиша за тези хора. След завръщането си с голяма акуратност (каквато смятах, че не притежавам) написах книга пътепис „Пролог“.

Трудно е да се прецени странното усещане, с което писах първите глави на другото си произведение „Изпълнение на желанията“. Като че взимах перо в ръка за първи път през живота си — така неловко, неумело се нижеха ред след ред, фраза след фраза. Струваше ми се, че съвсем съм се отучил да пиша — тъжна догадка след тринадесет години всекидневна работа. Всичко трябва да се започне отново. Но как да се започне? Струва ли си?

Познавах Ленинградския университет от 20-те години, в който старото и новото се сблъскаха с необикновена острота и сила. Тимирязевският бунт на едни професори и средновековният застой на други беше ясен за мене. Животът на архивите, застинал, но пазещ хиляди тайни беше разбираем за мене, а четенето на ръкописите — увлекателна и хазартна работа.

Имах опит, но за да го използвам, трябваше да направя (разбира се, за себе си) откритие в литературата. Всичко влезе в работа за

„Изпълнение на желанията“, даже семинарът по староруска литература, даже огромната окъсана пелерина, с която (дан на увлечението по немските романтици) някога ходех в този семинар.

Всеки от нас се стреми да изрази себе си в своите книги и в работата над „Изпълнение на желанията“ за първи път успях да се възползвам съзнателно от собствената си, макар и още малка, школа на самопознание.

През 1936 година в един санаториум край Ленинград, където бях на почивка, стана дума за романа на Островски „Как се каляваше стоманата“. Почтен професор — човек умен и образован, но малко старомоден — се отзова хладно за романа. Неговият събеседник, млад учен, му възрази разпалено и мен ме учуди вълнението, с което той защитаваше любимата книга; той побледня, не можа да се въздържа от резки изрази.

Този спор ме заинтересува сериозно — и не само защото по онова време бях замислил роман, посветен на историята на съветски младеж. Успехът на книгата на Островски беше поразил професионалните писатели. Новата в нашата литература тема на почуда от възможностите, които човек открива у себе си, беше намерила в нея искрен и правдив израз. Не беше трудно да се досетя, че пламенният защитник на Островски беше прочел собствената си биография в неговата книга.

С младия учен се случихме веднъж на една маса. Той беше мрачен, уморен и разговорът между нас не тръгна. Но ден след ден ние ставахме по-близки. Беше човек, у когото пламенността се преплиташе с добродушие, а упоритостта — с удивителна целенасоченост. Умееше да постига успех във всяко нещо, било то дори партия бiliarд, по който се увеличавме тогава. Във всяко негово разсъждение проличаваше ясен ум и способност за дълбоко вживяване...

В продължение на шест вечери той ми разказа историята на своя живот — необикновен живот, защото беше пълен с необикновени събития, и в същото време приличен на живота на стотици други съветски хора. Аз слушах, после започнах да записвам и онези четиридесет или петдесет страници, които изписах тогава, легнаха в основата на романа „Двамата капитани“.

След завръщането си у дома се залових да пиша с жар и привърших за три месеца с необичайна лекота и бързина. Ръкописът

беше изпратен в едно московско списание и върнат с любезен, но недвусмислен отказ.

Неуспехът беше болезнен, остър. Сложих ръкописа настрана и се заех с отдавна замислената книга за великия руски геометрик Лобачевски.

... Не написах роман за Лобачевски, въпреки че прекарах повече от половин година в четене на ръкописни и печатни материали. Струваше ми се, че без да съм вникнал в същината на живота на учения, да пиша за него е невъзможно (а математиката слабо разбирах). И след дълго размишление се върнах към първия, неудал се проект на „Двамата капитани“.

Беше ли изминало времето, необходимо да оценя написаното с други очи, или помогна изучаването на Лобачевски — не зная. Но като препрочетох ръкописа, разбрах изведнъж, че му липсва основното — възглед на главния герой върху собствения му живот, идеал, който да следва, картина на съветското общество, на което дължи своето развитие. Между мен и моя герой имаше огромна разлика във възрастта, образованието, произхода. Аз търсех сложни решения там, където за него всичко беше просто. „Знаете ли какъв щях да стана, ако не беше революцията? Разбойник!“ — спомних си думите, с които завърши разказа моят събеседник. Да видя света с очите на юношата, потресен от идеите за справедливост — тази задача изпъкна пред мене с цялото си значение. И реших — за първи път през живота си — да пиша роман от първо лице.

Още от самото начало бях решил да не изменям нищо или почти нищо. И наистина, даже такива необичайни подробности като немотата на малкия Саня не са измислени от мене. Неговата майка и баща му, и сестра му, и другарите му са описани именно такива, каквито за първи път се появиха пред мен в разказа на моя случаен познат. За някои герои на бъдещата книга от него узнах много малко: например Корабълов беше нарисуван в този разказ с две-три черти: остър, внимателен поглед, неизменно заставащ ученика да казва истината, мустаци, бастун. И способност да се заседява над книгата до късна нощ. Останалото трябваше да се дорисува от въображението на автора, стремящ се да изобрази тип на съветски педагог.

Всъщност чутата от мен история беше много проста. Това бе история на едно момче с трудно детство, възпитано от съветското

общество — от хора, станали за него близки и поддържащи мечтата, разгоряла се в неговото просто и справедливо сърце още от ранно детство.

В „Двамата капитани“ са запазени почти всички перипетии в живота на това момче. Но детството му беше преминало край средна Волга, училищните му години — в Ташкент — места, които познавам сравнително лошо. Затова аз пренесох мястото на действие в моето родно градче, което нарекох Енск. Ненапразно земляците ми отгатват лесно истинското наименование на града, в който се е родил и израснал Саня Григориев! Моите училищни години (последните класове) преминаха в Москва и за мен беше по-лесно да изобрази московско училище, отколкото ташкентско, каквото не бях виждал никога.

Когато написах първите глави, в които се разказваше за детството на Саня Григориев в Енск, стана ми ясно, че в това малко градче трябва да се случи нещо необикновено — било то някакъв случай, събитие или среща. Толкова необикновено, че да озари и сгрее живота на моя герой, а може би — тогава то беше още мъгляво — да го поведе след себе си.

Пишех романа в края на 20-те години, които бяха донесли на съветската страна огромни, пленяващи въображението победи в Арктика, и аз разбрах, че „необикновеното“, което търсех, е светлината на арктическите звезди, случайно попаднала в малкия затънтен град.

И като се върнах към първата страница, аз разказах историята на удавилия се пощенски раздавач и цитирах писмото на щурман Климов, което откри втората линия в романа. На пръв поглед нищо общо не би могло да има между трагичната история на деветгодишното сираче и историята на капитана, опитал се да премине в една навигация Великия северен морски път? Но общо имаше. Така в романа се появи мечтата и за първи път проблесна мисълта за двамата капитани.

Трябва да кажа, че огромна, неоценима помощ в изучаване на летателното дело ми оказа старши лейтенантът С. А. Клебанов, който загина като герой през 1943 година. Той беше талантлив летец и прекрасен, чист човек. Гордеех се с неговото приятелство. Когато работех над втория том на романа, аз се натъкнах (между материалите на Комисията по изучаване на Отечествената война) на отзиви на

другарите му по полк и се убедих, че високото ми мнение за Клебанов се споделяше от бойните му другари.

Трудно или почти невъзможно е да се отговори изчерпващо на въпроса как се създава един или друг герой на литературно произведение, особено ако разказът се води от първо лице. Освен наблюденията, спомените, впечатленията в моята книга влязоха и исторически материали, които бяха необходими за моя втори главен герой капитан Татарinov.

Не трябва, разбира се, да се търси това име в енциклопедичните речници! Не трябва да се доказва, както е направило едно момче в час по география, че Северната земя е открита от Татарinov, а не от Вилкицки. За моя „по-голям“ капитан използвах историята на двама храбри завоеватели на Крайния север. От единия взех мъжествения и ясен характер, чистотата на мислите, ясните цели — всичко, което определя човека с голяма душа. Това беше Седов. От другия — истинската история на неговото пътешествие. Това беше Брусилов. Моята „Св. Мария“ съвсем точно повтаряше пътя на брусиловската „Св. Ана.“ Дневникът на щурман Климов, цитиран в моя роман, напълно отговаря на дневника на щурмана от „Св. Ана“ — Алибанов — един от двамата останали живи участници в тази трагична експедиция. Но историческите материали ми се сториха недостатъчни. Аз знаех, че в Ленинград живее художникът и писателят Николай Василиевич Пинегин, приятел на Седов, един от тези, които след неговата гибел докараха шхуната „Св. Фока“ на Голямата земя. Срегнах се с Пинегин и той ми разказа не само още много нови неща за Седов, не само ми обрисова образа му, но и обясни трагедията на неговия живот — живот на велик изследовател и пътешественик, който бил непризнат и оклеветен от реакционните кръгове на обществото в царска Русия. Между другото трябва да кажа, че по време на една от нашите срещи Пинегин ме гости с консерви, които взел от нос Флора през 1914 година, и за мое учудване те бяха превъзходни. Споменавам тази подробност, защото тя е характерна за Пинегин и за онзи кръг от интереси, в който се озовах, посещавайки тази „полярна“ къща.

По-късно, когато вторият том беше вече завършен, вдовицата на Седов ми разказа много интересни неща.

През лятото на 1941 година усилено работех над втория том, в който ми се искаше широко да използвам историята на знаменития

летец Леваневски. Планът беше вече окончателно обмислен, материалите — изучени, първите глави — написани. Известният учен-полярник Визе одобри съдържанието на бъдещите „арктични“ глави и ми разказа много интересни неща за работата на изследователските групи. Но войната започна и се наложи задълго да оставя романа. Пиших кореспонденции от фронта, военни очерци, разкази. Но, както изглежда, надеждата за връщане към „Двамата капитани“ съвсем не ме напускаше, иначе не бих се обърнал към редактора на „Известия“ с молба да ме изпрати в Северния флот. Именно там, сред летците и моряците от Северния флот, разбрах в каква насока трябва да работя над втория том на романа. Стана ми ясно, че обликът на героите ми ще бъде разлят, неясен, ако не разкажа как те издържаха тежките изпитания на войната и как победиха.

От книгите, от разказите, от лични впечатления аз знаех как живееха в мирно време онези, които не жалеха сили и самоотвержено се трудеха, за да се превърне Крайният север във весел и гостоприемнен край, които откриха неговите безчетни богатства зад Полярния кръг, които строяха градове, пристанища, рудници, заводи. Сега, през войната, аз видях как цялата тази могъща енергия беше хвърлена в защита на родните места, как първите завоеватели на Севера станаха неуморими защитници на своите завоевания. Могат да ми възразят, че във всеки кът на нашата страна ставаше същото. Разбира се, че ставаше! Но суровите условия на Крайния север придаваха особен характер на този обрат.

Незабравимите впечатления от тези години влязоха в моя роман само в малка степен и когато прелиствам старите си бележници, искам ми се да се заема с отдавна замислената книга за съветския моряк.

На една литературна вечер в общежитието на Московския университет — беше наскоро след войната — стана дума, че почти нямаме книги, посветени на ръста на творческото съзнание в науката. „А между другото — каза една разпалена девойка, много сърдита на съветската литература — науката все повече навлиза в нашия живот и определя движението на страната напред, към комунизма“.

Девойката беше напълно права. Но тя едва ли си представяше обема на труда, който трябва да се вложи в произведение, посветено на хората на науката.

Всъщност цели тридесет години аз съм работил за подобно произведение по различни начини. Моят първи разказ „Единадесетата аксиома“ беше изпратен на конкурса за начинаещи писатели с девиз: „Искусството трябва да се гради върху формулите на точните науки“. Опитвах се да разкажа живота на Лобачевски. В „Изпълнение на желанията“ бяха изобразени търсенията и надеждите на двама учени. Винаги ми се струваше, че самите принципи на научното творчество са поучителни и важни за писателя — ненапразно тяхното изучаване се е отразявало така благотворно върху литературата.

Но как да се подхване работата? На какъв научен материал да се спра? Трябва ли да има той познавателен характер или да влезе в общия исторически фон?

Тези и много други въпроси се решиха сами по себе си, когато се спрях на микробиолозите, които отдавна познавах и чиято работа следях с възхищение. Руската микробиология винаги беше водена от хора със силен характер, смели оптимисти, готови на саможертва и ясно представящи си онова място, което тази млада наука трябва да заеме сред другите науки за природата. Такива са Мечников, Заболотний, Гамалея. Тези възвишени традиции са се запазили и до наши дни.

Когато работех над „Двамата капитани“, бях струпал книги по авиация и история на Арктика. Сега тяхното място се зае от трудове по микробиология и за съжаление това се оказа много по-сложно. Преди всичко трябваше да се науча да чета тези трудове не така, както ги четат самите учени.

Да възстановя хода на мисълта на учения, да прочета зад сухите кратки редове онова, с което е живял този човек, да разбере историята и смисъла на борбата му с враговете (а понякога и с приятелите), която съществува почти винаги в научната работа — ето задачата, която трябваше да разреша, за да оправдая избора на подобна тема...

април 1957 — октомври 1958 г.

[1] Из „Автобиография“, Советские писатели, том I. ↑

[2] „Серапионовы братья“ — литературна група през 20-те години в СССР. ↑

Издание:

Автор: Вениамин Каверин

Заглавие: Двамата капитани

Преводач: Люба Костова; Трайчо Костов

Година на превод: 1947

Език, от който е преведено: руски

Издание: Първи том - трето, втори том - второ

Издател: „Народна младеж“ — издателство на ЦК на ДКМС

Град на издателя: София

Година на издаване: 1966

Тип: роман в два тома

Националност: руска

Печатница: ДПК „Димитър Благоев“ — София

Излязла от печат: 29.III.1966

Редактор: Люба Мутафова

Художествен редактор: Тончо Тончев

Технически редактор: Георги Русафов

Художник: Иван Кьосев

Коректор: Мери Керанкова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/14624>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.